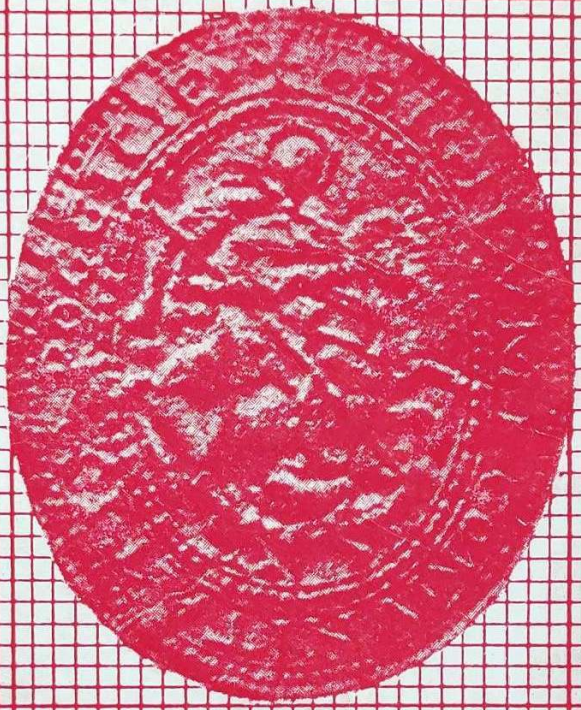

POLJIČKI ZBORNIK

POLJIČKI ZBORNIK II

Urednik:

Akademik GRGA NOVAK

Tajnik redakcije:

NEDJELJKO MIHANOVIĆ

Urednički odbor:

FRANE BRNIČEVIĆ
DRAGO IVANIŠEVIĆ
JURE KAŠTELAN
NEDJELJKO MIHANOVIĆ
MILAN VUKOVIĆ

Likovna oprema:

ĆIRIL MIHANOVIĆ

Lektor:

PETAR ŠIMUNOVIĆ

POLJIČKI ZBORNIK

SVEZAK DRUGI

ZAGREB

1971

IZDAVAČ:

KULTURNO-PROSVJETNO DRUŠTVO POLJIČANA — ZAGREB
MATICA HRVATSKA — ZAGREB

NEDJELJKO MIHANOVIĆ

POLJICA U VIZIJI VREMENA I KRAJOLIKA

(Umjesto predgovora)

U potrazi za svojim iskonskim podrijetlom, u težnji da potvrdimo svijest o sebi, obraćamo se katkada prošlosti, posižemo u riznicu kulturne baštine, da bi u njoj otkrili i istakli onu čudesnu snagu nacionalnog duha koja je baklju narodne svijesti pronijela kroz mrak i metež vjekova. Pratimo li povijest stare Poljičke župe, knežije i republike tamo od grčkih kolonija Epetiona i rimskih naseobina Nareste, od prvih hrvatskih doseljenih pastira i starohrvatskih građevina, uočit ćemo kako se do današnjih dana kroz sve povijesne kataklizme očuvala na tom području snažna praslavenska, prahrvatska, iskonska tradicija, koja je neuništivo živjela u narodnoj svijesti i težnja da se upravlja vlastitom sudbinom.

Smještena na domak jezgre hrvatske srednjovjekovne države Bijaća i Solina, Poljica su kao starohrvatska župa bila neposredan nosilac jednog dijela upravne vlasti drevne hrvatske države. Za vrijeme hrvatskih narodnih vladara Poljica ne čine nikakvu samoupravnu odjelitost u odnosu na hrvatsku državu, već samo upravno područje u sklopu tadašnjega hrvatskog kraljevstva. Zasebnost Poljičke župe nastaje onda kada azijatsko-ugarske horde upadaju u ovu zemlju da je nakon bitke na Gvozdu s posljednjim vladarom hrvatske krvi kraljem Petrom 1097. raskomadaju i prisvoje. Samoupravnost Poljica nije dakle ishod poljičkog separatizma u odnosu na hrvatsku državnost, već prirodna zaštita i očuvanje naslijeđenih prava od tuđinskog presizanja i nadmoći ugarskih vladara. Misao o autonomnoj posebnosti Poljica počinje tek onda, kada 1102. nestaje s političke pozornice hrvatske narodne dinastije, a pojedina područja nekadašnjega hrvatskog kraljevstva brane pred ugarskim kraljem svoja plemenska drevna prava. U nekadašnjoj Poljičkoj župi hrvatska državnost nalazi svoje skromno zaklonište, svoj refugium, i poprište za višestoljetnu borbu u obrani državnopravne baštine.

Poljica su izuzetno područje Hrvatske koje je kontinuirano čuvalo baštinu hrvatske državnosti. Kao da se pred tuđinskim ceremonijalom ugarskih vladara povukla i skrila na tom brdskom području pod kamene seoske prizemnice drevna tradicija jednostavnosti i narodnog duha koja je resila prijestolje hrvatske dinastije. Taj kontinuitet u očuvanju hrvatskoga državnog prava neće prekinuti ni novi uvjeti državnopravnih odnosa između Hrvatske i Ugarske, ni borbe s romansko-venecijanskim osvajačima, ni strahovanja od gusara, ni stradavanja od kuge, ratova i nerodice, ni razbijanje hrvatskoga etničkog područja od turskih najezda. I dok četiri petine hrvatskog naroda stenjahu pod turskom i mletačkom vlašću, Poljica se konstituiraju kao izuzetna društveno-politička formacija, koja svoja davna prava, baštinjena iz vremena su-

verene hrvatske državnosti, oživotvoruju u svome statutarnom i upravnom zakonodavstvu, u poznatom »Poljičkom statutu«.

U etičkoj čistoći ovoga poljičkog zakonodavstva pronaći ćemo još sačuvanu dušu drevne Hrvatske. Otkrit ćemo iskonsku mudrost utjelovljenu u smislu da se očuva osobna sloboda. Upoznat ćemo one prirodne moralno-etičke vrijednosti, koje nije opterećivala ni superstruktura izvještačenog intelektualizma, ni akribija znanosti gušena zamornim teorijama. Taj sustav zakona vraća nam hrvatsku dušu u njenom najizvornijem i najiskonskijem obliku. Naći ćemo u tom kodeksu smjesu barbarstva i pravne znanosti, poganstva i kršćanstva, narodne mudrosti i običajnog prava koji se pretvarahu u zakone i simbole. Ali u najgušćem mraku srednjega vijeka i feudalizma gorio je u tom državnopravnom sustavu žižak općenarodne slobode. Poljica, kao i Dubrovnik, daju nam primjer, kako Hrvatska kad je slobodna zna biti slobodoumna, demokratska, kulturna i državnotvorna. Ona nam pružaju primjer izvrsne škole energije, slobodarskog duha i samopouzdanja.

Svojstva našega narodnog bića ostala su sačuvana u shvaćanju i djelovanju, unatoč duhovnim preobrazbama, još iz doba poganske misli, i te značajke nije moglo ni kršćanstvo posve preobraziti. Vjerna svojoj tradiciji Poljica su čuvala starohrvatsko kulturno nasljeđe koje se konstituiralo kao naš narodni hrvatskoglagoljaški izraz. Ta starohrvatska, čakavska glagoljaška tradicija naših začinjavaca oblikovala je staru dušu hrvatsku našeg poljičkog lučonoše prosvijećenosti popa glagoljaša, i pod dojmom i utjecajima te čiste narodne kulture i tih naših glagoljaških evanđelistara, časoslova, šćaveta, tih starih i starinskih knjiga, ljetopisa, zapisa, lekcionara, psaltira, legenda, epigrafa, pjesničkih pučkih recitala, pjesmarica, sekvencija, prikazanja i misterija, tekao je stoljećima bistri i zdravi vrutak čiste hrvatske kulture, skroman ali blagotvoran i postojan. Taj je anonimni poljički glagoljaški prosvjetitelj slušao Marulićev lirski vapaj u »Molitvi suprotiva Turkom«, uzdisao je i jecao s njegovom zaplakanom Juditom nad opustošenom hrvatskom baščinom. I ne bismo rekli da je tek samo puka povijesna koincidencija, da jedno stoljeće poslije Marulićeve svehrvatske pjesme »Judite« imamo istinsku dramu junaštva naše poljičke Judite — Mile Gojsalića. Da su se Marulićevi versi sricali po poljičkim kominima i ognjištima pri svjetlu blagih uljanica i sjaju ražarena smrekova panja, može se sa sigurnošću pretpostaviti i vjerovati. Da je njegova hrvatska djevica Judita živjela patriotskim zanosom u mašti poljičkih djevojaka i žena kao veličajan uzor, potvrđuje upravo junački podvig Mile Gojsalića.

Pri obilježavanju kulture koja se izvorno razvijala na području Poljičke republike događa se, da se njena prisna povezanost s pučko-vjerskom inspiracijom svodi na inferiorno značenje. Ta je kultura progovarala medijem pučkog izraza i glasom obična čovjeka koji se borio za golu egzistenciju. Ona se razvijala mimo tadašnjega suvremenog književnog latinizma, pa je postojala sklonost da se njezin pučki izražaj obilježi kao manjevrijedan i vulgaran. Međutim treba istaći, da samonikla, izvorna glagoljaška pučka kultura nije nikada u sebi nosila nekakvu barbarsku reakciju na hrvatski latinizam i humanizam. Poljičko glagoljaštvo nije činilo oporbu klasičnoj latinskoj kulturi, koja je kod nas stvarala humanizam i renesansu, barok i klasicizam, i u kojoj su

se duhovno oblikovali Marulić i Držić, Hektorović i Lucić, Vlačić i Vitezović, Česmički i Katančić, Krčelić i Brezovački.

U obilježavanju kulture na području Poljičke republike treba naglasiti da ona u svojim pučkim osobitostima nije bila ni antilatinska, ni antiklasična, ni antihumanistička, ni antiumjetnička. Ona je doista bila naglašeno samonikla, prahrvatska, izvorna i narodna, ali je asimilirala sve ono što je duh renesanse i humanizma donosio u veća urbana kulturna središta hrvatskog juga. Poljičko glagoljaštvo nije separatizam u latinskoj zapadnoj kulturi, ono je u prevlasti romanskog duha isticalo samo našu samosvojnost, autohtonost, izvornost, nacionalnu samobitnost. Poljičko glagoljaštvo je bilo svjesno činjenice, da je jezikom te kulture hrvatski Sabor sve do godine 1848. branio kraljevska državna prava svoje zemlje pod geslom: Regnum regno non praescribit leges, i da je taj naš Sabor bio posljednja europska govornica, s koje je odjekivao jezik rimskog Senata. Uza svu suprotnost romanskom utjecaju, glagoljaši su u Poljicima trajno bili bedem latinske civilizacije protiv bizantinizma, a unatoč snažnoj materijalnoj i biološkoj ukorijenjenosti, poljički je puk stalno zadržao osjećanje duhovne univerzalnosti.

Poljička republika je jedinstven primjer jedne višestoljetne političke formacije koja nije izgradila svoj vanjski sjaj, svoje dvorce, palače, utvrde, aristokraciju. Zadužbinama se nije ispunjala zadovoljština za vladarsko grizodušje; raskošem odličnika nije se prikrivala praznina stvarne moći; sjajem parada nije se uspavljivao u puku duh slobode. Poljičkim ratnicima i junačkim orlovima poslužiše kao tvrđave i tabori u pravom smislu gnijezda orlovska. Kamene gradine i gomile bijahu herojske nekropole. Prometejska iskra nadomještala je ratne vještine, a superiornost duha prevladavala je siromaštvo. Poljica su čuvala onu hrvatsku klasičnu tradiciju koju je obilježavala skromnost, jednostavnost, duh čednosti i poštenja, nasljeđe zakonitosti i narodnih običaja koji su postajali i pravo i zakon. Od sveukupne umjetničke djelatnosti ove siromašne seljačke republike ostao nam je tek pokoji spomenik starohrvatskog sakralnog pučkog graditeljstva, poneka spomenploča i stečak oko starih zavjetnih, grobišnih crkvica, čista stilska lapidarnost kakvog kamenog seoskog dvora, jednostavnog kao narodna pjesma, ili kakva starodrevna madona, Naša Gospa, u naivnoj stilizaciji na tamnu orahovu duborezu.

Poljica nam pružaju takvu viziju da u njihovu povijesnom i zemljopisnom reljefu možemo promatrati sadašnjost kao povijest, a povijest kao sadašnjost. U prirodnoj ljepoti su nam sačuvala gotovo iskonsko djevičanstvo naravi. Još se uvijek u onim silnim akustičkim prodolima i gorskim kosama Mosora putnik osjeća kao u drevno doba Zoranićevih pastirskih idila. Krenemo li kroz stravični sutonski mrak kanjona Cetine i strmog usjeka Dinare, sjene jablana će nas predusresti kao mrki čuvari na budnoj straži poljičke zemlje. U svakom selu ćemo osjetiti poeziju pejzaža i ladanjski mir kojega potvrđuju brojna lastavičja gnijezda pod strehama starih opločanih krovova. Ako se odmorimo u maslinovu gaju punom kosova ili u mirisu smole na kori borova, prenut će nas u vinogradima podnevni zvuci Panovih svirala. Popnimo se u jutarnjem praskozorju na bilo koji vrh planine, pa će nam se u sjaju prostora otkriti modri divni vidici, daleki hrvatski horizonti, blage obline vrhova dalekih otoka na zapadu. Osjetit ćemo na tihom i slanom povjetarcu blagi miris mora

i modre čežnje mirnih uvala. Čut ćemo u melankoliji sunčanih smiraja iz daljine na lahoru preko kanala gajde Nazorova bračkog satira i bukoličke frule njegovih arkadijskih otočkih pastira. Otisnemo li se iz mirnih pristaništa starim poljičkim škunama na noćne biblijske ribolove, uplovit ćemo u melankoliju Vidovićevih slikarskih akvarela, sivih kao san mirnih sutona, dok nam nad tamnim rubom otoka Brača noćnu plovitbu osvjetljava blistava večernjača. A kad nad mirnim selima zabruje blagi uzdrhtali angelusi i padne zvjezdana noć, nebesa će nam se činiti tako blizu, kao da ih s najbliže uzvisine rukom možemo dodirnuti. Poljica nam još čuvaju u uzlovima svoga kamenog prostora djevičansku stvarnost prirode. U idili ovog prostora možemo još djetinjski sanjati, u krajolicima naći mirno spokojstvo, a kod ljudi drevnu hrvatsku dušu.

VLADIMIR MOŠIN

NAJSTARIJI RUKOPIS POLJIČKOG STATUTA I PROBLEM REDAKCIJA STATUTA

Poljički statut — kodifikacija običajnog prava te prastare zasebne zemljopisno omeđene oblasti, narodna svetinja na koju su se stoljećima zaklinjali Poljičani kao na temelj i znamen svoje samostalnosti i kojim su se do XIX stoljeća praktički služili kao kodeksom krivičnog i građanskog prava — pored Vinodolskog statuta naš je najdragocjeniji povijesno-pravni spomenik.[1] Posebno je značajan za proučavanje slavenskog običajnog prava, koje se u tom spomeniku grčevito opiralo novijim oblicima društvenog života, koje su Poljičanima nametala povijesna zbivanja. Obje spomenute činjenice — vjernost zemlje prema državnopravnoj tradiciji naznačenoj u Statutu i njegova praktična primjena u upravi i sudstvu — bila su razlogom što je očuvan velik broj rukopisa Statuta koji se nalaze u raznim zbirkama,[2] a već je Jagić upozorio na velik broj prijepisa, čak i tiskanih izdanja, u privatnim kućama.[3] Svi su ti rukopisi izvanredno slični. Jagić ih je svrstao u dvije grupe i nazvao ih je redakcijama: staru, u naslovu koje stoji: »U ime Gospodina Boga amen. Statut poljički izući statut i(z) staroga novi činimo na lita Gospodina Isukrsta 1440« (ćirilskim slovima — brojkama чѹм)[4], i mlađu, koja uz navedeni naslov ima dodatak — »a sada pripišujemo na 1665 (чхξε) febrara na 10 (I) u Poljici u carkvi svetoga Klimenta pod Sitno«. Kao što prvi naslov gotovo u istom obliku dolazi u svim sačuvanim rukopisima prve grupe, tako i drugi naslov gotovo se jednolično ponavlja u rukopisima mlađe redakcije. Jagić je utvrdio da se mlađa redakcija vrlo malo razlikuje od stare: samo nešto slobodnijom stilizacijom pojedinih odredaba, nekim novim natpisima iznad zakona i malim izmjenama u rasporedu članaka poradi pokušaja da se zajedno grupiraju odluke koje se odnose na isti predmet. Što se tiče stare redakcije, i tu je Jagić pokazao da su svih pet tekstova na osnovi kojih je on priredio svoje izdanje, gotovo isti, jer su četiri mlađa prijepisa sačinjena na osnovi jednog te istog rukopisa, i to onog koji se sada čuva u Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti pod signaturom Ic65.[5] Prema tome glavna je vrijednost tih četiriju mlađih prijepisa u tome što oni sadržavaju tekst od nekoliko članaka koji su se u njihovu predlošku nalazili na onim listovima koji su sada izgubljeni. Stoga je baš taj najstariji rukopis Ic65 od prvorazredne i izuzetne vrijednosti za proučavanje prvobitnog teksta spomenika i posebno za problem kronološkog razvrstaja njegovih sastavnih dijelova.

Prvo što je očevidno: taj najstariji rukopis nije tekst koji je stvoren kodifikacijom iz 1440. godine, kako je navedeno u naslovu. U prvom redu, sačuvani tekst uopće nije *prijepis* prvobitnog Statuta, koji u naslovu nosi ime »starog«. Pojedine odredbe izravno govore o novim normama kojima se ubla-

žuju oštrije odredbe »Starog statuta«: npr. u članu o silovanju žena (J 110) i u članu o najamniku koji bi napustio posao prije ugovorenog roka (J 93) izmjenjuju se odredbe staroga zakona, ali tih prvobitnih odredaba ne nalazimo u prethodnom tekstu. Prema tome, sačuvani tekst u najmanju ruku može biti samo izvod iz prvobitnog Statuta, a to, po našem mišljenju, izravno stoji u navedenom naslovu. Mi se ne slažemo s emendacijom Jagićevom koji zamjenjuje oblik *izući* iz tri ćirilska rukopisa oblikom *isuchi* iz latiničkog prijepisa iz god. 1785. i predlaže »čitaj: *i sući*«[6]: 1) oblik *sući* mjesto *sušti* u smislu *ovaj* bio bi u ovom tekstu vrlo neobičan, tim više što Statut na nekoliko mjesta upotrebljava baš zamjenicu *ovi;* 2) *sušti* — *postojeći* ovdje bi mnogo više odgovaralo Starom statutu, a ne novom izvodu; 3) odvojeno od riječi *isuchi*, i u ulozi tobožnjeg veznika ovdje je sasvim suvišno. Međutim, oblik *izući* je mogao nastati mjesto *izvući* inf., sl. *prisići, otprisići se* (J 17), *poreći* (J 67), *imaju iz'sići* (J 67), *nima nitko... poći* (J 92), ovdje u sintagmi *izvući činimo* — excerpere facimus, kako je vjerojatno stajalo u latinskom prijevodu Statuta koji je bio predan Veneciji godine 1440.

Drugo: u sačuvanu tekstu nalazi se niz odredaba s navedenim godinama koje su mlađe od god. 1440, koja stoji u naslovu Statuta, i to: 1475, 1476, 1482. i 1485. godine, koje uz to nisu kronološki poredane. Prema tome, to su ili pojedinačne važnije odluke naknadno upisane na praznim mjestima u originalni rukopis od god. 1440. i kasnije mehanički prepisane u tekst sačuvanog primjerka Ic65, odnosno njegova neposredna predloška (isp. Jagić str. XIII—XV), ili su to organski dijelovi jedne nove redakcije koja je bila izvršena poslije godine 1440., a prije postanka najstarijeg sačuvanog rukopisa Ic65. Za rješavanje toga pitanja mjerodavno je da se odredi datum postanka ovoga rukopisa.

Jedan nejasno napisan nadnevak — iznad odredbe o stranačkim previranjima u Poljicima — zaveo je oba izdavača, i Mesića i Jagića. Taj nadnevak nije bio jasan ni potonjim prepisivačima, pa su ga jedni navodili kao 1476, a drugi kao godinu 1576. Mesić je prihvatio 1576. godinu; to je od njega preuzeo Jagić, iako je sam utvrdio da pravopis ovoga rukopisa svojom starinom mnogo odskače od tekstova iz XVII vijeka.[7] Na osnovi toga nadnevka Jagić je stavio ovaj najstariji rukopis u tridesetogodišnji razmak između god. 1576. i 1605, koja stoji u najstarijem zapisu dodanom u istom rukopisu drugom rukom.[8] Taj je zaključak ušao u znanost i tako se ponavlja do naših dana.[9] To nije točno. Kao što sam utvrdio već u svom opisu ćirilskih rukopisa Jugoslavenske akademije, vodeni znaci toga rukopisa idu u kraj XV ili u početak XVI stoljeća. Ponovno sam opet najpažljivije pregledao čitav rukopis od prvog lista do zadnjeg i mogu s potpunom sigurnošću tvrditi da papir najstarijeg primjerka Poljičkog statuta ide u prvu četvrt XVI vijeka. To su: 1) volovska glava mletačkog tipa s rozetom na debeloj motki i s kontramarkom P-A. Jagić spominje taj znak, ali ga nije mogao datirati jer u to vrijeme još nisu postojali veliki priručnici Lihačeva i Briqueta.[10] Taj tip uopće ide od posljednje četvrti XV stoljeća do sredine XVI, ali sličan znak nalazimo u datiranom grčkom ohridskom rukopisu iz god. 1505;[11] 2) drugi je znak sidro u krugu tipa Briquet br. 490 iz 1511—1516. god. s cvjetićem kao kontramarkom, koja se javlja uz drugu inačicu sidra u krugu (isto tako mletačkog

porijekla) iz 1505—1506. god. (Briquet br. 473); 3) treći znak dolazi na posljednje, prvobitno prazne listove uz korice, gdje su zapisi iz XVII vijeka — vaga u kartušu kao u rukopisu Pećke patrijaršije br 64 iz 1518. god. (tip Briquet br. 2606 iz 1516. god.). To je značajan nadnevak u povijesti poljičkoj: tih godina Poljica su potpala pod vlast Turaka. Vjerojatno je razlog za postanak tog teksta Statuta baš u tom času bio istovrstan onome koji je izazvao postanak redakcije iz 1440. godine. Tada su Poljica prešla pod vrhovnu vlast Venecije i dobila potvrdu svoje autonomije na osnovi svoga Statuta. Znamo od Sanuda da je bivši splitski knez Ivan Anton Dandolo izvijestio u veljači god. 1514. Mletački senat da su se Poljičani predali pod vlast sultana uz privolu redovitog plaćanja harača i uz još neke druge uvjete, te da je sultan naredio sandžacima da lijepo postupaju s Poljičanima koji su postali njegovi podanici.[12] Mi nemamo potvrde da bi sultan pristao potvrditi Poljičanima njihov Statut, ali je posve prirodno da su u svojim pregovorima s Turcima Poljičani morali pokušavati da sačuvaju autonomiju na osnovi svoga Statuta.

Navedena činjenica — vodeni znaci koji određuju vrijeme postanka najstarijeg sačuvanog rukopisa Ic65 oko godine 1515, definitivno rješavaju i pitanje spomenute sporne godine iznad članka o stranačkim razmiricama u Poljicima. Međutim, osobita važnost te godine za pitanje strukture sačuvanog teksta Statuta daje nam pravo da se zadržimo na još nekoliko značajnih činilaca.

Prvo, kao što je spomenuto, taj je datum u rukopisu Ic65 napisan nejasno, a sigurno je bio takav i u izvorniku s kojeg je sadašnji tekst prepisan. Oba izdavača tiskala su ga AEOZ, uz Musićevo objašnjenje da prva dva slova *AE* sigurno stoje mjesto ч҃ѣ и da *jat* ovdje ima brojnu vrijednost 500. U odnosu na tobožnje *A* koje bi trebalo da označuje broj 1000 to je vrlo nategnuto, jer bi to bilo jedno jedino mjesto u čitavu rukopisu za takvu istočnoćirilsku oznaku brojne vrijednosti 1000: na svim ostalim mjestima i svim rukopisima stoji u ovoj ulozi ѧ. Da je tako stajalo i u predlošku rukopisa Ic65, vidi se po tome što je na dotičnu mjestu iznad nejasno napisanoga znaka nacrtano slovo ѧ vrlo slična oblika kao i na prvoj strani u godini 1440. u naslovu Statuta.[13] Slično stoji i sa idućim slovom koje je Musić razriješio kao *E* uz pretpostavku da bi ono stajalo mjesto *jata* i označavalo broj 500. Samo slovo *E* ni u kom slučaju ne može imati tu brojnu vrijednost, jer označuje broj 5: u takvu značenju rukopis se njime služi npr. u zapisu između čl. J 19—20— »a toi pisasmo na lita Gospodna ч҃ѳ҃оє miseca agusta na dni є«, tj. 5. VIII 1475, a da i ne govorimo o stalnoj upotrebi slova є u vrijednosti brojke 5 u navođenju strana. Time pretpostavka o upotrebi ovog slova є na mjestu *jata* (što bi uopće predstavljalo jedinstven slučaj) postaje vrlo nategnuta; pa i kad bi zaista u predlošku rukopisa Ic65 na ovome mjestu stajalo *jat*, prepisivač pri kraju XVI stoljeća ne bi ga razriješio sa *E* i zbog toga što se u poljičkim rukopisima tog doba *jat* uopće ne miješa sa *e*, već označuje samo *j*. Osim toga, ako bi se prihvatila pretpostavka da je na dotičnom mjestu u predlošku rukopisa Ic65 stajalo *jat*, iz toga se nikako ne bi moglo zaključiti da bi to označavalo broj 500. Već je M. Rešetar upozorio na to da »ona ista dva prva mlađa rukopisa, i još jedan treći, u početku Statuta, gdje najstariji rukopis ima godinu ч҃ѳ҃ (M), to jest 14(40), (oni) prepisuju ч҃ѣм, dakle uzimaju ѣ за 400«.[14]

U povodu toga citata ja sam u svom opisu rukopisa Ic65 dodao kako zaista u rukopisima JC i D (JAZU IIb153 i IIIb27) u nadnevku iz 1475 (J 19) i iz 1485 (J 30) na mjestu ѣ iz Ic65 stoji *jat*, tj. baš u vrijednosti broja 400,[15] a to isto navodi i Jagić u napomenama uz navedene članove. Međutim, kao što iznad tobožnjeg *A* stoji u rukopisu Ic65 slovo ѧ, tako je i iznad tobožnjeg *E* nacrtan onaj nejasan znak koji je u predlošku stajao na ovom mjestu, a taj je baš nemarno napisano ѣ, kao što to nalazimo u istom rukopisu na nekoliko mjesta u tekstu, pa i u datumu na prvoj strani. Prema tome ne može biti sumnje da je u izvorniku stajalo baš ѧѣ OZ, pa tako ga navodi Karstelanov prijepis JAZU Ib69 (Mošin, Repr. br. 163) i prijepis iz god. 1800. JAZU IVa100 (Mošin, Repr. br. 166).

Drugo, dispozicijska formula u dotičnoj odluci zbora od 6. kolovoza vrlo je slična obrascu u odredbi od 20. studenog iste 1476. godine, što upozorava na sinhronost njihova postanka: 6. kolovoza — »budući u kupnu zboru skladno i jedinno učiniše i uzakoniše ovako i po ovi put« (J 88), u mjesecu studenom — »budući Poljica skupna, primiše i uzakoniše i u svoj Štatut zapisaše ovako i po ovi put« (J 47). U drugim odredbama, pa i u čitavim grupama odredaba donesenih na istom zboru, javljaju se ponešto izmijenjeni obrasci, npr. »i prijaše Poljičani svi jedinjno i zapovidaše: (J 23a, 24, 27, 28) i dr. pogotovu se razlikuju obrasci u odredbama iz XVII vijeka, npr. »neka se zna kako učini sva počtovana općina Poljička skupno i dogovorno« (J 113); isp. list zbora od god. 1662 (M 265, J str. 116), odredba od 1664 (M 269, J str. 119) i dr.

Treće, povijesne prilike ne odgovaraju pretpostavci o postanku odluke od 6. kolovoza u 1576. godini. U to doba Poljica su bila pod vlašću Turaka. Ako su možda Turci godine 1514. obećali Poljičanima neku autonomiju, to je sigurno bilo poništeno vrlo brzo, možda već 1550. godine, kad je hercegovački sandžak Ahmed-beg ognjem i mačem poharao Poljica zbog ustezanja oko plaćanja harača. Ako je ova oblast, koja je imala Statut sultanova domena (»hat«), uživala povlašten položaj u carevini, ipak u zbirkama poljičkih akata u tom razdoblju nisam nailazio na spise i isprave poljičkih službenika ni upravne, ni sudske naravi. Pitanja o posjedima, kupoprodaji nekretnina, poklonima, pa i krivična djela rješavaju se u tom razdoblju teskerama turskih kadija. Možda baš u vezi s time raste ugled svećenika, kao uglednika i moćnika, koji se u XVII—XVIII stoljeću posebno ističu u sastavu poljičkih sabora. Značajno je da u turskom razdoblju poljički svećenici upućuju na sud splitskog arhiepiskopa pitanja ne samo porodičnog, bračnog i nasljednog prava već i predmete o ubojstvu, čarobnjaštvu i sl.,[16] što je prije bilo u potpunoj nadležnosti poljičkoga »stola«. Prema tome, navedena odredba Statuta koja predviđa za smutljivca stranačkih razmirica otuđenje i zapljenu cijele imovine i njegovu predaju glavom »u bandu«, tj. u vojnu četu, nije se mogla slagati s vrlo ograničenim pravnim sloboštinama koje su Poljica mogla uživati pod Turcima.

Četvrto, prilike koje su prikazane u odredbi od 6. kolovoza god. 1476. potpuno odgovaraju onome što se zbivalo u Poljicima između 1470. i 1480. godine. Tamo je tada stranka Matije Korvina radila na predaji Poljica zajedno sa Splitom i Omišem ugarsko-hrvatskom kralju, i to je 1573. god. potaklo Vijeće desetorice na oštre mjere radi ugušivanja te urote.[17] Iako je urota

bila osujećena, ipak je protumletački pokret postojao, pa je još god. 1480. kralj Matija Korvin obećao Poljičanima da će potvrditi njihovu samostalnost ako mu oni polože prisegu vjernosti.[18] Prema tome odluka sabora od 6. kolovoza god. 1476. bila je vrlo važna za Mletke, pa je morala da bude »ustatućena«, tj. uvrštena u tekst Statuta u onoj redakciji koja je bila podnesena mletačkoj vladi na potvrdu godine 1485. Malo prije toga, godine 1483. »ugarska vlastela« su uspjela da otjeraju kneza Dujma Papalića, posljednjeg kneza iz redova splitskih plemića, koji su bili postavljeni prema ugovoru s Venecijom od god. 1440. i ustoličili su kneza iz svojih redova,[19] te je ovoj novoj vladi pošlo za rukom da pridobije *prisvitlo gospoctvo bnetačko* za potvrđenje Statuta i ostalih zakona i običaja prema starim povlasticama (J 30). Očigledno su Poljičani bili tom prilikom prisiljeni da uključe u tekst Statuta i oštriju odluku zbora na Mačinu o smrtnoj kazni spaljivanjem na lomači za svakog Poljičanina, bez razlike društvenog položaja, koji bi »do virnosti takao našoj prisvitloj gospodi bnetačkoj« (J 55).

Utvrđivanje točnog nadnevka i stvarnog sadržaja navedene odredbe od 6. kolovoza god. 1476. koja je do sada, zahvaljujući netočnom datiranju, uopće onemogućivala analizu strukture najstarijeg sačuvanog teksta u cjelini, otvara nov put za proučavanje toga problema. Ja, razumije se, ne mogu ovdje ulaziti u dublji povijesno-pravni studij sadržaja Statuta, pa ću biti slobodan da iznesem samo svoj opći dojam u odnosu na strukturu Statuta u vezi s problemom njegovih redakcija. Ne mislim da bi spomenute odredbe s navedenim godinama iz razdoblja između 1475. i 1485. godine mogle da slučajno upadnu na prazna mjesta u tekst originalnog predloška, već smatram da sačuvani najstariji rukopis JAZU Ic65 sadržava tekst izrađen ad hoc u određenom sustavu i da predstavlja prijepis (vjerojatno treće) redakcije Statuta iz god. 1485.

Prvobitni *Stari statut* na koji se poziva naslov redakcije iz god. 1440. i koji je naveden u nekoliko članaka redakcije iz 1485. god., kao što je prije 100 godina pretpostavio Leontovič[20] (s njim se donekle složio Grekov),[21] vjerojatno je najviše očuvan u prvim člancima sačuvanog teksta, u kojima ima najviše analogija s prvih 17 članova Kratke ruske pravde. Ali ne 29 članaka Jagićeva redoslijeda, već samo prvih 19: do napomene iz godine 1475, koja se već odnosi na iduće odredbe. Ne možemo doznati je li ti prvi članci točno navode tekst prvobitnog Starog statuta, ili ga samo parafraziraju. Vjerojatno ga sadržajno ne mijenjaju, jer su slučajevi sadržajnih izmjena starih norma navedeni kasnije u nizu članaka. Ali je nesumnjivo da je sadržaj navedenih odredaba u više slučajeva već dobio drukčiji smisao nego što je bio u prvobitnoj redakciji. Tako u prvom članu — »vazimati kneza od *gospodina*, ki je *gospodinu viran* a Policemь ugodan« — prvobitno se sigurno nije mislilo na *presvitlu gospodu bnetačku* (kako se Venecija citira u redakciji 1495. god.), nego na prijašnjeg vrhovnog gospodara, vjerojatno hrvatskog kralja, ili, možda, Kačića. Međutim, u čl. 8 o *traduturu* već je prvobitni izraz *gospodin* zamijenjen novim izrazom — *neviran gospodi našoj*, što već odgovara prilikama iz 1440. godine. Prastari sloj vidi se u tome što u tim člancima istupaju samo dva društvena sloja — plemeniti didići i kmetići: vjerojatno potječe iz doba kodifikacije prije pojave sloja plemenite vlastele (prema tradiciji »ugar-

ska gospoda«), čiji dolazak u Poljica tradicija veže ili za doba kralja Bele IV (1241. god.) ili za dolazak u Dalmaciju kralja Ludovika I Ažuvinca god. 1358. U pravnoj terminologiji nesumnjivo prvobitnom sloju pripadaju takvi izrazi kao *rota, porota, porotnici, suci* i *pristavi, stol, priti, parna, pravda, poziv, obrok* i dr., dok su se takvi kao *apela* i *sentencija* vjerojatno nakalemili tek u doba jačih veza s latinskim notarijatom u Splitu itd.

Tih prvih 19 članaka preuzetih iz Starog statuta predstavljaju u stvari i sve ono što je ostalo nepromijenjeno i od *druge redakcije Statuta iz 1440. godine,* koja je poslužila kao osnova za sporazumijevanje s Mlecima uoči prijelaza Poljica pod njezinu vrhovnu vlast godine 1444. Sve što dolazi iza tih 19 članaka izmjene su i dopune prvobitnih odredaba u obliku fiksiranom 1475. i idućih godina. Ispred toga, iza članka 19, stoji zapis: »*A toi pisasmo na lita Gospodnja 1475 miseca augusta na dni 5*«, što se, očevidno ne može odnositi na prijepis prethodnih 19 članaka pisanih godine 1440, već na idući tekst. Već prva iduća odredba o oslobođenju vojvode od svih danaka osim desetine, vražde i harača nije mogla nastati prije onog momenta kad su Poljica bila prisiljena na plaćanje danka Turcima, tj. kad su im Turci postali neposredni susjedi, tj. poslije pada Bosne godine 1463. Nije isključeno da je u taj članak riječ *harač* bila umetnuta tek u tekst iz godine 1514; ali sama pojava novog dužnosnika *vojvode* koji ne figurira u prvim člancima prvobitne redakcije, govori o novom ustanovljivanju državnog uređenja, kao što i pojava novog društvenog sloja *vlastele* (»ugričića«) u idućem članku o organizaciji poljičke uprave. Ako je zaista pristupanje predstavnika vlastele u prvobitni odbor didića provedeno tek odredbama iz godine 1475, to bi svjedočilo da je staro poljičko plemstvo dugo čuvalo svoj privilegirani položaj i da su ih tek prilike pod vlašću Mletaka prisilile da popuste i da prime u svoj odbor od devet didića četiri predstavnika vlastele (J 21), a malo zatim i da pristanu na jednak broj predstavnika — po 4 od vlastele i od didića (J 24). Jačanje turske opasnosti u tim godinama, poslije pada Bosne, 1469. god., prisililo je Poljičane i na odredbu o smrtnoj kazni vješanjem i o pljenidbi cijele imovine onome tko bi išao na vojsku s Turcima ili martolozima (J 23). Mislim da ovoj prvoj grupi dopuna pripadaju članci J 20—23, u kojima nalazimo istu dispozicionu formulu »priješe Poljičani svijedinjno«.

Vjerojatno još iste godine na nekom drugom zboru bile su prihvaćene odredbe J 24—29, koje se uglavnom odnose na pitanje kolektivne odgovornosti Poljica za ubojstvo ili pljačku na njihovu teritoriju. Da je to naknadni dodatak prethodnoj skupini, svjedoči čl. J 24, koji govori o biranju za sud četiri vlastele i četiri didića na svaka tri mjeseca, dok je prethodna odredba J 21. predvidjela 4 vlastele i 9 didića bez utanačivanja roka. Zanimljivo je da kod te grupe odredaba opet nailazimo na jednoličnu dispozicionu formulu: »priješe Poljičani budući svi zajedno na skupu ovako i po ovi put«.

Iza toga dolazi iz god. 1482, kada je knez Duje Papalić sa svima sucima i s punim dvorom prvi put išao po Poljicima »čineći pravde po zakonu« i određujući »međaše njiove koji su od starine«; tu se navode granice Poljičke oblasti (J str. 49).

Zatim dolazi cjelokupni tekst dopuna i izmjena za redakciju 1485. godine: »*Lito Gospodnje 1485, 30 danъ miseca decembra. Va ime Božje amenъ.*

Ovoi Polica kupno i dogovorno učiniše i uzakoniše štatutъ svoi i zakone svoje, najpri strneći i tvrdeći zakone i običaje, koje imaju u listih i u zapisihъ od gospode pridne a potvrijene po sadanemu našemu prisvitlomu gospoctvu bnetačkomu po briveležihъ« (J 30). (»*Tabla*«, tj. pregled sadržaja tog novouzakonjenog i od Venecije potvrđenog statuta, u glavnom rukopisu umetnuta je u sredinu teksta, iza čl. J 42—43). Među drugim odredbama koje su u novoj redakciji prenesene iz Starog statuta ili su iznova stvorene, posebno se citiraju i pojedine značajnije odredbe donesene na raznim zborovima. To su: o zalogu plemenština od 20. studenog 1476 .god.; odredba od 28. srpnja 1485. god. o stvaranju dužnosti općenog kančilira, njegovim prihodima i oslobođenju njegovu od svih danaka izuzev harača; odredba zbora na Mačinu o kažnjavanju nevjere prema Mlecima lomačom. Među takve umetnute zakonske odluke spada i odredba od 6. kolovoza 1476. god. o strančarskim razmiricama, kao i odredba kneza Duje Papalića od 24. veljače 1482. god. o desetinama za sudstvo, te niz drugih odredaba, napose niz izmjena Starog statuta ublažavanjem prvobitnih strožih normi.

U takvu je obliku ova treća redakcija bila sastavljena god. 1485. da bi je potvrdila vrhovna mletačka vlast, vjerojatno zbog prethodnog ograničenja samostalnosti, a možda i povlačenja Statuta u vezi s ugušivanjem urote 1483. godine. Navedeni citat čl. J 30. svjedoči da je tadašnjem knezu pošlo za rukom da dobije potvrdu ove redakcije. U takvu obliku bio je njezin tekst prepisan oko god. 1514. uoči pregovora s Turcima o uvjetima prijelaza Poljica pod njihovu vrhovnu vlast. Ako je i tada osnova za sporazumijevanje morala biti tekst Statuta, sigurno su poljički delegati morali odnijeti sultanu izvorne primjerke svojih starih zakona i povlastica, pa je u vezi s tim bio izrađen prijepis, stavljen u poznatu poljičku škrinju. Kakvi su bili konačni uvjeti predaje, mi ne znamo više od onog što je zabilježio Sanudo, a kako nisu sačuvani ni Stari Statut, ni izvorna redakcija iz god. 1440, ni potvrđeni Statut iz god. 1485, treba misliti da ih Turci nisu vratili, pa će se možda jednog dana otkriti u Carigradskim arhivima. Najstariji sačuvani primjerak JAZU Ic65 — bez službenog ovjerovljenja — ostao je kao jedini prijepis te redakcije, pa su od njega potekli svi potonji prijepisi.

Konačno, *mlađa redakcija iz godine 1665*, isto tako kao i prethodne, nastala je u doba nove povijesne prekretnice u životu Poljica: odmah nakon oslobođenja od Turaka poslije svršetka kandijskog rata, prilikom ponovnog prijelaza Poljica pod vrhovnu vlast Venecije. Odsutnost značajnih pravnih inovacija u ovom tekstu svjedoči da život pod Turcima nije pružio Poljičanima mogućnost za snažniji razvitak njihova Statuta. Najznačajnija odredba iz god. 1605. bio je sporazum Poljičana o ukidanju običaja otmice; 1623. — o prihvaćanju splitske mjere za kvartu žita; 1637 — dogovaranje o nagradama onima koji bi preuzeli na sebe uhićenje i izručivanje lupeža »pravdi župskoj«; i tek 1652. prijetnja općega zbora lupežima ili muzuvirima bratimskim, koji bi pošli u Turke ili u hajduke ili bi pomagali prodavati roblje, da će im po starom običaju općina oboriti kuću, a gibuće u općinu, a plemenština bližnjemu. U vezi s mirom poslije kandijskog rata 1665. god. određena je granica prema Hercegovini. Kasnije odluke *za neviru* sadržavaju samo moralnu sankciju: upisivanje imena krivca u Statut i oduzimanje njemu i njegovoj kući prava biti *vićnik* ili *sudac*.

Ako su navedene prerade, redakcije Statuta vršene zaista u prijelomnom vremenu poljičke prošlosti, prirodno se rađa pitanje: kada je moglo postati prvo ozakonjivanje običajnog prava u Poljicima i da li bi se mogle naslutiti još neke značajnije prerade Statuta prije redakcije iz godine 1440. Za drugo od postavljenih pitanja s velikom vjerojatnošću možemo pretpostaviti niječan odgovor.

Prvo: zato što redakcija iz godine 1485. u člancima gdje mijenja stare norme, postavlja ih uvijek prema normama Starog statuta, koje odrazuju baš prastaro običajno pravo. Drugo, kao što je spomenuto, dolazak u Poljica ugarske gospode u XIII ili XIV stoljeću nije našao odraza u prvobitnom Statutu, i tek pod mletačkom vlašću taj novi feudalni sloj bio je uvršten u dodacima uz Statut i njegova su prava u javnom životu bila određena redakcijom godine 1485. Prvo pitanje, o vremenu postanka prve kodifikacije poljičkog običajnog prava mnogo je tamnije, ali ima mnogo razloga za pretpostavku da se to moralo desiti ne kasnije od XII vijeka.

Poznata je činjenica sadržajne i terminološke bliskosti *Poljičkog statuta* i *Ruske pravde:* jedinstveni primjer takve istovrsnosti na području cjelokupne povijesti slavenskih prava. Čitav niz termina — *verv*ъ, *bližnji, družina, čelad*ь, *vražda, svada, dim, govedo, oven, umikanije* i dr. dolazi u Statutu i u Ruskoj pravdi u jednakom smislu. »Počemu u drugih drevnih pamjatnikov slavjanskogo zakonodateljstva net takogo sovpadenija?«, pita B. Grekov, i odgovara: »Slučajnym eto obstojateljstvo byt' ne moglo. Takoe sovpadenie zastavljaet predpolagatь kakuju-to dliteljnuju blizost kulturnyh otnošenij russkogo i horvatskogo naroda«.[22] Njegovo upozorenje na *Povest vremennyh let* (najstariji ruski ljetopis), koja ubraja Hrvate među istočnoslavenska plemena s lokalizacijom negdje u Galiciji u porječju Dnjestra, u stvari objašnjava samo izvornu sličnost norma zajedničkog običajnog prava, ali ne terminološku bliskost Statuta i Ruske pravde. Opća izvorna sličnost mnogih norma u kodifikacijama starog prava kod raznih slavenskih prava nalazi svoje objašnjenje u svjedočanstvu Prokopija Kesarijskog, koji je u VI vijeku zapazio da kod Slavena i Anta »sav način života i zakoni su jednaki«. Ta opća izvorna sličnost mnogih norma prelazi u sve slavenske kodifikacije običajnog prava, kao što npr. »svod« za traženje kradljivca nalazimo i u Ruskoj pravdi, i u poljskoj *Knjizi prava* iz XIII vijeka i u Dušanovu zakoniku ali uz izvjesne razlike koje su se pojavile u toku povijesne evolucije pravnih norma i uz različitu terminologiju. Pored drugih termina koji dolaze u Ruskoj pravdi i u Poljičkom statutu od posebnog je značenja termin *verv*ъ — prastari termin za seosku općinu, koji vodi svoje podrijetlo iz doba rodovskog ustrojstva, kad je on označavao »veliku obitelj«, zadrugu s njezinom zajedničkom obradivom zemljom, pašnjacima, šumom itd. U Ruskoj pravdi taj se termin drži u obje redakcije iz sredine XI vijeka i iz 1113. godine, ali u drugoj već se na pojedinim mjestima termin *verv*ъ zamjenjuje izrazima *mir, ljudi* (kad se to odnosi na članove vervi), te *selo, grad* (kad se odnosi na teritorij vervi), a u pravnim spomenicima XIII vijeka termin *vervj* uopće iščezava, iako se stare norme održavaju pod drugim nazivima. Pojam je nestao u razdoblju definitivnog prijelaza rodovske formacije u feudalnu, kad nestaje »velika obitelj« i postaje individualna obitelj s privatnim vlasništvom na zemlju.[23] Termina *verv*ъ nema u poljskoj Knjizi prava, jer je ona nastala u

XIII vijeku kad je taj termin običajnog prava već odumro; iz istog razloga nema ga ni u Vinodolskom zakoniku, koji je sastavljen godine 1288, ni u drugim našim južnohrvatskim zakonicima, pa ni u Dušanovu zakoniku. Ako je on očuvan u Poljičkom statutu, znači da je ta kodifikacija bila izvršena u ono doba kad je taj termin još živio, kao što je to bilo i u Ruskoj pravdi. Obilje terminoloških analogija između oba spomenika upućuje na pretpostavku da je vrijeme njihovih kodifikacija bilo vrlo blisko — negdje na prijelazu iz XI u XII stoljeće.

Baš je ta činjenica bila jedan od sudbonosnih momenata u hrvatskoj povijesti: udruženost Hrvatske države s Mađarskom. Godine 1102. Koloman je ušao u Hrvatsku i sklopio »Pacta conventa« s predstavnicima 12 hrvatskih plemena. Poslije pet godina ponovno ide u Dalmaciju prema pogodbi s bizantijskim carem i tom prilikom potvrđuje dalmatinskim gradovima njihove statute. Vjerojatno su tom prilikom i Poljica provela kodifikaciju svog običajnog prava i dobila od novog »gospodina« potvrdu svog Statuta.

Napomene

1. Izd.: M. Mesić: *Poljički statut,* »Arkiv za povjestnicu jugoslavensku«, knj. V, 1859. str. 225—318; — pretiskao K. Jireček u *Svodu zákonuov slovanských,* str. 401—436; — V. Jagić: *Poljički statut,* »Monumenta historico-juridica«, IV, 1890, str. IX—XL, 27—141; — prema Jagiću latiničko izd. M. Tentor u »Glasniku Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini«, XX, Sarajevo 1908; — njem. prijevod A .Pavich, T. Maretić und M. Rešetar: *Statut der Poljica. Mitteilungen aus Bosnien und Herzegovina,* XII, 324—403; — B. D. Grekov: *Polica,* AN SSSR, Moskva 1951, str. 211—307, tekst prema Jagiću sa slobodnim ruskim prijevodom; — S. Kaštelan: *Povjesni ulomci iz bivše slobodne općine — republike Poljica,* Split 1940, prema Tentorovu latiničkom izdanju; — Zvonimir Junković: *Izvorni tekst Poljičkoga statuta* prema Jagićevu i Tentorovu izdanju s hrvatskim prijevodom, »Poljičkiz bornik«, svezak prvi, Zagreb 1968, str. 32—103, s komentarom, str. 105—115. i studijom o jeziku statuta, str. 117—132.
2. U Arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu 8 rukopisa — V. Mošin: *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije, I dio Opis rukopisa,* Zagreb 1955, br. 15—22 (str. 39—47) i II dio *Reprodukcije,* Zagreb 1952, br. 161—167; — u Narodnoj biblioteci u Sarajevu 2 rukopisa — V. Mošin i S. Traljić: *Ćirilski spomenici u Bosni i Hercegovini,* »Naše starine«, VI, Sarajevo 1959, str. 84; — u Naučnoj biblioteci u Splitu dva ćirilska i jedan latinički primjerak; — u Historijskom arhivu u Zadru 1. rkp. br. 103; — u Institutu JAZU u Zadru jedan latinički prijepis; — u Bogišićevu arhivu u Cavtatu 2 rukopisa br. 121 i 122, o njima B. Bogišić: *Pisani zakoni na slavenskom jugu,* Zagreb 1872, str. 116—120. i dr.
3. Jagić, str. XXXII—XXXV.
4. U najstarijem rukopisu posljednje slovo u datumu M = 40 nestalo je u rupi, ali se rekonstruira na osnovi mlađih prijepisa.
5. V. Mošin: *Ćirilski rukopisi JAZU,* I dio, br. 15, str. 39—42. i *Repr.* br. 161.
6. Jagić, str. 27, napomena uz naslov.
7. Jagić, str. XXII—XXIII; — isp. Z. Junković, *Poljički zbornik I,* str. 119—126.
8. Jagić, str. XV—XVI.
9. B. Grekov: *Polica, Opyt izučenija obščestvennyh otnošenij v Police XV—XVII, v. Izbrannye trudy,* tom I, AN SSSR, Moskva 1957, str. 109—263 i *Die altkroatische Republik Poljica,* Berlin 1961; — M. Kostrenčić: *Poljički statut,* Enciklo-

pedija Jugoslavije 6, 1965, str. 534; međutim Z. Junković n. d. 117 prihvaća moje datiranje — kraj XV—poč. XVI st. i potvrđuje ga jezičnom analizom spomenika.

10. N. Lihačev: *Paleografičeskoe značenie bumažnyh vodjanyh znakov*, S. Peterburg 1899; — C. M. Briquet: *Les filigranes*. Dictionnaire historique des marques du papier, I—IV, 1907.
11. V. Mošin: *Les manuscrits du Musée National d'Ochrida*. »Zbornik na trudovi od istoriskoto i kulturno minato na Ohrid, 1961, No. 62, str. 222.
12. *Arkiv za povjesnicu jugoslavensku*, VI, str. 409; — I. Pivčević: *Povijest Poljica*, Split 1921, str. 61; (»Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku«, Dodatak I, 1921.).
13. Ispr. repr. ovog datuma na tabli. 161 i fotografski snimak fol. 1. u Wissenschaftliche Mitteilungen aus B. u. H. XII, Taf. XXVIII.
14. M. Rešetar: *Dubrovački zbornik od god. 1520*. Beograd 1933, str. 131.
15. V. Mošin: *Opis*, str. 40.
16. V. Mošin i S. M. Traljić: *Ćirilske isprave i pisma u Arhivu Jugoslavenske akademije*. »Starine« JAZU, knj. 46, Zagreb 1956, str. 111—121.
17. V. Lamansky: *Secrets d'Etat de Venise. S. — Pétersbourg* 1884, p. 180—189; — Pivčević, n. d. 47—50.
18. *Povelja od 25. VII 1480:* »Vjesnik hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arhiva, god. XVI, Zagreb 1914, str. 40—44.
19. Vidi A. Pavić, »Glasnik Zemaljskog muzeja«, XV, str. 98.
20. F. Leontovič: *Drevnee horvatsko-dalmatinskoe zakonodateljstvo*. Odessa 1868, str. 65.
21. B. Grekov: *Izbrannye trudy*, I, str. 116.
22. B. Grekov, n. d., str. 253 (glava: *Politički statut i Russkaja pravda);* isp. B. Grekov: *Russkaja pravda i ee slavjanskoe okruženie. Izbrannye trudy*, II, Moskva 1959, str. 584.
23. Isp. B. Grekov, n. d. I, str. 257—262; — Vladimir Mažuranić: *Prinosi za hrvatski pravno-povjesni rječnik*. Zagreb 1908—1922, str. 1116; — dr Ivan Strohal: *Pravna povijest dalmatinskih gradova, dio* I, Zagreb 1913, str. 237; — Juraj Marušić: *O agrarnopravnim pitanjima i društvenom uređenju Poljica*. »Poljički zbornik« I, str. 184—186.

LE PLUS ANCIEN MANUSCRIT DU STATUT DE POLITZA ET LE PROBLÈME DE LA NAISSANCE DU STATUT

Les nombreaux manuscrits du Statut de Politza comprennent deux groupes, Jagić les a nommé rédactions, la plus ancienne porte dans son titre l'année 1440 — date quand elle a été rédigée d'après le »Statut ancien«; la récente a ajouté à ce titre une donnée qui dit, qu'elle a été copiée en 1665 sur l'ancien Statut. Jagić a démontré que tous les quatre manuscrits récents de l'ancienne rédaction ont été copiés sur l'exemplaire que l'on trouve aujourd'hui aux Archives de l'Académie Yougoslave des Sciences et des Beaux Arts à Zagreb sous la cote Ic65.

Le plus ancien texte conservé ne présente ni copie de l'ancien Statut primitif, ni copie du texte rédigé en 1440 à la veille du jour, quand Politza tomba

sous le pouvoir de Venise. Deux lettres vaguement écrites dans la date posée au-dessus da le clause traitant de discorde des partis politiques à Politza a trompé les premiers éditeurs Mesić et Jagić, qui l'ont déchiffrée comme 1576, se basant sur un groupe de copies récentes, tandis que dans le second groupe en même lieu on trouve 1476. En raison de cette date Jagić a placé le manuscrit Ic65 dans l'intervalle de trente ans entre 1576 et 1605. Cette datation n'est pas correcte. Les filigranes que l'on trouve dans ce monument tombent incontestablement sur le premier quart du XVIe siècle, vers 1515. Ce moment est de grande importance dans l'histoire de Politza: en 1514 Politza passa sous la domination de l'empire ottomane. La date de cette copie du Statut correspond aux conférences sur la paix que les habitants de Politza tenaient avec le Sultan à propos des conditions de la capitulation.

La date de la naissance du manuscrit Ic65 offre la solution de la question mentionnée concernant l'évidence de l'année au-dessus de la clause parlant de désaccord des partis politiques. Cette clause correspond pleinement aux événements historiques entre 1470—1480, quand le parti du roi Mathieu Corvine s'efforcait à rendre Politza, Split et Omiš dépendants de la faveur du roi hongrois-croate ce qui provoqua une vive intervention du gouvernement vénitien. Ensuite en 1485 a été rédigée la troisième rédaction du code où l'on inséra les clauses de 1475—1485. Dans cette rédaction les 19 premiers articles qui présentent le début du texte de 1440, sont empruntés à la rédaction primitive du Statut. Les quatre clauses suivantes (art. 20—23) y ont été ajoutées le 5 août 1475; elles sont suivies immédiatement par les 6 autres adoptées au cours de la même année (art. 24—29). Puis arrive la délimitation des frontières de Politza qui a eu lieu sous le prince Douime Papalić en 1482. Ensuite vient le texte du Statut rédigé en 1485 avec quelques décisions importantes du Conseil du temps de 1475—1485. Le plus ancien manuscrit conservé présente une copie de cette rédaction dressée vers 1514 au moment quand Politza tomba sous la domination turque. Ce document servit de base à la quatrième rédaction (ci-nommée »récente«), composée aussi dans un moment grave d'histoire de Politza — à l'occasion de sa délivrance de la domination des Turcs et de sa soumission réitérée sous le pouvoir vénitien en 1665.

D'autant que ces rédactions aient été composées aux moments critiques de l'histoire de Politza, ne faudrait — il pas supposer que la codification primaire du Statut ait été rédigée au moment pareillement important? Nous pensons à l'année 1107, quand le roi hongrois Koloman soumit la Dalmatie et confirma les statuts des régions littorales. L'analogie frappante des nombreuses normes du droit coutumier slave et de la terminologie juridique qui existe dans le statut de Politza et dans Droit russe (Russkaja Pravda) témoignent de synchronisme de ces codifications.

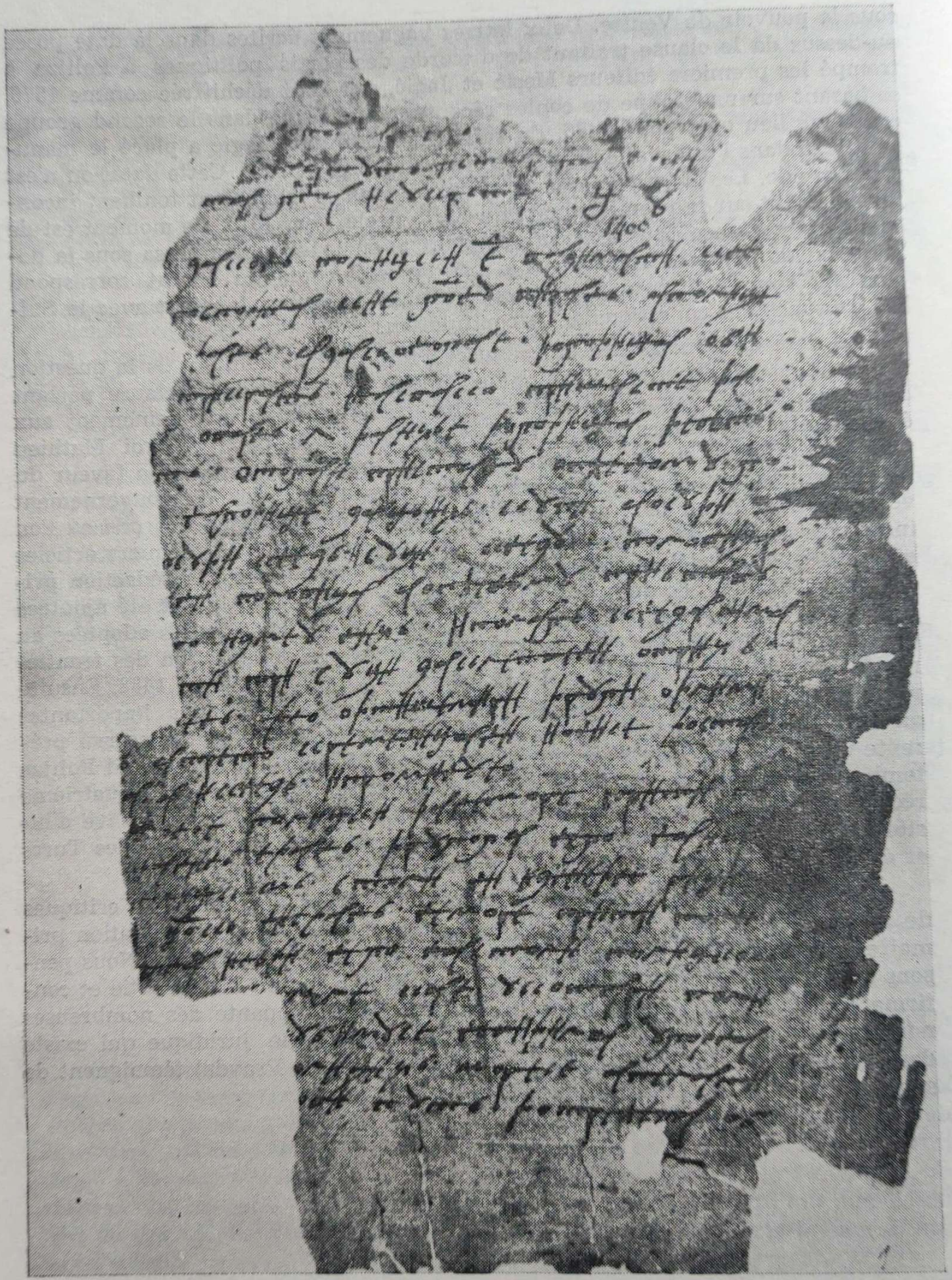

Prvi list *Poljičkog statuta*, rkp. I c 65; Arhiv Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu

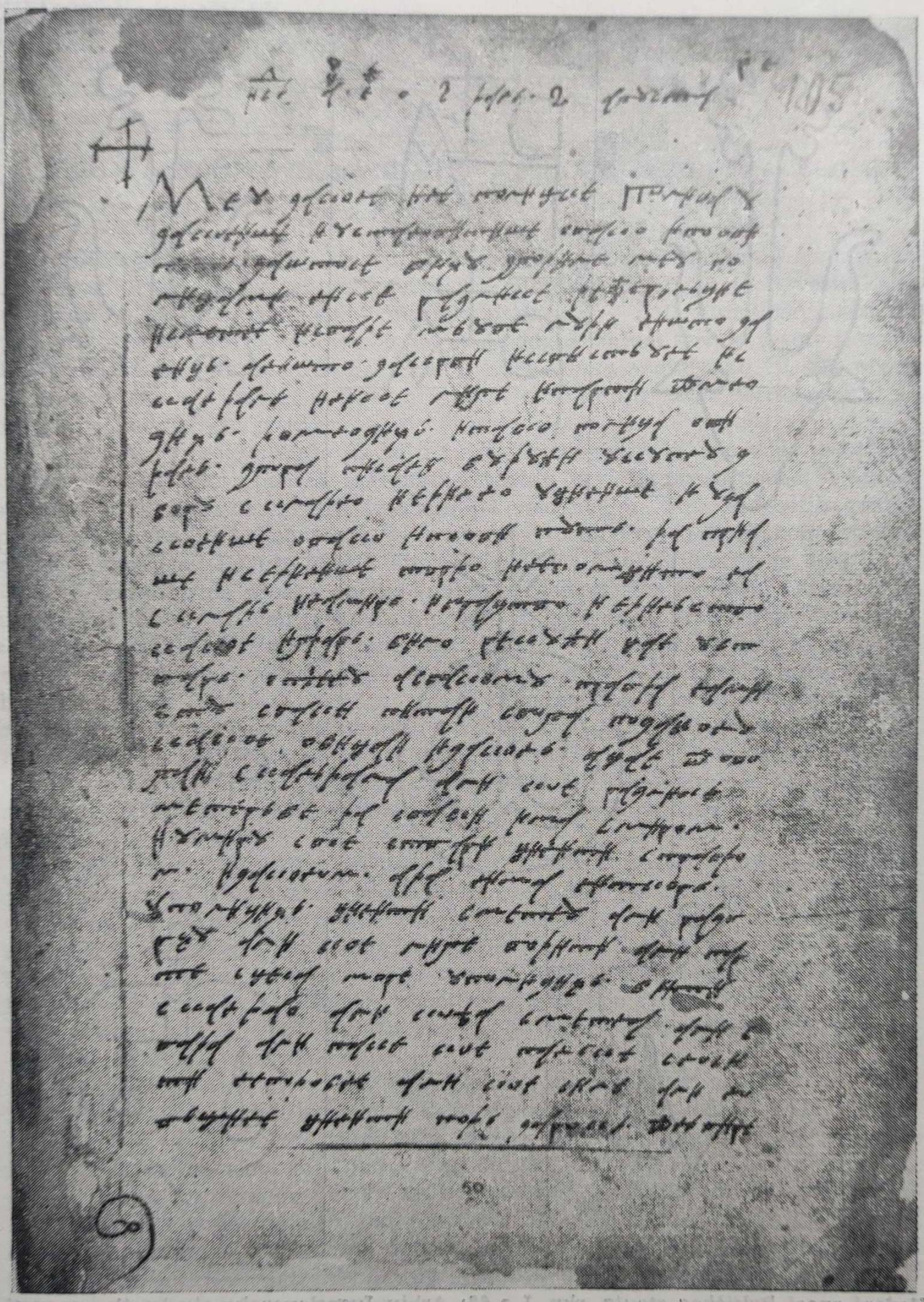

List 105 *Poljičkog statuta* (s odredkom od 6. 8. 1476); Arhiv Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu

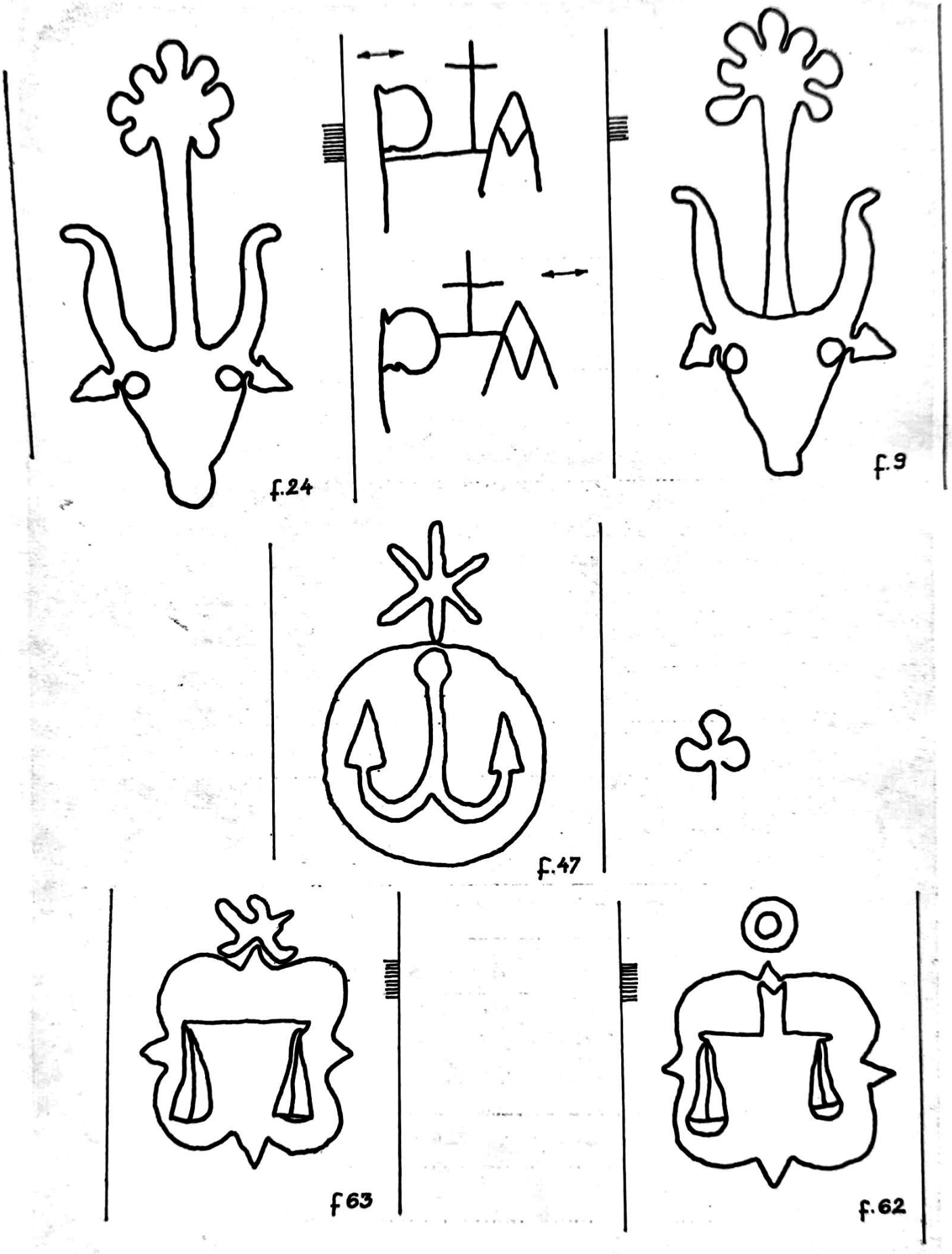

Vodeni znaci *Poljičkog stauta*, rkp. I c 65; Arhiv Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu

JULIJAN V. BROMLEY

O NEKIM SREDNJOVJEKOVNIM HRVATSKO-RUSKIM PARALELAMA

Kad čovjek objašnjava stručnjaku za rusku povijest značenje spomenika hrvatskog prava za proučavanje prošlosti Slavena, dovoljno je navesti kako se u jednom od tih spomenika — *Poljičkom statutu* — nalaze prilično podrobni podaci o »**vrvi**«. Radi se naime o tome da je odgovarajući termin (samo u nešto drukčijoj transkripciji — *ВерВъ*) poznat najstarijem spomeniku ruskog prava — *Ruskoj pravdi*. Podaci u *Ruskoj pravdi* o značenju toga termina vrlo su oskudni i nedovoljno jasni.

Nije stoga nikakvo čudo da se u ruskoj historiografiji već odavno očituje veliko zanimanje za podatke hrvatskih izvora o **vrvi**. Ti su se podaci u hrvatskoj i u ruskoj historiografiji tumačili na više načina. Još šezdesetih godina prošloga vijeka F. I. Leontovič je pretpostavio da **vrvj** u Poljičkom statutu znači — zadruga.[1] Poslije gotovo sto godina B. D. Grekov izložio je tezu da je **vrvj** — teritorijalna seoska općina (nalik na germansku **marku**).[2] Otprilike je u isto doba M. O. Kosven postavio hipotezu o tome da je **vrvj** u *Poljičkom statutu*, kao i *ВЕРВъ* u *Ruskoj pravdi patronimija*[3]. Za taj posljednji termin, naravno, potreban je poseban komentar. Prema odredbi M. O. Kosvena, čija je bila inicijativa da se taj termin uvede u znanstveni rječnik — patronimija »predstavlja grupu porodica, velikih i malih, koji su nastali kao rezultat rasta i segmentacije jedne patrijarhalne porodične općine, a pri tome su u ovom ili u onom obliku očuvale gospodarsku društvenu i ideološku jedinstvenost pa nose zajedničko patronimijsko ime — tj. ime nastalo po imenu starješine obitelji koja se podijelila«[4].

Godine tisuću devetsto **pedeset** i šeste (1956) I. Božić je uvjerljivo dokazivao da je *vrvj* u hrvatskim spomenicima — linea generationis[5], pa je prema tome teza M. O. Kosvena dobila značajnu potvrdu. Činilo se da će se ta teza učvrstiti u historiografiji. Doista, uskoro je M. M. Frajdènberg objavio poseban članak, u kojem je tvrdio da je *vrvj* u Poljičkom statutu — patronimija[6]. Nakon toga i sam M. O. Kosven je podrobnije izložio svoje gledište da razmatrani termini u *Poljičkom statutu* kao i u *Ruskoj pravdi* znače isti povijesno-društveni oblik — patronimiju[7].

Međutim je nedavno protiv toga gledišta istupio mladi sovjetski arheolog J. M. Rapov, koji dokazuje da su u *Ruskoj pravdi* termini *ВЕРВъ* i *СЕЛО* istovjetni, pa je razlika među njima bila, možda, samo u tome što su na području *ВЕРВИ* obitavali slobodni ljudi, a na teritoriju *СЕЛА* — zavisni[8]. Ipak se glavni dokaz, koji Rapov navodi da bi opovrgao predodžbu o *ВЕРВИ* u *Ruskoj pravdi* kao o patronimiji, može također opovrći. Naime, J. M. Rapov tvrdi da »patrijarhalno — porodičnih općina, koje su, prema M. O. Kosvenu, morale biti polazna točka za patronimije, apsolutno nema u ranoslavenskim arheološkim spomenicima istočne Evrope«[9].

Nije naše da ovdje raspravljamo o arheološkoj strani te tvrdnje. Mnogo je bitnije za nas da zabilježimo kako je pretpostavka da je polazna točka patronimije morala biti porodična općina prilično sporna. Po našem mišljenju takvom točkom mogla bi biti i mala porodica; štaviše, i sama se patronimija mogla sastojati samo od malih porodica. Drugim riječma, odsutnost porodičnih općina ne isključuje postojanje patronimija.

Dakle, istovjetnost ruskog »ВЕРВь i hrvatskog *vrvj* nije u načelu nemoguća. Konačno rješenje toga pitanja, uostalom, nije postignuto. U tom slučaju, čini se, ima dovoljno razloga da se oba termina razmatraju kao dokaz da je u Hrvatskoj i u Rusiji postojao način diobe zemlje s pomoću užeta. Uostalom, francuski učenjak Eduard Boeglin pokušao je osporiti tradicionalnu pretpostavku da je polazno značenje termina *vrvj* — uže.[10] Da je taj pokušaj neosnovan, svjedoči već sama činjenica da su suvremenici prevodili termin *vrvj* kao *funis*[11]. Što se tiče ruskog analoga tome terminu, zanimljivo je ovdje navesti građu koja se odnosi na ruski sjever. Ondje je dosta dugo, uže bilo stalno sredstvo mjerenja zemlje i označivalo njenu mjeru[12]. Odatle starinsko značenje sjeverno-ruskih termina i izraza: *ВЕРВИТь* — mjeriti zemlju užetom, pa je davati u vlasništvo; *ВЕРВЛЕНИЕ* — mjerenje zemlje; *ВЕРВь* — određena mjera zemlje, pa, najzad, *ВЕРВь* — određen dio (komad) zemlje[13].

O ponovnoj podjeli zemlje (oranice) u srednjem vijeku u Rusiji i u Hrvatskoj svjedoče, po našem mišljenju, i termini koji ovdje označuju komad zemlje. Imamo na umu termin *ЖРЕБИЙ* ruskih izvora[14] kao i slične termine *ždrib, žrib, žribenice,* koji su dobro poznati u hrvatskim spomenicima[15], među njima i u *Poljičkom statutu*[16]. Postoji mišljenje da ovaj termin, kao i njemu adekvatna latinska riječ *sors,* u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj nije označivao seljački komad zemlje[17]. Kao osnova takva mišljenja poslužila je činjenica da prva svjedodžba u hrvatskim spomenicima o terminu *sors* datira XIII vijekom. Poznato je, međutim, da šutnja u spomenicima još ne pruža osnovu za bilo kakve zaključke. Odsutnost tih termina u ranosrednjovjekovnim hrvatskim vrelima ne mora značiti da Hrvatima do XIII vijeka nije bila poznata podjela zemlje žrijebom (tj. bacanjem kocke). Uostalom, u vezi s tim, zaslužuje pažnju mišljenje M. Suića o uzajamnoj vezi pri upotrebi termina *sors* u dalmatinsko-hrvatskim srednjovjekovnim izvorima i činjenica da se tim terminom označavao komad zemlje u dalmatinskim antičkim kolonijama[18]. S druge strane, nije slučajno ipak da je u srednjem vijeku termin *ždrib — sors* ne samo kod Hrvata i Rusa nego i kod drugih slavenskih naroda značio — komad zemlje[19]. Zato u povijesnoj literaturi upotreba toga termina za označivanje komada zemlje sasvim se ispravno, po našem mišljenju, povezuje s ponovnim podjelama zemlje, koje su u neko vrijeme provodili općinari[20].

Razmatrajući terminološke hrvatsko-ruske paralele, vezane za zemljišne odnose, nije moguće ne spomenuti formulu na koju čovjek često naiđe u srednjovjekovnim hrvatskim spomenicima — *pro zgon.* Ta se formula upotrebljava za to da se označi kulučenje seljaka[21]. Slična formula *oratj vzgonom* (ОРАТЬ ВЗГОНОМ) upotrebljava se u jednom ruskom spisu potkraj XIV vijeka,[22] i to vjerojatno, za označivanje nadničarenja seljaka[23]. Vrlo je značajno da termin *zgon,* koji označuje kulučenje, postoji i u srpskim aktima XIV vijeka (u optativu: »zgona da ne«, »zgona da im ne«[24]). Zanimljivo je zabilježiti da se u češ-

kim srednjovjekovnim spomenicima razmjer poljskog kuluka seljaka ponekad mjeri brojem *zagona*, koji oni moraju da obrade[25].

Hrvatsko-ruske terminološke paralele možemo pratiti i u socijalno-političkoj sferi. U tom smislu, između ostalog, skrenuli smo pažnju na to da u hrvatskim i ruskim srednjovjekovnim vrelima postoje termini koji vuku svoje porijeklo od desetinskog sustava u organizaciji vojske — *satnik* u hrvatskim izvorima, *СОТНИК* — u ruskim[26]. Te paralele nisu nimalo neočekivane. Poznato je kako je desetinski sustav u organizaciji vojske (desetine, satnije, tisućine) karakterističan na određenom stupnju društvenog razvitka za mnoge narode svijeta. Uz to kod nekih naroda, kao što je to, na primjer, kod Germana, vojničkoj diobi na satnije odgovarale su specijalne teritorijalne jedinice, koje su se na starom gornjonjemačkom zvale *huntari*, tj. *satnija*. Karakterizirajući ustrojstvo takvih satnija, F. Engels je isticao da je pored seoske općinske zemlje (bys almännigar) postojala općinska zemlja satnija (härads)[27].

U svjetlu podataka o stotinskoj organizaciji kod Nijemaca,[28] neizbježno se postavlja pitanje: je li analogna organizacija vojske u srednjovjekovnoj Hrvatskoj i Rusiji ostavila sličnih tragova u društvenom životu?[28] Da odgovorimo na ovo pitanje, proveli smo specijalnu komparativnopovijesnu analizu odgovarajućih podataka iz koje izdvajamo ova zapažanja:

1) Na dva suprotna kraja slavenskog svijeta — u Rusiji i u Hrvatskoj — društveni položaj *satnika* prošao je nevjerojatno podudarnu evoluciju. U ranom srednjem vijeku i u Rusiji, i u Hrvatskoj, satnik se nalazi na dovoljno visokom stupnju socijalne ljestvice: to je u jednom slučaju — čovjek koji ulazi u privilegiran društveni sloj (»naročitih muževa«) ili čak stoji iznad njih; u drugom slučaju to je prvi položaj poslije župana, predstavnik aristokracije. U razdoblju razvijenog feudalizma hrvatski i ruski satnici redovni su članovi donje kneževe administracije, a ponekad i aparata privatnog velikog imućnika. Isto je bilo u Njemačkoj, gdje po završetku procesa feudalizma satnici istupaju kao pripadnici vlasti imućnika.

2) U Rusiji i u Hrvatskoj gotovo su istovjetne osnovne funkcije *satnika* kao i promjene tih funkcija. Možda su najmanje jasne njihove vojne obaveze. Dok se na osnovi ranosrednjovjekovnih vrela može smatrati da je dotična njihova obveza bila jedna od najvažnijih, u kasnije doba, međutim, u najboljem slučaju, ima tek podataka o tome da je ona znatno ograničena. U analognom su se smjeru razvile u istočnih Slavena i u Hrvata sudske funkcije satnika, dobro poznate i u njemačkim vrelima.

3) Kako u Rusiji, tako i u Hrvatskoj, administrativno-teritorijalna jedinica, u kojim je okvirima *satnik* obavljao svoje funkcije, obuhvaćala je područje od nekoliko naselja (među njima katkad i grad). Po svojim razmjerima ta teritorijalna jedinica, nalik na starogermansku *huntari*, nesumnjivo je veća od obične susjedske općine — marke, koja se ponekad sastoji od glavnog i njemu podređenog sela. Osim toga, hrvatski izvori omogućuju nam utvrditi da su administrativno-teritorijalne jedinice, zastupljene satnicima, imale nepodijeljena zemljišta, koja su po svojim razmjerima nadmašivale zemlje koje su se nalazile izravno u kolektivnom vlasništvu pojedinih seoskih općina. Drugim riječima, pred nama je ista struktura nepodijeljenih (općinskih) zemljišta kao i u njemačkoj satniji. Vrlo je značajno da su satnici ne samo u Hrvatskoj,

nego i u Rusiji najaktivnije sudjelovali u odlučivanju o različitim poslovima, vezanim za općinske zemlje. Podaci o nepodiljeljenim zemljištima sličnim staronjemačkom *härads*, u ruskim vrelima manje su jasni, ali zato u tim vrelima administrativno-teritorijalna jedinica o kojoj je riječ, katkad se direktno zove *sotnja* — СОТНЯ. Ima dakle razloga smatrati da su se u razdoblju razvijenog feudalizma u Hrvatskoj, u Rusiji, kao i u Njemačkoj, očuvali ostaci satnijskog uređenja — društvenih ćelija, kojih korijeni posežu u duboku prošlost. O drevnoj starosti tih društvenih ćelija ima i drugih dokaza:

1) Postojanje termina *satnik* u ruskim i hrvatskim vrelima X—XI vijeka, tj. gotovo u najranijim pismenim spomenicima tih naroda;

2) Satnika se bira, a ta pojava najvjerojatnije potječe iz vremena vojne demokracije;

3) Najzad, činjenica je da su se ostaci satnijske organizacije najtrajnije očuvali u krupnim feudalnim imanjima, u zemljama knezova. Jednom riječi, tamo gdje je arhaične oblike upravljanja najlakše bilo prilagoditi novim uvjetima. Najpogubniji je bio za ostatke satnijskog uređenja, kako uvjerljivo svjedoče ruska vrela, razvitak imuniteta privatne feudalne baštine (naročito feudalnog imanja osrednjih razmjera).

Mora se ipak istaći da iako elemenata satnijske vojne organizacije ima kod svih slavenskih naroda, ona nije svugdje ostavila jednake tragove u administrativnom uređenju. Među slavenskim narodima ta jedinica je najdublji i najtrajniji biljeg dala administrativnom uređenju kod Hrvata. Privlači pažnju činjenica da se satnijska organizacija ukorijenila u tom južnoslavenskom narodu, koji se, kako je to sklona smatrati većina istraživača, jedini doselio na Balkan tek početkom VII vijeka, tj. kasnije od drugih naroda. U stvari analognu pojavu promatramo i kod istočnih Slavena: najjasniji su tragovi satnijske organizacije u sjevernim, tj. kasnijim regionima njihova doseljavanja. Što se pak tiče zapadnoslavenskih zemalja, tj. teritorija koji su Slaveni izvan svake sumnje naselili ranije od mnogih drugih krajeva, građa koja se na to odnosi gotovo ne sadržava podataka koji bi se mogli protumačiti kao dokaz postojanja administrativnog sustava o kojemu je riječ. Drugim riječima, ova građa, čini se, ne proturječi našoj pretpostavci da je najtrajnije tragove satnija kao vojna organizacija, ostavila u društveno-administrativnom uređenju na teritoriju koji su Slaveni relativno kasno naselili. Ta hipoteza postaje još vjerodostojnija kad se uzme u obzir da se jedna analogna pojava može pratiti u srednjem vijeku i u zemljama zapadne Evrope. Kao što je poznato, među tim zemljama najrazvijeniji i najtrajniji satnijski sustav ima Engleska. Opće je priznato, međutim, da je ondje pojava tog sustava povezana s anglosaskim zaposjedanjem, koje je bilo završeno u usporedbi s drugim pomicanjima germanskih naroda relativno kasno — početkom VII vijeka.

Uspoređujući ruske i hrvatske podatke o satnicima, nije moguće ne svratiti pozornost na još jednu usporedbu. U jednim i u drugim izvorima usporedno sa satnikom, obično odmah poslije njega, spominje se *dvornik* (*dvornik* u hrvatskim dokumentima[29]; ДВОРНИК, ДВОРЪСКИЙ — u ruskim)[30].

Kao i satnici, to su, izvan sumnje, službene osobe, koje često istupaju u ulozi svjedoka. Za razliku od satnika, dvornici su uglavnom obavljali administrativno-gospodarske funkcije u »dvorovima« krupnih feudalaca[31], prije sve-

ga knezova (a u ranom srednjem vijeku u Hrvatskoj — i kraljeva). Specijalna analiza podataka iz hrvatskih izvora, koju smo proveli, navodi na zaključak da su u ranom srednjem vijeku dvornici, istupajući kao predstavnici kneževsko-kraljevske vlasti na terenu, stajali na čelu naročitih (za razliku od satnija) ćelija administrativne uprave.[32]. Ima li tu paralela u ruskom materijalu — to pitanje, kao što je nama poznato, traži specijalna proučavanja. Pa ipak, nezavisno od rezultata, stanoviti paralelizam u obvezama hrvatskih i ruskih *dvornika* prilično je očigledan i navodi na pretpostavku o nekoj izvornoj vezi u formiranju ove institucije na dva kraja slavenskog svijeta.

Lako bismo mogli nastaviti nabrajanje primjera hrvatsko-ruskih terminoloških paralela iz oblasti socijalnih odnosa. To su, na primjer, termini *vražda, čeljad, svadja, rota, družina* i drugi koji se susreću i u *Poljičkom statutu* i u *Ruskoj pravdi.* Ta terminološka povezanost postaje osobito očigledna uzmemo li u obzir značajna razilaženja u sferi socijalne terminologije između hrvatskih i srpskih srednjovjekovnih spomenika (takav je, recimo, slučaj s terminima koji označuju neposredne proizvođače: *kmet, rob* u hrvatskim i *meroph, parik, otrok* u srpskim i bugarskim spomenicima).

Sve nas to nagoni da se pridružimo mišljenju da hrvatsko-ruska terminološka uzajamnost, koju smo zabilježili, pretpostavlja »neku trajnu blizost kulturnih odnosa ruskog i hrvatskog naroda«[33] Paralele koje smo ovdje izložili još jednom svjedoče da postanak ove bliskosti polazi iz vrlo daleke prošlosti, vjerojatno iz razdoblja koji je prethodio seobi Slavena.

Bilješke

1. Ф. И. Леонтович: *О значении верви по Русской Правде и Полицкому статуту сравнительно с задругою юго-западных славян.* »Журнал Министерства Народного Просвещения«, 1867, апрель.
2. Б .Д. Греков: *Большая семья и вервь Русской Правды и Полицкого статута.* »Вопросы истории«, 1951, No 8; исти: *Полица. Опыт изучения общественных отношений в Полице XV—XVII вв.*, М., 1951.
3. См. »Вестник Академии наук«, 1946, 7, стр. 102.
4. М. О. Косвен: *Семейная община и патронимия.* М., 1963, стр. 97.
5. М. Божић: *»Врвъ« у Пољичком статуту.* »Зборник Филозофског факултета«, Београд, 1957, стр. 89—112.
6. М. М. Фрейденберг: *»Вервь« в средневековой Хорватии.* Ученые записки великолукского гос. педагогического института«, 15, 1961.
7. М. О. Косвен: *Ук. соч.*, стр. 133—167.
8. Ю. М. Рапов: *Была ли вервь »Русской Правды« патронимией?* Советская етнография«, 1969. No 3, стр. 113.
9. Там же, стр. 112.
10. Y. E. Boeglin: *La »descendence« dans quelques vieux textes juridiques serbo-croates* »Матица Српска, Зборник за филологију и лингвистику«, III, (Нови Сад), 1960.
11. Vj. Klaić: *Hrvatska plemena od XII do XVI stoljeća.* Rad JAZU, 130, Zagreb, 1897, str. 64.
12. М. О. Косвен: *Ук. соч.*, стр. 158.

13. П. С. Ефименко: *Способы измерения земли крестьянами Архангельской губерниu.* »Архангельские губернские ведомости«, 1870, стр. 93, 94, 101—103.
14. См. И. И. Срезневский: *Материалы для словаря древнерусского языка,* т. I, М., 1958, стр. 862.
15. V. Mažuranić: *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik,* Zagreb, 1920, str. 1702—1703.
16. *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium.* Zagreb, 1890, p. 44, 66.
17. B. Grafenauer: *Zgodnjefevdalna družbena struktura jugoslovenskih narodov in njen postanek,* »Zgodovinski časopis«, let. XIV, 1960, str. 80.
18. M. Suić: *Ostaci limitacije naših primorskih gradova u ranom srednjem vijeku.* »Starohrvatska prosvjeta«, n. s., sv. III, 1956, str. 17.
19. А. В. Соловјев: *Одабрани споменици српског права од XII до краја XV века.* Београд, 1926, стр. 115 (да стои сь оцемь на своием ждрѣбию — 1330 г.); *Codex diplomaticus Poloniae Minoris,* t. I, Kraków, 1876, p. 79 (Tres sortes qui srebe vulgariter dicuntur).
20. Л. В. Разумовская: *Очерки по истории польских крестьян от древних времен до XV века.* М. Л., 1958, стр. 138.
21. S. Antoljak: *Zadarski katastik 15. stoljeća.* »Starine JAZU«, knj. 42. Zagreb, 1949, str. 393, 396, 397; — M. Barada: *Starohrvatska seoska zajednica* (Dodatak. Novigradski zbornik starohrvatskog običajnog prava). Zagreb, 1957, str. 161.
22. *Акты феодального землевладения и хозяйства,* ч. I, М., 1951, No 201, стр. 180.
23. *Памятники русского права,* вып. 3, М., 1955, стр. 437.
24. А. В. Соловјев: *Одабрани . . .,* стр. 92, 144. O značaju termina »zgon« u srpskim izvorima vidi: M. Vlajinac: *Zgon ili kulučenje,* »Srpski etnološki zbornik«, XLIX, Beograd, 1931.
25. *Decem registra censum bohemica compilata aetate bellum husiticum praecedente.* Ed. J. Emler. Praha, 1881, p. 113—133.
26. Ю. В. Бромлей: *К вопросу о сотне как общественной ячейке у восточных и южных славян в средние века.* »История, фольклор, искусство сьавянских народов. Доклады советской делегации. У Международный сьезд славистов (София, сентрябрь, 1963)«, М., 1963, стр. 73—90.
27. Ф. Энгельс: *Марка.* В кн.: Ф. Энгельс: *Крестьянская война в Германии.* М., 1953, стр. 115.
28. Види: Н. Ф. Колесницкий: *Эволюция раннефеодального областного и местного государственного устройства и рост вотчинной власти в Германии в IX — второй половине XII в.* Сб. »Средние века«, IX, М., 1957, стр. 149—150.
29. *Documenta historiae Croatiae periodum antiquam illustrantia,* Zagrabiae, 1877, NN 61 (a, b), 111; — *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae,* t. III, Zagrabiae, 1905, N 44; — V. Mažuranić: *Prinosi . . .,* str. 296.
30. *Анты . . .,* ч. I, No 96, 123, 145, 172, 212, ч. II, No 3, 4, 14, 17, 18, 39, 45, 55, 62, 63, 79, 87, 103, 115, 130, 133, 137, 171.
31. Б. Д. Греков: *Крестьяне на Руси,* ч. I, М., 1952, стр. 523—524; — Ю. В. Бромлей: *К реконструкции административно-территориальной структуры раннесредневековой Хорватии.* »Славяне и Русь«, М., 1968, стр. 251—260.
32. Ю. В. Бромлей: *К реконструкции . . .,* стр. 257—260.
33. Б. Д. Греков: *Полица . . .,* стр. 196.

JULIJAN V. BROMLEY

ABOUT SOME MEDIEVAL CROATO-RUSSIAN PARALLELS

When one explains to a Russian history scholar the significance of Croatian legal monuments for the study of the Slavic past, it is sufficient to quote that in one of the monuments, the Poljice Statute, there are rather detailed data on *vrvj*, the same term that, in a different spelling only (*ВЕРВЪ*), appears in the oldest Russian legal monument, "The Russian Justice", where, however, the data concerning the meaning of the term are very scarce and vague.

No wonder, then, that since long ago already an intense interest has centered on the facts contained in Croatian sources concerning *vrvj*. In both Croatian and Russian historiography, the facts have been interpreted in several ways. Already in the sixties of the past century, F. I Leontovič supposed that in the Poljice Statute *vrvj* meant a cooperative.[1] After almost one hundred years, B. D. Grekov advanced the thesis that *vrvj* meant a territorial community (like the German *mark)*[2]. Almost at the same time M. O. Kosven put forth the hypothesis that the Poljice Statute *vrv* and the Russian Justice *ВЕРВЪ* were a patronymic.[3] This last term, of course, necessitates a special commentary. According to the definition of M. O. Kosven, at whose initiative the term was included into the scientific vocabulary, a patronymic "represents a group of families, large and small, resulted from the growth and segmentation of a patriarchal family community, which in one form or another have retained their economic, social, and ideological identity, and bear the common patronymic, that is, the name derived from the name of the head of the family which has divided".[4]

In 1956 I. Božić argued convicingly that *vrv* in Croatian monuments meant *linea generationis,*[5] and thus M. O. Kosven's thesis got a remarkable support. It seemed the thesis would root in historiography. And indeed, soon afterwards M. M. Frajdenberg published a special article in which he stated that the Poljice Statute *vrv* was a patronymic.[6] Following this, M. O. Kosven himself detailed his opinion that the considered Poljice Statute and "Russian Justice" terms signified the same historicosocial form — a patronymic.[7]

However, a young Soviet archeologist, J. M. Rapov, has recently controverted the view: he has argued that in the "Russian Justice" the terms »ВЕРВЬ and "СЕЧЬ" and "СЕЧО" are identical, and the difference perhaps appeared only in the fact that free people lived in the territory of a "ВЕРВЬ", and the dependent ones in that of a "СЕЧО". Nevertheless, the main argument Rapov has brought forth to refute the understanding of the "Russian Justice" "ВЕРВЬ" as a patronymic is not irrefutable either. Namely, J. M. Rapov maintains that "in early Slavic archeological monuments of Eastern Europe there were absolutely no patriarchal family communities, which, according to M. O. Kosven, should have been the origin of patronymics.[9]

We are not concerned with the archeological side of the statement. It is much more important for us to stress that the supposition that the origin of a patronymic must have been a family community is rather controversial. In our own opinion such an origin may also be a smaller family; moreover,the patronymic itself might have consisted of small families only. In other words, the absence of family communities does not exclude the existence of patronymics.

Therefore, in principle, the identity of the Russian "ВЕРВЬ" and the Croatian "vrv" is not impossible. Anyhow, the question has not been definitely solved yet. Since such is the case, there is enough reason to consider both of the terms a proof that in Croatia and Russia there was a way to divide land by means of a rope. The French scholar, Edouard Boeglin, tried to rebut the traditional supposition that the original meaning of "vrv" was a rope.[10] The sole fact that the contemporaries translated the term "vrv" as "funis" proves that the attempt is baseless.[11] As to the Russian analogue of the term, it is interesting to mention here the material relating to the Russian North. There, a rope had been rather long a permanent instrument for measuring land, and it indicated a land unit.[12] Hence the meaning of the Old Russian terms and expressions: "ВЕРВИТЬ" (meausure land with a rope and give it into possession); "ВЕРВЧЕНИЕ" (land measuring); "ВЕРВЬ" (land measure unit); and finally, "ВЕРВЬ" (land unit).[13]

Terms meaning a land unit here evince the medieval redistribution of land (field) in Russia and Croatia. We have in mind the term »ЖРЕБИЙ« from Russian sources,[14] as well as similar terms, »ždrib«, »žrib«, »žribenice«, well-known in Croatian monuments,[15] including the Poljice Statute.[16] The opinion that this term, as well as its Latin equivalent "sors" did not indicate a peasant piece of land in early medieval Croatia rests on the fact that the term "sors" first appeared in the 13th century.[17] It is, however, well-known that monuments' silence offers no basis to jump to conclusions. The missing terms in early medieval Croatian sources do not necessarily imply that up to the 13th century Croatians did not know about land distribution by casting dice. At any rate, M. Suić's opinion on the mutual link between the use of the term "sors" in Dalmato-Croatian medieval sources and the fact that the term indicated a piece of land in Dalmatian antique colonies deserves attention at this point.[18] On the other hand, it is no more chance that the term "ždrib"—"sors" meant a piece of land not only with the Croatians and the Russians, but also with other medieval Slavic peoples.[19] For this reason, in our opinion, it is quite right in historical literature to connect the use of this term for the indication of a piece of land with land redistribution performed by community functionaries at a certain period of time in the past.[20]

Considering Croato-Russian parallels linked with land relations, it is impossible not to mention the formula which one often comes across in medieval Croatian monuments — "pro zgon", which indicated peasants' labor.[21] A similar formula is used in a Russian record from the end of the 14th century,[22] "oratj vzgonom" ("ОРАТЬ ВЗГОНОМ"), indicating probably peasants' labor.[23] It is highly remarkable that the term "zgon", meaning labor, appears in Serbian records from the 14th century (in the optative: "zgona da ne", "zgona da im ne").[24] It is interesting to note that in Czech medieval monuments the

peasants' labor quantity is sometimes measured by the number od "zagoni" to be performed.[25]

We can follow Croato-Russian parallels also in the sociopolitical sphere. In this sense, among the rest, we have drawn attention to the fact that in Croatian and Russian medieval sources there are terms deriving from the army organization decimal system — "satnik" in Croatian sources, "СОТНИК" in Russian ones.[26] These parallels are in no way inexpectable. It is well-known that for many peoples of the world the army organization decimal system (units of ten, one hundred, one thousand soldiers) is characteristic on a certain level of social development. In addition, some peoples, as for instance the Germans, parallel to the military decimal unit division, have a special territorial unit, "huntari" in Old Upper German. Describing the structure of such units of one hundred, F. Engels stressed that besides the village community land ("bys almänigar") there was the community land unit of a hundred ("härads").[27]

In the light of the German centesimal organization, the question arises: has the analogous army organization in medieval Croatia and Russia left similar traces in social life?[28] In order to be able to answer this question, we have carried out a special comparative historical analysis of the corresponding data, out of which we emphasize the following:

1) At two opposite ends of the Slavic world—in Russia and in Croatia—the social status of a *satnik* has passed through an incredibly corresponding evolution. In the early Middle Ages in both Russia and Croatia a *satnik* stood on rather high a social level: in one case he belonged to the privileged social stratum of men ("naročityh muževa"), or even excelled them; in another case, he held the first position after the zhupan, as a representative of the aristocracy. In the period of developed feudalism, Croatian and Russian *satniks* were regular members of the dukes' lower administration, and sometimes of a great dignitary's private apparatus. In Germany, in the conditions of the last feudal phase, *satniks* belonged to a dignitary's authority.

2) In both Russia and Croatia a *satnik's* basic functions and their changes are almost identical. Perhaps their military functions are least clear. While on the basis of early medieval sources one may consider that this obligation was one of the most important, later on, however, there are facts indicating its limitation in the best case. In an analogous direction, among both Eastern Slavs and Croatians, *satniks'* court functions developed, well-known also in German sources.

3) As in Russia, so in Croatia, the administrative territorial unit within which a *satnik* performed his functions comprised an area of several settlements (including, sometimes, a town). By its size, this territorial unit, similar to the Old German *huntari,* was no doubt greater than the usual neighbouring community, *mark,* which sometimes consisted of the chief village and a dependent one. Moreover, Croatian sources make it possible for us to establish that the administrative territorial units headed by *satniks* had undivided territories, which by their size surpassed land directly owned by individual communities. In other words, here we have the same structure of undivided (community) land as in a German *huntari.* It is very interesting that *satniks* not only in Croatia, but also in Russia took active part in reaching decisions

connected with community fields. The data regarding undivided fields similar to Old German *härads* are less clear in Russian sources, but in the same sources the administrative territorial unit concerned is sometimes called directly a "sotnja" ("СОТНЯ"). Therefore, there is reason enough to believe that in the period of developed feudalism in Croatia and Russia, as well as Germany, the remnants of *satnija* administration were conserved—the social cells whose roots reached into the deep past. There are other proofs of the existence of the ancient social cells:

1) The appearance of the term "satnik" in Russian and Croatian sources of the 10th and 11th centuries, that is, almost in the earliest written monuments of the nations.

2) A *satnik* is elected: the phenomenon very probably deriving from the period of military democracy.

3) Finally, it is a fact that the remnants of *satnija* organization persisted long in large feudal estates, in dukes' lands, in one word, wherever it was easiest to adjust archaic administrative forms to new conditions. The development of the immunity of private feudal inheritance (especially of that of a middle size) exerted a most destructive influence on the remnants of the *satnija* arrangement, as Russian sources evidence it convincingly.

However, one has to admit that in spite of the fact that there are elements of *satnija* military organization in all Slavic nations, it has not left the same traces everywhere in administrative order. From among the Slavic peoples, this unit has impressed its deepest and most durable stamp on the administrative order of the Croatians. Attention is drawn by the fact that the *satnija* organization rooted in this South Slavic people which, as the majority of the researchers tend to believe, was the only one to move to the Balkans as late as the beginning of the 7th century, that is, later than the other peoples. In fact, there is an analogy among the Eastern Slavs: the traces of *satnija* organization are clearest in Northern, later regions of their settling. As to the Western Slavic countries, that is, the territories which the Slavs without any doubt settled earlier than many other regions, the material concerned hardly contains any data corroborating the existence of the *satnija* administrative system. In other words, as it seems, this material does not refute our supposition that *satnija,* as a military organization, has left its durable traces in the socioadministrative order of the territory which the Slavs settled relatively late. This hypothesis becomes even more authentic when one takes into consideration an analogous phenomenon which may be followed in West European countries. As it is well-known, from among all these countries, England has had the most developed and lasting hundred system. It is generally accepted, however, that the appearance of the system there is linked with the Anglo-Saxon invasion which ended relatively late in comparison with the shifting of other German peoples--at the end of the 7th century.

Comparing Russian and Croatian data concerning *satniks'* it is impossible not to pay attention to another parallel: in both sources, usually immediately after *satnik,* a *dvornik* is mentioned ("dvornik" in Croatian documents,[29] as well as in the Supetar Kartular "ДВОРЬНИК", "ДВОРЬСКИЙ" in the Russian ones.[30]

In the same way as *satniks*, these were undoubtedly functionaries who often played the role of witnesses. Differently from *satniks*, *dvorniks* mainly performed administrative and economic functions in big feudal lords *dvors*,[31] first of all, dukes' (and of kings', in Croatia in the early Middle Ages). Our special analysis of the data from Croatian sources leads to the conclusion that in the early Middle Ages *dvorniks*, representing dukes' and kings' authority in the country, headed some special administrative cells different from *satnijas*.[32] Whether there are parallels in Russian material, this is a question requiring, as far as we know, a special study. Nevertheless, regardless of results, a certain parallelism in Croatian and Russian *dvorniks* is rather evident, prompting the supposition of some original link in the formation of the institution at two extremes of the Slavic world.

It would be easy to continue an enumeration of examples of Croato-Russian terminological parallels from the field of social relations. Thus, for instance, the terms like "vražda", "čeljad", "svađa", "rota", "družina)', appear in both the Poljice Statute and "The Russian Justice". This terminological connection becomes more evident if we consider a remarkable deviation in the sphere of social terminology between the Croatian and Serbian medieval monuments (such is the case, for instance, of the terms indicating immediate producers: "kmet", "rob" in the Croatian, and "meroph", "parik", "otrok" in Serbian and Bulgarian, monuments).

All this urges us to join the opinion that Croato-Russian terminological mutuality, which we have just recorded, presupposes "a lasting closeness of the cultural relations of the Russian and Croatian nations".[33] The parallels which we have exposed here evidence once again that the coming into being of this closeness derives from an early past, probably from the period preceding the migration of the Slavs.

RAFO FERRI

PRILOG ISPITIVANJU PORIJEKLA OSNIVAČA POLJIČKE REPUBLIKE

Političko plemstvo se sastojalo od didića i vlasteličića. Didići su bili rodovsko plemstvo starohrvatskog porijekla, koje je navodno potjecalo iz X stoljeća, a vlasteličići su bili feudalno plemstvo, koje je potjecalo iz XIV stoljeća. Praotac feudalnog plemstva, Juraj Rajčić, bio je iz banske Hrvatske, koja je bila u sklopu Ugarske države, pa su se članovi tog plemstva često nazivali ugarskim plemstvom. Ali kako su Poljica poslije pada stare Hrvatske države dulje vremena pripadala Bosni, nakon dolaska »ugarskog plemstva« starije rodovsko plemstvo radi jače diferencijacije počelo se nazivati »bosanskim«. Da pridjevi »bosanski« i »ugarski« nisu izvorni dokazuje i Poljički statut koji te pridjeve ne spominje, već oba plemena nazivlje samo: didići i vlasteličići.[1]

Karakteristično je za poljičku povijest da novo plemstvo nije istupilo protiv starog rodovskog plemstva, nego se s njime nagodilo tako da su didići i nadalje birali velikog kneza, ali između vlasteličića, dok su oni birali velikog vojvodu između didića.[2] Na taj način su se poljički knezovi više oslanjali na rodovsko plemstvo nego na kralja, što je pogodovalo očuvanju poljičke samostalnosti. Osim toga veliki knezovi nisu bili jedini nosioci vlasti, jer je uz njih bila birana posebna vlada, nazvana »banka«. S obzirom na pravo biranje svojih predstavnika, Poljička knežija je često bila nazivana i republikom, a prvi, koji ju je tako nazvao i u literaturi, bio je talijanski učenjak i putopisac Alberto Fortis god. 1774.[3]

Iako je ta simbioza dvaju rodova vrlo zanimljiva s pravne i s političke strane, mi ćemo se ovdje prvenstveno osvrnuti na tradiciju o njihovu porijeklu, jer je ono usko povezano s osnutkom samostalne Poljičke knežije.

Tradicija o porijeklu

Tradicija o porijeklu poljičkog rodovskog plemstva kaže da su njegovi osnivači bili braća Tišimir, Krešimir i Elem, sinovi kneza Miroslava, koji su se doselili u Poljica nakon nasilne smrti svog oca. Ta tradicija vuče se još iz srednjeg vijeka s malim nijansama u vezi s titulom kneza Miroslava kao i imena njegova trećeg sina.

Najstariji dokumenti koji spominju tri sina kneza Miroslova kao osnivača Poljičke župe potječu iz XV stoljeća. Prvi je pisan 10. veljače 1453. u jednoj ispravi o razgraničenju između Splita i Poljica, a nalazila se u zbirci *Libro d'oro* splitske općine,[4] gdje se poimence spominju sva tri navedena brata. Drugi je dokumenat prijepis iz god. 1500. jedne još starije isprave o diobi muše u Zvečanju,[5] gdje se uz navedena tri brata spominje i njihov otac knez Miroslav.

Sigurno je sličnih dokumenata još bilo među ispravama, koje su pisali poljički popi glagoljaši, ali je vrlo malo od toga ostalo, osobito nakon pada Poljičke knežije i masovnog paljenja naselja. Međutim ta je tradicija bila vrlo živa, pa su pojedini didići u službenim aktima obično navodili ne samo svoja imena i prezimena nego i onog Miroslavova sina, od kojeg su dotični vukli svoje porijeklo.

Tradicija o porijeklu rodovskog plemstva skupa s poviješću Poljica ušla je i u stručnu literatru prošlog stoljeća (Franceschi Erber, Škarica itd.). Početkom ovog stoljeća ona je bila i predmetom naučne rasprave, osobito pošto je Alfons Pavić god. 1903. u »Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu« objelodanio brojne dokumente iz poljičke povijesti. Osobito zanimanje za poljičku starinu pobudila je priredba prigodom stogodišnjice pada Poljičke knežije, koja je održana god. 1907. u splitskom kazalištu, što se odrazilo i u novinstvu. Tom prigodom se u kazalištu davala i prigodna drama o Mili Gojsalića, koju su bili napisali Srećko Perišić i Niko Andrijašević, kao i završno kolo, koje je uglazbio Josip Hatze.[6]

Poslije prvog zanosa brzo su se pojavili skeptici, koji su uz narodnu tradiciju tražili i znanstvenu dokumentaciju, pa su tom prigodom izneseni i neki prigovori, na koje se također treba osvrnuti.

Glavni prigovor je bio da bi ta tradicija mogla biti izmišljena na bazi hrvatske redakcije *Ljetopisa popa Dukljanina.*[7] Međutim taj prigovor nije opravdan iz ovih razloga: 1. U toj se kronici nigdje ne spominje knez Miroslav sa sinovima po imenu Tišimir, Krešimir i Elem; 2. Poljički glagoljaš Jerolim Kaletić tu je kroniku prepisao u Omišu tek god. 1546, a to je čitavo stoljeće kasnije od navedenog dokumenta iz godine 1453.

Porijeklo imena Elem

Viševjekovnu tradiciju, da su osnivači poljičke župe bili braća Tišimir, Krešimir i Elem, najoštrije je napao Ferdo Šišić god. 1927. On je spominjući trećeg sina kneza Miroslava rekao da je »ime Elem očita nesmislica[8].« Na ovaj Šišićev prigovor iscrpno je replicirao Stipe Kaštelan god. 1940, ali porijeklo neobična imena ostalo je i dalje neobjašnjeno, pa ćemo se ovom prigodom osvrnuti i na ovu »zagonetku«.

Ako gledamo to ime bez obzira na onovremene događaje, onda nam ono može izgledati doista neobično, ali ako ga gledamo u sklopu suvremenih događaja, onda je pojava tog imena sasvim razumljiva.

Prijašnji istraživači poljičke tradicije razjasnili su da je knez Miroslav identičan sa hrvatskim kraljem Miroslavom, koji je god. 949. bio ubijen od urotnika, i kojega je naslijedio mlađi brat Mihajlo Krešimir, muž kraljice Jelene. Poslije toga bi bilo sasvim prirodno da su sinovi Miroslava napustili očinsku kuću i sklonili se u teško pristupačne proplanke Mosora, kako kaže poljička predaja. Istina je da povijesni izvori ne navode uzroke tih unutarnjih nemira nego samo kažu »plurimis abortis dissidiis ac fractionibus[9]«, ali je vrlo vjerojatno da je u pozadini te borbe bilo suparništvo između latinaškog i glagoljaškog klera za prevlast u staroj hrvatskoj državi. Tome u prilog govorile bi i ove povijesne činjenice:

1) svi hrvatski kraljevi, odnosno knezovi, do Miroslava nosili su samo narodna imena kao Mislav, Zdeslav, Domagoj, Branimir, Mutimir, Trpimir, Tomislav, Krešimir i Miroslav, a prvi hrvatski kraljevi koji su uz svoje narodno ime počeli nositi i kršteno ime, bili su Mihajlo Krešimir i Stjepan Držislav, tj. muž i sin kraljice Jelene;

2) prema Šišiću kraljica Jelena bila je od roda Madijevaca iz Zadra,[10] pa je prirodno da je ona podupirala latinsku stranku. Tome u prilog govori i isključivo latinski natpis na njezinu grobu u Solinu, kao i potpuno pomanjkanje tragova glagoljaštva na Gospinu otoku u Solinu;

z) navoosnovana župa Miroslavovih sinova u Poljicima čitavo tisućljeće bila je i ostala glavna kula glagoljaštva u srednjoj Dalmaciji, iako je za vrijeme bosanske vlasti u srednjoj Dalmaciji glagoljicu zamijenila poljička bosančica, tj. jedna vrst ćirilice s tragovima glagoljice.

Kad je latinka Elena postala nevjesta kralja Miroslava, sigurno je na njegovu dvoru bila lijepo primljena, a to potvrđuje i činjenica da je Miroslav svom trećem sinu dao ime Elen, očito u svrhu da time počasti svoju nevjestu Elenu. Prema tome ime Elen ne samo da nije »očita nesmislica«, nego je naprotiv jak dokaz da su braća Tišimir, Krešimir i Elen bili sinovi kralja Miroslava i da je Elen dobio ime po strini Eleni. Osim toga i ime brata Krešimira karakteristično je za dinastiju Trpimirovića.

Činjenica da se koncem XV stoljeća ime Elen navodi kao Elem, nije ništa neobično, jer se na granici čakavskog i štokavskog nariječja glasovi *m* i *n* na kraju riječi često zamjenjuju (na primjer u riječima *bratim — bratin, imam — iman, rukom — rukon* itd. U početku je čitava poljička krajina bila čakavska, ali je nakon turskog prodora došlo do jakog pomicanja pučanstva, pa je u gornja Poljica brzo prodrla štokavština, a dobrim dijelom i u srednja. Zanimljivo je da ime Elen, kao muško ime, i danas postoji na susjednom otoku Braču, a isto tako i njegov hipokoristik Leno.

Porijeklo Dražojevića

Začetak feudalnog plemstva u Poljicima bio je god. 1358, kad je ugarsko-hrvatski kralj Ljudevit Anžuvinac hrvatskom plemiću Jurju Rajčiću dao u feud poljičku krajinu. Međutim staro poljičko plemstvo bilo je preveć jako i samostalno, a da bi mu se moglo nametnuti nešto protiv njegove volje. Zato je Juraj Rajčić, iako nominalni knez Poljica, sve do svoje smrti živio u Splitu, gdje je pokopan i on i njegova supruga. Nakon toga njegovi sinovi Ugrin i Novak preseliše se u Poljica i istodobno se povezaše s najuglednijom poljičkom obitelji Dražojevića.

Praotac Dražojevića bio je Dražoje, koji se oko god. 1350. spominje kao knez poljički i gospodar Kamen-grada[11]. U vezi s time bilo je nabačeno da bi on mogao biti rodom iz sjeverne Hrvatske, gdje se kod Sanskog Mosta također nalazila jedna utvrda istoga imena. Međutim tako daleka ubikacija nije vjerojatna, to više što je po Šišiću vjerojatnije da je Dražoje iz južne Hrvatske, dok za Rajčića misli da bi mogao biti iz sjeverne Hrvatske[12]. Osim toga isti se toponim nalazio nedaleko zapadne poljičke granice, gdje se sada nalazi selo Kamen, a do njega jedna golema kamena gromada, na kojoj se u to doba nalazila jaka utvrda, odnosno srednjovjekovni »grad[13]«.

Tome u prilog govori i činjenica da Dražojevići nisu bili došljaci nego starosjedioci, i to didići od plemena Tišimira, kako su to naveli njegovi potomci u zbirci poljičkih isprava pod naslovom »MEMORIE PRIVILEGI E GRAZIE DI POGLIZZANI RACCOLTE DAL SIGNOR GOVERNATORE GIANCO MARIANOVICH PER ANTICA STIRPE DRAXOEVICH DI GENERE TISEMICH[14]«. Ta zbirka je bila sastavljena god. 1646, a donedavna se nalazila u arhivu obitelji Micheli Vitturi[15].

U drugoj polovini XIV stoljeća poljički knez Dražoje je neko vrijeme bio gospodar Kamena, tj. do god. 1390. kada je Tvrtko kao kralj Bosne i većeg dijela Dalmacije odredio da se splitskoj općini povrate stare granice[16]. Pogranični položaj Kamena, koji je od stare poljičke granice jedva bio udaljen dva kilometra, a od Splita oko šest kilometara, bio je razlog da su se Dražoje i Juraj Rajčić upoznali i sprijateljili, a isto tako i njihove obitelji.

Nakon smrti Jurja Rajčića njegovi se sinovi dakle preseliše u Poljica, gdje »Ugrin učini trojno prijateljstvo, s gospodinom Dražojem«. Ugrin se oženi Dražojevom jedinom kćerkom, a njegov sin Stjepan drugom, dok svoju kćerku Mandalinu uda za Dražojeva sina Jurja Dražojevića[17]. Na taj način su potomci Dražojevi bili i potomci Jurja Rajčića i obratno, a svi skupa su sačinjavali rod vlastele. Najupadnija razlika među njima je bila da Rajčićevi sinovi, Ugrin i Novak, nisu sačuvali prezime Rajčić, dok su Dražojevići svoje prezime sačuvali sve do konca poljičke samostalnosti i bili najuglednija obitelj u poljičkoj knežiji. S obzirom na Dražojeve rodbinske veze i s Rajčićima i s didićima, vrlo je vjerojatno da je on bio glavni zagovornik nagodbe obaju rodova, što je u svakom slučaju njegov ugled još više podiglo.

Katalog poljičkog plemstva

Uska rodbinska veza između didića i vlasteličića pomogla je očuvanju višegodišnje sloge i ustaljenu diobu vlasti između oba roda. Međutim kad je turska pogibelj prošla i pala u zaborav, počelo je i tu dolaziti do razilaženja. Didići, kojih je bilo deseterostruko više od vlasteličića, počeli su isticati da su oni oduvijek imali pravo biranja velikog kneza, pa ako su za dugo vremena na tu čast birali vlasteličića, oni isto tako mogu birati i didića. Dapače su koncem XVIII stoljeća u par navrata tako i postupali.

Stav didića, kao starijeg poljičkog plemstva, došao je do izražaja i u aktu poljičke vlade od 21. svibnja 1799, kojim je zadarskom guverneru, na njegovo traženje, bio dostavljen »LIST ILITI ISPIS IZ KATALOGA U KOM SU UPISANA IMENA I PRIDIVCI OD SVIH PLEMENITIH OBITELJI VLASTELE KOJA ISTIČE IZ POLJIČKE KRAJINE A ISHODE OD TRIJU SINOVA VELIKOG I PLEMENITOG GOSPODINA KNEZA MIROSLAVA TO JEST TIŠIMIRA, KREŠIMIRA i ELEMA (LIMIČA), KOJI SU POČETNI OSNIVAČI ISTE KRAJINE I NJENIH VIĆA« itd. Originalni *Ispis iz kataloga* pisan je poljičkom bosančicom, a nosi potpise velikog kneza poljičkog Mate Mijanovića i poljičkog kančelira Matije Vladušića, koji je taj akt »vjerno prepisao po zapovijedi usporedio i zapečatio[18]«.

Katalog poljičkog plemstva, na temelju namjesničkog arhiva, najopširnije je objavio dalmatinski podnamjesnik Alfons Pavić u »Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu« god. 1903, ali nažalost s dosta grešaka pri prevođenju i

prepisivanju. Naime Pavić svoj tekst nije preveo s poljičkog originala, nego sa slabog talijanskog prijevoda, koji je bio priložen originalu još god. 1799, a za vrijeme Pavićeve službe u Zadru opet preveden na hrvatski (1902). Stoga je razumljivo zašto se Pavićev tekst na nekoliko mjesta odalečuje od poljičkog izvornika. Već u uvodu izvornika udara u oči da se didići nazivaju vlastelom, dok se taj izraz u Pavićevu prijevodu ne spominje, po svoj prilici zato što je on svoj prijevod radio prema talijanskom prijevodu a ne prema izvorniku.

U Pavićevu prijevodu kao i u njegovu talijanskom predlošku ima dosta iskrivljenih poljičkih prezimena, kao na primjer Anivlić mjesto Anulić itd. Očito je i kriva transkripcija slova č, odnosno skupova *ča-čo-ču*, kojemu je talijanski prevodilac prema ondašnjem običaju (1799), mjesto današnjih roščića, bio stavio repiće ispod slova c (ç). Kad je Pavić taj spisak poljičkih imena iz starog prijevoda prenosio na suvremenu latinicu (1902), i kad je nakon stotinjak godina značenje tih repića palo u zaborav, onda ih je prepisivač (ili slagar) jednostavno ispustio, što je prouzročilo krivo čitanje nekih prezimena. Tako se ime Čović (Covich) čitalo kao Ković, Čotić, kao Kotić, Čulić kao Kulić, Čumbrijanović kao Kumbrijanović, Čopeljević kao Kopeljević, Očašić kao Okašić, Koceljević kao Kokeljević itd.

Iako je katalog poljičkog plemstva važno vrelo za poljičku povijest, treba uzeti u obzir da njegovi dosadašnji prijevodi imaju i nedostataka, jer oni nisu rađeni prema poljičkom izvorniku.

SAŽETAK

PRILOG ISPITIVANJU PORIJEKLA OSNIVAČA POLJIČKE REPUBLIKE

Nakon kratkog uvoda o razvoju poljičke samostalnosti govori se o porijeklu poljičkog rodovskog plemstva, koje je zabilježeno u XV stoljeću, a na temelju starije tradicije; osnivači su Poljičke župe bili braća Tišimir, Krešimir i Elen, sinovi kneza Miroslava. Raspravljajući o toj tradiciji, autor spominje neke prigovore u vezi s imenom drugog i trećeg brata i neka nova opažanja koja govore u prilog mišljenju da je ta tradicija ne samo moguća nego i vjerojatna.

U vezi s porijeklom poljičke vlastele, autor iznosi jedan podatak iz god. 1646, gdje se navodi da Dražojevići potječu od prvog sina kneza Miroslava, pa bi prema tome i oni potjecali od rodovskog plemstva, a u rod vlastele su ušli, iza kako su Rajčići i Dražojevići svoju djecu međusobno poženili, odnosno učinili »trojno prijateljstvo« a time i jedan novi rod, rod vlasteličića.

Na koncu autor spominje i katalog poljičkog plemstva, kao važan dokumenat za poljičku povijest, ali iznosi i neke njegove tehničke nedostatke.

Izvori i bilješke

1. Stipe Kaštelan: ***Povijesni ulomci iz bivše slobodne općine republike Poljica.*** Split 1940, str. 31.
2. Ibidem.
3. Alberto Fortis: ***Viaggio in Dalmazia,*** II, Venezia 1774, str. 92.

4. Ivan Pivčević: *O postanku Poljica.* »Program klasične gimnazije«, Split 1907, str. 8.
5. Ibidem, str. 10—11.
6. Legenda o herojskom podvigu Mile Gojsalićeve nekoliko je puta obrađena u našoj literaturi. Prvi put 1877. od Augusta Šenoe u formi epske pjesme. Drugi put 1887. od Jure Kapića u formi epa. Treći put 1907. od Srećka Perišića i Nike Andrijaševića u formi drame. Četvrti put 1945. od Drage Ivaniševića u obliku lirske pjesme. Peti put 1952. od Jakova Gotovca i Danka Anđelinovića u formi opere.
7. Stipe Kaštelan: o. c., str. 15.
8. Ferdo Šišić: *O Pivčevićevoj Povijesti Poljica,* »Starohrvatska prosvjeta«, Zagreb 1927, str. 107.
9. Franjo Rački: *Documenta historiae Chroatiae periodum antiquam illustrantia,* izd. JAZU, Zagreb 1877, str. 398.
10. Ferdo Šišić: *Povijest Hrvata za vrijeme narodnih vladara,* Zagreb 1925, str. 468.
11. Alfons Pavić: *Prinosi povijesti Poljica.* Sarajevo 1903, str. 36—95.
12. Ferdo Šišić: *O Pivčevićevoj Povijesti Poljica.* Ibidem.
13. Grga Novak: *Povijest Splita.* Knjiga II, Split 1961, str. 90; Alberto Fortis: o. c., str. 56.
14. Stipe Kaštelan, o. c., str. 32.
15. Arhiv obitelji Micheli-Vitturi nalazio se u Lukšiću kod Splita, ali je propao za vrijeme rata. Taj arhiv spominje i Šišić 1907. god. (o. c., str. 107) i Kaštelan 1940. god. (o. c. str. 77).
16. Šime Ljubić: *Listine IV,* JAZU Zagreb 1874, str. 281 (L. br. 399).
17. Petar Škarica: *Doba naseljenja plemića bosansko-ugarskih u bivšoj župi Poljica,* Zadar 1901, str. 68.
Alfons Pavić, o. c., str. 5, (odnosno 63).
18. Alfons Pavić, o. c, str. 122—125 (odnosno 452—455).

PRILOG

Fotokopija uvoda iz kataloga poljičkog plemstva od 21. 5. 1799:

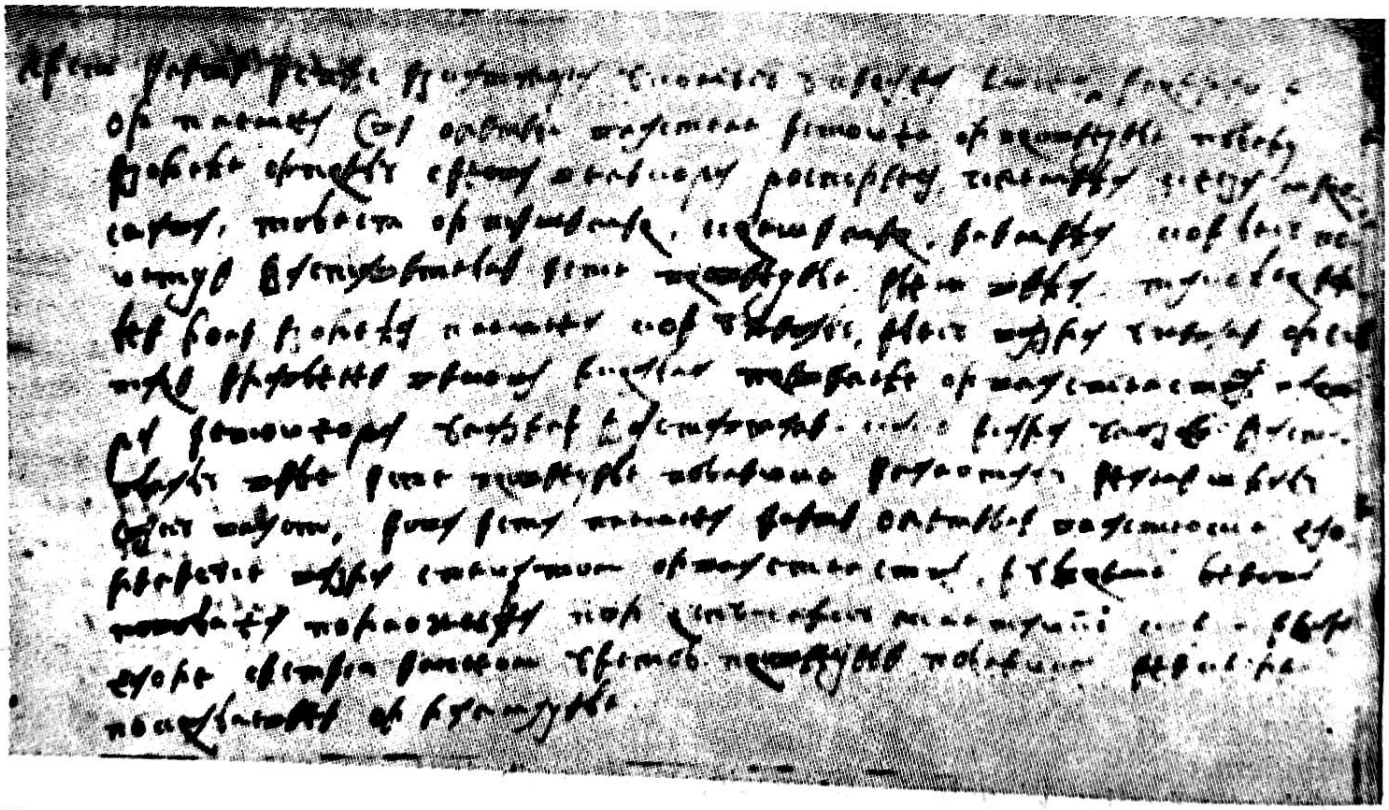

Latinička transkripcija gornjeg teksta od dra Ivana Ostojića:

list iliti ispis iz kataloga u komu su upisana imena i pridivci od plemena svih obitijl vlastele istočne od provincije Pojlic izodeće od triju sinova velikog gospodina plemića kneza Miroslava to jest od Tišimir Krešimir i Limića koji jesu početci zastavitejni iste provincije, i jneh vića, takodjer i od jni doli izodeća plemena koji uživaju i jesu vazda uživali od stari i davneni vikova i krajla privilede od vlastelstva parvoga istočnoga ulazili i zastavjlali kako i sada ulaze i zastavjlaju viće iste provincije Pojličke i balotaju i namišćaju svaku vlast, i ova ista plemena iliti obitijli vlasteoske naodili su se vazda s pečatom od vlastelstva, i u vrime jniova povojlna podložaja pod republiku mletačku koji se i sada s istim imenom u istoj provinciji Pojličkoj i niki dil po krajlevini od Dalmacije.

FERDO ČULINOVIĆ

DRŽAVNOPRAVNI POLOŽAJ SLOBODNIH OPĆINA POLJICA

Kad se razmatra razvitak demokratizma u svijetu, a naročito kad se raspravlja i piše o demokratskim elementima i državnom ustrojstvu iz prošlosti, onda se najčešće za to navode dva primjera: antikna Atena i kantonalna Švicarska, još iz feudalnih vremena. Na prvu se upozorava s obzirom na organizaciju vlasti u atenskom »polisu«, kojoj se usprkos njenom robovlasničkom značaju ipak ne može za stanovite njene državne organe sasvim odreći i svojevrsna demokratska obilježja. Pri tome je dovoljno podsjetiti na organe atenske vlasti s oznakama neposredne demokratičnosti, kao što je Atenska narodna skupština »Eklezija« ili predstavnički organi s obilježjima posredne demokracije. To su bili državno vijeće »Bule«, zatim arhonti, stratezi itd.

Drugi primjer podsjećanja na strane demokratične državno-pravne forme spominju se u kantonalnoj Švicarskoj, i to uglavnom zbog njezina izborno-predstavničkog karaktera kantonalnih vlasti, a posebno i zbog neposredne demokratičnosti ustrojstva vlasti u tri najmanja švicarska kantona (Uri, Schwiz i Unterwalden) već iz feudalnih vremena. Iako je naokolo posvuda još vladalo feudalno uređenje susjednih država, kantonalna Švicarska se od toga ipak dijelom izdvajala svojim ustrojstvom nesumnjivo demokratskog obilježja.

Upozoravanje na te oblike organizacije političke vlasti u prijašnjim vjekovima, nastajalo je, pored ostalog, napose iz težnje da se istakne davnina demokratske ideje čak i u robovlasničkom i feudalnom državnom uređenju. Razumljivo je stoga zašto su slobodni mislioci ranijih vjekova posizali za tim i sličnim primjerima emanacija demokratske ideje, te nije čudo što su se za tim zanosili, pored ostalih, i tokom 16. stoljeća Toma Morus i Thomas de Campanella sa svojim utopističkim fantazmogorijama suprotstavljajući ih tadašnjim klasnim negativnostima surova feudalnog sistema u tadašnjem svijetu. I drugi su tu i tamo podsjećali na ta dva klasična primjera prethodnika demokratizma u državnim ustrojstvima, očito za to da bi time upozorili na ideal kojemu treba da kreće čovječanstvo u svom vječnom nastojanju za boljim uređenjem vlastite sredine.

Ta dva primjera jednog anakronističkog demokratizma u političkom ustrojstvu država ipak nisu bili usamljeni. Jedino su takvi primjeri makar djelomično razotkrivali elemente stanovitog demokratskog uređenja javne uprave u državi. Takvih je uređenja u većoj ili manjoj mjeri bliskih demokratskoj ideji bilo ipak i na nekim drugim stranama, ali o njima historiografija ipak još nije dala sve potrebne podatke i postavila svoj kritički sud.

Takvo uređenje sa stanovitim demokratskim elementima predstavlja kod nas područje tzv. SLOBODNIH OPĆINA POLJICA. Čitav niz vjekova ondje je javna uprava bila prožeta obilježjima za koje se nipošto ne može poreći

njihov demokratski karakter. Na tom razmjerno malenom području, koje dalmatinsku primorsko-planinsku krajinu s Mosorom, kao svojom hrptenjačom, na teritoriju od Splita do Omiša, posred okolne venecijanske i turske vladavine, usporedo s feudalnim uređenjem i na jednom i na drugom susjednom kraju, tu na području tzv. Slobodnih općina Poljica vladao je poredak specifičan i značajan po svojim demokratskim značajkama. I danas, kada socijalizam kreće u smjeru afirmacije, i produbljivanja narodne vlasti, kada se teži da u skladu sa socijalističkim principima sam narod bude i ostane subjekt i nosilac političke vlasti, kada se dakle radi o tome da se državna vlast depolitizira i prenese u izrazito društvenu funkciju sa narodnom suverenošću, danas je preporučljivo podsjetiti se i na ovaj primjer tog davnog anakronističkog demokratizma na području starih Poljica.

Pažnju znanstvenog svijeta svakako zaslužuje činjenica da se na području Poljica vjekovima razvijala vladavina u kojoj se stjecala i neposredna i posredna demokracija, makar da je ovo uređenje bilo protkano i s određenim feudalnim društveno-političkim obilježjima. No ako pažljivije razmatramo drevno uređenje Slobodnih općina Poljica, morat ćemo doći do zaključka kako su demokratski elementi poljičkog ustrojstva vlasti bili osnova i starija društvena ustanova, baštinjena od vjekova unatrag, dok su mnogi feudalni elementi u Poljicima bili tekovina kasnijeg razdoblja, kao što su se u novije vrijeme pod utjecajem sve snažnijeg nadiranja robnonovčanih proizvodnih odnosa stali ondje razvijati i privatno-vlasnički elementi.

Dakle na području Poljica ispreplitale su se tri vrste društveno-ekonomskih odnosa, koji su zajedno davali društvenom uređenju na ovome području naročit, specifičan karakter. U Poljicima su se dakle pored pradavnih rodovsko-plemenskih kolektivizama razvijali i naročiti elementi svojstveni feudalizmu, premda s posebnim osobinama i drukčijim odnosima, a u kasnijem razvitku i spomenuti ranoburžoaski društveni odnosi, zasnovani na privatnovlasničkoj ekonomskoj osnovi. Čitav taj splet različitih društvenih odnosa, kao i pravno-političko ustrojstvo koje se na tome u prošlosti Poljica razvijalo, sve je to predstavljalo svakako privlačnost za znanstveni svijet u njegovu zanimanju za razvitak društva u prošlosti.

Usprkos ovim i drugim karakterističnim zanimljivostima iz prošlosti Poljica, ipak se mora istaći da zanimanje znanstvenog svijeta za proučavanje tih osobitosti u razvitku Slobodnih općina Poljica nije odgovaralo mnogim zanimljivostima koje su razotkrivale povijesne činjenice iz prošlosti ovoga područja. Ako se već nastoji osvijetliti razvitak demokratizma u svijetu, onda je neophodno potrebno da se ne propusti uočiti sve ono što o tome može pružiti znanstvena analiza povijesti Poljica.

Činjenica je međutim, da (pored mnogih već objavljenih povijesnih izvora za Poljica) još uvijek ima po arhivskim centrima u našoj zemlji i u inozemstvu mnogo dokumenata, koje bi trebalo prikupiti, srediti i naučnom svijetu omogućiti da se njima pobliže upozna i da novim podacima bolje osvijetli prošlost ovog malenog područja, koje je u to doba dalo mnogo dokaza o svome demokratizmu u vremenu i uvjetima, dok su druge zemlje još čamile u tami feudalnog porobljavanja i nejednakosti. Bilo bi potrebno da se pripremi znanstvena akcija kojoj će biti cilj da se po svim našim i arhivima u susjednim zemljama, kao i u Turskoj, pronađu vrela o Poljičkoj župi u prošlosti.

Što se tiče literature o povijesti Poljica, ovdje se može kazati da je dosad objavljeno više znanstvenih radova, koji su u osjetnoj mjeri upotpunili naše znanje o Poljičkim općinama. Na tome se području posebno ističu radovi Franje Račkog, Baltazara Bogišića, Vatroslava Jagića, zatim Marka Kostrenčića, Vladimira Mošina, nadalje Alfonsa Pavića, Ivana Pivčevića, Stipe Kaštelana, Đure Ljubića, kao i Tulija Erbera, te osobito B. D. Grekova i dr.

Pored neosporne znanstvene vrijednosti ovog doprinosa za historiju Slobodnih općina Poljica, ipak se još nameće potreba za daljim naučnoistraživačkim radom o prošlosti ovoga područja, koje je toliko bogato osobitostima. Za naše zemlje, a posebno i za znanstveni svijet u stranim zemljama potrebno je da se još više učini na daljim spoznajama o životu i uređenju ovog kraja, koje se s obzirom na karakterističnosti svog društvenog i političkog uređenja u prošlosti može usporediti s drugim, dosad bolje poznatim primjerima spomenutog anakronističkog razvitka demokratizma u prošlim vjekovima.

U okviru takva nastojanja za boljim uočavanjem značenja i uređenja Poljičkih općina ovaj rad potekao je iz namjere da u općenitim crtama upozori na bitne elemente društvenog, ekonomskog, socijalnog i političkog ustrojstva ovog područja. Ovaj rad ima u prvom redu namjenu da bude podstrek daljem, opsežnijem, svestranijem znanstvenom istraživanju o Poljicima. Za to ima i potrebe i stvarnih mogućnosti.

Izvori za povijest Poljica još nisu prikupljeni u dovoljnoj mjeri. Iako je jedan dio građe u nas već objavljen, ipak još uvijek postoji (prema našem znanju) mnogo dokumenata koji se nalaze u arhivskim središtima zemalja s kojima su Poljica svojedobno stajala u stanovitim odnosima.

Pri razmatranju povijesti Poljica, koju izlažemo u ovom radu, pretežnim dijelom obratili smo pažnju na državno-pravnu stranu te problematike. Poduzeli smo zadatak da u osnovnim crtama pronađemo odgovor na pitanje o *državno-pravnom statusu Poljica,* da se uzmogne objasniti kakvo je to bilo uređenje i kakav je bio državno-pravni položaj Slobodnih općina Poljica.

O državno-pravnom statusu Poljica nema pune suglasnosti. O tome su se iskristalizirala različita, međusobno suprotna mišljenja. Njih bi uglavnom mogli svesti na dva osnovna objašnjenja. Po jednom su Poljica predstavljala uvijek samo dio državnog teritorija Mletaka, te su dakle stajala pod suverenitetom Mletačke republike. Jedno vrijeme Poljica su bila u sastavu Turske, te su za to vrijeme bila pod turskim suverenitetom. Po drugome gledištu Poljica su predstavljala potpuno slobodno područje, na kojemu navodno nije bilo ni mletačke ni turske suverenosti, već je sva vlast ovdje pripadala samostalnim poljičkim organima, koji su navodno bili potpuno samostalni i potpuno nezavisni i prema Mlecima i prema Turskoj.

Ovdje se dakle suočavamo sa dva međusobno suprotna tumačenja, koja uglavnom polaze od nekih povijesnih vrela. Oslanjajući se na sadržaj ovog ili onog povijesnog spisa tumači stanja poljičkog područja jednostavno prihvaćaju ono rješenje koje se s obzirom na tu dokumentarnu osnovu i pokazuju kao najsigurniji, a njima osiguravaju lakoću rješenja u čiju istinitost međutim nisu posve sigurni ni najgorljiviji pobornici jednog ili drugog stajališta.

Smatramo, međutim, da oba odgovora na naše osnovno pitanje o statusu Poljica ne mogu posve zadovoljiti povijesnu istinu. Dokumenti mogu u osjetnoj mjeri pomoći da se ustanovi znanstvena istina. Ali ako se osvrće samo na

njih, onda se često može skrenuti s puta istine u zabludu. Nešto se slično događa i pri ocjenjivanju karaktera državnopravnog položaja Poljica. Moglo bi se međutim kazati da se ta dva gornja tumačenja držanopravnog položaja Poljica kreću po krajnjim linijama i da istinu (upravo s obzirom na povijesne činjenice) treba tražiti negdje po sredini između te dvije krajnosti.

Pitanje državnosti Poljica vrlo je složeno i na nj se ne može pravilno i točno odgovoriti polazeći od poznatih i ustaljenih principa o elementima svake državnosti. Ni za jedno od elemenata državnosti (ni za pitanja državnog teritorija, ni za ocjene državnog stanovništva, ni u pogledu same političke vlasti) odgovor na prednje pitanje nije nipošto lagan.

Teritorij Poljica sačinjavao je određeno područje oko dalmatinske planine Mosor s njegove obje strane, prema Hercegovini i prema moru, uključivši i obalu s pristaništima Sv. Martin, Krilo, Mali i Dugi Rat, do Omiša. Ovaj je prostor predstavljao Slobodne općine Poljica, ili kako se češće u Statutu i starijim dokumentima naziva — »ŽUPA POLJIČKA«, odnosno za koju se danas uobičava kazati da je bila — POLJIČKA REPUBLIKA.

Za ocjenu političke pripadnosti teritorija Poljica svakako je od posebnog značenja činjenica, da se i u jednoj kasnijoj noveli Statuta iz godine 1663. kaže: »MEJAŠ OD HERCEGOVINE . . .«

Ovo neka se znadu granice, dokle je Hercegovina po hembri i po svidočbi starih ljudi, a to je Matij Ugrinović, koji ima godišć devedesetipet, toliko knez Jura Mijanović, koji ima godišć devedeset. I ovi primiše virami i dušami, da je istina, budući stare granice, kako je zdola.

GRANICE STARE: Stojni kamen pod Kamenom odma uprav k moru, a gori uz riku Vrilo Žarnovice, uprav Pećinica, granica na Ošlju arptu, granica voda Sedrenik, Peć u Krivici, granica Kučišća, granica u Konjevodu, granica Tarnova Kamenica, granica Tartarića Kamenica, granica Obišeni dub, kod njega je mali Konačnik, u Cetinu pod Nućak, niz Cetinu Takala, Mostine, Peričica, Gubavica niz Cetinu, koja teče ispod Omiša u more . . . Ovo neka se zna, kako pisasmo ovi p. statut iz staroga u ovi virno i pravo, ni uzmaknuv ni primaknuv, nego da se bolje razumi arvacki i latinski z dogovorom svi p. vlasteli i pni. didići i sa svim pukom. A to je za knežije p. g. kneza Jure Sinovčića kneza velikoga i pna vojvode Ivana Behovića s ostalimi glavari i s pukom, kako je zgora.

1665 februara na 20. u Poljici provinciji . . .«

Ta odredba o granicama nije prva za Poljica, jer je slična donesena i 1482, te uvrštena u Statut (prema Matiji Mesiću: *Poljički statut*, objavljeno u »Arkivu za povjestnicu jugoslavensku«, knj. V). Područje Poljica, u površini od oko 250 km², bilo je dakle približno točno određeno i utvrđeno, usprkos povremenih promjena koje su nastajale u ratnim prilikama.

Što znače ove statutarne odredbe i drugi zaključci o granicama Poljica? One predstavljaju potvrdu CJELOKUPNOSTI područja Slobodnih općina Poljica, i to kao prostora koji je odvojen od teritorija okolnih područja. Ali time još nije potpuno odgovoreno na osnovno pitanje koje se pri tome nameće u okviru razmatranja o državnopravnom karakteru ovog primarnog elementa svake državnosti.

DA LI JE TERITORIJ POLJICA PREDSTAVLJAO ZASEBNO I SAMOSTALNO PODRUČJE? Naročito, ako se uzmu u obzir odnosi i pretenzije susjednih država, Venecije i Turske? Nema sumnje da je kroz vjekove bilo u tom pogledu mnogo promjena i da je teško ustanoviti jednu konstantnu i nepromijenjenu graničnu liniju između tih država, kao i u pogledu srednjovjekovne Hrvatske u njenoj državnoj vezi s Ugarskom. Ali ne ulazeći ovom prilikom u ocjenu suvereniteta nad Poljicima, historijske činjenice dopuštaju da se ustanovi kako je područje Poljica kroz vjekove sačinjavalo KOMPAKTNU CJELINU, iako su pojedini njezini krajnji dijelovi povremeno bili izloženi agresorskom otimanju od strane susjednih sila.

Ta regionalna kompaktnost i odvojenost područja Slobodnih općina Poljica izgleda da se održavala ne samo za ranofeudalne stare Hrvatske nego i u potonjim etapama života Poljica u uvjetima borba s Turcima, kad Poljica predstavljaju zasebno pogranično područje.

Povijest Poljica pokazuje kroz vjekove zaista zanimljivu sliku. Slobodne općine Poljica uspijevale su vjekovima sačuvati svoju teritorijalno-političku zasebnost, makar su se nalazile okružene susjednim većim državama, koje su inače pokazivale tendencije za proširivanje svojih granica. Kakav je zapravo bio položaj Poljica u tom razdoblju od mletačke dominacije nad okolnom Dalmacijom do 1797, kada nestaje republike na mletačkim lagunama?

Slobodne općine Poljica bile su i suviše slabe, da bi se same mogle oduprijeti agresiji koje od susjednih sila. Što su Poljica mogla učiniti za svoju obranu, ako bi Porta zaista krenula sa svojom premoćnom silom protiv ovih brdskih malih katuna? Poljičke općine mogle su tu i tamo odbiti nasrtaj čak i jačih turskih invazionih jedinica, u ovom ili onom izoliranom pothvatu susjednih bosanskih paša. No da li bi se Poljica mogla zaista oduprijeti da je na njih udarila turska invaziona sila? Isto tako nameće se pitanje o mogućnosti obrane Poljica nasuprot mletačkoj udarnoj sili. Bi li Poljica zaista mogla odbiti mletačku glavninu da je ona krenula s namjerom da slomi autonomnost poljičkih slobodnih općina. Kako to da su se Poljica ipak održala u spletu suprotnosti između Turske, Mletaka i Hrvatsko-ugarske države?

Slično se pitanje može postaviti i za autonomnost švicarskih kantona, koji se isto tako vjekovima nisu nalazili u mnogo povoljnijoj situaciji. Nije točno da ni Turska, ni Venecija nisu htjele zauzeti Poljica zbog siromaštva toga kraja. Dalmatinska zagora bila je još siromašnije područje, pa ipak su se oko njega toliko lomila koplja između Turske i Mletaka. U Poljicima su očito i jedna i druga država gledale raskrsnicu, koja im je i u vojničkom i u političkom pogledu dobro dolazila. U Poljicima su i jedna i druga i treća država čuvala svoje interese braneći baš autonomnost ovog brdskog seoskog područja. Činjenica je naime da su Poljica sačuvala de facto (iako ne de jure) svoju zasebnost sve dok ovaj kraj nije pripojen Austriji, a to se dogodilo 1813. faktično, a 1815. (na Bečkom kongresu) de jure.

Naprama Mlecima Poljica su faktično postojala kao zaseban teritorij, odvojen od mletačke Dalmacije. Vidjelo se to i u pogledu zakonskih propisa Venecije, kao i s obzirom na ekonomsko-političke mjere. Tako su npr. mletački providuri Dalmacije odvojeno gledali na Poljica, kada su npr. potkraj 18. stoljeća osporavali Poljičanima pravo na ribarenje uzduž dalmatinske obale, kada nisu dopuštali bez posebnog nadzora plovidbu malih poljičkih brodova

jadranskom obalom. Bilo je to u isto vrijeme kada su neki splitski providuri nastojali uključiti Poljica u okvir svog područja, te poduzimali korake za uvođenjem mletačkih dažbina na područje Poljica. Venecija je bila ipak prisiljena da Poljičanima »oprosti« carine, odnosno trošarinu, koju oni ionako nisu htjeli plaćati. Kada je u ožujku 1789. Venecija zabranila sađenje duhana i za područje Poljica, usprotivili su se tome Poljičani, te su mletačke vlasti odustale od proširivanja ove naredbe na Poljica.

Isto su tako Poljica predstavljala i u CRKVENOM POGLEDU zasebno područje, donekle odvojeno od okolnog splitskog. Iako su Poljica u crkvenom pogledu potpadala pod splitsku biskupiju, ipak je poljičko područje i u tom pogledu predstavljalo stanovitu zasebnost, jer je u crkvenom pogledu Poljicima upravljao poljički »Vikarijat«. Može se dakle zaključiti da je područje Poljica predstavljalo ZASEBNO I OD SUSJEDNOG VENECIJANSKOG DALMATINSKOG (a isto tako i bosansko-turskog) teritorija ODVOJENU ADMINISTRATIVNO TERITORIJALNU OBLAST, koja nije sačinjavala integralni dio ni mletačkog ni turskog državnog područja.

ŠTO SE TIČE STANOVNIŠTVA kao osnovnog elementa državnosti može se ustanoviti da je usprkos etničkoj jedinstvenosti s hrvatskim narodom ostale Dalmacije ipak imalo izvjesna karakteristična obilježja.

Upravo u pogledu socijalne strukture, Poljica su vjekovima feudalizma bila zasebna krajina sa stanovništvom koje je u KLASNOM POGLEDU pokazivalo naročite specifičnosti.

U KLASNOM POGLEDU se stanovništvo Poljica, sve do pripojenja Austriji (1815. godine), razlikovalo od socijalne strukture, kako na području bivše venecijanske Dalmacije, tako i u susjednoj Bosni pod tadašnjom turskom vlašću. U sastavu poljičkog stanovništva mogle su se tada uočiti tri osnovne kategorije i to: 1) SLOBODNO SELJAŠTVO kao skup sitnoseoskih proizvođača, i to pretežnim dijelom na KOLEKTIVNOM ZEMLJIŠTU, a postepeno sa sve izrazitijim procesom preobražavanja tog OSNOVNOG načina proizvodnje i socijalne strukture, što pod uvjetima prodiranja robnonovčanog privrednog elementa dovodi do sve izrazitijeg raspada starih plemensko-rodovskih zajednica i sve šire pojave PRIVATNOVLASNIČKIH OBLIKA; 2) VLASTELA I TZV. DIDIĆI kao društveni vrhunski SLOJ s izvjesnim kvazifeudalnim osobitostima, i to kako s obzirom na njihov PLEMIĆKI karakter, tako i s obzirom na njihovo vlasništvo nad nekretninama koje su obrađivali i drugi prema njima zavisni seoski proizvođači, te 3) TZV. »KMETIĆI«, koji su sačinjavali sloj sitnoseoskih proizvođača na tuđem zemljištu uz dužnost da vlasniku zemlje daju određene dažbine i da za vrijeme trajanja tog odnosa budu prema vlasnicima zemljišta u izvjesnim, statutarnim normama i običajima ovog područja utvrđenoj zavisnosti i podređenosti.

Od tih triju kategorija stanovništva Poljica bili su najmnogobrojniji slobodni seljaci. Oni su živjeli u poljičkim »selima« (katunima), u svojoj rodovsko-plemenskoj povezanosti kao »braća«, »vrvna braća« ili »bližici«. Oni su predstavljali JEZGRU SLOBODNOG STANOVNIŠTVA POLJICA, te su bili glavni nosioci i svih političkih prava. Stanovništvo Poljica bilo je dakle u svom pretežnom dijelu slobodno seljaštvo. Čak i »kmetići«, usprkos njihovoj ekonomskoj zavisnosti prema vlasnicima zemlje — po odredbama Statuta (na-

pose prema članovima 14, 39 b, 39 c, 44 i 66 Statuta) nisu bili lišeni osnovnih prava za sudjelovanje u javnim poslovima Poljica. Jer pripadnik Poljica mogao je biti i suvlasnik u zajedničkoj »plemenšćini« (kao »vrvni brat«), a istodobno i »kmetić«, ako je preuzeo od »gospodara« određenu nekretninu na obradu. Podložnost »kmetića« nije se zasnivala na statusu prema rođenju, nego je nastajala iz radnog odnosa prema vlasniku poljoprivrednoga dobra. Njihov međusobni odnos imao je dakle više značaj stvarnopravni, ali i obveznopravni, jer je i ovaj u vrlo znatnoj mjeri uvjetovao pravni položaj tog ekonomski zavisnoga sitnoseoskog poljičkog proizvođača na tuđoj zemlji.

Na prvi pogled nameće se pretpostavka kao da je tu postojao primarni i privilegirani položaj VLASTELE I DIDIĆA. Gleda li se na poneke norme Poljičkog statuta, moglo bi se zaista doći do zaključka da je taj sloj poljičkog društva (naime vlastela i didići) bio vladajući elemenat, kojemu bi pripadao monopol vlasti. Ali analiza povijesti Poljica, a napose i kritička ocjena statutarnih odredbi, pokazuje da bi takav zaključak bio NEOSNOVAN.

Vlastela i didići predstavljali su zaista vrhunski »plemenitaški« sloj poljičkoga društva. Ali njima se u Poljicima nije pridavao položaj feudalnog zemaljskog gospodara, a naročito ne i pravo na monopol političke vlasti sa nadređenošću prema ostalomu stanovništvu.

Postojala je svakako stanovita društvena diferencijacija u Poljicima. Statut je normirao stanoviti socijalno viši položaj »plemenitog čovika«, kako se to može vidjeti npr. iz odredaba čl. 21. o izboru četiriju vlastela i četiriju didića za istraživanje o imovinskopravnim stvarima, zatim iz čl. 22. o dominikalnoj jurisdikciji »gospodara«, koji je prvi pozvan da presuđuje o tužbenim zahtjevima protiv kmetića, nadalje u čl. 24 o sastavu poljičkoga suda (»po četire vlastele i četiri didića za tri misece«); čl. 39b (»ako li bi kmetić plemenitom čoviku učinio takoj sramotu, tomuj veće ide . . .«); čl. 39c (»Ako li bi koj kmetović(?) na svoga gospodara ruku postavio, dužan je desnom rukom«); čl. 44. (» . . . Ako li bi kmetić opsovao plemenita čovika, tu je duplo . . .«); čl. 89a (»I kada kani kmetić pojti od gospodara, tada najpri ima zatvorivši u dvoru svomu i kući sve ča ima imanja ili živine ili onoga blaga gibućega ili i jošće ako bi bašćine ku bi pod njim stekao, tere ima prizvati svoga gospodara ter mu reći: »Gospodine, to je sve božje i tvoje, voljan ča ostavit, voljan ne ostaviti . . .«); čl. 96, koji govori o »plemenitim ljudima poljičkim«, koji »primiše u svoje redove u susjedstvo sve ove među sobom, koji daju desetinu, a nisu do sad imali dio sućtva . . .« i dr.

Međutim, i odavde i iz drugih izvora bilo bi neosnovano zaključivati kao da je u Poljicima postojala takva socijalna diferencijacija, kakva je postojala u okolnim susjednim zemljama. Vlastela i didići sačinjavali su »plemenite ljude«, kojima se (kako se čini prema povijesnim izvorima) davalo stanovito prvenstvo za funkcije u tome društvu, ali ne i neko naslijeđeno monopolističko pravo s mogućnošću podređivanja njihovim interesima (kao što je bilo redovito u tadašnjem feudalizmu). Što se tiče »kmetića«, tog sitnoseoskog proizvođača na tuđoj zemlji, njegova podređenost prema »gospodaru« bila je više ekonomskog, nego staleškog karaktera. Podloga za ocjenu njihova međusobna odnosa nije bila u njihovu staleškom porijeklu, nego prvenstveno u ekonomskim odnosima. »Kmetić«, je, dakle, dobrim dijelom imao položaj najamnog poljoprivrednog radnika, ali ipak s izvjesnim kvazifeudalnim svojstvima.

Socijalna struktura u Poljicima bila je obilježena naročito postojanjem KOLEKTIVNOGA VLASNIŠTVA na zemlju kao na osnovnom sredstvu za proizvodnju, jer je narod ovdje živio od starine u zadružnim odnosima. Čak je i čitavo »SELO« nosilo na sebi obilježja te rodovsko-plemenske skupnosti. Nekadašnja zajednička imovina, koja je pripadala čitavom plemenu, odnosno rodu, tzv. »PLEMENŠĆINA« postupno se raspadala. Statut je dopuštao to rastakanje »plemenšćine«, koju je razbijao prodor robnonovčanih odnosa, te je uz pravo prvokupa (usprkos jamstvu u prilog »bližiku« i »vrvnoj braći«), prodiralo sve više i PRIVATNO VLASNIŠTVO. Ovdje ne bi dolazile u obzir one socijalne grupe, koje u pogledu cjeline poljičkog stanovništva nisu bile od presudne važnosti, bilo s obzirom na poseban njihov proizvođački odnos (kao što su to bili pastirski vlaški elementi), bilo s obzirom na njihov kratkotrajni boravak u Poljicima ili zbog njihova porijekla (kao što su to bili »sužnji« iz ratova).

U skladu s osnovnom ekonomskom podlogom i načinom proizvodnje te proizvodnim odnosima može se prema navedenom utvrditi — TROJAKA SOCIJALNA KONSTRUKCIJA poljičkoga stanovništva. Nju su naime sačinjavali: pretežni dio Poljičana prema njihovoj RODOVSKO-PLEMENSKOJ PRIPADNOSTI, zatim KMETIĆI kao ekonomski zavisni dio sitnoseoskih proizvođača na tuđem poljoprivrednom dobru, i napose »»PLEMENITI LJUDI«, koje su statutarno i u dokumentima nazivali VLASTELOM I DIDIĆIMA, te su ih smatrali navodno kasnijim doseljenicima iz okolnih krajeva, iz Hrvatsko-Ugarske (tzv.» Ugričići«), odnosno iz susjednih bosansko-hercegovačkih strana, te za koje se pronosila predaja da potiču iz vrhunskih političkih slojeva feudalne bosanske države.

ALI OSNOVNO ŠTO JE KARAKTERIZIRALO STARU »POLJIČKU ŽUPU«, nije bila ova njezina socijalna struktura, koliko ODNOSI koji su se od davnine razvijali i na ovome području. Usprkos postepenom jačanju KLASNIH suprotnosti, koje su i ovdje nastajale kao odraz privatnovlasničkih odnosa kao i relativne ekonomske nejednakosti, čak i pored stanovitih prednosti priznavanih poljičkim »plemenitim ljudima«, treba za ocjenu pravog karaktera odnosa na ovome području, u prvom redu upozoriti na SOLIDARNOST koja je pratila razvitak ovoga kraja.

Već letimičan pogled na norme POLJIČKOG STATUTA upućuje na zaključak da je narod ovoga područja usprkos staleškoj podijeljenosti sačinjavao jednu CJELINU, koja je bila prožeta UZAJAMNOŠĆU I MEĐUSOBNIM POMAGANJEM. Osnovno pravilo za razvitak društvenih odnosa u Poljicima bilo je — POMAGATI »VRVNOG BRATA«, založiti se u potrebi za njega, priskočiti mu u pomoć, te istupiti za njega onda, naročito kada interes čitave »Poljičke župe« to iziskuje. Poljičke seljačke općine bile su dakle prožete SOCIJALNIM PRINCIPOM uzajamnosti i solidarnosti.

Sveukupnost Poljičana predstavljala je neospornu takvu socijalnu skupinu, kako to potvrđuju npr. odredbe Statuta prema njegovim članovima 19, 21, 25, 26, 27, 28 i 29 o poljičkoj zajednici; nadalje čl. 26 (o dužnosti »Poljica svi ukupno« da imaju platiti naknadu — »koli bi Poljičanin ubio čovika ki bi ša na Poljica istinim zakonom u Poljica . . .«; u čl. 28 i 29 o odgovornosti Poljica za djelo otmice od strane Poljičana i drugo koje nedjelo, ako bi pri tome iz-

vršio; po čl. 36e »ako li bi ubio Poljičanin izvanjskoga za krv pridnju, za toj imaju Poljica stati«; po čl. 37c »plaćaju Poljica« za ubojstvo izvršeno nehotično pri hrvanju (»rvući se oba se i na sebi«); odnosno po čl. 37d »Poljica plaćaju« za usmrćenje izvršeno nad onim »tko bi ga kreo . . .«; po čl. 41. isto tako za djelo izvršeno »sebe hraneći« i dr. Statut ima više odredbi o potrebi čuvanja odnosa uzajamnosti i pomaganja »BRAĆI« i nerijetko je sva »Poljička župa« stajala iza nepravedno povrijeđenog »brata«, kojemu treba pomoći. Tako su npr. na jednom zboru održanom 12. listopada 1676. » . . . svi pni vlasteli i pni didići . . .« . . .»ovako rekoše i podniše svojimi virami i dušami, da će biti vazda u sklad siromaški . . .«

Zajednički elementi naročito su ustanovljeni kod »plemenšćine« (čl. 33, 36c, 49a, 51a, 52b, 62. i 63. Statuta), kod statutarnog reguliranja prava i odnosa među »bližnjima« (čl. 52c i 79), kod diobe zajedničke imovine (čl. 33. Statuta), napose o poljičkom »selu« kod statutarnih odredaba o gajevima i »kotarevima« (čl. 56a, 56b i 56c, a napose o ispašama (čl. 57. do 59a Statuta), dok o pravu na posjed »plemenšćine« govore odredbe čl. 62, 63a i 63b Statuta).

Tako je dakle stanovništvo Poljičke župe i po starim svojim običajima i statutarnim normama bilo upućivano na uzajamnost, i to ne samo u pogledu zajedničke obrane svoga područja prema napadaču, nego i u drugim svojim društvenim odnosima. Temelje za takve svoje društvene odnose predstavljala je drevna kolektivna imovina, čiji su ostaci sačinjavali tzv. »plemenšćinu«, a s njima i njihovo zajedničko plemensko porijeklo, te povezanost između ove »braće«. Ali nasuprot ovim obilježjima koji su potjecali iz davnine i podržavali se naročito u slučajevima opće, zajedničke nužde (napose zbog vanjske opasnosti), razvijali su se s vremenom (kako to zabilježavaju i najstariji rukopisi Poljičkog statuta) i KLASNI ODNOSI, koji su s porastom privatnovlasničkih elemenata postupno razbiljali stare rodovsko-plemenske odnose kolektivizma i uzajamnosti, te s ekonomskom nejednakošću pomagali i porast potonje društvene nejednakosti.

NO ONO ŠTO JE OVDJE POTREBNO JOŠ ISTAĆI, to je činjenica, da je pučanstvo Poljica u spomenutom vremenu bilo CJELINA, koja se u znatnoj mjeri razlikovala od pravnog položaja pučanstva u susjednim (mletačkim i turskim) krajevima. Te razlike dakako nisu u etničkom pogledu, ali su se one u stanovitoj mjeri isticale u prošlosti Poljica u ekonomiji i u društvenoj strukturi i posebno u političkoj pripadnosti ovoga kraja susjednim državama, napose Mlecima. Nije nipošto slučajno što Mleci nisu od Poljica tražili vojničke odrede (1796) u času kad im je zaprijetila opasnost od Napoleona i kada bi apel Mletačke republike na vojničku dužnost Poljičana inače bila razumljiva stvar. Poljičani su (kako pokazuju mnoga vrela) služili u mletačkoj vojsci, ali kao najamnički pojedinci, a ne kao redoviti vojnici. Takav je smisao uostalom imao i čin poljičkoga kneza Frane Gojsalića mletačkom duždu (od 18. lipnja 1796), kad mu je i prigovorio što se nije obratio za pomoć (» . . . za složiti se i mi s našim pukom za obranu našega principa . . .«). Sve to pokazuje, da je poljički puk PREDSTAVLJAO ELEMENAT DRŽAVNOPRAVNE ZASEBNOSTI SLOBODNIH OPĆINA POLJICA.

ŠTO SE TIČE POLJIČKE VLASTI na području Poljica, može se tvrditi ne samo specifičnost njezina uređenja, nego i zaključiti njezinu ZASEBNOST

kao treći i osnovni elemenat za ocjenu državnopravnog položaja Poljica. Unatoč povijesnim dokumentima, iz kojih bi se moglo izvesti možda i tome protivno, ipak se pažljivom analizom cjelokupnoga stanja i odnosa Poljica prema Veneciji i prema Turskoj može postaviti gornji zaključak, a da se pri tome ne zapada u bilo kakvo romantičarsko zastranjivanje.

Ali pitanje *suvereniteta* nad Poljicima vrlo je složeno. Ako se pod suverenitetom razumijeva samo formalna, vanjska strana, naime ako se pod time misli na *državnopravnu* nadređenost jedne države nad stanovitim područjem, onda bi se možda za izvjesna razdoblja moglo kazati da su Poljica bila pod vrhovništvom Mletaka, naročito od 1700. kada je nad ovim krajem Mletačka republika preuzela ulogu protektora. Ali pitanje suvereniteta ne može biti objektivno riješeno, ako se pri tome gleda samo na državnopravne akte ove ili one Poljicima susjedne države, kao ni po činjenici da bi Poljica davala stranoj državi kakve dažbine. Suverenitet znači FAKTIČNU ISKLJUČIVU NAJVIŠU VLAST NA STANOVITOM PODRUČJU I TO BEZ STRANOG NAREDBODAVNOG MIJEŠANJA U JAVNE POSLOVE ODREĐENOGA KRAJA.

Zato je za odgovor na pitanje o SAMOSTALNOSTI POLJICA potrebno pažljivije razmotriti ne samo organizaciju vlasti na tome području nego i njihove funkcije, te naročito njihov odnos međusobno i prema drugim faktorima koji pri tome dolaze u obzir.

KAKVA JE BILA ORGANIZACIJA VLASTI U POLJICIMA? Putokaz u tom pogledu daju naročito odredbe Poljičkog statuta koji je predstavljao osnovni zakon za ovo područje, ali uz dopunu običajno-pravnih, nepisanih pravila.

KOJA OSNOVNA OBILJEŽJA VLASTI otkriva Poljički statut i drugi povijesni izvori? Njih bismo uglavnom mogli svrstati ovim redom: 1) autonomnost; 2) narodni suverenitet; 3) demokratičnost; 4) republikanski oblik vladavine, i 5) specifičan kvazifederalizam. Na njih ćemo upozoriti u glavnim crtama, ali s napomenom, da je svako od ovih obilježja sistema vlasti u Poljicima nosilo na sebi pečat svoje sredine, a odatle i njihova specifičnost u usporedbi s općepoznatim, klasičnim oblicima vlasti u drugim stranama.

AUTONOMNOST POLJICA izražena je u Poljičkom statutu, kako prema vanjskoj strani, prema susjednim državama, tako i po svojoj osobitosti u unutrašnjoj organizaciji vlasti na ovom području. U jednom i u drugom pogledu očitovala se specifičnost, koju su nametali životni uvjeti ovoga kraja, prema kojima se prilagođavalo i ovo naročito ustrojstvo javne vlasti u Poljicima.

Prema Mlecima je ovo područje, naročito od godine 1444. sve do sloma Mletačke republike, stajalo u odnosu jedne nedovoljno utvrđene ZAVISNOSTI. Ona je za Poljica bila osiguravanje dobrosusjedskih odnosa i protektorata od strane svojedobno još moćnih Mletaka, dok je sama Mletačka republika u Poljicima imala zaštitni pojas, kojim se osiguravala od osvajačkih ispada turskih četa. I jedna i druga strana bile su zadovoljne takvim odnosima, te ni Poljica ni Mleci nisu nastojali da se ovi odnosi radikalno izmijene.

Što se tiče odnosa Poljica prema Mlecima, naročito je karakteristična norma čl. 1, koji ističe kako »prvi zakon poljički jest vazimati kneza od GOSPODINA, ki je gospodinu viran, a POLJICEM UGODAN . . .« Odatle se može zaključiti da je i ovim Statutom normiran takav odnos Poljica prema Mlecima

da za svoga »velikoga kneza« uzimaju »od gospodina«, tj. između onih koji su »gospodinu« (dakle mletačkom duždu) »virni!« To međutim ne izražava puno podređivanje Poljica Mlecima,nego tek spremnost Slobodnih općina Poljica da svoga kneza biraju iz redova mletačkih pripadnika. To je po pravilu bilo — iz redova gradskog patricijata u Splitu. Ali prvu normu o takvoj obavezi Poljica prema Veneciji uvelike umanjuje slijedeći propis, da taj budući poljički knez mora biti »Poljicem ugodan«, što je značilo da konačna odluka o osobi kneza ne pripada Mlecima nego samo Poljicima. Mleci bi dakle imali pravo na kandidaturu, ali pravo izbora ostavljeno je Slobodnim općinama Poljica. Jer Poljica ni takvom odredbom nisu bili vezani da od Mletaka prihvate svakog predloženika za kneza, nego samo onoga kojega Poljica smatraju da će odgovarati njihovim interesima. Iako se, dakle, u odredbi čl. 1. Poljičkog statuta izražavalo poljičko priznanje nadređenosti Venecije prema Poljicima, ipak time nije nipošto bilo derogirano vrhunsko izborno pravo Poljica, dakle nije time negirana SAMOSTALNOST Poljica da upravo oni sami biraju vrhovnog funkcionera vlasti za svoje područje.

Potrebno je ovdje podsjetiti na to da poljički knez nije individualno, dakle pojedinačno i zasebno vršio funkcije javne vlasti nego uvijek uz druge funkcionere koji su njemu pri tome pomagali, a zapravo i sudjelovali u obavljanju funkcija vlasti. Dakle, poljički knez ne samo da je morao biti »Poljicem ugodan«, nego je i njegov djelokrug sveden bio u krug općih principa za obavljanje vlasti na ovom području. Kad su ga Poljičani izabrali, onda je samim faktom izbora on postao funkcioner poljičke vlasti, a ne venecijanske države. Knez dakle nije obavljao svoje funkcije po nekom MANDATU dobivenom iz Mletaka, odnosno »da conte di Spalato« (kako kaže Tullio Erber u svom radu *La Contea di Poglizza,* cit. izd., str. 113), nego po pravu POLJIČKOGA IZBORA za tu funkciju.

SAMOSTALNOST POLJICA inače se isticala naročito u EKSKLUZIVNOSTI JURISDIKCIJE za Poljičane, te napose i u zabrani da se Poljičanin zbog zaštite svoga prava obraća ma kome izvan Poljica. To je sadržavala odredba čl. 4a, koji glasi:

»I zakon je poljički, da ne more priti Poljičanin jedan drugoga, nego najpri na poljičkom stoli, ni iz nijedne riči. Ni ini čovik nijedan ne more priti Poljičanina indi, nego na stoli poljičkom. A to je iz zemlje, ka je u kotari poljičkom . . .«

Karakteristična je nadalje i isprava od 21. prosinca 1676. o zaključku »zbora po ognjištima«, pod Gracem i to »po starom zakonu s redovnicima«, kojom je prilikom zapisano:

» . . . I na isto vrime biše učinio mir čestiti gn. car i dužd, kada biju pridali Kandiju za Kljis i za ostala mista. U ovo vrime otiju Turci da smo njiovi, a Latini da smo nji(h)ovi. A mi budući vazda pod zapovidju kljiškom. Zato svi jedino i skupno, redovnici i glavari sa svim pukom odlučiše virama i dušama, da STOJIMO NA NAŠIH KUĆA I U NAŠEM ZAKONU . . .«

Na tom su zboru dakle Poljica (1670. godine) zaključila da očuvaju svoju nezavisnost, jer nisu prihvatili ni mletački, ni turski poziv »da smo njiovi«, već su radije odlučili da ostanu »na naših kuća i u našem zakonu«. Time je rječito izražena SAMOSTALNOST POLJICA prema susjednim državama.

AUTONOMNOST POLJICA sastojala se u isključivom pravu na obavljanje svih javnih poslova na ovome području. Stiješnjeno između dvije podjednako agresivne sile, između Mletaka i Turske, ovo maleno područje bilo je često izloženo raznom pritisku s jedne i s druge strane, a sve u težnji da se Poljica podvrgnu vrhovnoj vlasti susjedne države. Susjedni faktori pokušavali su se često miješati u javne poslove Poljica. Pod pritiskom susjednih vlasti Poljica su katkada morala dopustiti i po koju koncesiju, ali ova je ipak značila izuzetak od opće priznatog i održavanog pravila da u POLJICIMA OSTANE VLAST SAMO POLJIČKA. Tako je npr. u organizaciji pravosuđa bilo i prema čl. 66 Statuta predviđeno da se nezadovoljna stranka može u posljednjem stupnju (»ako bi se stranka ne kuntentala«) apelirati »prid gospodina splickoga«. Ali ovdje treba napomenuti da je »gospodin splicki«, bio i mletački patricij, ali redovito i veliki knez Poljica. U Mlecima su upravo u sudskim funkcijama pokušavali Poljica svesti pod svoj suverenitet, ali treba naglasiti, da su Poljica 2. ožujka 1775. u sporu svojih sela Srijane i Sitno zaključila, da MIJENJAJU ODLUKU MLETAČKOG VIJEĆA ČETRDESETORICE, te poništavaju mletačku presudu i donose drugu, novu, mletačkoj odluci suprotni judikat.

Prema ugovoru od 29. siječnja 1444. (što je kasnije bilo potvrđeno napose Dukalom od 15. studenoga 1537, zatim izjavom dalmatinskog generalnog providura Jakova Boldoa, od 21. srpnja 1784.) da POLJICA PRIZNAJU MLETAČKO VRHOVNIŠTVO, ali su pri tome naglasili da ZADRŽAVAJU AUTONOMNO OTPRAVLJANJE SVOJIH UNUTRAŠNJIH POSLOVA. Dakle, time se utvrdilo dvoje: prvo da Poljica priznaju SUVERENITET MLETAKA, ali istovremeno UTVRĐUJU SVOJU ISKLJUČIVU VLAST ZA SVE JAVNE POSLOVE NA POLJIČKOM PODRUČJU. Prema tome tako ugovoreni suverenitet Mletaka nad Poljicima ovdje se svodio zapravo samo na NUDUM JUS, dok je i dalje priznata AUTONOMNOST POLJICA.

POSLOVIMA NA PODRUČJU POLJICA UPRAVLJALI SU SAMO POLJIČKI ORGANI VLASTI. Stranci, bilo mletački, bilo turski, nisu pri tome dolazili u obzir, VLAST JE PRIPADALA SAMO POLJIČANIMA. Funkcije organa vlasti na području Poljica bile su raspoređene u skladu s teritorijalnom podjelom ovoga područja.

TERITORIJALNO sačinjavala su Poljica jedinstveno područje i u gospodarskom, i u političkom pogledu. Ali ono je bilo podijeljeno na DVANAEST SELA ZVANIH »KATUNI«. Ta podjela potjecala je iz davnine i najvjerojatnije će biti da joj je osnova bila PLEMENSKA I RODOVSKA diferencijacija. Svako selo predstavljalo je za svoje mjesne poslove posebnu administrativno-teritorijalnu jedinicu, koja je imala svoju gospodarsku osnovu (napose svoje pašnjake, »gajeve« i dr.) i svoje vlastite mjesne organe vlasti. U svome javnom životu »katuni« su bili posebne administrativno-teritorijalne jedinice, ali ipak povezane međusobno tako da su istupali samo kao dijelovi jedinstvene cjeline, čitavoga područja Slobodnih općina Poljica.

Prema ovoj teritorijalnoj podjeli poljičkoga područja bila je u Poljicima vlast DVOJAKO ORGANIZIRANA. Akte vlasti u Poljicima obavljali su organi vlasti — zajednički za cjelokupno područje Poljica, i lokalni za pojedine poljičke katune.

KAKVI SU TO BILI ORGANI I KAKAV JE MEĐU NJIMA BIO ODNOS? Radi odgovora na to pitanje, osvrnut ćemo se ukratko na te organe i upozoriti na njihove djelokruge.

ZAJEDNIČKI ORGANI VLASTI s kompetencijom za cjelokupno područje Slobodnih općina Poljica bili su: a) NARODNA SKUPŠTINA; b) »OBĆENI KUPNI ZBOR«; c) »POLJIČKI STOL — BANKA«, a pored njih su kao funkcioneri djelovali: »VELIKI KNEZ POLJIČKI«, »KANČELIR«, četiri »PRAKATURA« (ili prokuratora) i »PRISTAVI«.

NARODNA SKUPŠTINA POLJICA bila je najviši organ vlasti na tome području, a sastojala se od cjelokupnog naroda Poljica, i to samo u izvanredno važnim, izuzetnim slučajevima, kad je trebalo odlučiti o životnim pitanjima čitavoga kraja. Tako se npr. o tome govori u Statutu (u članovima 19, 23a, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30 i 36g). U čl. 24. spominje se »čitava općina poljička«, u čl. 30 ističe se »Poljica kupno« ili se npr. u ispravi od 21. prosinca 1670. zapisuje kako veliki knez p. gn. Juraj Sinovčić i vojvoda p. Matij Kuhačić — »učiniše ZBOR PODIMNI na mistu običajnom pod Gracem . . .«, a u čl. 24. kaže se: »A ovoj prijaše Poljičane budući SVI ZA JEDNO, svi vlastele i SVA OPĆINA POLJIČKA . . .« U čl. 23a Statuta ističe se: »I prijaše Poljičane svi jedino i zapovidaše svim plemenitim vlastelem i didićem i kmetićem i vlašićem . . .« Narodna skupština bila je dakle vrhovni naredbodavni organ za sva Poljica i njenoj su odluci bili podređeni svi Poljičani, bez obzira na njihovu stalešku, odnosno klasnu diferencijaciju (vlastela, kmetići i dr.).

»OBĆENI KUPAN ZBOR« bio je vrhovni organ vlasti, koji se povremeno sazivao na starodavno zborno mjesto da u slučajevima gdje nije trebalo sazivati Narodnu skupštinu, taj zbor riješi za cjelokupna Poljica najvažnije javne poslove.

Ovaj se »zbor« sastajao redovito godišnje na 23. travnja, i to zbog izbora organa vlasti zajedničkih za sva Poljica. Prema ispravi od 20. srpnja 1756. u povodu izbora velikoga kneza Ivana Pavića s vojvodom, bio je to — »zbor svih poljičkih plemića ispod Graca, sredini spomenute provincije na običajenom mjestu sa dvanaest knezova katunskih i svim bosanskim i ugarskim plemstvom, . . . naznačeni su od puka da čine njegov veliki zbor, u kome su samo PLEMSTVO I GOSPODA . . . koji biraju velikoga poljičkoga kneza, kojega ONI SAMI predlažu po svojoj volji iz onih PLEMIĆA, kako se njima sviđa i tako se s knezom biraju i dva prokatura istih plemića . . .« Na tom su se zboru redovito vršile i PRIMOPREDAJE DUŽNOSTI, a napose preispitivalo se poslovanje prethodnih vrhovnih funkcionera. Zbor je ujedno davao i razrješnicu starim, prije negoli je izabrao nove funkcionere.

U ovaj »Obćeni kupni zbor« ipak nije ulazilo »samo plemstvo i gospoda«, kako se kaže u spomenutoj ispravi. Pored vlastele i didića ulazili su naime u ovo tijelo i predstavnici svih dvanaest poljičkih »katuna«, odnosno »katunara«, a oni svi NISU morali biti plemići (vlastela, odnosno didići). U tom »Zboru« bilo je dakle i pučana. Bilo je to tijelo koje je svoje funkcije vršilo ne prema feudalnom principu (jure proprio — po svom plemenskom porijeklu), nego JURE DELEGATO, jer su i vlastela i didići ulazili u Zbor ne po svom stališkom pravu, nego delegirani »od puka«, iako s obzirom na njihovo plemenitaško porijeklo.Treba ipak istaći da je u »Obćenom kupnom zboru« većina bila u rukama vlastele i didića, ali su ovdje bili od značaja i »katunari«. »Ob-

ćeni kupni zbor« bio je dakle mješovito tijelo, u kojemu su zajedno djelovali kvazifeudalni elementi (vlastela i didići) s delegiranim elementima iz poljičkih katuna. Ipak se »Obćenom kupnom zboru« ne može odreći da je u pretežnom svom dijelu imao IZBORNO-PREDSTAVNIČKI KARAKTER.

POLJIČKI STOL — »BANKA« bio je za sva Poljica najviši eksekutivni organ. U njegov je djelokrug išlo obavljanje najvažnijih upravnih i sudskih stvari. »Stol« je bio dakle i *vlada za Poljica i njezin vrhovni sud.*

Ovaj »Stol« sastojao se od velikoga kneza, vojvode, kančelira i četiri »prakatura« ili suca. Pomoćni organi ovoga »Stola« bili su pristavi. Sve funkcije vršio je »Poljički stol« kolegijalno, a pojedinačno su njegove (administrativne) poslove obavljali samo pristavi i kančelir prema odredbi i pod kontrolom »Stola«. Kolegijalni organ »Stol« mogao je izvršenje pojedinih radnja povjeriti i kojemu svom članu, ali odluku je taj organ donosio redovito u zajednici, kolegijalno, u vijeću.

Od važnijih funkcionera na Poljičkom području prvenstveno mjesto pripada »VELIKOM KNEZU POLJICA«. On je bio najviši predstavnik Slobodnih općina Poljica i najviši izvršni faktor za ovo područje. Značajna je za nj IZBORNOST, ali iz redova mletačkih patricija (»ki je GOSPODINU viran . . .«). Međutim Poljičani ipak nisu bili uvijek vezani za taj uvjet (da biraju kneza iz redova mletačkih patricija). Oni su od toga odstupali kada i ukoliko su to mogli. Tako su Poljičani npr. do 1513. zaista »vazimali« za velikoga kneza mletačkog patricija (uglavnom iz Splita), ali su kasnije gledali više na to da izabrani veliki knez bude »Poljicem ugodan«, kako je to predviđao i Poljički statut u svome 1. članu.

»Velikog kneza Poljica« birao je »Obćeni kupni zbor Poljica«, i to za jednu godinu. Kako opisuje Alfons Pavić kneza su birali »balotanjem«, naime tako da su birači okupljeni na godišnjem »svetojurjevskom« zboru glasali između dva ili više kandidata, tako da su bacali svoje »balote« (redovito kamen »okrugljak«) na kabanicu svoga kandidata razastrtu pokraj seoskog puta u mjestu zborovanja. Izabran bi bio onaj kandidat koji je na taj način dobio više »balota«, tj. više glasova.

Veliki knez bio je i vrhovni predstavnik čitave »Župe Poljičke«, kao i najviši eksekutivni i pravosudni organ. On sam nije donosio legislativne akte za Poljica, ali je predsjedavao »Obćenom kupnom zboru« i Narodnoj skupštini Poljica, gdje su se donosile općeobavezne odredbe za čitavo područje. Veliki knez je morao barem tri puta godišnje obići poljičku župu, da bi na pojedinim mjestima »činio pravdu«. On je ujedno bio i drugostepeni sudski faktor (druga žalbena instancija), jer mu je pripadalo pravo rješavanja žalbi Poljičana protiv odluke »Obćenog kupnog zbora« (čl. 64. Poljičkog statuta). Ali — kako predviđa odredba 2. st. čl. 64. Statuta — »ako li je o knezu, kada knez poljički gre okolo, onadaj ča dopita, ako bi se ka strana ne kuntentala, voljan se je apelat prid GOSPODINA KNEZA SPLICKOGA . . .« Ne znači li ova statutarna odredba, da se protiv velikoga kneza Poljica moglo prizvati (izjaviti žalba) »gospodinu knezu splickomu«? Ne bi li takva odredba stajala oštro u suprotnosti s čitavim sistemom poljičke autonomije? Jer priznati višu jurisdikcijsku vlast »splickog gospodina«, (a to bi značilo — mletačkog providura u Splitu) ne bi bilo drugo nego oboriti čitavu zgradu poljičke autonomije! U

svakom slučaju potrebno je da se temeljitije istraži značenje ove norme i ustanovi njezin pravi smisao. Za sada, prema onomu što pokazuju povijesni izvori o prošlosti Poljica, izgledalo bi da je ova odredba st. 2. čl. 64. Poljičkog statuta kasnije umetnuta u prvobitni tekst Poljičkog statuta, i to u uvjetima kada su Poljica više trebale Veneciju i morali računati s njezinom benevolentnošću. Ne radi se uostalom ovdje o samom poljičkom velikom knezu i njegovu pravu na konačnu odluku o spornom pitanju. No onda bi se došlo u suprotnost sa cjelokupnom strukturom vlasti u Poljicima. Je li veliki knez Poljica imao pravo da on sam, zasebno odlučuje o spornim pitanjima koja su bila sub judice? Prema općoj konstrukciji pravosuđa u Poljicima, veliki knez nije imao takva prava. Dakle znači da je ova odredba čl. 64. Statuta imala specifično, do sada još nedovoljno istraženo značenje, koje još traži svoje konačno rješenje. Za tumačenje o pravu velikog kneza poljičkog u povodu novog apela (protiv odluke »Općenog kupnog zbora Poljica«), govori dalji propis sadržan u alineji 2. čl. 64. Statuta, gdje se naime predviđa i ovo: »... i u njegovi volji stoji do tretjega obroka, ali će se apelati ali ne...« Tu se dakle radi, čini se, više o dopustivosti treće instancije (»do tretjega obroka«). Tako bi se vjerojatno mogla riješiti ova antinomija čl. 64. Statuta s općom konstelacijom organizacije vlasti, a napose i djelokruga »velikoga kneza poljičkog«.

Konačno, potrebno je napose istaći da veliki knez Poljica nije bio kakav postavljeni birokratski faktor, nego izborno-predstavnički. Za njega su općenito važile načelne odredbe o izbornosti i predstavništvu u Poljicima. Njegovo imenovanje i djelovanje nisu razbijala harmonično jedinstvo sistema vlasti u Poljicima.

Uz VELIKOGA KNEZA poljičkog djelovali su i drugi neki službenici u organizaciji vlasti na ovome području. Tu je prvenstveno mjesto zauzimao »KANČELIR«, kao vrhovni izvršni službenik, koji izvršava odluke Narodne skupštine, odnosno »Općenog zbora« i velikoga kneza Poljica. Njegova je dužnost bila da uobliči zaključke vrhnovnih organa vlasti ovog područja i da (pored ostalih administrativnih akata) pomaže velikom knezu pri usklađivanju odnosa između Poljica i susjednih državnih vlasti. Drugi je značajan čin u Poljicima imao »VOJVODA« .Kao što i sam njegov naziv kaže, on je imao dužnost da rukovodi s obrambenom snagom Poljica. Može se pretpostaviti (prema nekim vrelima) da vojvoda nije morao biti plemić, odnosno vlastelin ili didić. Mogao je dakle biti i »pučanin«.

PRAVOSUĐE se na području Poljica (jednako kao i svi drugi važniji javni poslovi) vršilo KOLEGIJALNO. Sudilo se u svima instancijama u vijeću, čak i onda kada je u konačnoj instanciji sudio veliki knez Poljica. Za klasni karakter Poljica značajne su odredbe Poljičkog statuta, prema kojima se i na ovom području održavala kvazifeudalna dominikalna jurisdikcija »gospodara zemlje« prema »kmetiću«. Štaviše, protiv »kmetića« se mogla čak pokrenuti parnica prvenstveno — tužbom upravljenom njegovom »gospodaru«. No kako povijesna vrela upućuju, radilo se pri tome uglavnom u imovinskopravnim sporovima o nekretnini, koja je spadala u »gospodarevo« vlasništvo, a koje je »kmetić« obrađivao. Tu se dakle očitovao više privatnopravni negoli neki izrazito čist odnos feudalne dominikalne jurisdikcije (kao na zapadu).

»PRISTAVI« su bili izvršni organi vlasti, prvenstveno poljičkih sudova, i to pri sudskim pozivima, pri utvrđivanju javnih poslova, gdje je nužno izra-

ziti vjerodostojnost s pomoću vlasti, nadalje u javnim poslovima u vezi s prometom nekretnina, pri oporučnim odredbama i tome slično.

KAKVE SU DAKLE BITNE KARAKTERISTIKE USTROJSTVA VLASTI U POLJICIMA? Prema izloženome, a s obzirom na povijesna vrela, sadržana u arhivskim središtima, napose onima koji su dosada objavljeni u našoj historiografiji, izlaze ove osnovne značajke ustrojstva vlasti u Poljicima.

1) Da se u ovom uređenju izražavala naročito NARODNA SUVERENOST, jer se iz niza statutarnih odredaba i dokumenata može zaključiti da je NOSILAC VLASTI na ovome području bio ČITAV POLJIČKI PUK. Na njega se u tome smislu poziva na mnogo mjesta i sam Statut, koji ističe »sva Poljica« (npr. čl. 36g), ili »Poljica zajedno« (čl. 25), »Poljica kupno« (čl. 30), »čitava općina poljička« (čl. 24), »Poljica na okupu« (čl. 47), »svi Poljičani na općeni kupni zbor na Gajini i dogovorivši se svi p. vlasteli i p. didići sa svim pukom dogovorno, virno i skladno potvardismo po zakonu i po privilegijah naš statut, kako je od starine...« (zaključak sa »općenoga zbora« od 20. ožujka 1662) i dr.

2) KOLEKTIVNOST U OBAVLJANJU JAVNIH POSLOVA kao pravilo od kojega su se samo i izuzetno dopuštala povremena odstupanja, koja dakle nisu uništavala opće pravilo o kolegijalnom rješavanju javnih poslova. Tako napose o tome govore odredbe čl. 47, 55a, 55b, 46, 58, 59, i drugi.

3) DEMOKRATSKI KARAKTER VLASTI koji se (kako je već uglavnom spomenuto) izražavao kako u NEPOSREDNOM SUDJELOVANJU NARODA u vršenju vlasti, tako i posrednom ili IZBORNO-PREDSTAVNIČKOM REŽIMU na ovom području.

NEPOSREDNI DEMOKRATSKI KARAKTER VLASTI očitovao se napose u REFERENDUMSKOM RJEŠAVANJU osnovnih problema Poljica (npr. pitanje rata i mira, i dr.), a naročito u obavljanju lokalnih poslova u pojedinim regionalnim jedinicama Poljica. U tzv. »selima« ili »katunima« akte vlasti otpravljali su »katunar« ili seoski knez, te »narodni zbor« pojedinih »katuna«. Ako bi se pokazala potreba, »katunarski« knez (»katunar«) sazivao je zbor »katunara« (redovito »po ognjištima«), da se o važnim mjesnim pitanjima donese zajednička odluka o aktualnom, lokalnom problemu. I za važnije poslove koji se tiču cjelokupnog područja »Župe poljičke« mogao je sazvati »općeni kupni zbor« ili »narodnu skupštinu« veliki knez Poljica, da se odluči o presudnim pitanjima Poljica. Tu je pučanstvo Poljica, dakle, NEPOSREDNO odlučivalo o aktualnim javnim pitanjima.

POSREDNI DEMOKRATSKI ZNAČAJ poljičke vlasti očitovao se u IZBORNO-PREDSTAVNIČKOM SISTEMU koji je prožimao čitavo ovo ustrojstvo. Svi organi vlasti, uključujući čak i samog vrhovnog funkcionera u Poljicima, velikoga kneza, bili su IZBORNI. Svi su oni ujedno bili predstavnici svoga područja, bilo cjeline, bilo pojedinih »katuna«. Izbornost i reprezentativni karakter vlasti bila je osnovna karakteristika cjelokupnoga sistema. S tim u vezi išlo je i pravo KONTROLE I OPOZIVOSTI. Izabranici su bili dužni da na kraju svoga djelatnog perioda podnesu IZVJEŠTAJ o svome radu, te im je u povodu toga zbor davao i razrješnicu. O opozivu nema do sada pronađenih dokumenata, ali je sasvim vjerojatno da je ta strana svakako dopunjala ovaj izborno-predstavnički režim.

4) MASOVNOST u vršenju akata vlasti izlazi već iz navedenih tvrdnji o funkcijama organa vlasti u Poljicima. I u Statutu i u mnoštvu dokumenata

češće se govori kako su stanovite odluke donosili širi ili uži skupovi pozvanih. Često se susreće dokumentarna potvrda o SUDJELOVANJU POLJIČKOG PUKA U VRŠENJU AKATA VLASTI. Tako se npr. u čl. 36g navodi: »sva Poljica«, čl. 25: »poljička zajednica«, čl. 30. »Poljica kupno«, čl. 24: »čitava općina poljička« i dr.

KAKAV JE BIO ODNOS IZMEĐU ZAJEDNIČKIH I LOKALNIH ORGANA VLASTI U POLJICIMA? Ako se temeljitije razmotri Poljički statut i dokumentarni materijal koji govori o tim odnosima, tada se može zaključiti da se njihov međusobni odnos zasnivao na PODJELI VLASTI prema teritorijalnom kriteriju i u skladu s njihovom RAVNOPRAVNOŠĆU i samostalnošću u obavljanju poslova svoga djelokruga.

Svako od ovih dvaju teritorijalnih krugova imao je približno točno određeni djelokrug. »KATUNARSKI« organi vlasti u dvanaest poljičkih seoskih jedinica obavljali su samostalno poslove njihova LOKALNOG značaja. ZAJEDNIČKI organi vlasti za cjelokupno područje »Slobodnih općina Poljica« bili su pozvani da otpravljaju poslove svega ovog teritorija, »Župe poljičke«, ne krnjeći lokalnu autonomnost »katuna«, osim ako to ne bi iziskivale potrebe cjelokupnog poljičkoga područja.

Njihov međusobni odnos karakterizirala je dakle PODJELA FUNKCIJA prema teritorijalnom principu uz poštivanje načela AUTONOMNOSTI. Ustrojstvo vlasti u Poljicima karakterizirale su dakle uglavnom dvije osnovne značajke: SAMOSTALNOST lokalnih organa kao autonomnih faktora i NAREDBODAVNOST zajedničkih vrhovnih organa cjelokupnog područja Poljica, i to za sve »katune« u Poljicima. Tu su se, dakle, stjecale AUTONOMNOST lokalnih organa vlasti i NADREĐENOST zajedničkih vrhovnih organa za sve javne poslove koji su se ticali cjelokupnog područja Poljica. Zato se može kazati da je u ustrojstvu Poljica bio izražen i KVAZIFEDERALISTIČKI PRINCIP, jer su se u tome usklađivali kako samostalnost lokalnih organa vlasti i vrhovna vlast zajedničkih organa za sva Poljica.

NA OSNOVI SVEGA ŠTO JE IZLOŽENO O POLJICIMA, kako u pogledu odnosa ovoga područja prema Veneciji, tako i s obzirom na unutrašnje uređenje, može se zaključiti:

1) da su Poljica u razdoblju od 1444, do 1797. bila prema Mlecima povremeno U ODNOSU ZAVISNOSTI, koja je očitovala elemente specifičnog PROTEKTORATA;

2) da su Poljica za to vrijeme, a naročito kasnije, imala i održala sve elemente svoje DRŽAVNOSTI, da su napose imala svoj poseban teritorij, svoj osoban elemenat državnosti, naime svoj »politički narod« i da su imala zasebnu i samostalnu organizaciju javne vlasti na svome području;

3) da su Poljica, prema tome, i pored spomenutog mletačkog protektorata ipak predstavljala SAMOSTALNU DRŽAVNOPRAVNU OBLAST;

4) da su POLJICA BILA ZAJEDNICA SEOSKIH OPĆINA, koja je po svom KLASNOM karakteru imala na svome području splet rodovsko-plemenskih ostataka s kvazifeudalnim i kasnijim privatnovlasničkim elementima u njihovom porastu. Nadalje, da su Poljica po ustrojstvu svoje vlasti pokazivala elemente specifične DECENTRALIZACIJE, u kojoj su se isticali elementi jednog nedovoljno izgrađenog ranog FEDERALIZMA, a po obliku vladavine na

tome području i — izraziti elementi REPUBLIKANSKOG OBLIKA VLADAVINE.

Ovaj status Poljica prestao je faktično 1813. zaposjednućem Austrije, dok je to novo stanje međunarodnopravno legalizirano tek na Bečkom kongresu god. 1815. Od tada su dalje Poljica sačinjavala integralni dio austrijske pokrajine Dalmacije.

NO ZA PRAVILNU DANAŠNJU OCJENU SISTEMA VLASTI U SLOBODNIM OPĆINAMA POLJICA POTREBNO JE UPOZORITI NA DEMOKRATIČNOST KOJA JE PROŽIMALA SVEUKUPNO USTROJSTVO POLJICA, te se s osnovom može ustanoviti da su se u sistemu vlasti u Poljicima usporedno razvijali oblici i NEPOSREDNE I POSREDNE DEMOKRACIJE, te da se prema tome ustrojstvo vlasti na području Poljica može s osnovom obilježiti kao DAVNI PRETEČA SUVREMENOM DEMOKRATSKOM USPONU U DANAŠNJEM SVIJETU.

Povijest Poljica poučan je primjer upravo s obzirom na taj povijesni hod ideje demokratizma u svijetu uopće, a u južnoslavenskim zemljama napose.

AVDO SUĆESKA

O POLOŽAJU POLJICA U OSMANSKOJ DRŽAVI

Stara hrvatska župa Poljica priznala je konačno tursku vlast godine 1540. i ostala u sastavu Osmanske države do karlovačkog mira godine 1699, kada su njome ponovo zagospodarili Mlečani[1]. Kao i ranije, u razdoblju turske vladavine, Poljička župa imala je izuzetan položaj koji je odlikovala široka unutrašnja samouprava. O Poljicima i njihovoj autonomiji u toku vjekova pisano je relativno mnogo[2], ali je malo pisano o njihovu položaju u Osmanskoj državi.

Kod nas je sačuvano nekoliko stotina turskih dokumenata koji se odnose na Poljica. Najviše ih se nalazi u Kaptolskom arhivu u Splitu, a manji broj u Arheološkom muzeju u Splitu i u Gazi Husrevbegovoj biblioteci u Sarajevu[3]. Iako relativno malobrojni, ti dokumenti omogućuju da se u osnovnim crtama prikaže kakav je bio status Poljica u turskoj državi, kakvo je bilo djelovanje turskih organa i kakav je bio njihov odnos prema organima autonomne poljičke vlasti.

Na prvom mjestu treba utvrditi činjenicu da su Poljica u turskoj državi imala specifičan oblik feudalnog posjeda. Da bismo lakše shvatili u čemu je bila ta specifičnost, potrebno je prikazati strukturu i osobitosti feudalnih posjeda u Osmanskoj državi.

Kao što je poznato, Osmanlije su izgradili specifičan feudalni sustav koji se po osnovnom obliku feuda timaru naziva timarski sustav. Osmanski feudalni sustav bio je izgrađen na specifičnom obliku zemljišne svojine, koja se nalazila u rukama države (sultana) i zvala se *erazi miri* (erazi mirija). Kao šef države jedino je sultan imao pravo da raspolaže državnom zemljom, i da je kao feude razdjeljuje pripadnicima spahijskog staleža i višim državnim službenicima, te da na njihove uživaoce prenosi izvjesna prava koja su erazi miriji formalno davala obilježje tzv. podijeljene feudalne svojine[4].

Zavisno od količine prihoda koje su donosili svojim uživaocima, osmanski feudalni posjedi zvali su se timari (timar), zijemati (ze 'âmet) i hasovi (hâs)[5], a zavisno od obima feudalnih prava, odnosno feudalnih imuniteta[6], dijelili su se na *serbest* (slobodne) i *serbestsiz* (neslobodne). U serbest su pripadali posjedi koji su dodjeljivani starješinama spahijske konjice, višim državnim službenicima, najvišim državnim funkcionerima centrale vlasti, te posjedi sultana i vakufske zemlje. Tamo su konkretno pripadali svi zijameti, hasovi, vakufske zemlje i stanovit broj timara[7].

Posjednici serbestzis timara uživali su samo ograničeni gospodarstveni imunitet (pravo ubiranja rente), a posjednici zijameta i hasova, pored gospodarstvenog, uživali su i upravno-policijski imunitet. To znači da su na svojim posjedima imali pravo da ubiru rentu i da obavljaju upravno-policijske poslove koji se tiču njihove raje. Drukčije rečeno, njihovi posjedi bili su slobodni (ser-

best) od miješanja drugih organa u upravno-policijske poslove. Pravo sudjelovanja na ovim kao i na drugim posjedima (timarima), pripadalo je državnom sudskom organu (kadiji), jer su u osmanskoj državi svi feudalci bili lišeni sudskog imuniteta.

Upravno-policijski imunitet (serbestiyet) sastojao se u tome što su posjednici serbest-posjeda imali pravo da, pored redovne rente (ušur, salarija, ispendže), ubiru i pun iznos tzv. *baduhava*[8] dažbina i da s tim u vezi obavljaju odgovarajuće upravno-policijske radnje. U baduhava dažbine pripadale su: mađarina (resmiarus), negdje novčane kazne (ğurm-ü ğinâyet), tapijska pristojba na kućište (ev yeri tapusu), dimnina (tutum resmi)[9], taksa za čuvanje izgubljene stoke (yuva), odbjeglog roba (qačqun) i dr[10].

Svi uživaoci serbest-posjeda nisu direktno ostvarivali vlast na svojim posjedima. To su samo činili uživaoci zijameta (zajim) i to ne uvijek, dok su uživaoci hasova za to imenovali svoje posebne funkcionere: vojvode, subaše i dr.[11] To je bio slučaj sa svim hasovima, pa i carskim (havâsi hümayûn), s tim što je na carskim hasovima, zavisno od njihove prirode, upravna vlast katkada povjeravana, umjesto vojvodama, posebnim carskim službenicima (emin). To je naročito bio slučaj s onim carskim posjedima (has) čiji prihodi nisu bili od zemljoradnje, već od regalija (prihodi od rudnika, solana, od ribolova, od raznih carina itd.).

Iako u osnovi sličan, izuzetan status imali su carski hasovi, u našim zemljama koji su obuhvaćali skupine pučanstva koje je imalo status vlaha (filurdžija), koji su, umjesto raznih feudalnih i državnih dažbina, plaćali određeni novčani iznos (filuriju) odsjekom. Obično su filurdžije bili obavezni da daju stanovitu količinu novca (aqče, aspre) sultanu na ime harača (ğizyeglavarina) i određenu količinu novca svome neposrednom gospodaru na ime feudalne rente[12]. Ako je takvo pučanstvo obavljalo neke radove (npr. rad u solanama) ili obavljalo određene službe (npr. knezovi) za tursku državu, ono je još bilo oslobođeno od posebnih nameta u korist države *'avariz-i divâniye i tekâlîf-i 'örfîye*[13], to jest uživalo je tzv. *mu'afiyet* i bilo *mu'af* i *müsellem*[14]. Kako su takvi posjedi (kao hasovi) bili serbest, a njihovo stanovništvo mu'af, oni su imali specifičan položaj u sistemu organizacije turske vlasti. Obično je tu turska vlast bila zastupljena samo posredništvom određenih službenika (vojvoda, subaša, emin) koji su bili ovlašteni da s pomoću organa domaće samouprave (knezova) ubiru dažbine od puka (filurija) ili da od njega traže radne usluge. Na toj osnovi je u nekim našim zemljama pod turskom vlašću postojala samouprava čitavih oblasti (Crna Gora npr.) čije je pučanstvo imalo status filurdžija.

Samouprava je bila šira ili uža još u ovisnosti o tome na koji je način bilo riješeno pitanje ubiranja baduhava dažbina od filurdžija. Ako su te dažbine ubirane na uobičajen način, to jest u točno određenim iznosima kao takse za određene poslove ili za prijestupe i krivična djela, samouprava je bila uža, među ostalim i stoga što je tu pravo suđenja pripadalo turskom sudskom organu (kadiji). I obratno, ako su i te dažbine ubirane odsjekom, samouprava je bila šira, jer je u takvom slučaju pravo suđenja domaćem stanovništvu pripadalo organima narodne samouprave.

U prvom slučaju je postojala veća mogućnost miješanja organa turske vlasti u sudske i upravno-policijske poslove filurdžija, dok je u drugom slu-

čaju ta mogućnost bila vrlo mala. To praktično znači da su se, ako su baduhava dažbine ubirane odsjekom, turski organi u osnovi zadovoljavali samo ubiranjem tih dažbina, ostavljajući organima domaće samouprave da sami presuđuju krivične i druge prijestupe među svojim sugrađanima. To znači, dalje, da je u takvim oblastima unutrašnja autonomija bila potpunija. Čini se da je takav bio položaj Poljica.

Ranije je rečeno da su Poljica potpala pod tursku vlast 1540. godine[15]. O načinu njihova uključivanja u Osmansku državu kod nas se nisu sačuvali konkretni podaci, niti je zasad poznato jesu li Turci za Poljica tada ili kasnije izdali posebne zakone, kao što su učinili npr., za Crnu Goru[16]. Zato se u opredjeljenju položaja Poljica moramo zadovoljiti fragmentarnim podacima koji se nalaze u prije spomenutim turskim dokumentima iz druge polovine XVI i iz XVII stoljeća.

Iz više sačuvanih turskih dokumenata vidi se da su Poljica od početka turske vlasti bila posebna oblast (nahija) kao carski has u hercegovačkom sandžaku[17] i da su u granicama toga sandžaka ostala do kraja postojanja turske vlasti[18]. S tim u vezi naročito je važno istaći činjenicu da su Poljica bila stalno has, i to carski has. Kako su hasovi bili serbest (slobodni) feudalni posjedi, Poljica su se znači kao carski has nalazila pod upravom centralne vlasti i bila su oslobođena (serbest) od miješanja hercegovačkog sandžak-bega i njegovih službenika (vojvoda i subaša).

Kako svi carski hasovi nisu imali isti status, postavlja se pitanje kojoj su kategoriji carskog hasa pripadala Poljica. Na ovo pitanje je moguće odgovoriti tek poslije analize obveza Poljičana prema sultanu.

Iz sačuvanih dokumenata vidi se da su svi stanovnici Poljica bili obavezni da carskoj blagajni plaćaju porez odsjekom filuriju, što znači da su imali status filurdžija. To dalje znači da su Poljica bila specifična vrsta carskog hasa.

Obaveze stanovnika Poljica prema sultanu nisu bile jednake za sve. Postojala je razlika između onih koji su stalno radili u solanama[19] i ostalog stanovništva. Prvi su plaćali manji iznos filurije. Visina se njihova davanja mijenjala, vjerojatno u zavisnosti od toga jesu li redovito radili i u zavisnosti od padanja vrijednosti novca. U vremenu između godina 1555. i 1625. solari su na ime filurije plaćali od 35 do 45 akči[20].

U izvorima se spominju i drugi, veći iznosi filurije, što znači da je jedan dio stanovništva plaćao te, a ne prije spomenute iznose. Tako je npr., u Poljicima godine 1555. naplaćivano i po 54 akče od svake kuće, odnosno baštine, godine 1560. po 57 akči, a godine 1625. po jedan srebrni groš. Premda se iz izvora ne vidi tko je konkretno bio obvezan na ta druga davanja, mislim da bi se prema analogiji kako je to bilo u Crnoj Gori, gdje su postojala slična davanja, moglo zaključiti da je tu riječ o onim stanovnicima Poljica koji nisu bili zaduženi da stalno rade u solanama.

Udara u oči upadljiva sličnost u iznosima ove filurije i filurije na koju su bili obavezni Crnogorci. Kao što je prije istaknuto, Crnogorci su, prema kanunnamama za Crnu Goru iz prve polovine XVI stoljeća, bili dužni da na ime filurije plaćaju 55 akči godišnje. Od toga 33 akče sultanu na ime harača, 25 akči sandžak-begu na ime ušura i ispendže, a dvije akče za ubiranje harača[22]. Kada usporedimo te iznose s iznosom koji su plaćali stanovnici Poljica,

vidi se da su Poljičani u početku plaćali samo jednu akču manje od Crnogoraca. To je, donekle, i razumljivo kada se ima na umu činjenica da su stanovnici Poljica imali uvijek samo jednog gospodara (sultana), jer su bila carski has, dok je Crna Gora u početku bila has sandžak-bega, što znači da je imala dva gospodara[23]. Ta činjenica je, po mome mišljenju, utjecala da su Poljica imala potpuniju samoupravu nego Crna Gora na početku, čemu su naravno pridonijeli i neki drugi čimbenici.

Zbog rada u solanama, solari su u Poljicima bili oslobođeni posebnih nameta u korist države *'avâriz-i divânîye* i *tek'âlîf-i 'örfîye*, bili su, znači, *mu'af i müsellem*[24]. O oslobođenju ostalih stanovnika Poljica od nameta 'avâriz-i divânîye i tekâlîf-i 'örfîye nemamo izričitih podataka u izvorima. Nema podataka ni o tome da su opterećivani tim nametima. Stoga je opravdano zaključiti da su svi bili mu'af. Na to upućuje i sličnost sa stanjem u Grblju i Crnoj Gori. U Grblju je, naime, postojala obveza jednog dijela pučanstva da stalno radi u solanama zbog čega su plaćali manji iznos filurije. Ostalo stanovništvo, kao i jedan broj Crnogoraca, bili su dužni da daju veći iznos filurije i da jednom godišnje (u mjesecu maju) rade na čišćenju grbljanske solane. I jedni i drugi su zbog tih radova bili oslobođeni nameta 'avâriz-i divânîye i tekâlîf-i 'örfîje, odnosno bili su mu'af[25]. S puno osnova može se pretpostaviti da je takav slučaj bio i u Poljicima, to više što je status Poljica bio, čini se, opredijeljen statusom solana Site i Banska. Tako su u nekim turskim dokumentima poistovjećena Poljica sa solanama Site i Banska riječima »... qaza-i mezbure tab'i Site ve Banska nam diger Poljice...« (Site i Banska zvane drukčije Poljica, koje pripadaju spomenutom kadiluku)[25a].

Treći čimbenik koji je utjecao na specifičan državnopravni status Poljica i koji je upotpunio sadržaj njihove samostalnosti sastojao se u činjenici da su stanovnici Poljica davali odsjekom i tzv. baduhava dažbine, što u početku nije bio slučaj sa Crnom Gorom[26]. S tim u vezi u jednom nedatiranom dokumentu izričito se kaže da se u Poljicima namjesto dažbina baduhava uzima odsjekom od svake filurdžijske kuće, odnosno baštine, po 35 akči (»ve baduhavaye bedel beher filuri baštine otuz bešer akče kimseleri olup«) i zabranjuje se da se od Poljičana posebno ubiru globe za prijestupe i krivična djela (ğürüm)[27]. U drugom jednom dokumentu kaže se da su se stanovnici Poljica žalili bosanskom veziru da im upravni organi (emin) traže da, pored baduhava dažbina koje plaćaju odsjekom u iznosu od po 36 akči, posebno plaćaju još neke globe[28]. Najzad, iz jednog dokumenta iz godine 1635. doznajemo da je u Poljicima te godine ubrano na ime dažbine baduhava 117.000 akči[29]. Pravo ubiranja posebnih globa bilo je priznato samo za ubojstvo čovjeka, krađu konja i paljevinu kuće[29a]. Katkada su, čini se, ubirane posebne globe za preljubu (zina)[29b] i za osobu koja bi pobjegla iz Poljica na mletački teritorij[29c]. Ta posljednja globa naplaćivana je obično od bjegunčeva oca.

Okolnosti što su Poljica bila carski has, što su kao takva bila serbest, što su njihovi stanovnici imali status filurdžija, što su bili mu'af i što su plaćali odsjekom čak i baduhava dažbine, imale su odlučujući utjecaj na državnopravni položaj Poljica pod Turcima.

Kako su Poljica bila carski has, i to specifična vrsta hasa, u njima je ograničenu upravnu vlast ostvarivao službenik carske blagajne (emin). Taj funkcio-

ner je često uzimao pod zakup (muqata'a) državne prihode od Poljica, pa je tada bio istovremeno državni povjerenik i zakupac. Katkad je više osoba zakupljivalo poljičku mukatu. U takvim slučajevima oni su djelovali kao kolektivni emin.

Prihode poljičke mukate zakupljivali su obično osamanski velikaši iz susjednih kadiluka, najčešće kliški kapetani i age. To znači da su oni bili najčešće i emini u Poljicima. U slučajevima kada je emin bio istovremeno i zakupac, radi njegove kontrole i nadzora, imenovan je poseban službenik koji se zvao *nazir* (kontrolor), odnosno *emin nazir*[30].

Prihodi od Poljica često su bili namijenjeni za plaće (mevağib) čuvarima nekih bosanskih tvrđava[31], pa su se nominalno slijevali u državnu provincijsku blagajnu u Bosni. Stoga je djelatnost emina u Poljicima stajala još pod općim nadzorom bosanskog vezira, odnosno bosanskog defterdara[32].

Kako je uživala široku samostalnost, vlast emina kao glavnog predstavnika turske države u Poljicima nije trebala da bude velika. On je na prvom mjestu bio ovlašten da ubire filuriju[33] i baduhava dažbine[34] od solara i ostalih stanovnika Poljica i to ne neposredno već posredstvom domaćih knezova[35]. Dalje je bio ovlašten da izdaje prijenosne isprave (tapije, teskere) i da ubire tapijske pristojbe pri kupoprodaji i nasljeđivanju baština[36] i da se o tome savjetuje s knezovima i popovima u dotičnom mjestu[37]. Emin je nadzirao rad u solanama i poduzimao mjere da se bez zastoja proizvodi so[38]. Najzad, emin je imao pravo da obavlja inspekciju (teftiš ve tefehhus) u Poljicima da bi utvrdio jesu li izvršena teška krivična djela ubojstvo, krađa konja i palež.

Već je rečeno da su svi feudi, pa i carski hasovi, u Osmanskoj državi bili lišeni sudskog imuniteta. U tome ni Poljica nisu bila nikakav izuzetak. Samo u Poljicima nije mogla doći do izražaja neposredna vlast turskog sudskog organa (kadije), kao u drugim krajevima, jer je Župa spadala u kategoriju specifičnog carskog hasa. Tu je sudska nadležnost kadije bila više povezana sa djelovanjem emina i drugih organa turske vlasti, dok se rjeđe neposredno ticala međusobnih odnosa Poljičana. Kadija je u stvari, bio neposredni kontrolor poljičkih emina. On je u ime centralne vlasti bio ovlašten da djeluje kao arbitar u eventualnim sporovima između stanovnika Poljica i emina (u slučaju pritužbi Poljičana) i da izdaje isprave o određenim pravima Poljičana, da pazi da emin i drugi organi turske vlasti rade u skladu sa zakonom i naredbama viših vlasti i da onemogući njihove zloupotrebe.

U sudskom pogledu Poljica su se nalazila u sastavu raznih kadiluka. U početku su vrlo kratko ulazila u sastave mostarskog[39], češće su bila u sastavu skradinskog[40], a najduže se nalazila u sastavu kliškog (zagorskog) kadiluka (1582—1699)[41].

Gotovo za čitavo vrijeme turske vlasti Poljica su teritorijalno ulazila u sastav hercegovačkog sandžaka[41]. Pošto je Župa bila carski has, sandžak-beg, kao ni njegovi službenici (vojvode i subaše), u principu nisu imali pravo da se miješaju u upravne stvari u Poljicima. Izvori, međutim, pokazuju da su ti organi vrlo često nastojali da se Poljičanima nametnu kao neposredna vlast, što je suzbijano naredbama centralne i bosanske provincijske vlasti.

Takav je pravno bio položaj Poljica pod turskom vlašću. Ograničavajući se u osnovi samo na određenu ekonomsku eksploataciju Poljica, turska država

nije bitno ograničavala zatečenu samostalnu vlast. U ostvarivanju svog glavnog zadatka — ubiranju dažbina — ona se koristila njime i na nj se oslanjala. U takvim okolnostima Turci nisu dirali ni u zatečenu strukturu autonomne vlasti, u kojoj su najvažniju ulogu imali domaći knezovi.

Iz sačuvanih turskih dokumenata vidi se da je u Poljicama bilo 12 knezova (katunara) na čelu s velikim knezom (büyük knez, baš knez), koji je imao svoga vojvodu[43]. Kao i u drugim našim zemljama pod vlašću Turaka, knezovi su bili organi domaće samouprave i pomoćni organi turske vlasti. Priznavajući ih kao svoje pomoćne organe, turska vlast ih je potvrđivala posebnim dekretima (berat)[44]. Kneževska funkcija je bila u principu nasljedna i prelazila je, po pravilu, s oca na sina[45].

Knezovi su bili dužni da ubiru dažbine za miriju (državnu blagajnu), da ubrani novac predaju eminima i da im pomažu u drugim poslovima. Za svoju službu (knezlik), oni su uživali slobodne baštine, imali su pravo da drže pet do šest rataja i bili su oslobođeni (mu'af) od državnih nameta 'avariz-i divânîye i tekâlîf-i 'örfîye[46].

Iz turskih izvora se ne vidi kakva je bila nadležnost knezova u poslovima i odnosima sa sugrađanima. Ali se vidi da su oni kao posrednici između naroda i organa turske vlasti bili predstavnici naroda. U toj ulozi oni su u ime naroda podnosili žalbe nadležnim organima turske vlasti (najčešće posredstvom kadije) protiv zakonitih postupaka pojedinih organa turske lokalne uprave koji su često narušavali i pokušavali da ograniče utvrđena prava Poljičana. Najveći broj sačuvanih dokumenata se upravo i odnosi na pokušaje centralne vlasti i najviših predstavnika (vezira i defterdara) iz bosanskog pašaluka da, po pritužbama poljičkih knezova i kliškog kadije, suzbije takve postupke. Kako su takvi akti izdavani u toku čitavog perioda turske vlasti, može se reći da je autonomija Poljičana djelovanjem organa turske lokalne uprave stalno narušavana, te da je i u Poljicima vrlo često faktično stanje odudaralo od pravnog. U tom svjetlu postaje jasnija činjenica zašto je u Poljicima postojalo stalno nezadovoljstvo s postojećim stanjem i zašto su Poljičani tako često sudjelovali i hrabro se borili protiv Turaka u mnogobrojnim vojnim akcijama koje su vođene u njihovoj blizini[47].

U izvorima se spominju raznovrsni protuzakoniti postupci turskih lokalnih upravnih organa ubrzo poslije uspostave turske vlasti u Poljicima. Takvi postupci postaju sve češći u drugoj polovini XVI i naročito u toku XVII stoljeća. Najviše su ih činili emini, a nerijetko kadije i službenici hercegovačkog sandžak-bega (vojvode i subaše). Emini vrlo rano pokušavaju da nametnu stanovništvu plaćanje više poreza nego što je bilo propisano, zatim pokušavaju da ubiru dažbine od kojih su Poljičani bili oslobođeni, oduzimaju od naroda besplatno hranu i dr.

Iz jednog dokumenta iz godine 1560., saznajemo da je Poljicima naplaćivan veći iznos filurije nego što je bilo upisano u carskom defteru, te da je tom prilikom oduzimana hrana (ječam), novac i dr., kao i da je od Poljičana naplaćivana carina (badž) na hranu koju su donosili iz Bosne[48]. Iz jednog starijeg (nedatiranog) dokumenta saznajemo da su vojvode hercegovačkog sandžak-bega neovlašteno i protuzakonito tražile od Poljičana da vrše zidarsku (ğerahorluk) službu i da im plaćaju baduhava dažbine[49]. Naplaćivanje većih iznosa

filurije, pokušaji nametanja radnih obveza od kojih su stanovnici Poljica bili oslobođeni (mu'af), zahtijevanje ponovnog plaćanja tapijske pristojbe, pokušaji nametanja posebnog plaćanja novčane kazne za krivična djela (ğerime), nisu prestajali ni kasnije, iako su više vlasti (centralna i organi bosanske provincijske vlasti) nastojali da to suzbiju i onemoguće[50].

Spomenute zloupotrebe činjene su povodom ubiranja redovnih dažbina i predstavljale su pokušaje da se Poljičanima nametnu davanja od kojih su oni bili naredbama centralne vlasti izričito oslobođeni. Međutim, pored toga vrlo rano se susreće pojava da emini i katkada sanžak-begove vojvode iz Duvna i Klisa naplaćuju od Poljičana carinu (badž) na robu koju su nosili sa sobom u Bosnu, iako su oni bili sultanovi podanici. Isto tako ti organi su protuzakonito naplaćivali od Poljičana carinu na hranu koju su oni uvozili iz Bosne u Poljica. Ta se carina u izvorima najčešće naziva *yasak akče*[51], odnosno *yasak-ğilik*[52].

Isto tako su vrlo rano emini, katkad i kadije, počeli da nepotrebno i protuzakonito zalaze u Poljica, obično uz veliku pratnju naoružanih ljudi, da tamo besplatno noćivaju, besplatno jedu i piju (mufte ve meğğanen yem ve yiyeğek) i besplatno oduzimaju hranu, živad, stoku i dr[53]. Oni su te postupke kao i njihovi staleški drugovi u drugim krajevima osmanske države, pravdali potrebom tobožnje inspekcije (»devir nam-ile«) iz čega se u XVII stoljeću razvio poseban namet u korist sandžak-bega, ili vezira, pod nazivom *devir*[54].

Kasnije, emini počinju da ubiru i neke druge dažbine u korist hercegovačkog sandžak-bega, odnosno bosanskog vezira. Time se postupno ustaljivala jedna praksa koja je u početku smatrana protuzakonitom, praksa ubiranja i u Poljicima dažbina *tekâlîf-i šâqqa,* što je u XVII stoljeću bilo uobičajeno u svim provincijama Osmanske države na Balkanu i u Maloj Aziji[55].

Spomenuti funkcioneri ubirali su za hercegovačkog sandžak-bega ili bosanskog vezira kada je uživao Hercegovinu kao arpaluk[56] raznovrsne dažbine, kao što su seferîye[57] (ratni doprinos), *tufen-qčiyan aqčesi*[58] (novac za ratnike), *kaftan baha* (novac za odjeću), *selamîye* (novac za doček), *na'al baha* (novac za obuću) i dr.[59].

Protiv ubiranja spomenutih nameta, Poljičani su se žalili centralnoj vlasti, koja je to svojim naredbama najstrože zabranjivala. Čini se da su žalbe katkada uspijevale, jer se ubiranje spomenutih nameta ne spominje često u sačuvanim izvorima. Po svoj prilici su oni urasli u jedan jedinstveni namet pod nazivom *peškeš* (poklon), odnosno *yemeklik* (poklon, doprinos za hranu), čije se ubiranje potpuno ustaljuje u toku XVII stoljeća.

Doprinos pod nazivom yemeklik plaćali su stanovnici Poljica hercegovačkom sandžak-begu i katkada bosanskom veziru[60]. Postupajući po žalbi Poljičana, centralna vlast je jednom svojom naredbom (ferman) iz godine 1612. bila najstrože zabranila ubiranje ovog nameta[61]. Međutim, to je malo pomoglo, jer se praksa ubiranja ubrzo ustaljuje, a hercegovački sandžak-beg u svojim naredbama za ubiranje jemekluka često ističe da je to »odavno uobičajeno« (m'utadi qadim üzre)[62].

U Poljicama je godišnje ubirano po 40 groša (vjerojatno od kuće, odnosno baštine) na ime jemekluka, što znači da je riječ o relativno teškom nametu. Karakteristično je da su neki ubirači pokušavali da ubiranje jemekluka uzmu

pod zakup, pa su nametali stanovništvu umjesto 40, po 50 do 60 groša. Jednom svojom bujruldijom bosanski vezir je tu praksu strogo osudio i zabranio[63], što je kako se čini onemogućilo njeno ustaljivanje.

Protuzakoniti postupci pojedinih organa lokalne vlasti i nametanje novih dažbina stanovništvu Poljica značilo je povećanje materijalnih tereta, koji su Poljičanima teško padali i sa kojima se oni nisu mirili. Iako je narušavalo njihova prava, to nije pogađalo osnovu njihove autonomije ustaljene u početku turske vlasti. To se vidi najbolje iz toga što je struktura turske vlasti u odnosu na Poljica, iako je sandžak-beg u XVII stoljeću nametnuo neke doprinose u svoju korist, ostala, u stvari, nepromijenjena. Tursku vlast su i u tom periodu predstavljala dva klasična organa — emin i kadija. Isto tako se u toku čitavog perioda održala stara struktura autonomne poljičke vlasti, koju su prema Turcima predstavljali knezovi, kako je to vidljivo iz slijedećih priloga.

PRILOZI

1. Prijevod povelje (berat) kojom se postavlja za kneza Brnić sin Franje u selima Nogile, Gornje i Donje Dubrave i Zorinić (?).

Povod pisanju visokog carskog znaka je ovo:

Prijašnji kadija Skradina poslao je izvještaj u kojem priopćava, da je umro zimmija po imenu Fran, koji je bio knez za sela Nogile, Gornje Dubrave, Donje Dubrave i Zornić (?) u nahiji Poljica koja pripada navedenom kadiluku. Na mjesto njega postao je knez njegov sin Brnić sa njegovom baštinom i šest nomada rataja koji su izvan deftera. Ali prilikom stupanja na prijesto (novog sultana) nije zatražio da se obnovi berat. Kako je (kadija) izvijestio i zamolio da se obnovi moj časni berat, pa ako se spomenuti zimmija zaista nalazi na kneževskoj dužnosti i ako nije upisan u carskom defteru kao nečija raja, to sam izdao ovaj novi carski berat i naredio slijedeće:

Kada on dođe nazad i kada postane knez za naprijed spomenuta sela, dokle god bude vršio dužnost kneza prema običaju i kanunu i u skladu sa vilajetskim defterom i dokle god bude pomagao u ubiranju državnih prihoda carskim službenicima koji (tamo) dođu a također i eminima i dok god u njegovoj službi ne bude bilo nedostataka, sve što je njegovom spomenutom ocu bilo upisano ranije za dužnost u vilajetskom defteru i sve što je on posjedovao (uživao) neka i ovome isto tako bude.

Neka ga nitko ne sprečava i ne ometa. Tako neka znaju i neka se oslone na časni znak.

Pisano u mjesecu Ševvalu H. g. 1010 (ožujak-travanj) 1602. godine.

2. Prijevod povelje (berat) kojom se postavlja za kneza Nikola Brnić u selima Nogila, Gornje i Donje Dubrave i Radivojevo.

Povod da se napiše uzvišena carska zapovijed je ovo:

Sadašnji kadija Klisa poslao je arz (predstavku) u kojem je izložio da je umro zimmija po imenu Brnić koji je bio knez za sela Nogile, Gornje i Donje

Dubrave i Radivojevo u nahiji Poljica koja su pripadala carskim hasovima spomenutog kadiluka, koji je posjedovao kneževsku baštinu koja je upisana u vilajetski defter i pet rataja koji su izvan deftera. Kako je njegovo mjesto ostalo ispražnjeno i njegovu dužnost nitko ne obavlja, i kako je njegov sin zimmija po imenu Nikola upućen u tu službu i sposoban da mu se povjeri i kako je kadija poslao ilam s molbom da se mjesto njegova oca on odredi za kneza navedenim selima i o tome izda časni berat, naredio sam i izdao ovaj carski berat, ako je spomenuti zimmija rođeni sin umrlog i ako nije ničiji rajetin i nije ni s kim u zavadi, da on bude umjesto svoga oca knez za navedena sela.

Naređujem neka ide i neka on bude, umjesto svoga oca, knez raji navedenih sela, neka stalno obavlja svoju kneževsku službu onako kako je dužan (kako je potrebno), neka se brine o koristi državne imovine i raje i neka u tome ne bude manjkavosti. Kako god je umrli kao naknadu za svoju službu bio oslobođen desetine na svoju staru kneževsku baštinu koja je upisana u defter vilajeta i kako god je stalno posjedovao rataje hajmane koji u vilajetskom defteru nisu bili upisani kao nečija raja, nego su izvan deftera, neka i on također na taj način to posjeduje isto tako neka je i oslobođen od tekâlîf-i 'örfîye i tekâlîfi šakka (redovnih i izvanrednih nameta).

Neka spomenutom zimmiji nitko ne čini smetnje i teškoće. Tako neka znaju i nek se oslone na moj časni znak.

(Datum nečitak!)

3. Prijevod tezkire koja je izdata Nikoli sinu Brnića da uživa kneževsku baštinu i vrši kneževsku funkciju.

Povod za izdavanje tezkire je ovo:

Pošto je umro zimmija po imenu Brnić, knez sela Nogila i Dubrava u nahiji Poljica, umjesto njega daje se u ruke njegovu sinu Nikoli tezkira na kneževsku baštinu njegova oca, na šest osoba rataja između hajmana koji su izvan deftera i na kneževsku dužnost. Kad bude trebalo neka se pokaže.

Pisano u trećoj dekadi muharema 1101. (od 4—14. studenoga 1689)?

rob
Mumin-aga

rob
Osman-aga

Bilješke

1. Ivan Pivčević: *Povijest Poljica*, Split 1921 str. 67—90.
2. T. Erber: *La contea di Poglizza, studio storico*, Zadar 1886; — A. Pavić: *Prinosi povijesti Poljica.* »Narodni koledar Matice Dalmatinske«, 1898; — A. Pavić: *Prinosi povijesti Poljica*, »GZM u Sarajevu«, XV, sv. 1, 2, 3, i 4, Sarajevo 1903; — F. Ivanišević: *Poljica*, Zbornik za narodni život i običaje, VIII, 1903, str. 183—336; IX, 1904, str. 23—144; X, 1905, str. 11—307; — I. Pivčević: *Povijest Poljica*, Split 1921; — S. Kaštelan: *Povijesni odlomci iz bivše slobodne općine Republike Poljica*, Split 1940; — V. Jagić, *Statut poljički.* Statuta lingua croatica conscripta, Hrvatski pisani zakoni (JAZU), Zagreb 1890; — B. Bogišić: *Pisani zakoni na slavenskom jugu*, Zagreb 1872; — F. Čulinović: *Državnopravni razvitak Jugoslavije*, Zagreb 1963, 44—45.

3. Vidi S. Barjaktarević: *Turski dokumenti Gradske biblioteke i Kaptolskog arhiva u Splitu*, Ljetopis JAZU, knjiga 57, Zagreb 1953, str. 147—154; — A. Handžić: *Bosanske solane u XVI i XVII vijeku*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knjiga III, Tuzla 1959, 93, 108; — Gazi Husrevbegova biblioteka u Sarajevu: *Acta turcica*, dok. br. 1330.
4. Vidi K. Bastaić: *Timarsko vlasništvo u feudalnom sistemu osmanlijske Turske (od XV do XVII stoljeća)*, Zagreb 1958.
5. O tome opširnije vidi H. Hadžibegić: *Rasprava Ali Čauša iz Sofije o timarskoj organizaciji u XVII stoljeću*, GZM, nova serija 1947, svezak II, Sarajevo, 1947, 139—205.
6. O značenju pojma imunitet u feudalnom pravu vidi T. Taranovski: *Istorija srpskog prava u Nemanjićkoj državi*, Beograd 1931, I, str. 23, 207.
7. Vidi H. Hadžibegić: *Kanunnama sultana Sulejmana Zakonodavca*, GZM, nova serija IV—V, Sarajevo, 1950, str. 320—321.
8. O ovim dažbinama opširnije H. Hadžibegić, op. cit. str. 345—348.
9. H. Hadžibegić, op. cit. str. 345.
10. E. Čelebi: *Putopis*, Odlomci o jugoslovenskim zemljama. (Preveo, uvod i komentar napisao H. Šabanović), Sarajevo 1967. str. 587—588.
11. O tome opširnije A. Sućeska: *Ajani, Prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka*. Sarajevo 1963, str. 24—51.
12. Vidi Kanuni i Kanunname za bosanski, hercegovački, zvornički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak, Sarajevo 1957, str. 160, 171—172.
13. O ovim nametima opširnije vidi: A. Vefig: *Tekâlîf qavâid*. Istanbul 1329 (1911); O. L. Barkan: *'Avâriz*, Islam Ansiklopedisi, cilt II, str. 13—17; — A. Sućeska: *Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja u Turskoj u XVII vijeku i pojava nameta tekâlîf-i šâkka*, POF, X—XI, Sarajevo 1960—61.
14. Nametima 'avâriz-i divânîye i tekâlîf-i 'örifîye bili su opterećeni samo zavisni slojevi osmanskog društva (raja). Od njih su bili oslobođeni (mu'af) samo oni pripadnici toga staleža koji su vršili izvjesne vojničke, poluvojničke i druge službe u korist Osmanske države (beraja).
15. Kao turski posjed Župa Poljica prvi put je upisana u jedan defter kao vlaška nahija 1516. godine. (Vidi H. Sabanović:*Bosanski pašaluk*. Sarajevo 1959, str. 191—192.)
16. Vidi Kanuni i Kanunname, str. 154—177.
17. Kaptolski arhiv u Splitu (dalje KAS), Acta turcica 491—209) I 111; 492/86: 493/18: 493/34.
18. Samo u jednom dokumentu iz godine 1682. Poljica se spominju u kliškom sandžaku (KAS, 943/II 37).
19. O tome opširnije vidi A. Handžić: *Bosanske solane*, str. 83—108.
20. Op. cit. 98.
21. Op. cit. 98.
22. Kanuni i Kanunname, str. 160, 171—172. 175—176.
23. Vidi: B. Đurđev: *Turska vlast u Crnoj Gori u XVI i XVII vijeku*, Sarajevo 1953.
24. KAS, 492/83, 85, 439/5.
25. A. Handžić, op. cit. str. 88—93.
26. Vidi Kanuni i Kanunname, str. 166—168.
27. KAS, 492/72.
28. KAS, 494/152.
29. KAS, 493/II 18.

29.a KAS, 494/152.

29.b KAS, 491/5, 36.

29.c KAS, 491/5, 42, 77.

30. A. Handžić, op. cit. str. 101—102.
31. KAS, 492/126, 108, 100, 73; — H. Kreševljaković: *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1954, str. 125, 213, 215.
32. KAS, 491—209/I, 127; 492/61, 92, 69, 74, 77, 80, 83, 90, 93, 94, 97 itd.
33. A. Handžić, op. cit. 101—108. str.
34. Isto.
35. KAS, 491/26, 17; 493/20, 23, 24.
36. KAS, 491/16; 492/61, 163, 164, 166, 167, 168; 493/24; — P. Pavić: *Prinosi povijesti Poljica*, GZM XV, Sarajevo 1903, str. 247, 250, 251, 252, 408, 422.
37. KAS, 492/61; 493/24.
38. A. Handžić, op. cit., str. 96—102.
38.a Arheološki muzej Split, Acta turcica 12, 15.
39. H. Šabanović, op. cit., str. 192.
40. A. Handžić, op. cit., str. 96.
41. A. Handžić, isto.
42. Isto.
43. KAS, 493/20, 32, 38, 56.
44. KAS, 493/23, 24.
45. Isto.
46. Isto.
47. I. Pivčević, op. cit., str. 67—90.
48. KAS, 493/II, 38.
49. KAS, 494/72.
50. A. Handžić, op. cit., str. 103—104, KAS 492/119, 175, 173, 109, 110, 165, 103, 156, 132, 114, 85; — Pavić, op. cit., str. 245, 406, 407, 408, 421, 426, 427, 428—9, 430.
51. KAS, 493/24, 27, 28, 188.
52. KAS, 493/166.
53. KAS, 492/175, 173, 111, 119, 84, 82, 79, 78; 493/19, 23.
54. KAS, 492/175, 173; 494/119, 139.
55. Opširnije o tome vidi A. Sućeska: *Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja u Turskoj u XVII vijeku i pojava nameta tekâlîf-i šâkka.*
56. To se povremeno dešavalo u XVII i vrlo često u XVIII stoljeću zbog toga što su bosanskom veziru bila nedovoljna sredstva koja je dobivao od svog hasa u Bosni. (O tome opširnije vidi A. Sućeska: *Mjesto muteselima u lokalnoj upravi do tanzimata,* »Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu«, VII, Sarajevo 1959, str. 307—308.)
57. KAS, 492/79, 111.
58. KAS, 493/5.
59. KAS, 493/19, 23.
60. To se dešavalo u vrijeme kada je bosanski vezir uživao hercegovački sandžak kao arpaluk.
61. KAS, 493/170.
62. KAS, 492/42, 43, 45, 49, itd.
63. KAS, 494/180, 181.

ABSTRACT

ON THE POSITION OF POLJICE IN THE OTOMAN STATE

The county of Poljice was included into the Otoman State 1540 and remined under its supreme soveregnity until the treaty of Karlovac in 1699. It had the status of the sultans Has property and during the entire time of the Otoman rule enjoyed internal government.

Inhabitans of Poljice belonged to the category of vlahs filurdjijas. That is why they were not burdened by any special feudal taxes, but they had only one (filurija), which included all other taxation. A number of the inhabitans of Poljice worked permanently in salt mines and the others only time to time. That is why the former had to pay smaller amounts as "filurija" ,(35—40 akchas) while the later paid the full amount of "filurija" (54 akchas). Becouse they worked in the salt mines all the inhabitans were exempted (mu af) from extra taxation in the name of state, *'avâriz-i dîvanîye ve tekâlîf-i 'örfîye*. It is characteristic that had to pay *baduhava* taxation share. All that made unnecessary the need for more activity of the Turkish officials in Poljice and created the possibility for the more extensive application of self government. The county of Poljice formally as the teritory belonged into Hercegovinian Sandjak. But since it was the imperial Has (serbest property) and a special kind of the imperial property at that it was not ruled by sandjak-beys official, but the special imperial representative — *emin*. Emin saw that, that salt mines of Poljice work properly, he collected "filurije and baduhava" taxation from the inhabitants of Poljice and issued transfer documents for the land (tapu) and collected various taxes. He did not do it directly but indirectly and in the cooperation with the representatives of the local government comunity representatives "knez". A special *Emin nazir* controled the work of emins and a special fiscal Qadi was in charge of the general control. It was Qadi task to see to that emin regularly and legally performed his duties. He resolved between emin and inhabitants of Poljice, mediated in the complaints of the "knezes" of Poljice to the central government in different missdeeds of the Turks. Finally he had to watch Emin not to do any missdeeds and violence towards the inhabitants of Poljice. Qadi did not allways menage to prevent emins' missdeeds. From large number of Turkish documents kept in the Kaptol Archives and the Archeological Museum in Split it can also be seen that numerous other representatives of the Turkish government (Qadis vojvodas, subashas) commited violence and missdeeds since the beginning of the Turkish rule.

They burdened the population with different taxes and duties against which the inhabitants of Poljice kept complaining the central and local Turkish government often issued their orders (Ferman, Buyruldu) to stop with missdeeds.

They continued to exist till the end of the Turkish rule. Some of them were gradually made legal. That is especially true of the taxation inhabitants of Poljice of 17. ct. on behalf of the Hercegovinian Sandjakbey by the yearly tax that was at first called *"peshkesh"* and later *"yemeklik"*. That tax was being collected from each family in the amount of 40 groshes.

ANTUN CVITANIĆ

O VAŽNOSTI PROUČAVANJA SPECIFIČNOSTI POLJIČKOG STATUTARNOG UREĐENJA

1. Prošlo je doba historijske pravne škole; tražiti elemente nacionalnog prava u nekom pravnom sustavu više ne može značiti traženje Puchteova, odnosno Savignyjeva »narodnog duha« (Volksgeist) i njegova pravnog izraza. Već je Rudolf Ihering, na primjer, u svome *Duhu rimskog prava*[1] pokazao da razvijenost rimskog prava nije rezultat nikakva osobitog pravničkog duha rimskog naroda, a da i ne spominjemo gledište historijskog materijalizma prema takvim koncepcijama.

Ipak, govoriti o romanskom, germanskom, slavenskom itd. pravu nije bez osnove, jer je očito da ima razlike u pravima tih naroda, odnosno narodnih skupina.

Točno je da više ili manje jednak stupanj razvitka proizvodnih snaga izaziva više ili manje slične proizvodne odnose i s tim u vezi više ili manje slično pravno reguliranje tih odnosa. Ali, kako svi narodi nisu istovremeno na jednakom stupnju društvenog razvitka, jasno je da ne mogu ni imati jednake pravne norme kao regulative vlastitih društvenih odnosa. Već u tome vidimo osnovicu za razlikovanje prava pojedinih naroda. Međutim i kada bi — što je gotovo apsurdno pretpostaviti — društvenoekonomska baza pojedinih naroda ili narodnih skupina i bila identična, i onda bi postojale neke razlike u njihovim pravnim regulativima. Ekonomika je sigurno osnovica prava, ekonomska nužnost se »u posljednjoj instanciji uvijek probija«[2], ali nije i njegova isključiva determinanta. Točno je da na određeni način formulirano pravno pravilo predstavlja samo »slučajnost kojim se ostvaruje neminovnost« — ekonomska. Ta »slučajnost«, međutim, nije slučajnost u smislu da ne bi bila ničim izazvana, jer takve pojave uopće i nema. »Slučajnost« tu znači samo to da se pravna norma datog karaktera pojavila u određenoj logičkoj formi s određenim osobitostima, te da bi se inače norma sličnog karaktera bila pojavila u nekoj drugoj formi i s nekim drugim osobitostima, jer je njena pojava bila neminovna. Bit norme određena je dakle ekonomikom, a njenu logičku formu i njome izražene osobitosti određuju razni drugi faktori koji toj biti kao generi proximo daju differentiam specificam. Ti su drugi faktori tako mnogobrojni — u stvari bezbrojni — da nam nije uopće moguće istraživati njihovo kauzalno djelovanje,[3] odnosno, kod sadašnjeg sta-

---

[1] R. Iherig: *Geist der römischen Rechts, auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*, III, sv. 4., 1852—1865.

[2] F. Engels: *Pismo H. Starkenburgu od 25. siječnja 1894.*

[3] O nužnosti i slučajnosti u prirodi u užem smislu riječi vidi F. Engles: *Dijalektika prirode*, Zagreb 1950, str. 171—173.

nja stvari, u stanju smo samo neke od tih faktora izdvojiti. Činjenica je, međutim, da oni ipak djeluju i daju poseban kolorit pravnim normama čak i u društvima idealno sličnih ekonomskih baza.

Osim toga i u pravu, kao i u svakoj drugoj pojavi, postoje unutrašnje suprotnosti, pa iako je ono izrazom klasne prevlasti vladajuće klase, u određenim slučajevima ono štiti i neke općedruštvene interese.[4] I opseg tih općedruštvenih interesa bit će kod raznih naroda različit, a to će i njihovim pravnim sustavima, makar i uz sličnu društvenoekonomsku bazu, davati posebnu intonaciju.

Treba imati na umu i to da volja vladajuće klase nije neograničena, da je ona u stvari rezultanta raznih komponenata od kojih su najvažnije pritisci formalnih i neformalnih društvenih grupa koje često raspolažu znatnom dozom društvene moći.

Točno je da se ljudi u sličnim prilikama ponašaju slično, da reagiraju na sličan način. Ali, je li uopće moguće ostati na znanstvenom terenu, tj. pretendirati da se svojim generalizacijama odrazuje stvarnost ako se apstrahira od onih konkretnosti koje jedino i čine život. Takve generalizacije predstavljale bi samo jedan srednji opći tip razvitka prava koji bi postojao samo u sferi naše misli. S tim u vezi navest ćemo ovdje riječi F. Taranovskog iz njegove knjige *Uvod u istoriju slovenskih prava:* »Taj srednji opšti tip toliko primamljuje neke istraživače, da sasvim gube iz vida konkretno empiričko individualno manifestovanje toga srednjeg tipa kod pojedinih naroda. Na taj način nacionalne osobenosti lako mogu da budu propuštene. Ako neka društvena ili pravna ustanova jednog naroda može da bude podvedena pod izvesnu zajedničku opštu uporednu konstrukciju, neki istraživači smatraju tu ustanovu kao potpuno i u celosti podjednaku kod nekoliko ili kod sviju naroda. To nije pravilno, jer osim i pored zajedničke opšte konstrukcije mogu da postoje i u samoj stvari postoje važne razlike u pojedinostima i u podrobnostima jedne iste ustanove. Treba da imamo na umu da se svaka individualnost, dakle i nacionalna osobenost, izražava navlastito ne u osnovnoj konstrukciji, nego u sporednim crtama, koje su ipak od bitnog značaja za empirički život.«[5]

2. U ilustrativne ili didaktičke svrhe često se traže tzv. tipični primjeri. Tako na primjer za postanak atenske države Engels kaže da je »tipičan primjer stvaranje države uopće jer se, s jedne strane, odvija posve čisto, bez uplitanja spoljašnjih ili unutrašnjih nasilja«, a njeno uređenje, s druge strane, »proizlazi neposredno iz gentilnog društva, i konačno, jer smo u dostatnoj mjeri upoznati sa svim bitnim pojedinostima.«[6] Analogno bi se moglo reći za poljičku zajednicu da je tipičan primjer razvitka seoskih zajednica uopće ili, da upotrijebimo Grekovljeve riječi, da nijedan srednjovjekovni zakonik »slavenski ili neslavenski, ne pruža istraživaču tako velike mogućnosti za istraživanje unutrašnjih društvenih odnosa seoskih zajednica kao *Poljički statut.*«[7] I u Poljicima se, naime, društveni razvitak odvijao »bez uplitanja vanjskih ili

---

[4] B. Perić: *Pravna znanost i dijalektika*, Zagreb 1962, str. 79—82.

[5] F. Taranovski: *Uvod u istoriju slovenskih prava*, Beograd 1923, str. 73.

[6] F. Engels: *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*, Zagreb 1945, str. 108.

[7] B. D. Grekov: *Polica*, Moskva 1951, str. 123.

unutrašnjih nasilja« i njihovo uređenje izlazi gotovo neposredno iz gentilnog, a preko *Poljičkog statuta* upoznati smo s odgovarajućim pojedinostima. Međutim, znanstveno govoreći, poljičko uređenje je u prvom redu plod vlastite sredine, a ako ta sredina predstavlja dio etničke cjeline koji je zbog svoje izoliranosti sačuvao njezine osnovne karakteristike, on može poslužiti za spoznaju najstarijeg uređenja čitave etničke cjeline. Zato nam se čini da bi poljičko statutarno uređenje trebalo da posluži u prvom redu za poniranje u problematiku društvenog uređenja srednjovjekovne Hrvatske, a posredno i kod Slavena uopće. Sasvim je na mjestu, zato, pokušaj Mihe Barade da na temelju poljičkog uređenja objasni starohrvatsku seosku zajednicu bez obzira na diskutabilnost nekih njegovih zaključaka.[8]

Poljica su doista predstavljala vjekovima geografski gotovo izolirani kraj izdvojen od važnijih punktova povijesnih zbivanja. U njemu je živjelo isključivo hrvatsko stanovništvo, a samo povremeno su ga posjećivali poneki romanski nomadski stočari. Društvenoekonomski razvitak tu je tekao vrlo sporo, pa su se u Poljicima vrlo dugo zadržali prežici slavenskog rodovskoplemenskog uređenja.[9] Zato Mijo Mirković i uzima u svojoj *Ekonomskoj historiji Jugoslavije* Poljički statut kao »središnji izvor onih pravila i seoskih zakona koji su nastali autonomno iz nužnosti ekonomskog života seljaka.«[10]

U vanjskom pak pogledu ona su vjerojatno još u ranom feudalizmu, dok su bila u sklopu stare hrvatske države, uživala određenu autonomiju, a taj status produžila i nakon 1102. kada su s ostalom Hrvatskom ušla u sastav hrvatsko-ugarske personalne unije. Sličan položaj zadržala su i onda kada su od sredine XIV stoljeća potpala pod vrhovništvo bosanskih vladara. Pa čak pod mletačkom i turskom vlašću unutrašnje uređenje Poljica nije trpjelo znatnijih ingerencija stranog vrhovništva. Mletačka je naime vladavina trajala od sredine XV stoljeća pa do 1797, ako izuzmemo prekid od 1540. do karlovačkog mira 1699, kada su Poljica priznavala tursku vlast.[11] Moglo bi se dapače reći da je status Poljica za mletačke vladavine bio vrlo blizak statusu države pod protektoratom i da je Venecija s njima drukčije postupala nego s ostalom Dalmacijom, ako ne računamo Dubrovačku republiku kao suverenu državu.[12] Zato se Poljički statut u mletačkom razdoblju u punoj mjeri primjenjivao i tek neki njegovi dodaci iz tog vremena pokazuju na manje-više formalnopravni način određenu podređenost Veneciji.[13] Da je slično bilo i za tur-

---

[8] M. Barada: *Starohrvatska seoska zajedica*, Zagreb 1957. Od stranih autora koji obrađuju društvene odnose, u prvom redu zemljišne, u srednjovjekovnoj Hrvatskoj suptilnošću analize, odbacivanjem unaprijed skrojenih shema i argumentiranošću zaključaka ističe se sovjetski historičar M. M. Frejdenberg. (Osobito je značajna njegova rasprava *»Vervj« v srednevekovoj Horvatiii*, Učenye zapiski 15, Velikie Luki 1961, str. 27—47, za koju se, uz ostale izvore, koristio znatnim dijelom *Poljičkim statutom.*)

[9] A. Cvitanić: *Slavenski pravni elementi u statutarnom uređenju Poljica, Brača i Splita*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, Split 1963, str. 38.

[10] M. Mirković: *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb 1958, str. 15.

[11] I. Pivčević: *Povijest Poljica*, Split 1921, str. 67—90.

[12] F. Čulinović: *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja*, knj. I, Zagreb 1961, str. 180, 188.

[13] V. Jagić: *Statut poljički*, Monumenta historico-juridica Slav. Merid., Zagreb 1890, čl. 1, čl. 55a.

ske vladavine i da ona nije pogađala osnovu poljičke autonomije i staru strukturu autonomne poljičke vlasti, uza sve povremene protuzakonite postupke pojedinih organa lokalne turske vlasti i nametanja novih dažbina stanovništvu Poljica, najbolje nam pokazuje odgovarajućim turskim dokumentima argumentirani rad Avda Sućeske *O državnopravnom položaju Poljica pod turskom vlašću.*[14]

Pri takvom stanju stvari Poljica nisu ni trebala rimskoga prava, koje je inače odigralo značajnu ulogu u statutima naših primorskih gradova i otoka. Tek postupno i iznimno pretvaranjem rodovsko-plemenskih i nerazvijenih feudalnih u privatnovlasničke proizvodne odnose poljičko statutarno uređenje preuzimlje i neka pravila iz rimskog prava, najvjerojatnije preko upravo prije spomenutih statuta. Slično tome i crkveno pravo koje bi u jednoj gradskoj, razvijenijoj sredini imalo kudikamo veći utjecaj, u Poljicima dolazi do izražaja samo toliko, koliko je uspjelo da izmijeni neka stara shvaćanja koja su se najupornije održavala baš u seoskim sredinama.

Zanimljivo je da Baltazar Bogišić kao primjer korištenja rimskog prava u Poljicima uzima glavu CXII Mesićeva izdanja *Statuta,* odnosno čl. 49.c Jagićeva izdanja koji ima naslov *Zakon od sinov i otac* konstatirajući da taj član »nije nego perifraza 3. glave poznate Justinijanove novele (Justae causae ingratitudinis, quae a parentibus liberis obiici possunt).«[15] I doista u tom članu Poljičkog statuta navedeni razlozi zbog kojih roditelji mogu svoju djecu razbaštiniti ili im uskratiti miraz samo ponavljaju razloge Justinijanova prava. Deseti po redu razlog iz tog člana Poljičkog statuta glasi: »kad čini zanat nečasni i potišćen, koga mu roditelj nije činio, kako na priliku biti glumcem, to jest cavom, i prilična.« U Justinijanovim novelama također kao deseti po redu razlog za razbaštinjenje čitamo: »Si praeter voluntatem parentum inter arenarios aut mimos sese filius sociaverit et in hac professione permanserit, nisi forsitan etiam parentes eius professionis fuerunt.« Dakle: »Ako bi protiv volje roditeljâ sin otišao u borce u areni ili lakrdijaše i ostao u tom zanimanju, osim ako su možda i roditelji bili tog zanimanja.« Spomenuta odredba Poljičkog statuta zadavala je dosta poteškoća, jer nije bilo lako pretpostaviti postojanje bilo kakvih glumačkih družina u tako primitivnoj sredini. U razgovoru s Jurjem Marušićem, izvrsnim poznavaocem poljičke prošlosti i života u Poljicima, uvjerio sam se da nije moguće pretpostaviti ni povremen posjet putujućih lakrdijaša poljičkim područjem. Sada je međutim jasno da se naprosto radi o slijepom preuzimanju odgovarajućih pravila iz rimskoga prava, ali se ujedno postavlja pitanje kako je bilo moguće da Poljičani recipiraju i takve odredbe koje nikako ne odgovaraju njihovu načinu života kad je inače njihovo statutarno uređenje vjeran odraz njihovih prilika. Objašnjenje je vjerojatno u tome da je taj član 49.c netko jednostavno kasnije nadopisao u Statut, a da se on ili uopće nije upotrebljavao ili se upotrebljavao samo dijelom. Jer doista u Jagićevu izdanju Statuta neposredno pred tim članom stoji opas-

---

[14] A. Sućeska: *O državnopravnom položaju Poljica pod turskom vlašću,* Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, br. 3—4, Zagreb 1967, str. 386—393. Vidi i A. Handžić: *Bosanske solane u XVI i XVII vijeku* posebni otisak iz *Članci i građa za kuturnu istoriju istočne Bosne.* — Izdanje Zavičajni muzej u Tuzli 1959, str. 95.

[15] B. Bogišić: *Pisani zakoni na slovenskom jugu, bibliografski nacrt,* I, Zagreb 1872. st. 116—120.

ka: »Ovdje je u glavnome rukopisu novijom rukom upisan ovaj zakon.« Prema tome taj se član uopće ne bi smio uzimati kao primjer kako se Poljički statut koristio rimskim pravom.[15a]

3. Odredbe Poljičkog statuta toliko su vezane za život Poljica da ga, da tako kažemo, u stopu slijede i registriraju svaku njegovu promjenu makar kako te promjene bivale spore i rijetke. Te promjene Statut često izražava suprotstavljanjem pravila tzv. starog pravilima tzv. novog zakona, pri čemu noviji »zakon« obično naziva »milostivijim«, tj. blažim.[16] Pri tome, naravno, blaži »zakon« znači samo to da je takav novi propis bolje odgovarao novonastalim društvenoekonomskim prilikama, dok je dotadašnji u očima Poljičana sada već izgledao kao nepravedan. Tako se u čl. 93. kaže da po starom »zakonu« poslodavac ne plaća radniku ništa ako ga taj bez opravdanog razloga prije isteka ugovorenog roka napusti; ako li ga pak poslodavac bez razloga otpusti prije roka, da mu mora isplatiti punu najamninu. Dok po novom »zakonu« »ako bi najamnik stao niko vrime, a ne učinivši nikoga zla ali šćete, volan je pitati od gospodara oni dio najma, koliko je vrimena zastao tere pojti lipo pokloniv se. Ako li bi pake gospodaru tolikoje uzhotilo se u koje hoć vrime učiniti račun s najamnikom svojim, volan ga je plativ za onoliko koliko je stao ter mu dati prošćen'je.« Očito je dakle da je novi »zakon« bolje odgovarao potrebama liberalnijeg načina privređivanja koji se postupno probija i u jednoj tako patrijarhalnoj sredini, što se vidi i iz obrazloženja koje slijedi: »a toj za toj, neka je svak slobodan.« Tu se i nehotice čovjek prisjeća engleskog Equity Law, prava pravičnosti, koje je također bilo odrazom novih, uglavnom ranokapitalističkih, pojava u privredi koje više nije mogao zadovoljiti kruti i još nedovoljno elastični Common Law. Samo za razliku od Engleza koji su u tu svrhu ipak iznimno pozvali u pomoć rimsko pravo, Poljičani i novonastale prilike u osnovi rješavaju svojim domaćim originalnim rješenjima. I u Poljicima se, prema tome, iako vrlo sporo, ipak išlo naprijed s razvitkom društvenoekonomskih odnosa, zadržavajući pri tome i neke stare odnose tako da je njihova društvenoekonomska struktura, kako ispravno zaključuje Ferdo Čulinović, još krajem XVIII i početkom XIX stoljeća pokazivala specifičan splet i plemenskog elementa u nestajanju, i nerazvijenih feudalnih elemenata, i privatnovlasničkih proizvodnih odnosa u njihovu postupnom porastu.[17]

Možda se taj postupni prodor novih shvaćanja izazvan ekonomskom koristi najjasnije razabire iz čl. 110. Statuta koji govori o zlostavljanju i silovanju žena. Po njemu se onaj koji siluje koju ženu načelno kažnjava smrću. Postoje međutim ipak mogućnosti da se stvar i drukčije riješi. Jedna od tih mogućnosti je: »Ako li je divojka neoddana, a ovi takoje nije oženjen, a dostojno je da se mogu pojati, tada ima ju vazeti za ženu po zakonu crikvenomu, ali ju takoj napraviti i dotati, kako se more podobno po svojoj vrsti udomoviti,

---

[15a] Iz rada C. Fiskovića: *Iz renesansnog Omiša* (izdanje Historijskog arhiva u Splitu, sv. 6, Split 1967, str. 7—38) doznajemo da su u XVIII stoljeću u Splitu, a vjerojatno i prije, u određenim prilikama nastupali lakrdijaši kao i da je krabuljnih plesova i igara bilo i u renesansnom Omišu. Nije isključeno da su upravo te pojave u posrednoj blizini Poljica u uzročnoj vezi s navedenom interpolacijom.

[16] *Statut poljički*, čl. 46, čl. 51b, čl. 67c, čl. 93, čl. 98.

[17] F. Čulinović, o. c., str. 185.

tako kako da bi joj nijedna sramota neučinjena ali prigovor.«[18] Odatle je naime očito da je na silovanu padala teška ljaga i da takva nije više mogla lako naći muža premda je taj učin bio za nju viša sila kojoj se ona nije mogla oduprijeti. Takvo shvaćanje razumljivo je za ondašnje vrijeme i za takvu sredinu. Međutim, kako vidimo, prešlo bi se preko toga i smatralo se »kao da joj nije nanesena nikakva sramota« ako bi je onaj koji ju je silovao tako bogato opremio da se uzmogne prema svome položaju udati. Drugim riječima sada bi se već lako našao ženik za bogatu nevjestu i ne bi mu smetalo što je bila silovana. Tako je i do Poljica prodrlo shvaćanje da se novcem može kupiti sve pa i ono što se, opravdano ili neopravdano, smatralo da spada u sferu časti i dobra glasa.

Osnovicom su poljičkog prava ipak ostajali stari običaji, te se Poljički statut vrlo često na njih poziva,[19] a skupni opći zbor u Gatima smatra za potrebno istaknuti kako će se statutarne odredbe »u vike uzdaržati« jer je tako »bilo od starine.«[20] Ne može se poreći da je u ono vrijeme pozivanje na starinu bilo općenito, otprilike onako kao što je danas pozivanje na novo, jer se sve što je imalo atribut staroga smatralo dobrim. To je sigurno reminiscencija na stara vremena istinske ravnopravnosti uvjetovane drukčijom društvenoekonomskom situacijom. Ipak pozivanje na staro u Poljicima drukčijeg je karaktera negoli npr. pozivanje na staro u Vinodolskom zakonu, jer su novi donacionalni gospodari Vinodola Frankopani nerijetko svjesno prikazivali neki društveni odnos kao starinom sankcioniran odnos da bi na taj način lakše »legalizirali svoja feudalna prava« na dotle slobodno vinodolsko stanovništvo.[21]

Osim toga treba reći da je u Poljičkom statutu običajima dat karakter pravnog vrela. Tu običaji važe ne samo supsidijarno, tj. kada nema statutarnog propisa o određenom slučaju, nego i komplementarno, tj. kao dopuna i objašnjenje smisla pisane norme. Ne bi se ipak moglo reći da je Poljički statut naprosto zbornik običajnog prava, jer čim su pravni običaji u pismenoj formi sankcionirani od vlasti, prestaju biti običajnim i postaju zakonskim, odnosno ovdje statutarnim, pravom.

Baš zbog toga što je Poljički statut, tako reći, iznikao iz običajnog prava, smatralo se da će ga suvremenici lako razumjeti, pa i onda ako statutarni tekst upotrebljava lakonske rečenice od kojih su danas neke teško shvatljive. Odatle i upotreba, ako se može tako kazati, telegrafskog načina izražavanja kao npr. kada se govori o kazni za onoga tko opsuje sebi ravna čovjeka: »Tko bi opsovao svoga druga listo budi gdi hoćeš prez uzroka podobna, u p a d a l i b a r 5« (podvukao A. C.).[22] Ili, dalje, kada se govori o kokošima koje upadaju u

---

[18] U *Poljičkom zborniku*, I, Zagreb 1968, str. 90. u izvornom tekstu Statuta nepotpuno stoji:«... udomoviti, tako da bi joj nijedna sramota neučinjena ali prigovor«, pa je i usporedni prijevod Z. Junkovića nepotpun i glasi: »... udomiti, tako da joj se ne nanese nikakva sramota ili prigovor«, umjesto »... udomiti kao da joj nije nanesena nikakva sramota ili prigovor.«

[19] Vidi npr. čl. 40, čl. 49a, čl. 59d, čl. 63a.

[20] *Statut poljički*, dodatak 2.

[21] F. Čulinović, o. c., str. 75—77.

[22] *Statut poljički*, čl. 44.

tuđi vinograd: »U grozdih je dužna kokoš glavom, u b i t i i i z i s t i« (podvukao A. C.).[23]

Njegova neposrednost vidi se i iz česte upotrebe izravnog govora koji se upleće u tekst Statuta. Tako npr. kada se govori o prodaji plemenšćine, određuje se kako se nakana o prodaji mora prethodno objaviti, pa se onda navode riječi kojima će onaj koji kani prodati to oglasiti: »ovo ću prodati, ako će koji bližnji kupiti, pristupi; ako li (neće), a ja ću komu mogu.«[24] Sličnih primjera ima još u nizu članova Statuta.[25] Toj neposrednosti pridonosi i upotreba drugog lica imperativa singulara kojim se obraća zainteresiranima u prvom stavu čl. 60b koji glasi: »I jošće Poljica priuzakoniše od živine velike, ako bi tko hote ugonio u vinograd u noći, plaća duplicu; ako li se neće usvistiti, tadaj jednomu u s i c i repa. I jošće ako se neće ostaviti, a t i p o s i c i« (podvukao A. C.).[26] Ona se očituje i u svojevrsnom pučkom reagiranju riječima »što ne dao Bog« u samom tekstu Statuta čim se u njemu spomene neko djelo koje se kosi s osnovnim moralnim načelima poljičke zajednice. Tako npr. u čl. 32. pri spominjanju samoubojstva: »... i tko bi, ča bog upasi, sam sebi učinio smrt...« Slično u čl. 36a pri spominjanju ubojstva brata rođenoga: »Ako li bi tko ubio brata prisnoga, ča ne daj bog...«

4. Da je Statut bio prilagođen konkretnim potrebama, vidi se najbolje i odatle što su neki članovi u njemu često formulirani na osnovi odgovarajućeg konkretnog slučaja, kao sudsko rješenje ili odluka zbora ad hoc. Takav se slučaj po pravilu i sâm spominje u Statutu kao povod za stvaranje pravila.[27] Iznikao, dakle, iz praktičnih potreba, Statut odbacuje svaki pravni larpurlartizam i traži efikasnost u njemu sadržanih pravnih normi. Nije mu do puke deklaracije, već do oživotvorenja njegovih pravila. Tako npr. kada govori o jamstvu izričito zahtijeva da ono bude takvo i na takvu mjestu da vjerovnik doista uzmogne prisiliti jamca da mu izvrši činidbu koju mu nije izvršio glavni dužnik: »tribuje da bude izstup taki i u takovu mistu, kako da more ovi supariž s pravdom stisnuti onoga ki izstupi.«[28]

Uostalom postoji čitav niz poljičkih isprava od onih objavljenih štampom[29] do onih koje možemo proučavati jedino u raznim arhivima, kao što je na primjer Bogišićev arhiv u Cavtatu,[30] a iz kojih vidimo da su se odredbe Statuta primjenjivale, kako one materijalnog prava, tako i one formalnog prava, tj. postupka. U njima nailazimo ne samo na izričito pozivanje na Statut već i na upotrebu njegove specifične terminologije. Štaviše rezoniranje u

---

[23] Ibidem, čl. 53.
[24] Ibidem, čl. 51a.
[25] Ibidem, čl. 6, čl. 7, čl. 52a, čl, 63a, čl. 63b, čl. 70a, čl. 73a, čl. 73c, čl. 93, čl. 105.
[26] Začudo Z. Junković predočuje te imperative u suvremenom jeziku trećim licem: »...neka se jednoj životinji odsiječe komad repa. Ako ni tada ne prestane, neka je ubije«. *Poljički zbornik, I*, str. 60—61.
[27] *Statut poljički*, čl. 113, dodatak 3, 4, 7, 8, 9, 10.
[28] Ibidem, čl. 61.
[29] F. Brničević: *Građa za bibliografiju Poljica*, Poljički zbornik, I ,Zagreb 1968, str. 267—286.
[30] Dio tih isprava objavljen je u A. Solovljeva: *Bogišićeva zbirka omiških isprava XVI—XVII veka*, Beograd 1940.

smislu nekih njegovih odredaba sačuvalo se u svijesti pokojeg starijeg Poljičanina gotovo do naših dana, primjerice u običaju da se životinji koja nakon uzaludne opomene njenog vlasnika ponovno upadne u tuđi vinograd odreže rep.[31]

Baš u tu svrhu što adekvatnije primjene u Statutu često nalazimo obrazloženja pojedinih odredbi. Tako se u čl. 40. potreba da se neke stvari rješavaju na temelju običaja, po vlastitoj ocjeni i po savjesti, obrazlaže time što »se ne mogu prem sve svake stvari na puni sasvim zakoniti, izmiriti i ugonitati, ni se mogu prem sve riči u štatut postaviti.« Čl. 71b određuje da se vjerovniku može dati i neki drugi predmet a ne baš onaj koji mu se duguje, ako ima odgovarajuću vrijednost, osim muškog oružja i ženske odjeće. To posljednje obrazlaže se time što »nije podobno raspasati oruža junaku ni haljin s žen svlačiti.« Iako nas ta odredba nekako podsjeća na rimsku »datio in solutum« (davanje u ime plateža),[32] ona — kako vidimo — u Poljicima ima svojih osobitosti. Članovi 80a i 80b propisuju da se ne može podići mlin na zajedničkom zemljištu protiv volje ostalih srodnika. Međutim ako bi ga netko podigao bez protivljenja srodnika i mlin se već okrenuo, tada mu se više ne može oduzeti. Tako je određeno zato »zač se ne more mlin u tmi postaviti ni se more pak lasno ali brzo učiniti«. Tim obrazloženjem objašnjeno je, kako se prepostavlja, da je u tom slučaju rodbina prešutno odobrila gradnju mlina. U čl. 81c u kojem se kaže da se kovaču može samljeti nešto žita i preko reda obrazlaže se to time što »i u kovačnici mlinskomu gvozdju red je, neto dojde.«

Iz nekih obrazloženja izbijaju i određeni principi i narodna mudrost poljička što je odraz tadašnjih shvaćanja u Poljicima, ali je ujedno trebalo da olakša primjenu statutarnih odredbi i njihovu interpretaciju. Tako se u članovima 35a i 35b određuje da onaj tko drugome osakati ruku, nogu ili iskopa oko treba da plati 120 libara, tj. polovinu iznosa koji bi platio kao vraždu njegovoj rodbini da ga je ubio. Ako bi mu na taj način povrijedio dva ili više takvih organa, trebalo bi da plati toliko puta po 120 libara, a to znači u težim slučajevima čak i više negoli da ga je lišio života. Tako visoke novčane naknade obrazlažu se time što »je gori i teži čoviku zao život nego smrt, ka se jednom čoviku učini.« U čl. 59b, za koji Juraj Marušić kaže da je najvažniji antifeudalni član Statuta jer pruža mogućnost novooslobođenom kmetu da pod određenim uvjetima dobije dio seoskog gaja, ta se mogućnost opravdava riječima »neka more svak živ biti; jere ništar nije, ča je vazda bilo.«[33] U obrazloženju čl. 61. kaže se da nitko nije dužan činiti ono što je nemoguće (»jere od neuzmožnoga nitkor nije dužan«), pa se odatle vidi da se i u Poljicima došlo do onog poznatog i vrlo logičnog zahtjeva koji se obično izražava s »impossibilium nulla obligatio est« ili »ultra posse nemo tenetur.«[34]

U članovima 81a i 81b postavlja se pravilo da se u mlinu žito mora mljeti po redu, ali se dopušta odstupanje od tog pravila i meljava preko reda u slučaju potrebe brašna za rat s obrazloženjem da »nevola nima zakona.«[35] U ob-

---

[31] A. Cvitanić, o. c., str. 52.

[32] Gai. 3, 168; I. 3, 29, pr.

[33] J. Marušić: *O agrarno-pravnim pitanjima i društvenom uređenju Poljica*, Poljički zbornik, I, Zagreb 1968, str. 186.

[34] Gai. 4, 2; — Paul. D. 44, 7, 3, pr.

[35] Danas se kaže »nužda zakon mijenja«; u njemačkom »Not kennt kein Gebot«.

razloženju čl. 89c kaže se da je slobodno čovjeku izbjegavati zlo ako može (»volan je čovik zla bižati, ako more«). Iz obrazloženja u članovima 98, 102. i 111. izbija načelo da svaki trud mora biti nagrađen (»pravo je, da svaki trud svoju plaću prime«, »jere je pravo da je svak za svoj teg plaćen«). U nekim članovima Statuta obrazloženje je formulirano u smislu zabrane samopomoći. Tako u čl. 34. gdje se zabranjuje na silu odvratiti silom (»da nije volan silu u silu učiniti«). U čl. 69a to je načelo još bolje formulirano: »da nitkor ne ima sam sebi pravde činiti.« Ali u tom istom članu čini se iznimka u pogledu kmeta nad kojim njegov gospodar ima jurisdikciju (»nima se nitkor samosegom plaćati, ako ne bi njegov čovik«). I čl. 77. određuje »da ne ima čovik sam sebe plaćati ali odvazeti«, ali ujedno propisuje još jednu iznimku od pravila zabrane samopomoći: »nego samo ako bi stigao i uhiti licem, gdi lupež njegovo vodi ali nosi, volan bi svoje vazeti.« Statut je dakle predvidio takvu iznimku od načela zabrane samopomoći koja je prirodna i logična, jer bi intervencija poljičkih organa vlasti u korist oštećenog u tom slučaju očito kasno došla, pa slične iznimke predviđa i današnje pravo.[36] Trebalo bi analogno očekivati da će i ubojstvo ili ranjavanje u nužnoj obrani biti nekažnjivo i da će se smatrati opravdanim kao na primjer u Statutu susjedne splitske komune, gdje se isključenje protupravnosti u tom slučaju obrazlaže riječima koje gotovo reproduciraju Paulusa iz *Digesta:* »quod quicumque ad cautelam sui corporis fecerit, iure fecisse praesumatur et uim ui repellere omnes leges, mniaque iura permittunt.«[37] U Poljičkom statutu međutim ima elemenata iz kojih bismo mogli zaključiti da još nije dovoljno razvijeno shvaćanje o opravdanosti nužne obrane, jer se propisuje plaćanje vražde rodbini ubijenoga čak i kad je taj ubijen u nužnoj obrani, odnosno plaćanje određenog novčanog iznosa ranjenome, iako je taj ranjen u nužnoj obrani.[38] Zanimljivo je da ni na srednjovjekovnom susjednom otoku Braču još nije bio izgrađen pojam nužne obrane, odnosno da se tek pojavljuju njeni prvi znaci.[39] To se vjerojatno može tumačiti sličnošću životnih uvjeta u Poljicima i na Braču, prežicima starog slavenskog uređenja i ograničenim utjecajem rimskog prava na tom otoku.[40]

Ponegdje se u Statutu i bez posebnih obrazloženja, odnosno mimo njih, proglašavaju neka opća načela koja isto tako olakšavaju primjenu njegovih odredaba. Na primjer u čl. 33. imamo načelo da pri podjeli plemenšćine među braćom, koja se vrši po glavama, mlađemu mora pripasti staro ognjište,[41] pa načelo da su nerazdijeljenoj braći potraživanja i dugovanja zajednička dok se

---

[36] Pravni leksikon, Beograd 1964, str. 814. — U rimskom pravu bilo je dopušteno samovlasno ostvarivanje prava ako bi dužnik bijegom htio izbjeći vjerovniku (M. Horvat: *Rimsko pravo,* Zagreb 1962, str. 340).

[37] A. Cvitanić: *Pravno uređenje splitske komune po Statutu iz 1312. godine,* Split 1964, str. 198.

[38] Statut poljički, čl. 26, čl. 28, čl. 41b.

[39] A. Cvitanić: *Srednjovjekovni statut bračke komune,* Supetar 1968, str. 85.

[40] Doduše i u njemačkom i talijanskom srednjovjekovnom pravu možemo naći sličnu pojavu nedovoljne izgrađenosti instituta nužne obrane ali sa svim svojim specifičnostima i iz posebnih uzroka (Vidi: J. Kohler; *Die Carolina und ihre Vorgängerinnen,* vol. IV, Wormser Recht und Wormser Reformation, Halle a. d. S., 1915, str. 320. i djelo istog pisca, *Strafrecht der italienischen Statuten,* str. 213).

[41] O tome načelu vidi: V. Mažuranić: *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik,* Zagreb 1908—1922, pod »ognjište«.

god ne razdijele; u čl. 49a da svatko može slobodno raspolagati onim što je sâm stekao; u čl. 101. da općinski putovi moraju biti slobodni za svakoga; u čl. 104. da je voda koja izvire zajedničko dobro; i tako dalje.

Statut ne izbjegava ni davanje konkretnih primjera kad je to potrebno radi eliminiranja svakog nesporazuma koji bi se eventualno mogao pojaviti kod njegove primjene, osobito ako je bio u pitanju koji noviji pravni institut ili razlikovanje koje se u starija vremena nije pravilo. Tako se u članovima 50a, 50b i 50c uz definicije pokretnih i nepokretnih stvari daju i odgovarajući konkretni primjeri nekretnina, odnosno pokretnina: »Zove se gibuće ča se giblje ili ča se more lasno gibati, a zove se stabulo ali negibuće ono ča se s mista ne giblje, a toj rekući zemla ali kuća, polača u japno ali u pod, ali na selu polipa ali crikva ali kašteo, ali peć, ka je stanovita. Toj je stvar negibuća i stabula, a ino sve zove se gibuće; i kuća ča bi gomionica slamom pokrivena, toj se ne more ino reći nego da je rič gibuća; i mlin ili ina kolovaja jest rič stabula« itd.

Čak se katkada služi i usporedbama ako postoji bojazan da se koja odredba, vjerojatno i opet zbog toga što ne predstavlja od davnine uhodano pravilo, ne bi mogla pravilno shvatiti i primijeniti. Tako se u čl. 87. propisuje da se tamo gdje je čije lovište ili ribnjak ne smije slobodno loviti bez dozvole njihova vlasnika, pa se kaže da bi to inače bilo kao da mu iz kuće uzima (»kako da mu ono iz doma vazima«).

5. Jedna od odlika poljičkog statutarnog uređenja je i osjećaj za mjeru, prilagodljivost prilikama, racionalnost, obazrivost i postupnost.

Po čl. 54a, na primjer, vlasnik vrta može, ako mu tuđa životinja pravi štetu, ubiti je ili samo uhvatiti je, već prema tome da li se radi o sitnoj ili krupnijoj. Ali prije toga treba da mu je vrt dobro i potpuno ograđen i da on oglasi da mu se čini šteta. Po čl. 54c ako tuđe kokoši prave štetu u vrtu ili vinogradu, vlasnik vrta ili vinograda nakon oglašivanja može ubiti i pojesti samo jednu od njih, ali nikako pijetla. Po čl. 60d ako bi se u tuđem izvlatalom žitu ili vinogradu u vrijeme grožđa našla krmača s praščićima ili krdo svinja, može se jedna od njih ubiti, ali ne najbolja ili pak krmača, već druga mršavija ili manja: »Ako li je krdnica s praščići, ali ako li je jato svinj, nije čovik volan ubiti najboljega ali krdnice, nego ino huje ali manje, da jedno a ne veće u jedno zastan'je. I ako je prasac žirovni, a jest inih manjih, ne ima se on ubiti, nego ini.« Po čl. 106. ako bi nečija životinja ubila ili unakazila tuđu životinju, spor se rješava tako da ih njihovi vlasnici međusobno zamijene. Međutim to se pravilo ne primjenjuje »ako bi vele vridnija jedna od druge bila«. U već spomenutom čl. 93, u čijem se drugom stavu predviđa mogućnost obostranog raskida radnog odnosa prije isteka ugovorenog roka uz obračun odgovarajuće najamnine, upućuju se stranke da pri takvu obračunu imadu na umu godišnje doba u toku kojega je taj odnos postojao »zač je zima trudnija hranom nego lito, a lito je vridnije rabotom nego zima.« U čl. 35a u odmjerivanju novčanih kazni za prouzročene rane vodi se računa o tome je li rana na licu ili na ruci, je li je odjeća pokriva potpuno ili samo djelimično ili je uopće ne pokriva. Po čl. 35c ako tko kome otkine prst, nije jednaka novčana naknada za svaki, već se gleda »koliko je ki od koga vridniji.« Slično tome po čl. 40. oni koji procjenjuju rane treba da rasude »ka je rana od koje žešće ali luća ali od smrti

sumnjen'ja ali od koje se prime veće bolesti i teškoće i traćen'ja vola likarije ali škode; ali pake gdi se zgodi da se vide kosti ali pluće ali moždani ali ine koje stvari od života.«

U krivičnom ili kaznenom pravu Poljica naići ćemo više ili manje na sve one elemente na koje nailazimo u pravnom uređenju drugih srednjovjekovnih zajednica: na talion kao ostatak negdašnjeg osvetničkog mentaliteta koji obično izražavamo izrekom »oko za oko, zub za zub« (tako prema članovima 45, 67c i 76. Statuta onoga koji nekoga osumnjiči zbog nekog nedjela a ne uzmogne to dokazati stiže ona kazna koju bi pretrpio osumnjičeni da mu je nedjelo dokazano,[42] a prema čl. 94. onaj koji samovlasno prigrabi dio tuđe zemlje gubi onoliko svoje zemlje koliko je tuđe bio zahvatio a uz to treba mu i ruku odrezati); na simbolični talion po kojemu se kažnjava onaj dio tijela za koji se smatra da je počinitelj zabranjenog djela (tako u upravo navedenom slučaju kada se reže ruka onome koji zahvati dio tuđe zemlje jer je tobože ruka kriva, ili prema čl. 39c koji određuje »ako li bi tko kmetović na svoga gospodina ruku postavio, dužan je desnom rukom«,[43] ili pak prema čl. 44. po kojemu treba kmetu koji opsuje svoga gospodara odrezati jezik[44]); na kauzalnu odgovornost, tj. na odgovornost počinitelja na osnovu samog zabranjenog učina bez obzira na krivnju (o čemu je pisao već Josip Šilović u radu *O razvoju krivnje u hrvatskom kaznenom pravu*, Zagreb, 1912)[45]; na kažnjavanje čak i bez kauzalnog neksusa kao što je npr. po čl. 112. Statuta kažnjavanje tzv. vještica i čarobnica; na znakove kolektivne odgovornosti;[46] na klasnu motiviranost odredaba koja ukazuje da je uz stvarnu postojala i formalnopravna nejednakost raznih društvenih slojeva;[47] i tome slično.

Međutim sve te pojave u poljičkom statutarnom uređenju odlikuju se određenim osobitostima, a i sama kauzalna odgovornost sve više ustupa mjesto odgovornosti na bazi krivnje, tj. umišljaja (dolus) ili nehata (culpa), što je također Šilović u spomenutom radu prikazao. To ide dotle da se npr. prema čl. 86b oslobađa odgovornosti vlasnik psa koji bi se u vrijeme sazrijevanja grožđa odriješio i ugrozio tuđe vinograde ako bi on išao za njim i nastojao ga uhvatiti. Pa i ondje gdje se predviđa odgovornost bez kauzalnog neksusa[48] kao u spomenutom čl. 112. koji govori o kažnjavanju tzv. vještica i čarobnica postoji

---

[42] Primjenu taliona iz sličnih razloga nalazimo već u Hamurabijevu zakoniku iz XVII stoljeća prije n. e. (Č. Marković: *Zakonik Hamurabija*, Beograd, 1925, čl. 2) pa sve do »Karađorđeva kriminalnog zakona« iz početka XIX stoljeća koji u čl. 31. određuje da se ono što bi netko napravio tobožnjim vješticama, njemu učini (S. Novaković: *Ustavno pitanje i zakoni Karađorđeva vremena*, Beograd, 1907).

[43] Po splitskom Statutu, na primjer, gubi desnu ruku notar koji napiše lažnu ispravu ukoliko ne plati vrlo visoku novčanu kaznu (J. J. Hanel: *Statuta et leges civitatis Spalati*, Monumenta historico-juridica Slav. Merid., Zagreb, 1878, lib. IV, cap. 54).

[44] Rezanje ruke i jezika kao simbolični talion imamo u Dušanovu zakoniku u slučaju kada »kto proda hristijanina u inu nevernu veru« (S. Novaković: *Zakonik Stefana Dušana*, Beograd 1898, čl. 21).

[45] Vidi od istog pisca i *Pokušaj u hrvatskom kaznenom pravu*, Zagreb 1915.

[46] Statut poljički, dodatak 6, 8, 9.

[47] U tom smislu osobito je poučan zadnji stav člana 44. Statuta.

[48] Kada kažemo »bez kauzalnog neksusa«, mislimo na današnje shvaćanje jer su očito ondašnji ljudi vjerovali da tzv. vještice mogu njima i njihovoj imovini naškoditi.

određena obazrivost i postupnost, jer se za prvo djelo bavljenja čarolijama takva ima bičevati, a tek za djelo u povratu spaliti (»od parvoga obnašastja ima se vruštati; ako li se veće najde, ima se sažgati«). Po Splitskom statutu, dakle statutu jedne civilizirane gradske sredine, već je za prvo takvo djelo bila predviđena kazna smrti spaljivanjem (»igne conburatur ita quod moriatur«) i potpuna ili djelimična konfiskacija imovine u korist komune.[49] Jednako tako ne može se poreći da su tragovi kolektivne odgovornosti tek iznimka u poljičkom uređenju, a čl. 79. i izričito propisuje individualnu odgovornost jer određuje da se Poljičanin koji služi negdje vani i bilo kako povrijedi svoga gospodara mora osobno goniti, a da se zbog toga nijednom njegovu srodniku ne smije nikakvo zlo dogoditi (»i ne ima za toj nijedan njegov bližnji nikoje zlo podleći«). Moglo bi se kazati i to da uza svu nejednakost raznih društvenih slojeva, u Poljičkom statutu nemamo onako učestalu uputu da se u presuđivanju vodi računa o društvenom položaju stranaka kao što to imamo u ostalim dalmatinskim statutima u formulaciji »inspecta conditione personae«, već prije uputu da se vodi računa o svim mogućim okolnostima pod kojima se djelo dogodilo, o njegovim motivima i o njegovim posljedicama.

6. Najrječitijim izrazom osjećaja za mjeru, racionalnost, obazrivost itd. poljičkog statutarnog uređenja svakako je zabrana zloupotrebe subjektivnog prava (šikane) za koju mislimo da se može uočiti u nekoliko članova Statuta. To smatramo izvanredno važnim istaknuti, jer ako bi se u znanosti općenito prihvatilo da Poljički statut zabranjuje šikanu, značilo bi priznati mu jedan vremenski primat ne samo iz oblasti prava već i iz oblasti čovječnosti kojim se ne bi mogao pohvaliti ni jedan drugi zakonik u Evropi.

Zloupotrebu prava ili šikanu, kao što je poznato, imamo onda kada se netko doduše služi svojim pravom, ali ne vodeći računa toliko o svojoj koristi koliko u namjeri da drugome nanese štetu ili pak kada netko vrši svoje pravo nepravilno, tj. protivno njegovu cilju, dakle i bez namjere da se drugome nanese šteta.[50] Poznata je i rimska maksima »neminem laedit, qui iure suo utitur«.[51] Po toj maksimi, dakle, onaj koji se služi svojim pravom nikoga ne povređuje, tj. ne radi ništa protupravno, makar mu objektivno i nanosio kakvu štetu. Odatle su neki izvodili zaključak da rimsko pravo nije poznavalo zabranu šikane. Međutim iz rimskog prava poznate su izreke »male enim nostro iure uti non debemus« i »neque malitiis indulgendum est«,[52] pa bi se odatle naprotiv dalo zaključiti o zabrani šikane »jer se ne smijemo loše služiti svojim pravom«, »niti treba dopustiti pakosti«. Ne ulazeći u bit spora, o čemu postoji uostalom prilično obimna literatura,[53] činjenica je da u kasnijem evropskom

---

[49] A. Cvitanić: *Pravno uređenje splitske komune*, str. 199.
[50] Pravni leksikon, Beograd 1964, str. 1097—1098.
[51] D. 50, 17, 55.
[52] Gai. 1, 53; — Cels. D. 6, 1, 38.
[53] B. Eisner — M. Horvat: *Rimsko pravo*, Zagreb 1948, str. 235; M. Bartošek: *Sul concetto di atto emulativo specialmente nel diritto romano*, Atti Congr. Verona, Milano 1951, str. 191—237; M. Markovitch: *La théorie de l'abus des droits en droit comparé*, Paris 1936, str. 27—36; N. Perić: *Teorija zloupotrebe prava i građansko zakonodavstvo*, Beograd 1912, str. 15—22; M. Konstantinović: *Zabrana zloupotrebe prava i socijalizacija prava*, Arhiv za pravne i društvene nauke, br. 3, Beograd 1925, str. 169—189.

zakonodavstvu nemamo zabrane šikane možda baš pod utjecajem shvaćanja da rimsko pravo nije poznavalo takve zabrane.[54] To, naravno, nije priječilo srednjovjekovnu i modernu pravnu znanost da teoretski izgrađuje zabranu šikane, pa je ta zabrana konačno počela ulaziti i u zakonodavstvo. U literaturi se kao prvi zakonici u Evropi koji zabranujuju šikanu spominju Građanski zakonik Zapadne Galicije koji je prethodio austrijskom Općem građanskom zakoniku iz 1811. i koji u svom članu 255. kaže »Zakon ne štiti ni zlobu ni pakosno oštećenje drugoga«; pruski Građanski zakonik iz 1794. čiji 27. član glasi: »Nitko ne odgovara za naknadu štete koju nanese drugome vršenjem svoga prava svojine, izuzev ako jasno iz okolnosti izlazi da je onaj koji je vršio svoje pravo, izabrao između više načina vršenja prava onaj način koji je za drugoga štetan, u namjeri da mu nanese štetu«, i crnogorski Opšti imovinski zakonik iz 1888. koji je redigirao Baltazar Bogišić. Član 943. tog zakonika glasi: »Ko god radi ili vrši što je vlastan raditi, on nikoga ne vrijeđa, pa je bez odgovora baš i onda kad bi od toga kome drugome i kakve štete bilo. Ipak, on ne treba da, vršeći svoje pravo, prijeđe granice svoje oblasti, niti učini što protivna pravilima blagonaravlja (1000) ili poštenja«, a član 1000. na koji upućuje prethodni tekst: »Ni svojim se pravom služiti ne mož', tek drugome na štetu il' dosadu.«[55] Mihajlo Vuković u svom udžbeniku *Obveznog prava* tvrdi, očito pogrešno, da je baš crnogorski Opšti imovinski zakonik bio prvi u Evropi koji je »zauzeo stav protiv zloupotrebe« i precizira kako »je svijetla tačka zakonika da je prvi otvorio borbu protiv zloupotrebe, i to na mjestu gdje se ona ipak manje osjećala nego u ostaloj Evropi. Svakako to treba pripisati visokoj moralnoj svijesti sredine u kojoj je taj zakonik nikao.«[56]

Međutim čini se da nemaju pravo ni oni koji u tom redoslijedu triju zakonika kao prvi spominju Građanski zakonik Zapadne Galicije, ili pak pruski Građanski zakonik, jer već nekoliko stoljeća ranije, dok se u ostaloj Evropi tek u nauci raspravlja o problematici zabrane šikane, jedna mala i gotovo nepoznata slavenska republika na zabačenom balkanskom bespuću — Poljica — zabranjuje u svome Statutu zloupotrebu prava, i to u nekoliko članova.

U članovima 56a i 59a propisuje načelo da su ispaše zajedničke i da nitko ne može zabraniti pašu čak ni seljacima susjednog sela, ako nije dalje od trećega sela, jer one moraju biti slobodne. Međutim čl. 57. zabranjuje zloupotrebu subjektivnog prava koje izlazi iz takva reguliranja ispaša, inače veoma važnog za materijalnu egzistenciju Poljičana, time što bi netko namjerno sagradio pastirski stan u blizini susjednog sela kako bi lakše mogao iskorištavati tamošnje ispaše, jer bi to već bilo izigravanje propisa i puka pakost. Taj član u izvornom tekstu glasi: »Ispaše ne ima braniti susid od susida, kako je rečeno, da pake nije tribi da bi nitko zgradio stanje navlaš blizu drugoga mejaša, neka mu je lasnije ondi trti oni drugi kotar. Toj ne tribuje da su novšćine nijedne ni pozlobice«, a u prijevodu Zvonimira Junkovića: »Ispašu susjed susjedu, kako je rečeno, ne smije braniti. Ali ipak ne treba zato da tkogod sagradi stanje namjerno blizu druge međe, kako bi lakše mogao tamo

---

[54] M. Konstantinović, o. c., str. 169—170.

[55] N. Perić, o. c., str. 66—67; M. Konstantinović, o. c., str. 174—175; M. Markovitch, o. c., str. 45—53.

[56] M. Vuković: *Obvezno pravo*, knj. I, Zagreb 1956, str. 96.

iskoristiti onaj drugi pašnjak. Ne treba da pri tom bude bilo kakva bezakonja ili pakosti.«[57]

Čini nam se da ne može biti sumnje u to da li taj član zabranjuje šikanu,[58] jer se iz njega jasno razabiru oni elementi koji su za pravni institut šikane karakteristični: služenje svojim pravom prvenstveno u namjeri da se drugima nanese šteta ili pak služenje svojim pravom protivno njegovu cilju, pa bilo i bez namjere da se drugima naškodi. To potvrđuje i posljednja rečenica toga člana koja zvuči kao neko obrazloženje njegovoj dispoziciji: »Toj ne tribuje da su novšćine nijedne ni pozlobice.« Pri tome bi se dala napraviti i jedna usporedba po kojoj bi zabrana »novšćina« značila otprilike isto što i »male enim nostro iure uti non debemus«, a zabrana »pozlobica« isto što i »neque malitiis indulgendum est.«

Uz čl. 57. koji smatramo najvažnijim s obzirom na zabranu šikane, imamo još neke koji se na ovaj ili onaj način dotiču zabrane zloupotrebe prava. Tako i čl. 56b kaže »da ne ima nitkor učiniti pozlobice ali novšćine.« Čl. 104. određuje, među ostalim, da se velika količina vode koja naiđe poslije kiše na nečiju zemlju može skrenuti na tuđu, ali samo onda ako bi vlasnik zemlje na taj način sebi pomogao a drugoga ne oštetio (»ako bi se mogao braniti sebe, a inomu zla ne učinivši«). Ne bi mu, dakle, bilo dopušteno tako postupiti ako bi time drugome naškodio, a možda sâm ne bi od toga nikakve koristi imao jer bi to već očito bila šikana. Imamo i dva člana iz kojih bi se moglo zaključiti da je postojala čak i zabrana jednog posebnog oblika šikane, zloupotrebe procesnih ovlaštenja. To je čl. 63b koji u određenoj situaciji dopušta traženje izvanrednog roka u parničenju, ali ujedno određuje: »u tom slučaju stoji do razuma i savjesti onih koji odlučuju da procijene traži li se rok zbog opravdana razloga, ili onaj koji traži rok samo oteže kako se ne bi mogla ostvariti pravda, koja se mora svakome jednako dijeliti.« To je i čl. 73h koji propisuje da u parničenju ne smije biti »lukavstva, himbe ili prijevare koja bi bila učinjena namjerno.«[59]

Daleko smo od pomisli da umanjimo važnost triju spomenutih zakonika za koje se u nauci smatra da prvi u Evropi normiraju zabranu šikane, a pogotovu značenje crnogorskog Opšteg imovinskog zakonika koji, zaslugom Bogišića, umnogome sadržava dotadašnje crnogorsko običajno pravo sa svim njegovim specifičnostima. Međutim svi ti zakonici, uključivši i crnogorski Opšti imovinski zakonik, kako to argumentrano iznosi Mihailo Konstantinović, u pogledu zabrane šikane sadržavaju već spomenute proturječne misli rimskih izvora sa značenjem koje im je dala kasnija doktrina.[60] Mi bismo dakle rekli da

---

[57] Poljički zbornik, str. 57.

[58] A .Cvitanić: *Slavenski pravni elementi u statutarnom uređenju Poljica, Brača i Splita*, str. 42.

[59] Prijevod Z. Junkovića. U izvorniku: »i toj stoji u razumu i kušenciji onih ki odlučuju, ki mogu prociniti, ali se rok pita za uzrok podoban ali listo tavri ki roka pita, da ne ima pravda mista, koja se svakomu ima jednako diliti«, odnosno: »hitrost ali himba ali privarka ka bi na poštu učinjena.«

[60] M. Konstantinović, o. c., str. 175—175. On kaže za Bogišića da je bio zadojen doktrinama rimskog prava u toj mjeri da ih nije mogao izbjeći ni u redigiranju *Opšteg imovinskog zakonika*, pa smatra da je pod utjecajem tog prava sastavio i posljednji razdio *Zakonika* koji ima naslov *Neke zakonjačke (pravničke) izreke...* koji jako podsjeća na titulus *De diversis regulis iuris...* iz *Digesta* i u kojemu se nalazi citirani čl. 1000. o zabrani šikane.

se kod njih u pogledu zabrane šikane radi o svojevrsnoj recepciji rimskoga prava.

Možemo li nešto slično ustvrditi za genezu zabrane šikane u Poljičkom statutu? Bez sumnje ne možemo. Poljičani se u pravnom reguliranju svojih društvenih odnosa sigurno nisu inspirirali teoretskim dostignućima pravne nauke o šikani. To uostalom nisu ni mogli jer je u vrijeme redakcije Poljičkog statuta (1440. godina) i u doktrini prevladavalo shvaćanje »neminem laedit, qui iure suo utitur.«

Tim je veća njegova originalnost ali i propust koji se čini u pravnopovijesnoj nauci i komparativnom pravu kada se nigdje ne spominje da je, kako smo upravo nastojali dokazati, Poljički statut prvi zakonik u Evropi koji je zabranio šikanu, i to na specifičan način i bez utjecaja s bilo koje strane. Taj primat trebalo bi mu svakako priznati.

7. I u društvenoekonomskim odnosima normiranim Poljičkim statutom imamo takvih specifičnosti koje bismo mogli uzalud tražiti u drugim srednjovjekovnim dokumentima. Gotovo se svi ti društvenoekonomski odnosi svode na agrarnopravne odnose. Naravno, već bi unaprijed bio osuđen na neuspjeh svaki pokušaj da se bit agrarnopravnih odnosa u Poljicima protumači analogijom s takvim odnosima na području ostale Dalmacije, preciznije dalmatinskih otočkih i gradskih komuna, gdje je prevladavao kolonat. Dalmatinski kolonat je, u osnovnim linijama, bio odnos koji se prvobitno zasnivao na privatnopravnom ugovoru između plemića kao vlasnika zemlje i neposrednog proizvođača seljaka (kolona), ali je taj pored ugovorom predviđene rente u naturi bio obavezan i na razna druga podavanja utvrđena običajnim pravom i statutima. Time je taj odnos dobivao određene stvarnopravne karakteristike pojačane još i činjenicom da se prvobitni ugovor produžavao, da je obvezivao i potomke prvobitnih ugovorača pa je dobivao karakteristike nasljedno-zakupnog odnosa. Taj odnos imao je, dakle, određene elemente feudalnog odnosa, iako, naravno, ne u onoj mjeri kao što je to bilo u feudalizmu na Zapadu. Ako bismo takav odnos htjeli izvoditi od rimskih vremena, onda bismo mogli reći da je to bila feudalna emfiteuza, feudalno nasljedno zakupno pravo nad tuđom stvari.

U Poljicima je također bilo zavisnih seljaka koje Statut naziva »kmetići« ili »kmetovići«, dakle kmetovi. Međutim njihov odnos s vlasnikom zemlje u pravilu se ne zasniva ni na kakvu ugovoru, već se regulira Statutom i običajnim pravom. U tom pogledu moglo bi se reći da je taj odnos bliži agrarnopravnom odnosu zapadnog feudalizma negoli dalmatinski kolonat. Takvoj ocjeni išlo bi u prilog i to što je plemić u Poljicima imao nad kmetom i određene elemente za zapadni feudalizam toliko karakteristične dominikalne vlasti. Ona u Poljicima nije bila potpuna jer plemić nije mogao donositi posebne pravne norme za kmetove koji obrađuju njegovu zemlju, ali je ipak mogao, u određenim slučajevima, vršiti nad njima jurisdikciju i izvršnu vlast. Tako je prema čl. 66. u imovinskopravnim sporovima kmetu besprizivno sudio njegov »gospodar«, a prema članovima 69a i 89b mogao je on i neposredno, mimo poljičkih organa vlasti, u odnosu na kmeta izvršavati neke inače njima rezervirane funkcije.

Ali treba reći i to da se poljički kmet mogao osloboditi takva odnosa iako pod ne baš lakim uvjetima jer »kada kani kmetić pojti od gospodara, tada najpri ima zatvorivši u dvoru svomu i u kući sve ča ima iman'ja ili živine ili inoga blaga gibućega ili i jošće ako bi baščine ku bi pod njim stekao, tere ima prizvati svoga gospodara ter mu reći: »gospodine, to je sve božje i tvoje, volan ča ostaviti, volan ne ostaviti. I totu takoj učinivši, ako bi mu ča uzeo, volan bi ili sve ili niki dio.«[61] Dapače Juraj Marušić smatra da članovi 59a i 59b pružaju mogućnost takvom novooslobođenom kmetu koji ima podvornicu i vrt da dobije i dio seoskog gaja kad se taj bude dijelio. To je, veli on, svakako pridonijelo »da broj zavisnih kmetova u Poljicima ne bude velik«.[62]

S tim u vezi smatramo da treba prihvatiti njegove argumente prema kojima nije ispravno Dabinovićevo[63] ni Grekovljevo[64] gledište da su većinu pučanstva u Poljicima sačinjavali zavisni seljaci, kmetovi. Marušić, i sâm Poljičanin, mogao je najbolje osjetiti neosnovanost takve postavke i s pravom ustvrditi da su većinu u Poljicima sačinjavali slobodni seljaci, »pučani«. Kako se iz samog Statuta vidi, a i isprave i tradicija o tome govore, gotovo svi odrasli muškarci u Poljicima nosili su oružje, a — kaže Marušić — »takve stalno budne i spremne mase boraca, koji se stotinama godina bore protiv zavojevača, teško je zamisliti kao kmetove na zemlji koju tako dobrovoljno brane«.[65]

U srednjovjekovnoj Dalmaciji postojala je čitava skala u intenzitetu razdvojenosti između pojedinih društvenih klasa, odnosno staleža. Najvišu stepenicu u toj skali sigurno predstavlja Dubrovnik gdje je zatvorenost plemićkog sloja bila takva da su samo jednom, nakon »velike trešnje« od 1667. godine primljeni u vlastelinski krug i neki najbogatiji »pučani«, ali su i nakon toga takve nazivali tek »novom« vlastelom.[66] Najnižu pak predstavljaju Poljica gdje su nepostojanje jako naglašenih razlika u bogatstvu stanovništva, prežici negdašnjeg kolektivizma i ravnopravnosti i česta vanjska opasnost sigurno djelovali na otupljivanje klasnih oštrica. To je išlo dotle da je katkada dolazilo i do zabune da li je netko plemić ili »pučanin«.[67]

S tim u vezi treba reći da je već Aleksandar Solovjev upozorio na postojanje kod Južnih Slavena nekoliko primjera tzv. seoske vlastele, seljaka plemića. Pod tim on razumije »seljake koji sami oru i ograđuju svoje zemlje, ali koji su odavna uživali kao plemići plemićka prava«. Po njemu je najvjerojatnije »da su te plemićke opštine postale iz evolucije prastarog rodovskog slovenskog života, da su postale iz starih slovenskih župa, naseljenih od slobodnih seljaka — vojnika (»didića«) — iz onih župa koje su izbjegle stalešku diferencijaciju i deklasaciju većine seljaka«. Kao takve u Jugoslaviji nabraja Turopoljsku, Draganićku i Poljičku župu i plemenitu općinu Paštrovsku u

---

[61] Statut poljički, čl. 89a.

[62] J. Marušić, o. c., str. 186.

[63] A. Dabinović: *Hrvatska državna i pravna povijest*, Zagreb 1940, str. 466 (cit. prema Marušiću).

[64] B. D. Grekov, o. c., str. 50, 112, 120, 135.

[65] J. Marušić. o. c., str. 188. — Takvo rezoniranje sasvim je na mjestu kao i ono iz naše historiografije kada se podaci Konstantina Porfirogeneta o vojnoj snazi Hrvatske u doba Tomislava od oko 100.000 pješaka i 60.000 konjanika tumače time da još nije postojala feudalna vojska jer ta sigurno ne bi bila tako brojna.

[66] F. Čulinović, o. c., str. 197.

[67] „ Marušić, o. c., str. 189.

Boki kotorskoj. Pri tome najveću važnost pridaje upravo Poljičkoj župi jer mu je takva pojava u Dalmaciji, daleko od neposrednih ugarskih utjecaja, najbolji dokaz da te slobodne župe nisu postale iz organizacije ugarskih jobagiona nego »iz nekog starog hrvatskog ustrojstva«. Solovjev priznaje da je u Poljicima bilo i »nešto »kmetova« (seljaka bez zemlje) i »Vlaha« — pastira.« Ali većinu pučanstva po njemu su sačinjavali «vlastela i didići — pravi Poljičani jednaki pred zakonom, po zanimanju obični seljaci«.[68]

Usporedimo li mišljenje Dabinovića i Grekova, s jedne strane, i Solovljeva, s druge, imamo dva potpuno oprečna suda. I makar kako se ne slagali s Dabinovićem i Grekovom, čini se da je i Solovjev stvar jako pojednostavnio kada je gotovo sve Poljičane proglasio plemićima. Čini nam se da i ovdje treba dati pravo Marušiću kada kaže: »vjerojatno se plemenitim (pridjev!) nazivao svaki slobodni Poljičanin, da se tim označi razlika od zavisnog kmeta, ali, dakako, samo didići i vlastela bili su plemići (imenica!), i to ne zbog posjedovanja vlastite zemlje, plemenšćine, nego po rođenju«.[69]

8. Uz prežitke negdašnjeg kolektivizma u upotrebi i korištenju zemlje kao osnovnog sredstva za proizvodnju i ostalih nekretnina koji se osobito ogledaju u pravo preče kupnje u korist »bližnjih« kod otuđenja »plemenšćine«,[70] u poljičkom uređenju možemo naići i na takve prežitke negdašnjeg zajedničkog odlučivanja koji doista za svoje vrijeme predstavljaju unikum. Pri tom mislimo na čl. 116. Statuta prema kojemu su kapelani pojedinih poljičkih sela u praznične dane u crkvi morali pročitati tekst nacrta nekih novih pravnih odredaba koje je trebalo unijeti u Statut i zatim potpisom potvrditi kako ih je »puk« primio: »Sve ča učinismo jedino svi kolici, šaljemo da svaki kapelan u svetac zapovidni prošti puku, je li dobrovoljno svako selo ovoj naredbi. I da se podpišu na ovu knjigu, kako ju primaju; navistiv ju i podpisav da ju opet k nama povrate, a mi primiv iste naredbe da u statut poljički stavimo«. I doista nakon toga slijede potpisi kapelana s kratkim izvještajima: »Ja dom Bariša Kunjačić navistih ove p. naredbe prid pukom na s. Jakova i svim bi drago i ugodno, i rekoše da je dobro, isto da se opsluži. Ja dom Matij navistih ovo pismo prid Sitnani i biše kuntenti o istoj naredbi svi«, itd.

Bez obzira na to da li je sve to bilo više ili manje formalne prirode kao ostatak negdašnjeg zajedničkog odlučivanja, ili je »puk« stvarno mogao na taj način utjecati na sadržaj odredaba koje su se uvrštavale u Statut, činjenica je da time poljičko pravo sankcionira neku vrst općenarodne diskusije, odnosno referenduma. Na taj način Poljički statut ujedno anticipira jedan od osnovnih instituta moderne neposredne demokracije i to prije Rousseauova *Du contrat social*, u kojemu se prvi put teoretski obrazlaže i zahtijeva primjena tog instituta. Rousseauove su ideje, kako doznajemo iz udžbenika *Ustavnog prava* Jovana Stefanovića, došle do izražaja u rezoluciji francuskog Konventa iz 1792. u kojoj je bilo rečeno: »Nema ustava koji nije od naroda prihvaćen.« Tri fran-

---

[68] A. Solovjev: *Seljaci-plemići u istoriji jugoslovenskog prava*, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd XXLVIII/1935, str. 455—464.

[69] J. Marušić, o. c., str. 189.

[70] Opširnije o tome pisao je već F. J. Spevec: *Pravo bliže rodbine glede odsvoja nekretnina po starogermanskom i staroslavenskom pravu*, Zagreb 1883, str. 80—89.

cuska ustava koji su iza toga slijedili (Jakobinski iz 1793, Direktorijski iz 1795. i Konzulski iz 1799) bili su zato podnijeti biračkom tijelu na odobrenje.[71]

Svakako tu bi problematiku trebalo detaljnije proučiti pa bi se možda došlo do zaključka da poljičkom uređenju uz evropski vremenski primat u zabrani šikane pripada još i zasluga da je bio među prvima u propisivanju specifične općenarodne diskusije, odnosno referenduma.[72]

Nužna posljedica negdašnjeg kolektivizma u ekonomici i zajedničkog odlučivanja u rodovsko-plemenskom uređenju bila je solidarnost svih suplemenika i njen korelat — međusobno jamstvo. Rodovsko-plemenska solidarnost i međusobno jamstvo suplemenika bili su negda općepoznati kod svih Slavena.[73] Ta solidarnost između članova pojedinih slavenskih bratstava ili plemena bila je izazvana potrebom međusobne zaštite dok još nije bilo državne organizacije koja bi im bila nadređena i koja bi osiguravala određeni pravni poredak. Zajednička obaveza da štite jedan drugoga po načelu »jedan za svih — svi za jednoga« bila je onda condicio sine qua non njihova održanja u borbi s neprijateljskim bratstvima i plemenima. Ta pojava modificirana prema novim prilikama dobila je neki oblik državne sankcije u Poljičkom statutu. Njime je naime u nekim slučajevima određena međusobna dužnost osvete svih Poljičana za povrede nanesene pojedinom članu poljičke zajednice. Tako su se svi Poljičani morali osvećivati strancu koji bi ubio Poljičanina »prezajmito«, tj. ako ubojstvo nije bilo počinjeno u vršenju opravdane osvete.[74] Tu su, dakle, prema strancu svi Poljičani nastupali kao članovi jednog bratstva.[75] Naravno, sada se međusobna dužnost osvete nije više zasnivala na bratstvu koje bi postojalo kao krvna veza, već na bratstvu koje je postojalo među Poljičanima kao članovima jedne određene društvene zajednice.

Međusobno jamstvo, pak, bilo je, kao što smo već istakli, samo druga strana dužnosti međusobne osvete. To je bilo jamstvo svih članova za neka opravdana djela pojedinih članova poljičke zajednice. Tako su svi Poljičani jamčili za ubojstvo ili ranjavanje koje bi neki Poljičanin počinio u interesu čitave zajednice. Ako bi, na primjer, neki Poljičanin ubio stranca koji je išao u Poljica s očitom namjerom da pljačka, ili Poljičanina koji bi pljačkao u Poljicima, svi su Poljičani morali platiti vraždu (krvninu) rodbini ubijenoga, jer se smatralo opravdanim da svi podjednako snose pravne posljedice djela počinjenog u općem interesu. U tom smislu i propisuje čl. 26. Statuta: » . . . ki koli bi Poljičanin ubio čovika ki bi ša na Poljica istinim zakonom u Poljicih da zlo učini, da togaj imaju sva Poljica platiti«; a čl. 29: » . . . ako bi poljičanin učinio

---

[71] J. Stefanović: *Ustavno pravo FNR Jugoslavije i komparativno*, knjiga I, Zagreb 1956, str. 537.

[72] Prema jednoj monografiji Instituta za uporedno pravo u Beogradu (M. Jovičić: *Referendum*, Beograd 1957, str. 7) švicarski »kantoni pribegavali su, još od XV i XVI veka, narodnim savetovanjima, na kojima su odluke kantonalne skupštine iznošene narodu na odlučivanje«, pa je npr. prvi referendum održan u kantonu Bern godine 1439.

[73] K. Kadlec: *Prvobitno slovensko pravo pre X veka* (preveo i dopunio F. Taranovski) Beograd 1924, str. 100, 101, 104.

[74] Statut poljički, čl. 36g: »Ako li izvanjski (ubije — dodao A. C.) poljičanina, toj imaju tirati Poljica bracki, ako je prezajmito«.

[75] Dj. Ljubić: *Lige i posobe u starom hrvatskom pravu i njihov odnos prema poljičkom Statutu*, Rad Jug. akad., 240, Zagreb 1931, str. 35 i dr.

ko robstvo, kako je prija pisano, ter ga tko uhitio ali ubio poljičanin, da toj čine sva Poljica«.

Sa solidarnošću i kolektivnim jamstvom sigurno je u vezi i institut tzv. dokazne porote koji u poljičkom uređenju na svoj način upozorava na prožimanje između negdašnjeg rodovsko-plemenskog načina života i tadašnjeg u već uređenoj pravnoj zajednici.[76]

Osjećaj solidarnosti bio je toliko ukorijenjen kod Poljičana da je moglo doći do pojave solidarnosti i na, za ono vrijeme, iznimnoj osnovi. Tu mislimo na vrlo zanimljiv pravni institut »vića siromaškog« koje je, kao što mu sam naziv kaže, trebalo na neki način da brani interese siromašnijih, pa je svoje članove regrutiralo na, kako bismo danas rekli, klasnoj osnovi. Za pripadnost tom vijeću, čini se naime, nije bila mjerodavna staleška pripadnost, već upravo to da li se netko ubrajao u siromahe pa makar on bio po rođenju i plemić.[77]

Čl. 107a Statuta određuje cijenu mesa koje se prodaje u mesnici i propisuje kaznu od 5 libara i zapljenu mesa za onoga koji bi ga skuplje prodavao. Pri tome polovica zaplijenjene količine mesa pripada onome tko ga prijavi. Odatle zaključujemo da se u tom slučaju svaki Poljičanin mogao pojaviti kao tužilac, pa tu imamo pravni institut popularne tužbe (actio popularis) koja se baš u reguliranju rada u mesnicama, ali i inače, primjenjivala u statutarnom uređenju naših primorskih gradova i otoka. Razlika je jedino u tome što su neki od statuta tih komuna izričito određivali da »quilibet accusare possit« i što je u tim komunama po pravilu popularna tužba bila vezana uz one statutarne odredbe koje u sankciji predviđaju novčanu kaznu, od koje je polovicu dobivao tužilac, a tek iznimno uz one koje predviđaju konfiskaciju drugih dobara.[78] Međutim u nekim članovima Poljičkog statuta koji sadržavaju tržišne propise naići ćemo i na jedan institut koji vjerojatno ima slične korijene kao popularna tužba. Po njemu je svaki onaj koji se namjeri na slučaj gdje se neki trgovac ili proizvođač ne drži tih propisa ovlašten da mu bez ikakve odgovornosti razgrabi robu (»svak ko se namiri da može ruke uložiti da se razjagmi«).[79] To je svakako jedan specifičan institut i pri njegovu propisivanju poljička je vlast sigurno računala na jednodušnost i solidarnost svih onih koji bi na takve slučajeve zapostavljanja općih interesa nailazili.

*

* *

Dok čitav niz statuta naših srednjovjekovnih komuna na latinskom jeziku regulira svoje društvene odnose služeći se pri tome više ili manje recepcijom, širom svijeta poznatog rimskog prava, nadomak Splitu imali smo jednu malu državicu, Poljičku republiku, koja je stoljećima uspijevala očuvati svoje originalne društvene odnose i svoje pravo pisano bosančicom na narodnom jeziku, sadržano u Poljičkom statutu iz prve polovice XV stoljeća i koju je tek Napoleon 1807. godine ukinuo.

---

[76] A. Cvitanić: *Slavenski pravni elementi u statutarnom uređenju Poljica, Brača i Splita*, str. 48.

[77] J. Marušić, o. c., str. 190—195.

[78] J. Danilović: *Popularne tužbe od rimskog do savremenih prava*, Beograd 1968, str. 138—186, osobito 139, 140, 150.

[79] Statut poljički, čl. 92a, čl. 92b, čl. 107b, čl. 107c, čl. 107e.

I organizacija vlasti i pravni sistem Poljičke republike odaju prežitke negdašnjeg rodovsko-plemenskog uređenja, ali i elemente feudalizma i ranokapitalističkih shvaćanja. Međutim u spletu svih tih pojava, čini nam se, nije toliko važna rasprava o tome da li su Poljica sačuvala staro demokratsko uređenje ili nisu, koliko je za znanost važno utvrditi da tu postoje određene specifičnosti koje ćemo uzalud tražiti na drugim mjestima i u drugim pravnopovijesnim dokumentima. Upravo te specifičnosti mogu izvrsno poslužiti za rekonstrukciju društvenih odnosa i pravnog sustava srednjovjekovne Hrvatske. Poljičko statutarno uređenje ima za spoznaju društvenih odnosa stare Hrvatske analognu važnost kao što ima Bogišićev Opšti imovinski zakonik za spoznaju negdašnjih društvenih odnosa u Crnoj Gori s tom prednošću što je Poljički statut za nekoliko stoljeća stariji, što regulira i one društvene odnose koje crnogorski Opšti imovinski zakonik ne obuhvaća (npr. organizaciju vlasti, krivično pravo i nasljedno pravo) i što umnogome predstavlja neposrednu kodifikaciju običajnog prava, dok je Bogišić u pravničkom oblikovanju crnogorskih običaja katkada ipak posizao i za formulacijama iz rimskoga prava.

Sve to, naravno, ne isključuje mogućnost da se poljičko statutarno uređenje uzme kao osnovica i za općenito proučavanje sukoba novih društvenih odnosa sa starim koji vuku svoje porijeklo još iz rodovsko-plemenskog uređenja.

U svakom slučaju treba nastaviti s proučavanjem tog jedinstvenog područja jer o njemu ima još dosta toga da se kaže i kada se ne bi vodilo računa o tome da u znanosti nikada nije rečena posljednja riječ.

JURAJ MARUŠIĆ

NEKI PRIMJERI I ZNAČAJKE SAMOUPRAVLJANJA U EKONOMSKO-DRUŠTVENOM ŽIVOTU POLJIČKIH SELA (I KATUNA)

U spletu[1] društveno-gospodarskog uređenja starih Poljica pokušat ćemo zapaziti neke značajke samoupravnog života poljičkih seoskih zajednica i njihov odnos ne samo prema opstanku nego i prema postanku Poljičke župe; dakako, u tom potonjem pitanju riječ pokušaj ima posebnu težinu, ali se nadamo da već neki koristan poticaj na razmišljanje u tako važnom pitanju povijesti Poljica može biti protuteža koja opravdava nastojanje i trud.

Stara poljička seljačka republika samu sebe, u svom Statutu, naziva »župom« (čl. 101, 108, 116; Dod. 1, 5, 6, 8), i »općinom« (čl. 2, 8, 9, 11, 15, 18, 23ab, 24...), pa ćemo je i mi tako nazivati: Poljička župa-općina (ili skraćeno: Poljička župa).

Naše će se razlaganje oslanjati u prvom redu na Poljički statut koji je odraz i norma života starih Poljica, ponajprije kao običajno, a kasnije kao kodificirano pravo; a osnovno uporište u samom Statutu bit će nam članovi: 56abc i 59ab (vidi niže, str. 101 103, 104, 106).

Na prvim stranama svoje značajne i opsežne (145 strana) povijesno-znanstvene rasprave *Starohrvatska seoska zajednica* M. Barada kaže: »Za početno i osnovno gradivo uzet ću Poljički statut, osobito njegove članke 56a i 59abc... Ti članci Poljičkog statuta polazna su točka ove rasprave o društveno-gospodarskim ustanovama u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, onoj između Gvozda i mora, osobito od VII. do XII. stoljeća, a i poslije u pojedinim njenim krajevima«.[2]

B. D. Grekov kaže kako se njegovo gore (bilješka 1) spomenuto djelo oslanja jedino[3] na Poljički statut, dokumenat izvanredno vrijedan za proučavanje »unutrašnjih odnosa seoske zajednice«[4]; ali, opet, baš u tom pogledu, za njega je u cijelom Statutu »najvažniji«[5] njegov član 59a.

Istražujući društveno-gospodarsko uređenje seoske zajednice u Poljicima, Barada, čini nam se, uzima već kao gotovu činjenicu postojanje Poljičke župe, ili barem ne postavlja pitanje postanka te župe. Grekov nekako čini to isto, a osim toga on se nije mogao dovoljno okoristiti gore spomenutim članom 59a

---

[1] Društveno uređenje starih Poljica uopće je vrlo komplicirano, a posebno je »seoska zajednica u Poljicima vrlo... komplicirana... organizacija« (str. 70) — kaže B. D. Grekov u svom značajnom i vrlo opsežnom (279 strana) dijelu *Die altkroatische Republik Poljica.* Akademie-Verlag Berlin 1961. (To je prijevod s ruskog originala *Polica*, izd. Akademija nauka SSSR, Moskva 1951.)

[2] Miho Barada; *Starohrvatska seoska zajednica*, Zagreb 1957, str. 9—11.

[3] Grekov. n. dj., str. VII.

[4] Ibid., str. 102.

[5] Ibid., str. 61.

Statuta, jer je smatrao da ključna riječ u tom članu »vrv« — nije još dovoljno istražena (makar je on čitavih dvadesetak stranica svoje knjige, 51—70, posvetio utvrđivanju značenja te riječi).

Nama se, međutim, čini da je moguće i korisno pokušati u samoupravnom ekonomsko-društvenom životu poljičkih seoskih zajednica zapaziti neke značajke koje su pridonijele (a možda i nešto više od toga) i samom postanku Poljičke župe; osim toga, nas od stajališta gore spomenutih cijenjenih autora odvaja i ovo što nam kao osnovno uporište služi i član 56c Statuta (dok ga Barada, a pogotovu Grekov, u tom smislu niti ne spominju). Ali prije nego bilo što više pokušamo o tome reći, dobro će biti da podsjetimo na neka dosadašnja mišljenja o postanku Poljičke župe.

Neka mišljenja o postanku Poljičke župe

Postoje uglavnom dva takva mišljenja, međusobno dosta različita, pa i oprečna, ako bi svako od njih htjelo da ima isključivu vrijednost.

Prvo od tih mišljenja,[6] oslanjajući se uglavnom na tradiciju, govori kako su tri sina (Tješimir, Krešimir i Elem), ubijenog kneza (odnosno hrvatskog kralja) Miroslava, kojeg je godine 949 ubio ban Pribina, došla, zaklonila se u Poljica, i od njih potekoše tri poljička plemena, nazvana njihovim imenima: Tješimirovići, Krešimirovići (odnosno: Kremeničani), i Limići; ta sva tri plemena spominje Poljički statut u čl. 3.

Pripadnici tih triju plemena, kaže dalje tradicija, osnovaše (u razdoblju od XI do XIII stoljeća) unutar hrvatske države posebnu Poljičku županiju (Poljica su do tada pripadala Primorskoj županiji koja je imala sjedište u Klisu); oni su u toj novoosnovanoj županiji imali u svojim rukama svu vrhovnu izvršnu vlast (veliki knez, suci...), i nazivali su sebe plemenitim »didićima«, za razliku od drugih pripadnika te novoosnovane županije: slobodnih pučana i zavisnih kmetića (a kasnije i vlašića).

Kasnije, sredinom XIV stoljeća, u Poljica su iz sjeverne Hrvatske (poslani od ugarsko-hrvatskog kralja Ljudevita I) došli plemići Juraj Rajčić i Juraj Dražojević, te od njih potekoše poljička »vlastela«, koji se, zbog načina na koji su došli, uvijek nazivahu »ugarska vlastela«; oni su, makar ih je u odnosu na »didiće« uvijek bilo brojčano malo, uspješno i ravnopravno s njima dijelili vlast u Poljičkoj županiji, te su napokon, početkom XVI stoljeća, postigli i to da su »od tog vremena gotovo neprekidno obnašali kneževsku čast«[7] (tj. čast velikog kneza, dok je iz redova didića bio biran vojvoda).

Barada drži nevjerojatnom gore spomenutu tradiciju o postojanju trojice braće (Tješimira, Krešimira i Elema), ali priznaje prastaro postojanje triju gore spomenutih plemena, kojima je plemenska tradicija pridjenula ona tri imena, kao što je to u ono doba redovito bivalo, da pleme čuva »predaju o zajedničkom praocu ili rodonačelniku, redovito izmišljenom«;[8] ustanova tih triju plemena je, kaže dalje Barada, »starija od one seoskih zajednica«[9], a sama Po-

---

[6] Vidi: Petar Škarica, Podgrađanin: *Doba naseljenja plemića bosansko-ugarskih u bivšoj županiji Poljica*, Zadar 1901, str. 6. i sl.; Alfons Pavić: *Prinosi povijesti Poljica*, Sarajevo 1903, str. 1—2; Ivan Pivčević: *Povijest Poljica*, Split 1921, str. 4; Stipe Kaštelan: *Povijesni ulomci iz bivše slobodne Općine-Republike Poljica*, Split 1940, str. 12—17.

[7] Pivčević, n. dj., str. 19.

[8] Barada, n. dj., str. 50.

[9] Ibid.

ljička župa je nastala tako što su se ta tri plemena sjedinila u »savez plemena, poljičku općinu ili župu«.[10]

Drugo od dva gore spomenuta mišljenja o postanku Poljičke župe rezultat je značajne i opsežne (104 stranice) znanstvene rasprave dra Đure Ljubića: *Lige i posobe u starom hrvatskom pravu i njihov odnos prema Poljičkom statutu.* Autor se vrlo kritički odnosi prema gore navedenom prvom mišljenju, ali i za njega »Poljica predstavljaju jednu od najosobitijih općinskih tvorba u zapadnim evropskim krajevima«[11], pa i gore navedeni naslov njegove rasprave treba shvatiti ovako: »Premda su lige i posobe već same po sebi vrlo znatne za naše staro pravo... ipak njihovo glavno značenje stoji u tomu, što iz tog instituta možemo tek točno da protumačimo ustav i uređenje poljičke župe...«.[12]

Po tomu dakle, Ljubićevu, mišljenju, nekako »početkom XIII vijeka«[13] kad je državna vlast (ugarsko-hrvatske državne zajednice) zbog feudalne anarhije bila sve manje u stanju da štiti osobnu i imovinsku sigurnost svojih podanika — kod Poljičana se pojavila potreba i tendencija »da se otmu staroj županijskoj vezi, koja im više nije pružala dovoljne zaštite i da stvore posebne autonomne organizacije, kako bi se na taj način mogli bolje zaštititi od prodirućeg feudalizma«[14].

Drugim riječima, Poljička župa ne sama što nije tek jedna od više u broju starih hrvatskih župa, »identična sa starim županijama«,[15] nego je ona nastala upravo kao produkt »procesa desagregacije«[16] (tj. procesa raspadanja) starog županijskog uređenja. Poljička župa je nastala iz konjuracionog (tj. zakletvom stvorenog, zakletvenog, nekrvnog) bratstva, što su ga Poljičani međusobno sklapali da bi tim lakše i uspješnije udruženim snagama zaštitili sebe i svoju imovinu od kriminalnih napadača (razbojnika, varalica, lupeža...), »Poljička župa razvila se iz zaštitne konjuracije sklopljene između stanovnika Poljica«[17].

Dakako, tu je tek riječ o postanku, genezi, Poljičke župe, a kasnije, »kad se poljička župa razvila u teritorijalnu općinu... zaštitne svrhe su stupile u pozadinu prema drugim zadaćama, koje je poljička općina imala da vrši u to doba«[18].

(Što se pak tiče porijekla poljičkog plemstva, ono je, veli Ljubić, nastalo tim što su Poljica bila territorium regale hrvatskih kraljeva, pa su zbog toga statonovnici tog područja kao »kraljevski koloni«[19] uživali neki posebni, povoljniji polożaj, koji se postepeno sve većma afirmirao, da bi »s vremenom postigli položaj ravan hrvatskim plemićima«[20]; što se pak tiče tradicije o trojici braće, ona je »historijska bajka«[21].)

Korisno će biti, čini nam se, da odmah najavimo i naše stajalište prema gore navedenm mišljenjima Barade i Ljubića.

Ne poričući nipošto opću postavku da je i kod Hrvata, dakle i kod Poljičana, prastaro rodovsko-plemensko uređenje prethodilo ustanovu za teritorij vezane seoske zajednice, čini nam se da u konkretnom pitanju triju poljičkih

---

[10] Ibid., str. 52.
[11] Dr Đuro Ljubić: *Lige i posobe u starom hrvatskom pravu i njihov odnos prema Poljičkom statutu,* RAD (JAZU) 240, Zagreb 1931, str. 103.
[12] Ibid., str. 72.
[13] Ibid., str. 103.
[14] Ibid., str. 75.
[15] Ibid.
[16] Ibid.
[17] Ibid., str. 101.
[18] Ibid., str. 102.
[19] Ibid., str. 73.
[20] Ibid., str. 74.
[21] Ibid.. str. 73.

plemena o kojima je riječ, ne bi trebalo naprečac insistirati na njihovoj istovjetnosti s onim prastarim rodovsko-plemenskim uređenjem, odnosno da ne bi trebalo isključiti mogućnost da ta tri poljička »plemena« svoj postanak imaju zahvaliti upravo trima regionalnim savezima seoskih zajednica.

Prihvaćamo, s Ljubićem, da su Poljičani stvorili »posebne autonomne organizacije, kako bi se na taj način zaštitili od prodirućeg feudalizma«, ali nam se čini da ne mora biti točno kad on kaže da se »najizrazitije... pokazuje karakter Poljičke župe u nekim kazneno-pravnim ustanovama Poljičkog statuta«[22] (pri čemu on misli poglavito na članove 26—29 i 36—37, koji govore o solidarnosti Poljičana u svrhu borbe protiv kriminala, osobito u svrhu sakupljanja vražde).

Nama se čini mogućim da su se Poljičani više osjećali ugroženim od nekih zakonitih, legalnih, nego od nasilnih i kriminalnih akcija feudalnog doba, te zbog toga postanak Poljičke župe treba radije tražiti u (da je tako nazovemo) građansko-pravnoj nego u gore spomenutoj kazneno-pravnoj solidarnosti Poljičana.

Ali to nas obavezuje da kažemo na kakve akcije u ovom slučaju mislimo: riječ je o feudalno-teritorijalnom širenju Splita u Poljica.

Stoljeće feudalno-teritorijalnog širenja Splita u Poljica

Više od sedam stotina godina gospodovali su Rimljani sadašnjom našom obalom Jadranskog mora, poslije nego su došli ovamo i krvavim i teškim ratovima pokorili brojna ilirska starosjedilačka plemena. A onda se njihalo ratnih događaja zanjihalo u obratnom smjeru, i tom prigodom, godine 614, srušen je i veliki (oko 60.000 stanovnika) grad Solin, i vrlo se mali broj njegovih stanovnika spasio bijegom na otoke, kamo ih osvajači, Avari i Slaveni, nisu mogli slijediti (jer nisu imali brodova). Ne dugo iza toga, neki od rimskih bjegunaca vratiše se s otoka i naseliše unutar Dioklecijanove palače (koju osvajači Solina nijesu uspjeli srušiti, i u koju su se bili sklonili stanovnici malog ribarskog naselja pokraj te palače, Spalatuma), i tako je počeo živjeti novi romanski gradić (s kojom stotinom stanovnika) Split, nekako upravo onda kad su sa sjevera došla nova slavenska plemena, Hrvati, da bi, zajedno sa Slavenima koji su tu prije došli, potisli Avare i sami tu trajno ostali, pod imenom Hrvata.

Okružen pobjedničkim i neprijateljskim Hrvatima, Split je svoj opstanak mogao zahvaliti upravo čvrstim zidinama Dioklecijanove palače, hraneći se onim »što se dopremalo lađama iz carske Italije«.[23]

Kako su se s vremenom Hrvati počeli sve više smirivati (pogotovo otkad su se počeli pokrštavati), tako je Split sve većma pokazivao tendenciju da se širi izvan zidina Dioklecijanove palače, tj. da obrađuje zemlju oko palače i od toga živi. Toj prirodnoj težnji za boljim životom i jačanjem treba još pribrojiti živu tradiciju i sjećanje na veličinu nekadašnjeg grada Solina, što je Splićanima sugeriralo misao da i oni za sličnim teže. Ta je težnja bila vrlo realna, jer je Split, samo šest kilometara daleko od bivšeg grada Solina, sačuvao

[22] Ibid., str. 91.

[23] Ferdo Šišić: *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb 1962, str. 80.

glavni uvjet da se razvija i raste: geografski središnji položaj na istočnoj obali Jadrana, dobru luku i, preko kliških vrata, dobar put za dobru trgovačku vezu s bližim i dalekim zaleđem.

Mnogi hrvatski knezovi i kraljevi nastojali su raznim koncesijama steći simpatije Splita, a time i simpatije bizantijskog cara, pod kojim je Split bio, te tako sebi otvoriti put da na miroljubiv način zagospodare jednom tim gradom i učvrste svoju prisutnost na Jadranu.

Međutim, te koncesije su bile dvosjekli mač, i nije lako, na primjer, shvatiti, što je stalo na put državničkoj mudrosti velikog i moćnog hrvatskog kralja Tomislava, te on nije jače podržao svog hrvatskog biskupa Grgura Ninskog koji je išao za tim da jurisdikciju hrvatskog biskupa protegne i na grad Split, i da ga, jačanjem glagoljice, najefikasnije pohrvati; Tomislav je takvu podršku mogao osloniti na dva doista velika oslonca: prvo, na pravovjernost i odanost Grgura Ninskog vjeri i crkvi, i, drugo, na svoj vlastiti doista velik ugled i moć.

Što se pak tiče teritorijalne ekspanzije Splita u hrvatsku okolinu, ona je počela najjače dolaziti do izražaja u doba kralja Zvonimira, kad su »bile sasvim nestale granice između Splita i njegove hrvatske okolice«.[24] Tad također počinje snažno feudalno-teritorijalno širenje Splita u Poljica, koje će potrajati jedno stoljeće.

U povelji[25] kralja Zvonimira od 16. travnja 1078. kaže se, kako su se Splićani potužili kralju, da »zbog raširenog obilja« svoje stoke (»propter copiam diffusam animalium«) ne mogu za nju naći dosta paše (»pascuas sufficientes habere nequibant«) u poljičkim selima: »Serenine, Gothe, Tugare, Osici, Debric, Dlanoce, Vallari et Cremene, que posite sunt infra montes Massari«, jer tamošnji, obližnji seljaci to priječe. Kralj naređuje da Splićani mogu tamo slobodno paziti svoju stoku. (« . . . Spalatenses habeant potestatem et libertatem pascendi . . .«). Po tomu su, dakle, Splićani imali pravo svoje blago napasati i u Gatima (gdje će biti buduće središte Poljičke župe!); a iz konfiguracije tamošnjeg tla je jasno da su Splićani računali i na pašnjake u selima Čičla, Zvečanje . . ., jer sva ta sela, zajedno s Gatima, čine jednu zatvorenu geografsku cjelinu.

Sve ako se uzme da je ta povelja falsifikat[26] iz godine 1338, ona je ipak vrijedan dokumenat, ne samo za vrijeme kad je napisana, nego i za Zvonimirovo vrijeme koje je falsifikator mogao, a i morao prilično poznavati, da bi mu falsifikat što bolje uspio.

Međutim, baš za to, Zvonimirovo, vrijeme imamo posve autentičan dokumenat koji na dugo i široko govori o jakoj feudalno-teritorijalnoj ekspanziji Splita u Poljica. To je poznati »Supetarski kartular«, dokumenat dragocjen ne samo za povijest Poljica, nego ujedno »jedan od najvažnijih spomenika iz doba narodne dinastije, iz kojega ključaju povijesni, društveni . . . i drugi podaci«.[27]

---

[24] Grga Novak: *Povijest Splita, I*, Split 1957, str. 75.
[25] *Codex diplomaticus* I, (M. Kostrenčić, J. Stipišić, M. Šamšalović), JAZU, Zagreb 1967, str. 160—161.
[26] Ibid.
[27] Lovre Katić: *Jura sancti Petri de Gomai*, Starohrvatska prosvjeta, III/4, Zagreb 1955, str. 183.

Taj dokumenat nam kaziva, kako je bogati splitski plemić Petar sin[28] Crnoga (ubuduće, zbog kratkoće, zvat ćemo ga Petar Crni) pokupovao mnoge zemlje u Poljicima, koje će kasnije (god. 1080) darovati benediktinskoj opatiji i njezinoj crkvi sv. Petra u poljičkom selu Jesenice. Glavnina tih zemalja nalazila se upravo oko te crkve i samostana, tj. na prostoru dugačkom oko četiri kilometra uz obalu mora od Sõlina kod današnjeg Malog Rata, pa sve do vinograda na Tustoj kosi, koja će se kasnije zvati Mons Crassus«,[29] i od obale mora visoko prema planini (»... usque ad locum qui dicitur Saline, quicquid infra est mons, siue uallis a maris ripa ad uineam Tilsto Cosse«[30]).

Ali i na drugim mjestima u Poljicima Petar je pokupovao dosta zemalja: u Podstrani, Naklicama, Tugarima.

Nekoliko decenija iza toga, povelja[31] ugarsko-hrvatskog kralja Kolomana, koja nosi datum 15. lipnja 1103. potvrđuje splitskoj crkvi prava na poljička sela »Srinjine, Gata, Tugare... sa slugama i sluškinjama i njihovim potomcima... osim toga desetine... Mosora sa cijelom velikom planinom Poljica« (»... Syrenine, Gete, Tugari... cum serius et ancilis et eorum posteris... Decimas preterea... Massari cum toto monte magno Politii«). Ta je povelja također falsifikat,[32] ali je za našu stvar jednako vrijedna kao da je i autentična, jer je napisana u vremenu »bliskom dobi Kolomanovoj«[33] (»negdje oko 1165/66 godine«[34]). Posebno je vrijedno zapaziti da i ta povelja zahvaća selo Gata.

Međutim povelja[35] ugarsko-hrvatskog kralja Gejze II iz godine 1158. potvrđuje također splitskoj crkvi prava na poljičko selo »Srinjine, s livadama, šumama, pašnjacima...« (»Srenina cum pratis syluis, pascuis...«). I za tu je povelju Šišić držao da je falsifikat, ali kasnije se pokolebao pa rekao »izgleda da je autentična. Ali čini se da ova darovnica nije nikad izvršena, pa je zato falsificirana isprava kralja Kolomana od 1103. godine negdje uoči dolaska nadbiskupa Rajnerija«.[36]

Godine 1180. ubijen je (kamenovan) u Poljicima splitski nadbiskup Arnir (Rajnerije), kad je »otišao na planinu Mosor, da zatraži neka imanja crkve«,[37] koja drže »neki stanovnici toga kraja, a također i neki Kačići« (»... quidam incolarum eiusmodi regionis sed et Caciclorum aliqui...«)[38]; riječ je dakle o zemljama koje su primarno držali Poljičani (»stanovnici tog kraja«), a tek sekundarno (»... sed et...«) Kačići, koji, prema tekstu, nijesu bili stanovnici toga kraja, nego su tu tek imali neka imanja.

---

[28] I. Ostojić: *Kad je osnovan samostan sv. Petra u Selu*, Starohrvatska prosvjeta, III/4, Zagreb 1959, str. 143.

[29] Viktor Novak — Petar Skok: *Supetarski kartular*, JAZU, Zagreb 1952, str. 39.

[30] Ibid., str. 213.

[31] *Codex diplomaticus* II (T. Smičiklas), JAZU, Zagreb 1904, str. 10—11.

[32] F. Šišić: *Dalmacija i ugarsko-hrvatski kralj Koloman*, Vjesnik Arheol. društva, sv. X, Zagreb 1909, str. 60—68.

[33] Pivčević, n. dj. str. 6; F. Šišić: *Povijest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića*, I, Zagreb, 1944, str. 100—102.

[34] Šišić, ibid., str. 100.

[35] Smičiklas; *Codex diplomaticus* II, Zagreb 1904, str. 86—87.

[36] Šišić, Ibid.

[37] T. Arhiđakon: *Kronika* (preveo Vladimir Rismondo), Split 1960, str. 41.

[38] Smičiklas, n. dj. str. 165.

Nešto kasnije oružani Splićani dođu u Poljica te »provevši potragu o nadbiskupovim ubojicama, nekoje pronađu, i odmah ih objese na vješalima«.[39]

Od svih sela i zemalja, što su imenovane u gore navedenim kraljevskim poveljama, samo Srinjine su ostale trajan posjed splitske crkve.

Tim je ujedno završeno stoljeće uspješnog teritorijalnog širenja Splita u Poljica, jer su svi kasniji pokušaji ostali bez uspjeha, ili su imali samo kratkotrajan uspjeh.

Feudalni karakter gore navedenog širenja Splita u Poljica sasvim je normalna i razumljiva stvar za feudalno doba, kao što je isto tako normalno i razumljivo, da su, u ono doba uske i intenzivne povezanosti građanskog i crkvenog života, ugled, rast i jačanje nekog grada mnogo ovisili o crkvenoj vlasti.

Split se tako širio u Poljica i onda kad je, kako u slučaju Arnira, bilo kamenovanja i vješanja. Baš u to doba Bizant je za kratko vrijeme (1167—1180) u svojoj vlasti imao ne samo Split, nego i jedan dio Hrvatske (»rijeci Krki na jug«[40]) u kojem su bila i Poljica. Tada »Splićani zamole nadbiskupa Arnira da krene u Carigrad u posjet carskom dvoru«.[41] On je putovao u Carigrad i potužio se caru da neki Poljičani, a i Kačići (gore bilješka broj 38) protupravno drže neke zemlje splitske crkve. Makar se Arnir, pošavši u Poljica, oslanjao i na Kolomanovu povelju, iz čitavog toka događaja očito je da je on bio iskreno uvjeren u zakonitost i pravednost svog postupka (on je tek malo prije toga, na poziv Splićana, došao iz Italije u Split za nadbiskupa), za koji je dao svoj život. Kad mu je čas prije njegove smrti »mnoštvo naroda«[42] oko njega prijeteći dovikivalo: »Što ti, najgori i nepravedni biskupe, pokušavaš raditi protiv nas? Zar misliš, da možeš nas izbaciti iz posjeda zemljišta naših otaca i pređa?«[43] — Arnir im na to mirno »slobodnim i vrlo snažnim glasom«[44] odvrati: »Nije vaše zemljište, kako tvrdite, nego posjed crkve blaženoga Dujma, od vas do ovoga časa protuzakonito prisvojen«.[45]

U tom dijalogu, ujedno, sadržana je bit sukoba između Splita i Poljica. S jedne strane, kraljevske povelje darovnice (autentične ili neautentične), i na temelju njih feudalno pravo i zakonitost — a, s druge strane, stari i prastari dotadašnji posjed zemljišta na temelju starohrvatskog (tj. predfeudalnog) običajnog prava, te otpor feudalnom posizanju za tim njihovim zemljištem.

Petar Crni također je brižno pazio da sve svoje kupovine obavi na zakonit način, pred vjerodostojnim svjedocima, tako da mu nije bilo teško kasnije pred sudovima obraniti zakonitost svojih kupovina, kad su neki Poljičani, uglavnom rođaci prodavalaca, osporavali to njegovo pravo. Ali to je bila feudalna zakonitost, on je često zemlje kupovao »u bescijenje«[46] (»za nešto žita, vina, sira, za tri koze, za luk i debelu prasicu, za nekoliko runa vune itd.«[47]), od ljudi koji su pali u neku nevolju.

---

[39] Arhiđakon, n. dj. str. 41.
[40] Ferdo Šišić: *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb 1962, str. 172.
[41] Arhiđakon, n. dj., str. 40.
[42] Ibid., str. 41.
[43] Ibid.
[44] Ibid.
[45] Ibid.
[46] G. Novak, n. dj., str. 400.
[47] Katić, n. dj. str. 188.

Petar Crni je, čini se, pri kraju svog života (možda i zbog toga što mu pređi[48] bijahu iz Poljica) osjetio neko kajanje zbog svog, makar feudalno sasvim zakonitog načina kupovanja, pa je na svoj nadgrobni spomenik još za života dao uklesati i ovu (sad već glasovitu) misao: »Dok sam bio u snazi, bio sam strah i trepet svijetu«.[49]

Katić se slaže[50] s Markovićem da odnosni stih nadgrobnog natpisa, u kojem sva slova teku jedno za drugim bez razmaka: ETDUMVIGUITERRORINORBEFUI — treba čitati: Et dum vigui, terror in orbe fui (a ne kako je čitao[51] V. Novak: Et dum viguit error, in orbe fui). Katić nije ni pokušao da sam kaže što misli o kavom se tu terroru radi, ali se mnogo trudio da pokaže kako su cijene kakvim je Petar kupovao »normalne«,[52] jer se tada za slične cijene posvuda kupovala i prodavala zemlja, te se, prema tomu, Petar zbog toga nije trebao uznemirivati.

Međutim, čini nam se da je prikladnije složiti se s Markovićem i u ovom, kad on kaže da je Petar Crni »imao snage«[53] da napokon shvati, kako je i sama feudalna zakonitost (makar u to doba općenito prihvaćena) terror za one protiv kojih je upravljena. A Poljičani (suseljani njegovih pređa) pomogli su mu, čini se, da to shvati; kod Poljičana se, kako to i sam Katić nekom drugom zgodom kaže, »glad za zemljom osobito... opaža«,[54] jer su »skučeni u svojim brdima«,[54a] gdje ima mnogo kamenja, a malo zemlje, od koje jedino žive.

Ukratko, držim da bi bilo prikladno reći: Petar je u očima Poljičana, i u svojim vlastitim očima, bio terror legalis.

Postavši jedinim vlasnikom svojih pašnjaka, poljička seoska zajednica postaje efikasna brana protiv nadirućeg feudalizma i temeljni kamen postanka poljičke župe.

Gore opisanim uspješno ostvarenim teritorijalnim širenjem Split je u Poljicima stekao barem onoliko prostran teritorij kolik je bio poljički dio prigradskog obrađenog zemljišta, tj. »ager centuriatus«[55] starog grada Solina; taj ager centuriatus zahvaćao je prema istoku, tj. u Poljicima, barem područje današnjeg sela Podstrane (a prema zapadu je sezao do današnjeg Kaštel-Kambelovca).

Međutim, starom gradu Solinu pripadalo je i šire prigradsko područje, takozvani »ager extra clusus«; taj ager je »mogao sezati do... Mosorskog bila«,[56] tj. zahvaćao je velik dio Poljica; pod tim nazivom, ager extra clusus, razumijevale su se »većinom šume, pašnjaci, krš i ostalo neobrađeno zemlji-

---

[48] V. Novak, n. dj.. str. 48.
[49] Katić, n. dj. str. 184.
[50] Ibid., str. 186.
[51] V. Novak. n. dj., str. 19 i sl.
[52] Katić, n. dj., str. 188.
[53] Miroslav Marković: *Epitaf Petra Crnoga*, Starohrvatska prosvjeta III/3, Zagreb 1954, str. 50.
[54] Lovre Katić: *Imbrevijature splitskog notara de Salandis*, Starine 47, Zagreb 1957, str. 194.
[54a] Lovre Katić: *Četiri poljičke isprave iz XIV stoljeća u splitskom Kaptolskom arhivu*, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, Dubrovnik 1953. str. 89.
[55] Mate Suić: *Ostaci limitacije naših primorskih gradova u ranom srednjem vijeku*, Starohrvatska prosvjeta, III/5, Zagreb 1956, str. 12.
[56] Ibid., str. 13.

šte«;[57] a takav je upravo prostrani teritorij koji je Splićanima darovan poveljama kralja Zvonimira i Kolomana. Sasvim je normalno bilo očekivati da će Split, ako je htio rasti i jačati, i dalje nastojati da pođe stopama staroga Solina te sebi priključiti i to područje. Iz gore navedenih kraljevskih darovnica vidi se i razlog tog nastojanja: splitsko blago, jer ga ima mnogo, treba široke pašnjake.

»Koliko se ovaca moglo ponekad uzgajati na teritoriju splitske općine, pokazuje podatak, prema kome je humski knez Toljen 1236. oteo Splićanima u jednoj prilici gotovo 80.000 ovaca«.[58] Nekoliko godina kasnije Klišani su, jednom prigodom, u jednoj noći ugrabili Splićanima »gotovo trideset tisuća ovaca«.[59]

Međutim, koliko god je za Split bilo potrebno da ima poljičke pašnjake, toliko je Poljičanima bilo potrebno da to, ako mogu, spriječe. Poljičani su morali držati mnogo blaga, i zbog kruha (volovi oru; bez gnoja mršava zemlja ne plodi), i zbog obuće i odjeće (kože, vune), i zbog mesa, sira, mlijeka. A poljički su pašnjaci i sami mršavi, na njima je trava »slatka« (kako se to i sada kaže u Poljicima), ali vrlo sitna i blago je brzo »ozuba«, tj. popase do zemlje, gotovo do korijena.

A povrh svega toga, za Poljičane je bilo važno da Splićani nemaju prava pasti blago na njihovim pašnjacima i zbog ovoga što će, kako ćemo vidjeti, Poljičanima biti potrebno da imaju slobodne ruke da, kad im zatreba, neki svoj pašnjak pretvore u obradivo tlo (jer su one kućne zadruge, koje su se diobom množile, ostajale na sve manjim i nedovoljnim obrađenim površinama).

Kako su se Poljičani zaštitili od gore spomenutog feudalnog nadiranja Splićana i sačuvali za sebe svoje, vitalno važne pašnjake kažu nam, držim, članovi 56abc i 59ab Poljičkog statuta.

U članu 56a kaže se: »Sela, koa imaju kotare svoe odione i odtesite po granicah od inih seo... ča e ispaša... nie volan braniti paše nitkor od susidnega sela, ne budući is priko tretjega sela, nego ima biti paša o-togai kako e zakon svuda«.[60]

To isto u članu 59a: »Ča e ispaša... od susidnega sela ne ima se braniti po zakonu pasti po ispaši, ne budući is priko tretjega kotara, kako e i prija rečeno«.

I sankcija u članu 56b: »Tko li bi is priko inoga kotara hotio pasti, more se braniti i poati, kako e običai«.

Po tomu, dakle, poljička sela nijesu više tek vlasnici osamljenih teritorija, poput oaza, otoka, na nepodijeljenom teritoriju cijelih Poljica, nego se znadu granice sela koja u neprekinutom nizu graniče jedno s drugim. (Iz riječi: »sela koa imaju...« može se, čini nam se, razabrati, da taj proces diobe u doba kad je taj običajni zakon nastajao, još nije bio dovršen, te sva sela nijesu imala obilježene svoje granice).

Ta dioba i razgraničenje je, čini nam se, najvažniji događaj u dotadašnjoj povijesti Poljica, poslije onog kad su pojedine kućne zadruge, unutar svojih

[57] Ibid., str. 8.

[58] *Historija naroda Jugoslavije I*, Zagreb 1953, str. 737.

[59] Arhiđakon, n. dj., str. 59.

[60] *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, pars I, vol. IV, Zagreb 1890, str. 24—141: *Statut Poljički*, uredio prof. V. Jagić; otud su svi naši navodi iz Poljičkog statuta (lako će se naći jer su označeni redni brojevi članova).

sela, u davno doba ždrijebom dobile »stare i zakonite žribove i sada i podvornice« (čl. 59a).

Odredbom koja zabranjuje da čobanin sa svojim blagom prijeđe na teritorij bilo kojeg sela, osim susjednog, spriječeno je da bi neki gazda, Splićanin ili Poljičanin, mogao u velikim razmjerima iskorištavati poljičke pašnjake. To je naročito moralo pogoditi Splićane koji su na svojim posjedima u Poljicima mogli stacionirati desetke tisuća ovaca.

A sankcija za prekršitelje gore navedene odredbe je velika: hvatanje blaga i plaćanje kazne, a i oduzimanje blaga.

Kakav je efekt to imalo može se, čini nam se, razabrati iz jednog dokumenta iz godine 1333; u tom dokumentu se kaže kako su se Splićani potužili ugarsko-hrvatskoj kraljici Elizabeti da Poljičani, kad počine neki zločin protiv Splićana, odbijaju da se podvrgnu redovnim zakonima hrvatsko-ugarske državne zajednice (zapravo njenog hrvatskog dijela) tvrdeći da oni po drugim zakonima trebaju biti suđeni, a to sve zato da bi imali veću slobodu i ubuduće zlo raditi (» ... asserentes aliis se ordinibus iudicare debere, quare ut liberior sibi facultas maneat delinquendi«[61]); očito je da su tu Splićani nezadovoljni ne samo poljičkim sudovanjem nego i poljičkim zakonima, zasnovanim na starohrvatskom (tj. predfeudalnom) običajnom pravu.

Nije teško pomisliti da su Splićani oduzimanje svog blaga koje je zašlo na pašnjake poljičkih seoskih zajednica, smatrali zločinom kojega dopuštaju i sami poljički zakoni; a upravo taj zakon se izričito naziva »običajem«, što govori o njegovoj starini.

Međutim, baš onda kad se rađao, nastajao taj običaj, morala se, zajedno s njim roditi i neka međuseoska vlast, koja bi bila nadležna da bdije nad primjenom gore navedenih zakona, rješava eventualne međuseoske sporove, utvrđuje prekršaje, brine se da granice između sela budu jasno obilježene... Za uspješno djelovanje te vlasti nije moglo biti pogodno da joj predstavnici stanuju odveć daleko, te ne mogu lako biti pri ruci u prekršajima koji su se mogli češće događati i ne poznaju dobro lokalne prilike. Najprikladnije je bilo, čini se, da grupe sela u pojedinim, geografski zaokruženim područjima (doline okružene gorskim kosama), sebi biraju vlast o kojoj je riječ.

A upravo, geografski jedno od drugog odvojena, su tri područja, za koje »tradicija« tvrdi da su nastanjena trima raznim plemenima, te svako od njih ljubomorno čuva svoje pravo da iz svojih redova bira jednog suca (čl. 3. Statuta); zbog toga se nekako nameće pitanje, nije li možda u konkretnom slučaju naziv »pleme« tek etiketa naknadno stavljena na svako od tri već formirana regionalna saveza slobodnih seoskih zajednica, tj. onih unutar čijih granica Splićani nijesu imali svojih zemljišnih posjeda (kamo bi mogli stacionirati svoja stada).

U prilog tomu govori, čini nam se, i činjenica što područje sela Srinjine, Podstrana, Jesenice i Duće — nije pripadalo ni jednom od tri plemena, niti je iz njihovih redova bio biran sudac o kojima govori čl. 3. Statuta. Po našem gore navedenom razlaganju to bi se moglo ovako objasniti:

Selo Srinjine, poslije godine 1180, vlasništvo je Splićana (a njegovi stanovnici su »kmetovi«, tj. koloni na zemljištu svojih feudalnih gospodara), a u

[61] *Bullettino XXV*, Split, 1902, Copert., str. 2.

području drugih gore spomenutih sela Splićani su već davno prije te godine imali svoje velike posjede. Na svim tim posjedima Splićani su mogli, kako je gore rečeno, stacionirati mnoge tisuće svojih ovaca da bi ih napasali na poljičkim pašnjacima. Ako su, dakle, oni regionalni savezi seoskih zajednica nastali poglavito zbog obrane od takve opasnosti, razumljivo je da ta, splitskim feudalizmom infiltrirana sela, nisu mogla tražiti ni dobiti pravo da iz njihovih redova budu birani suci o kojima je riječ, niti su se ta sela mogla okititi imenom kojeg od tri gore spomenuta »plemena«.

Naprotiv, ako se uzme da je, na primjer, »pleme« Kremenićana, koje je obuhvaćalo sela Sitno i Dubravu, postojalo prije 1180, tad bi bilo teško shvatljivo, kako to ugledno pleme nije naselilo lijepu i plodnu dolinu sela Srinjine, koje s ona prva dva nekako i geografski spada zajedno. Dakako, moglo bi se reći da je selo Srinjine poslije pada u kmetski, odnosno kolonatski odnos (godine 1180) izgubilo pripadništvo plemenu Kremenićana; međutim u tom slučaju bi ostalo teško shvatljivo zašto se pripadništvo svakom od tri plemena, pa i plemenu Kremenićana, uporno vezivalo za porijeklo od zajedničkog praroditelja (što se padom u kmetstvo ne bi moglo lako poništiti ili zaboraviti).

Međutim, prava seoskih zajednica nad pašnjacima nijesu svršavala s tim da oni budu rezervirani za pašu njihova blaga, nego je seoska zajednica diobom tih pašnjaka mogla povećati obradive površine svojih kućnih zadruga — uprkos tomu što se u čl. 59a Statuta kaže:

»naiprvo ča e ispaša gdi nie gaja, toi se ne more diliti meu sobom, ere se i tako li ne bi moglo od selanina braniti pasti, ne takam od svoga selanina, da i od susidnega sela ne ima se braniti po zakonu pasti po ispaši...«

Ta odredba o nedijeljenju pašnjaka navela je Baradu da reče, kako su ti, »obični« (tj. oni gdje nema gaja) pašnjaci »ostajali trajno nedjeljivi«;[62] to isto kaže[63] i Grekov.

Gajevi, tj. branjevine su posebna vrst pašnjaka kamo blago smije zalaziti samo s nekim ograničenjima, kako se to kaže u članu 56a Statuta:

»volno e... selo svako svoe gae gaiti... kakono e zakon svuda, da svako selo svoe gae gai i čuva edan od drugoga dotle, dokle se ispase vomi i urne se jur jalovina; a pake kada se jure istare i pusti se ini dobitak (ini dobitak = drugo blago), toi e jure kako ispaša, gdi nie gaja«.

Gajevi su dakle bili primarno rezervirani za pašu volova, kako bi oni mogli ojačati za oranje, a tek onda kad bi volovi gajeve popasli, puštala se ostala stoka, i od tog časa su ti gajevi postajali slobodni za pašu, ne samo za blago sela kojem su pripadali nego i za ono susjednoga sela, ili susjednih sela, ako ih je bilo više. (Uzgred rečeno: i u gaj koji još nisu popasli volovi sela kojem je taj gaj pripadao, smjeli su zaći volovi iz nekog drugog sela, ali samo u slučaju da je taj strani seljak imao u tom selu zemlju oranicu, te je došao da s volovima ore; ali i ta koncesija bila je vrlo ograničena, jer su se umorni volovi mogli u gaju zadržati samo za vrijeme koje nije bilo duže nego je potrebno »dokle se težak priobue«, čl. 59c).

---

[62] Barada, n. dj., str. 67.
[63] Grekov, n. dj., str. 70.

Međutim, pored te, gajevi su za svaku seosku zajednicu imali još jednu neobično važnu funkciju: mogli su biti podijeljeni među pojedine kućne zadruge i tako biti pretvoreni u obradivo tlo; tu podjelu provodila je sasvim samostalno, bez ikakva upletanja sa strane, seoska zajednica kojoj je taj gaj pripadao; to je veliko i nadasve važno pravo seoske zajednice (o načinu te podjele bit će niže još govora).

Ali, po našem mišljenju, postojala je mogućnost da se i »obični« pašnjaci, tj. oni koji nijesu gajevi, pretvore u obradivo tlo, uprkos gore navedenim riječima iz člana 59a koje prividno to onemogućuju. Ta mogućnost je, mislim, sadržana u članu 56c:

»I da nitkor ni niedno selo nie volno učiniti gaja novoga ali zagaiti ono ča nie bio stari gai, odloživ ako bi dopuščeno dostojno od kneza i sudac i puna dvora«.

Taj član Barada nije naveo na početku svoje knjige, kad joj je kako sam kaže, postavljao temelje navodeći članove 56a i 59abc.

Međutim, riječi tog člana, o uspostavljanju novoga gaja, *ekvivalentne su,* po našem mišljenju, *ovima:* s dozvolom vrhovne vlasti cijelih Poljica može neka seoska zajednica svoj obični pašnjak pretvoriti u gaj (branjevinu). Jer *jedino zemljište* koje je moglo doći u obzir za stvaranje novog gaja *bijahu baš »obični« pašnjaci.*

A kad je već jednom obični pašnjak pretvoren u gaj, tad je seoska zajednica kojoj je taj gaj pripadao, mogla ići dalje i, kako smo gore rekli, podijeliti ga (po članu 59ab, kako ćemo vidjeti niže) među svoje kućne zadruge, a one su ga opet mogle pretvoriti u obradivo tlo.

Tako je gaj bio prijelazna faza na putu pretvorbe zajedničkog vlasništva pašnjaka seoske zajednice, do privatnog vlasništva pojedinih kućnih zadruga.

Međutim, početna faza tih pretvorbi, to jest pretvaranje običnih pašnjaka u gajeve, nije mogla biti samo briga seoske zajednice u kojoj se to dešavalo, nego i svih susjednih seoskih zajednica, čije je blago u gajeve moglo tek djelomično zaći, a kad bi oni bili podijeljeni, tad se i to djelomično pravo potpuno gasilo. Ako je pak od dva susjedna sela jedno pripadalo jednom od tri gore spomenuta plemena, a drugo drugom, tad je pretvaranje pašnjaka u gajeve postajalo ujedno i međuplemensko pitanje, pa je možda upravo ta životna potreba, da se ta pitanja uredno rješavaju, tražila da se ustanovi neka viša vlast za cijela Poljica, u kojoj bi bila ona tri suca, s velikim knezom na čelu (a kasnije su tu još bili vojvoda, kančilir...).

Tako bismo napokon ipak došli na Ljubićevu misao (navedenu na početku) da su Poljičani stvorili »posebne autonomne organizacije, kako bi se na taj način zaštitili od prodirućeg feudalizma« — samo to ne bi bilo na bazi kazneno-pravne solidarnosti (kao kod Ljubića), nego na bazi građansko-pravne solidarnosti, kako smo također na početku napomenuli.

Ali još nešto, taj otpor vanjskom feudalizmu urodio je, čini se, još jednim plodom: bio je popraćen otporom unutarnjem feudalizmu.

Tu, čini nam se, spada ponajprije ovo što Statut kaže o Vlasima (član 25):

»I ovoi primiše poličane svi općeno... da niedan poličanin ne more držati vlaha u Policih ni na poličkom, odlože tko ga more držati na svom i o svom, odlože dobre vole na čem bi stali«.

Boeglin drži da taj zakon ide u korist Vlaha, da ih Poljičani ne bi u većem broju pretvarali u svoje sluge; taj zakon, veli Boeglin »poljički plemići morali su prihvatiti«,[64] kao što su i vlastela Cetinske krajine morala prihvatiti i priznati privilegij dan tamošnjim Vlasima, naime »da ne drže Hrvati Vlaha mimo ednoga bravara«[65] (bravar = čobanin koji čuva i koze).

Međutim, smisao i akcenat gore navedenog zakona nije na tomu da Poljičanin ne smije držati Vlaha, nego da ga smije držati samo na svom privatnom vlasništvu, svojim privatnim pašnjacima, a ne na zajedničkim.

A posljednje riječi zakona »odlože dobre vole (u nekim prijepisima Statuta: ako bi s dobrom voljom) na čem stali« — treba, čini nam se, razumjeti ovako, da se tu radi o dobroj volji Poljičana, hoće li, na primjer, dopustiti da neki Vlah pribjeglica, siromah dođe sa svojim blagom na poljičke pašnjake.

Ali, sve ako se gore navedene riječi uzmu u smislu prepuštanja dobroj volji Vlaha (i njihove vlaške organizacije) hoće li doći u Poljica ili ne, to ni u kom slučaju ne može preinačiti gore spomenuti glavni smisao zakona, pa bi u tom slučaju ukupan smisao zakona bio ovaj: Vlah ne smije stati u Poljicima da bi pasao blago na pašnjacima seoskih zajednica, ali pojedini Poljičani mogu unajmiti Vlaha da im čuva i pase blago na njihovim vlastitim pašnjacima, ukoliko te pašnjake imaju i ukoliko mogu naći Vlaha koji će dobre volje pristati da im služi kao čobanin.

Po tomu, dakle, zakonu nijedan Poljičanin nije mogao držati, s pomoću unajmljenog čobanina Vlaha, mnogo blaga te ga napasati na pašnjacima svog sela i susjednih sela, a još manje je to mogao učiniti neki stranac (recimo Splićanin) u dogovoru s nekim Poljičaninom, na čijem bi imanju stacionirao svoje stado. Taj zakon je, naravno, ujedno svjedočanstvo i potvrda kako je pitanje iskorištavanja pašnjaka bilo vitalno važno za stare Poljičane, te zbog toga ostaje prihvatljivija i naša misao, kad smo pokušali i sam postanak Poljičke župe dovesti u vezu s tim.

Ovdje možda, spada i zakon o maksimiranim cijenama mesa, zajedno sa zakonom o trgovcima.

Poljički Statut (u članu 107ac) određuje maksimalne cijene svim vrstama mesa osim svinjskome koje se može prodavati po slobodnim cijenama. Grekov je iz toga sasvim logično zaključio, da je u Poljicima svinjskog mesa bilo u izobilju (»svinjsko meso... najobičnije i najraširenije«[66]), pa mu nije trebalo cijene maksimirati.

Ali ipak je, čini nam se, ta logika promašila; svinjskog mesa nije u Poljicima moglo biti obilnije nego, recimo, ovčjeg ili kozjeg, jer Poljičani nijesu nikada imali dovoljno, »ožitka«. tj. žitarica, ni za sebe, a svinje bez ožitka nije moguće držati, pogotovo na poljičkom kršu, gdje one vani mogu malo što naći.

Zbog toga smisao zakona o maksimalnim cijenama mesa treba tražiti u drugom smjeru, i to, možda, u ovom: taj zakon je represivna mjera protiv onih pojedinaca unutar seoske zajednice, koji bi se, na štetu ostalih, htjeli intenzivnije baviti stočarstvom i bogatititi prodajom mesa; a svinjsko meso nije trebalo zahvatiti tim zakonom, jer svinje ne mogu ugroziti i popasti seoske pašnjake.

Takvo tumačenje zakona o kojem je riječ, postaje, čini se, još prihvatljivije, ako se ima na umu i zakon o trgovcima (član 107b i 109) koji određuje da trgovac,

---

[64] Yves Edouard Boeglin: *Pučki kotari u Poljicima*, Istorijski časopis VIII, Beograd 1959, str. 65.

[65] Radoslav Lopašić: *Zakon za hrvatske Vlahe županije Cetinske od god. 1436*, Hrvatski urbarij, Zagreb 1894, str. 11.

[66] Grekov, n. dj., str. 14.

u našem slučaju mesar, ne smije prodavati robu strancima, dok ima domaćih kupaca u selu u kojem se prodaja vrši, a »inako učiniv da mu je ni targ za jagmu općeno«.

Način diobe gajeva govori da je seoska zajednica u Poljicima vrlo stara samoupravna ustanova (starija od tri poznata poljička »plemena«).

Već je gore rečeno da je seoska zajednica bila isključivo nadležna za podjelu svojih gajeva među svoje kućne zadruge, te takvu diobu nije mogao nitko izvana spriječiti. Posebno mi se čini značajnim to što se predstavnici onih triju plemena (suci) nijesu u to upletali. Ali evo da najprije navedemo što o tomu kaže Statut:

U članu 59a kaže se: »Ako bi se zgodilo, da bi koe selo hotilo meu sobom razdiliti gai... rekući ako ne mogu ali ne te (tj. neće) zaedno pasti ali držati, to est ako bi edan ali ih veće prosili... dila ki jih more doiti, ali pak ako bi sve selo bilo kuntento, da se razdili da vide ča e čigovo... toi se ima diliti ovakoi i po ovi put: najprvo ako bi se znala vrv i dio kako gre od plemenšćine meu selom, po miri i po vrvi od baščine, tada ne bi tribi inoga ni inaka dilenia iziskavati od gaev, nego po pravoj vrvi... Nu li se ne zna ni se more znati vrv meu sobom od plemenšćine, kako se nahodi gdi e veće dionikov u selu, tomui se ima ovako diliti gai: naiprvo i naipočeonie počelo od iskoni na stare i zakonite žribove i sâda i podvornice ima poiti do gaja«.

U članu 59b kaže se: »I pake k tomu i polag toga ako bi se podobnim putem i načinom našlo da bi koja zastava ili podvornica i novie dostoino nasliena, ako i ne bi toliko od starin, a est podobno i dostoino, totu se ima niki razgled od dila učiniti, neka more svak živ biti; jere ništar nie, ča e vazda bilo«.

Napokon, u članu 59d kaže se: »I konac i na svrhu svega ovogai zgora pisanoga tribue obslužiti zakon i običai, i pake nikoliko i pridomišlenie, koe stoi u onih, ki budu vrh toga... određeni«.

Barada je iznio uvjerljivih dokaza za misao koju je već Mažuranić rekao, da se dioba gaja vršila u razmjeru »po kojemu su se negda podijelili predstavnici pojedinih loza vrvnih«,[67] kada su došli u selo i zaposjeli ga. Tu prvu diobu Barada je sretno nazvao »matičnom diobom«.[68]

Koliko je tada pojedina kućna zadruga dobila zemlje, plemenšćine, taj se dio i razmjer (u odnosu na druge kućne zadruge) »uvijek pamtio«,[69] i ako su tokom vremena od te jedne kućne zadruge nastale (diobom) dvije, tri..., pa onda opet došlo do neke diobe seoskog gaja, tad su sve te novonastale kućne zadruge globalno dobivale onoliko koliko bi bila dobila ona jedna (da se nije dijelila) od koje su ove nastale — a taj globalni dio gaja su novonastale kućne zadruge međusobno dijelile baš onako kako su podijelile i svoju vlastitu zemlju, plemenšćinu.

A kod podjele vlastite zemlje, plemenšćine, kaže Barada, nije se gledalo na krv, nego se dijelilo »po glavama«[70] (kako to kaže član 33 Statuta), tj. ako se na primjer, dijelila jedna kućna zadruga u kojoj su bila dva brata, jedan neoženjen, a drugi oženjen i ima dva sina, tad se zemlja, plemenšćina te kućne zajednice dijelila na četiri jednaka dijela, i svaki od tih muškaraca mogao je

---

[67] Vladimir Mažuranić: *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, Zagreb 1908—1922, str. 1616.

[68] Barada, n. dj., str. 24, 28, 30.

[69] Ibid., str. 25.

[70] Ibid., str. 87, 89, 93, 119.

uzeti svoj dio, osnovati novu kućnu zadrugu i zasebno živjeti, ili su neki od njih mogli ostati u zajednici a druge odvojiti dajući im njihov dio zemljišta (kad je u zadruzi bilo i sestara, tad je i svaka od njih dobivala dio kao i brat, ali ona nije mogla osnovati posebnu zadrugu nego je morala ostati u zajednici s nekim od braće). Kad se dakle, dijelio gaj, sve te novonastale kućne zadruge globalno su dobivale onoliko koliko bi ga bila dobila ona jedna od koje su nastale, kako je gore rečeno, a one su taj globalni dio gaja međusobno dijelile baš onako, kako su podijelile i svoju zemlju, plemenšćinu.

Po tomu, dakle, pri diobi neke kućne zadruge, kaže Barada »stepeni srodstva... nisu igrali nikakvu ulogu«,[71] tj. svaki od sinova (ili kćeri) dobiva onoliko koliko i njegov otac, a neoženjeni stric ne dobiva ništa više nego bilo koji od njegovih sinovaca, »krvna veza... ne igra nikakvu ulogu«[72]; zbog toga su svi ti sudionici u diobi seoskoga gaja s pravom nazvani »vrvna braća«, i svaki će od njih dobiti jednak dio gaja, a svi skupa onoliko, koliko bi dobili da se nijesu dijelili. A svaka dioba gaja postaje »matičnom« za sve buduće diobe gaja, ako se kućne zadruge nastave dijeliti, te za »vrv« treba reći konačno: »krvna veza otpada, a ostaje veza prava na udio i veličinu u dijelu u svim diobama općina (naša opaska: općina = gajeva) prema dijelu u diobi, koja seže do prvotne matične diobe«;[73] dakako, ako se ne može pratiti pamćenjem čitav niz tih dioba, uzima se kao matična ona koja se kao najstarija pamti.

Pri svemu tome je, čini nam se, Barada ipak pretjerao s izrazom »krvna veza otpada«. Možda se sretnije izrazio Božić, kad je rekao: »Genealoško stablo je *kad se znaju načela po kojima se baštinska zemlja deli,* u neku ruku i slika prava na delove zemlje svih pripadnika jedne loze, tj. ljudi... koji su... vrvna braća«.[74]

Riječi u citatu potcrtane ja sam potcrtao, jer mi se čini da to pruža mogućnost da se uskladi misao Barade s onom Božića. Međutim, treba ipak reći da se lakše pamtilo sudjelovanje u diobama, nego pratilo genealoško stablo, tako da je ono kod novih dioba malo moglo pomoći, ali ga ne treba ni isključivati.

Ali je očito da se tokom vremena, zbog mnogih uzastopnih dioba kućnih zadruga, moglo doći u situaciju da se ne nađe ni jedna od prošlih matičnih dioba koju bi svi zainteresirani jednako pamtili i htjeli je priznati kao takvu. Ako pak nije bila riječ o diobi gaja koji je pripadao nekom užem krugu vrvne braće, nego o diobi seoskog gaja, tad je jedino ona prva matična dioba mogla, ako se pamtila, kazati koliko koga po vrvnom pravu dopada. Ako se pak ta prva dioba nije pamtila, te se »ne more znati vrv« (čl. 59a), tad je trebalo osloniti se na »naiprvo i naipočeonie počelo od iskoni na stare i zakonite žribove i sâda i podvornice« (ibid.) te u srazmjeru s veličinom tih ždrijebova tj. dijelova vrta i podvornice »ima poiti i dio gaja« (ibid.).

Vrt i podvornica su kućama najbliži i najdragocjeniji dijelovi »baščine«, tu se pri diobi kućnih zadruga pazi na svaki pedalj zemlje koja se jedva kada nekomu prodaje, s nekim mijenja ili nekomu poklanja... Ukratko, veličina vrta i podvornice su neka gruba slika veličine sudjelovanja u onoj prvoj, zaboravljenoj, matičnoj diobi.

---

[71] Ibid., str. 85.
[72] Ibid.
[73] Ibid., str. 27.
[74] Dr Ivan Božić: *»Vrv« u Poljičkom Statutu,* Zbornik filozofskog fakulteta, IV/1, Beograd 1957, str. 99.

Međutim, to sve skupa nam kaže kako je ustanova seoske zajednice o kojoj je riječ vrlo stara, mnogo starija nego ona tri plemena za koja se kaže da su potekla od trojice braće koja su godine 949 (kad im je ubijen otac Miroslav) došla u Poljica. Od te godine, pa dalje, nije bilo vremena da se odvije proces u kojem bi se od one trojice ljudi namnožilo toliko potomaka, da tek oni formiraju seoske zajednice o kojima je riječ, te da iza toga opet protekne toliko vremena da se to doba formiranja, tj. prva matična dioba, zaboravi. Dakako, što se tiče te logike, treba dopustiti mogućnost da je po nekoliko potomaka one trojice braće pošlo u razna poljička sela (osim u područje »pučkih katuna«, tj. sela Srinjine, Podstrana, Jesenica i Duće). Oni su našli načina da tamo dobiju zemlju (recimo podvrgavanjem starosjedilaca u kmetstvo, ili zauzimanjem nezauzetog zemljišta...), sudjeluju u daljim diobama gajeva — i napokon, kao ugledniji, nadjenu svoje ime trima regionalnim savezima seoskih zajednica.

Prikladno bi, možda, bilo dopustiti, da su potomci trojice braće bili primarno birani za suce i za velikog kneza, i da su se tokom vremena sasvim stopili s drugim slobodnim, uglednijim i bogatijim, starosjedilačkim stanovništvom sela u kojima su se nalazili — te se svi skupa nazvali »plemenitim — didićima«, s tim da su došljaci starosjediocima donijeli »plemstvo«, a starosjedioci došljacima priznali »didićstvo«, tj. status starosjedilaca. Ti plemeniti didići bili su i kasnije ponekad spremni da u svoje kolo prime one svoje suseljane »ki daju... desetinu« (čl. 99), tj. »kao glavni uvjet primitka u članstvo poljičkog plemena označeno je plaćanje desetine. Bila je to crkvena daća... Desetine bez zemlje nije bilo. Desetinu su... plaćali samo oni koji su imali zemalja«;[75] drugim riječima, kmetovi, a valjda i uopće neugledniji, nijesu primani.

Naravno, u skladu sa svim što je gore rečeno, pleme tj. predstavnici triju plemena, suci, a još manje poljička župa i njeni predstavnici (veliki knez, vojvoda...), nijesu imali nikakve nadležnosti da se miješaju u posao diobe seoskog gaja. Taj posao obavljala je sama seoska zajednica, odnosno ljudi koje bi ona u tu svrhu izabrala (»ki budu vrh toga dugovanja određeni«, član 59d), u skladu s načelom da »dionici sela svi se stavši (tj. sastavši) i dogovorili se općenito... bi mogli učiniti u svomu selu ča im drago, odlože (tj. osim)... ča bi proti općini« (čl. 58). Ti, od sela izabrani arbitri za posao dijeljenja gaja, imali su dužnost »obslužiti zakon i običai« (čl. 59d), ali su isto tako morali imati »nikoliko i pridomišlenije« (ibid.) za one slučajeve kod kojih nije bilo dovoljno osloniti se ni na pisani zakon ni na običaj.

To je na primjer slučaj, kad je neki stranac tek nedavno došao u selo, ili je neki donedavna neslobodni pripadnik tog sela, kmet, postao[76] slobodan na svojoj vlastitoj zemlji, vrtu, podvornici. Za takve slučajeve su gore spomenuti arbitri morali »niki razgled od dila učiniti« (čl. 59b), tj. kod diobe seoskog gaja morali su i njima nešto dati, »neka more svak živ biti« (čla. 59b), a izričitom napomenom, da ni starosjedioci u selu ni slobodni sadašnji vlasnici svojih zemalja, nijesu to oduvijek bili, »jere ništar nie ča e vazda bilo« (ibid.); vidi se, u bitno važnoj stvari seljačkog života, diobi gaja, seoska zajednica se ponaša vrlo samosvjesno i slobodno.

---

[75] Barada, n. dj., str. 47—48.

[76] Juraj Marušić: *O agrarno-pravnim pitanjima i društvenom uređenju Poljica*, Poljički zbornik I, Zagreb 1968 str. 185—186.

Neki slučajevi (i uzroci) povremenog trvenja sela na području »pučkih katuna« s centralnom vlašću Poljičke župe

Riječ je dakle o odnosima i povremenom trvenju sela Srinjine, Podstrana, Jesenice i Duće (to je područje »pučkih katuna«[77]) s centralnom vlašću Poljičke župe.

Barada uzima da to područje »pučkih katuna« do XIV stoljeća nije ni pripadalo Poljičkoj župi:

»Zna se da su pleme Tješimirovića sačinjavale četiri mjesne (naša opaska: mjesne = katunske) zajednice: Kostanje, Terviž ili Zvečanj, Čisla i Gata; pleme Kremenićana: Dubrava i Sitno; a pleme Limića: Dolac Donji i Gornji«[78], Poljica su se »do u XIV st. sastojala jedino od područja u kojima su nastavali pripadnici triju ujedinjenih plemena«.[79]

Kad bi to što kaže Barada bilo točno, tad bi naše dosadašnje razlaganje donekle oslabilo, a i ono što još kanimo reći dobilo bi prilično drukčiji aspekt.

Gore smo pokušali razložiti kako je osjećaj ugroženosti od feudalnog nadiranja iz Splita potakao Poljičane na obrambenu akciju koja je dovela do osnivanja Poljičke župe (na bazi građansko-pravne solidarnosti). Međutim, nadiranje iz Splita bilo je upravljeno primarno baš na područje »pučkih katuna«, pa ako to područje već tada nije nekako pripadalo ljudima koji su se na neki način osjećali jedno, onda ono ne bi moglo izazvati onako živu obrambenu akciju.

Međutim, dovoljno je pogledati na geografsku kartu pa da se vidi kako je područje »pučkih« katuna« unutar *prirodnih granica* koje će kasnije biti opisane u Poljičkom statutu, i biti nazvane »starim« granicama (član 29):

»1482 godine... gospodin Duje Papalić (naša opaska: ondašnji veliki knez poljički) dignul se i odeći u prvi put po Polici..... poodeći sva Polica u okolo i mejaše niove koi su od starini.

Počimlući od zapada i od mora di stecaet se rika Žnovnica... uz riku, Vrilo ...brdo Samolek... Cetina pod Gardun. Pak niz Cetinu... u Perućicu, pod grad Zadvarje,... niz riku prid grad Omiš. Pak u more, a niz more do Stobreča aliti u riku Žnovnicu«.

Kad se ima na umu to što kaže Statut, tad je, čini nam se, netočno što kaže Barada: »Budući da su Poljica istom 1444. došla do mora, Statut ga i ne spominje, kao ni išta drugo, što je u vezi s morem«.[80] Istina je da se Statut ne bavi mnogo morem i ne spominje ga mnogo, jer su Poljičani uglavnom živjeli od zemljoradnje i stočarstva, ali, kako gore vidjesmo, Statut spominje more, i to za našu stvar u najvažnijem obliku: uzima ga i navodi kao granicu, i to ne bilo kakvu, nego s t a r u granicu.

Taj izraz »stara« granica mora se, prema pismenim dokumentima, odnositi na vrijeme koje je barem stotinu godina starije od onog kad je taj izraz u Statut zapisan (tj. godine 1482.), jer su se kroz tih stotinu godina granice Poljica nekoliko puta mijenjale, pa bi se ta, u Statutu navedena, granica morala

---

[77] Kaštelan, n. dj., str. 47; Pavić, n. dj., str. 34.
[78] Barada, n. dj., str. 44.
[79] Ibid., str. 50.
[80] Ibid., str. 76.

zapravo nazvati »novom« granicom, kad ne bi bila starija od svih promjena koje su u toku tog stoljeća nastale.

Godine 1444. (koju spominje Barada) Venecija je, osvojivši Poljičko primorje (tj. sela Jesenice, Podstranu i Duće) od Stjepana Vukčića, koji ga je tada držao, na traženje Poljičana to pripojila[81] Poljicima (u obliku »dara«, jer ga je osvojila oružjem).

Godine 1390. bosanski kralj Tvrtko (pod koga su tada spadala Poljica i Split) pripojio[82] je Poljičko primorje Splitu, oduzevši ga Poljičanima.

Godine 1382. sela Podgrađe, Seoca i Kostanje (zapravo jedan dio Kostanja) pripadala[83] su knežiji Nenadić (Radobolji).

Tako, dakle, granica koja obuhvaća Poljičko primorje i sela Podgrađe, Seoca i Kostanje s pravom se naziva »starom« samo onda ako je starija od godine 1382 — kako kažu pisani dokumenti. Ali što se tiče tradicije, ona je kudikamo starija. To se vidi iz ovoga što je Venecija na traženje Poljičana godine 1444. bez teškoće priznala Poljičanima tu granicu, makar su se Splićani pedesetak godina prije toga mnogo upirali[84] da čitavo Poljičko primorje dobiju za sebe (što im je za kralja Tvrtka bilo i uspjelo, kako smo gore rekli); a i sama Venecija im je godine 1420, dok je ratovala s Poljičanima, to bila obećala.[85] Mora, dakle, da je Venecija kasnije, kad su Poljičani s njom sklapali ugovor[86] o priznanju njenog vrhovnog suvereniteta nad Poljicima (ali, za razliku od Splita, Poljica su tim ugovorom sačuvala znatan stupanj svoje autonomije), prosudila da to primorje od starine pripada Poljicima.

Po tomu, dakle, objašnjenje činjenice specifičnog položaja »pučkih katuna« u Poljičkoj župi ne treba tražiti u tomu što to područje ne bi od starine pripadalo Poljicima, nego u tomu što je ono bilo u stanovitoj mjeri infiltrirano feudalnim utjecajem iz Splita; ukratko, to područje Poljičani su uvijek smatrali integralnim dijelom Poljica, a Splićane su smatrali uljezima koje oni silom prilika moraju tolerirati.

Posebno je, čini nam se, zanimljiva činjenica što su »didići« s ostalog područja Poljica i sami, kolektivno, nastupili kao feudalni gospodari na jednom dijelu područja »pučkih katuna«. Oni su, naime, tamo imali jednu svoju prostranu zemlju (vinograde, oranice, pašnjake) zvanu »didovina« koju su tamošnji seljaci kao njihovi »kmetovi« (tj. koloni) obrađivali i njima davali dohodak.[87] Zanimljivo je da se ta zemlja prostirala upravo nekako upored s poljičkom granicom prema Splitu. »Započinjala je od mora kod Strožanca, te prelazila preko brda Peruna i srednje Poljičke kose do sela Sitno«.[88] Usudio bih se napomenuti da je taj feudalni posjed možda imao i ovaj smisao, da bude kao neki sigurnosni pojas prema Splitu koji je, naravno, bio spreman da feudalni

[81] Pivčević, n. dj., str. 38—39, 43; Pavić, n. dj., str. 37—39; Kaštelan, n. dj., str. 33—34.
[82] Pivčević, n. dj., str. 19—20.
[83] Pavić, n. dj., str. 40.
[84] Pivčević, n. dj., str. 22—25.
[85] Ibid., str. 27.
[86] Ibid., str. 39, 43; Pavić, n. dj., str. 38—39.
[87] Kaštelan, n. dj., str. 31—32; Frane Ivanišević: *Poljica, narodni život i običaji*, Zagreb 1903—1906 str. 76.
[88] Kaštelan, n. dj., str. 31.

oblik vlasništva prizna kao najčvršći; to više što je dohodak s tog zemljišta bio, čini se, relativno doista malen, »više simboličan nego stvaran«.[89]

Međutim, sela »pučkih katuna« nijesu uvijek bila spremna da pasivno i mirno podnose takvo ukrštavanje feudalnih kopalja iznad svojih leđa.

Postoje dokumenti iz godine 1749—1752, kojih se vidi kako četiri sela »pučkih katuna« (tj. Srinjine, Podstrana, Jesenice i Duće) nijesu zadovoljna što iz njihovih redova ne biva nikad biran »treći sudac«,[90] tj. onaj na kojega ima pravo pleme Kremenićana (kojem pripadaju sela Dubrava i Sitno). Htjeli su to postići i uz pomoć Venecije, ali nijesu uspjeli jer je vlast Poljičke župe to odbila s motivacijom da su stanovnici područja pučkih katuna »vlašići i kmetići«, da oni nemaju udjela u gore spomenutoj »didovini«, da oni »nijesu plaćali desetinu«[91] te zbog toga nijesu nikad imali pravo da budu birani za suce; jednom rječju, stanovnici »pučkih katuna« nemaju nikakva starog prava na koje bi se pozvali, nego oni sada »vogliono far novità ... cambiar le loro norme di Vlasichi e Kmetichi ...«.[92]

Tu akciju pučkih katuna Boeglin naziva »bunom«,[93] a nama se čini da je to upravo potvrda onoga što smo gore pokušali razložiti, naime, da je to područje bilo uvijek smatrano integralnim dijelom Poljica, ali nije punopravno sudjelovalo u vrhovnoj vlasti Poljičke župe, jer mu je sloboda bila ograničena zbog feudalne infiltracije iz Splita.

Isto tako nam se čini nekako pretjeranim, kad isti cijenjeni autor kaže za pučke katune da njihov »život nije reguliran Poljičkim statutom«.[94] Doduše, feudalni gospodar je bio nadležan da sudi svojim podložnicima, pa je to pravo priznato i splitskom feudalnom gospodaru nad njegovim poljičkim podložnicima, ali je i tu pronađen neki izlaz, te uz takva feudalnog gospodara suca »pri suđenju sjedi ... Poljički knez«,[95] a sami tok suđenja, na primjer u nekom sporu godine 1516, pokazuje da se taj feudalni sudac »obazire na poljičke običaje«.[96]

Dakako, treba priznati da Statut na području pučkih katuna nije imao onakvu snagu kao u ostalom dijelu Poljičke župe, pa se otud može možda razumjeti zašto se na području pučkih katuna, posebno u selu Podstrani, mogao naseliti veći broj Vlaha (Statut svojim članom 25. nastoji spriječiti useljavanje Vlaha, kako smo gore vidjeli).

Ali jurisdikcija vrhovne vlasti Poljičke župe uvijek je bila živa na području pučkih katuna, i odnosi s tim područjem bijahu redovito dobri; tako na primjer godine 1771., veliki knez Frane Pavić, zajedno s vojvodom i ostalim članovima poljičkog Stola, piše pismo »poštovanim seljanim Jeseničanom«.[97]

---

[89] Boeglin, n. dj., str. 64.
[90] Boeglin, n. dj., str. 48.
[91] Ibid., str. 54.
[92] Ibid., str. 52.
[93] Ibid., str. 48.
[94] Ibid., str. 66.
[95] Lovre Katić: *Imbrevijature splitskog notara de Salandis*, Starine, 47, Zagreb 1957, str. 195.
[96] Ibid., str. 178.
[97] Boeglin, n. dj., str. 57.

U drugu ruku, katunari (tj. mali knezovi, seoski knezovi) pučkih katuna učestvuju[98] u biranju velikog kneza Poljičke župe.

Sekundarni oblici samoupravnog života seoskih (odnosno katunskih) zajednica

Smatrajući raspologanje zemljom, osnovnim uvjetom života u starim Poljicima, primarnom značajkom samoupravnog života seoskih zajednica, osvrnut ćemo se i na neke druge oblike samoupravnog života o kojem je riječ.

Međutim, čini se da je prije svega korisno još jednom navesti opće stajalište Statuta o pravima seoskih zajednica, što smo već naveli u vezi s diobom seoskih gajeva, jer nam se čini da ono ima i mnogo šire značenje (član 58):

»Ili pake ako bi dionici od sela svi se stavši (tj. sastavši) i dogovorili se općeno za edno, i tako bi mogli učiniti u svomu selu *ča im drago* (ja potcrtao)... odlože... ča bi proti općini«.

Možda se tu može smjestiti i ovo što Boeglin kaže, da su sela na području pučkih katuna imala »sopstveno sudstvo čija se nadležnost kretala u granicama svakog pojedinog sela; bar za Srinjine postoje pouzdani podaci«.[99] Oslonom na jedan dokumenat iz godine 1698. Boeglin ističe kako je selo Srinjine imalo svoje vlastito sudstvo, jer domaćeg lupeža kažnjava tako što ga prisiljava da plati selu »koliko nađu selane i osude ga«;[100] ako je pak uhvaćeni lupež starješina neke kućne zadruge, »tad će mu seljaci zaklati i pojesti jedno grlo stoke...«.[101]

Taj slučaj Srinjina može se, mislim, i direktno dovesti u vezu s članom 109. Statuta, koji govori:

»Lupež ki se nađe u selu ki krede vartle i u toru imane, vinograde, na nivi žito, da mu selo uzme globu čim se poštuju...«

Čini mi se, naime, da to »čim se poštuju« znači »čim se pogoste«, dakle isto što je Boeglin zapazio kao značajno kod Srinjana (i danas se u Poljicima izrazi »počastiti nekoga« i »pogostiti nekoga« često upotrebljavaju kao sinonimi).

Zbog svega toga čini nam se dosta pretjeranim kad cijenjeni autor kaže da »kako izgleda... Poljički statut nije bio sastavljen za stanovnike Srinjina«.[102]

Prema članu 107b i 109 selo je imalo pravo razjagmiti robu trgovcu koji bi u tom selu prodavao strancima prije nego su se tom robom opskrbili seljaci tog sela:

»Targovac ki se nađe u komu selu, najparvo da suvejni onom robom, ka je za targ, svoje selo; a suvejniv selo, vajnanike; inako učiniv da mu je oni targ za jagmu općeno« (čl. 107b; to isto u čl. 109).

Prema članu 107c selo je imalo pravo to isto učiniti mesaru, tj. razjagmiti mu robu, i onda ako je on prodavao meso iznad maksimiranih cijena, ili je »od-

---

[98] Pavić, n. dj., str. 34.
[99] Boeglin, n. dj., str. 50.
[100] Ibid., str. 58.
[101] Ibid.
[102] Boeglin, n. dj., str. 58.

kinujo bubrige« (čini mi se zbog ovoga, što se prema količini sala na bubrezima već na prvi pogled može ustanoviti debelina, kvaliteta mesa; još i sada se u Poljicima kaže: »to je dobro meso, gledaj kako su bubrezi zarasli u salo«).

Jedva je potrebno i spominjati da se malo tko usudio kršiti te za svako selo vrlo korisne zakone.

Poljica su imala dvanaest katuna (u nekim katunima bilo je po više sela), a na čelu svakog od njih bio je »seoski knez« (ili, drugačije rečeno, »mali knez«, »katunar«); katunar je »otpravljao... izvršne poslove svoga »katuna« ... bio izvršni organ svoga seoskog zbora... Izbornošću, kontrolom i opozivošću »katunara« izražavao se... *predstavnički karakter vlasti* već kod tih mjesnih *samouprava«*.[103]

Dakako, jedna od važnijih funkcija seoskog kneza (ili »katunara«) bila je biranje velikog kneza Poljičke župe, naravno prema uputama, »prema odluci svoga »katuna«.[104]

»Katuni« su se dosta često poklapali i s vjerskom organizacijom »župa«, koje su također u znatnoj mjeri živjele svojim samoupravnim životom, počevši od prava da same sebi svake godine biraju župnika, jednog od mnogobrojnih (u svakom selu po nekoliko) popova glagoljaša, koji su inače u svojim selima živjeli kao i drugi seljaci, stanovali u svojim rodnim kućama, odijevali se i hranili kao i ostali članovi kućne zadruge, poslije jutarnje službe (u kojoj od mnogobrojnih malih crkvica, kapelica) išli su u polje na rad, i često bivali birani za kućne starješine svojih kućnih zadruga.

Gdje je mjesto starim Poljicima u povijesti hrvatskog naroda

Mogli bismo se prije svega poslužiti riječima mnogih uglednih pisaca (Leontoviča, Grekova, Barade...) koji s ne malom učenjačkom radošću i zadovoljstvom ističu, svaki na svoj način, kako je život starih Poljica, izražen u njihovom Statutu, do u kasno vrijeme u mnogočem bio živa slika prastarog života hrvatskog naroda (a i Slavena uopće).

Međutim, nama se čini da stara Poljica nijesu tek dragocjena slika (»prežitak«,[105] rekao bi Barada) do tada već proteklog života hrvatskog naroda, nego su ona u svoje doba bila, više nego se to obično priznaje, primjetno aktivan .čimbenik suvremenog života hrvatskog naroda.

Ta naša osnovna misao oslanja se pored ostalog poglavito na činjenicu da je, u jednu ruku, grad Split znatan čimbenik u povijesti hrvatskog naroda, a, u drugu ruku, da su stara Poljica ponekad bila znatan čimbenik u životu grada Splita.

Grad Split sa svojom baštinjenom starom i snažnom latinskom i kršćanskom kulturom i civilizacijom blagotvorno je djelovao na državotvornu misao Hrvata koji zauzeše njegovu okolicu, kao što proljetna kiša djeluje na tek posijano i proklijalo sjeme, te nije slučajno to što se kolijevka hrvatske države nalazi baš u njegovoj blizini i okolici (i što se dvorovi prvih hrvatskih vladara nalaze u Klisu i Bijaćima).

---

[103] Prof. dr Ferdo Čulinović: *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja*, I, Zagreb 1961, str. 186.

[104] Pavić, n. dj., str. 34.

[105] Barada, n. dj., str. 6.

Međutim, latinska komponenta te kulture i civilizacije doskora će, već samom golom svojom snagom, zaprijetiti tek proklijaloj klici hrvatske kulture (ponajprije jeziku i pismu, a zbog toga, na dulji rok, i samoj narodnoj individualnosti), kao što kiše kad su popraćene grmljavinom i tučom, ili kad naprosto odveć jako i obilno padaju, prijete tek proklijalom sjemenu. U doba Tomislava grmljavina i tuča zaprijetile su glagoljici i narodnom jeziku, a u doba Zvonimira latinaška bujica počela je prijetiti poplavom širem području života hrvatskog naroda. A u jednom i drugom slučaju grad Split je bio glavno ishodište i kula tih prijetnji.

Grgur Ninski je pao pod udarom gore spomenutih gromova, ali je ipak svojom borbom mnogo dobra učinio, jer je snagu groma privukao na svoje maksimalne ciljeve (jurisdikcija hrvatskog biskupa i nad gradom Splitom) i tim, kao gromobranom, u priličnoj mjeri zaštitio minimalni cilj, glagoljicu, koja je, makar neželjena i tek tolerirana, ipak živjela na veliku korist hrvatskog naroda. Kad se latinaško-feudalna bujica počela jače teritorijalno širiti u svoju okolicu, u Poljicima je naišla na otpor, pa je zbog toga latinaški Split bio prisiljen da od hrvatskih i hrvatsko-ugarskih vladara traži da mu svojim darovnicama, i ponovljenim potvrdama tih darovnica, pomognu. Međutim, usluge tih vladara Split je morao plaćati svojim protuuslugama, i to većim ako je otpor širenju Splita bio jači. Rezultat je bio: sve veći utjecaj hrvatskih, odnosno hrvatsko-ugarskih vladara na život Splita, i, naravno, sve jače pohrvaćivanje tog grada.

Drukčije bi stvar stajala da je latinaški Split mogao vlastitom snagom, bez većeg otpora proširiti svoj teritorij, ili da mu je u tom mogao više pomoći neki nehrvatski vladar, recimo bizantijski car (kao u doba Arnira).

Posebno je, čini nam se, vrijedno istaknuti činjenicu, da su Poljičani, kao i Grgur Ninski, znali doista dobro razlikovati kršćansku od latinaške komponente, da bi prvu s najvećom korišću prihvatili i čvrsto se nje držali,a prema drugoj bili oprezno nepovjerljivi. Čak i u najkritičnijem periodu svojih odnosa prema gradu Splitu, za ubojstva nadbiskupa Arnira, kod Poljičana ni za čas nije bila dovedena u pitanje odanost vjeri i crkvi; glavni izvršioci samog ubojstva bili su omiški Kačići, a Poljičani su kasnije bez teškoće prihvatili i svetački kult poginulog nadbiskupa, priznajući mu i tim osobnu, subjektivnu iskrenost njegova uvjerenja da se bori za pravednu stvar.

Poljičani su se kasnije Splićanima opirali samoupravnom organizacijom svojih seoskih zajednica, na osnovi starog hrvatskog prava o raspodjeli i vlasništvu zemlje, i, konačno, organizacijom svoje, u znatnoj mjeri autonomne, Poljičke župe (neka mi bude dopušteno svoju misao popratiti jednom slikom: kad bi se netko htio našaliti, pa Meštrovićevu kipu Grgura Ninskog, koji se nalazi u Splitu ispred porta aurea, staviti u ruku još jednu knjigu, i ujedno htio da u toj šali bude i mrvičak istine, ta bi knjiga mogla možda biti — Poljički statut).

Vrijedno je istaknuti značajnu činjenicu da je privreda, tj. uglavnom poljoprivreda, u Poljičkoj župi bila do kasnih vremena naprednija nego u drugim, okolnim krajevima; to svjedoči, na primjer, jedan pisac koji, godine 1775/6. u svom izvještaju carici Mariji Tereziji o poljoprivredi u Dalmaciji, piše: »La Piccola Provincia di Poglizza forma ... un oggetto a parte ... l'agri-

coltura in essa è meglio intesa, e maneggiata con più cura diviene ancora più uberosa«.[106] S tim se slažu još neka svjedočanstva tog vremena, ali navest ćemo ovo što kaže francuski maršal Marmont koji je 9. lipnja 1807. s jakim četama francuske vojske došao i prošao kroz Poljica (skršivši oružani otpor Poljičana): »ništa ne bijaše pravilnijeg, ništa pomljivijeg od njihova poljodjelstva, ništa pristalijeg od njihovih sela«.[107]

Napokon, značajno priznanje životnoj snazi Poljičke župe došlo je i iz samog Splita: splitski nadbiskup Pacifik Bizza otvorio je godine 1750. u Poljicima, na Priku (kod ušća rijeke Cetine), glagoljaško sjemenište, u kojem su se školovali mnogi poljički popovi glagoljaši, koji su do tada kroz mnoga stoljeća učili čitati i pisati tek pojedinačno, svaki u svom selu, mlađi od starijih (zgrada tog glagoljaškog sjemeništa u Priku još postoji; u uvodnoj riječi prvog sveska »Poljičkog zbornika« 1968, i na Simpoziju »Poljička republika« 1969, izražena je nada da će ta zgrada poslužiti za osnivanje Poljičkog muzeja).

Završit ćemo primjedbom da su na izborima godine 1882, kad se radilo o tomu da se »skine talijanski jaram s hrvatskog grada Splita«,[108] tj. da se pohrvati splitska općina koja je do tada bila u autonomaškim rukama, tek glasovi iz Poljica (iz sela Podstrane, Jesenica, Srinjina i Sitnoga) prevagnuli i »izglasali konačnu pobjedu«.[109]

Ivan Jeger: Lik poljičke junakinje Mile Gojsalića. Spomen-medalja izrađena u povodu podizanja i otkrivanja spomenika Mili Gojsalića od hrvatskog kipara Ivana Meštrovića, na Gracu 20. kolovoza 1967.

---

[106] Grga Novak: *Poljoprivreda Dalmacije u drugoj polovini XVIII stoljeća*, Starine 50, JAZU, Zagreb 1960, str. 510.
[107] Pavić, n. dj., str. 134.
[108] Kaštelan, n. dj., str. 122.
[109] Ibid., str. 121.

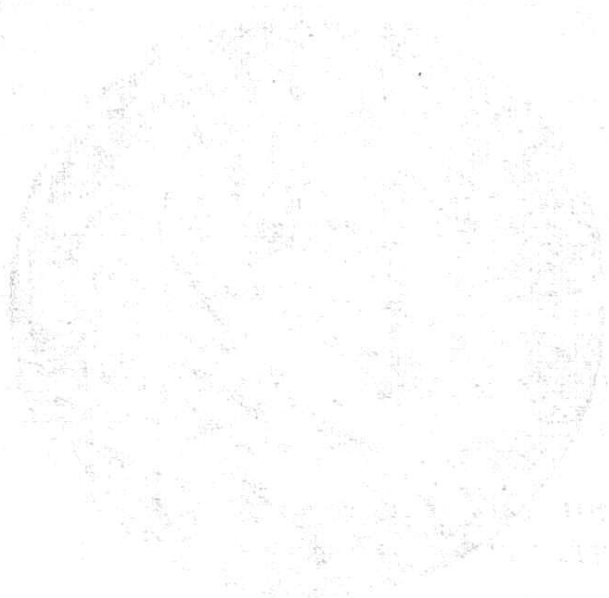

ANTE ŠKOBALJ

DVA NIZA STAROHRVATSKIH CRKVICA U POLJIČKOM PRIMORJU[1]

1. *Postavljanje pitanja*

Poljičko je primorje mali dio hrvatske jadranske obale, što se proteže od Omiša do Stobreča kod Splita, zapravo između ušća rijeke Cetine i rijeke Žrnovnice.[2] To je uglavnome strma strana, koja se do prosječne nadmorske visine od 200 m penje na terase kao prilično plodno i obradivo polje, a zatim se do prosječne nadmorske visine od 500 m diže kao planinska kosa, mjestimično sasvim okomita, kao neprekidan, zaštitni zid koji ide od gorde klisure Babljače na ušću Cetine pa do klisura Perunića, Peruna i Perunskog iznad Žrnovnice[3]. Najviši je vrhunac te planinske kose Zâvod iznad Duća s visinom od 594 m, a najniži je Veliki ostrog iznad Jesenica s visinom od 415 m.

Na tom malom prostoru, dugom manje od 15 km i širokom prosječno 1,5 km nalazi se 11 starohrvatskih crkvica od IX do X stoljeća, 7 uz morsku obalu, a 4 na planini.

Uz morsku se obalu nalaze crkvice:

1. Gospe u Siti na Strožancu;
2. Sveti Martin u Podstrani;
3. Sveti Mojsije na Bajnicama;
4. Sveti Stjepan u Sustipanu-Jesenice;
5. Sveti Petar na Sumpetru-Jesenice;
6. Sveti Ivan na Grebenu-Jesenice;
7. Sveti Petar na Priku.

Od svih tih crkvica do danas je u cjelini sačuvana jedino crkvica sv. Petra na Priku, što nam može poslužiti kao uzorak za sve ostale koje su porušene, ali su arheološki i povijesno zajamčene u raznim dokumentima[4].

Na planini se nalaze starohrvatske crkvice:

1. Sveti Jure na Perunskom iznad Strožanca;
2. Sveti Jure poviše Podstrane;
3. Sveti Maksim na Sukmajsinu iznad Kruga-Jesenice;
4. Gospe od sniga na Stomorici iznad Duća.

Od ovih crkvica ostale su sačuvane do danas sve osim crkvice Gospe od sniga na Stomorici, koja je bila srušena u drugom svjetskom ratu a na njezinim je temeljima godine 1946. sagrađena današnja[5].

U Poljičkom primorju danas se nalaze tri naselja: Podstrana u zapadnom dijelu, Jesenice u sredini i u istočnom dijelu Duće, tako da svakom naselju pripada po jedan dio obale, dotično strmog polja, i odgovarajući dio planinske kose sa zaleđem. Zanimljivo je napomenuti da se granice današnjih naselja uglavnom poklapaju s granicama starih ilirsko-rimskih naselja: *Pituntium*

(Podstrana), *Nareste* (Jesenice) i *Oneum* (Duće)[6]. Ta su stara naselja bila na morskoj obali, i to Pituntium na području Sv. Martina, Nareste na području Sumpetra i Oneum na području Prika, na desnoj strani ušća Cetine, ispod Babljače[7]. Tim starim stojnim naseljima na morsku obalu odgovaraju pastirska naselja na planini, i to za Pituntium na Perunskom, dotično Paruniću i u području Piščenice, za Nareste na Sukmajsinu, dotično na Babinom kuku i Letuši, a za Duće u području Stomorice. Upravo na tim položajima nalazimo i starohrvatske crkvice na planini. Na taj način svakom današnjem kao i starom naselju pripadaju po jedna ili dvije crkvice na morskoj obali kao i po jedna ili dvije crkvice na planini.

Podstrani (Pituntium) pripada na moru crkvica Gospe u Siti i crkvica sv. Martina, a na planini crkvica sv. Jure na Perunskom poviše Site i crkvica sv. Jure poviše Podstrane, dotično poviše sv. Martina. Jesenicama (Nareste) odgovara na moru crkvica sv. Mojsija na Bajnicama, oko koje nema tragova starog naselja, te sv. Stjepan u Sustipanu (grobišna) i Sv. Petar na Sumpetru (zborna), a na planini crkvica sv. Maksima na Sukmajsinu iznad Kruga, dotično iznad Sumpetra. Dućama (Oneum) odgovara crkvica sv. Petra na Priku, a na planini crkvica Gospe od sniga na Stomorici.

Te nam crkvice, osim toga što su podignute na slavu božju, pružaju nepobitno svjedočanstvo svoga vremena. Mnogo je naroda prošlo i mnogo je stoljeća prohujalo od njihova postanka do danas; mnogo je toga ostalo nepoznato i bez ikakva traga, ali ipak ne tako ni toliko da se to zanimljivo svjedočanstvo, koje unatoč našem nemaru i zaboravu, kao da s ovih hridina kriči i viče, ne bi moglo čuti i razumjeti, a mi ga niti čujemo, niti razumijemo. Ta su dva niza starohrvatskih crkvica kao dva bojna niza postavljena jedan nasuprot drugome. Ono, što se neodoljivom snagom postojanja nameće samo od sebe na prvi pogled, to je pitanje *zašto se na tako malom i uskom prostoru nalazi tako veliki broj starohrvatskih crkvica iz istog vremena, kome pripadaju i zašto su tu sagrađene, naročito one na okomitim i gotovo nepristupačnim planinskim vrhuncima?*[8]

2. *Pokušaj odgovora*

Znam da je o tim crkvicama raspravljalo više prvorazrednih arheologa i povjesničara, ali mi nije poznato je li itko ikada postavio spomenuto pitanje o njima i je li na to pitanje odgovorio. Ja se ipak usuđujem pokušati da dam neki odgovor. Pravo koje mi nedostaje zbog pomanjkanja stručnosti na tom području da bih mogao pravomoćno odgovoriti nadomješta mi moja amaterska ljubav i još više zavičajna i duhovna povezanost s ovim krajem. To pruža ne samo pravo nego i prednost.

A odgovor, što se usuđujem dati na to pitanje, glasio bi otprilike ovako:

Dva niza starohrvatskih crkvica u Poljičkom primorju predstavljaju dva kulturna smjera u ranijoj povijesti hrvatskog naroda: niz starohrvatskih crkvica uz morsku obalu predstavlja nastavak romanske tradicije ili takozvanu latinašku stranku, dok niz starohrvatskih crkvica na planini predstavlja nastavak staroslavenske tradicije ili takozvanu hrvatsku narodnu stranku.

Drugim riječima: starohrvatske crkvice uz more sagrađene su u doba hrvatskih narodnih vladara nad temeljima porušenih starokršćanskih, romanskih bazilika u nekadašnjim romanskim naseljima bilo od samih hrvatskih vladara, koji su poslije pokrštenja morali popraviti ono što su prije kao pogani rušili, bilo od preostalih romanskih žitelja, koji su kasnije izumrli i nestali, bilo od hrvatskih plemića, koji su išli smjerom latinske kulture i latinskog jezika i gradili te crkvice, kao što znamo da je učinio Petar Gumajev na Sumpetru za benediktinski samostan ili samo zato da se posveti nekadašnje »sveto mjesto« (ut honorificetur locus).

Starohrvatske crkvice na planini podignute su od samih pokrštenih Hrvata koji su primili kršćanstvo ali su ostali privrženi svojim starim običajima, svome jeziku i svojoj narodnoj kulturi, te su svoje prve kršćanske crkvice sagradili u blizini svojih planinskih naselja, na istim mjestima na kojima su prije obavljali svoje staroslavenske, poganske obrede.[10]

Da se to što bolje može shvatiti, treba još jednom naglasiti da su stara romanska naselja bila uz more i da su za dolaska Hrvata bila porušena kao i Solin[11] i skupa sa svojim pastirskim naseljima na planini zauvijek nestala. Hrvati koji su ta naselja srušili nisu se nastanili na mjestima romanskih kulturnih naselja nego na planinskim, pastirskim položajima.[12] Starohrvatskim naseljima uz morsku obalu nema nigdje nikakva traga.[13] Naprotiv, za postojanje najstarijih hrvatskih naselja na planini naći ćemo, kao što će se poslije vidjeti, više dokaza.

3. *Dokazi*

Za dani odgovor na postavljeno pitanje o značenju dvaju nizova starohrvatskih crkvica u Poljičkom primorju, to jest da niz starohrvatskih crkvica uz morsku obalu znači nastavak romanske tradicije, a niz starohrvatskih crkvica na planini nastavak staroslavenske tradicije, odnosno hrvatske samostalne kulture, navode se ovi dokazi:

a) građevinska analiza;
b) povijesna analiza;
c) povijesni i obredni kontinuitet;
d) misionarska uputa pape Grgura Velikoga;
e) gradine, gomile i grubi stećci na planini;
f) kršćanska groblja na planini;
g) starohrvatska naselja na planini.

Iza toga slijedi zadnja točka: *Povijesni zaključak.*

U ovoj će raspravi, kao i u svakom ljudskom djelu, biti jamačno mnogo pogrešaka i nedostataka, što će ih stručnjaci analitičari podrobnije provjeriti, ispraviti i upotpuniti, ali onaj najvažniji dokaz *sveukupnosti*, to jest slaganje svih pojedinosti u jednu cjelinu i skladno podudaranje s prošlošću i sadašnjošću, to jest sa životom, ima svoju posebnu vrijednost, koju ne bi trebalo nipošto sasvim odbaciti.

a) *Građevinska analiza*

Za ocjenu građevinskog stila starohrvatskih crkvica uz more imamo sretnu okolnost u tome što se jedna od njih, i to crkvica sv. Petra na Priku, očuvala potpuno u svojoj izvornoj cjelini.O njoj je mnogo napisano, iako ne toliko i tako koliko je ona zaslužila[14]. I njezin je stil od arheologa i od arhitekta podrobno analiziran, te nam po analogiji može poslužiti kao uzorak i za ostale starohrvatske crkvice iz onoga vremena. Međutim i od ostalih porušenih starohrvatskih crkvica uz more imamo, barem od nekih, pojedinačne tragove, koji nas upućuju na stanovite stilske razlike. Od one na Sumpetru sačuvao se natpis na poklopcu sarkofaga njezina utemeljitelja[15] Petra Gumajeva Črnoga, njegovu povelju o utemeljenju i darovštinama iste crkve i samostana,[16] kao i nacrt o njezinim iskopinama koje su nažalost nastradale. Od one u Sustipanu[17] imamo sačuvane temelje apside koja je polukružna, mramornu pregradu s pleternom ornamentikom i mali oltarić s udubljenom menzom od istog sivkastog mramora kao što je i pregrada.

Premda su stilske razlike znatne, ipak možemo kao njihov zajednički građevinski uzorak uzeti sačuvanu crkvicu sv. Petra na Priku.[18] Ako njezin stil usporedimo sa starohrvatskim crkvicama na planini, otkrit ćemo ne samo razlike nego ćemo i vrlo lako ustanoviti da te crkvice na planini pripadaju sasvim drugom stilu. Jedan i drugi stil možemo s pravom zvati starohrvatskim, jer su tu nastali na području i u razdoblju stare hrvatske države, kao što i na drugim područjima isto takve stilove zovemo lombardskim ili franačkim stilom ili kao što su mnogo kasnije srpske zadužbine gradili hrvatski graditelji, pa ipak one pripadaju srpsko-bizantinskom stilu. Tako i te starohrvatske crkvice uz more sa svim njihovim utjecajima s istoka i sa zapada, bilo da su ih gradili hrvatski majstori, bilo romanski ili bizantinski, bilo, što je najvjerojatnije, benediktinski redovnici[19] graditelji, one u svakom slučaju pripadaju starohrvatskom stilu, što ga možemo nazvati starohrvatskim naprednim stilom romanske tradicije, dotično starohrvatskim ranoromaničkim stilom[21].

Starohrvatske crkvice na planini, o kojima nam svjedoče isti dokumenti iz razdoblja stare hrvatske države[22], građene su u isto vrijeme[23] i pod istim utjecajima. I one pripadaju starohrvatskom stilu, ali, jer su građene mnogo priprostije i nepravilnije, taj ćemo stil nazvati starohrvatskim rustičnim ili planinskim stilom staroslavenske tradicije. Graditelji tih crkvica na planini kao da nisu poznavali ni stazu, ni visak ni vodoraz, a o šestaru i drugim instrumentima da se i ne govori. Ako su te crkvice morale biti građene škrtim sredstvima, jer je teško bilo na te planinske vrhunce iznijeti građevinski materijal, a ono je barem lako bilo iznijeti taj građevinski alat, koji kao da je uopće nedostajao.[24]

Isti taj rustični, planinski stil sići će kasnije ispod planine. Njime će se u 12. ili najkasnije u 15. stoljeću graditi crkva sv. Marka »na mejašu dućskom i kruškom«,[25] u 17. stoljeću udvojena crkva u Podstrani pod planinom i nekako u isto vrijeme slična udvojena crkva u jeseničkom Sustipanu unutar temelja porušene starokršćanske bazilike, a iznad temelja isto tako porušene starohrvatske crkvice kao njihova treća nasljednica na istom »posvećenom mjestu«.[26] Slična rustična i vrlo nepravilna crkvica nalazila se i nad porušenim temeljima starokršćanske bazilike i kasnije sagrađene i opet rušene starohrvatske

Gumajeve crkve, a i ova je treća, rustična, bila porušena na početku ovoga stoljeća[27] današnje crkve sv. Petra na malo zapadnijem položaju, dok je nad ruševinama onih triju sagrađena stambena zgrada. Možda su isto takve rustične crkvice bile sagrađene i nad ruševinama starokršćanskih bazilika i starohrvatskih crkvica u Svetom Martinu i u Siti, što još nije ničim dokazano, ali se na temelju analogije i povijesnog kontinuiteta s pravom može pretpostavljati.

Takvo tumačenje o postojanju dvaju starohrvatskih građevinskih stilova potpuno se slaže s povijesnom analizom arheološkog stanja što ga otkrivamo u Sustipanu i na Sumpetru u Jesenicama.

b) *Povijesna analiza*

Arheološki uzao koji se spleo oko povijesnih spomenika na Sumpetru i u Sustipanu u Jesenicama razriješilo je izvanrednom jasnoćom slučajno otkriće temelja porušene starohrvatske crkvice oko današnje postojeće udvojene crkve i drugih porušenih temelja starokršćanske bazilike na jeseničkom groblju u Sustipanu! To se dogodilo prilikom popravka groblja u ožujku 1949. Sve do tada smatralo se za tu udvojenu crkvu (sl. 1), da su to zapravo dvije starohrvatske crkvice, jedna do druge, jedna posvećena sv. Stjepanu, druga sv. Anti Opatu[28]. Za južnu crkvicu, posvećenu sv. Stjepanu, općenito se mislilo da je to zaista starohrvatska crkvica iz IX ili X stoljeća, jer se u njoj nalazi spomenuta oltarna pregrada s pleternom ornamentikom.[29] Za onu sjevernu, posvećenu sv. Anti Opatu, mislilo se da je valjda kasnije dograđena, ali nitko nije znao pravo reći i protumačiti kako je do toga došlo, niti je tko pokušavao ili smatrao

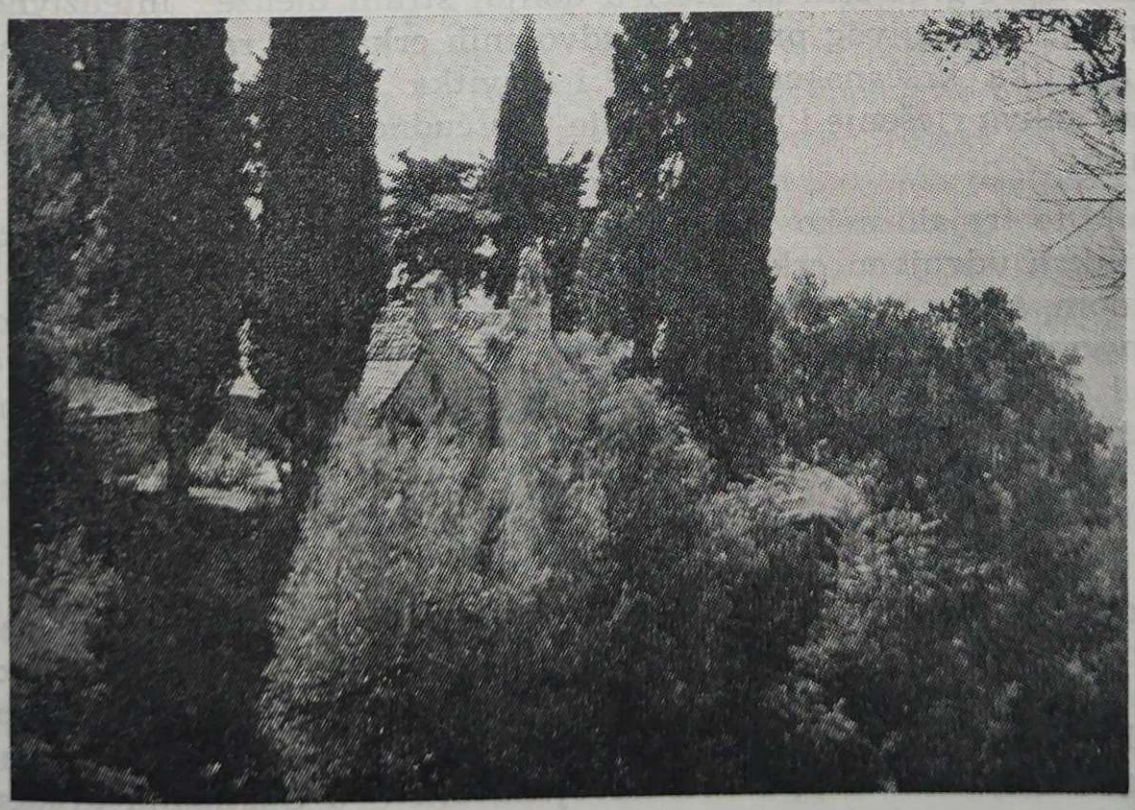

Udvojena crkva na groblju Sustipan u Jesenicama

potrebnim da to riješi. Dapače, i poslije samoga otkrića nitko od najmjerodavnijih stručnjaka na području povijesti i arheologije, koji su bili pozvani na samo mjesto,[30] nije ni za trenutak posumnjao da su te dvije postojeće crkvice, starohrvatske crkvice iz IX—X stoljeća. Za otkrivene temelje bilo je svima jasno da pripadaju starokršćanskoj bazilici.[31] Za unutrašnje temelje druge, manje porušene crkve, jedan je od tih stručnjaka zaključio da pripadaju drugoj romanskoj crkvi, koju da su navodno isti romanski stanovnici poslije barbarske provale, rušenja i povlačenja, vrativši se natrag s otoka, gdje su pred barbarima pobjegli, ponovno sagradili preostalim materijalom i zbog toga da je manja od one prve. S tim da su se mišljenjem svi složili.[32] Tolika je, naime, moć uvriježenih shvaćanja u znanstvenoj literaturi, u kojoj su svi najeminentniji povjesničari i arheolozi tvrdili za postojeću udvojenu crkvu, da su to dvije starohrvatske crkvice, ili barem jedna, ona južna sv. Stjepana[33]. Viktor Novak je tri godine poslije ovoga otkrića u Sustipanu, u Sumpetarskom kartularu, koji je tiskan godine 1952. još uvijek pisao da je postojeća grobišna crkva na jeseničkom groblju u Sustipanu, starohrvatska crkvica IX—X stoljeća.[34]

Tako sam, naravski, i ja mislio sve dok nisam otkrio ispod žbuke srednjega zida između tih dviju postojećih crkvica zazidan otvor s jednim lučnim svodom, koji je te naoko dvije, crkvice spajao u jednu jedinstvenu građevinu. Mramorna oltarna pregrada sa svojim stupovima i nakrivljenim dvostrukim kapitelićima bila je sjevernom stranom učvršćena upravo u naknadni zid, kojim je taj presvođeni otvor bio zazidan. Po tome je bilo jasno da oltarna pregrada nema nikakve izvorne veze s ovom crkvom, ali se nikako nisam mogao oteti uvriježenu shvaćanju o njezinoj starosti, te sam se pod snažnim utjecajem svega skupa, a osobito otkrivenog malog mramornog oltara s udubljenom menzom i grobićem za moći u donjoj strani menze[35] intenzivno bavio proučavanjem zanimljivog problema udvojenih crkava,[36] razvitka štovanja relikvija[37] razvitka kršćanskog oltara[38] i razvitka kršćanske liturgije[39], da bih mogao naći kakvo rješenje i razjašnjenje tom čudnovatu obliku udvojene crkve u Sustipanu.

Tako je to trajalo neko vrijeme dok nisam konačno otkrio da gotovo navlaš isto takva udvojena crkva postoji u susjednom mjestu Podstrani u selu pod planinom, s dva krova na po dvije vode, s jednim zajedničkim pročeljem i s jednim vratima na pročelju, i to na sjevernoj strani, s dvaput presvođenim prolazom i pilonom na mjestu unutrašnjeg zida po sredini i s natpisom iznad pobočnih malih vrata na južnom zidu:

1666 aprila na 7
najprvi se kame namisti.[40]

Unatoč toj razlici, što je u sustipanskoj udvojenoj crkvi u Jesenicama unutrašnji prolaz s jednim presvođenim lukom, dok je u udvojenoj crkvi u Podstrani taj unutrašnji prolaz dvosvodan, na dva presvođena luka s pilonom po sredini, ipak je građevinska i stilska sličnost tako velika, te se nije moglo drugo nego zaključiti da je i ova udvojena crkva u Sustipanu građena približno u isto vrijeme kao i ona u Podstrani, to jest u XVII stoljeću.[41] Budući da su se najstarije grobne ploče na ovome groblju penjale uza zidove te crkve,

sagrađene u XVII stoljeću, trebalo je odgovoriti na pitanje gdje je bilo groblje stanovništva ovoga kraja prije gradnje te crkve, to jest prije XVII stoljeća.

Onome koji dobro poznaje topografiju, običaje, obrede i tradiciju ovoga kraja, nije bilo teško naći odgovor na to pitanje: *najstarije groblje današnjeg stanovništva u ovome kraju nalazilo se na vršini planine, kod crkvice sv. Maksima, kao što se za selo Podstranu nalazilo kod crkvice sv. Jure na planini poviše Podstrane, a za Duće kod crkvice Gospe od sniga na Stomorici, isto tako na vršini planine.*

Što je moglo navesti stanovnike tih triju donjopoljičkih sela da grade svoje prve kršćanske crkvice i pokapaju svoje mrtve na tim vrletnim, gotovo nepristupačnim vrhuncima.

Što drugo ako ne neka snažna tradicija, neki kontinuitet, a najvjerojatnije to što su i njihova najstarija naselja morala biti onamo na planini, u blizini tih vrletnih vrhunaca, na kojima su se jamačno u davnini nalazila i njihova poganska žrtvišta.

Tako, dakle, na vrhuncima planine nalazimo staroslavensku tradiciju, na koju se nastavlja kršćanska tradicija sa starohrvatskim crkvicama rustičnog planinskog stila, kao što u nizini, uz morsku obalu, nalazimo starokršćansku, romansku tradiciju, na koju se nastavlja starohrvatska, kršćanska tradicija sa starohrvatskim crkvicama ranoromaničkog stila.

U sva tri primorska mjesta od najstarijih vremena do danas nalazimo u arheološkom pogledu gotovo istu sliku. Uz morsku obalu na položajima nekadašnjih starih naselja, nalazimo ruševine starokršćanskih bazilika, koje su građene možda u IV—V stoljeću, a rušene u VII stoljeću. Nad njihovim ruševinama grade se u IX—X stoljeću starohrvatske crkvice i zadužbine, koje se opet ruše najvjerojatnije za vrijeme turske najezde, da se opet nad istim temeljima, pošto ta najezda mine, počnu graditi treće crkvice, isto tako hrvatske, ali u sasvim drugom, rustičnom i priprostom stilu. Takvo je stanje utvrđeno u Sustipanu, na Sumpetru i na Priku,[42] gdje manjka ova treća vrst crkve, jer je druga, starohrvatska jedino ovdje srećom ostala sačuvana. Sudeći po obilju rimskih spomenika, takvo stanje možemo pretpostaviti i kod crkvice sv. Martina u Podstrani.[43] Po nekim dokazima moglo bi se donekle opravdano zaključiti da je negdje tamo u području Strožanca moglo biti i četvrto staro naselje,[44] kojemu bi odgovarala uz more crkvica Gospe u Siti, a na planini sv. Jure na Perunskom. Kasnije je to primorsko naselje nestalo kao i sva ostala, a ono pastirsko s Peruna sjedinilo se s Podstranom, ili možda s Peruna preselilo u Podstranu, odnosno na planinski položaj kod Sv. Jure poviše Podstrane, gdje se nalazi Glavica s dvostrukom gradinom, ili još dalje oko Gomile Piščenice i ispod nje, gdje je tlo puno ulomaka priproste i slabo pečene keramike, a taj se položaj zove i danas Stara Vas.[45]

Na taj nam način slika povijesnog razvoja u ovome kraju postaje mnogo jasnija. Do VII stoljeća u starim naseljima uz obalu žive Romani i romanizirani Iliri, koji većinom stanuju na planinskim, pastirskim položajima. Romani su na ovoj obali već od III, a sasvim sigurno od IV stoljeća pa dalje kršćani, i zato tu grade svoje lijepe i prilično velike kongregacionalne i cimeterijalne bazilike.[46] U VII stoljeću dolaze Hrvati, koji ruše ta kulturna naselja uz obalu s njihovim bazilikama, rastjeruju starosjedioce i naseljuju se na planinskim,

pastirskim položajima. Kasnije se neki od rastjeranih starosjedilaca vraćaju[47] i dolaze u dodir s došljacima bilo da su se pojedinačno nastanili među njima, ili čak od početka tu ostali i stopili se s došljacima, bilo da su iz Splita ili s Brača dolazili i obrađivali svoja imanja, koja su postupno prelazila u posjed većinom splitske crkve i drugih crkava i samostana.[48] Stvarni dodir Hrvata s romanskim starosjediocima potvrđuje stanovit broj toponima i raznih naziva nastalih od grčkih i latinskih riječi.[49] Ilirskih toponima ovdje, u Poljičkom primorju nema. Pretpostavljeni postanak imena Dalmacija i Mosor od ilirskih riječi potječe još iz predrimskog razdoblja.[50] Od VII do IX stoljeća nemamo o Hrvatima u ovome kraju nikakva traga, zato što su oni kroz to razdoblje ostali kao pripadnici staroslavenske dualističke vjere,[51] te bi im tragove za to razdoblje trebalo tražiti u tom smislu na planinskim položajima, gdje su i obitavali, a ne među kršćanskim spomenicima, koje oni kao pogani nisu mogli ostaviti. Tek u IX stoljeću, pošto su barem djelomično primili krštenje,[52] nalazimo prve starohrvatske, kršćanske spomenike u starohrvatskim crkvicama uz more, što ih hrvatski vladari grade u znak obnove i uz njih podižu benediktinske samostane.[53] Nekako u isto vrijeme, ili najviše jedno stoljeće kasnije, grade se i starohrvatske crkvice na planini za liturgijske obrede pokrštenih Hrvata, koji tamo žive skupa s preostalim pripadnicima staroslavenske poganske vjere.[54]

Ta hrvatska, pastirska naselja nalaze se na planini otprilike do XIII—XIV stoljeća,[55] kad postupno počinju silaziti pod planinu na dosadašnje položaje. Skupa s time počinju pod planinom nastajati i crkvice s grobljima.[56] Znamo da je crkva sv. Marka s grobljem, u Dućama ispod planine, sagrađena najkasnije u XV stoljeću.[57] U Podstrani i u Jesenicama, dotično Krugu, čini se da su župne crkve s grobljima ostale na planini još duže vremena, jer su, kao što nam je poznato, udvojene crkve u Podstrani pod planinom i u Jesenicama u Sustipanu sagrađene tek u XVII stoljeću.[58] U Sustipanu je oko te crkve utemeljeno novo groblje u to isto vrijeme. U Podstrani je, naprotiv, groblje još prije toga preneseno kod sv. Martina, jer najkasnije ukope u groblju kod sv. Jure na planini, poviše Podstrane, imamo iz XVI stoljeća.[59] Jedna isprava iz XV stoljeća svjedoči nam da su u to vrijeme obadvije crkvice, crkvica sv. Jure poviše Podstrane i crkvica sv. Martina na moru, bile podjednako župne crkve i da su, što je još zanimljivije, obadvije imale istoga župnika, nekoga splitskoga kanonika, što su ga sami seljaci samostalno izabrali.[60] Iz toga možemo zaključiti da je crkvica sv. Jure na planini, poviše Podstrane, bila prava župna crkva sve do XVII stoljeća, dotično do godine 1666. kad je sagrađena poznata nam udvojena crkva pod planinom, malo ispod crkvice sv. Jure.

Tako je taj starohrvatski rustični stil tu u Podstrani sašao ispod planine, a u Jesenicama u blizinu mora, nad same temelje starokršćanske bazilike i starohrvatske kasnoromaničke crkve, gdje ga je između svih uvaženih arheologa i povjesničara jedini stari župnik don Petar Kaer, 60 godina prije otkrića tih starokršćanskih i starohrvatskih ruševina uočio i prepoznao, kad je o sustipanskoj udvojenoj crkvi, čiji je unutrašnji prolaz već tada bio zazidan, i o glasovitoj oltarnoj pregradi, koja je tu bila postavljena, napisao:

» ... da su ova četiri komada služila kao pluteji ambona ili pregrade svetišta nekoje crkve. Rekli smo nekoje, a ne baš *sadašnje crkve sv. Stjepana gdje*

se sad nahode i to s uzroka da ista ne odgovara ni po slogu ni po ukusu dobi, kojoj spadaju ti pluteji. Gdje i koja je mogla biti ta crkva u 9. ili 10. vijeku u onim stranama? Ta crkva mogla je biti ili blizu sadašnje te možda na onom mjestu, gdje su se našli nedavno spomenuti ostaci zgrada *ili na istom mjestu gdje je i sadašnja.* Da su pluteji premješteni, nije potrebno dokazivati.«

To i bi!

c) *Povijesni i obredni kontinuitet*

Uz sukladnost građevinske i povijesne analize dosta je samo napomenuti zakon povijesnog kontinuiteta, koji je priznat na svakom području ljudskog života i djelovanja, a svakako u najvećoj mjeri na području vjerskih obreda i pokapanja mrtvih.[61] Taj se zakon kontinuiteta temelji na samoj ljudskoj naravi i na nekom općem zakonu inercije. Tom zakonu kontinuiteta podvrgnuto je i kršćanstvo, koje posvuda nalazimo nad temeljima ranijih kultura i njegove najstarije crkve često nad temeljima starih poganskih hramova, a njegove obrede povezane s prastarim i općeljudskim običajima i upotrebama, kao što je upotreba vode kao simbola čistoće, upotreba vatre, tamjana, ulja, sklapanje ruku, hodočašća, ophodi, gozbe i slično. Te sličnosti zadavale su kršćanskim kritičarima i apologetima velike brige,[62] a u stvari ne znače ništa drugo nego to da je kršćanstvo, osim toga što je božanska ustanova, još k tome i stvarna životna pojava, sa svojim naravnim životnim razvojem, u kojemu je sve povezano i u kojemu nema skokova.

Upravo zbog toga zakona povezanosti i u skladu s ljudskom naravi i zakonima razvoja i kršćanstvo je starih Hrvata u ovome kraju, kao i u drugim krajevima, krenulo u dva smjera, kojima su ga povele životne snage tradicije, i to uz morsku obalu smjerom romanske tradicije i latinske kulture, koja je kasnije netragom iščezla, a u planinskim predjelima smjerom staroslavenske tradicije i narodne, samonikle kulture, koja se ovdje, potpomognuta svojom glagoljicom i svojim narodnim jezikom u liturgiji, uspjela održati na crkvenom polju, na političkom se ostvariti u Hrvatskoj državi, a zatim Bosanskoj državi i Poljičkoj republici, a na umjetničkom polju doći do svog najvećeg, isto tako rustičnog i nepravilnog, ali i vrlo dinamičnog i osebujnog izraza u stećcima.[63]

d) *Misionarska uputa Grgura Velikoga*

Kao dobar poznavalac toga zakona i ljudske naravi papa Grgur Veliki svojim je misionarima, koji su u njegovo doba radili među doseljenim narodima u Evropi, u tom smislu dao uputu da prigodom pokrštavanja ne ruše obraćenim poganima njihova poganska svetišta, nego da ih jednostavno oškrope blagoslovljenom vodom i pretvore u kršćanske crkve, niti da im zabranjuju njihove poganske gozbe, što su ih imali u vezi s vjerskim obredima i žrtvama, nego da ih nauče da to i dalje čine u slavu jedinomu Bogu, a u svoju korist.[64]

Ta je uputa postala misionarsko pravilo u katoličkoj crkvi s obzirom na postupak prema obraćenim poganima. Po tom se pravilu stotine godina poslije postupalo i prema Hrvatima. Posljedica je bila da se pokrštavanje obavljalo mnogo brže i lakše, ali i ta da je uz poprimljenu kršćansku vjeru i zadržane poganske položaje i običaje ostalo mnogo starog dualističko-magijskog shvaća-

nja, koje se djelomično zadržalo sve do danas.[65] Ondje u Poljicima zbog blizine crkvenih središta to nije dovelo do težih posljedica, dok je u Bosni, više udaljenoj, ta mješavina stvorila neovisnu Bosansku crkvu i posebnu neomanihejsku sljedbu poznatu pod imenom bogumili.[66]

U skladu s tom misionarskom uputom Grgura Velikoga i ondje su u Poljičkom primorju kao i u Hrvata općenito zadržani stari poganski položaji i na njima sagrađene prve kršćanske crkvice, a poganske su se žrtve i gozbe pretvorile u kršćanske »brgulje«, koje su se ovdje u vezi sa svetkovinama kod crkvica na planini obavljale više-manje sve do našega vremena.[67] U Kaštelima se na sličnom planinskom položaju na vrhu Kozjaka, Birnju, na dan sv. Ivana Krstitelja (Svitnjak, Dan krijesa) od jutra do mraka uz vjerski obred obavlja narodno veselje i gozbe pod šatorima i sjenicama od granja točno onako kako je u spomenutoj uputi svjetovao papa Grgur Veliki.[68]

e) *Gradine, gomile i grubi stećci na planini*

Od Perunskog do Babljače, na planinskom prostoru, koji je u ravnoj liniji dug samo 13 km, imamo ukupno 18 različitih gomila i gradina.[69] Sigurno je da većina od onih gomila i gradina u prvom redu pripada starim pastirskim i ratničkim narodima, koji su tu davno prije Hrvata obitavali. Ali, ako te gomile i gradine treba poštopoto pripisati tim starim narodima, koji su tu davno prije i u mnogo kraćem vremenskom razdoblju živjeli, kako možemo ne priznati da su se tim istim položajima, gomilama i gradinama mogli služiti i Hrvati, koji su isto tako tu došli kao pastirski i ratnički narod i koji tu žive neprekidno od VII stoljeća u mnogo dužem i dramatičnijem povijesnom razdoblju, dok su još te gradine i gomile bile i te kako u upotrebi. Za polukružnu gomilu kod Sv. Jure poviše Podstrane, pod kojom se nalaze mnogi grobovi trapeznog oblika, imamo pouzdani dokaz, zajamčen atomskom analizom izotopa C-14, da zaista pripada Hrvatima, i to vrlo kasnom razdoblju srednjega vijeka.[70]

Isto je tako jasno da su te gradine, a možda i neke gomile, većinom ostaci starih ratničkih utvrda i uporišta, ali nema sumnje za neke od njih, osobito za vrlo niske nasipe oko nekih vrhunaca, koji su toliko niski i neznatni, da su radije imali značenje neke međe i ograde negoli kakve utvrde, kao i za neke gomile s grobovima ili druge s tragovima paljevine da su služile u svrhu vjerskih obreda.[71]

U mnogih je starih naroda u njihovoj prapovijesti postojao kult vrhunaca i kult kamenja.[72] Pretpostavlja se da je postojao i u Hrvata u njihovoj relativnoj prapovijesti, koja traje sve do u srednji vijek. Najbolji dokaz tog prastarog kulta kamenja jesu stećci, koji su se razvili iz nadgrobnih gomila.[73]

Ondje, na planini Poljičkog primorja, nalazimo i gradine i gomile i starohrvatske crkvice, kao nastavak kršćanskog kulta na tim istim položajima nekadašnjih poganskih obreda. U blizini tih crkvica nalazimo i grube stećke u njihovom embrionalnom zametku, ponegdje nad samim gomilama i preklopnicama, od kojih su se razvili. Obrađenih stećaka u drugom razvojnom stupnju bilo je kod svake od triju crkvica na planini u ograđenim kršćanskim groblji-ma oko njih. U Podstrani se još vide dijelovi razlupanih stećaka.[74] Na Sukmajsinu im nema traga, ali da ih je tu bilo, i to s izrađenim polumjesecima, zvijezdama i drugim simbolima, svjedoči don Frane Bulić u svom *Eskursu o*

Svetom Maksimu.[75] Na Stomorici, ispred crkvice Gospe od sniga vidi se nekoliko obrađenih i zaobljenih stećaka, dok se neobrađeni, grubi stećci nalaze ondje izvan crkvene ograde na zapadnoj, sjevernoj i istočnoj strani.

Osobito značenje ovih grubih stećaka na planini sastoji se u tome što se tamo vidi njihov postanak i prvi razvojni stupanj, u kojem su se razvili iz nadgrobne gomile i preklopnica[76] starohrvatskog trapeznog groba, da se onda u bogatijim i prikladnijim područjima razviju preko obilježenih i ispisanih stećaka[77] do ukrašenih prizma, kakve nalazimo u Gatima i Trmbusima, pa sve do pravih obilno ukrašenih i oslikanih sljemenjaka, od kojih dva nalazimo kod Biska na Poljanicama, a taj je položaj, prema opisu poljičkih granica iz Statuta[78] u staro vrijeme morao pripadati Poljicima.

f) *Kršćanska groblja na planini*

Postojanje kršćanskih groblja kod svake od triju crkvica na planini Poljičkog primorja ima više dokaznih značenja, od kojih ovdje treba posebno upozoriti na dva.

U prvom redu ta nam kršćanska groblja oko crkvica na planini na temelju spomenutog povijesnog kontinuiteta dokazuju da su onamo u blizini morali biti i položaji i neki, nama zasad nepoznati načini i obredi, po kojima su se stari Hrvati pokapali prije nego su počeli primati kršćanstvo. Kod crkvice sv. Jure poviše Podstrane, uz kršćansko, propisno ograđeno groblje s grobovima pod stećcima i još više pod preklopnicama, imamo s istočne strane pravu polukružnu gomilu s mnogim grobovima trapeznog oblika, pokrivenih preklopnicama i zasutih kamenjem.[79] Atomska je analiza ukopa iz tih grobova pod gomilom dala vrlo širok razmak u razdoblju od početka XIII do XV stoljeća i dalje, te bi se ti ukopi mogli pripisati nekim poganskim ostacima, prežicima ili nekim posebnim, nama nepoznatim običajima iz onoga vremena.

Ono što je važnije, treba ići od postanka ovih starokršćanskih crkvica i kršćanskih groblja oko njih unatrag, u ono razdoblje od dolaska Hrvata do njihovog pokrštavanja. Iz toga razdoblja, koje traje čitavih 200 godina, nemamo nikakvih arheoloških tragova o životu Hrvata u ovim krajevima, a zna se da su tu zaista u to vrijeme živjeli. Naši domaći arheolozi jednostavno konstatiraju tu ispraznu, vakuum činjenicu, bez ikakva zgražanja i čuđenja, a da se ne pokušavaju niti zamisliti nad tom prazninom i postaviti pitanje je li to uopće moguće.[80] Dobro, ako je materijalna kultura Hrvata u to vrijeme bila tako priprosta i trošna, da nije mogla ostaviti nikakva traga, ti su ljudi morali ipak umirati i barem na nekakav način pokapati svoje mrtve. Pa da su ih i ognjem sažigali, i od toga je moralo ostati nekakva znaka i traga.[81] Ako ni toga nema, to više se treba čuditi i pitati nisu li možda svoje pokojnike izlagali pticama nebeskim na ovim ograđenim vrhuncima, do kojih se sada tu nalaze te starohrvatske crkvice i kršćanska groblja.[82]

Isto tako i pitanje položaja i načina obavljanja poganskih, vjerskih obreda u Hrvata prije njihovog pokrštavanja moralo bi ondje imati svoj odgovor. Domaći ljudi to pitanje niti ne postavljaju. Njima su važniji Carevi podrumi i nuzprostorije, koje, dakako, treba istražiti i za koje se troše teška narodna sredstva, a za ove izvore i temelje povijesti toga istoga naroda nema ni sred-

stava ni zanimanja, ma niti kakva pojma ni hajanja. Naprotiv, jedan stranac, Ejnar Dyggve uzbuđen tim pitanjem, uporno traži starohrvatske ukope iz najranijeg poganskog razdoblja i tvrdi da je »moguće naći tragove pokojnika, čak i u slučaju da su oni bili po staroslavenskom, poganskom običaju spaljivani«.[83] Za stećke je, smatrajući ih pogrešno staroslavenskim nadgrobnim spomenicima iz najranijeg razdoblja, tvrdio da ih se mora naći u velikom broju u okolici Solina. U toj tvrdnji pojam »stećak« zbog njegova pogrešna shvaćanja u stvari znači starohrvatske, poganske ukope, koji svakako moraju biti negdje na onom prostoru na kojemu su Hrvati u razdoblju od 200 godina kao pogani živjeli i umirali.

Ali, gdje su?

Što se tiče starohrvatskih, dotično staroslavenskih poganskih svetišta iz toga istog razdoblja, Dyggve odlučno tvrdi:

»Moralo bi se dokazati da su postojala rana staroslavenska svetišta u jednom ili drugom obliku«.[84]

Možda su to ovi vrhunci!

Na to nas upućuje postojanje najranijih starohrvatskih crkvica i kršćanskih groblja na tim vrhuncima.

S druge strane postojanje tih istih crkvica na planini, a još više kršćanskih groblja oko njih, dokazuje nam činjenicu, da su negdje u blizini tih planinskih položaja morala biti i najstarija hrvatska naselja.

g) *Starohrvatska naselja na planini*

Iz spomenutog starog pisma[85] saznajemo da su Dućani bili prisiljeni graditi crkvicu sv. Marka ispod planine i groblje oko nje, jer im je u vrijeme zime, jakih ledova i vjetrova, bilo nemoguće iznositi svoje pokojnike na Stomoricu i tamo ih pokapati.[86] To znači da im je sve do tada bilo moguće pokapati svoje pokojnike na tom planinskom položaju samo zato što je i njihovo staro naselje bilo na planini, negdje u blizini toga položaja.

Za najstarije naselje sela Duća, da se uistinu nalazilo na planini, imamo nekoliko dokaza.

Prvi je dokaz u imenu, što ga Dućani daju najvišem planinskom vrhuncu, što se uzdiže na sjeveroistočnoj strani iza sela Duća. Dućanima je u selu pod planinom, gdje su sve donedavno živjeli, sunce izlazilo preko toga vrhunca. Sasvim u suprotnosti s tom činjenicom Dućani tom istom vrhuncu daju ime Zȃvod ili Zȃ'od od glagola *zahoditi* dotično *za'oditi,* što se odnosi na zalaz sunca a ne na izlaz. To znači da je staro naselje Duća, u ono vrijeme kad je dano ime tome vrhuncu, moralo biti na njegovoj istočnoj strani, a to je upravo na planinskom području sjeverozapadno od Stomorice. Tu se nalazi brdovita uska prodolina, zvana Brdaljci s izvorom i nešto malo obradive zemlje. Nisu ostali nikakvi tragovi naselja, jer su stanovi bili priproste kolibe u suhozidu. Ostao je ipak trag u toponimu jednog dijela tog položaja, koji se zove Šubića gnojik.

Šubića u Dućama nema. Oni su živjeli u Krugu, u Gornjem Selu ispod Sukmajsina, blizu sv. Marka, to jest blizu međaša dućskoga i kruškoga.[87] Njihovi najveći posjedi, naprotiv, nalaze se u Dućama, od Dugog Rata pa sve gotovo do ispod planine. Na groblju sv. Marka, ispred samih vrata crkvice nalazi se grob sa stećkom, koji se zove »Šubića greb«. To znači, da su Šubići bili uisti-

nu stanovnici Duća i to onda kad su se Duće nalazile na planini, kod Stomorice, a kad su sašli ispod planine, naselili su se u Kružini, u Gornjem Selu, gdje im se i danas nalaze kuće, sad opustjele. Po svoj prilici je u prvašnje vrijeme Gornje Selo pripadalo Dućama, jer znamo da su i svećenici glagoljaši iz Gornjeg Sela, kao na primjer don Frane Brničević,[88] služili mise u crkvici sv. Marka koja je bila župna crkva sela Duća sve do druge polovine XIX stoljeća, kad je sagrađena dosadašnja župna crkva sv. Ante.

Treći dokaz da su stare Duće bile na planini kod Stomorice sastoji se u činjenici što su prema Statutu Duće i Truša sačinjavali jedan »katun« (grčki: he katune = okrug, logor, pastirsko naselje, ali više u pravno-političkom, dotično vojničkom smislu)[89] i imali jednog istog malog kneza ili »katunara«.[90]

Četvrti, ne baš tako siguran dokaz mogao bi se izvesti iz samoga imena sela Duće. Po svom položaju nije nimalo vjerojatno, da bi to moglo biti nečije »vojvodstvo« ili »vlastelinstvo« (duchia), a niti je moglo biti neko osobito sijelo kakvog plemenskog kneza (dux, duca, duchie). Iz toga korijena imamo mnoga prezimena kao Duka, Dukić, Dučić i sl. Uzevši u obzir da se to staro naselje nalazilo iza one planinske usjekline, prijelaza preko planine, klanca, u kojem se nalazi crkvica Gospe od sniga, moglo bi se nagađati, da mu ime dolazi od grčke riječi »doke«, što znači »zasjeda«, a po tom i »mjesto za zasjedu«, klanac, ili pak od riječi »dokos«, što znači »balvan«, »greda« (planinska).[91]

Peti, a i najsigurniji dokaz pruža nam crkvica Gospe od sniga, koja se tu nalazi kao spomenik prvog i najstarijeg naselja na planini, kao što su crkve sv. Marka i sv. Ante pod planinom spomenici druge etape spuštanja s planine i kao što se u naše vrijeme gradi četvrta župna crkva na moru kao završni spomenik treće i konačne etape naseljenja našega naroda na morsku obalu. To je postupno spuštanje Hrvata na morsku obalu ovdje trajalo više od tisuću godina. U drugim hrvatskim krajevima, kao npr. u Kaštelima taj se razvoj dovršio mnogo prije, te se i zaboravio, ali su i tamo ostale stare crkvice na planini i ispod planine kao spomenici toga zaboravljenog razvoja.

Ovdje u Poljičkom primorju taj se proces ove milenijske seobe dovršava tek u naše vrijeme i zato se može lakše i jasnije uočiti.

U ostalim mjestima Poljičkoga primorja nalazimo isti razvoj te postupne seobe s planine, pod planinu i konačno u naše vrijeme na morsku obalu, te o tome ne bi ni trebalo posebno govoriti. Spomenut ću samo da se selu Krugu stari položaj morao nalaziti u planinskom području ispod Sukmajsina, gdje se nalazi veliko mnoštvo glinenih ulomaka.[92] I samo ime Krug, što znači planinsku klisuru, nije moglo nastati na današnjem položaju toga sela, gdje ne postoje nikakvi »kruzi« ni klisure, nego je to ime moglo nastati samo na takvu položaju gdje se ti kruzi i klisure nalaze. Pod Sukmajsinom se nalazi jedna takva jedinstvena klisura, golemi »krug«, koji je mogao dati ime starom selu, što se nalazi podno njega.[93]

Za Podstranu je već spomenuto da su tamo uz morsku obalu mogla biti dva stara naselja koja su izginula i nestala.[94] Njima bi na planini odgovarala isto tako dva naselja u području dviju crkvica: sv. Jure na Perunskom i sv. Jure poviše Podstrane. U svakom slučaju staro je naselje na Perunu zajamčeno u povijesnim dokumentima. To su zapravo tri vrhunca: Perunić, Perun i Perunsko, koji s jugozapadne strane omeđuju malu planinsku visora-

van, gdje se moglo nalaziti to mjesto. Na Peruniću se nalazi velika gradina, a na Perunskom duga gomila, koja zatvara vrhunac (lingvetu), gdje se nalazi crkvica sv. Jure.

Odatle je to staro naselje možda preselilo na položaj poviše Podstrane i tu sagradilo drugu crkvicu sv. Jure, koja je po svom zdanju mnogo novijeg postanka negoli je ona na Perunskom. Utvrda ili utočište (refugij) toga mjesta mogla je biti dvostruka gradina na Glavici, oko 500 m istočno od crkvice sv. Jurja. Istočno od sela Podstrane, ispod gomile Piščenice,[95] nalazi se u zemlji obilje ulomaka keramike. Taj položaj, kao što je već rečeno, zove se »Stara vas«.[96] To ime u prvom redu označuje starohrvatsko, pastirsko naselje za razliku od riječi »selo«, kako se ovdje zovu stara romanska naselja, zapravo »villa rustica« s imanjem. U staroslavenskom tekstu Evanđelja »selo kupih« = villam emi. Zanimljivo je da se imenom Selo u starim dokumentima, a to znači kako je onda narod govorio, zove položaj nekadašnjih Naresta, gdje se nalazila crkva sv. Petra, ecclesia sancti Petri in Selle.[97] Istim imenom Selo narod u Podstrani zove danas pusti položaj istočno od Site, gdje se pretpostavlja da je nekoć bilo staro romansko naselje.[98]

4. *Povijesni zaključak*

Pošto smo na ovaj način upoznali pitanje dvaju nizova starohrvatskih crkvica u Poljičkom primorju, postaje nam jasno zašto se te crkvice iz istog vremena nalaze u tako velikom broju tu, na tako malom prostoru, jedne uz more, a druge na planini. Postale su nam jasne ne samo te crkvice, nego povijest i povijesni razvoj, a to znači sam Život, kojemu pripadamo i kojim djelotvorno živimo. U tome se i sastoji opravdanje arheologije i povijesti.

Sad se možemo uvjeriti da su ta dva niza starohrvatskih crkvica zaista kao dva bojna reda postavljena jedan nasuprot drugome i da vrlo slikovito označuju dva suprotna smjera u ranoj hrvatskoj povijesti, latinski i narodni smjer. Dva smjera koja su stvorila svu burnu dinamiku hrvatske povijesti. Latinski je smjer bio u stvari težnja, koja je išla za obnovom rimskog carstva. To je bila politička borba, koja je prelazila i na vjersko polje i služila se vjerskim sredstvima, kao na primjer nametanjem latinskog jezika u liturgiji. Mi znamo da se izvan granica rimskog carstva taj jezik u liturgiji nije nametao, nego se davno prije raskola mirno upotrebljavao u liturgiji i grčki i kaldejski i koptski i aramejski, sirski, arapski i ostali jezici. Ovdje, u ovim krajevima gdje su se sukobljavale granice i težnje istočnog i zapadnog rimskog carstva, čiju je vodeću ulogu, nažalost, često preuzimala crkva, što je i dovelo do raskola između Istoka i Zapada, ovdje je ta borba bila osobito žestoka.

Narodni smjer, dotično hrvatska narodna stranka, predstavljao je težnju hrvatskog naroda za političkom, crkvenom i kulturnom samostalnošću i slobodom. To je ta težnja, koja je stvorila i hrvatsku državu, i hrvatsku crkvu, hrvatskog biskupa, i glagoljicu i glagoljaše, a kasnije Bosansku državu, bosansku crkvu i bosanske krstjane.[100] Iz te iste slobodarske težnje niknula je i Poljička seljačka republika, jer je ta težnja prirodna i organska kao i sam život,

koji niče i raste svugdje i u svakom djeliću pa i u živu kamenu, samo ako ima potrebite uvjete za život, a to je Sloboda.

Hrvati su prihvatili borbu za samostalnost i slobodu, uveli su svoj narodni govor u liturgiju i zato se uporno borili, ali se nikada nisu odrekli svoga vjerskog jedinstva s Rimom. To je bila borba za jedinstvo u slobodi,[101] najljepša i najmoralnija ljudska težnja na zemlji.

Svi pripadamo jednom istom ljudskom rodu, a što imamo posebne crte lica, posebne rasne osobine, što se izražavamo posebnim jezikom i imamo posebne granice i posebne interese, to je prirodna sklonost, koja se ne smije ni prezreti, ni zlorabiti, nego je treba pravedno ostvariti i velikodušno uskladiti s drugom moralnom težnjom u ljudskoj naravi, s težnjom za općim ljudskim interesima i jedinstvom svega čovječanstva. To nije ni dijalektika, ni negacija, nego paradoksalna kušnja, vječita borba suprotnosti svega čovječanstva, koja se unatoč toj vječitoj borbi i suprotnostima ipak sve više približuje svome konačnome cilju. Što se tiče pojedinaca, za njih ta kušnja i borba ima svoje konačno opravdanje i smisao tek u drugom životu, zbog kojega se privremeno živi ovdje na zemlji.

Dva niza starohrvatskih crkvica na planini spomenici su tih povijesnih sukoba, borba i težnja i zbog toga one nisu samo spomenici ovoga kraja, pa ni same hrvatske povijesti, nego su od općeljudskog smisla i značenja, koje je vrijedno upoznati.

Bilješke

1. Ovaj je referat sažeti prikaz iz knjige: *Ante Škobalj: Obredne gomile,* Sveti Križ, 1970. Referat je održan kad je knjiga bila još u rukopisu, dotično već dana u tiskaru.
2. Neposredno prije ovoga referata održan je referat profesorice Nevenke Bezić-Božanić o srednjovjekovnim spomenicima Poljičke republike.
3. Mnogi daju krivo ime čitavoj primorskoj kosi Perun. Ta kosa, međutim nema jedno zajedničko ime. Svaki pojedini položaj ima svoje posebno ime, a tri zadnja vrhunca na zapadnoj strani, iznad same rijeke Žrnovnice, zovu se Perunić, Perun i Perunsko, na kojemu se nalazi crkvica sv. Jure. Perun i Perunić, to su one dvije klisure, koje se nalaze do Perunskog na istok. Jedna je veća (Perun), a druga manja (Perunić), te bi se po tome moglo zaključiti, da se i samo ime odnosi na klisure, i da nastaje od pojma »periti«, što znači stršiti, dizati se u vis. Prema tome bi i sam staroslavenski bog Perun bio »personificirana klisura«, kakve su stari Slaveni zaista štovali. I kod drugih naroda nalazimo kult klisura i uzvisina (excelsa).
4. Arheološki nalazi na Sumpetru otkriveni su godine 1911, a oni u Sustipanu 1949.
5. I ove se crkvice na planini, sv. Maksima i Gospe od sniga na Stomorici spominju u istom povijesnom dokumentu *Jura sancti Petri,* vidi Novak—Skok: *Supetarski kartular.*
6. Bullettino di archeologia e storia dalmata, Split, XII—145.
7. Da se naselje Oneum nalazilo na desnoj strani ušća rijeke Cetine, to jest na današnjem položaju Priko, gdje se nalazi crkvica sv. Petra, dokaz su ostaci stare gradine na vrhu same klisure Babljače, dotično limitni nasip kamenja, koji čitavu lingvetu na vrhu te klisure pretvara u čvrstu tvrđavu, zatim nedavno otkopani tragovi starokršćanskih građevina oko same crkvice sv. Petra, što je dokaz da se tu nalazilo središte toga starog naselja. Petar Gumajev, kad

govori o glasovitoj parnici, što se vodila između njega i Tugarana u crkvici sv. Petra na Priku, kaže, da se ta crkvica sv. Petra nalazi u Omišu. Doslovno: »Unde vocaverunt nos ante hos nominatos viros omnes Tugarani; residentibus in ecclesia beati Petri, quae sita est in OLMISI.« Vidi Franjo Rački: *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagrabiae 1877. str. 129.

8. Kako je teško graditi crkvicu na tim planinskim položajima najbolje se moglo vidjeti prigodom gradnje obnovljene crkvice Gospe od sniga na Stomorici poslije rata, godine 1946. kad je trebalo iznijeti na taj položaj sav građevni materijal. Za gradnju na tim položajima morali su i u početku postojati neki naročiti razlozi, koji su mogli opravdati takav napor.

9. Redovito se govori o pokrštavanju Hrvata »u više navrata«. I takvo pokrštavanje pogrešno se shvaća kao jedinstven i gotov čin, koji se obavio nekom naredbom, propovijedanjem i obredom krštenja u jednom kratkom roku, a zaboravlja se da »pokrštavanje« nije samo obred krštenja, nego dugi, vrlo dugi proces primanja kršćanskog nauka, morala i shvaćanja, čitav jedan odgoj, za koji je i u najpovoljnijim uvjetima trebalo mnogo, mnogo vremena. Pa i u takvom, najpovoljnijem slučaju, kako se može misliti, da su se sve glave jednog tako slobodarskog i svojevoljnog naroda mogle okrenuti u jedanput kao po nekoj vojničkoj komandi. Radije bi trebalo prihvatiti mišljenje da je pokrštavanje Hrvata, u smislu poprimanja kršćanskog nauka i shvaćanja i u smislu napuštanja poganskog shvaćanja i poganskih običaja, trajalo dugim stoljećima i da su za dugo vremena postojale veće ili manje skupine u raznim krajevima onih koji su i dalje ostali pristaše stare poganske vjere. Pogansko shvaćanje i postupanje starih Kačića, koji su bili Poljičani, iz starog Omiša na desnoj strani Cetine i koji su u Poljicima imali svoja imanja, zbog kojih su došli u sukob sa splitskim nadbiskupom Arnirom, vidi se ne samo iz tog svetogrdnog i za jednog kršćanina nepojmljivog ubojstva, nego još više iz njihova bezbožničkog i čisto poganskog pljačkanja kršćanskih crkava na Šolti (vidi Toma Arhiđakon: *Kronika*, izdanje Vladimir Rismondo, Split 1960. str. 72). Takvu svetogrdnu pljačku, paljenje i rušenje crkve mogli su izvesti samo pristaše poganske protivničke vjere, a nipošto kršćani, pa bili oni i najokrutniji gusari.

   To je dokaz da su Pribislav i Osor, sinovi Malduča iz Omiša (Poljičkoga) i njihovi momci, vojnici, gusari ili kako hoćeš, bili zaista pravi, pravcati pogani. To se događalo u polovici XIII stoljeća. Staroslavenskog poganstva nije, dakle, tako brzo nestalo, a raznih tragova i prežitaka nalazimo mu još i danas u pojedinim običajima, a osobito u štovanju Mjeseca. To pogansko shvaćanje Mjeseca kao božanstva uzrok je da mnoge starije osobe u nas još ni danas ne mogu vjerovati da su se ljudi spustili na Mjesec.

10. To je u skladu sa zakonom povijesnog, dotično obrednog kontinuiteta, o kojemu će poslije biti govora, a da su Hrvati prije pokrštavanja imali neke svoje poganske obrede, to je više nego sigurno.

11. Solin je srušen između godine 612. i 614. (vidi don Frane Bulić: *Sull anno della distruzione di Salona*, Bull. XXIX, god. 1906. str. 268—304).

12. Toma Arciđakon, n. dj. 21; — *Ljetopis popa Dukljanina*, izdanje Šišićevo u latinskoj redakciji, str. 318:
»Latini fugientes montana cupiebant, quo Sclavi habitabant«.

13. Da su stara hrvatska naselja u Poljičkom primorju bila uz more i da su odatle kasnije prešla pod planinu, tobože zbog gusarske opasnosti (a oni su isti bili najopasniji gusari), tvrdio je dr Ivo Rubić u svojoj radnji: *Naselja u primorju Poljica*, »Šišićev zbornik«, Zagreb 1929. str. 155—171. Starim hrvatskim naseljima uz more nema nikakvog dokaza ni na arheološkom, ni na povijesnom polju kao ni u narodnoj tradiciji ni u toponimima. Vidjet ćemo poslije da naziv Selo vrijedi samo za stara romanska naselja u značenju vilae rusticae, imanja. Za starohrvatska naselja upotrebljava se naziv »vas«. Starim hrvatskim naseljima na planini, naprotiv, nalazimo brojne dokaze na području arheologije i na području povijesnih spomenika, kao i u tradiciji i toponomastici.

14. Vidi Bulić—Katić: *Stopama hrvatskih narodnih vladara.* Povijesne šetnje po zadužbinama hrvatskih knezova i kraljeva, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Zagreb. Jeronimska knjižnica, knj. 259, bez godine.
Ljubo Karaman: *Crkvica sv. Petra kod Omiša,* Bull. XLVI, 1923.
Ejnar Dyggve: *O crkvici sv. Petra u Priku,* Bull. LI, 1940.

15. Novak—Skok, n. dj.

16. Dr Fr. Rački: *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia,* Zagrabiae 1877, br. 111, str. 127—137.
Novak—Skok, n. dj.

17. To nije današnja grobišna crkva na jeseničkom groblju u Sustipanu, za koju se do sada pogrešno mislilo, da je starohrvatska. Današnja je tek iz XVII stoljeća, a starohrvatska se nalazila na istom mjestu, ali je bila u prošlosti porušena. Temelji njezine apside otkriveni su godine 1949. Istodobno su otkriveni oko temelja ove još veći temelji apside starokršćanske bazilike iz V stoljeća. U ruševinama starokršćanske bazilike, srušene u VII stoljeću, sagrađena je u IX—X stoljeću starohrvatska, koja je poslije također bila srušena, a nad ruševinama starohrvatske sagrađena je u XVII stoljeću današnja, udvojena, o čemu će poslije u tekstu biti govora. Ovo je ovdje trebalo napomenuti da zbog zamršenosti arheoloških činjenica ne bi došlo do nerazumijevanja.

18. Vanjske slijepe lezene, dotično izbočine u obliku stupova ili pilastara na vanjskoj strani zidova, kakve nalazimo i na crkvi sv. Jure u Radunu (Kaštela) i kakve Dyggve uspoređuje sa slijepim lezenama, dotično propilastrima na zidovima Asklepijina mauzoleja sv. Staša u Solinu, da bi dokazao nesumnjive graditeljske utjecaje, možda predstavljaju dekadentnu imitaciju periptera, izvanjskih stupova, koji su redovito okruživali stare grčke i rimske hramove i mauzoleje, kao i Dioklecijanov mauzolej u Splitu. Unutrašnje slijepe lezene, kakve imaju gotovo sve starohrvatske crkvice, nesumnjivo su imitacija trobrodne bazilike u malim, uskim građevinama, gdje su tri lađe prostorno nemoguće. Potvrdu za to imamo u crkvici sv. Martina, dotično sv. Barbare u Trogiru, koja je gotovo isto tako malena i uska, a ipak u svom uskom i stisnutom prostoru ima prave i potpune tri lađe s dva reda stupova, pokupljenih i složenih od raznih spolija. Ti su stupovi vrlo blizu zidova, te se jasno vidi da se tu nalaze ne zbog kakve potrebe ili statičke funkcije, nego zbog samog graditeljskog pravila, po kojemu je trebalo graditi te crkve (bazilike) pa i onda kad su već bile tako malene, a kad je već ponestalo i stupova i spolija za stupove, da bi se spasilo to graditeljsko pravilo, nije preostalo drugo nego se uteći slijepim lezenama koje sa svojim pilastrima i lukovima tako lijepo dočaravaju pobočne lađe.

19. Ivan Ostojić: *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima,* sv. I—III, Split, 1964.
Za Poljičko primorje posebno treba istaknuti benediktinski samostan na Sumpetru, koji je sigurno za čitav ovaj kraj imao veliki kulturni utjecaj. Njihovo geslo *ora et labora* sadržavalo je između ostalih zanimanja i graditeljsko zanimanje. Dječake, što su ih u svojim samostanima odgajali učili su i graditeljskom zanatu. Možda je, osim u knjizi, i u tom zanatu bio izučen i dječak Zlobo, koji je od roba u tom samostanu postao redovnik. Zanimljivo je napomenuti mišljenje tugarskog župnika Josipa Marendića, što ga je izrazio u pismenom osvrtu na knjigu Ante Škobalj: *Obredne gomile,* da bi ime Zlobo moglo biti pogrešan izgovor imena Slobodan, skraćeno Slobo, označujući njegovo oslobođenje iz ropskog stanja. To bi bilo značajno za kulturno djelovanje benediktinaca, koji su gradili ne samo crkvice nego i duhovnu kulturu i slobodu hrvatskoga naroda, oslobođajući ga od pravnih i društvenih forma robovanja, koje su se dugo zadržale, što zloba nekih znanstvenika nikako neće da uvidi.

20. Postoji neko pogrešno i skroz nepravedno ustručavanje od tog imena. Kao što je Toma Arciđakon Hrvate nazivao i Slavenima i Gotima i Arijancima i svakako samo ne onako kako bi trebalo i kao što i Talijani tako čine još i danas, te se čak i u Rimu Hrvati zovu Iliri, a u crkvi sv. Petra hrvatski jezik »ilirski«, tako se nažalost i u znanosti često čini. Tako npr. Ejnar Dyggve, n. dj. str. 138.

kaže: »There is thus no basis for speaking of an autochtonous croatian early medieval art of building.«
Prije toga tvrdi da su Hrvati preuzeli graditeljske elemente sa Istoka i Zapada. Ako su ih »preuzeli«, na što su ih postavili. Morali su imati i nešto svoga. Ako ne ništa drugo, a ono je ta nepravilnost i rustičnost karakteristika toga stila, koji je nešto posebno u graditeljstvu i ne pripada nikakvom drugom, a što ima zajedničkih elemenata, to ima svaki stil na svijetu.
Malo poslije toga dapače tvrdi i to: »This latter stylistic phenomen no doubt indicates that in spite of all it has not been possible to cut off all popular influence from related Serbian ortodox side on the Christian Croatians in the province along the coast« (n. dj. str. 139).
Mi znamo, naprotiv, da su hrvatski graditelji gradili srpske zadužbine. Unatoč tome, Dyggveu srpski stil i srpski utjecaj postoji, dok mu »hrvatska ranosrednjovjekovna graditeljska umjetnost« — ne postoji.

21. Čak i u tom slučaju, kad bismo ustanovili ne samo utjecaje nego potpune graditeljske elemente iz stranih krajeva i kad bi se sa sigurnošću uvjerili da su dotične građevine gradili uistinu strani majstori, te iste ranoromaničke građevine zaslužuju i moraju se zvati »starohrvatskim« već po samom prostornom i vremenskom obilježju, jer su, naime, građene u vrijeme i na teritoriju stare hrvatske države pod vlašću, dapače i s natpisima i imenima starih hrvatskih vladara.

22. Rački, n. dj. str. 130: »Ibidem comparavimus vineam a presbitero sancti Maximi; — str. 133: »Emi vineas de Uilcimiro fratre Prede, subtus ecclesia sancti Maximi, quae fuit Arabizo«; — str. 133: »Denique emi de muliere Beneda et ex filiis suis vineam, quae est suptus sancta Maria, quae vocatur Nacle prope mare«. Ovdje je zgodno napomenuti još jedno mišljenje tugarskog župnika Joze Marendića, što ga je dao u spomenutom osvrtu s obzirom na moje tumačenje imena Naklice iz riječi Naklo, dotično Naklon (završetak visoravni, koja se spušta prema dolini rijeke ili polja). Stručnjaci izvode to ime iz riječi »na kal«, dotično »na k'l«. Jozo Marendić, poznavajući taj kraj i hridine, na kojima se to selo nalazi, tvrdi da bi to ime moglo nastati od pogrešnog prepisivanja riječi: »Na klise«, gdje se glas »s« pretvara u »c«, i dolazi do oblika »Naklice«. Međutim, u starim dokumentima, kao što je taj navedeni, to se selo dotično crkva na Stomorici, koja se upravo nalazi na tim klisurama, to jest »na klise«, ne zove tako, nego jednostavno »Nakle«. Tu pak nema ni blata ni »kala«, da bi mogla nastati iz toga korijena. Položaj je, međutim, takav da se planina »naklanja« prema koritu rijeke Cetine, te je vjerojatnije, da to ime dolazi iz ovog korijena. Sličan položaj, premda mnogo niži, ali koji se isto tako »naklanja« prema Buškom blatu, imamo u selu Grabovici kod Livna, a taj se položaj, na kojemu nema ni blata, ni kala, ni izvora, a ni kakvih »klisura«, zove čisto »Náklo« s uzlaznim naglaskom koji mi je dao povoda za ovakvo tumačenje.

23. Sudeći po svemu, čini se, da su starohrvatske crkvice na planini građene poslije onih na morskoj obali. Ta razlika ne može biti odveć velika, jer i ove na planini spominju dokumenti iz XI stoljeća. Prema tome ove na planini mogle bi biti iz X stoljeća ili najkasnije iz XI, dok bi one uz more mogle biti iz X stoljeća.

24. Ne samo što su zidovi nesimetrični i dimenzije nepravilne, nego unutrašnja konstrukcija, svodovi, lezene, lukovi, tako su asimetrični, nepravilni i krivudavi kao da su izrađeni od neke žitke mase, koja se samostalno formirala.

25. Vidi staro pismo o Stomorici i Sv. Marku u knjizi Ante Škobalj: *Obredne gomile*, str. 11, Sveti Križ 1970.

26. U Poreču je na istom mjestu, gdje se nalazi Eufrazijeva bazilika iz VI stoljeća, postojala prije nje *udvojena* crkva sv. Maura, u kojoj je nađen natpis: »Ideo in honorem duplicatus est locus«. Iz same počasti prema svetom mjestu tu je podignuta udvojena crkva, a kasnije Eufrazijeva bazilika, koja još i danas postoji. Takva počast prema jednom posvećenom mjestu vladala je u čitavom kršćanskom svijetu. Mjesto na kojemu je bio grob nekog mučenika ili samo njegove relikvije, a to je svako mjesto na kojemu je bila sagrađena i posvećena bilo koja crkva, jer se u svakoj nalaze relikvije mučenika, smatralo se zauvijek

»posvećenim tlom« ili »svetim mjestom«, te se ni poslije rušenja, čak kad bi prošlo i više stoljeća, nije moglo dopustiti da to mjesto ostane pusto i oskvrnjeno, nego su se na njemu redom gradile crkve, jedna za drugom u prvom redu zbog toga poštovanja.

27. Na Sumpetru je slijed tih gradnja crkava na istome »svetom mjestu«, što ga nisu mogli prekinuti ni Tatari ni Turci, prekinuo pok. don Frane Ivanišević, sagradivši današnju crkvu sv. Petra na novom položaju, zapadno od tog starog »svetog mjesta«, koje je na taj način bilo prepušteno uništenju. Izgleda da se i to dogodilo zbog pogrešne primjene jedne političke ideologije.

28. Vidi *Običajnik župe Jesenice*, godine 1875.

29. Godine 1856. bio je u jeseničkom Sustipanu hrvatski književnik Ivan Kukuljević-Sakcinski, koji je opisao ove crkvice. Iz toga se opisa vidi da unutrašnji otvor između tih dviju crkvica, koje su zapravo jedna, udvojena crkva, nije bio u to vrijeme zazidan, i da se je oltarna pregrada s pleternom ornamentikom i svojim interesantnim stupićima nalazila vani, ispred crkvica. Čudnovato, kako se to u literaturi brzo zaboravilo, dotično, kako se o tome nije vodilo računa. U doba don Petra Kaera, godine 1890. taj je prolaz bio zazidan i oltarna ograda stavljena na današnje mjesto u južnoj crkvici, što je dalo povoda za njezino krivo datiranje svima, osim don Petru Kaeru.

30. Vidi spise župnog ureda u Jesenicama 26/49, 33/49, 38/51, 76/52, 78/52, 84/52, 92/52, te posebno dopise s Jugoslavenskom akademijom u Zagrebu, gdje je čitav slijed događaja oko otkrića u Sustipanu potanko opisan, 8, 12, i 32/53.

31. To se lako moglo ustanoviti po ulomcima pluteja sa starokršćanskom ornamentikom, dijelovima mramornih stupića i kapitela, kao i po karakterističnoj rimskoj žbuci na tri sloja, od kojih je najdonji miješan s pljevom i crijepovinom, a najgornji je tako fin kao da je rađen za fresku.

32. To je mišljenje dijelio i akademik dr Mihovil Abramić, koji je nastojao od Jugoslavenske akademije u Zagrebu pribaviti sredstva za dalje istraživanje, ali do toga nikada nije došlo.

33. Vidi mišljenje don Frane Bulića u Bull. god. 1914. (XXXVII):
»... nedaleko jeseničke *grobišne crkvice* sv. Stjepana (Sustipan), koja se spominje u dokumentima srednjeg vijeka iz doba hrvatskih narodnih vladara...«

34. Viktor Novak u navedenom djelu (Novak-Skok: *Supetarski kartular*) na str. 70. kaže: »Sustipanska je crkvica veoma stara. *Nesumnjivo potječe iz X ili najdalje s početka XI stoljeća*«.

35. Važnost tog oblika oltara za pitanje općeg razvoja kršćanskog oltara vidi u *Obrednim gomilama*, str. 69—82, posebno crtež sa stupnjevima toga razvoja, a posebni opis ovoga interesantnog oltarića vidi u istoj knjizi na str. 33—37.

36. Vidi *Obredne gomile*, str. 53—68.

37. N. dj.

38. N. dj.

39. N. dj.

40. N. dj. str. 51.

41. Za dvostruku crkvu u Podstrani po natpisu je sigurno da pripada XVII stoljeću. Za dvostruku crkvu u Sustipanu pitanje je je li sagrađena prije one u Podstrani ili poslije. Sva je prilika da je sagrađena prije, ali kako se u ovome kraju razne reforme i građevine, čak nabavljanje navlaš sličnog liturgijskog ruha ili raznih potrebština, događa nekako u isto vrijeme, i kako je konstrukcija jedne i druge dvostruke crkve vrlo velika, očito je da ni ova u Sustipanu nije mogla biti sagrađena mnogo prije one u Podstrani.

42. Na Priku su, prigodom nedavne restauracije apside crkvice sv. Petra, naišli na temelje starokršćanske građevine.

43. Vidi Branimir Gabričević: *Neobjavljeni rimski natpis iz Podstrane*, Poljički zbornik, svezak prvi, Zagreb 1968, str. 133—141. Iz toga se članka vidi, da se

antički nadgrobni spomenici u Podstrani nalaze »neposredno na sjever od poznate crkvice sv. Martina u Podstrani« (str. 133. tekst i bilješka 1).
Ako se na istom mjestu nalazi današnja crkva sv. Martina s grobljem, kao što je identično arheološko stanje od antike do danas i u jeseničkom Sustipanu, nije moguće da je taj kontinuitet u srednjem vijeku bio kod sv. Martina prekinut.

44. Rački, n. dj. str. 135: »... Comparavi servum Radovano nomine *ex Campisanis* pro x solidis et Dedullum per manum ad Ursanum de Sirnonvyze.«
Petar Skok u citiranom djelu *Dolazak Slavena na Mediteran* tumači da bi to mjesto u kojemu su živjeli Campisani, moglo biti podno Peruna na Strožancu, možda na onom položaju, koji narod zove »Selo«.

45. Imenom »vas« nazivala su se starohrvatska naselja.

46. Kongregacionalne su bazilike bile unutar naselja (intra muros), a služile su za zbor naroda i liturgijske obrede. Cemeterijalne bazilike, naprotiv, nalazile su se na grobljima, izvan naselja (extra muros) i služile su za štovanje mrtvih, dotično mučenika, čije su relikvije tek u vrijeme seobe naroda i opće opasnosti od provala počele prodirati u gradove zbog čega je došlo najprije do podizanja udvojenih crkava, a onda pobočnih kapela, zatim pobočnih oltara, u kojima su se mučeničke relikvije penjale iz kripta najprije ispod stupa, pa u stup, iznad stupa, u donju stranu menze i napokon na gornju stranu, gdje se rupica za njih zove točno »loculus« = grobić, u koji se te relikvijice stavljaju u olovnu kutiju upravo onako kako je olovan bio i lijes u koji su se pokapali u staro vrijeme pokojnici i to uz obred koji je ustvari pravi pogrebni obred. Taj je razvoj potrebno poznavati za shvaćanje kršćanske liturgije.

47. Toma Arciđakon. n. dj. str. 21.

48. Zbog toga je splitska crkva imala najljepše zemlje uz morsku obalu. Crkva sv. Maksima, naprotiv, imala je posjede većinom ispod planine.

49. Mutogras (Mons Grassus), Oblik (Mons Obliquus), Tugari (Tugurii) itd.

50. Dalmacija navodno po imenu grada Delmiuma, ovaj po riječi »delme«, što ilirski znači »ovca«, a Mosor po imenu nekog ilirskog božanstva.

51. Vidi V poglavlje II dijela knjige *Obredne gomile*, str. 453—462.

52. Vidi gore bilješku 9.

53. Ostojić, n. dj.

54. Kod crkvice sv. Jure poviše Podstrane uz propisno ograđeno kršćansko groblje nalazimo s istočne strane grobove pod polukružnom gomilom po starom poganskom običaju.

55. Citirano pismo (vidi gore bilj. 25) o gradnji crkvice sv. Marka u Dućama datirano je godinom 1150. Prema tome značilo bi da je selo ispod planine bilo već prije te godine, ali se po svemu vidi, a naročito po godini na zvonu crkvice sv. Marka, da je ta godina u pismu krivo prepisana i da bi se radije kao godina postanka crkvice sv. Marka morala uzeti godina na zvonu, jer ga isto pismo spominje, a to je godina 1468, što znači da je crkva sagrađena nešto prije te godine, polovinom XV stoljeća. Selo je, međutim, moralo prijeći ispod planine koje stoljeće prije toga i nastaviti tradiciju pokapanja na planini, sve dok ta tradicija nije postala mučna i teška i dok »jetarvice Vučetine« nisu morale prodati svoju »kontradotu rećine i manine«, da plate »meštre« i sagrade crkvu sv. Marka, zato jer svoju pokojnu »jetarvicu« nisu mogle »od velike studeni« iznijeti na Stomoricu, da je pokopaju »u misto bagoslovljeno«.

56. To se nije dogodilo u sva tri mjesta u isto vrijeme i na isti način. U Podstrani je groblje prešlo na isti položaj nekadašnjeg antičkog i starokršćanskog groblja, tako isto i u Jesenicama, a crkve se tamo grade pod planinom dotično u Sustipanu tek u XVII stoljeću. I kod crkvice sv. Marka u Dućama imamo jedan rimski nadgrobni spomenik, koji sigurno nije donesen iz daleka, a to znači da su se i tu nalazili rimski grobovi.

57. Usporedi s bilješkom 55 i s bilješkom 25.

58. Vidi bilješku 41.
59. Prema atomskoj analizi iz groba kod crkvice sv. Jure, vidi *Obredne domile*, str. 167.
60. Vidi dr Lovre Katić: *Dvije poljičke isprave iz XV stoljeća*, Starohrvatska prosvjeta, III serija, sv. 8—9, str. 233—244.
61. Agamemnonov grob u Mikeni, građen je od tesanog kamenja s pravilnim unutrašnjim prostorijama, ali ipak ima vanjski oblik prave gomile. Etrušćanski su grobovi isto tako rađeni s unutrašnjim prilično velikim prostorijama, a izvana su pravi humci, slični gomilama. Kod nas se sve do danas snagom tog kontinuiteta sačuvao običaj da se prigodom pogreba bacaju na lijes pokojnika grudice zemlje ili kamenčići kao ostatak nekadašnjeg običaja, kad je cijelo pleme nasipalo nad grobom pokojnika gomilu.
62. Apologeti su štaviše tvrdili da su te sličnosti »varka sotone«.
63. O razvoju stećaka vidi knjigu *Obredne gomile*, str. 219—243, osobito sliku 182.
64. Vidi *Sancti Gregorii Magni epistolarum liber XI, epistola* LXXVI ad Mellitum abatem, Migne, Patrologiae series latina, Parisiis, 1896. sv. 77. stupac 1215. Dio te poslanice koji se odnosi na ovo naše pitanje vidi u *Obrednim gomilama*, str. 329, bilješka 116.
65. Vidi *Obredne gomile*, str. 611—618.
66. N. dj. str. 462—484.
67. U Dućama se brgulja u vezi sa svetkovinom Gospe od sniga obavlja još i danas.
68 Sravni gore bilješku 64.
69. Sve su te gomile i gradine potanko nabrojene i opisane u knjizi *Obredne gomile*, str. 123—157.
70. N. dj. str. 167.
71. Ako još postoje međaši, koje je Mojsije postavio oko vrhunca na Sinaju (Izl. XIX, 12), ti se sigurno ne bi mnogo razlikovali od polukružnih nasipa oko nekih naših vrhunaca.
72. Pod kultom kamenja podrazumijevamo obrede, koji se obavljaju uz postavljanje kamenja, kako to još i danas čine Tuarezi u Africi (vidi Marie-Luize Lédé: *Seule avec les Touaregs*, Paris 1954).
73. Da su se stećci razvili iz nadgrobnih gomila, dokaz je što često u blizini stećaka nalazimo i gomile, često i stećke na samoj gomili, a redovito ispod svakog stećka nalazi se i stanovita gomilica kamenja.
74. Neki su, nažalost, razlupani u najnovije vrijeme.
75. Vidi don Frane Bulić: *Eskrus o crkvici sv. Maksim u Jesenicama*, »Hrvatska Straža«, god. VI, str. 9, 1. VII 1934.
76. Preklopnice se zovu malo oveći, nešto prirodno ravniji kameni, kojima je redovito pokriven starohrvatski trapezni grob. Tih preklopnica bude 4—5, zatim sve manje, dok se napokon ne pretvore u jednu grubu ploču, od koje nastaje stećak.
77. Polovina takvog ispisanog stećka nalazi se u crkvi sv. Stjepana u jeseničkom Sustipanu; vidi *Obredne gomile*, str. 183—185.
78. Vidi don Stipe Kaštelan: *Povijesni ulomci iz bivše slobodne općine-republike Poljica*, Split, 1940, str. 8.
79. Gomila je nastala tako da se grob do groba zasipao kamenjem, te je gomila s vremenom dobila polukružni oblik.
80. Vidi dr Ljubo Karaman: *Iskopine društva Bihaća u Mravincima*, Rad JAZU, Zagreb 1940, str. 20.
81. Ima dokaza, da su Stari Slaveni zaista spaljivali svoje pokojnike, ali im spaljene ostatke nalazimo u pomnjivo opremljenim grobovima, pod nasutim gomilama. Možda su i stari Hrvati na sličan način spaljivali i pokapali svoje mrtve. To međutim nije još nigdje dokazano.
82. Na sličan način izlažu svoje pokojnike na vrhuncu brda Parsi u Indiji.

83. Dyggve, n. dj. str. 148: »It must be possible to find the dead even if they after slav pagan customs may have been burnt«.

84. N. mj. »Early slavic sanctuaries should under one form or another be proved to have existed«.

85. To se pismo nalazi u *Zgodopisju župe Duće.*

86. Vidi bilješku 55.

87. Šubića dvori kao i čitavo Gornje Selo nalazi se ravno iznad mjesta, gdje je bio nađen međašni kamen iz rimskog doba »inter Onestinos et Narestinos«, na Grebenu. Možda je u najstarije vrijeme granica išla upravo tim položajem.

88. Vidi njegovu knjigu Misa, ispisanu glagoljaškim pismom, u arhivu župnog ureda u Jesenicama.

89. Jireček, n. dj. str. 87. bilj. 141.

90. Truša se nalaze sa sjeverne strane planine, na planinskom položaju, oko 2 km sjeverozapadno od Stomorice. (U *Obrednim gomilama,* str. 513, ime im je izvedeno iz latinske riječi »trux« = oporan, bridak (ne »turx«, kako je tamo tiskarskom pogreškom napisano). To je s obzirom na britku i oporu stranu brda Zavoda, koja prema Trušima u strmoj i oporoj kosini silazi. Smatrao sam, da je to ime romanski toponim kao što se i susjedni položaj zove Tugari od latinskog »tugurii» (tuguria = kolibe). Tugarski je župnik, međutim za Truša primijetio da bi prije njihovo ime moglo nastati od riječi »trhuša«, dotično »trkuša«, za vodu koja kroz Truša, strmim potokom brzo protiče, što je mnogo vjerojatnije.

Da su Duće, međutim, bile od postanka na južnoj strani pod Zavodom, gdje se i danas nalaze, ne bi bilo moguće, da ta dva sela, što ih dijeli planina, imaju jednog istog »katunara«. Ako su ga imala, to znači da su se ranije nalazila u blizini, što bi za Duće odgovaralo na položaju Brdaljaka, dotično sjeverozapadno od Stomorice, gdje i drugi dokazi to potvrđuju.

91. Vidi Stjepan Senc: *Grčko-hrvatski rječnik,* str. 222, 223.

92. Među tim ulomcima ima mnogo ilirsko-rimske keramike, ali ima i karakteristične primitivne keramike »slabog obžiga«, što se ističe kao karakteristika slavenske keramike, u ovom slučaju i starohrvatske.

93. U Gualdovu Reambulatoriju, koji je nastao na svršetku XIV stoljeća, kaže se za Klarića zemlju, istočno od Sustipana, da se ta zemlja nalazi »subtus villa Krug«. Gledano s te zemlje, dotično iz Sustipana, selo se Krug na današnjem položaju ne može vidjeti, jer ga zaklanja izbočina brda. Pretpostavljeni položaj ispod Sukmajsina naprotiv, vidi se i mogao je lako prigodom reambulacije poslužiti kao znak za ubiciranje neke zemlje.

94. To su Pituntium (Sv. Martin) i pretpostavljeni Campisani ispod Peruna, na Strožancu.

95. Ime joj dolazi od riječi »pisak«, što je nastao od kamenja na njezinoj površini, koje se usitnilo zbog paljenja vatre.

96. Vidi gore bilješku 45.

97. Jura Sancti Petri de Gomai, fol I: »Igitur in loco, qui *dicitur Selle,* circa ecclesiam sancti Stephani, quae ditioni Domini nostri, videlicet beatissimi Domnii subiacet...« Vidi Novak—Skok n. dj. str. 213 i tumačenje toga teksta na str. 244. i 282.

98. Vidi gore bilješku 44.

99. O Hrvatskom biskupu, koji je u doba hrvatskih narodnih vladara bio jedan za sve Hrvate i živio je na kraljevu dvoru, te skupa s kraljem obilazio zemlju, vidi u *Obrednim gomilama,* str. 463—465, kao i literaturi: Barada: *Episcopus Chroatensis,* »Croatia Sacra«, Zagreb, 1931, 161—215; — Marko Peroević: *Ninski Biskup u povijesti hrvatskog naroda,* Zagreb, 1939. i dr.

100. Treba razlikovati bogumile od bosanskih krstjana. Bogumilima se redovito nazivlju svi pristaše Bosanske crkve koju su smatrali heretičnom, dok su bosanski krstjani redovnici te crkve i, dakako, kao takvi i najistaknutiji njezini

članovi, prema tome i bogumili u pravom smislu, savršeni, za razliku od »mrsnih ljudi« i ostalih »dobrih Bošnjana«.

101. »Unitati et libertati« bio je najveći rimski državnički ideal. Ideal paradoksalno nedostiživ, ali upravo zato ideal. Ne samo ideal nego i kušnja, životna borba, a možda i dostiživi cilj, jer vidimo da usprkos svim ratovima, nasiljima i nepravdama, čovječanstvo sve više napreduje i približava se tome cilju, barem u svjetskim djelima milosrđa i sveopćoj težnji za jedinstvom, što je bez sumnje blagotvoran učinak djelovanja kršćanstva. Što se to jedinstvo želi nametnuti silom, to je nemoguće, jer je jedinstvo svijeta moralno dobro, to jest djelo Slobode i Ljubavi, one Ljubavi, koja pokreće sunca i zvijezde.

JOSIP BRATULIĆ

GLAGOLJICA I GLAGOLJAŠI U POLJICIMA

Glagoljica je pismo Konstantina Ćirila, koje je on izumio za svoj misionarski pohod među Slavene. Tim pismom bile su napisane prve slavenske crkvene knjige, potrebne za misionarsko djelovanje. U pravoslavnom slavenskom svijetu, pod jačim političkim i društvenim utjecajem Bizanta, glagoljicu je vrlo rano zamijenila ćirilica, i jedino je kod Hrvata glagoljica ostala u upotrebi dugi niz stoljeća. Ona je bila najjači i najsjajniji svjedok povijesnog puta hrvatskoga naroda, a produžavala je život revolucionarnom i humanom zahvatu u socijalne strukture ranog srednjeg vijeka, a taj zahvat obično nazivamo baštinom Solunske braće, Konstantina Ćirila i Metodija. Pri tome pomišljamo ne samo na pismo ili crkvene knjige nego i na sve one popratne pojave koje su uvjetovane postojanjem pisane i umjetnički oblikovane riječi. Pisana i izgovorena riječ na domaćem jeziku utvrđivala je narodnu svijest kod Hrvata, poticala je na dalje književno stvaranje, na bilježenje važnih povijesnih događaja, a posebno na kodificiranje običajnog prava. Ovo je pismo, na koncu, odnjihalo i hrvatsku književnost, kojoj je Marko Marulić prvi moderni predstavnik, onaj koji povezuje shvaćanje najstarijeg razdoblja s novim nastojanjima: ne samo u literaturi kao izrazu svijesti manjeg kruga intelektualaca nego i u podržavanju demokratske i slobodarske poruke braće Konstantina Ćirila i Metodija, prvih slavenskih prosvjetitelja.

Teško će se ustanoviti sa sigurnošću kad su učenici Solunske braće prvi put došli među Hrvate, kad su dospjeli u većem broju ili u organiziranoj skupini. Kad je to, zapravo, kod Hrvata započet kulturnoprosvjetni i nacionalno-politički rad na slavenskom pismu, glagoljici? Moralo je to biti vrlo rano, jer već za vrijeme Prvog splitskog sabora 925. g. glagoljaši su snaga protiv koje je započeta borba. Prema novijim istraživanjima, a ona unekoliko mijenjaju naša ustaljena znanja i shvaćanja, upravo su dalmatinske biskupije, administrativno-upravno podvrgnute Bizantu, bile utočište Metodijevih učenika, prognanih iz Moravske. Na dalmatinske biskupe odnosi se ukor pape Ivana X: »Et quia fama revelante cognovimus, per confinia vestrae parochiae aliam doctrinam pululare, quae in sacris voluminibus non reperitur, *vobis* tacentibus et consentientibus . . .[1]. Po tome izlazi da se u obalnom području Hrvatske glagolizam nesmetano širio, a posve je sigurno da je prelazio i na područje hrvatskoga biskupa, tj. hrvatske političke državne cjeline.

Splitski sabori održani su u neposrednom susjedstvu Poljica, i možemo pretpostaviti da su i Poljica u to vrijeme bila preplavljena glagoljašima[2]. To dokazuje i kult sv. Klimenta (Klimana, Klimanta, Klementa) pape, kojega su moći otkrili Konstantin Ćiril i Metodije i koji je bio posebno čašćen u slavenskoj Crkvi, a taj je kult našao u Poljicima plodno tlo, čini se dosta rano, a to znači da je rano bila ukorijenjena i slavenska liturgija na ovom prostoru.

Od velikog je znanstvenog interesa druga pojava, koja je već u najranijem razdoblju hrvatske pismenosti u Poljicima odredila karakter i put poljičkoga glagolizma: to je problem pisma. Već u 12. st. otkad imamo sigurnih potvrda, a možda i ranije, na području oko Splita (Omiš, Povlja, Poljica, pa i dalje na jug do Makarske i Dubrovnika) počinje se upotrebljavati ćirilica, koja u kasnijem paleografskom razvoju dobiva ustaljene oblike zbog kojih je zovemo zapadnom ćirilicom, bosančicom, odnosno poljičicom. U ovom se, dakle, kraju zapravo upotrebljavaju tri pisma: jedno latinsko i dva slavenska: ćirilica i glagoljica. Glagoljica se u kasnijim stoljećima u dokumentima naziva ilirsko, slavensko pismo, ponekad pismo sv. Jeronima, a ćirilica se naziva Ćirilovim pismom, hrvatskim pismom, a često i glagoljicom. U Poljicima je glagoljica, vjerojatno dosta rano, isključivo liturgijsko pismo, dok se u privatnom i javnom životu upotrebljava ćirilica, odnosno bosančica.

Temeljne humane poruke koje je glagoljici ucijepio njen tvorac i koje su neizbrisivo povezane s njezinim trajanjem nisu se izgubile ni u drugom slavenskom pismu — ćirilici. Prva je poruka Konstantina Ćirila da je slavenskim, kod nas hrvatskim, jezikom jednako dobro slaviti Boga kao i latinskim ili grčkim jezikom. Solunska braća na početku srednjega vijeka tim svojim stavom negirala su temeljne koncepcije evropskog feudalizma u nastajanju. Boreći se protiv »trojezičnika« — pristalicâ latinskog, grčkog i hebrejskog liturgijskog, a to znači i kulturnog i političkog jezika i utjecaja koji jezik nužno donosi, oni nam se pokazuju kao najveći evropski humanisti u tom dalekom razdoblju ljudske povijesti. Druga poruka ugrađena je u njihovo pismo: imena slavenskih slova, znakova isticala su da je samo onome tko poznaje pismo, slova, dobro živjeti na zemlji (Az bukvi vědě glagolju dobro jest živěte zělo zemlja... ja slova znajući govorim dobro je živjeti na zemlji...)! Revolucionarni značaj, a posebno u našim krajevima gdje država nije stajala kao zaštitnik pisma i njegove poruke, ostao je trajno prisutan i u glagoljici i u ćirilici. Ova su se pisma dugi niz stoljeća opirala civilizatorskom i civiliziranom latinskom jeziku i pismu, i čuvala su hrvatsku nacionalnu svijest budnom i postojanom. Ova nas pisma ipak time nisu izolirala od kulturnih strujanja u Evropi, istočnoj i zapadnoj, nego je naš svijet zahvaljujući upravo slavenskom pismu bio uronjen u evropsko kulturno življenje intenzivnije i neposrednije.

Razlog izdržljivom trajanju i opiranju glagoljice, a ovdje i bosančice, jest u njezinoj srođenosti s narodom i ugrađenosti u narodnom životu: popovi glagoljaši — posebno u krajevima gdje su bili naročito brojni, kao na Krku i u Poljicima — nisu se bitno razlikovali od svoje pastve: seljaka, težaka, pastira, ribara i pomoraca, a posezali su i za oružjem kad se trebalo boriti protiv Turaka i Mlečana, a u 19. st. i protiv Francuza. Crkvene vlasti često su izdavale stroge naredbe protiv nošenja vatrenog i hladnog oružja i narodnog odijela, ali se prilike oko popova nisu mijenjale, pa se ni položaj popova glagoljaša nije mogao promijeniti, a ni njihove navike slomiti[3].

Od vremena splitskih crkvenih sabora do povlastice pape Inocencija IV. 1248. g. senjskom biskupu Filipu uvjeti života glagoljice prilično su nam tamni, jer o tome nemamo nikakvih izvora, a ni sačuvanih spomenika. Istraživanja V. Mošina vrlo jasno potvrđuju da je na cjelokupnom našem teritoriju »pred kraj XII vijeka... moralo biti poduzeto sistematsko uništavanje slavenske književnosti, kako glagoljske tako i ćirilske«[4]. Nakon papine povlastice

senjskom biskupu i omišaljskim benediktincima nastaje bujni procvat glagoljice i uopće hrvatske crkvene književnosti na narodnom jeziku. Glagoljica se razvija vrlo živo u svim književnim vrstama, i to traje sve do izuma štampe. Konačno izumiranje glagoljice kao živog i vitalnog kulturnog organizma počinje s izdanjima rimske Propagande (Zbora za širenje vjere), kad ona usvaja rusifikaciju hrvatskih tekstova, a samim se tim prekida i vjekovna tradicija naše redakcije. Glagoljaši su očekivali *svoje* knjige, a dobivali su onakve u kojima su svoj jezik teško prepoznavali. Stari su rukopisi nestajali ili bili zabranjivani — a sva nova izdanja bila su mrtva čim su doštampana.

Dok su poljički spomenici pisani bosančicom vrlo brojni i općenito poznati, spomenici pisani glagoljicom gotovo su posve iščezli, jer se glagoljica izvan crkve nije ni upotrebljavala. Nakon studioznih komparativnih istraživanja hrvatskoglagoljskih i hrvatskih ćirilskih spomenika Franjo Fancev je utvrdio da je »područje Poljica još u srednjem vijeku predstavljalo most, koji je u hrvatskoj sredovječnoj književnosti vezao sjeverodalmatinsko s južnodalmatinskim (dubrovačkim) područjem, i tako na književnom polju podržavao njihovo jedinstvo«[5]. Rijetki sačuvani spomenici to jasno pokazuju, iako ni do danas književni tekstovi nisu dovoljno poznati, a bibliografski poznati spomenici nisu dovoljno istraženi[6].

Ni ovo saopćenje neće se kretati u istraživanju ovih književnih veza, u ispitivanju zajedničkih spomenika na oba pisma, iako bi o tome trebalo pisati i nastaviti tamo gdje je Fancev stao. Zadatak je ovog saopćenja mnogo skromniji: potrebno je za sada utvrditi, koliko se može, da li je bilo nekih spomenika na glagoljskom pismu u Poljicima, što o tome govore suvremeni izvori, izvještaji pojedinih crkvenih vizitatora, i koji su uzroci tako temeljitog nestanka glagoljicom pisanih tekstova iz Poljica.

Povijest glagoljice je u svim našim krajevima više-manje, barem u najbitnijim okvirima ocrtana, određen joj je povijesni put i udio u formiranju hrvatske nacionalne svijesti, a opisani su najčešće i spomenici na tom pismu, vezani za pojedina područja. Glagoljica u Poljicima nije do sada našla svoga obrađivača, i na prvi pogled činilo bi se da je na ovom području nije nikad ni bilo. Ima tome više razloga. U bogatoj zbirci Arhiva JAZU u Zagrebu postoji velik broj tekstova iz gotovo svih naših krajeva, naprotiv iz Poljica na glagoljskom pismu ne postoji ništa što bi bilo iole važno i vrijedno spomena. Ivan Kukuljević je sredinom prošlog stoljeća prokrstario cijeli naš nacionalni teritorij tražeći i skupljajući sve pisane dokumente važne za povijest i kulturu našega naroda. Bio je i u Poljicima, ali nije našao ništa napisano na glagoljskom pismu, dok je na bosančici našao velik broj vrijednih kulturnih spomenika, među kojima i nekoliko prijepisa Poljičkog statuta[7]. Početkom našeg stoljeća, spremajući građu za svoju veliku *Glogaljsku bibliografiju*, Ivan Milčetić prolazio je opet ovim krajem u listopadu i studenom 1908. g. tražeći dokumente i izvore za svoju knjigu. Njegov je izvještaj iz Poljica porazan za glagoljicu:

> »Živa me želja vukla u Poljica, u tu starohrvatsku veliku općinu, koju je onako krasno opisao don Frane Ivanišević u »Zborniku za nar. život i običaje« naše Akademije. Pođoh najprije k njemu u Jasenice (tako!) koje imadu čaroban položaj nad morem. Izuzevši nekoliko hrv. liturgičnih knjiga njegov župni arhiv nema ništa glagoljsko. I on i profesor Pivčević Poljičanin, kateheta u spljetskoj

gimnaziji, uvjeravahu me, da nijesu nikada vidjeli u Poljicama glagoljskih rukopisa, a nijesu ni čuli, da bi se ikada upotrebljavalo u Poljicama glagoljsko pismo. Poljičani se služe u prošlosti glagoljskim liturgičnim knjigama, no njihovi popovi pišu samo tz. bosančicom, koja se u njih i u njihovih susjeda zvala *poljičkim pismom*, katkada i glagoljicom«.[8]

Pišući u *Bulićevu zborniku*[9] o glagoljici i glagoljašima, don Frane Ivanišević govori samo o životu popova u Poljicima, a koje on naziva glagoljašima, iako je jasno da je riječ o popovima koji zapravo upotrebljavaju dva pisma: glagoljicu (koju znaju, vjerojatno samo čitati) isključivo u liturgiji, i bosančicu u privatnom i javnom životu, na kojoj su uostalom i napisani svi važniji dokumenti za povijest poljičke komune.

Pokušat ću barem naznačiti glagoljske spomenike, u prvom redu rukopise, koji su na bilo koji način vezani uz Poljica.

Iz početka 13. st., a možda čak iz 12. st. potječe Splitski odlomak misala, o kome je prof. Vj. Štefanić napisao izvrsnu studiju. Taj spomenik povezuje najstarije glagoljske tekstove, koji su k nama dolazili iz Makedonije, s tekstovima koji su nastali na našem prostoru ili su prerađeni u našoj jezičnoj sredini i za naše prilike. Sam fragment važan je i po tome što je sačuvao tekst misala različit od onoga koji je prevladao u kasnijem tipu hrvatskoglagoljskog misala. Kao da je postojao pokušaj i jedne druge, danas nama nepoznate redakcije glagoljskog hrvatskog misala[10]. Vjerojatno je put ovoga fragmenta, ali i drugih i glagoljskih i ćirilskih tekstova, vodio preko ovog prostora, tj. preko Poljica prema Splitu, kuda su prodirale i izvjesne bogumilske tendencije. Jezik ovoga fragmenta, s brojnim ikavizmima, to također potvrđuje. V. Jagić je u svom opisu misala Hrvoja Vukčića Hrvatinića, vojvode splitskoga, ustvrdio da je jedan od pisara ovog najljepšeg hrvatskoglagoljskog misala — pisar Butko, bio iz Omiša, odgojen u tradiciji glagoljaša. Misal je pisan u ikavskočakavskoj pomlađenoj jezičnoj sredini, a takva je bila u Poljicima, premda je predložak u tekstualnom pogledu bio iz zadarskog kraja, kakav je i u drugim hrvatskim misalima, npr. i u misalu kneza Novaka.

U Poljicima se u prošlom stoljeću nalazio fragment Rituala, koji je pronašao Pavao Čikeš, a posjedovao ga je u svojoj zbirci pop Ivan Berčić, koji ga je i opisao[11]. Fragmenat je bio pisan na pergameni, u maloj osmini, sastojao se od 14 listova, a pisao ga je žakan Kuzma sredinom 15. st. Gdje je taj spomenik bio napisan? Berčić je o tome napisao: »po svoj prilici bijaše to koje selo u istih Poljicih, gdje ostade rukopis pa bi i našast«[12]. Taj se rukopis, međutim, izgubio, te nije dospio — barem koliko se do sada zna — ni u Berčićevu ostavštinu u Lenjingradu, a niti se nalazi u Arhivu JAZU, kako je to mislio Milčetić[13]. U Staroslavenskom institutu u Zagrebu nalazi se, također iz Poljica, jedan list pergamene, u maloj osmini. Ostatak je to obrednika kakav je bio i onaj u Berčićevoj zbirci. Pismo je, sudeći po paleografskim osobinama, iz 15. st. Sadržaj je oficij za mrtve. Za vrijeme održavanja simpozija o Poljičkoj republici u Omišu, priređena je i izložba knjiga koje su svojim sadržajem ili postankom vezane za Poljica. Osim starih tiskanih knjiga, Propagandinih brevijara i misala i knjiga suvremenih hrvatskih književnika rodom iz Poljica, bio je izložen i jedan rukopisni glagoljski molitvenik (to su zapravo pojedini odlomci iz brevijara), maloga formata, na papiru. Tekstovi molitava, koliko sam mogao na brzinu utvrditi, uzeti su iz Propagandinih izdanja, dakle

rusificirani. Rukopis imitira štampana izdanja. Iz Poljica potječe pet listova brevijara štampanog u Veneciji 1561. g. kod sinova Francesca Torresanija; redaktor izdanja bio je N. Brozić.

O stanju glagoljice i o glagoljašima u Poljicima vrlo važne vijesti donose vizitacije pojedinih papinih vizitatora. Početkom 17. st. (upravo 1602. g.), kad se nestašica glagoljskih knjiga već počela jače osjećati, kroz naše je krajeve proputovao papinski vizitator, biskup Michael Priol: iz njegovih izvještaja doznajemo da su poljički popovi glagoljaši dolazili na župe i izvan područja poljičke komune, npr. na Brač, a sobom su nosili glagoljske knjige. Vizitator je na Braču u nekoga Poljičanina, Mateja Andrijaševića, vidio stari glagoljski misal (»missale illirico idiomate antiqua«)[14]. Vizitator, odnosno njegov pomoćnik, bio je vrlo zadovoljan znanjem ovih glagoljaša, koji unatoč nepoznavanju talijanskoga i latinskoga jezika, dobro poznaju crkveno pravo i disciplinu. U samom Omišu vizitator je vidio također jedan misal na glagoljici u Nikole Nikolića, poljičkoga glagoljaša[15].

U Dalmaciji prije Propagandinih izdanja upotrebljavao se misal što ga je na Rijeci 1531. g. štampao biskup Šimun Kožičić Benja, a čini se da su biskupi i glagoljaši s ovim izdanjem bili vrlo zadovoljni (Che la qualità del Messale ultimamente stampato a Fiume in Dalmatia saria buono, essendo la stampa moderna e senza errori — prema pismu splitskoga nadbiskupa Sforze Ponzonija iz 1626)[16].

Nakon ovog riječkog, četvrtog po redu štampanog hrvatskoglagoljskog misala, a taj se vjerojatno i najviše upotrebljavao u Poljicima, i nakon reforme rimskog latinskog misala i brevijara god. 1570. glagoljaši su već početkom 17. st., a kasnije još više, ostali bez dobrih osnovnih tekstova. Potreba za novim izdanjima bila je tolika da se o tome počela brinuti i Kongregacija za širenje vjere (De Propaganda fide) u Rimu.

Kad se pokušalo pristupiti redigiranju novoga misala i brevijara, iskrsla su neslaganja među dalmatinskim biskupima, odnosno nadbiskupima. Nametnuo se problem pisma: tokom 1626. i 1627. g. dalmatinski biskupi (u Zadru nadbiskup Oktavijan Garzadoro, u Splitu nadbiskup Sforza Ponzoni, a također i krčki, osorski, ninski i rabski) počeli su se dopisivati o tom problemu. Zadarski je nadbiskup oštro branio glagoljicu, a uz njega su bili krčki i ninski biskup, koji su u svojim biskupijama imali pretežno glagoljaše, i kod kojih se glagoljsko pismo upotrebljavalo i u privatnom i u javnom životu, a ćirilica — bosančica — nije se pravo ni upotrebljavala, iako se ne može reći da je glagoljaši nisu poznavali. Splitski nadbiskup Sforza Ponzoni, a uz njega biskupi osorski i smederevski, branili su ćirilicu i zalagali se da ona prevlada u izdanjima rimske Propagande, jer da je kao pismo rasprostranjenija i uobičajenija među Slavenima, a osim što je lakša za pisanje, vrlo je lako mogu naučiti i glagoljaši koji sada znaju samo glagoljicu, tj. pismo sv. Jeronima. Splitski nadbiskup u svom pismu ističe da je glagoljica, istina, najraširenija u Dalmaciji, ali je ćirilica rasprostranjenija u drugim kraljevstvima i provincijama. Premda se u Dalmaciji piše malo drukčijim pismom nego što su za tisak priređena slova, to ne mora biti nikakva smetnja, kad se uvidi i spozna kako je tisak korisna stvar. Šteta je, piše on, da će tako u zaborav pasti pismo sv. Jeronima[17].

Pristalice ćirilice navodili su da se ovim pismom mogu privući šizmatici, tj. pravoslavni krščani koji također upotrebljavaju ovo pismo, a kako sami nemaju štampanih knjiga, posegnut će za katoličkim izdanjima. Zadarski je nadbiskup bio vrlo skeptičan na ova domišljanja[18]. On je sam da bi požurio izdavanje glagoljskih misala i brevijara skupljao rukopise i slao ih u Rim. Piše da je poslao tri misala i tri brevijara. Pri tom se potužio da od splitskoga nadbiskupa nije dobio ni jedan rukopis. Bit će to zbog toga što su svećenici u njegovoj biskupiji vrlo siromašni i često smetani od Turaka, piše on, vjerojatno zato da se ne bi shvatilo da mu splitski nadbiskup nije *htio* poslati rukopise. Doznajemo naime s druge strane od provincijala, fra Ambrozija Lučića, da bi se u Poljicima mogao naći koji rukopis misala i brevijara. On je pregledavao rukopis misala splitskoga plemića Matije Albertija, ali kod njega nije pronašao ni jedan stariji rukopis (Da lui, tj. kod obitelji M. Albertija, non ho trovato niuno Missale ne Braviario delli vecchi scritti à mano, ma spero che se ne trovarà uno in Poglizza che cosi m' è stato promesso, a se l'haverò le darò raguaglio)[19].

I na kraju svih ovih dopisivanja i traženja, izdanje novog reformiranog misala povjereno je fra Rafaelu Levakoviću, a taj misal izdan 1631. g. u Rimu prvi je prekinuo hrvatskoglagoljsku tradiciju unoseći rusizme u naš misal.

Biskupi su se ipak brinuli za obrazovanje svoga klera, a posebno glagoljaša, premda se malo što dalo učiniti bez najpotrebnijih knjiga. Konstitucije nadbiskupa Sforze Ponzonija iz 1620. oštro naređuju da svećenici moraju čitati Sveto pismo, iako ga na hrvatskom jeziku i nije bilo, osim izbora koji je ušao u brevijar i misal. Postoji, istina, dokaz da je neki pokušaj cjelokupnog prijevoda Biblije postojao, ali je sve to do danas ostalo prilično tamno i neproučeno[20].

Članak 104. iz Konstitucija odnosi se i na druge knjige, koje svećenik, »svoitnik«, mora imati:

Koje knjige najbolje jesu ove: Ispravnik oca Polanka, Naručnik i Doltrinu oca Aleksandra Komulovića, Katikižam i Zrcalo duhovno i ostale libre ki su od potribe redovniku svoitniku. I koji na vrime od potvrjen'ja najde se da jih nima, znam doisto da će biti od svoiti izagnan i privan (tj. lišen)[21].

Konstitucije nadbiskupa Stjepana Cosmija (1688) govore i o učenju iz brevijara i misala:

(12) Zašto osobito sveta mati crikva dopusti ovoj ruci (?) privilej hervaskoga izgovora u misi, zato ima se nastojati da se dobro uče i nauče razumiti svi (...) kako se u knjigah uzdarži. Žakni imaju se naučiti bukvicu i jučiti se naučiti se (tako!) od redovnikov naučeni izgovor arvaski slovi naši, kako izgovara misa(l) i barvija; inako neće biti urdinani, budući tako zapovijeno, i kako naši po knjizi maju govoriti...[22].

Iste te godine kad je izdana ova konstitucija, a nakon ponovne nestašice misala (1688), Ivan Pastrić predao je Zboru za širenje vjere relaciju o slavenskom bogoslužju s analizom crkvenih glagoljaških knjiga, a naveo je i župe i mjesta u kojima se glagolja. U toj su relaciji bili navedeni i podaci o broju svećenika i kapelana. Podake za ovaj referat Ivan Pastrić skupljao je dugo i savjesno. Poznavajući prilike u Poljicima, on navodi glagoljaške župe i broj glagoljaša u svom rodnom kraju: tada je bilo u Poljicima 58 popova glagoljaša

i 11 klerika. Za vrijeme nadbiskupa Sforze Ponzonija svećenika je bilo još više (Et questo al detto Arcivescovo, perchè nella sua Diocesi si trovarà più preti Illirici di quello che si trovarà in qualsivoglia altra, poichè i sarano incirca da ducento tra sacerdoti, diaconi, suddiaconi et chierici, lasciando li latini)[23].

Ivanu Pastriću, Poljičaninu, povjerena je nakon toga dužnost da izda drugo Propagandino izdanje Misala, i on je to učinio 1706. g. Njegovo izdanje još jače lomi hrvatsku tradiciju, a kriza glagoljaških tekstova se produbljuje i zaoštrava.

Kako se moglo desiti da u ovom kraju, koji je glagoljicu upotrebljavao, barem u liturgiji, nije ostalo ni traga nekim značajnijim glagoljskim spomenicima?

Organizacija crkvenog života u Poljicima uzrok je, između ostalog, tako malom broju sačuvanih spomenika glagoljice u Poljicima. Poljički popovi glagoljaši živjeli su na siromašnim župama, a često su se morali zbog općeg siromaštva prihvatiti svakojakih poslova. Zbog toga se s poljičkog područja sačuvalo vrlo malo sastavaka koji bi bili literarnog sadržaja: za književni rad bila je potrebna izvjesna tradicija, ali i sigurnost i mogućnost kakvog-takvog intelektualnog rada, a sve je to bilo nemoguće osigurati u nemirnim uvjetima života na granici između dva zavađena gospodara, u općoj neimaštini.

Postoji još jedan razlog nestajanju rukopisa. Nakon smrti popa glagoljaša, njegove knjige su obično prelazile u njegovu obitelj, koja ih je čuvala za slijedećeg popa iz kuće, odnosno porodice. Čini se da se tako taj glagoljski i ćirilski materijal, štampana i rukopisna baština, čuvao brižno i predano do druge polovine prošloga stoljeća, a negdje i do naših dana. U mnogim obiteljima knjige crkvenog sadržaja, a k tome pisane nepoznatim pismenima, glagoljicom i starom ćirilicom — bosančicom — nisu se znale cijeniti, i tako je plaćen dug neznanju. Desilo se to naročito nakon velikih socijalnih promjena, kad svećenička služba nije bila jedina i isključiva karijera darovitijih mladića sa sela. Danas su i Propagandina izdanja u pojedinim župnim arhivima rijetka, ali pojedine obitelji u svojim arhivima čuvaju dosta interesantnih izdanja, koja bi trebalo sačuvati, srediti i naučno obraditi.

Zadatak je ovog saopćenja bio da prikaže uvjete u kojima je živjela glagoljica u Poljicima, u susjedstvu s jednostavnijim i poznatijim pismom, bosančicom. Pokušao sam utvrditi što je sačuvano s ovoga terena na glagoljici. Materijala imamo zaista malo, ali vijesti o njemu nisu tako oskudne. Zato sam se više zadržao na vijestima o pojedinim misalima i brevijarima. Ovaj bi izvještaj imao pun uspjeh i opravdanje kad bi pojedinci, a njih ima — možda i na ovom skupu — i ono malo materijala iz starijeg razdoblja crkvene i političke povijesti Poljica predali za naučnu obradbu, da se tako registrira i opiše sve ono iz čega je ova tradicija rasla, napredovala i utvrđivala se u ovom kraju, a još više u svijesti ovih ljudi, noseći tako onu staru i plemenitu poruku Solunske braće o jednakosti i potrebi prosvjete i znanja.

Napomena:

Bio sam upozoren da će na ovom skupu biti govora o glagoljaškom sjemeništu u Priku, pa se nisam posebno zaustavio u svom izlaganju na ovom interesantnom odsjeku pučke prosvjete u Poljicima sredinom 18. st. Kako se na

simpoziju nije posebno govorilo o sjemeništu u Priku, reći ću ovdje samo nekoliko prethodnih napomena: 14. veljače 1750. g. na dan smrti sv. Ćirila, bilo je otvoreno sjemenište za glagoljaše u Priku kod Omiša. Splitskom nadbiskupu Pacifiku Bizzi — a i njegovim prethodnicima — stalo je bilo do toga da mu latinaško i glagoljaško svećenstvo bude koliko-toliko obrazovano i školovano, pa ako i ne bude moguća visoka teološka naobrazba, neka svećenici znaju barem osnovne pojmove svoga poziva: čitati misal i brevijar, pjevati misu, ispovijedati, poznavati crkveno pravo i disciplinu.

Nadbiskup Metodije pred svoju smrt dovršio je golem posao za svoju slavensku crkvu prevevši liturgiju, tj. službe — misal i brevijar, dijelove Biblije, priredivši slavenski zakonik, Nomokanon, i izbor iz patrističke literature. Nakon sedam stoljeća, zbog neprestanog zanemarivanja i zapuštanja ne samo slavenskoga puka nego i slavenskoga svećenstva, splitski se nadbiskup morao brinuti više za pravilno i razumljivo čitanje kod svoga svećenstva nego za solidnu i doličnu teološku naobrazbu svoga klera. Ali tako nije bilo samo u Poljicima nego na gotovo čitavom našem, pa i širem evropskom prostoru prije Tridentinskog koncila, a kod nas i dugo vremena nakon njega.

Koliko je sjemenište, bez velikih i moćnih zaštitnika, bez učenih i slavnih profesora, imalo velik i blagotvoran utjecaj na izobrazbu klera i na podizanje općeg znanja, svjedoči između ostalih i jedan nastavnik na tom sjemeništu, Agle Della Costa, autor *Zakona carkovnog* (Venecija 1778, II knjiga, predgovor str. III), koji u predgovoru, obraćajući se u posveti nadbiskupu splitskomu Garanjinu, piše ne bez razloga:

> Sva pomlja i nastojanje tvoje jest, da u istomu (tj. sjemeništu) nahode se razboriti naučitelji, koji mladiće učiti imaju s kriposnima nauci, tako da slobodno mogu reći, da u njemu cvatu najplemenitija naučenja, ništa manja od najizvrsnijih od Italije.

Premda ima pravo i prof. Vjekoslav Štefanić kad kaže da je katolička crkva »pregla da školovanjem podigne nivo svojega latinskoga klera, a za glagoljaški kler nije se ozbiljno pobrinula: sjemeništa u Zadru i Priku kraj Omiša otvorena su prekasno, a nisu ni bila na visini, osobito ovo drugo«[24], ipak je ono značilo velik napredak prema stanju kakvo je bilo prije, a nažalost i nakon njegova ukidanja. Sjemenište je u veljači 1820. g. ukinuto i sva nastojanja da se ono obnovi nisu uspjela. Ono je od 1854. g. radilo kao privatna škola, ali nakon uspostavljanja katedre za staroslavenski jezik i glagoljicu na zadarskom bogoslovnom sjemeništu (pop Ivan Berčić), ono nije bilo više potrebno i ono je ponovno zauvijek ukinuto 1879. g. Iz ovoga sjemeništa potekao je najveći broj poljičkih popova glagoljaša, a u njemu su prvi pouk dobili i vrlo zaslužni hrvatski rodoljubi i učenjaci: Jure Biankini, Frane Ivanišević, Ivan Pivčević i napokon — don Frane Bulić.

O njemu je prilično iscrpno pisao Ivan Pivčević u »Programu Velike gimnazije u Splitu« 1911/12.

Bilješke

1. Nada Klaić: *Historijska podloga hrvatskoga glagoljaštva u X i XI stoljeću*, »Slovo«, časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu, 15—16, str. 225—281, citat na str. 243.
2. Teško je vjerovati što V. Novak piše o Petru Crnom, osnivaču samostana sv. Petra u Selu (danas Sumpetar—Jesenice), kao protivniku glagoljice, i samostanu

kao antiglagoljaškom žarištu, kad o tom nema nikakvh dokaza ili aluzija u kartularskom tekstu. Usp. V. Novak—P. Skok: *Supetarski kartular*, Djela JAZU 43, Zagreb 1952, str. 29.

3. Konstitucije nadbiskupa Sforze Ponzonija izdao Vl. Mošin u »Radovima Staroslavenskog instituta«, 1, str. 175—206, kod Sforze Ponzonija član 114, 115, 116, 117, kod nadbiskupa S. Cosmija član 16. u izdanju Vl. Mošina, na str. 192 i 197.
4. Vladimir Mošin: *O periodizaciji rusko-južnoslavenskih književnih veza*, »Slovo«, 11—12, str. 13—130, citat na str. 67.
5. Franjo Fancev: *Tri priloga za povijest starije hrvatske književnosti*, 1. *Poljička veza između hrvatsko-glagoljskog i dubrovačko-ćirilskog »Viđenja sv. Bernarda«*, »Nastavni vjesnik«, 45, (1936—37) br. 4—6, str. 65—70.
6. Franjo Fancev je u tom smislu ispitivao *Poljički molitvenik* don Marka Rudanovića iz 1614. i poljičku hrvatsku Bibliju iz 18. st. Usporedi: *Vatikanski hrvatski molitvenik i dubrovački psaltir*, Djela JAZU 31, Zagreb 1934, str. XCV—CXVIII, XXXV i bilješku 58. na str. LIV.
7. Ivan Kukuljević: *Izvjestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim*, »Arhiv za povjesnicu jugoslavensku« IV (1857), Poljica na str. 321—322.
8. Ivan Milčetić: *Prethodni izvještaj o izučavanju hrvatske glagoljske književnosti*, »Ljetopis« JAZU za 1908 (svez. 23), str. 185—6.
9. Frane Ivanišević: *Poljica i glagoljica*, »Bulićev zbornik — Strena Buliciana«, Zagreb—Split 1924, str. 701—706.
10. Vjekoslav Štefanić: *Splitski odlomak glagoljskog misala starije redakcije*, »Slovo«, 6—8, Vajsov zbornik, Zagreb 1957, str. 54—133.
11. Berčić: *Njekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga što pisanih, što tiskanih glagolicom*, »Rad« JAZU 59 (1881), str. 158—185, pod br. 2.
12. N. d. str. 160.
13. Ivan Milčetić: *Berčićeva zbirka glagolj. rukopisa i štampanih knjiga u Lenjingradu*, »Radovi Staroslavenskog instituta«, 2, str. 93—128, bilješka priređivača Vj. Štefanića na str. 98.
14. K. Horvat: *Glagoljaši u Dalmaciji*, »Starine« JAZU 33, (1911), str. 538.
15. N. d. str. 555.
16. E. Fermedžin: *Listovi o izdanju glagolskih crkvenih knjiga i o drugih književnih poslovih u Hrvatskoj od 1620—1648*, »Starine« JAZU 24 (1891), str. 9.
17. J. Jurić: *Pokušaj »Zbora za širenje vjere« god. 1627. da kod Južnih Slavena uvede zajedničko pismo*, »Croatia sacra«, 4 (1934), prilog 13, str. 165.
18. N. d. prilog 24, str. 170.
19. N. d. prilog 22, str. 169.
20. Franjo Fancev: *Vatikanski hrvatski molitvenik i dubrovački psaltir*, str. XXXV »Još god. 1895. nalazila se u rukama Vjekoslava Kružičevića, bogoslovca, iz Zvečanja kod Omiša (rukopisna hrvatska biblija... prema bilješkama i mjestu nalaza može se nazvati *poljičkom*), danas je svojina Jugoslavenske akademije« i bilješka 58. na str. LIV »Postoji i jedna poljička hrvatska biblija iz 18. vijeka, koja se, gdje god je to moguće, također naslanja na stare hrvatske biblijske tekstove.« U opisu ćirilskih rukopisa prof. V. Mošina nema više spomena ovoj bibliji. Da li je nestala?
21. Vladimir Mošin: *Poljičke konstitucije iz 1620. i 1688. g.*, »Radovi Staroslavenskog instituta«, 1, str. 191.
22. N. d. str. 196.
23. O Pastrićevoj relaciji, odnosno katalogu glagoljaških župa kod Jagića, *Glagolitica II*, Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften, philos. hist. Classe, B. XXXVIII (1890) ili kod L. Jelića, *Fontes historici Liturgiae glagolito-romanae*, XVII s. str. 70—75, Krk, 1906.
24. Vjekoslav Štefanić: *Ivan Kraljić i njegov glagoljski rječnik*, »Građa za povijest književnosti hrvatske«, 15 (1940), str. 151—152.

NEDJELJKO MIHANOVIĆ

JEZIK NA PODRUČJU POLJICA

Područje nekadašnje Republike Poljica prostire se na malom dijelu hrvatskog primorja između Splita i Omiša, a prema unutrašnjosti kopna obuhvaća prostor između rječice Žrnovnice na zapadu i rijeke Cetine na sjeveroistoku. U brdovitu i kamenitu predjelu izdiže se visoka, pristranita i gola planina Mosor, kojoj, prema jednom od tumačenja, potječe naziv od asimiliranih latinskih riječi »mons aureus«, tj. zlatno brdo. Takav bi naziv potjecao odatle što u večernjim zalazima sunca gora porumeni, a kameni se vrhunci preliju sunčevim sjajem i odbljescima zraka sa morske površine, pa se čini da je pozlaćena.

Poljica dobiše naziv po malim poljima koja su se smjestila između lančanih gora i na visoravnima unutar planinskih kosa što se nižu od glavnog bila planine Mosora usporedo prema moru. Površina zauzima samo 250 km četvornih, pretežno kamenita tla i tek mjestimično obdarena debelom, plodnom zemljom.

Poljica naseliše prema narodnoj predaji početkom jedanaestog stoljeća hrvatski doseljenici iz Bosne, koji zatekoše već ranije doseljene stanovnike Hrvate. Kao hrvatska županija bi osnovana »oko godine 1015«, a spominje se u listinama kralja Petra Krešimira (Franjo Rački: *Documenta,* str. 80), za kralja Zvonimira (Rački: *Documenta,* str. 113), za kralja Stjepana II (Rački: *Documenta,* str. 149), kao što navodi don Stipe Kaštelan u knjizi: *Povijesni ulomci iz bivše slobodne općine — Republike Poljica,* str. 28, Split, 1940. Od tada se Poljičani u svome političkom životu probijaju kroz različite povijesne sudbine. U političkoj diplomaciji kreću se od Bizanta do Venecije, od hrvatsko-ugarskih vladara i bosanskih banova do turskih paša, ali uvijek sa ciljem da obrane svoju slobodu i sačuvaju hrvatsko ime.

Godine 1807. francuska vojska pod vodstvom generala Marmonta potuče i rastjera poljičke ustanike, zauzme i opustoši Poljica i učini kraj osamstogodišnjoj, slobodnoj seljačkoj republici.

Poljica su se od davnine dijelila, a i danas se dijele u tri pojasa: *Donja Poljica,* smještena na premamorskim stranama planine Mosora: *Srednja Poljica,* koja obuhvaćaju pojas gorskih dolina i visoravni i *Gornja Poljica,* što se protežu na sjevernim mosorskim padinama i ravni prema istočnom toku rijeke Cetine.

U Donjim Poljicima nalaze se mjesta, koja se ovako u poljičkom govoru nazivaju i izgovaraju: Strôžanac, Podstrána, Jesènice, Dûgi Rât, Dûće, Prîko; u Srednim Poljicima: Sîtno Dônje, Sîtno Gôrnje, Dùbrava, Srînjin, Tûgare, Zàkučac, Gàta, Čîčla, Ôstrvica, Zvèčanje, Kòstanje, Pòdgrađe, Sêlca; u Gornjim Poljicima: Dòlac Dônji, Pùtišići, Srîjani, Dòlac Gôrnji, Trnbúsi.

Narječje na prostoru stare Poljičke Republike predstavlja zanimljivo i posebno dijalekatsko područje. Ono se može po svojim osobinama podijeliti na tri dijela, tj. prema navedenoj zemljopisnoj podjeli stare Republike: na govor Donjih, Srednjih i Gornjih Poljica. Za poljički govor može se reći da je po općem obilježju štokavski, uz neke ostatke i primjese čakavskog narječja. Dok se u Donjim Poljicima još i danas čuje staro čakavsko *čà* kao upitno-odnosna zamjenica, u Srednjim Poljicima danas ga možemo zapaziti još u govoru sela Sitno Donje, koje se nalazi na zapadnoj poljičkoj granici prema Splitu, i to u jednom dijelu sela koje je smješteno prema unutrašnjosti. Čuje se još u jednom zabitnom komšiluku sela Srinjin (Àničići) i u mjestu Nâklice.

U Gornjim Poljicima nećemo nigdje čuti stare čakavske upitno-odnosne zamjenice *ča*, već samo dvojaki oblik upitne zamjenice *što* i *šta*. Općenito se može reći da se danas na cijelom području Poljica upotrebljava upitna zamjenica *što*, koja je češća i u govoru raširenija kao oblik *šta*.

U knjizi *Poljica. Narodni život i običaji* (Zagreb, 1903—1906), don Frane Ivanišević ovu razliku u upotrebi stare čakavske zamjenice *ča* u spomenuta tri poljička pojasa tumači ovako: »Donji su Poljičani uz more, mišaju se sa Splićanin i Kaštelanin, zanašaju na njiov govor, oni priko Mosora u gornjin Poljicin zalazu u Cetinu, u Sinj, privatili njiovu besidu, pa izgovaraju čisto ka i oni.« Taj zaključak je samo djelomično točan. Ti dodirni utjecaji mogu se odnositi u tek izuzetnom odnosu samo na osobitosti izgovora u Donjim Poljicima, ali su nesumnjivo drugi izvori čakavskim osobinama i ostacima u gore spomenutim mjestima Srednjih Poljica. Tako na primjer u Sitnome Donjem, Srinjinu i Naklicama čujemo čakavsko *ča*, i još neke druge čakavizme, upravo u onim dijelovima sela koji su zabitniji, ponešto zaostaliji i gdje su ljudi u manjem doticaju sa čakavskim jezičnim područjem Splita i Kaštela. Ispitujući poljičko narječje, zapazio sam da se u spomenutim mjestima najčešće čuje izgovor upitno-odnosne zamjenice *ča* kod onih malobrojnih osoba (starci, težaci, čobanice), koji su rijetko dolazili u doticaj s ljudima čistijeg čakavskog područja. Prema tome poljički čakavizmi nisu posuđenice (Lehnwörter, prestito) koje su se uvukle u poljički govor po zakonima bilingvizma i dijalekatskog susjedstva, već su ostaci staroga čakavskog narječja, koji je prije 14. stoljeća dominirao u velikom dijelu hrvatskih pokrajina Bosne i Hercegovine, te u hrvatskoj kulturnoj metropoli Dubrovniku, a povlačio se pred štokavskim narječjem. Čakavski dijalekat je stoljećima uzmicao iz ovih krajeva pred štokavskim narječjem, i danas mu možemo naći samo rudimentarne ostatke nekadašnjega snažnog života (vidi: Vatroslav Jagić, *Izabrani kraći spisi*, str. 29—55, Zagreb 1948).

Čakavština, dakle, bijaše najstariji izraz našega nacionalnog duha. Urezana slova i riječi po našim grobovima, cintorima, pragovima crkava, na kamenim ostacima prošlosti, svi ti drevni glasovi hrvatske glagoljaške riječi lapidarno svjedoče o pradavnom povijesnom postojanju hrvatskog jezika i kulture. Ta drevna riječ, koja je vjekovima bila osujećena mletačkom dominacijom i latinskim crkvenim utjecajem, življaše na ovom tlu kao statutarno-pravni, povijesni, crkveno-glagoljaški, predajni i narodno-književni izraz ovoga jezika. Tom glagoljaško-čakavskom riječi prevladavao je i asimilirao naš narodni duh snažne utjecaje blizog romanskog kulturnog svijeta. U toj

riječi stvorio je naš nacionalni duh i svoj samotvorni, izvorni, vlastiti umjetnički književni izraz i svoju narodnu kulturu. Svi tuđinski pokušaji i nametanja da se ovaj izražajni medij nazove u prošlosti nenarodnim imenima: ilirskim, slovinskim, dalmatinskim, ostali su bezuspješni. Osnovna komponenta osjećaja narodne pripadnosti oduvijek je bila odlučujuća.

U spomenutoj knjizi *Poljica. Narodni život i običaji,* ovako don Frane Ivanišević obilježuje kod Poljičana njihov odnos prema svome jeziku: »Narod zove svoj jazik rvaski. Je li u razgovaranju ili pisanju, na svojon kući i vanka u svitu, na sudu, u trgovini, piše, govori jedincatin jazikom rvaskin. Poljiški čoban, koji vas svoj vik proživija u krševitom Mosoru za blagon, a koji nije nikada pristupa na nikakve skupšćine učeni ljudi, pripovida, da je za ovcan nosija glagoljašku bukvicu i da je na lišaju zira i pisa rvaska slova: az, buk, vid itd. Zovu se glagoljaška stara bosanska slova, koja su stari ljudi dobro poznavali, pisali na rabošu (komad drveta), na pragu od vrata zarizivali. Zovu to: staro rvasko pismo, ili poljiška azbukvica. Po crikvan su pivali misu popi iz glagoljaški misala, a te pope zovu i danas: naši popi glagoljaši, koji govoru rvasku misu. Oni drugi popi govoru misu u talijanskon jaziku a iz latinskog misala. Reku: nima ti do našeg popa i naše rvaske mise, svaka mu se razumi, kada se s tobon razgovara.« (Str. 64).

Što se tiče izgovora čakavske upitno-odnosne zamjenice *ča,* potrebno je napomenuti da se ona u Poljicima izgovara tvrdo, tako da se izrazito čuje suglasnik č. Međutim, Splićani ovo č izgovaraju umekšano, kao *ć.* Ako u Poljicima čujemo ovakvo umekšano *ća,* a primjećuje se u Podstrani, Jesenicama i Dugom Ratu, kod osoba mlađeg naraštaja, tada sa sigurnošću možemo ustvrditi da je taj *ća* nastao pod utjecajem splitske »ćakavštine«. U spomenutim mjestima Donjih Poljica, kao i u Sitnom Donjem i Srinjinu, iskonsko, pravo *ča* potječe od starine i ono se tako i izgovara kod starijih osoba i većine stanovnika Donjih Poljica. U Sitnom Donjem, na primjer, splitsko meko *ća* čuje se u prilici, kada se nekome želi predbaciti da se pograđanio, ili kada se splitskom načinu izgovora ismijavaju, jer se naglaskom i zapijevanjem samoglasnika razlikuje od tvrdog poljičkoga govora.

A. *Samoglasnici*

1. Samoglasnik *a.* Glas *a* potječe u poljičkom govoru kao primarni vokal sa stanovišta porijekla naših samoglasnika, tj. od najstarijih vremena našega jezika, bez ikakve promjene, osim promjena u naglasku i dužini, kao npr. u riječima: nȁš, vȁš, slȁva, brȁt, dávati itd., i kao rezultat promjena općih glasovnih zakona hrvatskoga jezika. Izgovara se otvoreno kao širok i otvoren stražnjojezični glas na cijelom području Gornjih i Srednjih Poljica, a u Donjim Poljicima izgovara se ponešto zatvorenije, prelazeći u vrlo blagi diftong °a u selu Podstrani, npr. gr°ad, m°ala, ml°ada, K°ate, M°are, bl°ago, tr°ava, t°ava itd. Ovaj blagi diftong, koji se osjeća samo u primjetnom zatezanju samoglasnika, nastaje samo u onim riječima koje imaju na samoglasniku *a* ili dužinu, ili dugosilazni i dugouzlazni naglasak. Samoglasnik *a* koji je naglašen brzim ili sporim naglaskom ne prelazi u dvoglas, nego se izgovara otvoreno i kratko, npr. jäma, krȁva, slȁma, rȁna, ovȁko itd.

U Srednjim Poljicima postoji razlika u izgovoru samoglasnika *a* kratkog (ă) i samoglasnika *a* dugog (ā). Dugo *ā* je u nekim mjestima (Srinjin, Tugare) vrlo otegnuto, i kao da se artikulira u otvorenoj usnoj šupljini, s usnama ponešto rastegnutim, kao kod artikulacije samoglasnika *e*, a glas kao da ne rezonira u cijeloj usnoj šupljini, već više prema nepcu i grkljanskoj šupljini (cavità laringea).

Samoglasnik *a* mijenja se u nekim riječima iza *r* u glas *e*, npr. vrébac, jarébac, rébac (vrabac) (u Donjim Poljicima); rẽst narẽst, odrẽst (rasti), (odrasti), krèst, ùkrest, pòkrest, zarẽst (zarasti), kao i u pridjevima: vòšćeni, pùšćeni, zèmjeni, koji su nastali analogijom prema pridjevima na *-eni*. Ovu pojavu susrećemo ne samo na području čakavskog narječja već je raširena i u posavskim štokavskim govorima (isporedi: Stjepan Ivšić, *Današnji posavski govor*, Rad JA, knj. 196 i 197, Zagreb, 1913), a i među ikavskim štokavskim govorima muslimana i katolika u Bosni. Milan Rešetar u djelu *Der stokavische Dialekt* (Wien 1907) kaže da je tu pojavu teško objasniti. Međutim, moglo bi se pretpostaviti da je samoglasnik *a* u glasovnoj skupini *ra* prešao u *re* vjerojatno putem analogije prema glagolima: prèsti, plèsti, vésti, mèsti, i zbog lakše artikulacije u izgovoru. Naime, samoglasnik *a* je stražnjojezični, a samoglasnik *e* prednjojezični glas. Suglasnik *r*, kao i suglasnici *l*, *v*, i *m* artikuliraju se u prednjem dijelu usne šupljine, pa je prema tome lakši za izgovor prednjojezični skup *re* od kombinacije prednjojezičnog suglasnika *r* i stražnjojezičnog samoglasnika *a*.

Samoglasnik *a* sačuvao se i u starom prijedlogu *vъ*, gdje se poluglas reflektirao u vokal *a*, npr. vazẽst, vàzimat, vâzda, vàzmeni, vàzdanak, »Bòlji je ùranak nẽgo vàzdanak«.

Prijedlozi koji su na kraju izgubili poluglas dobili su, zbog uklanjanja sulasničke skupine teške za izgovor, sekundarno *a:* podá me, krozá te, nizá nju, pridá se, nìza brig, krozà san, odozgãra, odozdãla.

Umjesto *rupa* govori se u Srednjim Poljicima rȁpa, klabũk mj. klobuk, pramàliće mj. proljeće, jȁvor mj. lovor, šìpant mj. hyssopus.

2. Samoglasnik *e*. Glas *e* izgovara se na čitavom području Poljica otvoreno i s osobinama artikulacije prednjojezičnog vokala. Jedino u selima gdje se na glasu *e* nalazi stari hrvatski naglasak (čakavski akut ~), izgovara se vrlo otegnuto i nešto promuklije. Usne su potpuno pasivne pri artikulaciji, a glas rezonira u srednjem dijelu usne šupljine, npr. u gen. sg.: vodẽ, kavẽ, tavẽ, zemljẽ itd.

Samoglasnik *e* pravilno se razvio iz starijega nazalnog vokala Ѧ, ę u glas *e*, npr, męso > meso, govędo > govedo, knęz > knez, pęt > pet, tręsti > tresti, ulęknǫti se > uleknuti se, osim u riječi język, gdje se reflektirao u samoglasnik *a*, pa umjesto jezik imamo *jàzik*.

U stranim riječima, npr. calix, cipresso, cimitero, prema stranom *i* stoji samoglasnik *e:* kälež, čìnpres i čèmpres, čimàtorje i čemàtorje.

Refleks staroga »jata« (Ѣ, ě) redovito daje *i*, osim u nekim riječima, kao npr. kȍren, korẽnje, iskorénit, pozlédit, ȍzleda, zanovétat, zanovétalo, óvde, ónde, túde, ȍseka, belùšina (vrst trave), zènica, sẽst (sjesti), zàsest, prímer.

Samoglasnik *e* često susrećemo kao navezak: njíme, njóme, vẽlikome, stãrome i kod priloga mjesta: túte, tóte, túde (tu).

U nekoliko riječi, gdje se u književnom jeziku nalazi samoglasnik *o*, u poljičkom narječju zamijenjen je glasom *e*, koje je porijeklom od staroga *e*, npr. grèb, — grèbi, ali grôbje i gròbišće (u Donjim Poljicima grêblje), čètvero : četvoro, tlê i tlêv — na tlèvu : tlo, pètero : petoro, tèpal, teplìna, tèplit, stèplit : topao.

U nekim se riječima prema samoglasniku *a* nalazi glas *e:* prez., imperat., prilog sadašnji od glagola žèt(i), tèjige i tèljige : taljige, đèndar i žèndar : žandar, sèdra : sadra.

3. Samoglasnik *i*. Glas *i* izgovara se u svim poljičkim selima jednako. Nešto je otvorenije u riječima gdje se nalazi pod brzim ili sporim naglaskom: bît (biti), štît (štiti), smît (smjeti), lît (liti), nego u riječima sa silaznim ili uzlaznim naglaskom: sîn, pîr, mîr, stídit se, vrídit.

Osim što samoglasnik *i* potječe od staroga glasa *i:* lît — líjen, pît — píjen, líce, zíma itd., nalazimo ga i kao refleks staroga »jeri« (ы, y) glasa: byti > bît, synъ > sîn, dymъ > dîm, mysalъ > mîsa, vysok > vìsok.

Najčešći je u poljičkom govoru samoglasnik *i* koji potječe od staroga »jata«: díte, mlíko, dìvojka, čòvik, sìkira, tŕpit, šútit, slídit itd.

U zemljopisnim imenima uzetim iz stranih jezika nalazimo samoglasnik *i* prema stranom *o* + *m, n* (*o* > *u* > *y* > *i*): Salona > Solîn, Scardona > Skradîn i prema stranom romanskom *u:* crux > krîž, Tragurium > Trogîr, murus > mîr, mìrina, ali ne u riječi Judeus, koja se u književnom jeziku reflektira u Žid i Židov, jer se u poljičkom govoru izgovara Žùdija.

Prema glasu *a* imamo *i* u riječi òrij: orah; a prema glasu *e* u riječima: pòtriba : potreba, nîki : neki, nîkidan : nekidan, nìkad : nekad, nîšto : nešto, ùsrid i ùsri : usred, nîkoliko : nekoliko, jîst : jesti, rîzat : rezati, cîrit(i) se : ceriti se, ujídat : ujedati, ùjid : ujed, primíšćat : premještati, vîšć : vješt, jîd : jed, jizbina : jestvina, jílo : jelo, rîpa : repa, slizèna : slezena, ùjist : ujesti, jîdro : jedro, nîdra i njîdra : njedra, zòrit(i) : zreti, gùsinica : gusjenica, Îrud : Herod.

Dolazi još u navescima u gen. pl. pokaznih zamjenica: tîzi, njîzi, òvizi, ònizi itd.

U stranim riječima prema vokalu *e* imamo *i:* šimìnarje : seminarium, (seminarij), sîmenišće : sjemenište, sìnjat(i) : segnare (obilježiti), pîz : peso (teret), dìvoto : devoto (pobožno), fîbra i vîbra : febbre (ognjica), parìćat i sparìćat(i) : sparecchiare (zgotoviti nešto, jelo itd.).

4. Samoglasnik *o*. Glas *o* izgovara se jedinstveno u Poljicima kao stražnjojezični samoglasnik. Razlika se osjeća samo u izgovoru kratkoga *o* (ŏ) i dugoga *o* (ō) koji je nešto zatvoreniji.

Uz primarni samoglasnik *o* (kônj, rôk, dôm), nalazimo vokal *o* koji potječe od suglasnika *l*, a našao se na kraju riječi i na kraju sloga, pošto je otpao poluglas. Prelaženje suglasnika *l* u *o* nije jedinstveno provedeno na cijelom poljičkom području.

U Gornjim Poljicima promjena suglasnika *l* u *o* dosljedno je provedena: sô : sol, vô : vol, stô : stol, stóca : stolca, kòlac — kóca : kolca, dèbeo : debel, kîseo : kisel, vèseo : vesel. Kako vidimo u mnogo slučajeva (osobito kod glagola) gdje se nađu dva samoglasnika zajedno, da bi se izbjegao zijev (hijat), nastaje kontrakcija vokala, i to redovito kontrakcija anticipacije, tj. kod izgovora

obično prevlada drugi vokal (kupovao : kùpovo), ili se umeće suglasnik *j*: govórijo, ùčijo, pomírijo. Glas *j* umeće se između samoglasnika *i* i *o*, ali ne u svim slučajevima.

U Srednjim Poljicima krajnji suglasnik *l* prelazi na kraju riječi i na kraju sloga u *o*, ali se onda kontrakcijom, u kojoj prevlada prvi vokal, steže u vokal *a*, npr. rekal > rèkao > rèka, dal > dâ, čuval > čúva, kupoval > kûpova, plel > plèja, radil > rádija, kopal > kòpa, debel > dèbeja. Karakteristično je da samoglasnik *a* na kraju riječi nije dug ondje gdje se zbog izbjegavanja zijeva umeće suglasnik *j*: plèja mj. pleo, čùja mj. čuo. Istu pojavu imamo i kod imenica: vrtal > vŕta, ali pl. vŕtli, kotal > kòta, pl. kòtli, kabal > kàba, uzal > ûza, posal > pòsa, oral > óra, dil > dio >dìja.

U istočnom dijelu Srednjih Poljica, u selima Podgrađe, Kostanje, Zvečanje, Gata, kod nekih glagola prevlada kontrakcija anticipacije, pa imamo mjesto rèka — rèko, mj. čùja — čùo, mj. ùniša — ùnišo, ali se uz ove oblike može čuti i čakavska inačica.

U Donjim Poljicima prijelaz suglasnika *l* u *o* redovito je proveden, ali se još čuva nepromijenjen tek u nekim riječima: vŕtal, dīl, dèbel.

Samoglasnik *o* nalazimo još u tuđim riječima prema stranom vokalu *a*, koji je po kvantiteti kratak: călendae : kòlende, cămera : kòmora, sătanas : sotòna, Sălona : Solīn, păganus : pòganin, băsilicum : bòsijak, căstrato : kaštràdina i koštràdina (kozjad, sušena bravetina).

U riječi *kukuruz* prema glasu *u* imamo u Srednjim i Donjim Poljicima glas *o*: *kokùruz;* a u riječi *hambar* prema glasu *a* imamo *o*: *ombār.*

U nekoliko riječi u Donjim Poljicima zamjenjuje se glas *o* sa glasom *u*: kûnj (konj), šäkun (šakom), tôbun (tobom), nâšun (našom), svòjun (svojom) itd.

5. Samoglasnik *u*. Sve promjene u vezi sa samoglasnikom *u* koje su se u prošlosti dogodile u našem jeziku, zbog djelovanja glasovnih zakona, izvršile su se bez izuzetka u Donjim, Srednjim i Gornjim Poljicima. Tako uz stari i primarni samoglasnik *u*, npr. u riječima čûdo, bûkva, bùja (buha), sûv (suh), imamo još glas *u* koji se razvio iz staroga glasa ѫ (ǫ > u) : rǫka > rúka, lǫk > lûk, ulękǫti se > ùleknuti se, mǫtiti > mútit.

Tako je i strani glasovni skup *an, am* i *on* dao ispred suglasnika najprije ǫ, a onda u našem jeziku *u:* Sant Ivan > Sǫtivan > Sutìvan, San Petar > Sǫpetar > Sùpetar i Sùmpetar, Monte Grasso > Mutògras, San Stefano > Sùstipan, San Maksim > Sùmaksin.

I staro praslavensko *ļ* u vokalskoj službi prešlo je bez izuzetka u glas *u* (*ļ* > *u*): vļkъ > vûk, pļnъ > pûn, pļkъ > pũk, sļьza > sùza, mļčati > mùčat, vļna > vùna, bļьha > buha > bùja.

Samoglasnik *u* koji je u povijesnom razdoblju razvoja našega jezika postao od praslavenskog — *vъ* na početku riječi, ili od prijedloga *vъ*, redovito se reflektirao u glas *u:* vъliti > vliti > ùliti, vъpasti > ùpast, vъkrasti > ùkrest, vъnukъ > ùnuk, vъ gradь > ù grad, vъ selo > v selo > u sèlo, pošto su poluglasovi ispali, a skupine se izjednačile. Međutim u riječima: vàzimat, vãzda, vazēt — vazēst, 1. lice sg. vàzeja, u starom prijedlogu *vъ* poluglas se reflektirao u samoglasnik *a*. (Ovo *s* kod glagola *vazēst* (uzeti) došlo je po analogiji prema glagolima plēst i krēst. To je tzv. analoško *s*.)

U Poljicima susrećemo još samoglasnik *u* koji je postao od bliskog po artikulaciji glasa *o* u riječima iz talijanskog i latinskog jezika, nalazeći se u većini riječi ispred suglasnika *r* i *n* (*o* + *r*, *n*, > *u*): ora > ûra, olio > ûlje, camomilla > kamùmela i kalùmela, cerimonia > cerimúnija, fazzoletto > facùlet i vancùlet, procuratore > prokuratûr, malinconia > malancùnija (potištenost), petrolio > pètruje, ombrella > ùmbrela i lùmbrela (štit, kišobran), cartone > kartûn, brodetto > brùet (riblji umak), rosario > rùzarje, epistola > pîštula (poslanica), professore > provešûr, stagione > štajûn (godišnje doba), carbone > garbûn (ugljen), corrente > kùrenat (struja vode ili vjetra), molo > mûl (gat, lukobran), golfo > kùlvo (zaliv, daleko more), tramontana > tramùntana i tremùntana (sjeverozapadni vjetar), ponente > pùlenta i pùlenat (zapadni vjetar), scorpione > škorpijûn (štipavac), stomaco > stùmić (želudac), rovinare > ruvìnjat (upropastiti), devoto > dèvut (pobožan), Simon > Šìmum, Gregorius > Grgûr, Monte Grasso > Mutògras (brežuljak na priobalnom pojasu Poljica). Herodus > Îrud.

Gotovo kod svih glagola u trećem licu plurala prezenta posve se izgubio u govoru nastavak *-e*, a zamijenjen je nastavkom *-u:* rádit — rádu mj. rade, činit — činû, vòdit — vòdu, mîslil — mîslu, stât i stàjat — stojû, dŕžat — držû, nòsit — nòsu, pântit — pântu, govórit — govõru i gõru, bòlit (boljeti) — bolû, dílit — dîlu, vîdit — vîdu itd.

U Poljičkom govoru, kao i u hrvatskom književnom jeziku, općenito nema nazalnih samoglasnika. Tek u nekim selima čuje se slabije nazalno izgovaranje vokala. Tako u selu Dubravi (Srednja Poljica) uopće se kod izgovora pušta zračna struja kroj nos, pa su im i suglasnici i samoglasnici nazalni. U artikulaciji glasova u stanovnika sela Dubrave postoji jedna zanimljiva mješavina poluotvorene usne i nosne artikulacije. Kod izlaska zračne struje napolje, i u ustima i u nosnoj šupljini stvara se poluotvor, pa zračna struja pri artikulaciji pojedinih suglasnika i samoglasnika prolazi kroz usnu i nosnu šupljinu.

U ostalim mjestima Poljica osjeća se nešto izrazitije i jače nazalno izgovaranje samoglasnika samo u riječima u kojima iza samoglasnika, osobito iza vokala *a* i *u* dolazi nazalni *n:* kûnj (konj), ànda ùnda (onda), nãšun (našom), tõbun (tobom), šãkun (šakom). Ovakav izgovor prevladava u Donjim Poljicima, u selu Podstrani, naročito u Jesenicama i Dućama.

6. Glas ѣ. Stari glas »jat« (ě) reflektirao se na cijelom poljičkom području gotovo u svim slučajevima u glas *i:* díte, mîsto, dìvojka, brîg, vîk, pîvat, blídit(i), prosvístlit(i), bìžat(i). Prema tome poljičko narječje pripada *ikavskom govoru.*

U nekoliko slučajeva susrećemo gdje je zamjena staroga »jata« dala glas *e:* kõren, zènica, òseka, korénje, belùšina (vrst trave), iskorénit, zanovétat, zanovétalo, ozlédit, pozlédit, sêst i sîst (sjesti), imperat. sêdi, sîdi i sêdni, óvde, *ú*nde i únde (ondje), túde i tóte (tu).

7. Glas ѧ. Stari nazalni glas ę zamijenjen je redovito kao i u hrvatskom književnom jeziku glasom *e* (ę > *e*): knęz > knêz, tręsti > trêst, počęti > počêt, pęt > pêt. Postoje neki izuzeci, gdje je nazal zamijenjen glasom *a* iza palatalnog suglasnika *j*: jęzik > jàzik, jęmatva > jàmatva. Uz književni

oblik glagola *pozajmiti*, koji je nastao od staroga *zajęti*, postoji u Poljicima i glagol *uzajat(i)*, izveden također od istog korijena. Kako vidimo i ovdje je stari glas ę dao poslije *j* glas *a*.

8. Samoglasno *r̥*. Samoglasno *r̥* izgovara se ponajviše bez ikakva popratna vokala: vȓ (vrh), pȓst, smȓt, zȓno, gȓlo, bȓdo, mȓžnja, pȓžina, vȓć, sȓžba, vȓta (vrt), cȓn, bȓz, stȓm. U nekoliko slučajeva popraćen je taj glas samoglasnikom, katkada ispred, a katkada iza. Tako u Donjim Poljicima ispred samoglasnog r̥ stoji vokal *a*, ali vrlo slabo i zatvoreno artikuliran u riječima: dârvo, càrknut, dàržava, arvãcki i dr. U riječi *rât* (rt) popratni samoglasnik *a* izgovara se otvoreno.

Redovito je samoglasno *r̥* popraćeno vokalom iza sebe, i to obično vokalom *i*: crȉkva, crȉkveni, crikòvni, drîvo — drìveta; s vokalom *e* u riječima: nȕtrenji (nutarnji).

U riječima u kojima samoglasno *r̥* dolazi iza laringalnog spiranta *h:* Hrvat, hrvaština, hrpa, krskati i dr., vrši jaku vokalnu službu, jer se glas *h* u Poljicima ne izgovara (Rrvãt, ȓvašćina, ȓpa, ȓskat). Uopće r̥ ima jaku vokalnu službu u riječima ispred kojega ne slijedi neposredno neki samoglasnik: pȓst, prtènjača, pȓžola, sȓžba, sȓčan (hrabar), sȓdit.

Kako vidimo, popratni samoglasnici vrlo su rijetki uz glas *r*, a ima slučajeva gdje se ispred *r* ispuštaju neki vokali, kao npr. *a* i *e:* brjãk mj. barjak, čȓdak mj.čardak, tȓpavice mj. trepavice, Črkẽz mj. Čerkez, Mȓjan mj. Marjan, Kȓst mj. Krist.

9. Samoglasno *l̥*. Samoglasno *l̥* je na cjelokupnom području prešlo bez izuzetka u samoglasnik *u:* pũn, vûk, pũk, dȕg, vȕna, sùza, mùčat.

10. Ispadanje samoglasnika. Kao najproširenija pojava gubljenja samoglasnika događa se u većini glagola u infinitivu gdje nestaje krajnje *i*: počẽt, dõć, vàtat, lètit, govórit, nãć, põć, mlátit, skákat, zapovídat. Ova je pojava mnogo raširenija u Donjim Poljicima, tako da infinitivi s neokrnjenim krajnjim vokalom *i* čine izuzetak.

U Srednjim Poljicima, osobito u istočnom području, čuje se nešto veći broj punih infinitiva, ali još uvijek u malom broju. U Gornjim Poljicima su puni infinitivi u govoru česti, ali se čuju i krnji oblici.

Kod nekih glagola u 2. licu sg. i u 1. i 2. licu pl. imperativa gubi se krajnji vokal *i:* rẽc, rècmo i rèsmo, rèste; bȉž, bȉžmo, bȉšte; dȓž, dȓžmo, dȓšte; nȍs, nȍsno, nȍste, i dr. I ova pojava je češća u Donjim Poljicima i Srednjim, ali nije općenita. U Gornjim Poljicima ta je pojava nešto rjeđa.

U participu prezenta otpada samoglasnik *i* gotovo bez izuzetka u Donjim i Srednjim Poljicima: mȍleć, spòmoleć, plȃčuć, vȉčuć, pèruć, sidẽć, jidũć, kòpajuć, bèruć, ležẽć, radẽć i dr. U Gornjim Poljicima čuje se po koji puni participip prezenta.

U glagolskom pridjevu radnom, u muškom rodu krajnji samoglasnik *o* steže se kontrakcijom u vokal *a*, odnosno reducira se. To se događa kod glagola I vrste, 2, 3. i 4. razreda: trȓesa, grẽba, pẽka, mj. tresao, pekao, grebao; kod glagola III vrste, 2. razreda: dȓža; kod V vrste, 1, 2, 3. i 4. razreda: čũva, véza, brâ, sȉja, i kod glagola VI vrste: kȕpova.

Osim toga ima mnogo riječi u kojima primjećujemo nestajanje vokala, a koje se ne mogu svrstati pod posebnu kategoriju jezičnih osobitosti: knjȁt(i) (kunjati), tr̄pavice (trepavice), sliven (saliven), jedànest dvánest, i dr., gdje se svugdje reducira glas *a*, te u nekim pokaznim zamjenicama: vàko, nàko, vàkav, nàkav, vàki, nàki, volìko, nolìko, volìki, nolìki, (tòko, samo u Donjim Poljicima).

11. Dodavanje suglasnika. Prejotacija. Često se radi ukidanja zijeva dodaje glas *j* na početku riječi koje počinju sa samoglasnikom, kao u slučajevima: aria (tal.): ârja (zrak), ù jarju (u zrak), u jòpancin, ù joko, u jûsta, ù juvo, jòpet, ulār, ali »drži úzdu i julār«, ìgla i jàgla, ali ù jiglu, u Jèmerike, ù Jane (Ane), u jòca (oca) itd.

12. Kontrakcija. Stezanje samoglasnika najčešće se događa da bi se izbjegao zijev. U poljičkom govoru najčešća je kontrakcija antecedens, tj. ona u kojoj prevlada prvi samoglasnik: rȅka, kòpa, tŕka, písa. To se događa i onda kada je prvi od zadnja dva samoglasnika naglašen, npr. dâ : dao, znâ : znao, brâ : brao, krâ : krao, žâ : žao. Ovaj stegnuti glas *a* uvijek je dug.

U Gornjim Poljicima stezanje samoglasnika mnogo je rjeđe nego u Donjim i Srednjim.

Kod glagola tipa *rádit* — rádio, dòvest — dòveo, umeće se zbog zijeva glas *j*, a zadnji volak *o* pretvara se, vjerojatno analogijom prema drugim glagolima, u glas *a:* rádija, dòveja, uzēst — ùzeja, vazēst — vàzeja, plátit — plátija, kúpit — kúpija, vȉdit — vȉdija, mȉslit — mȉslija, jȉst — jȉja, pȉt — pȉja.

Osobito je vrlo česta kontrakcija u raznim složenicama i izričajima: »Ùzačas ga ìzija!« (U zao čas ga izio!), »Ujmòca i sîna . . .« (U ime oca i sina . . .), kòda i kàda (kao da), »Nakùraj!« (Onako u raj!).

I pored negacije *níje* nalazi se i stegnuto *nī*, »Nī ga vȉdit.«

Od glagola *smjeti*, koji se u poljičkom govoru izgovara *smìt(i)*, prezent stegnuto glasi: smîn — smîš — smî — smîmo — smîte — smȉju i smû; govóriti : górit(i), prez. gõrim, 3. l. pl. gõru, perf. jā sam górija itd.

Zamjenica *koje* steže se u *kê* samo u izričaju: mà kê, à kê, ò kê. Prilog *prije* glasi *prî* (ije > i).

Tako se govori mjesto hoćeš : òš, doći će : dõće, hoćeš li doći : òš li dõć, kad ćeš : kàš, kud ćeš : kùš, ili kȁćeš, kȕćeš, ne možeš : nè mōš, hajdemo : àjmo, običavati, 3. l. prez. običáju, drhtaji : drâti, dohodak : dôdak, dahtaj : dȁt (izdisaj, vonj, miris), otaj : òti — òti čòvik, òta žèna, òto díte, dvojega : dvóga, tvojega : tvóga, koliko? : kòko?, ovoliko : vòko (Donja Polj.), toliko : tòko.

B. *Suglasnici*

1. Suglasnik *l*. Suglasnik *l* prelazi u Gornjim Poljicima na kraju riječi i na kraju sloga redovito u *o:* rȅko, čȕo, slȕšo, dȍšo, prȉšo, ȕšo, pȁzio, pòso mìso. U Srednjim i Donjim Poljicima steže se taj reflektirani *o* u vokal *a:* dâ, rȅka, brâ, slȕša, dȍša, ȍša (otišao), kòpa, mîsa, pȍsa, vȑta. Ovaj stegnuti *a* uvijek je dug vokal.

Kod umetanja glasa *j* u 1, 2. i 3. licu sg. prez. može se izraziti ovo pravilo. Ako korijen glagola svršava na jedan od samoglasnika *u, i, e,* onda se uvijek između jednoga od ovih vokala i stegnutog nastavka *a* umeće zbog izbjega-

vanja zijeva glas *j:* čụ-ti, 1. lice sg. prez. čȕ-j-a, pi-ti — pȉ-j-a, me-s-ti — mȅ-j-a. (Ovo *s* je tzv. analoško *s*, a ne korjenito.) Glagoli koji imaju umetnuti sufiks i sa sufiksom svršavaju na samoglasnik *u*, kad se odbaci infinitivna osnova, izuzimaju se od prvog pravila: dȉg-nu-t, 1. lice sg. prez. dȉga ili dȉgnija (što se izvodi od infinitivnog oblika *digniti*).

U Donjim Poljicima izmjenjuje se krajnje *l* kod svih glagola u glas *a*, osim kod glagola rȅć(i) ako se upotrebljava u govoru kao uzrečica — *rèko.* (Ta se uzrečica može čuti i u Srednjim Poljicima u selu Srinjin i Tugare).

U nekim riječima suglasnik *l* ostaje u genitivu množine nepromijenjen: dȉl (ali i díla i dílova), čavȃl (i čávli), kotȃl (i kòtli), vȓtal (i vȓtli), lȗl (i lúla), màcol (bat), kabȃl (i kàbli), stȏl (i stòli i stolȏv).

2. N a z a l i. Bilabijalno nazalni suglasnik *m* u Srednjim i Donjim Poljicima u nastavku sklonjivih riječi redovito se mijenja na kraju riječi u *n*. To se najčešće događa kod imenica u instr. sg.: sestrȏn, ženȏn, brȁton, kàtrigon (stolica), mazgȏn, vèslon, sȉkiron, te u dativu, lokativu i instrumentalu pl.: sèstran, žènan, kàtrigan, màzgan, rùkan, sȉkiran, vèslin (i vèsliman), gradòvin, sèlin, ramènin, vȓtlin, zidòvin, vòlin (volovima), grísin (grijesima), pȗtin (putevima).

Istu pojavu imamo i kod nekih glagola u 1. licu sg. prez.: sidȉn, rȗčan, pântin, mȉslin, kȍpan, kao i u riječima: pântivik, slânka (slamka); u brojevima: sȅdan, ȍsan, sedandesẽt, osandesẽt.

Promjena suglasnika *m* u *n* ne događa se ako se *m* ne nalazi u nastavku riječi: dôm, grôm, sȍm, dȋm, lôm, srâm, trâm, ûm (hum), Àbram, Àdam, i zamjenica: sâm, prilog: lȁkom itd.

Ima slučajeva gdje se mjesto *n* govori *m:* Mȉkola mj. Nikola.

Skup *nsk* prelazi katkada u *njsk:* pòstranjski (od Podstrana) mj. podstranski, starȋnjski mj. starinski, cȉganjski mj. ciganski i dr.

Suglasnički skup *mn* prelazi zbog disimilacije u neke druge skupne, npr. u *ml:* mlȍgo : mnogo, mlòštvo : mnoštvo, ili u *vn:* gȗvno : gumno, sedàvnest : sedamnaest, tàvnica — távno : tamnica.

Skupina *mnj* u nekim riječima prelazi u *mj:* pômja — pômjivo: pomnja, súmja — súmjat : sumnja.

3. S u g l a s n i k *f*. Labiodentalni suglasnik *f* rijetko se izgovara u Poljicima. Obično je zamijenjen glasom *v* (f > v): Frane : Vráne, Filip : Vȉlip, File : Víle, jeftin : jȅvtin, forint : vijȍrin, fratar : vrâtar, fortica : vòrtica, feral : verȃl, fajda : vàjda, fibra (febbre) : vȉbra, afan (affanno) : àvan (nesvjestica), familija : vàmija, vàmilja i vàmilija, fažol (fagiolo) : vàžol, foglio : vôj (list papira), ufati se : ȕvati se, faliti : vàliti, Francuzi : Vrancúzi, fenjer : vènjer i vȅner, konfine : kòvin i kònvin (granica), fijuk : vȉjuk — vijúkat, fortuna : vòrtuna, vùrtuna i vùrtuma (nevrijeme), fino : vȋno, tifus : tȉv i tȉvus.

U nekim stranim riječima prešao je suglasnik *f* u *p* (f > p): Filip : Pȉlip, sofra : sȍpra; od grčke riječi Stefanos imamo Stȉpan; talijanska riječ finestra izgovara se pònistra. Čuje se uz vrâtar (fratar) i prâtar.

4. S u g l a s n i k *h*. Laringalni spirant *h*, koji i u hrvatskom književnom jeziku ima nestabilnu artikulaciju, uopće se ne izgovara na cijelom području Poljica. Ni u jednoj riječi, osim u slučajevima utjecaja književnog jezika, ne-

ćemo čuti taj glas. Najčešće spirant *h* potpuno ispada: rána (hrana), strȃ (strah), vála (hvala), vájen (hvaljen), ȕka (huka), zàladica (zahladica), lȃd (hlad), ladòvina (hladovina), rãst (hrast), vȓ, vȑja i vrìja (vrh), ȉtac (hitac), ôd (hod), rìšćanin (hrišćanin — naziv za pripadnika pravoslavne vjere), ȗk (huk), prȃ (prah, barut), ambãr, ombãr i anbãr (hambar), áran (haran), ìnben (himbenn), òtit i tȉt (htjeti), tȑbu i tȑbuj (trbuh), ȍdma (odmah), nèaran (neharan), ȍštija (hostija), grȁ (grah), straòta (strahota), Rvãt (Hrvat), ȑvacki i rvãski (hrvatski), ûm (hum), pȍvr (povrh), õl (ohol), òra (orah), poválit (pohvaliti), ȉtimice i jȉtimice (hitimice), njȉov (njihov).

Često je glas *h* zamijenjen glasom *j:* snája (snaha), vȑja i vrìja (vrh), zavȑjon (za vrhom) svȑja (s vrha), do vrjòka (dovrha), òrij i òraj (orah), strȃ — gen. strȃja (straha), vȉjar (vihor), čȍja (čoha), grȃj (grah), tȑbuj (trbuh), nàjero (nahero), nèjaran (neharan), bùja (buha), grȋj (grijeh), grijòta (grehota), tȉjo (tiho), ìstija (istiha), siròmaj (siromah), zàjitit (zahititi), jȉtimice (hitimce), kíjati (kihati), prȃj (prah), mȋj (mijeh), smȋj (smijeh).

Suglasnik *h* zamijenjen je još glasom *v:* sȗv — sȗvo (suh), ȗvo (uho), puvàjica (pahujica), púvat (puhati), pavùjica (pahuljica), glȗv (gluh), oglúviti (oglušiti), vȓpa i fȓpa (hrpa), rȗvo (ruho), ćȗv i ćȗ (ćuh), »Níje bȉlo nȉ ćuva vȉtra«, júva (juha), dȗv (duh), vȓv (vrh), tȑbuv (trbuh).

Kako vidimo glas *h* razvija se u *j* obično iza samoglasnika *i*, tj. uz prednjojezične vokale: ȍrij : orah, vȉjar : vihor, grȋj : grijeh, smȋj : smijeh, a iza samoglasnika *u*, odnosno uz stražnjojezične vokale razvija se glas *v:* sȗv : suh, krȗv : kruh, ȗvo : uho, púvati : puhati, kȗvat : kuhati. Izuzetak čine imenice *bùha* i *tȑbuh*, koje u Poljicima glase: bùja, tȑbuj i tȓbu, ali u tȑbuvu i tȑbuju.

Suglasnički skup *hv* kod osoba koje se pokušavaju književno izražavati daje glas *f:* fála : hvala, zafáliti : zahvaliti, pofáliti : pohvaliti, fȁtat : hvatati, fàliša : hvališa, fȃt : hvat.

Uriječima *Hvar, Hvaranin, hvarski,* suglasnički skup *hv* općenito daje glas *f:* Fãr, Fáranin, fárski kanãl.

5. Refleks staroga praslavenskog skupa *d'* (dj̨) u hrvatskom književnom jeziku dao je glas *đ,* npr. međa, građanin, pređa, u poljičkom narječju pak daje glas *j:* mȅja, mejãš (međaš), prȅja, mlȁji, sȁja i čȁja (čađa), slȁji, tùji (tuđi), gòspoja, ali grȁđanin, rȍđen, vȉđen, víđat kao u književnom jeziku. I u stranim riječima susrećemo isti slučaj, pa je talijanska riječ *giachetta* pretvorena u *jàketa,* ali *giardino* u *đárdin* i *žardin,* odnosno rjeđe u *járdin.*

6. Praslavenski skup *t'* (tj̨) razvio se kao i u književnom jeziku u glas *ć:* kȕća, svíća, nôć.

7. Sekundarni skup *tj* < *tьj* dao je jotacijom u svim dijelovima Poljica čisti gla *ć,* kao i sekundarni skup *stj* < *stьj* : listje > lȉšće, milostju > mȉlošću, brstjan > bȑšćan.

8. Primarni i sekundarni skup *stj* (stьj) i *skj* (skьj) na cijelom području Poljica govori se kao *šć:* ògnjišće, dvòrišće, zèmljišće, prȉšć, siròmašćina, bȁšćina, šćûcavica (štucavica), ȕšćipak, gùšćarica (gušterica), šćãp, ȕšćap (uštap), skȕpšćina, namíšćat, pòjilišće, slàzišće (silazište), prista-

nišće, šćèta, dvòrišće, gòdišće, kòšćica, šćédit, kršćênje, nàrašćaj, otpušćênje, raspúšćat, razmíšćat, košćùnjav, vìšćica (vještica).

9. Dok primarni skup *dj* (dị) daje redovito *j*, sekundarni skup *dj* < *dьj* daje uvijek i svugdje *đ:* òruđe, nasãđen i dr.

10. Stari glas *lj* (ļ) na čitavom području Poljica prelazi uz neke izuzetke u glas *j:* pòje : polje, jûdi : ljudi, zèmlja : zemlja, òšebjad : ošljobod, júbit : ljubiti, kjûč : ključ, žêja : želja, jùski i jùcki : ljudski, jútit se : ljutiti se, júštit : ljuštiti, pjùvat : pljuvati, júbav : ljubav, vòja : volja, prìjatelj : prijatelj, jût : ljut, kjûn : kljun, cmîje : smilje, nèdija : nedjelja, kùdija : kudjelja, Pojíca : Poljica, Jêrka : Ljerka, Jùbica : Ljubica, jùska : ljuska; komparativ bòji mj, bolji itd.

Ima nekoliko riječi koje postoje kao izgovorne dvostrukosti, pa se u njima čuje glas *lj:* zàgrljen, ljùcki, jùcki i jùski, pavùljica (pahuljica), šljìva i slìva, jìljan (ljiljan), ljûj i jûj, smîlje (Gor. Polj.) i cmîje i smîje (Sred. i Donj. Polj.), kòvilje, čeljáde i čejáde, pljùnit i pjùnit, iščepŕljat i iščepŕjat (izgrepsti), Poljíca i pòljički (u Gor. Poljicima), àljinica ali àjina (haljina), vàmija i vàmilja (familija).

U riječima: mòljen, zàgrljen, fãljen staro *lj* ostaje nepromijenjeno.

Ne izgovara se ni sekundarni glas *lj* < *lьj,* te se i mjesto njega izgovara *j:* vèseje, ûje, zêje, prístoje, ali òbilje.

U knjizi Frane Ivaniševića: *Poljica. Narodni život i običaji,* ne vidimo ove razlike u izgovoru glasa *lj* bilo primarnog ili sekundarnog. Ivanišević je sve riječi iz poljičkog narječja u kojima se pojavljuje glas *lj* transkribirao u svojoj knjizi sa *lj.* Tako se ne primjećuje razlika kod toga glasa između poljičkoga govora i pravilnoga književnog jezika, kao i vrlo oskudan izgovor toga glasa na cijelom području Poljica.

S obzirom na glas *lj* može se zaključiti da je taj glas poslije glasa *h,* koji je posve isključen iz poljičkoga govora najrjeđi glas u cjelokupnom poljičkom narječju.

11. Palatalni primarni glas *nj* (ń), kao i sekundarni *nj* < *nьj,* izgovaraju se jednako: njègov, kônj, imãnje, korênje, zlamênje (znamenje). Glas *nj* u nekim riječima gubi svoju palatalnost i izgovara se kao obično nazalno *n:* jãnjac, gen, jãnca, Bibánjac (Stjepan), gen. Bibánca. Ali ima slučajeva kada se *n* palatalizira te prelazi u *nj:* klánac, gen. klánjca, bigúnac, gen. bigúnjca, bìgunac, gen. bìgunjca (posuda), vránac : vránjac, mŕcinaš : mrcinjãš (orao), zmíjski : zmínjski, pòčimati : pòčinjat.

I u skupini *gn* glas *n* također se palatalizira, pa u nekim riječima imamo *gnj* (gń): gnjôj : gnoj, gnjûs : gnus.

U nekim pridjevima suglasnik *nj* izgovara se premetanjem glasova kao *jn:* làjnski, kòjnski i dr.

12. Promjena suglasničke skupine *čr* u *cr* nije dosljedno provedena u svim Poljicima, pa imamo uz crîvo, cr̂n, cr̂v, kako se izgovara u Gornjim i u istočnom dijelu Srednjih Poljica, i čr̂vo, čr̂n, čr̂v u govoru Srednjih i Donjih Poljica. Riječi: cr̀jen, crjènit(i) se i crvènit(i) se, cr̀pat izgovaraju se ispravno; glagol čr̂pat (crpsti) susrećemo u selu Jesenice neizmijenjen.

U Donjim Poljicima govori se nàtrčaj mj. nacrt, što je metatezom došlo od *načrtaj*. Ispadanjem glasa *v* u riječi cvrčak izgovara se čŕčak.

13. Skupina *čk* u Donjim Poljicima prelazi u *šk:* màška, kvòška, težãški, brãški, pũški, svètaški, kàtoliški, vojnĩški, smrĩška (smrečka). U ovakvom izgovoru ove riječi nećemo nigdje čuti u Srednjim i Gornjim Poljicima. Napominjem to zato što Frane Ivanišević u spomenutoj knjizi *Poljica,* na strani 65, s obzirom na govor kojim je napisao knjigu ističe, da je »zapisa život i običaje poljiške« onako »kako se govori u sridnjin Poljicin«. Međutim, potrebno je spomenuti da je Ivanišević, uza sve hvalevrijedne napore i uspjehe, da kao Donjopoljičanin napiše svoju knjigu govorom Srednjih Poljica, unosio mnoge osobitosti govora Donjih Poljica, odakle je autor potjecao. Ovaj zaključak ne donosim na temelju današnjega stanja i razlika poljičkoga govora. Ispitujući starije osobe u Srednjim i Gornjim Poljicima i nekoje suvremenike Frane Ivaniševića, došao sam do navedenog zaključka. Napominjem također da se prodiranje osobitosti govora Donjih Poljica u Ivaniševićevu knjigu ne odnosi samo na slučaj spomenut pod ovom točkom, već je to općenita pojava u knjizi.

14. Suglasnička skupina *tsk* (dsk) gotovo bez izuzetka prelazi u *ck:* gòspocki (gospodski), rvãcki (hrvatski), grȁcki (gradski), jùcki (ljudski), a u novije vrijeme skupina *tsk* (dsk) daje i *sk,* pa postoje dublete: ŕvaski, gòsposki, grȁski, jùski, ali se ovaj novi oblik rjeđe upotrebljava.

15. Skupina *sm* prelazi u nekim riječima u *cm:* smĩje i cmĩnje : smilje, Cmĩljka : Smiljka i dr.

16. Grupa *ds* i *ts* može prijeći u *c:* grȁcki : gradski, òcik : odsjek, brȍcki, i brȍski : brodski, brȁcki i brȁski : bratski, splĩski i splĩcki : splitski.

U grupi *ds* i *dc* redovito ispadne *d,* a ostane samo *s* odnosno *c:* prísidnik : predsjednik, srȅstvo : sredstvo, òsić : odsjeći, òsik : odsjek, oskòčit : odskočiti, òstraga : odstraga, òsad : odsada, osícat : odsjecati, ocípit : odcjepiti, pocŕtat : podcrtati.

Od *ds* i *ts* + *t* nastaje obično st: póstrišje : podstrešje, proklèstvo : prokletstvo, ostúpit : odstupiti.

17. Suglasnik *m* na kraju riječi prelazi u *n* u Donjim Poljicima i u zapadnim mjestima Srednnjih Poljica: rãdin, gõrin (govorim), nãđen, zòven, plèten, ženõn i ženũn, čòvikon, nogõn i nogũn, nãšon i nãšun, tȍbon i tȍbun, mõn prijateju (mome) nȁ čen (na čem), u dônjin Pojĩcin, u Jesènican, u ròdnon mìstu, jã san (ja sam), bojĩn se (bojim se), čvŕstin kȍrakon, svȁkon (svakom), ù ton misécu, òvon dìtetu, sân sȍbon (sam sobom), sȁsvin (sasvim), rêdon (redom); ali srâm, dîm, dôm, trȍm, sâm, grôm.

Ima riječi u kojima suglasnik *m* prelazi u *n* na kraju sloga: komšĩluk : konšiluk, komšije : kónšije, krumpir : kunpĩr, plamsati : plàncat, momci : mônci, slamka : slânka, ječam : jȅčan.

18. Promjene spiranata.

a) Glas *s* ispred *nj* kod zamjenica, koje vrši funkciju prijedloga, prelazi u *š* u slijedećim primjerima: š njĩn, š njõn, š njẽ (sa nje), š njȅga, š njézinin, š njègovin, š njĩman i dr.

b) Glas *z*, kao dio prijedloga, mijenja se u *ž* ispred riječi koje počinju s glasom *nj*: ïž njega, iž njẽ, krȍž njega, prȅž njega, prež njẽ (bez nje) itd.

c) Katkada glas *ž* prelazi u *r*: *mȍren* mj. atematskog oblika možem, mȍreš mj. možeš, 3. lice sg. prez. mȍre i mȅre, nè mere mj. može i ne može.

d) Glas *dž* vrlo često se izgovara kao *ž*: žȅp : džep, žbũn : džbun, žïgarica : džigerica, svìdožba : svjedodžba, žȅlat : dželat.

19. Palatalizacija. Prva palatalizacija koja potječe još iz prethistorijskog stadija našega jezika (mòmče, đáče, vlȁše, bïžat, príčat, slȕšat, vrch-e-te — vŕšete i dr.), provedena je dosljedno na cijelom području Poljica. Međutim u drugoj palatalizaciji susrećemo odstupanje u nekim riječima u dativu i lokativu sg.: nòga — nògi i nòzi, pòluga — pòlugi, jàruga — jàrugi, vlàga — vlàgi, žȅga — žȅgi, rúka — rûki (češće rûci), mùka — mùki i mȕci, mâjka — mâjki i mâjci, dlȁka — dlȁki, slânka (slamka) — slânki.

20. Prijeglas. Prijeglas nije na svom području Poljica dosljedno proveden. Postoje dvostrukosti, te imamo oblike: nóžen i nóžon, cȁron i cȁren, vŕčen ni vŕčon, gospodárev i gospodárov, smríčen i smríčon, mȁčen i mȁčon, gájen i gájon i dr.

21. Jotacija. Suglasnici *p, b, v, m* + *j* razvijaju između sebe jedan treći suglasnik tj. umeće se između njih epentetsko *l*. Ovo epentetsko *l* ne može se nigdje primijetiti u poljičkom govoru, pa imamo: kȁpat(i) — kȁpjen mj. kapljem, zȍbat — zȍbjen mj. zobljem, dozívat — dozívjen i dozívan mj. dozivljem, rámat(i) rãmjen mj. hramljem, rïba-rïbji mj. riblji, snȍp — snôpje, grȅb — grôbje i grêbje.

Kod likvidnih suglasnika imamo ispravno provedenu jotaciju: mòlit — mȍljen, vòlit — vȍljen, bránit — brãnjen, samo se kod likvide *r* umeće *j* i ondje gdje mu zbog nezgodnosti jotacije nije mjesto: šïrok — šïrji mj. širi.

22. Asimilacija. Asimilacija je provedena na čitavu području bez izuzetka, pa čak i u tzv. sandhi slučajevima: z blâgon, z brȁton, z dicõn, z drvon. Međutim, kod asimilacije po govornom organu susrećemo nekoliko iznimaka. Poznato je da iz susreta nazalnog dentala *n* i bilabijalnih zatvorenih suglasnika *p, b*, rezultira kao srednje rješenje bilabijalni nazal *m*. U poljičkom govoru, vjerojatno analogijom zbog opće zamjene glasa *m* (kao u nastavku sklonjivih riječi i na kraju riječi) glasom *n*, ne provodi se asimilacija: jedanpũt mj. jedamput, crvènperka mj. crvemperka, zelenbaã mj. zelembać, strànputica mj. stramputica, ìnba mj. himba.

23. Disimilacija. Postoji nekoliko riječi u poljičkom govoru, a koje su jednako rasprostranjene i raširene, u kojima se vidi slučaj disimilacije rastavljenih suglasnika: tàvnica mj. tamnica, mlȍgi mj. mnogi, lèbro mj. rebro, ménla mj. memla, zlȃmen mj. znamen, zlamẽnje mj. znamenje, klumpíri mj. krumpiri, pòdložje mj. podnožje, klápnja mj. tlapnja, klápit se mj. tlapiti se.

24. Metateza. Poznato je da metateza ili premetanje glasova dolazi zbog dva razloga: neki glasovi zamjenjuju svoje mjesto s drugim glasom zbog toga što težimo za lakšim izgovorom ili što se žurimo u izgovoru, tj. radi fiziološke žurbe, tako da se prije vremena artikulira glas koji je na drugome

mjestu, nego glas koji se nalazi na prvome mjestu. Tako zbog lakšeg izgovora susrećemo ove riječi: zamjenica *vȃs* < *vъsъ*, koja je raširenan kao jedini oblik u Poljicima, *càklo* i *càka* (stъklo > tsklo > caklo), caklit(i) se, *càblo* ili *càba* (stablo > tsablo > cablo). Ovaj drugi oblik, kao càka i càba, nastao je tako, što su se u ranije vrijeme te riječi izgovarale *cakal* i *cabal*, kao *vrtal*, *kotal* i *čaval*. Ovo *l* na kraju riječi prešlo je u *o*, a onda se kontrakcijom steglo u vokal *a*. Da su se te riječi nekada izgovarale kao *cakal* i *cabal* pokazuju nam ostaci takvih riječi koje susrećemo i danas u govoru starijih ljudi u Donjim Poljicima.

Metatezu koja je nastala zbog fiziološke žurbe možemo promatrati u nizu primjera: barjãk i brjãk < bajrak (turc.), gòmila < mogila, kȁpral < kaplar < korporal, òndale < odanle, pòništo < nipošto, nȍtak i nȍvat < nokat, ùnutranji < ùnutarnji, zȉkva < zivka < zibka, žȅvara < žerava, lèroj < reloj < orologgio, dovòkršće < vodokršće, kalàndora < kandalora, lȁtak, pl. lȁtki < lakat, pròdovnica < podvornica, nȁtrčaj < nacrtaj (nacrt), bàrzgotina < brazgotina, gonjȉk < gnojik (smetlište), izdaviti < izvaditi, omèškat(i) < omekšati, lȋp, komp. lȋšpi < lipši < ljepši, s nȁmon < sa mnom, gràvran i gràvan < gavran, burãn < bunar, vóde < ovdje, núde < ondje i dr.

25. Z i j e v. Iako je povećana mogućnost zijeva, zbog potpunog gubljenja glasa *h* u poljičkom govoru, njegova je odsutnost nadomještena suglasnicima *j* i *v*, te je na taj način zijev izbjegnut. Ipak imamo nekoliko slučajeva zijeva zbog ispadanja glasa *h:* straòta mj. strahota, nȅotice mj. nehotice, zȁod (zalaz sunca), griòta i grijòta mj. grehota, njȉova mj. njihova, naòdit se mj. nahoditi se, nȁero mj. nahero, nȅaran mj. neharan i dr. Mnogi se zjevovi izbjegavaju kontrakcijom samoglasnika: vranòok : vràonok, crnook : cr̀nok, Cr̀noka (ime ovce), zaova : zâva, uzao : ûza, orao : óra, kao : kâ.

U Gornjim Poljicima zijev se izbjegava u nekim slučajima, posebno u glagolskom obliku pridjeva radnog, umetanjem glasa *j:* dȉjo : dio, mȉjo : mio, inàčije : inače; ràstirajo, pròklinjajo, dònijo, lètijo itd.

26. I s p a d a n j e s l o g o v a. Haplologija se obično događa ako se u riječima nađu potpuno isti slogovi s istim samoglasnicima, ili pak dva slična sloga, a drugi slog počinje s istim suglasnikom koji je ispred njega: bremenonoša > bremènoša.

Ispadanje slogova izaziva katkada udobnost ili pasivnost u govoru: šezdeset : šèset, vidiš : vȉš, hoćeš : ȍš, ne možeš : nè moš, doći ćeš : dȍš.

27. G u b l j e n j e s u g l a s n i k a. O ispadanju glasa *h* rekli smo već ranije. Ima još nekoliko primjera u kojima se gube suglasnici u težim konsonantskim skupinama, i to na čitavom području Poljica: tȉca mj. ptica, tȉć mj. ptić, čȅla mj. pčela, ćȅr mj. kćer, šènica mj. pšenica, šènišni i šènični mj. pšenični, drâti mj. drhtaji, dr̂ćavica mj. drhtavica, ȍcik mj. odsjek, mr̀tac — gen. mr̀ca, pl. mr̀ci, mr̀tački mj. mrtvac, pòplat mj. potplat, srâb mj. svrab, sr̀bit(i) mj. svrbiti, sèkrva mj. svekrva (ali svȅkar), klȕko mj. klupko, gȁbar mj. grabar, gȁbrovina mj. grabrovina, gȍžđe mj. gvožđe, bŕno mj. brvno, rébac mj. vrabac, sr̀žba mj. srdžba, sòvat i covat mj. psovati, òpasti mj. otpasti, mȅtit(i) — imperat. mȅti mj. metnuti, cokòćat mj. cvokovati, dr̀ćat mj. dršćati, mȕte mj. mukte, pômjiv mj. pomnjiv, slȁko mj. slatko, tr̀ko mj. trpko, svȁ-

kaki mj. svakakvi, gȓdan, gŕna. gȓno, jèdan, jena, jèno, dȉ i gdȉ mj. gdje, kȍ mj. tko, svȁk mj. svatko, ûsri mj. usred.

28. Razvijanje sekundarnih suglasnika. Uz pojavu otpadanja imamo i slučaj razvijanja sekundarnih suglasnika: tèsta (cesta), jápno (vapno), mȍždani (moždani), jarébac (vrabac), jarcibiskup, jàgla (igla), šäporit (šaptati), utúšit se (udušiti se), otèšćat (otežati), pànčat se (pačati se), njaúkat (mijaukati), uzẽst (uzeti), glȉmat (klimati), sjûžit (ojužiti), û jarju (u zrak), jȍpet, jústa, u jòpancin (u opancima), pȍslin, pȍtla, (poslije), sprȉdnji, brȅz i prȅz, odóvlen (odavle), òtolen (otale), û juvo (u uho) zdrȉjat (zreti), dȍklen (dokle), pȍlak (pola), pȍza (iza), »pȍza Mòsoron«, núnde i úndenac (ondje), odozdãla (odozdo), odozgãra (odozgo), jȁli (ili), do vrjòka (do vrha), po tlèvu (po tlu), njómen i njómenac (njoj) tũt (tu), pozàtin i pozàtizin (potom, poza tim), inàčije (inače), ȍžek (ožeg), skrȉnja (škrinja), màmune (mahune), líšce (lice), đȅndar (žandar), sȅdni (imper. od sjesti), ùšnka (uš), obètat (obećati), zazíđan (zazidan), progùcat (progutati), slȉva (šljiva), ìnad (inat), mûšno (mučno), rȁca (rasa), žèjudac (želudac), sùčija (sušica), màšina (mahovina), nȍvat (nokat).

U dativu, lokativu i instrumentalu pl. susrećemo sekundarno *n* u Donjim Poljicima: júdiman, môriman, cŕviman, dȑviman, pòjiman, pútiman, njȉman (njima).

Naglasak

1. U poljičkom govoru ima pet naglasaka koji se mogu svesti u dvije akcenatske kvalitete: u silaznu i uzlaznu. Brzi (◟) i silazni (◠) akcenat pripadaju silaznoj akcentuaciji, a spori (\), uzlazni (/) i otegnuti akcenat, tzv. čakavski akut, (~) pripadaju uzlaznoj akcentuaciji. Kako vidimo, u poljičkom govoru imamo sva četiri akcenta iz novoštokavskih govora: bȉk, mâjka, žèna, dúša i još *otegnuti akcenat:* krãj (kralj), rãst (hrast), pũt, žũj, koji je u govoru od starine. Ovaj akcenat ~, koji je karakterističan za hrvatske dijalekte, a kojega dr Mate Hraste u raspravi *Čakavski dijalekat ostrva Brača* (str. 28) naziva *dugi uzlazni* i bilježi ga znakom /, i koji je još poznat pod nazivom *čakavski akut,* nazvao sam *otegnuti akcenat.* Učinio sam to zbog toga da ga ne poistovjetimo sa sekundarnim uzlaznim akcentom iz novoštokavskoga govora i da bi se izbjegao naziv »čakavski akut«, koji je nezgodan zbog njegove uskosti u primjeni. Naime, taj čakavski akut susrećemo i u područjima štokavskim u Bosni i Posavini kao i u kajkavskim dijalektima, koji su daleko od čakavskih osobina u govoru. Prof. Stjepan Ivšić u studiji *Prilog za slavenski akcenat* (Rad JA, knj. 187, str. 133, Zagreb, 1911), smatra da je ovaj akcenat (~) »prahrvatski« i ne drži ovaj stari akcenat u posavskom govoru za čakavizam.

Brzi i spori akcenat mogu stajati samo na kratkim slogovima: rȉba, cȁr, jȁto, nòga, žèna, dȉvojka, a silazni, uzlazni i čakavski akut, odnosno otegnuti akcenat, mogu stajati samo na dugim slogovima: mâjka, prâvda, rúka, dúša, víno, krãj (kralj), pũt, kumpȋr, gospodãr.

Da doista u poljičkom govoru postoji peteroakcenatski sustav vidi se iz toga, što svaki pojedini akcenat ima u govoru svoje posebne akustične karakteristike. Važno je naglasiti da se otegnuti akcenat (~) ne smije izjednačiti sa

sekundarnim novoštokavskim uzlaznim naglaskom (/). Tu razliku jasno je prikazao prof. Stjepan Ivšić u raspravi *Prilog za slavenski akcenat* (str. 138—154). Prema njemu je »razlika između štokavskoga akcenta / i akcenta ~, što glas u prvoga raste jednako, a u drugoga skoči«. »Tu bismo razliku« — navodi prof. Ivšić — »mogli prikazati ovako: *á* = $\begin{smallmatrix}a\\a\\a\end{smallmatrix}/$, a *ã* = *a:* $\overset{aaa}{\text{——}}$, tj. u *á* se glas diže »jednomjerno«, a u *ã* nema između nižega dijela na početku i višega na koncu nikakvih glasova po srijedi.« Tako se drukčije izgovara riječ rúka, nego riječ rãst (hrast), gdje se otegnuti akcenat nalazi mjesto silaznog akcenta.

Svi ti akcenti ne upotrebljavaju se jednako i u istom broju na cijelom području Poljica. U Gornjim Poljicima otegnuti akcenat je u govoru rijedak. Neke karakteristične pravilnosti o njegovu položaju na riječima, u kojima se u govoru još sačuvao, ne mogu se utvrditi. Jedna te ista riječ može biti kod nekoga u govoru naglašena silaznim, a kod drugoga otegnutim akcentom. U genitivu imenica ženskoga roda, gdje mu je upotreba najčešća, kao: žèna — ženẽ, vòda — vodẽ, u Gornjim Poljicima se otegnuti akcenat izgubio, pa se riječi naglašavaju kao i u novoštokavskom govoru: gen. žène, vòde, rúke, a ne: ženẽ, vodẽ, rukẽ.

U Srednjim Poljicima se otegnuti akcenat još dobro čuva. Međutim u istočnim selima Srednjih Poljica, u Podgrađu i Kostanjama, koja su pod utjecajem jezičnog područja Imotske krajine, sve se manje čuje i u gen. sg. imenica ženskoga roda i u ostalim riječima.

U Donjim Poljicima otegnuti akcenat čuva se najbolje. U gen. sg. imenica ženskoga roda nalazi se gotovo bez izuzetka, a susrećemo ga i na drugim riječima mnogo češće nego u Srednjim Poljicima.

Brzi akcenat (\\) na kraju riječi: dūšȁ, ženȁ, plestī, potpuno se izgubio na cijelom području Poljica. U Gornjim i Srednjim Poljicima on se prebacio za slog unaprijed (dúša, žèna, plèsti, trésti) potpuno ispravno prema zakonu o prebacivanju akcenta u novoštokavskom govoru. U Donjim Poljicima susrećemo neke nepravilnosti u prebacivanju brzog akcenta koji se u staro vrijeme nalazio na kraju riječi. Tako u nekim riječima stoji sekundarni uzlazni akcenat u riječi na kratkom slogu: ženȁ > žéna mj. žèna, dobrotȁ > dobróta mj. dobròta, nogȁ > nóga mj. nòga. To se naročito primjećuje u selu Podstrani, a nešto slabije u selu Jesenicama i Dućama.

Opaža se da je često zamijenjen u govoru silazni akcenat (⌒) s otegnutim akcentom (~), pa se izgovara: krãj mj. krâlj, krĩž mj. krîž, rãst mj. hrâst, rẽp mj. rêp, šćãp mj. štâp, pãnj mj. pânj, pĩšen mj. pîšem, kãran mj. kâram, rãdin mj. râdim, dvõr mj. dvôr, pũt mj. pût, pũtnik mj. pûtnik, ali samo: mâjka, slânka (slamka), môst, mêso, bârka, vôl, smôk, krûg, lûd, zûb, pâr, sîr, pîr, čîr, zvîr itd. U nekim riječima sa otegnutim akcentom (čakavskim akutom) i silaznim akcentom, koje su jednake po obliku a imaju različito značenje, razlika među riječima izražava se različitom intonacijom akcenta: krãj = krâlj (il re), a krâj = krâj (il paese), sũd = sûd (il giudizio), a sûd = posuda (il vaso) i dr.

Ovaj stari otegnuti akcenat (~) sve više uzmiče pred književnim silaznim akcentom (⌒), pa se kod mlađeg naraštaja sve češće čuje na onim riječima koje su u starini nosile tzv. čakavski akut: sûša mj. starijeg sũša, stâra mj. stãra, mlâda mj. mlãda, cr̂na mj. cr̃na, žûta mj. žũta, drâga mj. drãga itd.

Na nekim riječima gdje dolazi spori akcenat na prvom ili na drugom slogu, u Srednjim i Donjim Poljicima nalazi se akcenat na zadnjem slogu: junãk mj. jùnak, gospodãr mj. gospòdar, sapũn mj. sàpun, kolãč mj. kòlač, bakalãr mj. bakàlar, postolãr mj. postòlar, lugãr mj. lùgar, zidãr mj. zìdar, kotãč mj. kòtač, čuvãr mj. čùvar, pivãč mj. pìvač, težãk mj. tèžak itd.

U genitivu množine redovito se nalazi otegnuti akcenat (~) gdje je genitiv osakaćen: nõg, rũk, žẽn, nebẽs, planĩn, cabãl, dĩl, kolãč, postõl. võl, glãv i dr.

Za akcente (brzi (\) i silazni (^), kao i u novoštokavskom govoru vrijedi pravilo, da mogu stajati samo na prvom slogu: brât, zȅt, pȓst, mȉš, bȉk, mâjka, prâvda, svît, cvît, mîr, vûk, mûk.

Otegnuti akcenat (~) može stajati na svim slogovima u riječi: strãža, krĩž, pũt, pãnj, čuvãr, gospodãr, crkovinãr, kopãč, vodenjãk, Omĩška, vojnĩški, pojĩški itd. Ako se prebacio za slog naprijed, onda iza sebe ostavlja dužinu koja se sve češće gubi, pa je u ovom radu posebno ne biježim.

Prijelaz akcenta na prijedlog provodi se dosta dobro u svim poljičkim selima: ù planinu, ù brdo, nȉz brdo, ù polje, nȁ more, zȁ Boga, pò Bogu, ù grad, zȁ vraga, ù sridu, ù glavu, »Jíde dvâ púta nȁ dan«, »Grmilo je prȉd mrak«.

Veznik *da* obično je bez akcenta, ali ako stoji ispred enklitike tada redovito dobiva akcenat: »Govórija (górija) je dà će kòpat«, »Rȅka je dà san bȉja«, »Kãže dà će pòmoć«.

Isto tako dobiva akcenat i veznik *pa:* »Bȉja je glãdan, pȁ san mu dâ«, »Učìnija je šćȅtu, pȁ san ga pokára«.

Upitne zamjenice *(t)ko, što* redovito ispred enklitike gube brzi, a dobivaju spori akcenat: kò će nas, kò će te, kò te je?

2. O k v a n t i t e t i. U poljičkom narječju, kao i u hrvatskom književnom jeziku postoje dugi i kratki samoglasnici. Svi samoglasnici (*a, e, i, o, u, r̄*) mogu biti kratki i dugi, već prema tome u kojem se slogu u riječi nalaze: pâs, pȁs, pêt, sȅdan, sîn, bȉk, rôd, sȍm, vûk, dȕv (duh), crĩkva, pȓst. Ali ni svi samoglasnici nisu jednako dugi, ni svi kratki nisu jednako kratki. Postoje razlike u njihovoj duljini i kračini. Najduži su oni samoglasnici na kojima se nalazi otegnuti akcenat (~): lãđa, sũša, klabũk, strĩc, mejãš, dĩl, pištulãr. Slijedeći samoglasnici po dužini su oni na kojima stoji uzlazni akcenat (/), npr. rúka, járam, zákon, svétac, pítat, písat, zalívat. Samoglasnici pod ovim akcentom ne izgovaraju se u svim mjestima jednako. U selu Podstrani (Donja Poljica) i u selu Srinjin (Sred. Poljica) ovi se samoglasnici jako otežu. Samoglasnici pod silaznim akcentom (^) također su dugi: kûm, svît, ûra, sîr, smôk, dâr, brûs, cvît, vrât.

Samoglasnici na kojima je spori akcenat (\): žèna, vòda, dobròta, kòza, nešto su duži od samoglasnika na kojima se nalazi brzi akcenat (\): krȕv, pȓst, čȅp, brȁt, bȁt, zȅt.

Dužina stoji uvijek iza akcenta, a ne ispred njega, kako se događa u čakavskom narječju.

Oblici

1. D e k l i n a c i j a i m e n i c a m u š k o g a r o d a.

a) U vokativu sg. dolazi često nastavak *-u* mjesto *-e:* brȁtu mj. brate, svîtu mj. svijete, stȍlu mj. stole, zȅtu mj. zete.

b) U instrumentalu sg. mjesto nastavka *-om* i *-em* dolazi *-on* i *-en*, tj. *m* na kraju riječi prelazi u *n*: zȅt — zȅton, mȉš — mȉšon, pȓst — pȓston, stȏl — stòlon, kopãč — kopáčon, orãč — oráčon, vȓč — vȓčon.

Nije dosljedno provedena pojava da se za tvrde osnove upotrebljava nastavak *-om*, odnosno *-on*, a za meke nastavak *-em*, odnosno *-en*, pa imamo instrumental: stòlon, ali oráčon i oráčen, koláčon i koláčen, smríčon i smríčen, nóžon i nóžen.

c) U nominativu pl. postoje dvojaki oblici, te neke imenice imaju kratku i dugu množinu: gȍlub — gȍlubi i gȍlubovi, vrȃg — vrȃzi i vrȁgovi, vȏl — vòli i vòlovi, svȁt — svȁti i svȁtovi, pȗt — púti i pȕtovi, ali samo grȅb — grȅbi. Kratki oblik je češći na području Srednjih i Donjih Poljica, a dugi u Gornjim i istočnom dijelu Srednjih Poljica.

Općenito se može reći da duga množina najčešće dolazi kod jednosložnih imenica, rjeđe kod dvosložnih, a kod trosložnih i četverosložnih, ako nisu složenice, uopće ne dolazi. Ali ni sve jednosložne imenice nemaju dugu množinu, npr. cȓv — cȓvi, mrȃv — mrȃvi, kȏnj — kònji, pȓst — pȓsti. Neke imenice imaju nominativ pl. na *-ev* mjesto *-ov:* čȉrevi mj. čȉrovi, nȍsevi mj. nȍsovi, tȓsevi mj. tȓsovi i dr.

Velarni suglasnici *k, g* ne prelaze katkada u *c* i *z:* òpanak — òpanki i òpanci, pápak — pápki, jèzičak — jèzički, jezičci, brȋg — brȋgi, brȋzi i brȋgovi, bȕbrig — bȕbrigi i bȕbrizi.

d) Genitiv pl. imaju u Donjim Poljicima neke imenice na *-ov:* volȍv, mijȍv, stolȍv, uzlȍv, brodȍv, pòslov, zidȍv i dr. Mnogim imenicama u genitivu pl. otpada zadnji samoglasnik: dȉl, čavãl, kotãl, žmȗl, grȉj, misẽc.

U zapadnom dijelu Srednjih Poljica genitiv pl. nekih jednosložnih imenica glasi: prȃg — prȁgi, grȅb — grȅbi, pȋz — pȋzi (teret), kȏst — kòsti, vȓt(a) — vȓtli itd.

e) U dativu, lokativu i instrumentalu pl. ili se na pravilni štokavski nastavak *-ima* nadodaje u Donjim i Srednjim Poljicima još na kraju konsonant *-n*, pa imamo: júdiman, nóžiman, šćápiman, bráviman, zúbiman, vlásiman, ili se dodaje samo nastavak *-in:* júdin, nóžin, šćápin, zúbin, vȓtlin (vrtovima), grȅbin (grobovima), grísin (grijesima), mȉšin (miševima).

Imenica *dȃn* glasi u pl. dnȅvi: »Dȍću zà dva dnȅva«.

2. Naglasak imenica muškoga roda. Jednosložne imenice koje imaju brzi akcenat na sebi ne podliježu u deklinaciji nikakvoj akcenatskoj promjeni. U jednini kao i u množini imaju redovito akcenat na prvom slogu: bȉk, zȅt, rȁk, pȓst, brȁt, bȉč.

Jednosložne imenice sa silaznim akcentom (◠) na prvom slogu podliježu akcenatskim promjenama:

a) U lokativu sg. mijenja se silazni akcenat u uzlazni: cȓv — cȓvu, bȗs — búsu, mrȃv — mrávu, ali stòlu, vòlu.

b) U genitivu pl. mijenja se silazni akcenat u otegnuti (~): crvȋ, zubȋ, mravȋ, vukȏv, stolȏv;

c) U dativu, lokativu i instrumentalu pl. mijenja se silazni akcenat u uzlazni: cȓviman, zúbiman, vlásiman, dȓviman. Takvih imenica ima vrlo mnogo: brȃv, vrȃt, svȋt, prȗt, zȋd, mrȃk, brȗs, sȋn, zȗb i dr.

Imenice tipa *bȏj* imaju u lokativu sg. spori akcenat: bòju, dòmu, znòju, nòsu.

Dvosložne imenice s brzim akcentom, kao ȍblak, rȉbar, gȁvran, ne podliježu akcenatskim promjenama u jednini i množini.

Izuzetak čine imenice koje mijenjaju u genitivu sg. brzi akcenat u silazni: stȁrac — stârca, klȉnac — klînca, čȁva(l) — čâvla, jȁrac — jârca, pȁlac — pâlca, Pȁva — Pâvla, Jȕraj — Jûrja.

Neke imenice muškoga roda s novoštokavskim silaznim akcentom, u govoru Donjih i Srednjih Poljica imaju otegnuti akcenat (~): nȏž, bûs, prȉšć, krãj (kralj), (ali krâj = predio), pãnj, žmũl (čaša), pũt i dr.

Jednosložne imenice s otegnutim akcentom kao: krãj (kralj) nȏž, žmũl, spũž, podliježu akcenatskim promjenama u genitivu sg. U tom padežu mijenja se otegnuti akcenat u uzlazni i ne pojavljuje se više ni u jednom drugom padežu jednine i množine, osim u onim izgovorima genitiva pl. gdje se čuje stari oblik: žmũl, dȋl, i dr. Tako uzlazni akcenaat ostaje u svim padežima osim u vokativu sg.: krãj — krâju, nȏž — nôžu, spũž — spûžu.

Dvosložne imenice s otegnutim akcentom kao: kopãč, vozãč, lugãr, ajdũk, također mijenjaju otegnuti akcenat u uzlazni u genitivu sg., koji ostaje dalje u svim padežima osim u vokativu sg. gdje se mijenja u brzi akcenat: kȍpaču, vȍzaču, ȁjduku, lȕgaru.

Trosložne imenice s uzlaznim akcentom na drugom slogu: dobítak — gen. dobítka, imaju genitiv pl. dobítāka, a ne dȍbitaka. Isto tako se odnose imenice: studénac, komárac, bigúnac, svršétak i dr.

Velik dio dvosložnih, trosložnih i višesložnih imenica redovito ima na zadnjem slogu otegnuti akcenat: čuvãr, lugãr, pisãr, ulãr, pojãr, sejãk, gospodãr, bolesnȉk, činovnȉk, zapovidnȉk i dr. Taj akcenat odmah gube u genitivu sg. i više se ne pojavljuje. Kako vidimo otegnuti akcenat kod imenica muškoga roda može stajati i stoji u nominativu sg. i genitivu pl.

3. Deklinacija imenica ženskoga roda. Od padeža koji u promjeni imaju neke osobitosti treba istaći dativ i lokativ sg. na *i*. Naime velarni suglasnici *k, g* + *i* daju *ci, zi* po drugoj palatalizaciji, ali protiv tog pravila imamo: strȕka — strȕki, bȕka — bȕki, mȕka — mȕki, nȍga — nȍgi, brȉga — brȉgi, snága — snági i dr.

U instrumentalu sg. u Donjim i Srednjim Poljicima imamo nastavak *-on* umjesto *-om:* ženõn, kozõn, pȉćon, rȉbon, rukõn, krȁvon, bȁčvon, ćerõn, sestrõn, daskõn.

U genitivu pl. imenice ženskoga roda koje u nominativu sg. svršavaju na *-a*, u govoru Donjih Poljica nemaju nastavka: žẽn, kõz, krâv, dasãk, mazãk, sestãr, ovãc, jȁbuk, krȕšak, rȉb, kȗć, slȉv (šljiva). Pošto su na kraju otpali poluglasovi, u genitivu se nije razvio novoštokavski nastavak *-a*, koji se počeo od 14. stoljeća dodavati. U Srednjim i Gornjim Poljicima imamo pravilan novoštokavski oblik genitiva množine: žéna, kóza, krâva, dasáka, mazáka, sestára, ováca.

U dativu, lokativu i instrumentalu pl. umjesto nastavka *-ama* postoji nastavak *-an*. To se dogodilo tako da je nakon gubljenja poluglasa ostao nastavak *-am*, a našavši se glas *m* na kraju riječi prešlo je u *n*: óvcan, kòzan, rùkan, màzgan, žènan, krȁvan, sèstran, tèstan (cestama), crȉkvan, mrȉžan, kònoban, ùvalan, šȁkan, matèran. Ovakve oblike imamo u Donjim i Srednjim Poljicima. U Gornjim Poljicima gvori se puni oblik: žènama, rùkama, sèstrama, šȁkama.

Imenice ženskoga roda koje u nominativu sg. svršavaju na suglasnik (i — osnove) u dativu, lokativu i instrumentalu pl. imaju nastavak *-in:* kòstin, prodòlin, stvárin, radòstin, míslin. Ti su se oblici razvili od starih oblika nastalih nakon gubljenja poluglasa: kòstim, stvárim, počevši od 16. stoljeća. Suglasnik *m* na kraju riječi prešao je u poljičkom govoru u *n*.

Ostatak staroga lokativa dvojine očuvao se u govoru Donjih Poljica u lokativu pl. u oblicima: *ruku, nogu,* npr. »Slȁb je na nògu«, »Vȉšt (vȉšć) je na rùku«.

4. Naglasak imenica ženskoga roda. Imenice *a* deklinacije u nominativu sg. imaju spori akcenat: žèna, vòda, zèmlja. U genitivu sg. mijenjaju spori akcenat u otegnuti: ženẽ, vodẽ, zemjẽ. Spori akcenat ostaje dalje u svim padežima, osim u genitivu pl. gdje postoji dvostruki akcenat. Ako je genitiv pl. kratak, onda se nalazi otegnuti akcenat: žẽn, zemãlj, mazãk; ako je pak puni genitiv pl., onda stoji uzlazni akcenat: žéna, zemálja, mazáka, vóda.

Imenice s brzim akcentom tipa rȉba, zlȉca, mrȉža, vrȉća, mijenjaju u genitivu pl. brzi akcenat u silazni, bilo da imaju kratki ili puni genitiv: rîb ili rîba, zlîc ili zlîca, mrîž ili mrîža, vrîć ili vrîća.

Druga vrsta imenica s brzim akcentom tipa *smȍkva* ne mijenjaju akcenat ni u jednini ni u množini.

Imenice sa silaznim akcentom tika *strânka* mijenjaju akcenat u genitivu pl. u brzi: strânka — gen. pl. strȁnak ili strȁnaka, slânka — slȁnak ili slȁnaka.

Imenice tipa *kôst* mijenjaju akcenat u genitivu sg. kȍsti i nadalje po pravilima novoštokavske akcentuacije u jednini i množini. Naglasak nominativa vraća se jedino u akuzativu jednine.

Imenice tipa *čâst* imaju dativ, lokativ i instrumental pl. částiman.

Imenica *kćî* glasi u Poljicima ćêr. U genitivu mijenja akcenat u otegnuti: ćerẽ, dat. ćȅri, akuz. ćêr, vok. ćêrce i ćȅri, lok. ćȅri, instr. ćerõn. Nominativ pl. glasi ćȅre, gen. ćéra, dat. ćèrama i ćèran itd.

Imenica *mȁti* glasi mȁter, gen. mȁtere, vok. mâjko ili mâjo.

5. Deklinacija imenica srednjega roda. Kod jednakosložnih imenica srednjega roda nema u deklinaciji nekih posebnih osobitosti, osim što u instrumentalu sg. imaju nastavak *-on* umjesto *-om:* sȅlo — sȅlon, plȅće — plȅćon, pȍje (polje) — pȍjen, vèslo — vèslon.

U dativu, lokativu i instrumentalu pl. ove imenice imaju nastavak *-man* umjesto *-ma:* sȅliman, plȅćiman, vèsliman, ili pak još češći nastavak *-in:* sȅlin, plȅćin, pȍjin, vèslin. Ovakvi oblici se čuju samo u Donjim i zapadnom dijelu Srednjih Poljica.

Imenica *plȅće* u genitivu pl. ima oblik: plȅći, »prȉko plȅći« (Donja Poljica).

Isto tako i nejednakosložne imenice kao *tȁne* — tȁneta, koje se akcenatski razlikuju od novoštokavskoga govora gdje na toj riječi stoji uzlazni akcenat, nemaju u deklinaciji posebnih osobitosti.

Nejednakosložne imenice kao: rȁme, vȉme, plȅme u dativu, lokativu i instrumentalu pl. imaju u Donjim i zapadnom dijelu Srednjih Poljica nastavak *-in:* ramènin, vimènin, plemènin.

Imenica *drîvo* (drvo) ima u genitivu sg. oblik: drîveta ili drîva.

6. Naglasak imenica srednjega roda. Imenice tipa *dîlo* mijenjaju acenat u genitivu pl. u otegnuti naglasak, ako je kratki genitiv: dîl (Donja Poljica), ako je puni genitiv, onda akcenat prelazi u uzlazni: díla, kao u novoštokavskom govoru.

Može se postaviti pravilo, da sve imenice koje imaju genitiv pl. kratak mijenjaju naglasak u otegnuti akcenat. Imenice srednjega roda u nominativu sg. nemaju otegnuti akcenat.

Imenice koje pripadaju u akcenatski tip *rûno* ne mijenjaju naglaska ni u jednom padežu. Genitiv pl. nemaju kratak, pa prema tome ne dolazi ni do pojave otegnutog naglaska u tom padežu.

Imenica tipa *tijésto* u poljičkom govoru je muškoga roda, a glasi tîst.

Zamjenice

1. Lične zamjenice. Na cijelom području Poljica upotrebljava se pun i enklitički oblik ličnih zamjenica: mèni — mi, mène — me.

U instrumentalu sg. umjesto pravilnog oblika *sa mnom* postoji oblik *s nàmon*, npr. »Ôn je îša s nàmon«. U nekim mjestima govori se i *s mènon*.

U dativu, lokativu i instrumentalu pl. postoje trojaki oblici lične zamjenince *jã*. U Donjim Poljicima upotrebljava se oblik *nân*, u Srednjim Poljicima *nàmin* i *nàman*, a u Gornjim *nàma*.

Lična zamjenica *tî* u instrumentalu sg. glasi *tòbon*, a u dativu, lokativu i instrumentalu pl. *vân* (Donja Poljica), *vàmin* (Sred. Poljica) i *vàma* (Gor. Poljica).

Zamjenica *ôn* u Donjim Poljicima glasi *ûn;* u Donjim i zapadnom dijelu Srednjih Poljica u instrumentalu sg. glasi *njímen* i *njîn*, npr. »Jã îden š njîn (š njímen)«.

Dativ sg. ženskoga roda lične zamjenice *ôna* glasi: *njõn, njómenac* i *njómen:* »Dâj tô njõn (njómenac, njómen)«, a u Donjim Poljicima: *jûn*. Između dativa i instrumentala ne pravi se razlika.

Akuzativ sg. zamjenice *ôna* poznaje samo dva oblika: *njû* i *jẽ*. Nenaglašeni oblik *jû* nigdje se ne upotrebljava, npr. »Vîdija jû je,« već samo: »Vîdija je je«.

U genitivu pl. umjesto *njîh* govori se *njî* i *nî*, a u akuzativu pl. *njî* i *jî*, npr.: »Jês jî vîdija?«, » . . . pâ jî se nâđe«. Genitiv pl. od *òni* glasi još i *njîzi* — »pòvr njîzi«, a dativ, lokativ i instrumental *njîman, jîn* i *în*.

2. Posvojne zamjenice. U genitivu i dativu sg. umjesto mòjega, tvòjega, svòjega, mòjemu, tvòjemu, svòjemu, govori se redovito: mõg(a), tvõg(a), mõm(u) i mõn, tvõm(u) i tvõn, svõm(u) i svõn.

U instrumentalu sg. muškoga roda zamjenice *mõj* umjesto mòjim govori se mòjin— »S mòjin brâton«.

Dativ, lokativ i instrumental sg. ženskoga r. zamjenice *mòja* glasi mòjon. Takve oblike imaju i ostale zamjenice u tim padežima.

Zamjenica *njîhov* glasi njîov; glas *h* se ni u jednom padežu ne čuje.

3. Pokazne zamjenice. Ostatke nekadašnje pokazne zamjenice *sь* nalazimo u govoru Donjih Poljica, i to u izrazu: segòdišća (ove godine). Inače se toj zamjenici posve zametnuo trag i zaboravilo značenje, osim u for-

mantu za priloge vremena: sînoć, nòćas, večèras i dr. Tako se ta zamjenica u staroj božićnoj pjesmi: »Ù se vríme gòdišća« izgovara: »Ù *sve* vríme gòdišća«, jer puk ne poznaje više njeno pravo značenje.

Umjesto tâj, òvaj, ònaj, postoje oblici: tî ili òti, òvi, òni.

Dativ i lokativ sg. zamjenice tâj, tâ, tô glasi za muški i srednji rod tòmu ili tôn, a za ženski rod samo tôn, npr. »Dâj tôn ili tòmu čòviku«, »Dâj tôn žèni«.

Instrumental sg. zamjenice tâj glasi tîn — »Ìđen s tîn čòvikon«.

Genitiv pl. pokazne zamjenice tâj glasi tî, a jer glas *h* općenito ispada dodaje se navezak, pa postoji i oblik: tîzi. Dativ pl. glasi: tîman, tîn i tîzin.

Umjesto ovàki, onàki, ovolìki, onolìki, govori se, vàki, nàki, volìki, nolìki.

4. Upitne zamjenice. Pored oblika kȍ, štȁ (štȍ), kòji, čìji, kòliki postoji i stari oblik upitne zamjenice *čьto*, pa imamo za genitiv sg. umjesto čèga — *čèsa* i *čèsov* u značenju *kakav*, gdje se sačuvao iskonski pronominalni nastavak *-so*, npr. »Čèsa se kȍd (god) dòtakne, svȅ ùništi«, ili »Čèsov (kakav) je tô šćãp?« Ovaj oblik *česa* prema *česo* izmijenio se u poljičkom govoru analogijom prema obliku *čega*.

Pored pravilnog oblika upitne zamjenice kàkav i kòliki glasi još kàki i klìki.

Instrumental u izgovoru glasi: kímen, kĩn i čímen, čĩn.

5. Neodređene zamjenice. Neodređeni oblik zamjenica glasi: nìko (netko), nìšto (nešto), nìki (neki), nȉčji (nečji). Dativ, lokativ i instrumental ženskoga roda glasi: nìkon — »nìkon žèni«, a u Donjim Poljicima nìkun. Genitiv pl. za muški i ženski rod glasi: nìke (nekoje); dativ, lokativ i instrumental: nìkin — »nìkin júdiman«, »nìkin žènan«. Genitiv pl. za srednji rod glasi: nìku — »nìku dȉcu«; dativ, lokativ i instrumental: nìkon — »nȉkon dȉci«.

Zamjenica gdjèkoji glasi dikòji, a nȉčiji — nȉčji. Prefiks *ni* nigdje se ne rastavlja od zamjenice, npr. prȅd nȉkin mj. ni pred kim, zbôg nȉšta mj. ni zbog šta, s nȉkin mj. ni s kim, nȁ nikoga mj. ni na koga, zȁ ništa mj. ni za šta, ȍd ništa mj. ni od šta.

Nigdje u poljičkom govoru nećemo čuti zamjenicu *sȃv*, nego samo *vas* < vьsь, a ovaj oblik očuvao se u: vaskòlik, vàzdan, vàzdanak — »Bȍji je ùranak nègo vàzdanak«.

Pridjevi

1. Oblik pridjeva. U poljičkom govoru susrećemo određeni i neodređeni oblik pridjeva. Neodređeni oblik rijetko se čuje u običnom govoru. Upotrebljava se, kada se namjerava nešto naročito naglasiti: dȍbro díte, »Nísi vȉdija tȁko dòbre žênē« ili »dòbra čòvika«.

U dativu, lokativu i instrumentalu sg. pridjevi ženskoga roda dobivaju nastavak *-on* u Donjim i Srednjim Poljicima: dòbron žèni, mlãdon màzgi, ili dòbron ženõn, mlãdon mazgõn, stãron kùćon.

Pridjevi koji na kraju riječi imaju glas *l*, mijenjaju taj glas u deklinaciji na različite načine: debel > dèbeja i dèbel, nagal > nãga i nãgal, mil > mìja, svijetal > svȉtal, vesel > vèseja i vèsel, bijel > bȉja, zal > zâ i zâl, — »Vãtra je dȍbar slúga, ali zâl gospodãr.«

2. Stupnjevanje pridjeva. Teško je utvrditi kakvim se nastavcima tvori komparativ u poljičkom narječju. Na primjer pridjevi lȁk, lȋjep i mȅk, koji u književnom jeziku tvore komparativ sa *-ši*, imaju u poljičkom govoru komparativ: lȁšnji, lȋpji i lȋšpi, mȅkji.

Oni pridjevi koji u hrvatskom književnom jeziku tvore komparativ s nastavkom *-ji* više-manje se pravilno tvore i u poljičkom govoru: mlâd — mlȁji, jȁk — jȁči i jȁčji, jût — jȕći, gûst — gȕšći, brȆz — brȆži i brȆžji, — grûb — grȕbji, tûp — tȕpji, mrȆzak — mrȆžji, šȉrok — šȉrji, vȉsok — vȉšji, ȕzak — ȕžji, tȇžak — tȇžji, dȕg — dȕgji itd.

Kako je glas *-lj* u poljičkom govoru rijedak, kod svih pridjeva koji tvore komparativ sa *-ji* i *-iji*, glas *l* je otpao gdje se pojavio *lj*, bilo da se nalazio u samom korijenu, bilo da se pojavio kao epentetsko *l:* dȁlek — dȁji, skûp — skȕpji, dȅbeja (debeo) — dȅbji, dȕd — dȕgji, dȕji i dȕžji, dȕbok — dȕbji, dȏbar — bȍji, grûb — grȕbji, krȋv — krȋvji, tûp — tȕpji, žȋv — žȋvji i dr. Izuzetak čine pridjevi: bíja (bijel) — bȉlji, mȉja (mio) — mȉlji, vȅseja — (veseo) — vesȅlji i vesȅji, cíja (cijel) — cȉlji.

Pridjevi koji tvore komparativ na *-iji* stežu taj nastavak u *-ji:* slân — slȁnji, lȋn — lȋnji, pȗn — pȕnji, mȉja — mȉlji, stȁr — stȁrji, zdrȃv — zdrȃvji, bȉstar — bȉstrji, vȉšć (vješt) — vȉšći i vȉštji, ŕjav (rđav) — rđȁvji, gȑdan — gȑdnji i gȑđi, šȅstan (skladan) — šȅsnji, vȋn (fin) — vȋnji, cȑjen — crjènji, žédan — žȅdnji, túžan — tȕžnji itd.

Neobičan je komparativ pridjeva: krȗpan — krȕpji, sûv — sȕvji, krȋpan (krepak) — krȉpnji, tȋsan — tȉšnji, lȋn (lijen) — lȉnji, čȉst — čȉšći, i dr.

Ima stanovit broj neobičnih pridjeva i s neobičnim načinom stupnjevanja: òšibit (vitak), šȅvast (šepav), mȕšan (težak, stidljiv), sŕbezan (slobodan), jȃri (rani), mȁlan (malen), màlušan (malešan), tùji (tuđi), — (»s tùjon mȕkon«), smȗćen (žalostan), plȍsnat (pljosnat), gȁbav (zgrčen) — (»gȁbavi pŕsti«), zdȅpnjast (zdepast), šćȅt (jednostavan, prost), sóparan (bezsmočan, postan), rûs (crvenkast) — (»rûso víno«), vlȃš (mekan, lagan), šȅstan (skladan) i dr.

3. Akcenat i kvantiteta u pridjeva. Što se tiče akcenta u komparativu i superlativu, može se reći da su osnovni slogovi redovito kratki.

Ako komparativ ima dva sloga, uvijek je na prvom slogu brzi (\) akcenat: lȁk — lȁšnji, mȅk — mȅkji, mlâd — mlȁji, jût — jȕći.

Ako komparativ ima tri ili više slogova, uvijek ima spori (\) akcenat na drugom slogu od kraja: zdrȃv — zdràvji, slân — slànji, stȁr — stàrji, sirȍmašan — siromàšnji, budàlast — budalàstji, glasòvit — glasovìtji. (Naglasak stoji na drugom od kraja, a ne na trećem zbog toga što prvi glas *i* u komparativnom nastavku *-iji* uvijek ispada.)

Ovo o akcentu komparativa vrijedi i za superlativ, samo što superlativ ima dva akcenta, tj. naglasak komparativa i naglasak na riječi *nâj*, koji je uvijek silazni.

Za pridjeve koji u hrvatskom književnom jeziku imaju silazni (^) i uzlazni (/) akcenat može se reći da im je akcentuacija vrlo nestabilna, jer često mijenjaju ove akcente u otegnuti naglasak (~), npr. blâg u poljičkom govoru izgovara se kao blãg, jâk > jãk, cȓn > cȓn, plâv > plãv, mlâk > mlãk, rîđ > rȋđ, štûr > štȗr, vrûć > vrȗć, slân i slãn, ali drâg, lûd, čvȓst, glûv, čȇst, grûb, mlâd, pûst svêt, skûp, sûv, tvȓd, tûp, žȋv, žût, lȋp i dr.

Promjenu akcenta imaju i neki pridjevi tipa *gládan* prema glãdan, hládan : lãdan, plítak : plĩtak, búdan : bũdan, zlátan : zlãtan. Ovaj uzlazni akcenat često se mijenja kod nekih pridjeva i u silazni, pa imamo: górak : gôrak, rúžan : rûžan, téžak : têžak.

Pridjevi sa sporim akcentom (\) tipa *dugàčak* u poljičkom govoru imaju brzi akcenat na prvom slogu, npr. dùgačak, slabàčak : slàbačak.

Prebacivanje brzog i silaznog akcenta kod višesložnih pridjeva izvršilo se u potpunosti u poljičkom govoru. Tako pridjevi s nastavkom *-it,* koji u čakavskom uvijek imaju brzi akcenat na krajnjem slogu, kao: kamenît, vikovît, maglovît, brdovît, znamenît, prebacio se u poljičkom govoru taj akcenat i prešao u spori: kamènit, vikòvit, maglòvit, brdòvit, znamènit.

Prebacio se i silazni akcenat, koji u čakavskom imaju obično posvojni pridjevi na *-ski:* kršćânski : kŕšćanski, gospôjski : gòspocki, talijânski : talijanski, amerikânski : amerîkanski.

Brojevi

1. Glavni brojevi se govore: jèdan, dvâ, trî, čètri, sêdan, ôsan, jedànest, dvánest, dvádeset i dvàest, trídeset i trìest, dvîsta, čètristo, sèdansto, òsansto, dèvesto, îjada.

Čuje se za *hiljadu* i riječ *mijãr,* ali ne za novac ili da bi se odredio broj ljudi, već se upotrebljava samo kada se želi naznačiti količina nekih predmeta, npr. mijãr tãkaja (kolaca za vinograd), mijãr lóza.

2. Brojne imenice na *-oro* glase u govoru na *-ero:* čètvero, pêtero, šêstero, sêdmero, ôsmero, dêvetero, itd.

3. I brojni pridjevi umjesto *-o* imaju *-e:* četvèri, petèri, šestèri, sedmèri itd., ali dvòji, tròji.

Broj *ôbadva* upotrebljava se za muški i srednji rod, a za ženski rod *ôbedvi* — »ôbedvi žène«.

Dativ od *ôbadva* za muški i srednji rod glasi *obadvàma,* a za ženski rod od *ôbedvi, obedvìma.* Genitiv žen. roda od *ôbedvi* glasi *obedvìju.*

U deklinaciji broja *jèdan* kod ženskoga i srednjega roda često ispada glas *d,* pa se čuje: jèna žèna, jène ženê, jènu žènu; jèno díte, jènog dîteta, jènom i jènon dîtetu.

Brojevi *dvâ, ôba* imaju dvojinu. Dativ, lokativ i instrumental ženskoga roda glasi: dvîma, odnosno: obîma.

4. Akcenatski odnosi kod brojeva. Glavni i redni brojevi se uglavnom podudaraju s novoštokavskim akcentom kod brojeva. Jedino brojevi od četrdeset do sto imaju na zadnjem slogu otegnuti naglasak: četrdesêt, pedesêt, šezdesêt, sedandesêt, osandesêt i devedesêt. Također i kod rednih brojeva stoji od tri dalje otegnuti naglasak na drugom od kraja: četvŕti, pêti, devêti, desêti, dvadesêti, teridesêti, četrdesêti . . ., stôti itd.

Akcenat sa brojeva, kao i kod ostalih vrsta riječi, prelazi na prijedlog: nà dva, pô dva, pô tri, ù tri, nà pet, nà šest, ù sedan, ù osan.

Kod rednih pak brojeva prelaženje akcenta ne provodi se dosljedno: ù drugon rédu, ù trećen, ali u pŕvon, u četvŕton, u pêton i sl.

1. Infinitiv. Kod glagola s običnim nastavkom *-ti* i *-ći* redovito otpada krajnje *-i:* kòpat, govórit, rèć, pèć.

Glagoli II vrste obično se govore u infinitivu na *-nit* umjesto *-nuti:* dȋgnit mj. dignuti, òmrznit mj. omrznuti, tònit mj. tonuti, màknit mj. maknuti, tàknit mj. taknuti, dírnit mj. dirnuti, krénit mj. krenuti, mètit mj. metnuti.

2. U participu prezeta često se gubi krajnje *-i:* pȉvajuć, skãčuć, kòpajuć, rčuć, govõreć. To se redovito događa u govoru Donjih Poljica, manje u istočnom dijelu Srednjih Poljica, a u Gornjim Poljicima rjeđe.

3. Prezent. U 1. licu prezenta glagoli mogu imati ove završetke: *-en, -jen, -in, -an:* plèten, kùpujen, rãdin, kòpan. Završetak *-u* imaju pravilni oblici: (h)òću, mògu i uzrečica vèlju, koja se još čuje u Srednjim Poljicima kod starijih osoba. Uz oblik mògu čuju se još oblici mòmen i mòžen.

U 3. licu pl. prezenta posve je nestao završetak *-e,* a zamijenjen je završetkom *-u:* rãdu, sidũ, letũ, govõru, mòlu, bojũ se, žènu se, krstũ se, mũču se, živũ, bižũ, kȓpu, vȁdu, stojũ, mȉru (mjere), pântu (pamte) itd.

Prema ostalim licima prezenta, kod glagola kod kojih je provedena palatalizacija, provedena je i u 3. licu pl. ispred završetka *-u:* pečũ : peku, tučũ : tuku, rèču : reku, stečũ : steku i sl.

Kod nekih glagola usrećemo neobične pojave. Tako od glagola *susrist*(i) 1. lice prezenta glasi sùsreja i srȉja; od glagola *jȉst* (jesti) — jíden i jȋn — jȋš — jȋ — jímo — jíte — jidũ; *vrȉt* (vreti) — vrȉjen — vrȉješ — vrȉje — vrȉjemo — vrȉjete — vrȉju; glagol *zret*(i) glasi zòrit — prez. zorȋn — zorȋš — zorȋ — zorímo — zoríte — zorũ; *spávat* — prez. spãjen — spãješ — spãje — spãjemo — spãjete — spãju; *govórit* — prez. gõrin — gõriš — gõri — gõrimo — gõrite — gõru; *ùdrit* (udariti) — prez. ùdren — ùdreš — ùdre — ùdremo — ùdrete — ùdru; *žȅt* (žeti) — prez. žènjen — žènješ — žènje — žènjemo — žènjete — žènju; *ȉć*(i) — prez. ȉđen — ȉđeš — ȉđe — ȉđemo — ȉđete — ȉđu; *sȅst* (sjesti) — prez. sȅdnen — sȅdneš — sȅdne . . .; *zíđat*(i) — prez, zíđen — zíđeš — zíđe . . . zíđu; *rẽst* (rasti) — prez. résten — résteš — réste . . . restũ; *pòčimat*(i) — prez. pòčimjen — pòčimješ — pòčimje . . .; *počẽt* (početi) — prez. pȍčmen — pȍčmeš pȍčme . . .; *pȁst* (pasti) — prez. pȁnen — pȁneš — pȁne . . . pȁnu (Srednja Poljica). Glagol *imat*(i) u Donjim i Srednjim Poljicima glasi jèmat — prez. jèman — jèmaš — jèma — jèmamo — jèmate — jèmaju.

U 3. licu sg. pomoćnog glagola *bit*(i) upotrebljava se rijetko oblik *jȅst,* već uglavnom nenaglašeni oblik *jẽ.* Umjeto *níje* govori se *nȉ.*

4. Perfekt. To je najčešće i gotovo jedino vrijeme za izricanje prošle radnje. Glagolski pridjev radni ili particip aktivni u Donjim i Srednjim Poljicima uvijek je u muškom rodu stegnut: píta mj. pítao, čȉta mj. čȉtao, plȅja mj. plȅo. U ženskom i srednjem rodu particip aktivni upotrebljava se ispravno: pítala, pítalo; plèla, plèlo.

Kod nekih oblika pridjeva radnog za muški rod umeće se radi izbjegavanja zijeva glas *j:* nòsit — nòsija, vòzit — vòzija, jȉst — jȉja, pȉt — pȉja, bȉt — bȉja — žȅt — žȅja, plȅst — plȅja, tònit (tonuti) tònija i dr.

Sve glagolske osnove, osim onih koje završavaju suglasnikom ili samoglasnikom *-a*, imaju u glagolskom pridjevu radnom muškoga roda nastavak *-ja:* bȉja, sȅja, nòsija, jȉja, kúpija, pȉja, kléja.

5. Imperfekt. Ovo glagolsko vrijeme u Donjim i Srednjim Poljicima potpuno se izgubilo. Srsrećemo ga u nekim rudimentarnim oblicima pomoćnog glagola *biti*, pa u selu Jesenicama možemo čuti za 3. lice sg. oblik *bȉše*, npr. » Kȁd ôn bȉše tȁmo...« Taj je oblik protegnut i na 3. lice pl., pa se i u ovoj formi čuje: »Kȁd òni bȉše tȁmo...« U Gornjim Poljicima upotreba imperfekta pojavljuje se, ali također rijetko.

6. Pluskvamperfekt se u običnom govoru uopće ne upotrebljava na području Poljica.

7. Aorist. I aorist se izgubio iz poljičkoga govora. Može ga se čuti katkada u sintaktičkom indikativu u prepričavanju nekoga događaja, kada se nešto s uzbuđenjem javlja, npr. »Ûtekoše!«, ili u pitanju: »Štȁ ûradiste?«, ili u žalosti: »Zȁvi me u cȓno«. Svi ovi aoristi upotrebljavaju se u nekom uzbudljivom načinu priopćavanja, a ušli su u govor pod utjecajem narodnih poslovica i narodnog pjesništva koje se u Poljicima u narodu cijeni, njeguje i poznaje.

Ponekad se upotrebljava aorist i u sintaktičkom relativu kao historijski aorist: »Kȁd su dòšli tȁmo, poháraše svȅ«. Najčešći je poslovični aorist, npr. »Tkȍ se dȉma nè nadimi, tâj se vàtre nè nagrija«.

Čuje se dosta često i futurni aorist: »Dȓšte ga, ûteče nam«.

Aorist se upotrebljava često u drugom i trećem licu sg., npr. ȍde, rȅče i sl., tj. u nekom kratkom i sažetom načinu izražavanja.

8. Futur I. Pomoćni glagol i infinitiv izgovaraju se zajedno: plȅšću, rádiću, nòsiću, pȁšću, pítaću, bȍšću, pȉću.

Kod glagola koji u infinitivu svršavaju na *-ći*, u futuru ovo krajnje *i* otpada, pa imamo stegnuti futur: dȍću, ȉću, pȉću, rȅću, prȉću, lȅću, obȗću, stȉću, ìspeću, nȃću.

Glagoli II vrste koji umjesto infinitivnog završetka *-nuti* imaju u poljičkom govoru završetak *-nit*(i), grade futur I prema tom obliku infinitiva: dȉgnit — dȉgniću, tònit — tòniću, mȅtit (metnuti) — mȅtiću, krénit — kréniću, màknit — màkniću.

9. Imperativ. Kod glagola koji imaju završetke *-j, -jmo, -jte* govori se imperativ samo sa završecima *-i, -imo, -ite*, npr. pȋ, pȋmo, pȋte, mj. pij, pijmo, pijte; ùbi mj. ubij, ùli mj. ulij. To je vjerojatno došlo analogijom prema imperativu glagola *jȋst* (jesti), koji u poljičkom govoru glasi: jȋ, jȋmo, jȋte.

Kod nekih glagola koji u infinitivu svršavaju na *-ći* imaju 2. lice sg. i 1. i 2. lice pl. imperativa završetak *-či*, analogijom prema samom infinitivu: rȅči i rèci — rȅčimo — rȅčite; ispȅči — ispȅčimo — ispȅčite; pritȅči — pritȅčimo — pritȅčite; utȅči — utȅčimo — utȅčite; túči — túčimo — túčite; vúči — vúčimo — vúčite: síči — síčimo — síčite. Isto tako nepravilan imperativ imaju glagoli: lȅć(i) — lèži — lèžimo — lèžite i lègni; ùžeć(i) — užèži — užèžimo — užèžite; vȓć(i) — vȓši — vȓšimo — vȓšite.

U 2. licu sg. i u 1. i 2. licu pl. imperativa kod nekolicine glagola ispada glas *i* u nastavcima za imperativ: bȉž — bȉžmo — bȉšte; dȓž — dȓžmo — dȓšte; pȍj (pođi) — pȍjmo — pȍjte; nȍs — nȍsmo — nȍste i dr.

Kod glagola *mȅtnuti* koji u poljičkom govoru glasi *mȅtit*, u imperativu ispada sufiks *-nu*, pa se govori: mȅti — mȅtimo — mȅtite — nȅka mȅtnu i mȅtu. Glagol *mȅtati* glasi *mȅćat*(i) — imperat. mȅći — mȅćimo — mȅćite — nȅka mȅću.

Jotacija je u poljičkom govoru djelomično provedena: glȍđi (glodji) — glȍđimo — glȍđite; mȅći (metji), strȕži (strugji), víči (vikji), ali kȁpji, zȍbji.

10. K o n d i c i o n a l. Nenaglašeni oblik aorista pomoćnog glagola biti, koji se u kondicionalu dodaje participu aktivnom, ima jedinstven oblik u jednini i množini:

Sg.	1. jȃ bi rádija	Pl.	mȋ bi rádili
	2. tȋ bi rádija		vȋ bi rádili
	3. ôn bi rádija		òni bi rádili

Akcenat u glagola

I VRSTA

Glagoli prve vrste, prva četiri razreda u infinitivu imaju brzi akcenat: plȅst, dȍvest, krȅst, grȉst, pȅć; izuzetak čine glagoli tipa *trȇst*, koji imaju otegnuti akcenat.

Već u prezentu postoje razlike između ova prva četiri razreda.

1. P r v i r a z r e d glagola tipa *plȅst* (novoštokavski plȅsti) mijenja u prezentu brzi akcenat u spori: plȅten — plȅteš — plȅte, 3. lice pl. pletȗ. Imperativ glasi: plȅti — plȅtimo — plȅtite — nȅka pletȗ. Aorist, imperfekt i prilog prošli ne upotrebljavaju se. U prilogu sadašnjem imamo otegnuti naglasak na zadnjem slogu: pletȗć, metȗć, jidȗć.

Pridjev radni: plȅja, plȅla, plȅlo. Pridjev trpni: plȅten, pletȅna, pletȅno.

a) Kod glagola *krȅst* (krasti) imamo neka odstupanja. Prezent glasi: krȅden — krȅdeš — kréde, 3. lice pl. kredȗ.

Imperativ: krédi — nȅka kredȗ.

Pridjev trpni: krȅden, kredȅna, kredȅno, ali ùkredȅn, ukredȅna, ukredȅno.

b) Prezent glagola *jȉst* glasi: jȉden — jíde, 3. lice pl. jidȗ.

Imperativ: jȉi — jȋmo — jȋte — nȅka jidȗ.

Prilog sadašnji: jidȗć.

2. D r u g i r a z r e d. U oblicima glagola drugog razreda tipa *trȇst*(i) akcenat se djelomično podudara s novoštokavskim naglaskom, osim u 3. licu pl. prezenta: òni tresȗ, zatim u 3. licu pl. imperativa: nȅka tresȗ i u prilogu sadašnjem: tresȗć, gdje dolazi otegnuti akcenat.

a) Glagoli tipa *dovȅst*(i) u poljičkom govoru imaju spori akcenat na prvom slogu: dȍvest. Tako isto i glagoli: òdvest — odvȅzen, prìvest — privȅzen, ùvest — uvȅzen. Treće lice prezenta: dovedȗ, odvedȗ, privedȗ.

b) Ostali glagoli ovoga razreda razlikuju se u naglasku od novoštovaskog govora u ovim oblicima: *mȗst* (mȕsti) — múzen, 3. lice pl. muzȗ; 3. lice pl.

imperativa: nèka muzũ; prilog sadašnji: muzũć; *pomũst* — prez. pomúzen; *nẽst* (nesti) — prez. nèsen, 3. lice pl. prez. nesũ; *pãst* (pâsti) — prez. pásen, 3. lice pl. prez. pasũ; *ùlist* (ùljesti) — prez. ulízen.

c) U Donjim i Srednjim Poljicima u pridjevu trpnom glagola ovoga razreda suglasnici *z* i *s* ispred *e* prelaze u *ž*, *š*, pa glase: donèšen mj. donesen, izvèžen, odnèšen itd.

3. Treći razred. Glagoli trećeg razreda, kao *grèpsti* i *cŕpsti* glase u poljičkom govoru *grèbat*, *cŕpat*, a u Donjim Poljicima čŕpat.

Prezent: grèben — grèbeš . . . grebũ.

Imperativ: grèbi . . . nèka grebũ.

Prilog sadašnji: grebũć.

Pridjev radni: grèba, grèbala, grèbalo.

Pridjev trpni: grèben, grebèna, grebèno.

a) Glagoli nàsuti, pòsuti, ùsuti u govoru Donjih i Srednjih Poljica imaju otegnuti naglasak: nasũt, posũt, usũt, ali ga u sprezanju gube, pa prezent glasi: nàspen — nàspeš — nàspe — nàspeno — nàspete — nàspu.

b) Infinitiv glagola *žìvsti* u govoru je nepoznat, običniji je glagol *žívit* (živjeti), ali se u Donjim i Srednjim Poljicima čuje prezent izveden samo od glagola *živsti:* žíven — žíveš — žíve — žívemo — žívete — živũ; glagolski pridjev sadašnji: živũć.

4. Četvrti razred. Oblici glagola *pèć*(i) glase: prezent: pèčen — pèčeš . . . pečũ;

imperativ: pèči — pèčimo — pèčite i pècite — nèka pečũ;

prilog sadašnji: pečũć i pekũć;

pridjev radni: pèka, pèkla, pèklo.

a) Treće lice pl. prezenta glagola rèć, strìć i žèć glasi: rèču, strižũ, žežũ.

b) Glagol *mòć* u prezentu glasi: mòren — mòreš — mòre i mère — mòremo — mòrete — mògu, ali postoje i oblici: mòžen — mòžeš.

5. Peti razred. Glagoli petog razreda tipa *klét*(i) u poljičkom govoru u infinitivu imaju otegnuti akcenat: klẽt, počẽt, načẽt, napẽt, propẽt, sapẽt, zapẽt, sažẽt, uzẽt, otẽt.

Glagol *klẽt* u svim postojećim oblicima podudara se u akcentu s novoštokavskim naglaskom, osim u 3. licu sg. prezenta, 3. licu pl. imperativa i u prilogu sadašnjem, gdje dolazi otegnuti naglasak: kunũ, nèka kunũ, kunũć.

a) Međutim svi ostali glagoli koji imaju u novoštokavskom spori akcenat na prvom slogu, kao: pòčet(i), nàčet(i), nàpet(i) i dr., a u infinitivu, kako smo vidjeli, imaju otegnuti naglasak, nemaju u 3. licu sg. prezenta i u prilogu sadašnjem otegnuti naglasak na zadnjem slogu, te glase: pòčmu, nàčmu, prȍpnu, ùzmu, òtmu.

b) Glagol *žẽt*(i) u prezentu glasi: žẽnjen — žẽnješ — žẽnje žẽnjemo — žẽnjete — žẽnju.

Imperativ: žènji — žènjimo — žènjite — nèka žẽnju.

Prilog sadašnji: žẽnjuć.

Pridjev radni: žẽja, žẽla, žẽlo.

6. Šesti razred. a) Glagoli *mrijeti* i *drijeti* (mriti, driti) ne postoje. Upotrebljavaju se glagoli: umrīt i dèrat (derati).

b) Glagol *trti* glasi *trȁt;* prezent: tàren — tàreš — tàre — tàremo — tàrete — tàru.

c) Glagol *zrèti* glasi *zòrit* i složen s prijedlozima: dozòrit, sazòrit.

Prezent: zorīn — zorīš ... zorū, i s akcenatskom dubletom: zòrin — zòriš — zòri — ... zorū.

Imperativ: zòri — zòrimo — zòrite — nèka zorū.

Prilogć sadašni: zorūć.

Pridjev radni: zrīja, zrīla, zrīlo.

7. Sedmi razred. Karakteristični tip glagola sedmog razreda je glagol *čȕt*(i), sa brzim akcentom na prvom slogu, koji ostaje gotovo u svim oblicima.

Prezent: čȕjen — čȕješ — čȕje — čȕjemo — čȕjete — čȕju.

Imperativ: čûj — čûjmo — čûjte — nèka čȕju. Ovi se oblici rijetko upotrebljavaju u govoru. Narod se služi imperativom glagola *slȕšat*(i): slȕšaj — slȕšajmo — slȕšajte, ali nèka čûju je češće nego nèka slȕšaju.

Prilog sadašnji: čȕjuć.

Pridjev radni: čȕja, čûla, čȕlo.

Pridjev trpni: čȕven, čuvèna, čuvèno.

a) Gotovo svi glagoli kojima infinitivna osnova svršava na *-i* gube u imperativu krajnje *j: bȉt*(i), imperativ: bî, pît — pî, gnjīt — gnjî, krīt — krî, līt — lî, šīt — šî, vīt — vî.

b) Glagol *ìzuti* glasi *ìzvut*(i); prezent — ìzvujen — ìzvuješ — ìzvuje — ìzvujemo —ìzvujete — ìzvuju. Isti akcenat u prezentu ima i glagol òbut(i).

c) U pridjevu trpnom kod nekih glagola postoje dvostruki oblici: bȉjen i bȉven, sakrȉjen i sakrȉven, šȉjen i šȉven, obȕjen i obȕven.

II VRSTA

a) U ovu vrstu pripadaju glagoli kojima se ispred infinitivnog nastavka *-ti* umeće na korijen osnovni nastavak ili sufiks *-nu* (dig-nu-ti). Međutim u poljičkom govoru svi glagoli druge vrste umjesto sufiksa *-nu* umeću sufiks *-ni:* dignuti : dȉgnit, tonuti : tònit, trgnuti : tȓgnit, kleknuti : klȅknit, stisnuti : stīsnit, skinuti : skīnit, pokisnuti : pòkisnit i kīsnit, prasnuti : prȁsnit, iščeznuti : iščeznit, krenuti : krénit i dr.

b) Glagoli ove vrste koji imaju brzi akcenat u infinitivu nemaju velikih aktenatskih promjena. U svim oblicima imaju brzi akcenat. Glagoli sa sporim akcentom podliježu većim akcenatskim promjenama.

c) Akcenatske promjene kod glagola *tònit*(i) jesu ove: Prezent: tȍnen — tȍneš — tȍne — tȍnemo — tȍnete — tonū.

Imperativ: tòni — tònimo — tònite — nèka tonū.

Prilog sadašnji: tonūć.

Pridjev radni: tònija, tònila, tònilo.

d) Glagoli *pòginit* i *pòkisnit* iako imaju u infinitivu spori akcenat, nemaju akcenatske promjene kao glagol tònit, jer imaju jedan slog više, pa prezent glasi: pòginen — pògineš — pògine...

e) Glagol *krénit*(i), koji ima uzlazni akcenat u infinitivu, zadržava taj naglasak u svim oblicima bez izuzetka.

III VRSTA

1. Prvi razred. a) Glagoli ove vrste u infinitivu ispred nastavka *-ti* imaju svi bez izuzetka sufiks *-i*, koje je nastalo od *ě*.

b) Glagoli s brzim akcentom u infinitivu ostaju bez akcenatskih promjena u svim oblicima.

c) U glagola koji imaju spori akcenat na prvom slogu nalazimo akcenatske promjene, npr. *gòrit*(i) (gorjeti).

Prezent: gorîn — gorîš — gorî — goríte — gorũ.
Imperativ: gòri — gòrimo — gòrite — nèka gorũ.
Prilog sadašnji: goreć.
Pridjev radni: gòrija, gòrila, gòrilo.
Pridjev trpni: gòren, gorèna, gorèno.

d) Glagoli sa sporim akcentom na drugom slogu, npr. *odòlit*(i), *pocȓnit*(i) zadržavaju taj akcenat u svim oblicima. Ipak glagoli crvènit i zelènit mijenjaju akcenat kao i glagoli sa sporim akcentom na prvom slogu.

e) Glagoli s uzlaznim akcentom ne mijenjaju taj naglasak u konjugaciji: polúdit, zarúdit, ládit, poskúpit i dr.

f) Glagol *vrȉt*(i) (vreti) tvori svoje oblike kao glagoli I vrste, 7. razreda. Prezent: vrȉjen — vrȉješ — vrȉje . . .

2. Drugi razred. a) Glagoli ovoga razreda sa sporim akcentom na prvom slogu imaju slijedeće akcenatske promjene: Infinitiv: dȓžat, bȉžat, lèžat, tȓčat, mùčat, krȉčat, skrȉčat, stàjat, bòjat se i dr.

Prezent: držîn — držîš — držî — držímo — držíte — držũ.
Imperativ: dȓž i dȓži — dȓžmo i dȓžimo — dȓšte i dȓžite — nèka držũ.
Prilog sadašnji: držéć.
Pridjev radni: dȓža, dȓžala, dȓžalo.
Pridjev trpni: dȓžan i dȓžat, dȓžana i držána, dȓžano i držáno.

IV VRSTA

a) Svi glagoli ove vrste s brzim akcentom (lũpit), sa silaznim (pântit), sa sporim (nòsit) i s uzlaznim (grádit) imaju akcenatske promjene kao u novoštokavskom govoru.

b) Glagoli koji u korijenu imaju vokal *o* ispred glasa *j* ne gube u imperativu *i* u nastavku: bròji — bròjimo — bròjite — nèka brojũ; gòji — gòjimo — gòjite; kròji — kròjimo — kròjite; pòji — pòjimo — pòjite; spòji — spòjimo — spòjite i dr.

V VRSTA

1. Prvi razred. a) Glagoli tipa *čúvat* imaju uzlazni akcenat u svim oblicima. Kod njih se ne mijenja u prezentu, imperativu i pridjevu trpnom uzlazni akcenat u silazni, kao u novoštokavskom govoru

b) Glagol *čȉtati* u poljičkom govoru ima uzlazni akcenat: *čȉtat* i taj naglasak čuva u svim oblicima.

c) Od *tkȁt*(i) prezent glasi: tkȁjen — tkȁješ — tkȁje — tkȁjemo — tkȁjete — tkȁju.

d) Od glagola *ùžgat*(i) prezent glasi: užígjen — užígješ — užígje — užígjemo — užígjete — užígaju i užígju. Imperativ: ùžgi — ùžgimo — ùžgite.

2. Drugi razred. a) Glagoli s uzlaznim akcentom kao *vézat* ostaju bez promjene naglaska u konjugaciji.

b) Glagoli brìsati, drijèmati, pljȅskati, gràktati u poljičkom govoru imaju samo uzlazni akcenat: brísat, drímat, pléskat, gráktat, i taj naglasak i u ostalim oblicima ne mijenjaju.

3. Treći razred. Glagoli koji u infinitivu imaju brzi akcenat, kao *brȁt* (brati), *prȁt* (prati) podliježu istim akcenatskim promjenama u konjugaciji kao i u novoštokavskom. Jedino glagol *zvȁt* u 3. licu prezenta pl. ima otegnuti naglasak: zovũ, kao što imaju i glagoli rèvat, ȓvat se koji također pripadaju ovom razredu. U drugim oblicima imaju akcenat pravilan.

4. Četvrti razred. a) Glagoli ovoga razreda kao što su: sȉjat, kȁjat se, lȁjat, smȉjat se, brȉjat, trȁjat, imaju pravilnu promjenu akcenta u svim oblicima.

b) Glagol *smȉjat se* ima u 3. licu pl. prezenta otegnuti naglasak na zadnjem slogu: smijũ se, i u 3. licu pl. imperativa: nȅka se smijũ.

c) Imperativ glagola *sȉjat* glasi: sȋ — sȋmo — sȋte — nȅka sȉju. Isto tako glase imperativi od brȉjat i grȉjat.

VI VRSTA

Glagoli šeste vrste nemaju u poljičkom govoru nikakvih osobitosti u akcentu kod konjugacije. Vladaju se po pravilima novoštokavske akcentuacije.

Prilozi

Osim običnih priloga imamo u poljičkom govoru neke posebne oblike priloga i s posebnim akcentom.

a) Takvi su vremenski prilozi: dànasker(a), jùtrosker(a), jučȅr, nȉkidan, pozàtin, pozàtizin (nakon toga), ȍtrag — »ȍtrag dvàest gȍdin« (prije dvadeset godina), nȁzad vrȉmena (prije nekog vremena), lãnin i lãni, nâjpri, pȍsli i pȍslin, pȍza (iza), pȍtla (poslije), pȓvo (prije), dȏklen, ȕnda i ȁnda (u Donjim Poljicima), popóne, sàdakar, sàdakac i sàdak (sada), priključȅr(a), prikòsutra, vȁzdan, stòpro (tek), jȕr, vȁvik (uvijek), donàpokon, ȕjutru, mȁlopri, kȁšnje i dr.

U Srednjim Poljicima čuje se neobičan prilog vremena: *tȍleč* i *tȍlič* u značenju *malo prije*. To je ostatak starih priloga vremena. Prijedlog do stavlja se ispred starih priloga koji odgovaraju staroslavenskim prilozima vremena: КОЛѢ, КОЛИ, КОЛѢ, ТОЛѢ, ТОЛИ, ТОЛѢ, ѢЛѢ, ѢЛИ, ѢЛѢ, СЕЛѢ, СЕЛИ, СЕЛѢ, itd, a znače prostor ili vrijeme.

b) Mjesni prilozi. Ovo su prilozi u poljičkom govoru vrlo brojni, a razlikuju se od književnih oblika i akcentom i oblikom: dȏklen i dȏkle, dóvlen i

dóvle, dȍli, gȍri, nȁpoje, nȁsprid, nȁprid, sprîda, únde, ónde, núde (ondje), nùda (onuda), vùda (ovuda), òdnikle (ni od kuda), òdovle, òdovlen, ozgára, ozgãr, odozdála, odovúda, odonùda, òstraga, òtolen, òtole, òtkale, ôklen, ôkle (odakle), túde, tóte, túte, tũt (tu), svùdi, nȉdi, unũtra, vânka, vóde, võd, óvdi, óvde, goríkala, dolíkala (Gor. Polj.), pòdnu — »pòdnu bȓda«, prȁma, prima — »primà tebi« i dr.

c) Neki drugi prilozi: jèdva jèdvice, badàva, jȍpet, zalúdu, ȁbaška (napose), malàmal (malo po nalo, prema talij. a poco a poco), čuju se u govoru na čitavom području Poljica.

Prijedlozi

Ovi su prijedlozi najobičniji: pȍvr, pȍvrj, nȁvr, nȁvri, pȍza (iza) »pȍza Mòsoron«, brȅz, prȅz, ùza, nȉza, àraz (u razini), mȅmo (mimo) — »Stóput u tórbu, jedànput mȅmo tórbu«.

Veznici

Ima ih nekoliko koji se ne nalaze u književnom jeziku: òli (ili), jàli (ili), jèda li, dàklen, kȁdli — tȁdli (kad — tad), tȅr (te).

Uzvici

Među uzvicima zanimljivi su oni kojima se dozivaju ili tjeraju domaće životinje: dê (za mazgu), ȉjo (za konja), čû, šû, žû (za magarca), kȅc (za kozu), pbȓjs (za ovcu), cȉki, cȉki i ćû, ćû, (za dozivanje kokoši), mȁc (za tjeranje mačke), ȓš (za tjeranje psa).

Sintaksa

U sintaksi nalazimo mnogo utjecaja konstrukcije talijanske sintakse, npr. »Kȁd se kȃže sèlo ȍće rȅć svȅ kȕće i dvórišća skȕpa«; »ȍće rȅć« tal. vuol dire mj. znači. Kaže se: »Čòvik òd našega mȉsta«, di nostro paese, umjesto »naš mještanin« i sl.

Posvojni pridjevi u službi atributa gotovo se uvijek opisuju prijedlogom *od* kao u talijanskom jeziku: »dân od nèdije« tj. nèdjeljni dân (il giorno di domenica), »pȁs od stražára«, tj. stražarov pas (il cane del custode) itd.

Često se čuje upotreba broja *jedan* u službi neodređenog člana, što je također utjecaj talijanske sintakse, npr. »Tȉ si jèdan tòvar« (Tu sei un asino), »Ôn je jèdan dȍbar rãdnik« (Egli e un buon operaio).

Neki pridjevi vrše službu imenica, npr. mlãdi (zaručnik), mlãda (zaručnica), stârі (djed ili otac), stãra (baka ili majka), žîvo (životinja).

U govoru se mogu čuti mnoge neobične riječi, ili neki izrazi iz književnog jezika, ali sa drugim značenjem. Navest ćemo samo neke: iščanpàrat (ogrebsti), sȁrčit (potrošiti), ùdibovat(i) (dopasti se), prisumítit (mimoići), bacȉlat (mariti), vèle (mnogo), vrânca (ženska bolest, sifilis), bânda (strana), cvrãga (sitnica, malenkost) — »Ù spizi nẽma cvrãge ûja«, kûs (komad), rȉšćanin (pravoslavac), tȍprag (temelj, baština), pȍdanak (dno), jàpija (građevno drvo), dȅboto (maldne), dùlibina (uvala, prodol), stȉnica (kamenolom), ùžati

(običavati, tal. usare), prâlišće (mjesto gdje se pere), žvîcer (sitni snijeg, pršić), tâmašan (čudnovat), knjâ (bolest loze), večèrin (nevrijeme, oluja), intrada (ljetina), čûpica (usna), odûška (bez predaha), šèst (oblik čovječjeg tijela), kîp (stas, struk, osoba), kôst (čeljade) — »tùja kôst« u značenju: sluga u kući, jèžuri (srsi), opoménit se (popraviti se, oporaviti se) — »Vînograd se nàkon kîše opoménija« u značenju: oporavio, níje stvári (nije mnogo) nâjskoli (pogotovo), níje zgòrega (nije loše).

Literatura

Franjo Rački: *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia.* Monumenta spectantia Historiam Slavorum Meridionalium, Volumen septimum. Academia scientiarum et artium slavorum meridionalium, Zagabriae, 1877.

Frane Ivanišević: *Poljica. Narodni život i običaji.* Zagreb, 1903—1906.

Milan Rešetar: *Der stokavische Dialekt,* Wien, 1907.

Stjepan Ivšić: *Prilog za slavenski akcenat.* »Rad« JA, knj. 187, Zagreb, 1911.

Stjepan Ivšić: *Današnji posavski govor.* Zagreb, 1913. (Preštampano iz 196. i 197. knjige »Rada« JAZU, Zagreb, 1913).

Mate Hraste: *Čakavski dijalekat ostrva Brača.* »Srpski dijalektološki zbornik«, knj. 10, Beograd, 1940.

Stipe Kaštelan: *Povijesni ulomci iz bivše slobodne općine — Republike Poljica.* Split, 1940.

Vatroslav Jagić: *Izabrani kraći spisi.* Matica hrvatska, Zagreb, 1948.

Vladimir Mošin: *Poljičke konstitucije iz 1620. i 1688. godine.* »Radovi Staroslavenskog instituta«, knj. 1, Zagreb, 1952.

Drago Ivanišević: *Jubav.* Lykos, Zagreb, 1960.

Ljudevit Jonke: *Književni jezik u teoriji i praksi.* Znanje, Zagreb, 1965.

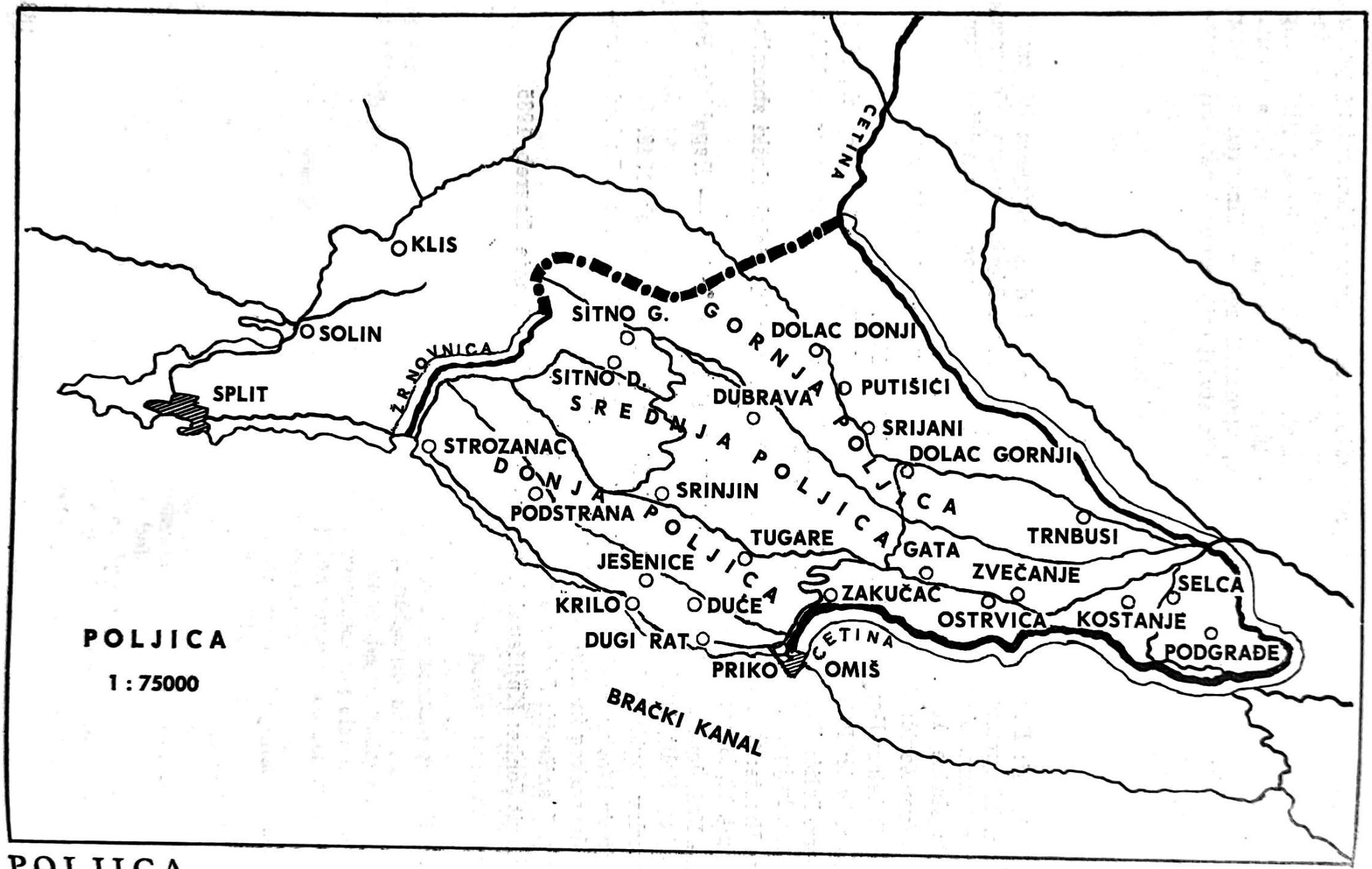
KLIS
SOLIN
SPLIT
ŽRNOVNICA
SITNO G.
SITNO D.
STROZANAC
DONJA PODSTRANA
SREDNJA POLJICA
GORNJA POLJICA
SRINJIN
TUGARE
JESENICE
KRILO
DUĆE
DUGI RAT
PRIKO
CETINA
DOLAC DONJI
DUBRAVA
PUTIŠIĆI
SRIJANI
DOLAC GORNJI
TRNBUSI
GATA
ZVEČANJE
ZAKUČAC
OSTRVICA
KOSTANJE
SELCA
PODGRAĐE
OMIŠ
BRAČKI KANAL
POLJICA
1 : 75000

POLJICA

PETAR ŠIMUNOVIĆ

NOMENKLATURA POLJIČKOG KRŠA

Poljica posjeduju sve krške osobitosti šireg obalnog pojasa. Ondje na obroncima Mosora nalaze se vrlo razvijeni morfološki oblici tla i bogata zemljopisna nomenklatura. Taj morfološki pejzaž na golu prokapljivu vapnencu s vrtačama, jamama, pećinama, ponikvama, hridima i škrapama ... bio je stran Hrvatima kada su od 6. stoljeća naseljavali ove krajeve, dolazeći sa sjevernih predjela s drukčijim geografskim reljefom. Odmah u početku javila se potreba: kako nazvati tu njima nepoznatu konfiguraciju tla. Iako gustoća, raspored geografskih termina i jezične osobine u njima pokazuju da je hrvatska zemljopisna nomenklatura na kršu prilično stara, nema mnogo podataka za prva stoljeća nakon dolaska Hrvata u te krajeve. Taj puk, došavši na jadransku obalu s ratarsko-stočarskom privredom, nastavio je i razvijao ratarsko umijeće, naseljavao se uz gradske aglomeracije i bio u bliskim vezama sa starinačkim, romanskim ili poromanjenim pučanstvom. Tako je bilo u Poljicima i odatle su se sačuvale najstarije potvrde hrvatske zemljopisne nomenklature.

Na tom zanimljivom području, ljutoga krša na sjeveru i fliša na primorskim padinama, između Solina, Splita i Omiša, omeđeni trima vodama Žrnovnicom sa zapada prema jugu, Cetinom sa sjevera prema istoku i morem s juga, Hrvati su došli ne samo u svijet nepoznata zemljopisnog pejzaža nego i u kolijevku visoke romansko-mediteranske kulture. O tom prilagođivanju i simbiozi hrvatskog i romanskog življa[1] zasvjedočeno nam je u *Sumpetarskom kartularu,*[2] važnom spomeniku s kraja 11. stoljeća. Ondje su zapisani prvi poznati geografski termini u toponimijskoj funkciji. Te prve potvrde hrvatske zemljopisne nomenklature odnose se na srž, pa je trebalo hrvatske apelative ili termine za drukčiju konfiguraciju tla prilagoditi ovdašnjim morfološkim oblicima. Višestoljetna simbioza s romanskim življem predala je Hrvatima nekoliko termina romanske ili predromanske provenijencije. Već vrlo rano u poljičku nomenklaturu ušli su preuzeti nazivi: *griža*[3] ‚hrid, litica' (*Drscza Grisza,* potvrđeno u reambulaciji dobra splitskog biskupa iz g. 1397)[4], *gripa*[5] ‚litica', *spila* ‚pećina' (*Podspilize,* 1080), *škrapa*[6] ‚užljebine u kamenu' (Chrapi dol, 1280, danas *Škrape*), *lau ‚rape que vulgo dicitur lau',* g. 1080), *petra* ‚kamen' (1080, danas *Stiničine*) itd. Hrvati su preuzeli također određen broj toponima, ali im termini u njima nisu bili prepoznatljivi: *Monticellum* (1080), *Mutogras*[8] (*mons grassus,* 1080), *Serecla*[9] (1080, od lat. *serra* ‚gorska kosa').

U drugim toponimima bio je poznat romanski geografski termin, pa se javlja usporedna upotreba romanskog i hrvatskog termina: *Campo — Polje, Gargonae — Grljevac, petra — stinica, torrente — potok* itd. Planina *Mosor* zadržala je, naravno, svoj prastari naziv, koji nije moguće izvoditi od lat. sintagme *mons aureus* jer se tome, unatoč glasovnoj podudarnosti, protive stvarni razlozi. Sva je prilika da je ime Mosor mnogo starije i vjerojatno mu ekvi-

valent nalazimo u arb. *masarona* (Massarum) sa značenjem ‚uzvisina, brdo'.[9] Hrvati su naslijedili nekoliko termina koji se odnose na obradu tla i stanovanje, a vrlo rano prilagođeni su hrvatskom jezičnom sustavu: *vrtal* ‚ograđena bašća uz kuću', *peča*[11] ‚dio obradiva tla u polju', *bunja*[12] ‚presvođeno mjesto, stanište', *polača* ‚poljska kuća' (: palatium), *mošuja* ‚staja' (: lat. mansio-onis), *puč* ‚studenac' (: lat. puteus), *mucla* (1080) ‚granični kamen' ...

Kudikamo je više hrvatskih potvrda zemljopisne nomenklature u Poljicima koje navodimo prema zapisu u Kartularu (1080), reambulaciji iz g. 1397. i potvrdama iz Diplomatičkog kodeksa, koje se odnose na Poljica. One pripadaju četirma skupinama:

a) Morfološki oblici krša: *greben* (Grebene, danas Sv. Ivan na Grebenu), *žrvanj* ‚kamen' (žrny: Sirnouniza), *stup* ‚hrid' (stъlbъ, današnja Stubica), *raka* (Raccenico, danas Račenik u Srinjinama), *hum, humac,* ‚brežuljak' (Chlmiz, bez sigurne ubikacije), *rapa* (*rape quo vulgo dicitur lau,* bez sigurne ubikacije), *kremen* (Cremen, kod crkvice sv. Ivana) i kasnije potvrde: *brus* ‚vrsta kamena' (Brus, 1144, polje put Omiša), *kuk* ‚usamljen stršeći živac kamen' (Pod Cilco, 1144, današnje Kučine), *dol* ‚udolina' (Chrapi dol, 1280, danas Škrape), *krug* ‚grumen, kamen' (terra villae Crug, 1280), *kamenica* ‚korito u kamenu' (Chamenizza, 1397, danas između Srinjina i Osića), *rudine* ‚zelena zaravan na kršu' (Arudine, 1397, kod Kamenice).

Ovoj grupi pripada toponim *Poljica,* potvrđen g. 1294: *Policina,* a tek od 16. st. u današnjem obliku: *Poliza.* Etnik od toga toponima zabilježen je već u Kartularu g. 1080: *poliscico* s rom. sufiksom *-icus,* a već g. 1397. dolazi hrvatski sufiks *-janin* za tvorbu etnika: *Pollizanaz.*[12]

b) Položaj geografskog objekta određuju ovi termini u toponimijskoj funkciji: *til* ‚stražnja strana' (tyl — Zatilie, 1080, danas Zatilje iznad Dugog Rata), *srìdine* (: Srenine, 1080, današnje Srinjine), *zavala* (Zavala in loco vocato Ude laze, 1390, danas kod crkvice starog sv. Nikole);[14]

c) Nazivi u vezi s vodom: *naklo* ‚mokrina, vlažno tlo' (Nacle, 1080, današnje Naklice), *potok* ‚rivus', ‚vallis' (potoc, 108).[15] Za toponim *Naopachie poglie,* potvrđen 1397, teško se složiti s Katićem[16] i dovesti u vezu s današnjim toponimom *Naplovine,* jer se tome protive stvarni i lingvistički razlozi. U Poljičkom statutu spominju se također: *kamenica* ‚korito' i *tokala* ‚strma jaruga'.

Termini obalnog pojasa. U Kartularu se za poljički obalni pojas mogu odnositi samo dvije potvrde: *rt/rat* (Pissi rit, današnji Mali Rat) i *Saline* (Soline između Sumpetra i Omiša). Razlog za to treba tražiti u sporom privikavanju Hrvata na pomorstvo i ribarstvo u tom gusarima uznemirivanom području. Vjerojatno i nije bilo posebnog zanimanja kod poljodjelskog puka u Poljicima da se nomenklatura u vezi s morem zapiše u poveljama, kartularima i drugim ispravama trajnije vrijednosti onoga vremena. Čak i Poljički statut u vezi s iskorištavanjem mora ima tek jedan član, i to sa samo dva retka.[17]

Nomenklatura u vezi s obradom tla, čini se, bila je prilično bogata jer je već rano organizirana administrativna uprava neke od tih naziva zapisala. Iz Poljičkog statuta znamo da su im bili jasni termini *gaj, dubra/ova* ‚uzgojne šume', *pašnjak, kotar* ‚omeđen seoski pašnjak', *plemenšćina* ‚nasljedno dobro', *bašćina, popoljana* 'obradivo tlo', razlikovali su *ledinu, njivu* i *sad* 'zasad u iskrčenoj zemlji za vinograd' od *vrta, podvodnice* i *vinograda. Ždrijeb, ždre-*

benica (ždrib, ždribenica) značili su im 'dio posjeda koji je dobiven pri diobi po žrijebu', a kasnije 'seosko zemljište'. Imali su različite izraze za običan put: *staza*, a za široki put *gonik*, gradili su *kolovaje* 'vodenice, ili umjetni rukavci kojima su dovodili vodu na mlinsko kolo'. Ali još ranije potvrđeni su *selo* u značenju 'fundus praediuni (1080), *osjek* 'ograđeno mjesto' (Osici, 1103), *međa* 'granica' (Mlegnene Meine, 1397), *lapkat* 'jedinica mjere za zemlju' (lapcat) i laz ,iskrčeno mjesto radi dobivanja obradiva tla, prolaz, ulaz' (Hude laze, 1397). Hrvati su se dakle postupno privikavali načinu obrade krškoga tla i stvarali ili prilagođivali nomenklaturu za te oblike tla.

Na žalost geografska nomenklatura kod nas nije valjano sakupljena ni analizirana. Dosadašnji radovi[18] ne sadržavaju ni izdaleka sve bogatstvo nazivlja, pogotovu ne s krša, gdje je specifičnost tla uvjetovala izuzetno bogatu nomenklaturu. Najpotpuniji rad iz ovog područja jest knjiga njemačkog lingvista J. Schütza, *Die geographische Terminologie des Serbokroatischen,*[19] koja je izrađena na temelju pisanih izvora, pa ima mnogo propusta.

Poljica, kao geografski vrlo zanimljivo, a lingvistički vrlo bogato područje, ostaju još uvijek dugom hrvatske toponomastike, koja u sebi kriju mnoštvo zaboravljene građe geografske nomenklature.

U nedostatku tih podataka iz Poljica u ovom prikazu, koji je samo nagovještaj toga obilja, poslužio sam se za novije razdoblje djelom don Frane Iviševića,[20] nadopunjujući građu vlastitim bilješkama s dijalektoloških istraživanja u donjim Poljicima.[21]

Ta građa, s obzirom na sadržaj, pripada također četirma skupinama koje smo prije naveli. Zato je olakšano pratiti njen rast i promjene oblika i značenja što su se stoljećima zbivali u njoj na ovom području.

1. Morfološki oblici krša.

1.1. oblik tla: *dôl* (f.) 'krška udolina' (Doli n.)[21], *dòlac* 'okruglasta krška vrtača' (Dolac, n., Dočić, n. i z.), *pòdol* 'dol u nastajanju' (Podolina, o.), *kôtlina* 'duboka dolina, tjesnac' (Kòtline, n., z., Potlènica, n. z.), *klánac* 'dugački tjesnac među brdima' (Klánac, n., Crljeni klánac, n.), *(h)ûm (h)úmac* 'omanji odjeliti brežuljak, ,pristran' (Umac, n., o.), *brijeg* (brîg) ,manja odjelita uzvisina viša od humca' (Brîg, n.), *brdo* ,veća uzvisina vezana s okolišnim masivom' (Brdine, n., o.), *plána* ,neplodni pristran ili zaravnjak na uzvisini' (Plána, o., Plánovo, o.), *vrh* (vrj) *vršina* ,najviši vrh brda' (Vèli vrjovak o., Vršina, n.), *kòsa* ,brdo što se stranama proteglo uzduž a ne u šiljak' (Kòka, o.), ,mjesto gdje se sastaju strane' (Podbilon, o.), *pòd, pòdina* ,zaravan na pristranku brda, blizu podnožja' (Pòdina, o.), sèdlo ,ulegnuće na kosi' (Sedlo, o.), *prijevor* (*privor)* ,usedlina na brdskoj kosi (Prívor, o.), *previja* ,dolina među brdima' (Privija, o.), *pòla, pòlica* ,visoka strma i uzdužna hrid'[22] (Pòla, o., Pòlice, o.), *rt/rat* ,uzvisina na sjecištu dviju dolina', ,vrh', ,isturena obala u moru' (Rât, n. Dûgi Rât, n., Mâli Rât, n., Õšlji rât, n., Raćevac, n., Ràtić, n., Rât, o., Ràtak, o.), *poratak* ,začetak rta' (Poratak, o. z.), *grèbēn* ,oštra hrid koja strši'. (Grèbēn, o.), *gât* ,nasip' ,zajaživanje vode' (Gâta, n.), *grèb* ,ukop' (Pógreb, o., Grépci, o., (Grèvčine, o), *prosjek* (pròsik) ,dolina što presijeca brdsku kosu' (Pròsik, o.), *survina* ,provalija'; *prijeko* (priko) ,priježba, uzani prolaz' (Prîko, n.), *polje* (pòje) (Pòje, n.), *Podànpoja,* n.), *lûk* ,zavoj' (Lukaje, o., Lukavac, o.), *sûtjeska*

‚kraći klanac' (Sùtiska, n.), *òber* ‚survine', *duliba* ‚duboka jama' (Duliba, v.), *dubìna* ‚dugačko usko udubljenje' (Dùbine, n.), *rùdina* ‚zelena zaravan na kršu' (Rùdine, n., Drâge rùdine, o.), *plìtača* ‚tanka, škrta zemlja, prljužina' (Plìtača, o.), *strmica, stŕmac* ‚strma strana brda' (Strmica, m., Stŕmac, o.), *Stûp* ‚hrid' (Stupi. o., Stupan, n., Stupavica, n.), *stupine* ‚neobrađeni dijelovi seoskog kotara' (Stupine, o.), *pêć, pèćina* ‚stijena, udubina u kamenu s većim otvorom' (Pêć, n., Pèćine o.), *oblīk* ‚oblo brdo' (Oblīk o.),[23] *oblīčje* ‚obli predio' (Oblīčje, z.), *ostrov* ‚odjelit vrh ili uzvisina' (Ostrvica, n.), *japužina* ‚jama među škrapama' (Jâpužine, o.).

U ovoj skupini dolaze još nazivi predrimske i rimske provincije *duman* ‚duboka dolina'[24] (Poduman, v.), *gripa* ‚litica' (od predrim. korijena *crepp-/ grepp-*). Splitske gripe spominju se g. 1144 *(ad grippam petre que sclavonice brus nuncupantur),*[25] *škrapa* ‚užljebine u vapnencu' od istog korijena kao i gripa, *grum* ‚litica, kamen' (od lat. *grūmum),* a u dijelu Poljica to je sinonim za pećinu *(grum* ili *pećina), spila* ‚pećina s manjim otvorom' (od grč. σπηλάιον),[26] a u Kartularu dolazi s hrvatskim prefiksom *pod* u deminutivnom obliku množine: *Podspilize.*

1.2. Nazivi od zemljopisnih termina metaforičkog postanja. Pri stvaranju toponomastičkih metafora, za razliku od toponima stvorenim izravnim geografskim terminima, prisutna su dva bitna čimbenika 1. angažiranost imenovatelja da izbor apelativa bude motiviranošću i asocijacijskom predodžbom toliko jak da se prihvati kao termin i 2. volja okoline da termin usvoji i primjenjuje na slične konfiguracije terena. Motiviranost u ovih termina, na izgled, brzo nestaje pa ih je katkad teško odijeliti od pravih termina, pogotovu što termini metaforičkog postanja zbog predodžbenog sadržaja imaju širok areal rasprostranjenosti, a mnogi takvi termini zajednički su većini slavenskih jezika, što često svjedoči o njihovoj starosti.

1.2.1. Vrhovi: *gláva glàvica* ‚zasebna uzvisina i vrh na brdskom vijencu' (Gláva, n., Glàvica, o.), *sedlo* ‚usjedlina na brdskoj kosi' (Sedlo, o.), *grbina* ‚spajalište brdskih strana' (Grbina, o.), *bok* ‚strmen brda' (Bok, n., z.), *plèće* ‚pabrdak' (Plèće, o.).

1.2.2. Dolovi: *draga* ‚udol koji presijeca uzvisinu' (Draga, o. Dražica, o.), *ždrijelo* ‚ulaz s prostranije ravnice u klisuru' (Ždrílo, o.), *žlijeb* ‚manja jaruga na strmini' (Žlîb, o.), *grlo, grljak* ‚oblik tjesnaca' (Grljevac, n. i v., Dvogrlja, o.), *vrata* ‚oblik klanca, usjek između brda, previja' (Vraca o.), *krilo* ‚dio predjela koji je na kraju' (Krílo, n.) *pauz* ‚kut, uvalica u proplanku' (Pauz, o.).

1.2.3. Kamenje: *kuk* ‚živac-kamen, hrid' (Viti kuk, o., Kukovi, o., Kučan, on.), *gréda* ‚stijena ili kamenita kosa' (Gréda, n., o., Gredina, z.), *koljeno* ‚manji usjek na proplanku' (Kolince, o., Babino kolino, o.), *okrug* ‚okoliš' (Okrug, o., Okruglice, o.), *kolač* ‚kuk obal i šupalj' (Kolač, o.), *krug* ‚grumen, kamen' (Krug, n., Kruzi, z.), *rukav* »‚stine ižlibene na sliku rukava'« (Rukav, v., Rukavnik v.).

1.3. Sastav tla: *litica,* krasa ‚kamenito tlo' (Krasa o., Krasavac Krasine, z.), *kamen* (kamen, n., Ljuto kame, o.), *žrvanj* (: žrny), ‚kamen' (Žrnovnica, v.), *gomele* ‚krpa kamenja' (Suva gomela, o., Gomiočina, o.), *ljut* (f.) ‚zagajen krš' (Ljut, o) *gro'ot (grohot)* ‚kamenito tlo' (Graot, o.), *mil* ‚pijesak' (Mil, o. i v.), *pijesak* (pěskъ) (Bisk, n.), *pješčenica* ‚mjesto s pijeskom koje stvara voda svo-

jim protokom' (Piščenica, Piščevinice, o., v., Piščevača, o., v.), *stup* ‚kamen, hrid' (Stupi), *kremen* ‚tvrdi kamen' (Kremenica, o.), *brus* ‚hrid, vrsta kamena' (Brus, o.), *stijena* (stina) ‚kamen' (Stinica, o.) *sedra* ‚kosi glatki kamen' (Sedrenik), *paklina* ‚vrsta smole, katran' (Pakline, o.).

1.4. Položaj tla: *sridine* (Srinjine, n., Sridovica, z.), *prisoje* (Prisoje, o.), *osoje* (Osoje n., z., Osojak, o.), *čelopek* ‚proplanak izložen suncu' (Čelopek, o., z.), *strane* (npr. brda, Strane o.), *umina* ‚kraj prema suncu s kojega brzo okopni snijeg' (Ume, z.?)

1.4.1. Položaj tla određen prefiksima:[27] *Po(d)strana* (n.), *Zakučac* (n.), *Po(d)sedrenik* (o.), *Zastinje* (o.), *Nugorje* (o.), *Sridosela* (n.), *Zavraca* (: vrata, o.) *Uzdol* (o.), *Podstinjak* (o.), *pročelak* ‚strana obrnuta suncu', *usput(n)ica* ‚strmi puteljak'.

2. Vode u kršu. Poljica su prilično bezvodno područje premda su optočena trima vodama. Prokapljivi krški vapnenac upija u sebe velike količine vode, a za jakih kiša obilje neapsorbirane vode slijeva se niz strme obronke, preplavi dolove i vrtače i stvara povremene potoke i kamenite jaruge. Za kišnih razdoblja javljaju se k tome brojni *vruljci, cjedila* (cidila), a uz ušća rijeka i na prostranijim krškim poljima *blato* i *bare.*[28] S obzirom na takva svojstva voda, zemljopisni termini u poljičkoj hidronimiji svrstavaju se u ove skupine.

2.1. izvorske vode: *rijeka* (rika) (Rika, n., v.), *vrelo* ‚izvor podzemne vode' (Vrilo, n., v., Vrioc, v.), *vrutak* (Vrutki, o., Vruljci, v., Vrutak, v.); *zvir* ‚izvor' (Zvirnjak, v.), *Piščenica* ‚mjesto gdje pišti voda i protokom stvara pijesak' (Pišćenica, v.), *kapine* ‚cjedila' (Kapine o.), *slap* ‚nagib riječnog korita kojim se obrušava voda' (Slap, v.), *skok* ‚više uzastopnih stepeničastih nagiba riječnog korita' (Skok, v.), *buk* ‚mjesto gdje voda pada bučeći (Buk, v.). U vezi s riječnim koritom treba navesti: *strane* (riječnog korita), *brijeg* (brig) ‚strme strane korita', *draga* ‚okomite strane korita', *pritoka* ‚voda koja pritječe većem koritu', *rukav* ‚odvojak veće vode', *brzica* ‚voda brzoga potoka', *vir* ‚vrtnja vode u riječnom koritu', *kolovaje* ‚umjetni dotok vode što tjera mlinsko kolo'. U vezi s nanosom koji nanese rijeka upotrebljavaju se: *nasutak, naplov, naplovina, splavnik,* koji čine *plovine* (Plovine, o.). Blagi pristup vodi u koritu rijeke zove se *slaz* i *slazišće,* a takvo mjesto na rijeci gdje silazi blago da se napoji *pojilišće.*

2.2. Protočne vode: *potok,*[29] *potočina* ‚presušeno korito potoka' (Potočine, v.), *rivaline* i *rivotine* ‚jaruge', *tokala* ‚strma jaruga', *vododerak* ‚vrsta jaruge'.

2.3. Stajaće vode: *vodenica* ‚izdubljeno mjesto gdje se pohranjuje voda', *lokva* ‚zbiralište vode' (Lokva, v., Lokvica, v.), *moča* ‚kaljužasto zemljište' (Moča, v., Moče, z., Močice, v.), *močila* ‚mokrina, zemlja oko kakva izvora' (Močila, n.), *blato* (Blato, n., Blata, n.), *jezerine* ‚oveće lokve' (Jezerine, n., o.), *bunjača* ‚voda u dubini zakrita velikim stijenama', *korito* ‚udubine u kamenu ili škripu s vodom, (Koritine, o., Koriće, o.), *naklo* ‚vlažno tlo, mokrina' (Naklice, n.), *studenac* ‚zdenac' (Studenci, n., v., Studenčine, v.), *lokanj* ‚omanja lokva' (Lokanjak, v.), *mlaka* ‚mjesto gdje voda pišti iz zemlje' (Mlake, v.), *ubal* ‚zbiralište vode sa cjedila' (Ubalac, v.), *bad* ‚duboki vlažni dolac' (Bađine, o.), *dunaj* ‚otvoren bunar' (Dunaj, z.).

3. More i obalni pojas. Sve donedavno Poljičani se nisu mnogo bavili morem. Opasnost od gusara i naslijeđene navike ratara i stočara odvraćale su ih od pomorsko-ribarskih zanimanja. Ta privrženost moru nije se razvila u onom

opsegu kako se mogla razviti s obzirom na geografske pogodnosti. To potvrđuje prilično oskudna zemljopisna nomenklatura vezana uz more i obalni pojas. Pored općih termina kao što su *more, otok, dubina, kraj, obala, rat, luka* postoje još manje uobičajeni: *plićavina, milo* ‚plićina s pijeskom', *prag* ili *sedra* ‚kamen u moru', *bad* 'plićavina i greben u moru' uz recentnije venecijanizme *mul* (: tal. molo) ‚gat', *porat* (tal. porto) ‚zatvoreni dio luke gdje pristaju brodovi', *punta* (tal. ponta) ‚rt' itd.

4. Obrada tla, stanovanje i drugi oblici materijalne kulture.

4.1. Vrsta zemlje: *tustica* ‚debela zemlja', *piskuja* i *piščina* ‚pješčano tlo', *bilajka* ‚bijela zemlja', *mulina* ‚prhasta zemlja', *gnjilača* ‚ilovača', *varica* 'prhasta crvenkasta zemlja', *prljužina* ‚tanka pjeskuja', *crnica* ‚zemlja s naplova', *crljenica* ‚crvena zemlja koja služi kao vezivni materijal pri gradnji',

4.2. Pošumljeni predjeli: *dubrava* ‚šumski predio' (Dubrava n.), *gvozd* ‚šuma' (Gvozd o.), *ljesa* (lisa), ‚šuma, opletena vrata' (Lisko, o.), *gaj* ‚uzgojna zajednička šuma' (Gajine), *ljut* ‚zagajeni krš' (Ljut, o.), *gorica* ‚mlada šuma' (Gorica), *čad* ‚teren pokriven šumom'[30] (Čadila n.) i opozitni termin *pliš* ‚ogoljelo područje' (Pliš, o.).

4.3. Karakteristike tla: *polje* (pȍje) karakteristične kraške površine među brdima pogodne za zemljoradnju (Pojanice, o., Pojice, o.), *njiva* ‚ravničasto obradivo zemljište' (Bila njiva), *luka* ‚zemljište uz rijeku ili u polju' (Luka, n., o., v.), *vlaka* ‚duga njiva' (Vlaka, o., Vlake, o.). Obični su i općepoznati nazivi: *oranica, sijanica, sinokoša, vinograd;* tu su još: *ledina* ‚ugar', *vrt* ‚bašča uz kuću za sadnju povrća' (Vrtine, z.), *podvornica* ‚okućnica', *natkuće* ‚vrt uz gornji zid kuće', *guvno* ‚vršilište', *noga* ‚okrajak polja', *lapkat* ‚zemljična mjera', *teg* ‚zemljište na koje se izgoni blago na pašu'.

Nazivi za pašnjake: *livada (grč.)* ‚travnjak, tratina' (Livada, n.), *múša* (rom.) ‚zajednički pašnjaci', *paškul* (tal.) ‚pašnjak' nisu hrvatskog porijekla.

4.4. Stvaranje tla: *krč* ‚posjekline u šumi radi dobivanja obradiva tla' (Krč, z.), *pripalj* ‚paležem dobiveno obradivo tlo' (Pripal, o.), *laz* ‚krčenje šume' (Bile laze, n., Lasca, o.); *pasika* (Paličine, n.), *sičine, sičišće* (Sičišće z.), dolaze također u istom značenju.

Termini *ždrib* i *ocik* (← osěkъ) sačuvali su starije značenje ‚posjed, imanje; baština dobivena ždrijebanjem ili ograđena usječenim pleterom'. To isto značenje sačuvalo se iz 12. stoljeća na sučelnom Braču u poznatom Povaljskom kartularu iz g. 1184 (1250).[31]

4.5. Putovi: *testa* ‚širok, utrven put', *staza* ‚puteljak uz proplanak', *oputina* ‚granak uskog puta', *isputišće* ‚put okolo kuće', *voz* ‚put kojim se vuče što, prijevoz'; (Vozišće, n.), *gonik* ‚put dovoljno širok za dva vola u jarmu', *usput(n)ica* ‚puteljak', *lukòvetica* ‚zavojit put'.

4.6. Međe i ograde: *mejaš* ‚seoski posjed' (Mejaš, o.), *ocik* ‚omeđen seoski kotar', *oklaj* ‚ograđeno zemljište' (Oklaj, o.), *grajenica* ‚granica' (Graenica, n., o.), *ograda* ‚ograđeni posjed' (Ograde, z.), *rina* ‚vrt opasan zidom', *zgon* ‚ograđena vrtača u kršu', *prizida* ‚međaš u ravnici', *obala* ‚zidani međaš pri strani', *meja* ‚zidani međaš nekoga posjeda' (Druga meja, n., Mejice, o.).

4.7. Nastambe: *selo* ‚naselje', *malica* ‚zaselak', *dvor* ‚zemljište oko kuće' (Dvori, n., Zadvarje, n., Podvorišće, n.), *privraće* ‚neograđeni dvor', *obor* ‚ograđeni dvor', *pridvorje* ‚mjesto nedaleko dvora', *bunja* 'presvođeno mjesto

za zdanje' (Bunja, n., v., z.), *stan, stanine* ‚pojate za blago u Mosoru' *zemunica* ‚poljska kućica'.

4.8. Utvrde: *grad* ‚utvrđenja zdanja' (Grad, n., Gradak, o., Gradac, n. Podgrađe, n.), *varoš* ‚naseobina uz grad' (Varoš, n.)[32] *gračina* ‚manja osamljena glavica' (Gračina, o.), *samograd* ‚oštra uzvisina okružena dolinama' (Samograd, o.), *gradina* ‚pretpovijesna utvrda na brdu' (Gradina, o.), *ostrog* ‚opkop' (Ostrog, o.), *gomela* ‚hrpa nabacana kamenja' (Suva gomela, o.), *stražišće* ‚mjesto na uzvisini za stražu, vidikovac' (Stražišće, o.), *poziralo* ‚vidikovac' (Poziralo, o.).

Termini romanskog postanja kao npr.: *polača* (: palatium) ‚poljska kućica', *mošuja* (mansio, -onis) ‚staja', *vrtine* (: hortus), *mirine* (: murus) ‚ruševni zidovi', *paškul* (tal. pascolo), *puč* (: puteus) ‚studenac' *grum* (: grūmum) ‚kamenje', *tarac* (tal. tarazzo) ‚zaravnjak', *muša* (usp. rum. moşie ‚posjed') ‚zajednička paša, itd. pokazuju da je ovaj kraj već od Romana bio priveden kulturi. Hrvati su, okoristivši se svim tekovinama materijalne kulture mediteranskog kruga, s poljodjelskim umijećem koje su donijeli sa sobom unaprijedili i razvili privrednu kulturu do zavidnog stupnja. Potkrepa za to indirektno je i bogata nomenklatura koju smo izložili s povijesnim i lingvističkim potvrdama njene starosti, što je vjeran pokazatelj valjana svjedočenja.

Ti termini važan su izvor za proučavanje jezika i vrijedne potvrde pojedinih jezičnih pojava koje su balzamirane u njima. Termini su vezani za određenu konfiguraciju tla, pa su značenja, a time i oblik, manje podložni promjenama. Termini su u isto vrijeme i suvremeni dijalekatski podaci koji čuvaju starije stanje od drugih dijalekatskih podataka. Oni također, pogotovu kada su zapisani u toponimima donjih Poljica, pokazuju pripadnost čakavskom dijalektu isključivo s ikavskim izgovorom jata. Čakavski akut prilično je čest; naročito u oprekama s homonimnim apelativima kojima daje distinktivno obilježje: *mĩr* ‚murus' ~ *mîr* ‚pax'; *krâj* ‚obala ~ *krāj* ‚rex'; oblik *mejãš, požãnj, gũvno, fošãl, kolãč, Omĩš* itd.

Praslavenski refleks *d'* daje u cijelim Poljicima *j: meja, grajenica,* ali *Podgrađe;* skup *skj, stj,* daje *šć: vozišće, Trišćenik.* Mnogi termini muškoga roda imaju kraće pluralne oblike: *kruzi, doci, krči,* a mnogi leksemi upotrebljavaju se pretežno na čakavskom području: *rat, guvno, gnjila, pliš.* Te osobine izrazite su značajke čakavskoga dijalekta.

Mnogi su termini u specifičnim uvjetima počeli označivati drukčiji geografski sadržaj. Odnos *Grad* ~ *Varoš* već smo naveli. Isto tako *selo* je u početku označivalo ‚fundus' i tek kasnije označuje ‚naselje', kada drugi termini uzimlju ta značenja: *stan, katun, kotar* i sl. *Oklaj/d* je imao isto značenje koje je u glagolu *oklasti* ‚sjeći' i označivao je prostor ograđen pleterom, a već 1205. g. označuje u splitskoj okolici ‚terra lapidibus circumcinta', jer je u kršu kamen zamijenio pleter. Isto je s *ocikom,* čiju osnovu prepoznajemo u glagolu *odsjeći.* Označivao je prvotno ‚ograđen prostor za stoku', a kasnije granice seoskih zemljišta. *Obala* je označivala ‚opkop, šanac', dakle zemljanu ogradu, a u kamenitim Poljicima ‚kamenom uzidanu (oni kažu: *zaobaljenu*) ogradu'. Staro značenje *obale* preuzeo je *ostrog* ‚opkop', ali je taj termin zasvjedočen samo u toponimiji.

Određen broj nekadašnjih termina zatro je svoja osnovna značenja i u Poljicima ih prepoznajemo tek po surogatnim značenjima. Tako je npr. nepo-

znato osnovno značenje *rta / rata* ‚vrh, uzvisina na sjecištu dolina', ali je odraz toga značenja sačuvan u metaforičkoj upotrebi *rat od opanka; ploka* od grč. apelativa ἄπλξ, πλκαςό označuje samo plosnati kamen kojim se pravi stupica za ptice, dok je *ploku* istisla mlađa inačica te osnove: *ploča; laz,* koji je značio prosjeklinu u šumi sačuvao se u terminu laza ‚ulaz u ograđeni posjed', *greb,* na primjer, nema više značenja ‚ukop, šanac', ali odraz toga značenja nalazimo u apel. *pogrebenica* ‚prut koji se ukopa na mjestu usahlog trsa da ondje ponikne'. *Gradac* znači danas i ‚malu hrpu bajama' u obliku utvrde, *žrny* u svom prvotnom značenju ‚kamen', od čega je toponim *Žrnovnica,* sačuvao se samo u mlinskom kamenu koji se pokreće rukama'. Značenje koje sadržava stari toponim *zatilje* od apel. *til* (тылъ) ‚stražnja strana' izgubilo se, ali je derivat toga značenja sačuvan u apel. *zatiljak. Luka* je npr. označivala prvotno ‚livadu uz rijeku', ali postepeno prelazi na ‚uvalu', tako je i *rt* postajao sve češće morfonim za ‚isturenu obalu u more' (*Dugi Rat, Mali Rat*), *potok* na ovom sušnom terenu označuje i običnu jarugu koja je većim dijelom godine bezvodna, *bok* je od ‚izbočine na obroncima brda, počeo označivati ‚morsku uvalu zaklonjenu takvim blokom'. Geografski pejzaž krša stran Hrvatima doseljenim sa sjevernih ravničarskih terena pružao je dovoljno prilika da razviju i pokažu invenciju u označivanju krških morfonima i da s već posjedovanim repertoarom nazivlja označe novi sadržaj.

Neki toponimi vezani na širem geografskom području istim geografskim sadržajem bez svake su sumnje u prošlosti imali terminološku vrijednost. Jedan od takvih je *dunaj* koji u krškom okolišu označuje ‚otvoreni bunar, vodu', i vjerojatno je ostatak iz vremena kada su naši preci na dunavskoj granici Dunavom poistovetili svaku vodu. Sličnu pojavu zabilježio sam u krškom predjelu Istre gdje potok nazivaju *sava.*

To je onda također geografski termin toga područja.

Kolizijom geografskih termina, naslijeđenih i stvorenih, nastaje katkad diferenciranje u geografskom sadržaju. Tako npr. u Poljicima su u upotrebi preuzeti termini *grum* (: lat. *grumum)* ‚hrpa kamenja' i *spila* (σπηλάιον) ‚udubina u kamenu' pored *peć* ‚hrid, kamen' i augmentativ *pećina* ‚udubina u kamenu' hrvatske provenijencije. Ta četiri apelativa dobila su četiri različita sadržaja: *peć* je prešla u apelative i označuje ‚krušnu peć', *grum* se zadržao u toponimiji, a *pećina* i *spila* razlikuju se otvorom na udubini u kamenu. Romanski apelativ *mucla* (lat. mutulus) ‚granični kamen' potvrđen je u Poljicima g. 1080, ali je kasnije potisnut od hrvatskog termina: *mejaš* koji je kasnije preuzeo značenje (u jednom dijelu Poljica) seoskog kotara (katastarske općine), pa su prvotno značenje nadomjestili *meja* i *granica.* Neki su apelativi kao na primjer *piščenica* i *piščina* dobili terminološku funkciju naslanjanjem na sadržaje dviju osnova: jednu nalazimo u glagolu *pišćati* (»Tu voda pišći«), a druga je u apelativu *pěskъ,* jer na tom mjestu obično kakav vrutak usitnjavanjem kamenja stvara pijesak. Tako je i *lokanj* nastao na križanju latinskog *lacuna* i hrv. *lokva.*

Mnogim se terminima, nakon što su sasvim prešli u toponimiju, zatrlo značenje, pa su došli pod udar pučke etimologije kao npr. *Gra'ot* (grohot ‚kamenito tlo') koji puk veže uz naziv trave gra(h)ovine. Iskrivljen je oblik i ovim toponimima nastalim od geografskih termina. *Neprivaj* (na privoj = ‚gorski prijevoj'), *Nart* (na rt), Bisk (pisk ‚pijesak' s poznatom promjenom *p* → *b* u

inicijalnom položaju), *ocik* (osijek), Zadvarje (dvorje — vrata). Ober ‚survaline' u vezi je s glagolom oboriti, ali je izmijenjen (o→ c) zbog češće upotrebljavanog *obora* ‚ograđeno dvorište', s kojim bi bio u koliziji.

Premda je ovaj prikaz geografske nomenklature u Poljicima daleko od toga da bude potpun, u njemu nalazimo nekoliko termina koji su u sebi sačuvali vrlo stara, specifična značenja za većinu kojih ne nalazimo drugdje ni u povijesnim dokumentima ni u suvremenoj nomenklaturi hrvatskog jezičnog područja: *zjatva* (usp. *zjati*) ‚ždrijelo, ušće, vrata' koju sam kao toponim zapisao još na Pelješcu; *ziralo, zirjak* ‚vidikovac', od osnove koja je u *zreti,* redovito su mjesto na uzvisinama i morfološkim oblikom odgovaraju terenu koji se drugdje zove *stražom, stražišćem* i *straževnikom,* odakle su vjerojatno motrilo na pokrete turskih trupa s jedne i gusarskih lađa s druge strane. ‚*Bunja*' označuje ‚presvođeno mjesto za zdanje', ali i ‚podzemnu nastambu'. Derivat toga značenja nalazimo u *bunjači,* kako se naziva ‚voda u dulibama'. *Lis* je ovdje i u Hercegovini potvrđen i u značenju ‚šume', *gvozd* sadržava to isto prastaro značenje danas već zaboravljeno, a *ljut* koji se obično odnosi na krš, označuje u Poljicima ‚zagajenu kršku površinu', a *plana* ‚neplodno kamenito tlo, pasište'. *Guvno* pored navedenog značenja ‚vršilište' označuje katkad, zbog važnosti mjesta, također seoski trg; to značenje ima u Poljicima i *trzan.* Razumljivo je što je u kršu mnogo takvih naziva u vezi s vodom, kao što su zaboravljeni termini *naklo* ‚mokrina' *moča* ‚natopljeno zemljište koje duže zadržava vlažnost', *mil* (mělь, od koje su osnove toponimi Milna na Braču, Hvaru i Visu),sitan pijesak', a u vezi s morem označuje također ‚plitko pješčano dno', *ubal* ‚mali vrutak, piščina', *studenac* (ekvivalent za rom. *puč* (← putens) ‚izvor, sabiralište vode', *ledenica* ‚duboka jama u Mosoru s ledom'. Kolika je važnost izvorske vode u kršu svjedoči donekle i opći naziv *živa voda* za razliku od *mrtve vode* koju sačinjava kišnica u mnogobrojnim bunarima i čatrnjama.

*

* *

Većina geografskih termina o kojima je ovdje bila riječ zasvjedočena je u toponimiji, i to već od najranijih potvrda. Ti termini bili su već u 11. stoljeću osnovni repertoar u stvaranju hrvatske toponimije i mikrotoponimije ovoga područja. To nije neobično i lako je objašnjivo. Naime, uzimanje geografskih termina za toponimiju određenoga jezika i određenoga područja jest najelementarniji i najstariji način toponimijske tvorbe. Za razliku od apelativa, kojima je za razumijevanje potreban određen kontekst, nazivi od geografskih termina individualiziraju i orijentiraju izravno na geografski objekt bez obzira na popratne obavijesti.

Semantika u toponimima drukčija je od one u apelativa: ne izaziva asocijacije, već naprotiv direktnim upućivanjem na objekt bogati toponimijski sadržaj.

Uopće se može reći da nomina topographica prolaze gotovo neutralan proces toponimizacije, za razliku od ostalih apelativa i apelativnih metafora, kod kojih je takav proces narušen. To je razlogom zašto je više od 80% termina potvrđeno u toponimima.[33]

Vrlo razvijen morfološki pejzaž, ovaj poljički naročito, treba radi označivanja pojedinih geografskih objekata, uvijek drukčijih oblika veličine i položaja, velik broj naziva. Administrativno organizirano područje, kakvo je bila Poljička župa, omogućuje da se toponimi zapišu, prihvate, ustale i postanu prepoznatljivi u širem okolišu od onog gdje nazivi nastaju proizvoljno i nekontrolirano mijenjaju svoj lik.

Geografskih termina uvijek je mnogo manje nego geografskih objekata, a kako su oni bili osnovom poljičke toponimije, od prvih potvrda do novijeg vremena, trebalo je da se morfološkim i tvorbenim postupkom nazivi dovedu u takav sustav, kojim će se izbjeći homonimija i omogućiti uspješna obavijest, tj. s ograničenim brojem nomina topographica označiti neograničen broj geografskih objekata.

U poljičkoj toponimiji, nastaloj od geograskih termina, nalazimo ove mogućnosti:

1. Leksičko-semantički način pri kojemu kao razlikovni dodaci služe
1.1. promjena roda: *Dol* m., gen. *Dola* (: *dol* f., gen. *doli*), *Pliš* — *Pliša* — *pliš* — *pliši* ...
1.2. promjena broja: *Kruzi, Stupi, Lise, Krči, Čadila, Mlake* ...
1.3. upotreba u kosom padežu: *Gata : gat,* gen. *gata* → *Gata,* n. pl. sr. r.
1.4. stvaranje novog sklonidbenog uzora: *priko* (adverb) — *Priko* g. *Prika* ...
2. Morfološki način, pri čemu razlikovni element dodan na nomina topographica može biti:
2.1. sufiks: selo: *Seoca, Selioc, Selašca; grad: Gradac, Gradak, Gradina* ...; *rat: Ratić, Ratak; kuk: Kučac, Kučišća, Kučine* ...
2.2. prefiks: *Pogreb, Zastine, Uzdol, Zavraca, Zaglav, Pripal* ...
2.3. prefiks i sufiks: *Poratak, Zakučac, Zadvarje, Pročelak, Podgrađe* ...
3. Sintaktički način, pri čemu se uz geografski termin koji označuje geografski objekt stavlja dodatak, po čemu se taj objekt razlikuje od drugih objekata koj imaju isti geografski termin. Ti dodaci mogu biti
3.1. prijedlozi: *Pod zjatva, Po(d)strana, Mart (Na rt), Ne privaj* (Na privoj) itd.
3.2. toponimijske sraslice s veznim vokalom *o: Samograd, Dvogrlja, Sridosela* ...
3.3. pridjev kao atribut s distinktivnom funkcijom: *Dugi Rat, Mali Rat, Veli rat, Ošlji rat, Pasji rat* ...

Tim se načinom određenim inventarom zemljopisnih termina umnogostručio broj toponima. Oni upravo tim tvorbenim postupcima omogućuju uspješno snalaženje u prostoru i precizno određuju svaki objekat, razlikujući ga u isto vrijeme od drugih objekata.

*

* *

Ako usporedimo prvi potvrđeni sloj zemljopisne nomenklature u Poljicima sa suvremenim stanjem, opažamo da se ta stara nomenklatura zadržala do danas dijelom u terminološkoj upotrebi, a dijelom u toponimima. Suvre-

mena nomenklatura svojim jezičnim značajkama i svojom zastupljenosti u drugim slavenskim jezicima[34] potvrđuje također starost, premda je izmakla zapisima u listinama, oporukama, kupoprodajnim ugovorima i ostalim povijesnim spomenicima onoga vremena s ovoga područja.

Nije na odmet spomenuti da u doba[35] nastanka Sumpetarskog kartulara i stoljeće kasnije[36] imamo vrlo bogatu geografsku nomenklaturu sučelice Poljicima na otoku Braču, koja — s obzirom na repertoar termina, na objekte koje označuju i na jezične karakteristike — pokazuju velike sličnosti s poljičkom. Tu je pojavu važno istaći jer upućuje na uzajamne veze i na iste probleme pri stvaranju hrvatske zemljopisne terminologije i toponimije. Da su se radijusi prepoznatljivosti pojedinih toponima protezali preko Bračkog kanala svjedoče, među ostalim, neki homonimni nazivi koji su se zbog toponimijske upotrebljivosti počeli razlikovati fonetskom crtom kao na primjer bračkí *Supetar* i njemu sučelice poljički *Sumpetar*, ili pak prijevodom. Tako poljički *Mutogras* (: mons grassus ‚debelo brdo'), potvrđen g. 1080, ima svoj pandan u bračkom *Tustom brigu* nad Sutivanom, vlasništvo splitskog priora Petra, zapisan i potvrđen u isto vrijeme kad i poljički Mutogras.

Tako nam poljička geografska nomenklatura pokazuje ne samo povezanost današnjeg stanja s prvim potvrdama starim gotovo devet stoljeća nego i s okolišnom toponimijom na dalmatinskim otocima, tj. jedinstvo i u vremenu i u prostoru.

To je važno polazište za dalja istraživanja.

ZAKLJUČAK: Vrijednost je izložene građe višestruka. Ovdje se, kako smo već rekli, javlja prvi put hrvatska zemljopisna nomenklatura u priličnom broju potvrda. Činjenica da termini u latinskom dokumentu romanskog posjednika imaju izrazito hrvatsko obilježje daje ovoj nomenklaturi posebno povijesno i lingvističko značenje. Kako svi potvrđeni termini Kartulara dolaze u toponimima — kojima treba mnogo vremena da ih okoliš prihvati i da postanu općepoznati s ustaljenim oblikom i definiranim geografskim objektom — neosporan je zaključak da je ta nomenklatura barem za stoljeće — dva starija.

Dolazak Hrvata sa sjevernih predjela na krški reljef dalmatinske obale, s izgledom i karakteristikama na koje oni nisu bili navikli, tražio je od njih brzu prilagodljivost. Za uspješno komuniciranje i snalaženje u prostoru trebalo je već zarana stvoriti ili prilagoditi već postojeću zemljopisnu nomenklaturu. Taj zadatak nije bio lak, a za Poljica pokazuje ove karakteristike:

a) oznake za vodu: Ovo prilično bezvodno područje pokazuje vrlo velik broj hidronima. To je razumljivo. Naziv ne nastaje po općim karakteristikama, nego po posebnostima čime se može istaći i razlikovati od okoliša. Važnost vode i njena rijetkost uvjetovali su da se označi svaki vrutak, vrelo, studenac, svaki kal, blato, naklo, moča, mlaka, sve to što je rijetko, a što je bilo od neobične važnosti u toj suhoj poljoprivredno-stočarskoj regiji.

b) oznake za more i obalu. Nenaviknuti moru i sprečavani gusarskim krstarenjem, Poljičani su bježali od obale gradeći svoje nastambe dalje od mora na proplancima Mosora. Zemljopisni termini koji se odnose na ovo područje izuzetno su siromašni.

c) oznake materijalne kulture. Hrvati su se našli u kraju okruženom jakim kulturnim središtima kakva je bila Salona, Split, Epetium i Omiš, a i u samom poljičkom primorju bilo je rimskih nastamba. Tako su oni već rano ušli u mediteranski krug koji se razlikovao od njihova po načinu života, obradi tla i kulturi stanovanja. Trebalo se prilagoditi kamenu, gradnji kamenom, novom oruđu i obradi drukčijeg tla i za sve to naći i prilagoditi izraze iz svoga jezičnog blaga.

Građa pokazuje da su se pri tome a) obilno koristili već postojećim repertoarom termina, jer te termine nalazimo i u drugih slavenskim naroda, b) da su funkcionalno upotrijebili nazive metaforičkog postanja koji su zbog jake predodžbene veze s geografskim objektom ubrzo postali sastavni dio geografske nomenklature i c) da su, pored od Romana naslijeđenih nomina geographica, uspješno kreirali nove termine koji su se ubrzo proširili okolišem, a koji su, koliko je danas poznato, neuobičajeni u drugim krajevima.

Utjecaj na uspješan razvitak geografske nomenklature u Poljicima imali su, kako smo istakli a) razvijeni oblici materijalne kulture u doba dolaska Hrvata, b) izrazito bogati geografski pejzaž i c) državnopravni ustroj »Poljičke državice« koja je u tom prilično zatvorenom regionu omogućila širenje termina i ustaljivanje njihova značenja.

Ovaj prikaz samo je uvid i uvod kroz tek odškrinut prozor jezičnog, posebno toponimijskog, blaga ovoga kraja. Poljicima se bezuvjetno ubrzo treba vratiti da bi se ova zanimljiva jezična građa otela zaboravu.

Bilješke

1. Arheološki podaci govore nam da su na mjestima današnjih naselja bila davna još predrimska obitavališta. Usp. istraživanja don Frane Bulića obavljena djelomično u njegovu Bullettinu: Oneum (Jesenice), Bul. 12, 1889, 145—152 Pituntium (Dubrava), Bul. 12, 1890, 145—150; Peguntium (Podstrana), 12, 1889, 153—154: Nereste (Jesenice) 16, 1893, 166. i 167; Peguntium (Srinjine), 24, 1901, 33—41, Epetium Stobreč) 30, 1906, 252. U spomenutom časopisu navode se arheološki nalazi na Mutograsu (Bullettino, 30, 1907, 145), u Jesenicama (ibid. 37, 1914, 102—104), u Podgrađu (ibid. 38, 1915, 32—36) na gradini Šutan (Seotovia), ibid. 30, 1907, 123—127, itd. Današnja hrvatska naselja predstavljaju kontinuum prastarih naseobina.
2. **Supetarski kartular** (Jura sancti Petri de Gomai), g. 1080, uredili i izdali V. Novak i P. Skok, *Djela JAZU*, knj. 43, Zagreb 1952, 314 pp + reprodukcije kartulara.
3. Ovaj termin potječe od istog predromanskog (ilirskog) korijena kao i *grič*. Zamjena *č/ž* nalazi se na primjer u tal. pridjevu *greggio* i *grezzo* 'neobrađen, grub'. Svi oblici izvode se iz predrom. *grediu* s refleksom *d → ž* (usp. *modiolu → → žmul* u Poljicima). Literatura o ovom terminu: P. Skok, *Slavistična revija*, III, 1950, str. 353; V. Vinja: *Rom .elementi u govoru i top. Korčule* (disertacija), Zgb. 1951; J. Schütz, *o. c.*, 34. i 91.
4. Polazna točka njegove reambulacije bila je u Jesenicama, zapravo u Sumpetru od posjeda bivšeg samostana sv. Petra Gumajskog, i to s istočne strane kod *Pasjega rta* (Pissi rit), pa prema *sv. Stjepanu*, crkvi iz 11. st., pa na *Mutogras* u *Podstrani* i na *Suhi most* u *Dujmovači*, zatim na *Prosik* u *Solinu*, onda *Gospin otok* i zemlje *Gospe od Otoka*, potom za *Bunje* zapadno od *Amfiteatra* u *Solinu*, pa na *Srinjine* i *Osić* u *Poljicima* i konačno *Labin*. V. L. Katić, *Reambulacija dobara splitskog nadbiskupa 1397. godine*, Starohrvatska prosvjeta, Zagreb 1965, s. III, sv. 4, 135—177.

5. *Grippe* u Splitu spominju se prvi put g. 1144 (*ad grippam que est iuxta agro in quo sunt petre que sclavonice brus nuncupantur*) od osnove *crepp- grepp-* 'litica'. Vidi P. Skok, »Slavistična revija«, III, 1950, str. 354.
6. Mnogi etimolozi dovode *škrapu* u vezu s alban. *karpe* 'stijena' (v. J. Schütz, o. c., 42. i 97), ali se može izvoditi od lat. deverbativne imenice *crepa* (:*crepare* 'raspuknuti se'). Vrlo je vjerojatno da ima isto ishodište kao i apel. *gripa*.
7. Romansko-dalm. apelativ *lau* (: lat. *labes*) označuje 'strmu stijenu', a vjerojatno je predrimskog postanja i u vezi s *lausa* i grč. λᾶας 'kamen'. Vidi P. Skok — V. Novak, *Supetarski kartular*, 1952, str. 290.
8. U to vrijeme sučelice na sjevernim bračkim padinama potvrđen je prijevod takva naziva u oporuci priora Petra, v. J. Stipišić, *Oporuka priora Petra*, »Zbornik Historijskog instituta JAZU«, II, 1952, 174.
9. P. Skok — V. Novak, *Sup. Kartular*, 1952, str. 286.
10. Vidi I. Rubić, *Poljica*, »Poljički zbornik«, I, 1968, 10; o Mosoru su pisali: S. Putar, *Što znači ime Mosor*, »Nada«, I, Split 1883, br. 5, str. 58; R. Ferri, *Mosor u svjetlu historije*, »Slobodna Dalmacija«, od 28. ožujka 1953.
11. *Peča* je zapisana u Povalj. kartularu 1185 (1250) na Braču, a poprilici u isto vrijeme (12. vijek) i na Bičevu 'pecia terre' (*Cod. dipl.*, II, 363). Po Skoku to je lat. izvedenica od kelt.-lat. *pettia* 'komad'. Vidi P. Skok, *Od koga naučiše...* str. 73.
12. Iz g. 1258, *Cod. dipl.*, V, 103.
13. Zanimljivo je spomenuti etnik za granični gradić *Omiš* koji već u Kartularu g. 1080. dolazi s hrvatskim sufiksom *-janin* u pl.: *Olmisanis* i u starom hrv. lokativu sg. *in Olmisi*. Ti lingvistički podaci nedvojbeno pokazuju da je taj romanski gradić u to doba napučen pretežno Hrvatima.
14. Prema Katiću, o. c., str. 152.
15. Toponim *Grljevac* odnosi se na potok, a izveden od apelativa grlo; potvrđen je kasnije kao prijevod rom. toponima *gorgaenae 'torrens u Bylaj'* kod Podstrane. Tu u blizini nalazi se potok *ripotin* (danas *Krpotin*) predromanskog porijekla od osnove *carpa* 'stijena', ali je već 1080, pohrvaćen.
16. Katić, o. c., 152.
17. *Zakon od rib*, čl. 87.
18. Od objavljenih radova nešto više građe može se naći u ovim raspravama:
J. Cvijić: *Srpsko-hrvatska terminologija i nomenklatura*, govori i članci III, Beograd, 1923;
O. Franck: *Studien zur serbokroatischen Ortsnamenkunde*, Leipzig 1932;
S. Kovačević: *Prilog geografskoj terminologiji*, »Naš jezik«, knj. VI, Beograd 1939, str. 114—125;
P. Skok: *Prilozi k ispitivanju srpskohrvatskih imena mjesta*, »Rad JAZU«, knj. 224, Zagreb 1921;
P. Skok: *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, I i II, Zagreb 1950;
M. Šenoa: *Prilozi za hrvatsku geografsku terminologiju*, »Nastavni vjesnik«, sv. IV. Zagreb 1896, 47—61.
19. Izd. *Deutsche Akademie der Wissenshaften zu Berlin* br. 10, Berlin 1957, 113 str. s registrom.
20. *Poljica, narodni život i običaji*, »Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena«, knj. 8, sv. 2, knj. IX, sv. 1. i 2, knj. X, sv. 1. i 2, Zagreb, 1903—1905.
21. Neke napomene dao mi je književnik Jozo Vrkić, Nakličanin, dobar poznavalac svoga kraja, pa mu ovdje izražavam svoju zahvalnost.
21.a Uz toponime koji su nastali od geografskih termina nalaze se oznake na kakve se tipove geografskih objekata odnose: *n.* = naselje, *o.* = (označuje) oblik kakvog predjela kojega je značenje sadržano u nazivu; *v.* — odnosi se na vode; *z.* — — na manje čestice (mikrotoponimija).
22. Čestota ovog toponima na kršu može navesti istraživače da ishodište vide u predrom, supstratu (v. *Pale* zaselak u Makarskoj i pećina u Poljicama) ili čak

vezu s balma/palma 'pećina'. Međutim *polica* (i pola) potvrđena je u svim slav. jezicima u značenju 'Bergvorsprung' (*Příručka slovanské toponomastiky*, II, 1964, str. 348), pa vjerojatno je i ovdje slav. porijekla.

23. Poljički statut spominje *Oblik sv. Jadre*, v. Arj. s. v. *oblik*.
24. P. Skok (*Romania*, 50, Pariz 1924, str. 200) dovodi ovaj apelativ u vezu s pred. rim. *balma 'pećina'* s promjenom početnog $b \rightarrow d$ zbog asocijacije u hrv. *dubok*, i promjenom kons. grupe — al — preko $lъ \rightarrow ļ$ u vokal *u*. Vidi također J. Schütz, o. c., str. 40. i 100, § 9.
25. Vidi P. Skok, »Slavistična revija«, III, 354.
26. P. Skok, »Zeitschrift für romanische Philologie«, 54, 478; — isti, »Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku«, I, 42; J. Schütz, o. c., 46.
27. Termini od kojih su sastavljeni nazivi navedeni su drugdje.
28. Frane Ivanišević, o. c., sv. 8, str. 198.
29. Mnogi potoci presuše većim dijelom godine.
30. *Čad* je kao apelativ potvrđen u značenju 'pokriven dlakom' tj. *kosmat*, a obje osnove vrlo su česte u toponimiji dalmatinskih otoka. Kako se *čad* (*čadila* i sl.) odnosi na terene obrasle šumom ili prekrite makijom, uvrštavam ga među termine, premda njegova terminološka upotrebljivost u suvremenoj nomenklaturi nije potvrđena.
31. *Povaljska listina*, hrvatska ćirilska listina iz g. 1184. sačuvana u prijepisu iz g. 1250. Čuva se u Župnom uredu u Pučišćima.
32. *Varoš* je u doba gradova-utvrda bio kmetsko naselje izvan zidina, usp. *Varoš* u Splitu, a takvih toponima ima vrlo mnogo za dijelove izvan utvrđenih naselja u srednjoj Dalmaciji. S vremenom je grad počeo označivati naselje u širem smislu, pa je *varoš* kao termin nestao iz upotrebe u ovim krajevima.
33. Budući da su toponimi orijentirani na geografski objekat, koji treba identificirati i diferencirati od ostalih objekata, a ne na unutrašnji stvarni sadržaj, događa se često da sadržaj sve više blijedi i sasvim utrne. Procesom toponimizacije geografskih termina zatrlo se njihovo značenje i mnogi su nestali iz upotrebe. Toponimi su jedini svjedoci njihova nekadašnjeg postojanja. Istovrsnost geografskih objekata i njihove karakteristike pomažu nam odgonetnuti značenja. S vremenom su se karakteristike pojedinih geografskih objekata mijenjale: nekadašnja golet (pliš) mogla je biti pošumljena, potok presušen, mokrina isušena i sl. Dogodilo se da su s vremenom nastali na određenom području novi tipovi objekata: naselja, luke, grobišta i sl. koji su svojim izgledom potisnuli značenje geografskih termina, koji su postali topički znak bez prava etimološkog sadržaja (: Dubrava, Naklice, Priko, Zatilje, Krug, Račevac itd.). Ti podaci pobuđuju znanstveno zanimanje izvan jezične znanosti.
34. Vidi Vl. Šmilauer, *Příručka slovanské toponomastiky*, I, A—L, Prag 1963, 266 str.; II, M—Ž, Prag 1964, 267—338.
35. *Oporuka priora Petra*, v. bilj. br. 8.
36. *Povaljska listina* v. bilj. br. 31.

OLGA NEDELJKOVIĆ

O ISPRAVI KNEZA BREČKA KAO SPOMENIKU JEZIČNE PROŠLOSTI NA BRAČU

Poslije podrobne analize sadržaja koju je dao za Povaljsku listinu povjesničar našeg benediktinskog redovništva Ivan Ostojić,[1] i nakon temeljitog paleografskog i jezičnog proučavanja ovog spomenika od Josipa Vrane,[2] bojim se da bi s moje strane možda bila prevelika smjelost postaviti pitanje novog studija istog problema. Međutim, nova gledišta i hipoteze iznesene u radu J. Vrane i u polemici I. Ostojića s Valentinom Putancem,[3] kako u odnosu na jezičnu stranu problema, tako i na mjesto ovog povijesno-pravnog spomenika u južnoslavenskoj diplomatici, a pogotovu posebno naglašeno kulturno i povijesno značenje ovog spomenika, ne samo daju pravo nego i zahtijevaju sažimanje spoznaja koje možemo smatrati utvrđenima i dalje produbljivanje studija, kao što je to i sam I. Ostojić naglasio u svome odgovoru na članak dra V. Putanca. Moje zanimanje za ovu listinu osobito je potaknuto njezinom vezom s drugim čuvenim povaljskim spomenikom — ćirilskim natpisom kneza Brečka na pragu benediktinske opatije sv. Ivana. Taj natpis privukao je moju pažnju po svojoj povezanosti sa cjelokupnim kompleksom južnoslavenskih epigrafskih spomenika na Balkanu do kraja XII vijeka, koji pružaju dragocjenu građu, kako s kronološkog gledišta, tako i s prostorno-dijalekatskog, za provjeravanje, revidiranje i preciziranje naših predodžbi o tzv. staroslavenskom kanonu.[4]

Isprava u koju je uključen prijepis Brečkove listine, predstavlja službeni izvod iz starih samostanskih dokumenata o posjedima koje je opatija stekla počevši od svog postanka do sredine XIII vijeka. Razlog sastavljanja ovog dokumenta bio je u tome što je god. 1240. otok Brač prešao pod vlast Splita i opatija je htjela da joj nova vlast potvrdi njena prava na njezina stara imanja. Prvi navedeni akt ovdje je autentičan prijepis cjelokupne Brečkove isprave iz 1184. god.; drugi — ispisi iz samostanskog kartulara o kasnijim tečevinama, dobivenim poklonima ili kupnjom.[5] Miho Barada je svojedobno označio ovaj spomenik kao kartular,[6] iako on ne predstavlja kartular u pravom smislu, pa ni njegovu kopiju, ako pojedini stavovi nisu autentični prijepisi, već samo prepričavanje službenih zapisa. Josip Vrana je ostao na nazivu kartulara. V. Putanec je predložio da se dokumenat nazove reambulacija. To je opravdano odbio Ostojić, budući da to nije »obilazak nekoga posjeda i utvrđivanje njegovih granica na samom mjestu«,[7] već je predložio prikladniji termin rekapitulacije.

U odnosu na kulturnopovijesno značenje Povaljske listine J. Vrana kaže da je to »najstariji hrvatski ćirilski spomenik s područja srednje Dalmacije«; da je isprava kneza Brečka iz god. 1184. na kojoj je bio zasnovan Povaljski

kartular, »bila po svoj prilici pisana ćirilicom«; kako iz istog vremena, tj. iz kraja XII ili iz početka XIII vijeka potječe i ćirilski Povaljski natpis, »može se s punim pravom zaključiti da su se u to vrijeme na otoku Braču i svjetovne vlasti i crkvene ustanove u javnim poslovima služile ćirilicom«, kao što je to bilo i na susjednom kopnu, tj. u Makarskoj i Omiškoj krajini, pa sigurno i u Poljicima (str. 201). Za upotrebu ćirilice u XII—XIII vijeku baš u benediktinskom samostanu Ostojić kaže: »Ništa ne smeta što su povaljski benediktinci upotrebljavali u starije vrijeme ćirilicu, jer su se njome služili i drugi pripadnici rimskog obreda, npr. u Ravnim kotarima davno prije migracija uzrokovanih turskim najezdama, i bosančicom u Poljicima sve do XIX stoljeća«.[8]

Sadržaj ove rekapitulacije pravnih podataka iz samostanskog kartulara, koji obuhvaćaju vremenski razmak od 66 godina, Ostojić je podijelio u 4 dijela: a) r. 1—13 — Brečkova odluka iz god. 1184. s potvrdama slijedećih knezova Sebenje i Miroslava; b) r. 13—27 — darivanja Smolčevo, Porugino i Vladinjino; c) r . 27—40 — kupnje opata Ratka i darivanja Marijino, Draginjino i Vukonje Petreševića; d) r. 40—52 — rekapitulacija samostanskih posjeda s potvrdom kneza Krnje, potvrda svjedoka Blaža i ovjera kanonika Ivana iz god. 1250. S genetičkog stajališta Vrana je podijelio listinu na 3 dijela: a) ono što je u Povaljski kartular bilo uneseno za vrijeme opata Ratka (r. 1—33); b) ono što je u kartular uneseno za vrijeme Ratkovih nasljednika (r. 33—48); c) potvrda svjedoka Blaža i ovjerovljenje kanonika Ivana (r. 48—52). »Prvi dio Povaljskog kartulara mogao je biti napisan odjednom u vrijeme opata Ratka, i to pismom kojim nisu morali biti pisani potonji podaci drugoga dijela. U tom dijelu kartulara kanonik Ivan mogao je naići na neke grafijske, a možda i jezičke pojave koje su bile različite od onih u drugom dijelu kartulara. On je u svakom slučaju pišući prva dva dijela listine, tj. prepisujući tekst Povaljskog kartulara morao tražiti neko kompromisno rješenje između grafije pisara predloška i svoje lične grafije, koja je do punog izražaja mogla doći tek u trećem dijelu Povaljske listine.«[9]

U odjeljku posvećenom paleografskoj analizi Vrana uspoređuje listinu u prvom redu s Povaljskim natpisom i dolazi do zaključka, »da su se povaljski benediktinci uistinu služili ćirilicom, ali ne u prepisivanju crkvenih, a napose liturgijskih knjiga, nego samo u pisanju isprava« (str. 206). S druge strane, on karakterizira pismo listine kao »kancelarijski ustav« tipa zapadne ćirilice koja je u to vrijeme bila u upotrebi na teritoriju srednje Dalmacije i susjednih područja — Bosne, Zahumlja i Travunje. Napose uspoređenje s pismom Kulinova ugovora s Dubrovnikom, Ninoslavove isprave iz god. 1234., lista Đure Kačića iz 1276. i lista Popovske općine iz XIII vijeka dovodi ga do zaključka da se u listini »ne opaža utjecaj latinice na oblikovanje pojedinih ćirilskih slova, pa tako pismo Povaljske listine pruža opći dojam uglatog ćirilskog pisma, pisanog vještom i ispisanom rukom koja je prošla dobru ćirilsku školu s prilično ustaljenim tradicijama« (str. 209). Nasuprot tome grafija Povaljske listine već je »na prvi pogled nejedinstvena, neustaljena i nedosljedna« te nameće pitanje je li to »grafija predloška ili ujedno i lična grafija kanonika Ivana«, kao i pitanje utjecaja kakve druge grafije »ćirilske i latinske, koja se razlikuje od osnovne grafije kanonika Ivana i pisara njegova predloška« (str. 209).

Pri jezičnoj analizi spomenika Vrana se ne zaustavlja posebno na ispravi kneza Brečka, već razmatra napose samo dva grafijska sustava — a) Ivanovih ispisa iz kartulara i b) tekst Ivanova ovjerovljenja iz god. 1250., koji predstavlja njegovu ličnu grafiju, koja se opet nalazi pod utjecajem grafija kartulara. U odnosu na ovu posljednju i Vrana, i Putanec, a i Ostojić ne posežu za razlučivanjem eventualnih kronoloških, dijalekatskih slojeva, čime se s metodološkog gledišta zanemaruje dijakronijski aspekt pri tumačenju jezičkih osobitosti ovog spomenika. Mi smatramo da je ipak moguće iz kompromisno-sintetičkog sloja rekapitulacije kartulara izvući prvobitnu grafiju i jezik najstarijeg sloja — Brečkove listine iz god. 1184., sinkrone Povaljskom natpisu, i da usporedba tog sloja s ličnim pravopisom kanonika Ivana može baciti stanovitu svjetlost i na grafiju drugog dijela listine — Ivanovog prepričaavnja podataka iz kartulara. Baš stoga što je Brečkova isprava citirana u cjelini, a ostali podaci predstavljaju Ivanovo prepričavanje, drugi dio listine u odnosu na grafiju treba da bude tjesnije povezan za Ivanov treći dio nego za Brečkovu listinu, iako je Ivan i na njoj ostavio jake tragove svoje grafije.

Morat ćemo poći od najmlađeg, posljednjeg grafijskog sloja, od pravopisa kanonika Ivana, koji nalazimo u njegovom zaključnom stavu, i koji je, kako kaže Vrana, bio dosta ujednačen. »Glasovna skupina *ja* piše se u trećem dijelu Povaljske listine slovom ѣ (u primjeru *ě* 50), a glasovna skupina *ъje* slovima иє (u primjerima *povelenie* 50, *molenie* 51, *zlameniemъ* 52), kako je to bio običaj ne samo u tadašnjim glagoljskim nego i ćirilskim i latinskim spomenicima. Iz primjera *povelenie, molenie,* vidi se također da se glasovna skupina *ļe* piše лє. Glasovna skupina *ńe* piše se иє (u primjeru *gospodъne* 50), ali pored toga i ннє (u primjeru *ioanie* = *ioańe* 51) i нiє (u primjeru *čeprenje* 51). Slovo ъI dolazi u stranoj riječi *kanunykъ* 50, ali se mjesto njega piše и u primjerima *huarъski* 50, *tisušta* 52 i *prъvi* 52. Poluvokal se piše dosta pravilno ne samo na kraju nego i u sredini riječi, i to u primjerima *pisъcь* 50, *huarъski* 50, *huarъskoga* 50, *gospodъne* 50, *sudъca* 51, *učъnimъ* 51, *rožьstva* 52, *petъdesetъ* 52, *prъvi* 52, a izostavljen je u riječima *čto* 52, *knigu* 52, *dvi sti* 52. Sličnih primjera izostavljanja poluvokala imamo i u drugim ćirilskim ispravama onoga vremena. Utjecaj latinske kulture vidi se u pisanju ρє mj. ρь u spomenutom primjeru *čeprenje,* ѕ mjesto В u spomenutim primjerima *huarъski, huarъskoga* i ψ mj. ж u primjeru *prisešenъ* 50, a utjecaj grafija srpskih ćirilskih isprava u piasnju slova іє u spomenutom primjeru *čeprenje.* Iz tih nekoliko odstupanja vidi se da kanonik Ivan usprkos dobru poznavanju ćiriskog pisma nije dosljedno pisao grafijom tadašnjih ćirilskih isprava sa zapadnoga područja.«[10] Nije teško primijetiti da se sve navedene posebnosti Ivanova pravopisa koje je Vrana utvrdio javljaju i u drugom dijelu listine, iako je ovdje neizbježna činjenica i utjecaja originalnih zapisa u kartularu.

Što se tiče tumačenja navedenih osobitosti, naime utjecaja uobičajene latiničke grafije hrvatskih riječi u latinskim tekstovima, mislim da su mogu dopustiti i neka druga tumačenja. Tako u odnosu na primjer *čeprenje* 51 mj. *čeprъnje* može se pretpostaviti i vjerojatnost lokalne dijalekatske vokalizacije (isp. *Hraneca* 27 mj. *Hranьca).* Isti refleks *e* zatičemo i na Povaljskom pragu — *čestьnikъ* mj. *čьstьnikъ.* Također nije isključeno da je kanonik Ivan

neke od navedenih osobitosti mogao unijeti neposredno iz svog splitskog, dalmatinsko-romanskog govora, kao npr. *š* mj. *ž*: *prisešenъ* 50 mj. *prisežen*ъ (isp. *niše* 36 mj. *niže*). Što se tiče utjecaja latiniteta (na čemu ćemo se morati zadržati kasnije), Vrana naročito ističe zamjenu *vъ* sa *u* u riječi *huarъski* 50, *huarъskoga* 50 < *hvarъski, hvarъskoga*. Potpuno je prirodno pretpostaviti utjecaj latinske grafije u riječi *Paulahъ* 34 — *pavъlahъ* 4, 39, 41 u vezi s lat. imenom *Paulus*. Ali što se tiče drugih, hrvatskih riječi, treba reći da se primjeri tipa *huarъski* susreću i u prvom i u drugom dijelu listine, te bi se u njima mogao pretpostaviti i ustaljeni lokalni izgovor sa *u* : isp. *usa* 14, *usu* 31, *pohuali* 10, 14 i sl.

Iako je kanonik Ivan u sredini XIII vijeka ostavio tragove svog izgovora u grafiji i prvog pravnog akta, Brečkove isprave iz god. 1184, ipak tih tragova mora biti znatno manje nego u ostalim ispisima iz kartulara. Nastojeći da ispod tog Ivanova sloja rekonstruiramo u osnovnim crtama prvobitni pravopisni sistem Brečkove isprave, moramo pri tome voditi posebnog računa o vjerojatnim analogijama s pravopisom Brečkova Povaljskog natpisa.

U pogledu *jera* i *jora* u natpisu na pragu, unatoč tvrđenju Vrane, nesumnjivo postoje oba znaka. Nije uvijek lako odrediti na pojedinim mjestima da li je jedan ili drugi — zbog vrlo kratko zavinutog pretpoteza, ali se potpuno jasno ъ (jor) vidi na kraju riječi *(sъ)zdahъ* i u *sъě*, dok je ь (jer) nesumnjivo u *čestьnikъ* kao i u sastavnom dijelu ьI (jery). Međutim, kao što smo pokazali u našem članku o poluglasima u južnoslavenskoj epigrafici,[11] njihovo miješanje i neetimološka upotreba svjedoče da su oni prestali biti posebni fonemi u vokalskom sustavu Brečkova govora. Ta tvrdnja, koja se s velikom sigurnošću izvodi iz Povaljskog natpisa, prirodno nas upućuje na traganje za istim pojavama u sinkronom pravnom spomeniku, Brečkovoj ispravi, makar je ona i sačuvana u prijepisu načinjenom 66 godina iza toga. Upotreba samo ь (jera) u prijepisu god. 1250. u stvari konstatira isto stanje samo već s normaliziranom grafijskom normom XIII stoljeća.

Redukciju zatičemo samo u apsolutno slaboj poziciji: *sto* (broj) 1, *knezъ* 2, 8, *vsi* 3, 5, *knezem(ъ)* 4, *kneže* 5,7. Uglavnom svi ovi primjeri mogu pripadati Brečku, koji je u svome natpisu ispustio poluglas u riječi *knezъ*. Ovu vrstu redukcije zatičemo u čitavom nizu primjera u II dijelu, a i u tekstu samog kanonika Ivana, što znači da je proces otpočeo još u Brečkovo doba, ali da je imao postupni tok razvitka i prema cjelokupnim podacima isprave stanje redukcije nije se bitno izmijenilo tokom tih 66 godina, osim što se vjerojatno povećala brojnost primjera s ispuštenim jerom. Specijalnih primjera s izvršenom odnosno neizvršenom vokalizacijom Brečkova isprava ne pruža, a sudeći po minimalnom stupnju redukcije poluglasova, i primjeri vokalizacije morali bi biti prilično rijetki. To pokazuju i ostali dijelovi listine (*Hraneca* 27, *Čeprenje* 51).

Mada sam natpis ne sadržava nijedan primjer *sekundarnog, umetnutog jera*, odnosno jora, što bi imalo svoje opravdanje u sadržinskoj kratkoći natpisa i u težnji klesara da eliminira svako suvišno slovo nepotrebno za razumijevanje smisla, ipak morala bi se pretpostaviti prisutnost usporednog procesa — tendencije ka uklanjanju svih suglasničkih skupina i maksimalnom povećanju slogovnog vokalizma, što je prouzrokovalo u ovom razdoblju po-

javu tzv. sekundarnih poluglasova, koji su, sa svoje strane, opet uzrokovali definitivno gubljenje poluglasova iz fonološkog sustava.[12] U Brečkovoj ispravi to potvrđuju dva primjera sa sekundarnim jerom: *osъmъdesetъ* 1 i *esъmъ* 6, iako nije isključeno da ih je unio i mlađi prepisivač. U drugom dijelu Povaljske listine sekundarne jerove srećemo najčešće uz likvide *r* i *l*: *sъmъrъkovi* 13, *vъrъha* 36, 39, *vьlьkovьštinu* 39 i *vlьkohъna* 39, *zъrъčkъ* 20, što se, istina, može objasniti i kontaminacijom starijeg pravopisa (likvida + ъ) i mlađeg Ivanova (ъ + likvida).

U Brečkovoj ispravi nalazi se razmjerno više slučajeva gdje se još čuva ьI (jery). Ako izuzmemo oblike glagola *byti* (17 primjera, u kojima se jery dosljedno čuva u čitavoj listini), onda još uvijek imamo 12 slučajeva sa *y* u Brečkovoj ispravi, *bely* 2, *spily* 9, *mlatьby* 4, *bračьsky* 4, *hvarьsky* 4, *vy* 6 bis, 7, *prošteny* 8, *dragyšьnъ* 9, *vyše* 9, kao i pogrešno *ty* 3, prema svega dva primjera u ostalim odlomcima teksta, što očito govori da *y* potječe iz starijeg ortografskog sloja. Primjeri zamjene *y* sa *i* najprije treba pripisati potonjem prepisivaču: *mikuli* 2, *haurьskimъ* 2, *bračьskimъ* 2, *slišalъ* 6.

Grafijsko dvojstvo *ъe* i *ie* u Brečkovoj ispravi u primjerima *sъe* 8, *tъe* 8 (što ima svoju analogiju u Povaljskom natpisu u obliku *sъě vrata)* naporedo s *sie* 6 uobičajeno je još u staroslavenskim spomenicima. Ipak nesumnjivo je da grafija — *ъe* pripada knezu Brečku, kod Ivana prevladava uglavnom *ie*.

Što se tiče grupe *ia* u primjeru *roštenia* 1, teško bi je bilo pripisati Brečku. Sudeći po upotrebi *ě* u njegovu natpisu na pragu (*ězъ, radoně, sъě*) trebalo bi pretpostaviti oblik sa *iě*, naime, *roštenič* (odnosno *roždenič*). Po Vrani pisanje *ia* »očito je došlo pod utjecajem latiničke grafije, jer su se u tadašnjim latinskim spomenicima s područja srednje Dalmacije, tako npr. u Supetarskom kartularu iz kraja XI stoljeća, u domaćim riječima glasovne skupine *ja, ъja, ija* pisale *ia* bez ikakve razlike.«[13] Ovo je možda lakše prihvatiti kad se radi o vlastitim imenima kao npr. *maria* 33, 35, 37, ili prezimenima kao npr. *kordianištъ* 16, 26. S druge strane, nedosljednost u pisanju ćirilske ligature ꙗ Vrana tumači kao prodiranje utjecaja srpskog ćirilskog pravopisa, dovodeći to u vezu sa ispravama Nemanje i njegovih nasljednika Splićanima (str. 211). Tako bi oblici *sudъja* 3 i *kraja* 2 u Brečkovoj ispravi pripadali po svoj prilici kanoniku Ivanu. Navedeni paralelizam grafija *ia* — ѣꙗ sugerira Vrani zaključak: »Tako je pod utjecajem latiničke i srpske ćirilske grafije iz temelja pokoleban osnovni način pisanja glasovnih skupina *ja* (*ъja, ija*), *ļa, ńa*« (str. 211). Ipak na kraju istog pasusa Vrana smatra za potrebno naglasiti: »ali takvih primjera, u kojima se glasovna skupina *ja* u sredini riječi iza vokala piše slovom *a*, ima već u najstarijim staroslavenskim spomenicima«.

Vokalno *ŗ* i *ļ* predstavljeni su u Brečkovoj ispravi prema uobičajenoj staroslavenskoj normi, tj. *likvida* + *ъ*, npr. *prъvošъ* 3, 8, *prъvoslavъ* 3, *plъkъ* 4, *drъžite* 7—8, dok se u ostalim dijelovima listine već javlja odstupanje, odnosno imamo *ъ* + *likvida*, kao npr. *sъmъrti* 13, *dьlgi* 17, *vьlkovi* 27, *mъrčъko* 33, *vъrha* 44, *čъrnehъ* 38, *čъrneha* 47, *sъrdanъ* 48, *vьlčiništъ* 48, koji nesumnjivo pripadaju drugom mlađem sloju, najvjerojatnije kanoniku Ivanu. Usprkos tome što je Ivan prilikom ispisivanja podataka iz kartulara unosio u njih svoju grafiju, ipak tragovi prvobitne grafije još su dosta jaki. Moramo naročito podvući ovu činjenicu baš u odnosu na pitanje sonantnog *r, l:* usporedo sa 9 pri-

mjera tipa *ъ* + *likvida*, koje navodi Vrana, on prešućuje da postoje 15 primjera s obrnutim pisanjem *likvida* + *ъ*: *četvrьtь* 27 bis, *prьvoslavь* 28, 48, *četvrьti* 28, *hlьmьčani* 29, *prьstavьštinu* 31, *dlьgoništь* 32, *četvrьtu* 34, *četvrьtu* 34, *brьdo* 43, *vrьha* 45, *sьmrьtь* 46, *krьne* 47, *prьvi* 52. Ti primjeri drugog tipa nedvojbeno dokazuju da je grafijsko prikazivanje sonatnog *r, l* u predlošku listine odgovaralo staroslavenskoj ortografskoj normi. Pretpostavljam da je Ivan odstupio od nje (osim *prьvi* 52 u datumu), kao što je uopće napustio staroslavensku književnu tradiciju i arhaični, još samo pravopisni kalup u čitavom nizu slučajeva. Samo s tog aspekta može biti shvaćeno prisanje *ъr, ъl*, što je vjerojatno bilo bliže izgovoru vokalnih *r, l* u govoru kanonika Ivana. Podsjetit ću na paralelne primjere koje sam konstatirala u epigrafici: »ne samo na istočnom, već i na zapadnom području Balkanskog poluotoka zatičemo odstupanje u pisanju ovih grupa od tipične staroslavenske norme. Tako je u Humačkoj ploči u vlastitom imenu *Ukъrsmirъ* zastupljena grupa *ъr;* u natpisu Pavla Hartofilaksa nalazimo grupu *ъr* u riječi *cъrky*, a u tekstu Kaligrafskih keramičkih pločica grupu *ъl* u mьlčim (.), pa je čak ista grupa upotrijebljena i na mjestu očekivane općeslavenske grupe *lъ* u primjeru... *pьltьsk-*... Posljednji primjer ima začudo svoju potvrdu i u *pьlti*, obliku posvjedočenom u rukopisnom jednojerovom spomeniku — Makedonskom ćirilskom listiću, jedinom do danas spomeniku staroslavenskog doba koji dosljedno upotrebljava grupe *ъr* i *ъl* (*vъrhъ, dъrzostiǫ, dъrzъ, gъrdъ* i *dъlъžaje*, gdje se već razvija i vokalni elemenat iza *l*).[14]

Interesantna je pojava alternacije *v* i *u*, zastupljena ne baš ujednačeno u svim dijelovima isprave. Jedan jedini slučaj sa *u* u Brečkovoj ispravi — *huarьskimъ* prema naporednom *hvarьsky* (2 puta) i u *Pavlahъ* — upozoravao bi na to da je *v* pripadalo pravopisnom sistemu kneza Brečka, i da je *u* kasnija pravopisna, a možda i dijalekatska inovacija, koja bi, sudeći po primjerima u tekstu samog kanonika Ivana — *huarьski* i *huarьskoga* —, pripadala ovome posljednjem prepisivaču, iako su tu fonetsku crtu mogli unijeti djelomično i neki od Ivanovih prethodnika. (Usp. gore u odlomku o grafiji kanonika Ivana.)

Čitav niz drugih fonetskih crta, koje se mogu utvrditi na osnovi kolebanja odnosno grafijskog dvojstva pojedinih istovjetnih oblika, upućuje također na prisutnost dvaju jezičnih (dijalekatskih) slojeva, što ne znači da dalja minuciozna analiza ne bi otkrila i nekoliko takvih slojeva.

Tako npr. ispuštanje tzv. l-epenthenicuma u riječi *zeme* (1 put) u Brečkovoj ispravi uz običnije *zemle* (2 puta) s l-epentheticumom (oblik koji se javlja nekoliko puta i u drugim odlomcima Povaljske listine) upućuje na to da je prvi navedeni oblik *zeme* unio neki od posljednjih prepisivača cijelog teksta, najvjerojatnije kanonik Ivan. U svakom slučaju l-epentheticum je bilo zastupljeno u Brečkovom pravopisu: to potvrđuje i njegov natpis na pragu s oblikom *zemle*. U istom smislu i oblik *kraja* m. očekivanog *kralja* u tekstu Brečkovog pravnog akta treba tretirati kao mlađi.

Dvojstvo oblika — *roštenia* u Brečkovoj ispravi i *rožьstva* u potvrdi kanonika Ivana — upućuje osobito s fonetskog gledišta na prisutnost dvaju jezičnih slojeva. U ligaturi *št* krije se drukčiji refleks od glasa *ž* (oba stoje na mjestu praslavenske grupe *dj*), odnosno grupa *žd*. Kako oblik *roštenie* odmah

izaziva asocijaciju s korijenom *rost, rosti*, vrlo je teško pretpostaviti da bi slavenska kancelarija zamijenila u stereotipnoj formuli početka kršćanske ere riječ *roždenije* izrazom koji govori o *rastu* Kristovu. Prema tome u obliku *roštenie* možemo pretpostaviti ili omašku pisara koji je mjesto ćirilskog slova ѱ napisao drugo tropotezno slovo ѫ ili pripisati ovaj oblik utjecaju govorne sredine koja je imala tendenciju k pretvaranju zvučnih glasova i grupa u bezvučne; isp. *niše* 36 mj. *niže, presešenъ* mj. *priseženъ, Sečevo Sečeva* 45 mj. *Zečevo, Rogosnica* 15 mj. *Rogoznica, Rasdoli* 20 mj. *Razdoli*. Što se tiče dvojstva oblika *roždenije* i *rožьstva*, oni upućuju na različite kancelarijske formulare, tj. na razne tradicije. Oblik *rožьstva* kod kanonika Ivana odgovara tradicionalnom obliku datiranja u bosanskim ispravama počevši od Kulinove povelje iz god. 1189. — *odъ rožděstva Hrьstova* (isp. jednom oblik *rošьtva* u »Glasniku Srp. uč. dr.« 23, str. 53). Oblik *roenie, porogenie* u bosanskoj kancelariji širi se od XIV st. (isp. odъ syna božiě běše minulo lětъ... *Šurmin*, Hrvatski spomenici, 80). O paralelnim formulama *rožděstva, rožьstva, rožastva* i roenie, poroenie, porogenie i sl. u Dubrovniku, bosanskoj, humskoj, raškoj i zetskoj kancelariji vidi kod St. Stanojevića: *Studije o srpskoj diplomatici*, XVII, Datiranje (Glas Srpske akademije, CXXXII, 1928, str. 29—57).

I oblik *prežde* 6 pripada nesumnjivo najstarijem pravopisnom sloju Brečkove isprave, posuđenom iz staroslavenskog ortografskog sustava kao čisto književna tradicija. Oblik *pree* 7 je kasnije unijet kao kronološki mlađi, ali živi oblik određene dijalekatske sredine.

Posebnu pažnju privlači problem paralelizma ekavizma i ikavizma u tekstu Povaljske listine, na kojem se specijalno zaustavljaju Vrana i Putanec. Primjeri *dvisti* 52 i *vidihъ* 52 nesumnjivo pokazuju da je govor Splićanina Ivana bio uveliko zahvaćen procesom ikavizma, iako u njegovom tekstu nailazimo i na 2 primjera ekavizma: *letъ* 52 i *meseca* 52. U Brečkovoj ispravi nema ni jednog primjera nemorfološkog ikavizma, a nema ih ni u čitavom drugom dijelu Povaljske listine. Slučajevi: *o zagoni* 35, *brezihъ* 39, *budite* 46, koje Vrana navodi kao primjere ikavizma u drugom dijelu listine, te *sъ vsimi nivami* 44 (Putanec, str. 109) i *sъ vьsimi svoimi* 47 — ne mogu se potpuno uzeti u obzir, jer se tu ikavizmi nalaze u nastavcima, u kojima je najlakše djelovala morfološka analogija, koja je veoma snažno nivelizirala sufiksalne oblike u razvitku deklinacije i konjugacije. Pri svemu tome nije isključeno da su i navedeni morfološki ikavizmi u drugom dijelu mogli ući u listinu pod perom prepisivača Ivana.

Ne ulazeći u problem evolucije ikavizma na terenu srednje Dalmacije, možemo prema tome konstatirati da se ikavizmi nalaze samo u tekstu kanonika Ivana iz sredine XIII stoljeća i da problem alternacije *e* — *i* u odnosu na čitavu listinu treba tretirati ne u smislu sinkronog kolebanja, već u smislu dijakronih slojeva. Međutim, za Povaljsku listinu bitan je sam problem ekavizma u odnosu na pojavu zamjene *ě* sa *e*. Tu u tekstu Brečkove isprave nalazimo: *leto* 1, *dedišti* 3, *zapustelъ* 6, *prežde* 6; u drugom dijelu listine: *dedištъ* 11, *beše* 12, 38, *človekъ* 13, *človeka* 45, *dedina* 13, *tehoemъ* 22, *negoemъ* 25, *svedokъ* 32, 40, *priben* 33, *smrečevikъ* 35, *ždrebe* 40, *nerezi* 42, *negodraže oseke* 44, *stepana* 47. Putanec promatra te slučajeve u svjetlosti zakona Jakubinskog.[15] Međutim, kao što je Skok ustanovio u odnosu na Supetarski kartular,

prijelaz *ě* > *e* u hrvatskim riječima odigrava se ne samo pred konsonantima *d, s, t* i *v* već i pred *g, k, h* i *nj*, kao i u »dočetku«, tj. »nezavisan je od konsonanata, koji dolaze iza njega i u dočetku«.[16] Golem broj pisanja *ě* mj. *e* (22), kao i brojni obrnuti slučajevi pisanja *e* mj. *ě*, bez sumnje svjedoče da se glas *ě* nije razlikovao od glasa *e*. Ovo nerazlikovanje *ě* i *e* bilo je svojstveno romanskom stanovništvu Dalmacije, pa je to prihvatilo i hrvatsko stanovništvo koje je živjelo u romanskoj sredini.[17] Povaljska listina u ovom smislu predstavlja analogiju s primjerima koje ima Supetarski kartular, tj. odražava proces prijelaza *ě* > *e* na teritoriji srednje Dalmacije u XI i XII vijeku.

Dva dijakrona jezička sloja ispoljavaju se i na području morfologije.

Različiti nastavci u istih imenica u istom padežnom obliku pokazuju da je proces rušenja starog sistema deklinacije u toku. Takvi su naporedni oblici u Brečkovoj ispravi: stariji *vlastele* 7 vok. pl. i mlađi *vlasteli* 5 vok. pl. Ovaj drugi oblik svjedoči da je stari oblik akuzativa pl. prodro u nominativ pl. pa, prema tome, i u vokativ pl.

U *»da byste e dali crkve«* 7 oblik *crkve* dat. sg. pokazuje da se ova imenica mijenja u Brečkovoj ispravi po a-osnovama. Međutim u *»by služe crkvi«* 4 opet dativski oblik sg. *crkvi:* i ako bi on mogao odgovarati dat. sg. starih ū-osnova, možda bi u njemu prije trebalo vidjeti novi oblik dat. sg. po ja-promjeni što je mogao unijeti u tekst već kanonik Ivan. Tome u prilog idu i oblici u Ivanovu odlomku *Mikule* 50 gen. sg. i *Luke* 51 gen. sg.: iako to nisu imenice ženskog roda, ali se mijenjaju po toj deklinaciji, pa upućuju na to da se u jeziku kanonika Ivana i ove ne mijenjaju više po *a*-osnovama, nego po *ja*, dok kod Brečka zatičemo još staru a-promjenu — *bely* 2, *Mikuli* 2 gen. sg. I u drugom dijelu listine nailazimo na niz imenica ovoga tipa koje se mijenjaju po ja-promjeni: *u Živine* 38 gen. sg. (ali *u Živini* 27 gen. sg. još po staroj a-promjeni), *u Hranote* 38 gen. sg., *ot Mikule* 49, *ot Čep(r)ьne* 49, *ot Luke* 49. Ipak tekst Brečkove isprave sadržava i jedan primjer imenice ženskog roda koja se mijenja po ja-promjeni — *kostěrьne* 9 (od *kostěrьna*) gen. sg. Taj noviji oblik vjerojatno pripada prepisivaču Ivanu.

Kod zamjenica u Brečkovoj ispravi udara u oči arhaički oblik lične zamjenice *vy* 7 acc. pl. u izrazu *molju vy*, koji se već sigurno nije upotrebljavao u živome govoru onoga vremena.

Neosporno je da su oblici *es(tь)* 5 i *sutь* 3,8 starije forme, koje su se okamenile u sklopu uobičajenih pravnih formula. Stoga je posve sigurno da perfekt *sutь byly* 8 pripada prvobitnoj Brečkovoj ispravi; međutim možemo nagađati da usporedni perfekti *esu byly* 7 i *e zapustelь* 6 u Brečkovoj ispravi pripadaju mlađem jezičkom sloju kanonika Ivana. Isto tako treba smatrati za arhaičke oblike: *by služe* 4 (*by služę*) i *budet* 8 (= *da budetь*).

Tragova dvaju jezičkih slojeva nalazimo i u tvorbi riječi: stariji *bračьsky* 4 i mlađi *bračьkimь* 2. Analognu pojavu čini paralelizam oblika *sudьja* 3 u Brečkovoj ispravi i *sudьcь* 47, 49, 50 u drugom dijelu, u potvrdi svjedoka Blaža i u potvrdi Ivanovoj.

Interesantni su pojedini leksički izrazi s različitim paralelnim oblicima. Tako na prvom mjestu: oblici vlastitog imena *Nikula* 10 i *Mikuli* 2 u Brečkovoj ispravi i isto i na kraju listine *Mikule* 49 kod svjedoka Blaža i *Nikule* 50

kod Ivana — oblik sa *n* iz crkvenog kalendara, *Mikula* — pripada narodnom izgovoru. To je općeslavenska alternacija *m—n*, koja se i dosad održala u ruskom i poljskom jeziku.

Naporedo s time idu izrazi koji po svome udaljavanju i glasovnoj deformaciji u odnosu na latinske i grčke prauzore predstavljaju vrstu pučkog etimologiziranja. Takvi su npr. *molъstyrъ* 5 u Brečkovoj ispravi, najbliži staroslavenskoj formi *monastyrъ*, po novogrčkom μοναστήριον, dok su slijedeća tri oblika *molъsterъ* 13, *molъstěrъ* 34, 39 i *molъstъrъ* 45 iz idućih dijelova listine po svome sufiksalnome *-terъ*, *-těrъ* i *-tъrъ* bliži latinskome *monasterium*. Alternacija *n* sa *l* nije usamljena, susreće se i u riječi *zlamenahъ* 51 i *zlameniemъ* 51 (mj. *znamenahъ* i *znameniemъ*, kako dolazi u drugim ćirilskim ispravama) u tekstu Ivana, kojemu bismo, prema tome mogli pripisati i prethodne oblike u obliku narodnog stila. Na isti način tumači se i dvojstvo oblika *kalugerъ* 5 prema grč. καλόγερος i već prilagođeni prema govornoj sredini narodni oblik *koludъrъ* 4, koji je svakako i kronološki mlađi u tekstu Brečkove isprave. Ta velika sloboda u prilagođivanju pojedinih izraza domaćoj govornoj sredini, kao i unošenje niza narodnih stilskih obrta zaslužuje posebnu pažnju pri daljem proučavanju jezika u listini, odnosno u prijepisu iz godine 1250.

Rječnik Povaljske listine uopće predstavlja dragocjenost po obilju prastarih izraza i pravnih termina, koji u znatnom broju dolaze i u drugim južnohrvatskih statutima, Poljičkom, Vinodolskom, Vrbničkom i dr. kao npr.: *dědištь*, *družina*, *pristavъ*, i *pristavьština*, *poručьnikъ* i *poručье*, *česnikъ* (dionič ar), *ždrěbъ*, *prisešenъ*, *svědokъ*, *clezъ*, a u drugu ruku — unikumi koji još čekaju svoje povijesnopravno objašnjenje, kao *braštikъ*, *kapište*, *okladъ*, *ukladati ruku* (svojeručno potpisivati) i dr. Nekoliko njih susrest ćemo i u pravnoj terminologiji na širem južnoslavenskom području, kao *vlastelinъ-vlastelъ*, *znamenati*, *dostoěnie*, *sudьbina* u smislu sudske pristojbe, *prěpрěti* (dobiti parnicu) i dr. Mnogobrojne toponime, antroponime i patronime registrirao je I. Ostojić u svojoj knjizi *Povlja* 1968, str. 45.

Odajući puno priznanje minucionoznosti paleografske i grafijske analize spomenika, kao i širini komparativnih zapažanja na čitavom području zapadne ćirilice u studiji prof. Vrane, ne možemo se složiti s hipotetičkim dijelom njegove rasprave u odnosu na faktore koji su djelovali pri jezičkom oblikovanju Povaljske listine.

To se u prvom redu odnosi na intenzitet latiniteta kod povaljskih benediktinaca nasuprot ćirilometodskoj slavenskoj tradiciji. Tako na početku članka Vrana iznosi kao dokazanu činjenicu da su povaljski benediktinci bili ljudi latinske obrazovanosti. »Svi su oni svoju pisarsku vještinu stekli pišući latinske isprave i prepisujući latinske knjige« (str. 202). Prilikom analize Povaljskog natpisa, gdje pojavu oblika *sъe* mj. *sie* i deseteričnog *I* (kojeg nema u Kulinovoj povelji) tumači kao rezultat utjecaja latiničke grafije (!), Vrana dolazi do zaključka da je taj natpis »nastao u sredini koje se nije bavila prepisivanjem crkvenih knjiga, već se ćirilicom služila samo pri pisanju isprava, a pored toga je bila pod znatnim utjecajem latinske pismenosti« i »da su se povaljski benediktinci uistinu služili ćirilicom, ali ne u prepisivanju crkvenih, a napose liturgijskih knjiga, nego samo u pisanju isprava« (str. 205—206). Tu

hipotezu, koja predstavlja tipičan primjer zaključivanja po argumentu *a silentio*, Vrana na str. 215 iznosi kao dokazanu čijenicu — »da se... dosta sigurno može zaključiti da povaljski benediktinski samostan nije imao čvrste ćirilske, a ni glagoljske tradicije. Prema tome bi to bio latinski samostan, a njegovi redovnici služili su se ćirilicom samo u saobraćaju s domaćim i susjednim omiškim knezovima, eventualno i u internim administrativnim poslovima... Povaljska listina... ne pruža nikakvih podataka za pretpostavku da bi se u povaljskom samostanu, možda samo sporadički, vršila liturgija na staroslavenskom jeziku« (str. 215). I na kraju članka Vrana zaključuje: »Da su se staroslovjenskim jezikom i čirilskim pismom služili i u liturgiji, jamačno bi se u Povaljskoj listini sačuvali jači tragovi crkvenoga jezika, a njena grafija ne bi bila tako nejedinstvena i nedosljedna. Budući da se to nije dogodilo, a drugi dokumenti ne postoje, nema čvrste podloge za tvrdnju da je u trinaestom stoljeću u srednjoj Dalmaciji bila raširena staroslovjenska liturgija« (str. 218).

Nasuprot svim tim argumentima treba reći da je ćirilska tradicija u Povaljskom samostanu od kraja XII do sredine XIII vijeka ipak predstavljena kako Povaljskom listinom tako i natpisom na pragu, koji nije isklesan kao pravni akat, nego za uspomenu domaćim redovnicima i okolnom stanovništvu, dok latinskih akata iz onog vremena u samostanu nije sačuvano; da bi bilo u najmanju ruku čudno očekivati u tekstu rekapitulacije pravnih akata iz kartulara neke liturgijske elemente koji bi svjedočili u održavanju slavenske tradicije u liturgijskom životu samostana; da nasuprot Vraninoj tvrdnji o odsutnosti tragova crkvenog jezika, baš pojava u Povaljskom natpisu deseteričnog *i*, neizbježnog u knjiškom slavenskom pismu, a u tekstu listine postojanje takvih arhaičkih knjiških oblika, kao *prežde*, govori o životu staroslavenske crkvene knjiške tradicije; da rječnik listine toliko obilat prastarim domaćim slavenskim izrazima i terminima uz vrlo slabi latinski elemenat (*opat, biskup — piskup, kanunyk*), kao i slavenska imena opata Ratka i njegovih redovnika Poruge, Smolca, svjedoče da je u to vrijeme Povaljski samostan bio izrazito slavenski. Konačno i direktno svjedočanstvo javnog zakletog pisara kanonika Ivana da je *točno* ispisao podatke iz kartulara, kako su oni bili upisivani u tu *staru knjigu*, upućuje na pretpostavku da je kartular vjerojatno bio napisan baš ćirilicom, iako nije isključeno da su pojedini stavci bili upisani i glagoljicom (kao što je dopuštao i Vrana, upozorivši na pojedine starije grafičke glagoljske osobine koje su prešle u povaljsku ćirilicu — *jat* i *e* za *ja* i *je* щ za *ć*, лю i ню za *ļu* i *ńu*). Ali smatramo apsolutno neprihvatljivom Vraninu osnovnu hipotezu o latiničkom predlošku Povaljske listine, odnosno da je Povaljski kartular bio pisan latiničkim pismom.

Upozoravajući na to da »kanonik Ivan nije dosljedno pisao grafijom tadašnjih ćirilskih isprava sa zapadnog područja«, Vrana ipak misli da »glavni uzrok pogrešaka u prvom i drugom dijelu Povaljske listine i udaljivanje pisara od uobičajene ćirilske grafije treba tražiti u njezinu predlošku. Najviše do toga dolazi u pisanju slova ь, koje »često dolazi mjesto slova и i ъI ili se piše na krivome mjestu... Na mjestima, za koja se dosta sigurno može zaključiti da su doslovce prepisana iz Povaljskog kartulara, ima oko 25 primjena nepravilne upotrebe blova ь. Najjednostavnija je pretpostavka da je pisar

Povaljske listine u svom predlošku na svima tim mjestima nalazio slovo *i*, tj. da je Povaljski kartular bio pisan latinicom; nalazeći u svom predlošku za glasove *i* i *ъ* jedno slovo *i*, pisar Povaljske listine nije u brzini dovoljno odmjerio gdje treba staviti slovo *и* a gdje pisati *ъ*, pa je tako pretjerao pišući posljednje slovo. Pretpostavka da je Povaljski kartular bio pisan ćirilicom, ali lošom grafijom, manje je vjerojatna. Uza sve to nije isključeno da je Povaljski kartular bio pisan latinicom samo djelomično, a djelomično ćirilicom« str. 215).

Prvo što je uopće neprihvatljivo — posljednja pretpostavka o mogućnosti miješanog latiničko-glagoljsko-ćirilskog teksta. Navodeći mjesta pogrešne upotrebe *ъ* u red. 8—10, 14—22, 31—33, 35—39, 41—45 i 47—48, Vrana sam nije mogao misliti da bi se promjena pisma mogla dešavati u okviru pojedinih podataka, već samo na mogućnost upisivanja raznovremenih odvojenih podataka u kartular različnim pismom. Prema tome, ako su r. 8—10 u Brečkovoj ispravi bili pisani latinicom, sigurno je i čitava ta isprava bila upisana istim pismom. U takvom slučaju tobožnje latiničko pismo obuhvaća gotovo čitavu ispravu, sa izuzetkom r. 10—13 — potvrda Brečkove isprave po slijedećim knezovima i r. 23—28 — prilozi Poruge i Vladinje i pojedine Ratkove kupnje. Ako bi se ta dva kratka odlomka zaista razlikovala od ostalog teksta po svom pismu, to nema nikakvog značenja za osnovno pismo kartulara.

Navedeni argumenat postojanje oko 25 slučajeva nepravilne upotrebe *ъ* (kao i slučajeve miješanja *u* i *v* koje u prilog Vraninoj hipotezi navodi Putanec) vrlo je slaba baza za toliko važan kulturnopovijesni zaključak. Najveći broj od tih 25 primjera upotrebe *ъ* mjesto pretpostavljenog *i*, kao što smo već pokazali, ima svoja prirodna i mnogo jednostavnija objašnjenja. To su:

a) u 3 primjera tipa *sъe, sъe* (r. 8 i 16) *ъ* se upotrebljava za označivanje tzv. reduciranog *i* već u najstarijim staroslavenskim spomenicima, te bi možda upućivalo baš na staru knjišku tradiciju;

b) devet primjera tipa *ъl, ъr*, kao npr. *sъmъrti* 13, *dъlgi* 17 predstavljaju usporedo sa crkvenoslavenskom normom likvida + 6 paralelno obilježavanje vokalnog *r̥* i *l̥* grupom 6 + likvida, što smo konstatirali i u nizu epigrafskih spomenika staroslavenskog doba;

c) primjeri *ъsmъrъkovi* 18, *vъrъha* 36, 39, *vъlъkovštinu* 39, *vъlъkohъna* 39 imaju svoje objašnjenje u razvitku sekundarnih poluglasova uz likvide u ovom razdoblju, što smo pokazali na epigrafskim spomenicima;

d) u riječima *Dragyšъnъ* 9, *Zъrъěkъ* 20, *prъstavъštinu* 31 može se pretpostaviti da se radi o lokalnom izgovoru imena; što se tiče Zъrъěkъ, kao što smo pokazali, nije isključeno da se radi o sekundarnim poluglasovima, koji su svojom pojavom u ovom prijelaznom razdoblju izazvali izvjesnu neravnotežu u vokalskoj sistemi. Kod Črъnehъ 38 posljednje *ъ* se ne javlja mjesto *y*, nego mj. *e* koje treba očekivati u ovome gen. sg. prema paralelnim *u Živine, u Hranote; Črъneka* se najvjerojatnije mijenjalo već po *ja*-osnovama. U pogledu *jeъ* 33 — možda *ъ* na kraju upućuje na to da se želi izraziti izgovor *j*, a možda se pojavilo i kao omaška prepisivača, što bi svakako predstavljalo mnogo manji manjak tog javnog hvarskog notara nego nepažnja koju mu pripisuje Vrana pri odmjerivanju kako treba transkribirati latiničko *i*. Konačno, u riječi *bъše* na kraju 14. retka vrlo je dvojbeno da li drugo slovo prikazuje *ъ* na mjestu *ъI*. Ostojić ga razrješava kao *ě* (s nepotpuno povučenom prečkicom), inače to bi

bio jedini primjer u čitavoj listini za upotrebu debelog jora, pa ovako ili onako, svakako je tu neka omaška.

Najzad, ako već treba pretpostaviti utjecaj uobičajenog tada latiničkog transkribiranja slavenskih imena, toponima i narodnih termina u latinskim aktima, najprirodnije je pripisati to ličnoj navici hvarskog notara, splitskog kanonika Ivana nego tobožnjem latiničkom tekstu čitavog kartulara, jer takvih latiničkih tekstova u to doba uopće nema.

Najstariji hrvatski tekst koji je pisan latiničkim pismom smatra se Statut sestara sv. Dominika u Zadru iz god. 1345. i Šibenička molitva sv. Gospi iz XIV stoljeća; njima bi se morao pridružiti i najstariji hrvatski lekcionar Korčulanski iz XIV vijeka.[18] Ali, kao što konstatira dr Kruno Krstić »općenito usvajanje latinice u pisanju tekstova narodnog jezika počinje kod Hrvata tek u drugoj polovici XV st., usporedo s pojavljivanjem originalne nacionalne književnosti svjetovnog sadržaja.[19] Latinsko pismo počelo se već od IX stoljeća upotrebljavati za unašanje u latinske tekstove — natpise i pravne spomenike — narodnih riječi, imena, nadimaka, toponima, pravnih termina, pa katkada i riječi općega značenja, kao nazivi pojedinih predmeta, ali je to bilo baš sredstvo fiksiranja tih riječi i izraza u tekstu pisanom stranim jezikom, kao što je to bilo u Supetarskom kartularu. Ali čitavih hrvatskih latiničkih tekstova iz tog vremena nema, jer za tu svrhu postojalo je na Balkanu slavensko pismo, glagoljica i ćirilica, spomenici koji se pored naravnog propadanja i namjernog uništavanja ipak čuvaju kroz čitavo staroslavensko razdoblje i prelaze u novije doba. Historija lekcionara, za koje je Fancev utvrdio da nisu u XIV—XV vijeku postali prevođenjem iz Vulgate, nego se naslanjaju na staru glagoljsku pismenost,[20] vanredno je važna i za pitanje te tradicije kod bračkih benediktinaca. Takvi lekcionari (kao i najstariji Korčulanski) pored biblijskih perikopa sadržavaju i liturgijske odlomke, pa ako su latinički tekstovi preuzeli to iz hrvatskih starijih glagoljskih (a možda i ćirilskih) tekstova, ne bi se moglo sumnjati da je slavenska ćirilometodska liturgijska tradicija usprkos oštrim mjerama Splitskih sabora 1050. i 1060. ipak živjela i u srednjoj Dalmaciji, jer su prvi latinički lekcionari sačuvani baš na ovom terenu — u Zadru, u Splitu, i na Korčuli.

Ako, prema tome, u Povaljskoj listini postoje tragovi latiničkog utjecaja u pojedinim pravopisnim i grafijskim pojedinostima, koje su se u toku stoljeća fiksirale u načinu transkribiranja latinskim slovima hrvatskih riječi, to se može pripisati samo osobnom elementu latinske obrazovanosti notara kanonika Ivana,[21] kao što je npr. navika miješati u pismu *u* i *v*, pa možda ponekad i *ъ* sa *i*. To se međutim ne proteže na pojedine pojave latinskog utjecaja na sintaksu, pa i na diplomatički formular listine, koji nisu mogli ne podleći latinskom utjecaju u okviru šireg problema latinsko-romanskog utjecaja na hrvatsku kulturu. Ali ne može se sve ovo što Vrana karakterizira kao crte latinskog utjecaja smatrati za izrazito takve. Adnominalni dativ, na primjer, potpuno je svojstven slavenskim tekstovima, kako u formulama poput *otъ stvorenië miru/mira, do skončanija věku/věka* i sl., tako i u crkvenom pjesništvu, kao npr. *vsěkomu blagu promyšljenikъ i podatelъ*. Što se tiče utjecaja zapadnog formulara, on je uopće prirodan i neizbježan ako je slavenska kancelarija slijedila u svome poslovanju običaje latinske diplomatike. Uopće, po-

znato je da ne samo poljičke i bosanske već i isprave raške kancelarije stoje više pod utjecajem zapadnih formulara nego pod bizantskim utjecajem. Posebno u odnosu na primjere upotrebe konstrukcija u kojima mjesto smjera mirovanja dolazi smjer kretanja treba napomenuti da je to obična formulacija grčkih akata za opis međa, tzv. sinorlama: međa kreće od međaša do međaša, te stoga svi oblici dolaze u akuzativu. Takva je npr. sinorlama u aktu sv. Save o kupovanju vinograda za Karejsku ćeliju ili u ispravi kralja Stefana Prvovjenčanoga Bogorodičkom manastiru na Mljetu, u ugovoru Dubrovnika s Mihailom Asenom iz 1253. god. i sl. Tako npr. car Stefan Dušan potvrđuje Hilandaru granice zemalja metohije crkve sv. Petra Koriškog iz 1355. god.: Takožde u svetoga Petra, kako piše hrisovulj svetoga kralja, megje na R'žanu od Igrištь, niz brьdo u studenьcь konь Leske, nis potokь u reku niže Dobrakova kamenja u Crьni kami, u vrьhь Grešetina, preko Gabra u Mali plešь, u planinu itd.[22]

Sva ta pitanja značajna su i zanimljiva te čekaju dok Povaljska listina ne bude podvrgnuta definitivnoj, svestranoj diplomatičkoj, povijesnopravnoj i jezičnoj analizi.

Bilješke

1. Ivan Ostojić: *Benediktinska opatija u Povljima na otoku Braču*, Split 1934; *Povaljska listina i prag*, str. 28—60; 60—66; *Benediktinci u Hrvatskoj III*, Split 1965, str. 263—279; 304—305; *Povlja*, povijesni prikaz, Split 1968, str. 40—55. i drugi radovi navedeni u istoj knjizi u odjelu »Vrela i literatura«, str. 105—106.
2. Josip Vrana: *Kulturnohistorijsko značenje Povaljske ćirilske listine iz godine 1250*, »Filologija«, Zagreb 1962, br. 3, str. 201—218.
3. Valentin Putanec: *Tekstološki i jezički problemi u Povaljskom kartularu*, »Slovo«, 14, Zagreb 1964, str. 101—109.
4. Olga Nedeljković: *Poluglasovi u staroslavenskim epigrafskim spomenicima*, »Slovo«, 17, Zgb. 1967.
5. V. Putanec u sadržaju ispisa iz kartulara izdvaja 10 posebnih stavova o poklonima i kupovini posjeda: cit. d., str. 101—102.
6. Miho Barada: *Recenzije*, »Bogoslovska smotra«, XXIII, Zgb. 1935, str. 110—111.
7. I. Ostojić: *Još o sadržaju i pismu Povaljskog kartulara*, »Slovo«, 17, Zgb. 1967, str. 125—135.
8. I. Ostojić: *Benediktinci u Hrvatskoj II*, Split 1964, str. 395.
9. J. Vrana, nov. d., str. 203.
10. J. Vrana, nov. d., 214—215.
11. O. Nedeljković, Cit. d., str. 20.
12. V. Markov: *K istorii reducirovannyh glasnyh v russkom jazyke*, izd. Kazanskogo univ., 1964, str. 170.
13. J. Vrana, nov. d., str. 210.
14. O. Nedeljković, nov. d., str. 32.
15. V. Putanec, nov. d., str. 108—109.
16. V. Novak i P. Skok; *Supetarski kartular*, Zgb. 1952, str. 244/29.
17. Isp. J. Vrana, nov. d., 216.

18., Frano Radić: *Odlomak starog slovenskog rukopisnog evangelijara s predgovorom i s blagoslovima, gotskim pismom napisana, u knjižnici franovačkog samostana na Otoku (Badia) kod grada Korčule,* »Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini«, knji. I, godina II, Sarajevo, januar—mart 1890, str. 254—262, s faksimilom prve strane rukopisa str. 256.

19. Enciklopedija Jugoslavije V, Zgb. 1967, str. 476.

20. F. Fancev: *Jezik hrvatskih protestanskih pisaca 16. vijeka,* »Rad JAZU«, knj. 212, Zgb. 1916, str. 147—225; knj. 214, 1916/17, str. 1—112; isti: *O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj,* Djela JAZU, knj. 29, 1925, str. 509—553; isti, *Vatikanski hrvatski molitvenik i Dubrovački psaltir,* Djela JAZU, knj. 31, 1934.

21. I. Ostojić, »Slovo«, 17, str. 133.

22. »Glasnik Skopskog naučnog društva«, sv. II: Solovjov, Povelja Petru Koriškom.

POLJIČANI NA BRAČU

Od poljičke obale kod Dugog Rata pa do bračke obale kod Postira u Bračkom kanalu morska razdaljina nije veća od 6 ½ km. Tako uzak dio morske površine nikada nije bilo teško prijeći, pa su sigurno od davnina postojale veze između otoka i poljičkog kopna. Posebnu je važnost za migracijsko kretanje stanovništva ta blizina morala imati nakon pada Bosne u turske ruke i turskog nadiranja u XVI stoljeću kad su se vodile borbe oko Klisa i na poljičkom zemljištu, i kao i za potonjih tursko-mletačkih ratova. Kao posljedica toga slijedilo je bježanje kopnenog stanovništva na otoke, na ondašnji mletački teritorij, naročito na najbliži otok, u konkretnom poljičkom slučaju, na otok Brač, te prema gradovima Splitu i Omišu.

Veze između Poljica i Brača zacijelo su vrlo stare. Poznato je na primjer da je još u XI stoljeću, prema Sumpetarskom kartularu, Petar Črni kupovao na Braču čitav zaselak (curtis) Gomilje sa svim poljima i vinogradima. Međutim, ne mislim u ovom referatu zalaziti u tako daleku prošlost, kao ni kasniju kad su na Braču djelovali, prije 1240. godine, omiški knezovi. Tako starih dokumenata za doseljavanje Poljičana nemamo.

U drugoj polovici XV stoljeća i u XVI stoljeću počela su nicati na bračkoj obali, naročito sjevernoj, nova naselja, dok su se prije nalazila samo u unutrašnjosti otoka. I, premda nismo u mogućnosti odrediti koje su sve poljičke porodice u pojedinim prigodama i neprilikama preselile na Brač, ipak iz dokumenata, matičnih knjiga i vizitacija, biskupskih i vikarskih, možemo upozoriti barem na dio dobjeglica i doseljenika na brački otok iz Poljica.

Godine 1570. Turska je navijestila rat Veneciji. Turci s Klisa namjeravali su napasti Split, ali su Splićani i Poljičani osujetili turske namjere. Bojeći se osvete, poljičko pučanstvo iz nekoliko poljičkih naselja (Naklice, Zakučac, Truše, Duće, Osić, Cvrčići) zatražilo je prijelaz na mletačko zemljište. Bilo im je dopušteno 6. srpnja 1570. da priđu u Split, Omiš i Brač, te obećano da će im biti oprošteni nameti za 5 godina i da će zatim biti izjednačeni u novoj postojbini plemići s plemićima i pučani (slobodni seljaci) s domaćim pučanima[1]. Da li je tada sve doseljene poljičke plemiće bračka komuna prihvatila u svoje vijeće, nije poznato. Od tadašnjih poznatih poljičkih porodičnih prezimena, predvodnika u iseljavanju Poljičana, nalazimo u popisu bračkog plemstva od godine 1657. ova prezimena: Marijanović (također *alias* Tomašević), Nikolić (i kao *ovvero* Marušić), Jurišić (tj. i Ivanišević) i Antunović, te dva popa, Petra Ligutića i Marka Spudičevića.

Marijanovići se spominju u gornjem, tj. istočnom Braču, u Škripu i u Sutivanu. U Sutivan su doselili preko Splita, nabavili zemljišta i sagradili veću stambenu kuću i kulu; posebno se spominju Janko, Frane i Jerolim. Premda

je obitelj izumrla, prostor između bivše utvrde i stojne kuće i danas se naziva »Jankov dvor«.

Jurišići, koji su se prozivali i Ivanišević, prešli su iz Gornjeg Humca u Dol, a onda u Postira. Od te je grane, porijeklom iz Poljica, generalni vikar i pjesnik *Kitte cvitya razlikova* Ivan Ivanišević (1608—1665), koji se rodio u Postirima. Druga grana Ivaniševića prešla je, pri kraju XVIII stoljeća iz Gornjega Humca u Supetar, ali je i ona izumrla.

Nikolići se rano spominju u Postirima. Poznatiji su kao Marušići.

Antunovići su vjerojatno izmijenili svoje prezime u Antonijević. Pojavili su se u gornjem Braču, te ih i danas ima u Novom Selu.

Pop Ligutić je 1579. u Supetru, a porodica Spudičević (također i kao rečeni Sabo) rano se spominje u postirskim matičnim knjigama, a kasnije u supetarskim.

Dok za ovu poljičku seobu, nastalu u vrijeme ciparskoga rata (1570—1573), možemo odrediti barem predvodničke dobjegle poljičke plemiće i dva popa, koji su se tada preselili na Brač, to ne možemo za pučane, kojih mora da je također bilo, a možda su bili i brojniji. Doduše, u popisu pučana na Braču koji su primali sol godine 1574. ima više s prezimenom Poljičanin. Međutim, nije moguće utvrditi nisu li spomenuti došli na Brač i prije ciparskoga rata, jer se 1574. novodoseljeni pučani Poljičani nisu još mogli naći u popisu bračkih pučana, jer nije bilo navršeno 5 godina, pa nam tako taj popis u ovu svrhu ne može poslužiti.

Na osnovi spomenutih prezimena poljičkih plemića i dvaju popova moramo zaključti da su se Poljičani naseljavali u starija bračka naselja, ali i u nova primorska bračka naselja. Ipak se čini da su se barem u početku u većem broju zadržali u istočnom dijelu otoka. Naime, dukala dužda Alojsiusa Moceniga[2] od 31. prosinca 1574. govori o 40 kuća uskoka koji su se smjestili u istočnom tj. gornjem Braču »nel capo superior di essa«, dakle na ondašnjem zemljištu Gornjega Humca.

Iz jednog dokumenta od 1. ožujka 1612. doznajemo zbog kojih je gornjobračkih pašnjaka trebalo davati »regalije« mletačkom predstavniku na otoku. Tu se, pored nekoliko starih bračkih plemićkih prezimena, spominju i drugi, pa pretpostavljam da su od tih bar Vukovići, Ostojići, Nikolići i njihovi sudrugovi porijeklom iz Poljica: Nikolići »et compartecipi« registriraju pašnjake Velu Bračutu, Jasenovo brdo i Tisenje glave, Ostojići »et altri novi habitanti« registriraju pašnjak Rebra, a Vuković registrira pašnjak Brig.[3] Prema tradiciji u povaljskoj obitelji Ostojića, njihovi su preci dobjegli na Brač iz Bosne preko Poljica.

Kasnijih godina XVI i u prvoj polovici XVII stoljeća može se smatrati da je bilo više pojedinačnih preseljavanja na Brač, jer i turski izvori govore o pretjerivanju i nepravdama. Ferman sultana Ibrahima[4] od 1640. veli da Poljičani »nikako dalja neće podnosti« kao i da su Poljičani zaključili napustiti svoju postojbinu. Međutim, dok su bjegunci za ciparskog rata isposlovali obećanje da će plemići biti izjednačeni s plemićima u doseljenoj komuni, to nije moglo vrijediti i za potonje dobjegle Poljičane na Brač. Jedino su, poput plemića drugih stranih komuna, vjerojatno bili ubrojeni među takozvane privilegirane porodice na otoku. Jesu li poslije 1657. barem pojedinci bili primljeni

u vijeće bračke komune, može se samo pretpostaviti, jer na Braču nije nikada došlo do zatvaranja vijeća (serrata) kao na primjer u Splitu i Hvaru 1334, premda je Brač od 1240. imao s Hvarom zajedničkog »kneza«. Ali ako uzmemo u obzir popis bračkih pučana veslača na bračkoj galiji godine 1625, utvrdit ćemo da je tada među njima bilo i takvih koji su kasnije, tj. godine 1799, zabilježeni kao poljički plemići na Braču, na primjer Šimunović (od Šimunić), Mišetić, i Svirčić (od Senković). U spomenutom popisu veslača pučana od 1625, pored spomenutih, očito su poljičkog porijekla još i: Poljican, Sirotković, Ligutić, Kovačić i Novaković[6],a vjerojatno još i: Dragičević, Radičić, Šintić i Mandušić.

Za posjeta Državnom arhivu u Mlecima (Archivio di stato) u rujnu 1963. naišao sam na pismo generalnog providura za Dalmaciju i Arbaniju generala Lunarda Foscola upućeno mletačkom senatu godine 1648, koje nosi redni broj 417, dakle iz vremena kandijskoga rata. U tom pismu[7] se govori o jednoj migraciji poljičkog življa o kojoj donedavna nismo znali: »... Alle parti di Poglizza frequentano le scorerie (tj. turske) con danno ben grave di quelle genti, che ricercato avendo il ricovero delle Famiglie per sicurezza sopra l'isola della Brazza« i dalje nastavlja »ho stimato effetto di carità il concenderglielo ma ho anco creduto far il Publico servitio mentre valeranno per pegni di loro fede eshibendosi gli huomini da fatti assiter alla difesa del loro Paese non solo ma esser pronti per portarsi ove saran commandati onde ben degni se rendono della Publica protetione«. Znači da je i za kandijskoga rata bilo migracija Poljičana na Brač, ali, kao što se vidi, tu se ne govori da će poljički plemići biti izjednačeni s bračkim plemićima. Vjerojatno su bili obuhvaćeni privilegijama kao istodobni dobjeglice (dogoni), tj. takozvani novi žitelji, odnosno »nuovi abitanti« iz Makarskog primorja i Neretve, pa bi ih trebalo tražiti u onim popisima. I Marijanovići koji su ranije dobjegli, te primljeni u vijeće bračke komune, nastojali su isposlovati ove povlastice[8], ali, čini se, nisu uspjeli.

Iz kataloga (tj. popisa) poljičkih plemića od godine 1799. znamo za one porodice na Braču[9] poljičkog porijekla, koje očito nisu bile izjednačene s plemićima bračke komune, pa prema tomu ni primljeni u vijeće komune. U tom popisu dolaze: u *Supetru* Ugrinović; u *Postirima* Novaković-Permić; u *Splitskoj* Armolčić reč. Filipović i Mišetić; u *Pučišćima* Kovačić;[10] u *Povljima* Dražinović-Božić; u *Mircima* Termić-Vladišević (danas Vladislavić); u *Dračevici* Marković-Šimunić i Sinković-Sirčić. Osim toga na Braču Prvinić reč. Kragujević, Čubrijanović reč. Bujenović, Reljić reč. Perončić i Alfirović, te Krišković reč. Beović. K tomu u Supetru Dujmović, koji ima »značaj i biljeg« poljičkih plemića, te obitelji Fiorini-Svitković, koja je postigla plemićki naslov samovoljom velikih knezova.

Na osnovi tradicije i bračkih matičnih knjiga možemo utvrditi da na Braču postoje ili su postojale i druge porodice porijeklom iz Poljica, na primjer: u *Nerežišćima* Gastović, Senjković, Žuljević i Žuvić; u *Milni* Svarčić, Lasić, Tomas iz Jesenica i Ugrinović iz Sitna, a od izumrlih Fabić; u *Bobovišćima* Nazor doseljen u XVIII stoljeću od koje je porodice i Vladimir Nazor (1876—1949), a od izumrlih Dragičević; u *Ložišćima* Šimunović; u *Sutivanu* Vladislavić, Granić, Beović, Matijašević iz Jesenica, Milević iz Zvečanja, Penišić iz Sitna, Radić iz Tugara, te izumrli Sirotković, Marijanović, Bašić iz

Zvečanja i Kraguj iz Zvečanja, a vjerojatno i izumrli Dragičević, Bertičević i Jurinović; u *Donjem Humcu* Dragičević; u *Supetru* Karzatović iz Ostrvice, Senjković, Dujmović, Šimunović, Tenzera, Tvrdić, Dragičević i Žuvić, te izumrli Radičić, Ugrinović, Ligutić i Spudičević; u *Mircima* Sinovčić i Vladislavić; u *Splitskoj* Mišetić i Vulić, a od izumrlih Dragičević iz Tugara; u *Škripu* Dujmović i vjerojatno Metličić, Martić i Damijanović; u *Postirama* Klarić iz Jesenica, Petrić iz Jesenica, Suić iz Jesenica, Marasović iz Doca, Tomašević iz Jesenica, Antunović i Kalašić, a od izumrlih Šišić iz Doca, Vrdoljak iz Ostrvice, Ivanišević, Novaković, Sirotković i Spudičević; u *Dolu* Grgat iz Jesenica, i Žuljević iz Doca, a od izumrlih Marijanović i Novaković; u *Pučišćima* i pastirskim stanima Kaštelan iz Zakučca, Petrović, Pivčević, Ujević, Kovačić i Mandušić, a od izumrlih Mandalinić iz Zvečanja Marijanović, Dević i Marčić; u *Pražnicima* izumrli Katušić iz Zvečanja, Biletić, Sučić, Staničić i Tomasović; u *Gornjem Humcu* od izumrlih Ivanišević (Jurišić); u *Selcima* Vuković i vjerojatno Bezmalinović; u *Novom Selu* vjerojatno Antonijević (od Antunović), Tomas i Bezmalinović; u *Povljima* Ostojić, Glavinović, Pivčević, vjerojatno Dragičević, a od izumrlih Božić; u *Sumartinu* vjerojatno Pletikosić i Guljezin; u *Bolu* Antunović i Lalić; u *Dračevici* Bulić, Šimunović, Žuvić i Vulić; u *Murvici* Žuljević i u *Dragovodi* Senković i Šimunović.

Iz starih bračkih matičnih knjiga, ukoliko postoje i koje sam imao prigode pregledati, mogao sam zabilježiti još neke pojedince zapisane *s izričitom napomenom da su iz Poljica* (kumovi, svjedoci, ženici, i dr.). Razumije se da ovaj popis nije potpun: u *Sutivanu* Borovčić 1659 (i kasnije), Frane Sinovčić 1739, Stjepan Filipović 1742, Ivan Kranjić 1751, Katarina Buin 1778, Pradić 1782, Mihovil Valentin 1783, Petar Pavlinović 1785; u *Postirima* Jurinović 1600, Vidošević iz Jesenica 1631, Jerasović iz Duća 1691, Bašić iz Podstrane 1750, Blanović iz Duća 1781. i Alfirević; u *Pučišćima* Marijanović 1576, Marko Poljican 1595. i 1603, Bariša 1596, Ljigoević 1587, Frane Matijašević 1635, Mihaljević 1643. i Mekinić 1795; u *Nerežišćima* Šuljatović 1668, Martinović i Ukasović 1669, Kakijanić iz Doca 1779. i Romeljić iz Doca 1788; u *Milni* Dragičević 1699. i 1763. i Ugrinović iz Sitna 1763; u *Škripu* Radičević iz Podstrane 1648, Kuhačević 1665. i Petrović 1670.

U bračkim matičnim knjigama nalazim pojedinaca koji su očito Poljičani, iako bez napomene da su iz Poljica, na primjer u XVII stoljeću: u *Nerežišćima* Jurjević 1656, Vučić 1666, Sirotković alias Lasinović 1669, Coljević 1676, Pavić 1677; u *Sutivanu* Sinovčić 1626. i Poljicanović 1635; u *Škripu* Coljević i Tomašević 1648; u *Bolu* Borovinčić 1618; u *Postirima* Šišić 1601, Radičić 1604—1611, Sirotković 1629, Martinović 1644, Vulić 1655. i Stipančić 1668; u *Pučišćima* Jelić 1614. i Jurjević 1655; itd.

Posebno su poglavlje poljički popovi. Oni nisu živjeli samo u eremitažama, već i u pojedinim bračkim naseljima. Muškim takozvanim pustinjačkim samostanima poljičkih popova na Braču trebalo bi posvetiti posebnu studiju. U biskupskim vizitacijama, pa i u župnim knjigama nazivaju ih redovito »ilirskim popovima« za razliku od ostalih »latinskih« popova. Pisali su poljičkom ćirilicom takozvanom bosančicom, a u crkvi su glagoljali. Znamo za četiri muška »pustinjačka« samostana u kojima su boravili poljički popovi na Braču:

1) *Blaca.* Nalazi se na jugozapadu otoka. Eremitažu su osnovali poljički popovi Grgur Martinović iz Zvečanja i Matija Tomašević iz Duća sredinom XVI stoljeća. U vizitacijama se spominju ovi popovi: Juraj Dragičević (1604), Juraj Martinović (1604, 1609. i 1611), Marko Tomašević (1604), Marko Vodanović[11] (1609), Ivan i Marko Nempsić ili Nemčić (1724). Upravitelji »pustinje« u Blacima iz Poljica bili su: Grgur Martinović iz Zvečanja (1552—1589), Juraj Martinović (1589—1615), Juraj Ilijić iz Duća (1615—1631), Matija Martinović iz Zvečanja (1631—1665), Ante Alfirević iz Ostrvice (1676—1704), Luka Kaštela iz Ostrvice (1826—1841), Matija Kraljić iz Čičala (1841—1862), Tadija Miličević iz Zvečanja (1862—1869) i dva posljednja Nikole Miličevića. Prvi je posjedovao tiskaru i bavio se pčelarstvom, a drugi (koji je umro 1963) naš je poznati matematičar i astronom. Stariji Nikola Miličević (upravitelj od g. 1869) tiskao je u svojoj blatačkoj štampariji tri knjige: *Povijesne crtice o pustinji Blaca na Braču* (1897), *Pravilnici skupna življenja pustinjačkih udružaba na Braču* (1907) i *Pjevanja koja se običaju pjevati u crkvi Milne.* Poslije kandijskog rata i kasnije, poljičkim popovima su se pridružili i drugi popovi, pa su neki od njih bili i upravitelji: Frane Nemčić iz Velog Brda (1704—1747), Marko Nemčić (1747—1765), Ante Nemčić (1765—1772), Ivan Nemčić (1772—1800) i Juraj Puarić također iz Velog Brda (1800—1826). Između 1665. i 1676. upravitelj je bio Pavao Buljević iz bračkog zaseoca Obršja. Blatačkoj crkvi su gravitirala naselja: Obršje, Smrka i Dragovoda.

2) *Dračeva Luka* ili *Dračevluka.* Nalazi se na padinama Vidove gore iznad Bola zapadno od sela Murvice. Eremitažu ili »pustinju« osnovali su poljički popovi Toma i Luka između 1512. i 1536. U vizitacijama se spominju ovi popovi: Mate Dragoević ili Dragović (1604, 1609), Petar Biličić (1606), Mikael Bobetić (1696), Ivan Kraljić (1712), Juraj Šičić (1724) i pop Jerolim (1724). Sredinom XIX stoljeća za potrebe stanovništva nastanjuju se popovi Nepoljičani: stric i nećak Andrija Crinfocaj iz Sutivana, Ante Petravić sa Hvara i Dević. Posljednjih godina dolazio je dominikanac iz Bola i vršio crkvene obrede. Interesantno je napomenuti da su bolski dominikanci u prošlosti nastojali inkorporirati murvičke muške eremitaže u svoj samostan, ali su se svim tim pokušajima poljički popovi odlučno odupirali. Glavna zgrada nastambe je stradala u požaru 21. prosinca 1955. godine. Crkvi su gravitirala naselja Murvice i Planica.

3) *Silvio* (Dubravčić). Nalazi se također iznad Bola i smatra se murvičkom »pustinjom«. U vizitacijama se spominju popovi: Mate i Marko Linčirević (1724). U spisima eremitaže Dračeve Luke (Dračevluke) i Silvija, te u bračkim matičnim knjigama (uglavnom u Nerežišćima i Pražnicima) spominju se u različito doba i drugi popovi iz ovih dviju eremitaža u XVII i u XVIII stoljeću: Žuljević (1662), Rogarić (1665), Dagelić (1685), Bobetić (1695, 1699), Kardilčić (1712), Nikolić (1716), Vuković (1719), Kuvačić (1731, 1744, 1749, 1763, 1764), Sičić (1732, 1763, 1788), Stipulinović (1760, 1782), Uvanović (1761, 1767, 1789, 1791, 1797), Radovčić (1770) Grubišić (1778, 1790), Vlastelićić (1778), Maneničić (1785), Katušić (1785, 1788, 1791, 1796, 1797), Vlastelica (1791), Generalić (1793), itd. Također i u prvoj polovici XIX stoljeća nalazimo imena poljičkih popova u tim eremitažama: Radovčić, Sičić, Katušić, Grubišić, Uvanović i drugih.

4) *Sv. Trojstvo.* Nije prava »pustinja«, jer se nalazi uz veće naselje Nerežišća. U vizitacijama se spominju »ilirski« popovi: Petar Coljević (1697, 1712), Ivan Jerčić (1702) i Juraj Kovačić (1712, 1724).

Razumije se da je poljičkih popova na Braču u eremitažama bilo kudikamo više nego sam ovdje nabrojio, ali im imena nisam našao u spomenutim bilješkama.

Karakteristično je da »ilirski« popovi iz eremitaža potpisuju talijansko-latinske zapisnike biskupskih i vikarskih vizitacija poljičkom ćirilicom (bosančicom), a to bi moralo značiti da nisu znali latinski, odnosno da se nisu služili latinicom.

Eremitaže ili »pustinje«, kako su se na Braču nazivale, imale su prije agrarnih reformi mnoga imanja: vinograde, šume i pašnjake. Popovi su dio obrađivali, odnosno u svojoj režiji, dok su s drugih površina dobivali dio prihoda od obrađivača težaka i pastira. Međutim, oko sredine XIX stoljeća eremitaže prestaju biti ono što su nekada bile: zajednice svećenika koji žive samostanskim životom po posebnim pravilima. Blaca i Dračeva Luka proglašene su godine 1858. za kapelanije.

Osim spomenutih poljičkih »ilirskih« popova u bračkim eremitažama ili »pustinjama«, bilo je» ilirskih« popova i u nekim bračkim selima. Neki su nam od njih poznati.

Već spomenutog poljičkog popa *Petra Ligutića* apostolski vizitator veroneski biskup Valiero godine 1579. nalazi u Supetru i o njemu veli: »... homo annorum 35, ignarus omnino idiomatis et characteris latini, sed in Eccl. ca. doctrina non rudis, et optimae vitae.«[12] Kasnije je bio kapelan u Mircima.

Matej Andrijašević,[13] župnik u Sutivanu od 1585. do svoje smrti godine 1603. Biskup Petar Cedulin u svojim vizitacijama veli za nj 1587. da je iz Poljica, a 1591. i 1596. piše o njemu »illirici idiomatis«. Zapisnik svojih izjava u vizitaciji potpisuje bosančicom.

Ivan Pavić,[14] župnik u Sutivanu od 1622. do 1639. godine. U sačuvanoj knjizi rođenih zapise je pisao dvojako: bosančicom i hrvatskom latinicom. Međutim, prema vizitaciji generalnog vikara i pjesnika Ivana Ivaniševića od 1631, Pavić je prethodno bilježio krštenja samo bosančicom, koju Ivanišević nije znao. U zapisniku vizitacija generalnog vikara Ivaniševića o njemu se veli da je iz Poljica i da je »sacerdote illirico«.

Petar Vučić živio je u prvoj polovici XVII stoljeća u Mircima i u Supetru, pa je tada i zabilježen u vizitacijama. Godine 1629. i 1637. zabilježen je kao kapelan u Supetru, a godine 1639. zamjenjuje odsutnog supetarskog župnika Jerolima Tironija.

Mikula Bobetić[15] spominje se 1680. u Dolu, a nekako u isto vrijeme, između 1673. i 1686. u eremitaži Dračeva Luka. Rodom je bio iz Ostrvice. U rukopisu je ostavio *Mirakuli* slovima bosančice. U tom zborniku je i jedna likaruša.

Petar Vladislavić je bio kapelan u Sutivanu. Kad je 1694. obavio jedno krštenje, nije on to zapisao u knjizi rođenih, već župnik Matej Kovačić (iz Splita) obrazlažući napomenom da pop Petar ne zna pisati na talijanskom jeziku »R. D. Mattio curato scrissi non saper esso D. Pietro scriver italiano«.

Petar Pletikosić je oko 1715. godine kapelan u Povljima.

Petar Vlastelinović se nalazio 1719. godine u Škripu kao kapelan kod obitelji Cerineo.

Petar Damjanović je zabilježen godine 1738. u Sutivanu uz napomenu da je u selu već više godina. Kao stari »ilirski« pop zabilježen je u Sutivanu i 1760. godine.

Anton Vujin za vizitacije biskupa Antuna Becića 1760. godine nalazi se u Sutivanu.

Andrija Tijardović je između 1800. i 1803. godine kapelan u Sutivanu. Isti se spominje 1830. godine kao kapelan u Pučišćima.

Kao poljički popovi spominju se u Sutivanu još:

Petar Kaštelan iz Ostrovice 1792. godine.

Stjepan Kordun spominje se 1798. i 1801. godine.

Petrović se nalazi 1801. godine u Sutivanu, a 1803. u Pučišćima.

Matej Cotić spominje se godine 1805. i 1818.

U Ložišćima se spominje godine 1810. pop *Kakjanović* iz Poljica, ali uz napomenu da je kapelan u Supetru.

Osim spominjanih poljičkih plemića i pučana, te popova, bilo je sigurno na Braču i drugih Poljičana, kojih ovdje nisam spomenuo. Ipak smatram da se i na temelju iznesenih podataka može ustvrditi da su veze između Brača i Poljica bile uvijek žive i da je na Braču došlo Poljičana u znatnom broju, što je bez dvojbe imalo utjecaja na domaće bračko stanovništvo. To je moralo ostaviti fizičkih i psihičkih tragova na potomcima starijeg stanovništva otoka. Doseljeni Poljičani su, pored muških eremitaža, osnovali dva naselja na Braču: Dračevicu i Dragovodu.

Bilješke

1. Alfons Pavich pl. Pfauenthal: *Prinosi povijesti Poljica*, »Glasnik Zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu«, Sarajevo, 1903, separat str. 248—250; — Ivan Pivčević: *Povijest Poljica*. Dodatak »Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku«, Split, 1921, str. 67—68.
2. *Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium*, vol. XI, (K. Kadlec), JAZU, Zagreb, 1926, str. 170.
3. Gabriel Vitnico: Privileggi della mag. Communità della Brazza, rukopis, 1761 (?), list 186.
4. Alfons Pavich, ib., str. 407—408.
5. Giorgio Mladineo: Diuerse ducali e terminationi intorno l'armamento della galea della Brazza, rukopis, 1643, list 6—18 retro.
6. Novakovići (Maslarda i Maslardić) u Sumartinu nisu poljičkog porijekla. Dobjegli su iz Zažablja preko Makarskog primorja za kandijskog rata u Bol i kasnije iz Bola u Sumartin (Brač). Novakovići iz Poljica su izumrli u Postirima.
7. Archivio di Stato, Venezia. Provveditori da terra e da mar. Senato. Prov(vedito)r General in Dalmatia Lunardo Foscolo Procurator. Broj uvezane knjige 468. Na hrptu korice No 56. Broj pisma 417.
8. Andre Jutronić: *Sporovi splitskog pjesnika Jerolima Kavanjina (1643—1714) s Franom i Jankom Marjanovićima*, »Zadarska revija«, br. 1, 1957, str. 70—73.
9. Fotokopija kod dra Rafe Ferrija u Splitu; — Iz popisa od prethodne 1798. godine na Braču su bile ove poljičke plemićke porodice: Sujić, Milošević, Trdić, Kragujević, Bujenović, Perončić reč. Alfirević, Beović i Ugrinović; u *Supetru* Dujmović; u *Postirama* Novaković reč. Permić u *Pučišćima Kovačić; u Splitskoj* Filipović reč. Mišetić; u *Povljima* Dražinović reč. Jakšić; u *Mircima* Vladisaljić i u *Pražnicima* Marković reč. Šimunović.

10. Od ove je porodice Andrija Kovačić (iz Pučišća), koji je s Rusima pomagao poljičke ustanike protiv Francuza godine 1807.
11. Vodanović vjerojatno nije bio iz Poljica. Prezime se spominje na Braču 1574. u popisu pučana koji su primali sol, ali i u popisu (od 1747) dobjeglog »novog stanovništva« (braća Vodanović). Već prvih godina bolske knjige rođenih prezime je zabilježeno s napomenom: iz Primorja. Ista primjedba je zabilježena 1606. i 1701. godine. Vjerojatno su doselile u dva navrata, dvije porodice u različito vrijeme.
12. *Apostolske vizitacije otoka Brača g. 1579*, »Croatia sacra«, br. 5, Zagreb 1933, str. 71.
13. Andre Jutronić: *Vizitacje u Arhivu biskupske kurije u Hvaru*, Poljičanin Matej Andrijašević u Cedulinovim vizitacijama (1585—1603). »Starine JAZU«, knj. 51, Zagreb 1962, str. 197—221.
14. Andre Jutronić: *Najstarija sačuvana knjiga rođenih Sutivana (1622—1694)*. »Starine JAZU«, knj. 47, Zagreb, 1957, str. 225—230; — Andre Jutronić: *Vizitacije*, ib., str. 179—183.
15. Dušan Berić: *Neke »Likarice« pisane ćirilicom na Braču u XVII v.*, »Brački zbornik«, br. 3, Split, 1957, str. 199—207.

MARIJANA GUŠIĆ

ETNOLOŠKA PROBLEMATIKA POLJICA

Prošlo je više od šezdeset godina otkada je u *Zborniku za narodni život i običaje* Poljičanin don Frane Ivanišević objelodanio svoj prikaz narodnog života u Poljicima. Držeći se uglavnom *Osnove za pribiranje građe iz narodnog života* Ante Radića, Ivanišević je opširno donio zanimljivu i mnogostruku građu, kako ju je sam poznavao iz svojeg očinskog doma i kako ju je skupio, odnosno doznao od svojih kazivača, koje poimence navodi. Tako je ta autentična građa i danas, pošto je prošlo vrijeme dviju generacija još uvijek temeljno djelo za poznavanje narodnog života u svim Poljicima. Ivanišević je naime i pored toga što je u središte svojih ispitivanja stavio pojave iz srednjih Poljica, dodao razlike i uporedbe iz oba ostala područja, iz donjih i gornjih Poljica, pa je time u svom radu mogao dati pun prikaz životnih prilika i običaja u Poljicima na izmaku prošlog stoljeća. Štaviše, danas je vrijednost Ivanišević eva rada utoliko veća, ukoliko se u posljednjem pokoljenju izvršila prijelomna smjena na obratu povijesnih epoha.

Jer sve do naših dana živjelo se u nas da tako kažemo »u prošlosti«. Ta je prošlost svoje korijene imala u dalekoj starini, a njene posljetke još smo doživljavali mi sami u naše dane. Duboka cezura između te prošlosti i naše današnje suvremene epohe, koja počinje eto u našim danima, usjekla se u život našeg naroda naglo, naprečac, kao rezultat industrijske revolucije i velikih tehničkih iznašašća. U našim je zemljama ta cezura označena katastrofom obaju svjetskih ratova. Već nakon prvog svjetskog rata, a još više nakon drugoga, naši su narodi iz dotadašnje povijesne situacije izbačeni u arenu suvremenog svjetskog zbivanja. Konačno u oslobodilačkoj borbi i našoj revoluciji dovršava se formiranje naše današnje društvene stvarnosti. S ovog gledišta ocijenit ćemo dosad skupljenu etnografsku građu, u prvom redu spomenuti rad Frana Ivaniševića kao dragocjeno svjedočanstvo o donedavnom životu naroda u Poljicima.

Kao povijesna i kulturna regija, Poljica predstavljaju poglavlje za se u našem narodnom organizmu. Poljica su jedna od najbolje očuvanih cjelina u životnoj slici svoga puka, cjelina koja je kroz svoje dugo postojanje zadržala i u suvremenost unijela začudnu životnu snagu. Ta je cjelina tako vitalna u svom unutarnjem zbivanju da tu nalazimo pojavu koja je rijetka u našim prilikama: s jedne strane, Poljica uporno čuvaju starinu, i to ne tek nedavnu, nego drevnu starinu svog slobodarskog društvenog reda, a s druge strane, u isto vrijeme Poljica, i pored svog čvrstog oslonca na tradiciju, ne pokazuju crte neke zaostale regije, izbačene iz životnog kolosijeka, kako je to često povezano s tradicionalnim konzervatizmom seljačkoga puka. Štaviše, Poljičani u svom zavičaju i u svijetu prednjače u naprednom stremljenju u izgradnji na-

šeg današnjeg društva. Tako u vitalnom ritmu ova naša regija ide ispravnim putem u rješavanju onih sudbonosnih pitanja, koja se danas lome na nama s nadolaskom nove epohe i s proturječnostima između tehnokratskog užurbanog napretka i humanosti kao osnovne ljudske vrijednosti.

Dok se u ostalim našim prostorima donedavni seoski život ubrzo prevraća u suvremenu, veoma kondicioniranu urbanizaciju i pri tom naše selo briše svoju prošlost i netragom gubi mnoge pozitivne crte baštinjene iz prošlosti, dotle, nasuprot tomu, Poljica ulaze u suvremenost, a pri tom ostaju vjerna tradicijama svoje vlastite drevne starine. No ta starina Poljičke Republike nije samo njena lokalna vlastitost, ona nije zatvorena u svoje regionalno zbivanje, ona je dio nas samih, našeg cjelokupnog etničkog bića, ili da se poslužimo suvremenom kategorijom, poljičko slobodarstvo poniklo iz tradicije ove stare hrvatske župe jedan je od elemenata danas u našoj aktualnoj nacionalnoj svijesti.

Proučavajući tu drevnu poljičku starinu i analizirajući je, mi ćemo se pored tumačenja pisanih tekstova, među kojima Poljički statut ima prvo mjesto, poslužiti i etnografskom građom kao dokumentarnim spomenikom prošlosti.

Na središnjoj obali Jadrana, koje su primorje u 7. stoljeću Hrvati zauzeli kao svoj stalni zavičaj, dvije su se povijesne tvorbe afirmirale do vrhunskih mogućnosti svoga razvitka. Te dvije tvorbe, to su Dubrovnik i Poljica. Jedna i druga tvorba razvile su se u samostalan politički organizam. Ipak postoji znatna razlika među njima. Dubrovnik se naime iz čistog zbjega, iz refugija jedne grupe starinaca i kasnijeg priliva slavenskih došljaka razvija u cjelovitu urbanu politeju. Zatim je ekonomski, a relativno i politički samostalan urastao u intenzivnu pismenost Zapada. Poljica, međutim, zauzimaju u doba doseobe hrvatski rodovi i kompaktno ih naseljavaju ostajući sa svojim potomcima na svojoj plemenštini, i pored kasnijih intruzija, u okviru gentilnog poretka s gotovo prvobitnim značajkama svog društvenog nosioca. Kao plemenska župa, Poljica ostaju i nadalje rustična tvorba, ali društveno neovisna i slobodna koliko je to u povijesnim uvjetima bilo moguće. Takav društveni organizam, koji svoje postojanje temelji na tradiciji i normama usmene predaje. nužno ostaje izvan pismenosti. I pored toga što su Poljica imala vlastito pismo, u unutarnjem zbivanju pismenost ne dolazi do izraza, jer čitav kolektiv produžuje živjeti u okviru starih običaja, koji na agrafičnom razvojnom stupnju zadobivaju snagu zakonskih normativa. Pismo međutim služi za doticaj s vanjskim svijetom, a i to pismo zadržava arhaični način. Agrafičnost međutim nije nepismenost u današnjem smislu, nego je to fenomen koji se na određenom stupnju pojavljuje kod mnogih ranijih kultura. Osnivajući se na usmenoj predaji, na direktnom prenošenju stečenih vrednosti s koljena na koljeno, agrafične su društvene cjeline u pravilu bile povezane u čvrst društveni poredak i mnoge su od njih dosegle osobitu ljepotu specifičnih duhovnih manifestacija, pogotovu u kultiviranju govorene riječi, u prozi i stihu, u pjesmi i ritmu. U sadašnjost agrafična kulturna slika unosi bogatstvo svoje folklorne baštine, kako je to značajno upravo za naš narod.

U pisanim spomenicima rijetko nalazimo vijesti o zbivanju unutar takva agrafična društva. O tom kako se odvijao svagdašnji život u poslu, na odmoru ili u posebnim zgodama, kako je tekao život u kući, u obitelji, kako je živio pojedinac, malo šta govore pisani izvori. A nas zanimaju upravo takva pitanja.

Kako je život provodio onaj društveni skup, onaj organizam koji u pozadini iza vidnih povijesnih događaja proizvodi osnovna dobra potrebna za život cjelokupnog društva u svojoj široj domovini. Nas i te kako zanima kako je takva ruralna društvena cjelina branila slobodu svog zavičaja, svoju plemenštinu, koju su joj namrli djedovi, a na kojoj ostaju njezini potomci. Kako je protjecao razvojni tok jedne etnički i društveno povezane seoske skupine, kako je takav kolektiv reagirao na različite situacije, na tuđinska presizanja do kojih je neminovno dolazilo u sukobu s medijevalnim feudalnim poretkom. Konačno kako je tu živio čovjek i njegova obitelj u onim teškim vremenima kad su se na ovom tlu sukobljavala carstva rvajući se o sudbinu svijeta. Povučena u norme svoje tradicije, takva se skupina (župa) upravo u političkim sukobima organizirala u specifičnu tvorbu, u kojoj je seoska cjelina uspjela sačuvati samosvojnost i svijest o svojoj etničkoj pripadnosti. Zbivanje koje je upravljalo životnim tokom takve skupine saznat ćemo umnogome upravo iz podataka u etnografskoj građi.

Da to razmotrimo na stvarnim primjerima.

Iz Statuta i iz povijesnog toka vidimo da su Poljica još u 17. stoljeću bila pretežno kontinentalna regija. Nekad, davno ranije gusto naseljeno primorje, u srednjem je vijeku, a pogotovu kasnije za osmanlijske najezde, gotovo opustjelo. Poljičani tada nemaju ni potrebe da silaze na more, oni i tako nisu trgovci ni mornari, oni obrađuju svoje njive, doce i podvornice. Međutim već je u Ivaniševićevoj radnji dobro vidno kako su donja Poljica ušla u nov razvojni tok. Primorje između ušća Žrnovnice i Prika postaje prava jadranska zona, koja u toku prošlog stoljeća s mediteranskom privredom intenzivno privlači naseljavanje i koja se sve bujnije razvija sad u naše dane kad u našim interesima sve više dolazi do izražaja moćna uloga našeg jadranskog primorja i našeg sudjelovanja na moru. Osvajanje primorske privrede i snažno naseljavanje najužeg primorja povlači za sobom niz drugih pojava: tu je u prvom redu u punom jeku prijelaz na urbanizirane životne oblike. U donjim se Poljicima najprije gube stari običaji, poprimaju se novi, pa razlike u materijalnom inventaru između donjih Poljica i onih na stranama Mosora, i iza njega, postaju sve izrazitije.

Tako npr. kuća ognjenica kako je kao karakterističan ambijenat poljičkog inkolata opisuje Ivanišević, danas u primorju više ne postoji, a rijetko ćemo je naći i u srednjim Poljicima. Čak i onaj limeni ili gvozdeni »špaker« što ga Ivanišević spominje kao novost u poljičkim kućama, ustupio je mjesto modernom priboru, a da i ne spominjemo sve ostale kućne i pomoćne sprave potrebne u suvremenom standardu.

I starinska nošnja brzo nestaje. To je nužna posljedica ubrzanog razvoja i skoka u suvremenost, u kojem ne mogu dalje postojati raniji proizvodni odnosi pa se prema tomu ne mogu zadržati ni starinski odjevni predmeti, vezani uz negdašnju autarkičnu proizvodnju. Gotovo bismo mogli reći da smo posljednji starinski inventar, kako se u donjim Poljicima donedavna mogao naći, već spremili u naše muzeje. U srednjim i gornjim Poljicima posljednji je čas da se pristupi tomu poslu da se iznađe i skupi etnografska građa, jer i tu će posljednje ostatke starine suvremeni vihor brzo izbrisati.

U tom je eto pred nama zadaća etnografa da se još u tih nekoliko godina, u veoma kratkom roku, utvrdi, pribilježi, pa i materijalno sačuva što više

etnografske građe. Kad se životna slika doskora bude sasvim izmijenila, samo će još ta sačuvana građa dokumentarno govoriti o tom kako je narod u Poljičkoj župi provodio život od davne prošlosti do naših dana.

Rekoh, utvrdi, pribilježi i sačuva etnografska građa. U tom leži dvostruki posao etnografa. Građu, koja se još može naći treba naučno opisati i pribilježiti, zatim snimiti fotografski, eventualno i filmovanjem, te u nacrtima i skicama, a predmete koji svjedoče o starinskoj životnoj sredini, sačuvati, otkupiti, stručno konzervirati i postaviti u muzeje. Posljednji je čas da se pristupi tom poslu.

Ovo ne govorim s nekog sentimentalnog ili romantičarskog stajališta. Mi danas ne žalimo za prošlosti. Znamo da starinu briše sama životna nužnost, jer život traži svoje. Ali i pored toga mi ne želimo zaboraviti divnu prošlost Poljičke župe, ne želimo da nam kasnija pokoljenja ostanu bez poznavanja ovog svog supremnog zavičaja. Etnografsku građu moramo sačuvati kao izvorni materijal za poznavanje i proučavanje te prošlosti, etnografski predmeti neka progovore svojim sadržajem nepisanih historijskih spomenika.

Postoji osim toga još jedan suvremeni zahtjev da se materijalno sačuva starinska slika poljičkog sela. U suvremenom likovnom traženju upravo ti naši rustični predmeti sve više zadobivaju svoju punu cijenu, rustika danas postaje svemoćnom modom. To je i razumljivo. Sve više u današnjem likovnom svijetu zrela arhaična rješenja dobivaju ulogu potrebnog osvježenja u suvremenoj prezasićenosti tehnokratskim dostignućima. Baš jednostavna, jedra rustika danas se sve više traži kao atrakcija u modernom stanu. Mi tek moramo usvojiti ove poglede i naučiti da vrednote što ih držimo u rukama i s prezirom na njih gledamo, da ih pravilno vrednujemo i pametno njima raspolažemo. Treba da konačno shvatimo kako su naše jednostavne bukare i zemljani pjati aktualan likovni i kulturni *valeur* upravo u toj svojoj zreloj jednostavnosti.

Zato nas, nastavljajući na rad Ivaniševićev, čeka nov zadatak, to je onaj, kako sam spomenula, drugi zadatak naših etnografa: ostvariti što bolje, što brže, zavičajni muzej Poljica, opremljen ne samo povijesnom građom nego obilato obogaćen s etnografskim materijalom. Kuća, dvor, okućnica, ambijenat životnog prostora s funkcijama rada, proizvodnje i dokolice, npr. turanj, toć, žrvanj i ostalo, sva proizvodna sredstva, a i proces proizvodnje, dalje društvena nadgradnja, sve to prikazati u istinitoj slici starinskog, donedavnog života u Poljicima. I sve to u varijantama, bogato zastupano u pojedinim primjercima, makar i u skromnoj, ali znanstveno i likovno pozitivnoj postavi. — Uostalom metode tog posla nisu nove, sve je to već nađeno i riješeno, kako to npr. ima gotovo svaka skandinavska regija sve preko polarnog kruga.

Samo tako ćemo stvarno i sa suvremenim zahtjevima nastaviti rad vrijednog domaćeg skupljača Ivaniševića i tako se Poljicima odužiti za sve što su nam pozitivno ugradila u našu današnju kulturnu sliku. A to nije malo.

Takvim bi radom ujedno došli do novih znanstvenih pogleda i tako ušli u razmatranje jednog od osnovnih etnoloških problema Poljica. To je problem složenog etnografskog inventara u Poljicima u današnjem posljednjem obliku. Dok je naime društvena struktura stare Poljičke župe umnogome dala biljeg današnjem pučanstvu Poljica i dok je duhovna nadgradnja s refleksnim vi-

šim manifestacijama (jezik, leksikalno blago, životni pogledi i vjerovanja, bujni usmeni folklor i drugo) sve u okviru etničke pripadnosti ranog hrvatskog naseljenja, dotle materijalni inventar, kuća sa stanovanjem, kućni pribor i alati, odjeća, obuća, nakit i kićenje, muško i žensko, tipološki pripada staroj balkanskoj ekumeni i njezinu kulturnom nasljeđu, koje danas obično zovemo dinarskim. Kako, kojim putem je slavensko, hrvatsko naseljenje privredno i materijalno uraslo u situaciju svog novog zavičaja, u taj svijet toliko osobit po svojim fizikalno-geografskim i klimatskim značajkama jedne izrazito kraške zemlje, a da je taj narod pri tom u toj tuđoj sredini ipak u tolikoj mjeri zadržao svoj prvotni etnički značaj, to je problem čije nam rješenje otvara poglede u najintimnije etnografsko postojanje ovog dijela našeg naroda, prvenstveno stare Poljičke župe. Problem naime leži u tom da je materijalna osnovica u kojoj se održala Poljička župa sa svojom društvenom i duhovnom svijesti bitno različita od one ekumene u kojoj je to društvo prvotno formirano. Znamo koliko je specifična geografska sredina našeg Primorja sa svojim bliskim zaleđem, i kako su se u toj kraškoj oblasti pod aridnim podnebljem od najstarijeg doba razvili posebni životni oblici. Kuća građena od kamena, u živo ili u suho, obrađivanje njiva motikom u kraškim docima i na podvorima, ta tako značajna terasasta poljoprivreda Sredozemlja, gdje vinova loza i maslina čine glavnu biljnu kulturu, zatim stočarstvo u kojoj uzgoj ovce do danas zadržava polunomadske oscilacije između zimovališta i planine, sve to u toj perimediteranskoj ekumeni neumitno je zadalo životnu osnovicu onom etničkom organizmu koji je ovamo nadošao iz bitno drukčijeg svijeta i drugih privrednih odnosa. Kako se taj etnički organizam umio prilagoditi situaciji u svom novom zavičaju, kako se tu mogao vitalno afirmirati?

U dinarskom zaleđu odgovor na ta pitanja nalazimo u mnogim sinkretističkim pojavama u kojima je slavenski superstrat poprimio etnografske, pa i fizičke osobine starog inkolata i u tolikoj se mjeri kontaminirao sa starobalkanskim elementima da je iz tog procesa umnogome proizašla i društvena struktura , a i duhovna nadgradnja današnjeg stanovništva naših planinskih predjela. U Poljicima međutim, društvena i duhovna struktura održala se u gotovo prvotnim etničkim crtama. Ova je pojava za nas od osobite važnosti, a do razumijevanja o tom zbivanju doći ćemo samo preciznim utvrđivanjem etnografskog inventara. Time postava zavičajnog muzeja Poljičke župe dobiva puno opravdanje. Kulturna važnost Poljica i uloga ove stare hrvatske župe dobit će tako punu znanstvenu i dokumentarnu potvrdu.

Literatura

1. Frane Ivanišević: *Poljica, Zbornik za narodni život i običaje JAZU*, knj. 8, str. 183—336; knj. 9, str. 23—144. i 191—326; knj. 10, str. 11—111. i str. 181—307. Zagreb 1903—1908.
2. Ivan Pivčević: *Povijest Poljica.* Dodatak Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split 1921.
3. Ivo Rubić: *Poljica.* Poljički zbornik I, Zagreb 1968, str. 26. i 30.

VESNA ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ

»OD UMICAN'JA DIVOJAK SILOM«

U našem proučavanju težište je na elementima socijalne tradicionalne kulture Poljica. Samu *tradiciju* shvaćamo kao sposobnost društvene sredine da u razvojnim etapama sačuva pojedine običaje i da ih prilagodi razvijenijim oblicima svoga života. Običaji i tradicionalne društvene norme mogu postojati samo dok postoji bilo kakva organska veza s kulturnim sadržajem društva koje ih je stvorilo ili prihvatilo. Stoga je tradicija ujedno pokazatelj profila dotične etnosociološke sredine. Tradicionalno ponašanje se u jačoj mjeri održava u odnosima vezanim neposredno za život i opstanak ljudi. Nalazimo ga i u prilično razvijenijim sredinama (potpuno očuvanog ili samo u tragovima) u situacijama koje su za čovjeka kao socijalno biće od velike važnosti; dakle pri sklapanju braka, porodu i smrti.

Ovo izlaganje vezano je za tradicionalne postupke u okviru obreda svadbe. No potrebno je definirati ispitivani element tradicije, ustanoviti oblik i njegov život unutar svadbenih obreda i također ukratko opisati do kada se u razvitku društvene sredine održao. Treba dakle utvrditi doba kada na poljičkom području iščezavaju arhaični društveni oblici.

Poljički statut je jedan od najvažnijih dalmatinskih pravnih dokumenata koji sadržava građu za proučavanje socijalne tradicije. Poljičkim statutom su od 15. stoljeća utvrđeni »zakoni i običaji« Poljičana. U normama toga Statuta očituje se struktura socijalnog uređenja poljičkog pučanstva. Statut potvrđuje da se još u doba kad je pisan sačuvala kao jezgra života patrijarhalna porodična zadruga, te da Poljičani još tada posjeduju u jakoj mjeri osjećaj pripadnosti zajedničkoj cjelini.[2] Stoljeća nisu promijenila tu osnovnu crtu poljičkog društva, pa i Rubić u svojoj geografskoj studiji o Poljicima precizira kao životnu jezgru na području Poljica — »selo... podijeljeno na rodbinsko-dvorne zajednice (krvne zadruge)«.[3] Podrobno o životu unutar zadruge i obitelji piše početkom našeg stoljeća F. Ivanišević, navodeći imena zadružnih kuća po selima, kao i »red« života u njima, koji se odvija pod rukovodstvom »gospodara«, najstarijeg ili najspodobnijeg muškog člana zadruge.[4] Sve do našega stoljeća nije se dakle poremetio osnovni sadržaj patrijarhalnog ustrojstva toliko svojstvenog životu Slavena.

*

* *

Sklapanje braka oblik je tradicionalnog društvenog ponašanja. Tradicionalni elementi u običajima prilikom zasnivanja zajedničkog života uvijek su u ovisnosti o razvojnom toku pojedine društvene sredine. Postoje i postojali su dakle, različiti oblici toga kompleksnog običaja, kao što su poznati razli-

čiti oblici zajedničkog bračnog života. Očito je, međutim, da je sklapanje braka tradicija koja se vjekovima održala i do današnje naše kulture ostala jedan od najznačajnijih čimbenika u životu. U svakoj društvenoj sredini u kontekstu toga običaja vidljivi su tradicionalni elementi magijskog i socijalnog značaja. Ovdje nas međutim magijske radnje ne zanimaju. Svadbeni obred gledamo u njegovoj društvenoj funkciji.

U odabiranju bračnog partnera sadržana je ponajprije svijest i odluka o potrebi sklapanja braka, zatim izbor partnera, koji se uvijek bira prema ustaljenim vrednotama u dotičnoj porodičnoj i društvenoj sredini. Tu su običaji prije samog odvođenja nevjeste k mladoženji, ili dolaska mladoženje u njen dom (odnosno prije odlaska na mjesto njihova budućeg stalnog boravka). Za vrijeme svadbenih običaja u domu nevjeste i mladoženje već je davno unesen obred vjenčanja u crkvi, a u novije vrijeme i kod matičara. U tom sklopu je dakle od davnine čin po kojemu dotična društvena sredina smatra brak sklopljenim.[5] Tradicionalni postupci nakon vjenčanja odigravaju se neposredno nakon toga čina ili u izvjesnom kraćem vremenskom razmaku. U tom su značajni ples s nevjestom, njen prvi svečani odlazak po vodu i pranje ruku svatovima, a naročito prvi posjet mladog bračnog para nevjestinim roditeljima i prvi posjeti njima.

U svim postupcima u toku svadbe dvoje se mladenaca uči novoj životnoj funkciji (bračnoj i obiteljskoj) i obavezama; stariji i oženjeni srodnici neposredno sudjeluju u običaju i time izražavaju priznanje braka od strane roda i uže društvene sredine. Uloga sudionika svadbe svjedoči o tom da su održani tragovi *inicijacija* kojima su se mladenci uvodili u nov društveni krug. Nevjesta se vidno (odjećom i postupcima) prihvaća u krug žena, stječe pravo obavljanja poslova mlade žene snahe, i prima se zajedno s mužem u društveni sloj punopravnih odraslih članova.

*
* *

Odabiranje bračnog partnera sasvim je interna stvar porodice, ili donedavna uže srodstvene cjeline. U motiviranost izbora bračnog druga kod nas, ovdje ne možemo ulaziti, no ipak treba reći da je upravo u tim motivima sadržan glavni impuls za odluku o tome kojem će običajnom redu privoljeti oni koji biraju nevjestu. Nekoliko čimbenika utječe na to, a veoma je važan i stav obitelji i roda odabrane djevojke. Ivanišević o tome za stanovništvo Poljica kaže: »Malo se kad dogodi, da ljudi i žene živu nekršćanskim načinom. To se trevi, kad su roditelji protivni ženidbi, pa kad ne ćeš na lipe, kažu oni, dat ćeš na ružne, ali se domalo vrimena ide u popa, da ji napovidi, uvede u crikvu i vinča«.[6]

Kad se u arhaično doba iz elementarne povezanosti ljudskog opstanka i prirode prešlo na stvaranje rezervi hrane i ljudstva kao radne snage, nastala je podloga i za ekonomsku motivaciju u odabiranju bračnog partnera, uz motiviranost fiziološkom potrebom produženja vrste. U svakoj fazi kulturnog razvitka morale su postojati razlike u gospodarskoj jačini rodova. Pretpostavljamo da je uvijek bilo grupa koje su mogle zadovoljiti traženja nevjestina roda i koje su preferirale tradiciju da se nevjesta pribavi prošnjom, odnosno

otkupom. Ta tradicija je u biti razmjena dobara, u kojoj se za jednu vrijednost daje odgovarajuća nadoknada u vrijednosti druge vrste (kapital ili odrada za radnu snagu). Ekonomska nejednakost prati cjelokupan razvitak društva, pa je to bio jedan od motiva razvitka drukčije tradicije pribavljanja nevjeste. Moralo je, dakle, biti grupa koje nisu mogle zadovoljiti traženja nevjestina roda, ili to nisu željele. Postojala je, prema tome, od samih početaka društvenog razvitka i osnova za otmicu nevjeste kao tradiciju s nizom varijanti oblika. Otmica nevjeste nasiljem i dogovorno odvođenje u ekonomski i društveno razvijenijim predjelima, naročito u posljednja dva stoljeća, bili su intenzivnije okarakterizirani kao ružniji način, dok je uopćeno shvaćanje za otkupni brak, u današnjim njegovim varijantama, kao redovni i ljepši.[7] Sve do naših dana, općenito na teritoriju Jugoslavije, nalazimo usporedo postojanje oba oblika kojima se priskrbljuje nevjesta. S obzirom na tradicionalno zasnivanje bračne institucije ovih dalmatinskih krajeva izdvajamo ovdje tradiciju otmice nevjeste.

*
* *

Otmica nevjeste svojim postanjem seže dakle u daleku arhaiku na početke organizacije ljudskog društva. Ona je produkt onog stadija patrijarhalnog društva u kojem je žena kao osoba značila vrijednost roda. U otmici je akt sile usmjeren protiv volje nevjestina roda i nje same, a provodio ga je mladoženja sa svojim rodom. Svako društvo u kojem se otmica nevjeste provodila poznavalo ju je kao jedan od načina za ostvarivanje braka. Otmica je pokušaj rješenja situacije koja bi inače za ženika mogla imati nepovoljan ishod. Uzroci otmice leže u samoj društvenoj sredini i njezinu općem razvitku. Može se utvrditi da je množina primjene otmice u obrnutom omjeru sa stupnjem kulture i razvojem civilizacije u dotičnoj sredini. Razni društveni, historijski i drugi uvjeti mijenjali su donekle oblik te tradicije. Stoga su pored prvobitnih *otmica nevjeste nasiljem* već u prošlosti utvrđene varijante i srodni tipovi tog instituta. Nasilno otimanje protiv volje djevojke nespojivo je s društvenom sredinom u kojoj je žena punopravni član. U elementarnom obliku otmice nasiljem otmičari ne vode računa o volji djevojke i vrše nad njom nasilje da bi brzom akcijom osigurali uspjeh pothvata. U toj *pravoj otmici* suprotstavljaju se dvije patrijarhalne zajednice u namjeri da prisvoje ili zadrže djevojku. Ona je za svakoga od njih dobitak i kao radna snaga i kao roditeljica. Ponašanje žene u toj situaciji može imati utjecaj na uspjeh otmice, ali ne može utjecati na odluku otmičara da poduzmu takvo djelo. Otmica je prema svim elementima običaja svojina i produkt patrijarhalnog društva, i to na određenom stupnju gospodarskog i kulturnog razvoja.[9]

U bračnom životu Južnim Slavena monogamna je patrijarhalna porodica osnovni oblik.[9] U njoj se otmica od svojih početaka mogla razviti kao društveni institut. U toj tradiciji je do najnovijih vremena ostao zainteresirana strana rod i zadruga, što pokazuje da je tradicionalnost svojstvo tog etnikuma.

Otmica nevjeste nasiljem dovodila je do narušavanja postojeće ravnoteže u odnosima među direktno zainteresiranim rodovima i zadrugama. Takve situacije su sređivane mirnim putem, ali i osvetama od strane djevojčina roda. No

sve je to bilo u ukviru normi običajnog prava, a kasnije zakonskih odredaba, po kojima su ustaljene kazne za sudionike u otmici, i to lišenje slobode i novčane odštete. Takvo je stanje stoljećima vladalo među Južnoslavenskim etničkim skupinama, te pokazuje da su brak prošnjom i otmicom dvije sinhrone tradicije.[10]

Zbog promjena u kontekstu društva i elementi običaja proživljavaju izvjesne preobražaje. Tako se uklapaju u novu sliku kulturnog mozaika, ili se gube iz tradicije s nestajanjem osnovnih (za njih) uzročnih momenata.[11] Opstanak elemenata stare tradicije ovisi dakle o konzervativnosti neke etnosociološke sredine i njenoj sposobnosti da ih modificirane uklapa u noviji kontekst, eventualno i s novim sadržajem. Kod nas je dinarsko i centralno balkansko stočarsko stanovništvo utvrđeno kao nosilac tradicije otmice i njenih kasnijih oblika.[12] To je stanovništvo već davno izgubilo jedinstvenost svoje kulturno-proizvodne strukture. Ono je samo u mnogo jačoj mjeri ostalo patrijarhalno i tradicionalno nego etnički sastav naših drugih krajeva. Očito su i geografski uvjeti djelovali na polaganiji tok kulturnog razvitka i utjecaja civilizacije, pa i na jače očuvanje tradicionalnih elemenata kulture.[13] U izvjesnom povijesnom razdoblju, svojim kulturnim profilom i patrijarhalnom strukturom to je stočarsko stanovništvo bilo sposobno prihvatiti tradiciju otmice nevjeste od društvenog sloja koji nije morao imati gospodarsko-proizvodne istovjetnosti s njim, ali je sadržavalo neke identične oblike patrijarhalne strukture. Oblici tradicije otmice javljaju se kao specifičnost društva u okviru njegova patrijarhalnog razvoja.

*

* *

Poljica se po svojoj društveno-ekonomskoj strukturi ne uklapaju sasvim u svoju dinarsku okolinu.[14] Samostalnost Poljičke župe očuvala je tradicionalni život i uvjetovala relativno autohtoni razvitak u odnosu na urbaniziraniju i ostalu dinarsku okolinu.

Da se život u tom društvu odvijao po nepisanim običajnim pravilima, dokazuju zapisi Poljičkog statuta. Tradicija otmice nalazi se također među normama tog Statuta. Član 113. pod naslovom »Od umican'ja divojak silom« dopisan je kao kasniji dodatak Statutu, i to godine 1605.[15] Iako je zapisan tek na početku 17. stoljeća, njegovo zakonsko formuliranje uvjetovalo je neprekinuta stara praksa. Sličnih odredaba, no manje preciznih i određenih, nalazimo i u drugim dalmatinskim statutima. U Percevalovoj redakciji Splitskog statuta, Statutum Vetus (čl. 127) potvrđuje ovu tradiciju od 9. stoljeća dalje. Zabranu potajne ženidbe nalazimo u 14. stoljeću u odredbama dubrovačkog Liber Viridis (1358—1460). Dalmatinski gradovi su već u to doba bili toliko upravno organizirani da se ti zapisi s odredbama u vezi s oblikom otmice očito odnose na stanovništvo njihove uže ili šire okolice.[16]

Politički problemi koji su u srednjem vijeku pritiskali Evropu i Balkanski poluotok, odražavali su se i na društvenim zbivanjima ovih krajeva. Vidjeli smo da se pojedini elementi kulture (obredi, tradicionalna ponašanja) prilagođeni uklapaju u razvijeniji kulturni kontenst ili nestaju. To znači da njihov razvojni tok donekle zaostaje za razvitkom kulturne sredine kao cjeline. Stoga

se u izmijenjenim društvenim strukturama i životu nalaze običaji zaostali iz starine, a njihova struktura i sadržaj se mijenjaju prilagođujući se novim oblicima društvenog života. U situacijama kao što su gore navedene historijske prilike, koje uzrokuju stagnaciju u razvoju kulture, pa čak stvaraju faze regrediranja, pojedini elementi tradicije ponovo nalaze uvjete za dalji opstanak.[17] Tako možemo razumjeti održanje tradicije otmice do 17. stoljeća u Poljicima i okolici.

Današnje stanje pokazuje da je otmica nevjeste nasiljem kao oblik tradicionalnog ponašanja izumrla i u Poljicima i njegovoj okolici. Prikaz povijesnog razvitka te institucije, zapravo je slika njezina dugotrajnog odumiranja, pri čemu se ta tradicija pretvara u niz oblika i varijanata.[18] Nasilni oblici nestali su prije onih u kojima dominira dogovor. U prvoj polovini ovoga stoljeća još se ovdje znalo za neke oblike odvođenja nevjeste (prividne), no to su samo rudimenti nekadašnjeg instituta otmice. Oni pokazuju, uz podatke iz Poljičkog statuta, da je na ovom području, u nekadašnjoj etnosociološkoj sredini, prije nekoliko stoljeća bila ravnopravna s drugim običajima pri sklapanju braka i otmica nevjeste u svojim arhaičnim oblicima.

Opisi putopisaca, kojima su naši dinarski krajevi za prošlih stoljeća bili privlačna i nepoznata zemlja, kao i zapisi običajnog prava po kojima je postupala mletačka uprava, dokazuju konstantno provođenje tradicije otmice i odvođenje nevjeste u dalmatinskom zaleđu i Dinaridima.[19] Na temelju postojanja iste tradicije na ovim područjima gdje žive stočari dinarskih planina i Poljičani, pretežno poljodjelci, dolazimo do zaključka da društvene sredine s različitim proizvodno-gospodarskim ustrojstvima mogu posjedovati istovjetne elemente i oblike tradicije. Ukoliko se vremenski podudaraju glavne crte njihova patrijarhalnog razvitka u toliko se ujednačenije razvijaju oblici ovog običaja na tim područjima.

Naglasili smo *otmicu* i *odvođenje nevjeste*. Razlikujemo ih kao dva tipološka oblika tog instituta. U otmici i svim njenim tipološkim variranjima rekli smo da je uvijek prisutna upotreba sile. Ta sila primjenjuje se u prividnoj otmici samo formalno, za okolinu, jer se sve obavlja samo kao običaj kojim se izbjegavaju svadbeni troškovi. Odvođenje nevjeste je zaseban tip te vrste tradicionalnog ponašanja. Održava se u onoj društvenoj sredini koja gubi oštrinu patrijarhalnog ustrojstva, i u kojoj žena prestaje da postoji samo kao pasivni kapital porodice. Djevojčinu volju, izraženu za vrijeme samog djela ili nakon toga, u početku prihvaća ipak samo ona grupa muških članova roda (njezinog ili otmičarevog), kojima takva njezina volja pogoduje. Oni se koriste djevojčinom izjavom ili otporom da bi je zadržali ili (njeni) da bi je vratili iz kuće tog mladoženje. Odvođenje nevjeste kao običaj uključuje u sebi pristanak djevojke da takvim načinom prijeđe kao nevjesta u mladićev dom. Sila se u nekim oblicima tog običaja provodi samo prema njezinu rodu, ako je on silom nastoji vratiti.[20] Takvo stanje pretežno s oblicima odvođenja nevjeste nalazimo u pisanim podacima i dokumentima dvaju posljednjih stoljeća. Na primjer, u Zelićevu »Žitiju« se navodi da se — »... nigda do 1796. godine u dalmatinskim crkvama vostočnog ispovjedanija sa oltara nijesu napovijedala i proglasivala brakosočetanija, bila po zakonu ili bezakona...« i također da su se »vjenčavali... po kućama«.[21] U krugu rimokatoličke vjeroispovijesti, iako se možda točnije obavljala provjera bračnog života vjernika, situacija nije bila

mnogo bolja. Da otmice nisu bile rijetka pojava, svjedoče, među ostalim, F. Glavinić i A. Miletić. Prvi se koncem 17. stoljeća oslanja na odluke Tridentinskog koncila i — »5. Proklinya. Raptores Faeminarum, t. y. onyh ki sene ssillom grabe, teryh ssille priko volye matrimonium učiniti. 6. Proklinya. Extrahentes, t. y. ki po ssilli koludriczu iz klostra, yur Bogu possuechenu van grabi.«[22] A. Miletić u 19. stoljeću piše gotovo isto za sjevernije područje, Bosnu i Hercegovinu, u kojima je službovao kao biskup. On također zabranjuje otimanje nevjeste, ali i »dase roditegli i starishine, brez razloxitoga uzroka u odabragnu druxtva zakonitoga po Sakramentu Sv. od xenidbe gniovim sinovima i kcherrama nesuprotive . . .«.[23] Oba svećenika prema odredbama Tridentinskog koncila proklinju sve one koji otimaju nevjeste nasiljem, a kako vidimo objekt otmice bile su osim djevojaka i žena čak i posvećene osobe. No bilo je i dogovornih oblika odvođenja nevjeste. Svećenstvo je u takvim prilikama nakon izvjesnog vremena, usprkos protivljenju roditelja, omogućavalo sklapanje braka kad bi ocijenilo da su motivi roditeljske zabrane subjektivni (materijalne ili afektivne prirode), a nema drugih objektivnih razloga da se zabrani takav brak.[24]

Ovdje ćemo usporediti otmicu o kojoj govori 113. član Poljičkog statuta i još jedan vremenski veoma blizak podatak o otmici iz dokumentacije mletačkih sudova za Dalmaciju.

Odredbe navedenog člana 113. Poljičkog statuta odnose se na *otmicu nevjeste nasiljem* u samim Poljicima. Iz teksta se vidi da je u akciji bila organizirana grupa otmičara, koja se sastojala od srodnika i prijatelja mladoženje. Postupali su prema dogovoru a protiv volje djevojčina roda. Djevojka očito o toj akciji nije slutila, a činjenica da su je odveli na silu, s mjesta gdje se pretpostavlja da im neće biti pružen otpor od njezinih srodnika, upućuje na zaključak da je i ona sama bila tome protivna. Takav potez bio je osiguravanje da djevojka svojom vikom i otporom ne prizove svoj rod u obranu. Djevojka, koja u tekstu odredbe nije čak ni imenovana, očito je bila vraćena od otmičara, jer se to može pretpostaviti po reakciji javnog mnijenja te društvene cjeline. U tadašnjem stadiju patrijarhalnog društva volja djevojke mogla je imati udjela za krajnji ishod djela. Djevojka, kao što je očito u ovom primjeru, mogla je svojom izjavom dovesti do neuspjeha pothvata. Poljički statut potvrđuje k o l e k t i v n o r e a g i r a n j e na takvu *pravu otmicu,* kao što je redovno i na području Dinarida. Za svaku patrijarhalnu rodovsku sredinu tipično je da u ovakvoj situaciji prvenstveno reagiraju članovi zadruge pojačani članovima susjednih obitelji. Tako cijela naseobena cjelina djeluje zajednički. Zajednička reakcija takvog šireg skupa očita je i u tekstu Poljičkog statuta, u kojem se kaže: » . . . *ako bi koji . . . umaka divojku silom, da mu ide počtovana općina na kuću i da mu razvali kuću . . .*«. Ako otmičari ne donesu na određeni zbor kaznu koja im je bila određena, i to za otmičara »pedeset tolorih«, a za »svakoga svata po deset tolorih«, Statutom je bilo predviđeno da *»ide općina na njihovu kuću i da im«* (tj. otmičarima) *»uzmu duplicu . . .«.*[25]

Kolektivno reagiranje je izražaj svijesti o životnoj povezanosti neke društvene sredine. U većoj starini bila je jača krvna povezanost, a s razvitkom je ipak očuvana cjelovitost tog društva u ekonomskom, socijalnom i općekulturnom izražaju. Stoga i nalazimo početkom 17. stoljeća interno odlučivanje i provođenje odluka za sve što je zadiralo u zajedničke interese. U to ulazi i

otmica kao jedan od preživjelih instituta negdašnjeg društvenog ponašanja. Dragocjen podatak iz 113. člana Poljičkog statuta točno vremenski i teritorijalno utvrđuje slučaj otmice. On je okvalificiran u toj sredini kao teži, jer je »*umaknuta*« djevojka bila već prije obećana drugome za ženu. U Poljicima se i do naših dana zadržalo shvaćanje da za isprošenu djevojku ne mogu postojati više druge bračne kombinacije. Ivanišević kaže da se — »isprošenoj divojci reče: narečena ka' na pô stečena, ili: narečena ka' i dovedena, a dovedena u sve dospivena.« On bilježi stihove jedne narodne pjesme u kojima se kaže:

»... Jer divojka kad je viru dala,
Sve jednako ka' da je vinčana«.[26]

Otmica o kojoj je u Statutu riječ nije uspjela, jer bi inače djevojka izjavila da će se udati za otmičara. Ako nevjestin rod vrati djevojku, onda je tražio zadovoljštinu za uvredu nanesenu njoj i njemu. U starija vremena o tome se rješavalo unutar pojedine uže društvene cjeline, no s razvitkom uprave i sudstva stječemo dokumentaciju o tim prijestupima. To bi moglo biti razlogom što se tek naknadno u Poljički statut dopisao član 113. »*Od umican'ja divojak silom*«.

Djevojka otmicom biva neke vrste obilježena, teže se udaje za drugoga. Na širem dinarskom području poznato je da i nasilno oteta djevojka ostaje s otmičarem, ako je rod u toku otmice ne uspije vratiti, jer tim činom gubi čast i ugled u svojoj sredini. Takva sramota u Poljicima je snalazila i silovanu djevojku. O tome govori član 110. Poljičkog statuta i određuje da neoženjeni počinitelj mora takvu djevojku oženiti i opremiti je mirazom.[27]

Iz istog vremena, kad je član 113. unesen u tekst Poljičkog statuta, u području Dalmacije pod vrhovnom mletačkom upravom nastaju dokumenti koji se odnose na otmicu. Tradicija otmice nevjeste u organiziranijem državnom uređenju postaje također nepoćudna. To je pogotovu dolazilo do izražaja u prilikama kakve su u to doba vladale u našim dalmatinskim krajevima, dok su Poljica nastojala održati svoju samostalnost pritiješnjena između moćne mletačke i turske vlasti. Egzogamna struktura života pretstavlja i dalje podlogu pogodnu za otmicu i odvođenja nevjeste. U toj se tradiciji tada ispoljava sukob običajnih životnih normi i razvijenije organizacije upravne vlasti, te nastojanje da se napuste pojedini običaji kao neprikladni. Već u drugoj polovini 16. stoljeća bila je Mletačka republika prisiljena da izda dva zakona za suzbijanje »zločina otmice djevica i žena« (1574 i 1578). No takva se praksa i dalje provodila, pa se mletačka uprava sto godina nakon izdavanja ovih zakona (1697. g.) mora ponovo pozivati na njih.[28] I u Poljicima je bilo slično. Društveni razvitak Poljica u 17. stoljeću dosegao je takav stupanj da nestaje tradicionalnog rješavanja ovih problema unutar članova same rodovske cjeline. Razvitak nameće prihvaćanje pravno-zakonskog reguliranja prijestupa, kao što je i u krajevima oko Poljica.

S onim što je sadržano u odredbi 113. Poljičkog statuta usporedit ćemo podatke u dokumentima zadarskih knezova. Dne 7. I 1615. g. zapisano je: »... il strenuo Steffano Gliubaccich da Polizza, et grauemente lamentandosi querello Zuanne Burich di detta Villa. Per quello sia stato cosí ardito, et temerario sabbato passato fú li 3. del corrente andar, postatamente contra le

strettissime leggi del Dominio, ad aspettar Helena sua Mezza figliola del q. Biasio Gliubaccich, la quale se ne ueniua da Zarra essendo stata a fare alcuni suoi seruitij quella gionta che fù a Pristrane detto querellato l'assaltò, et à uiua forza l'hà menata uia alla uolta se Rasonzi, per il che insta che sia seueramente castigato come me rita, et tanto più che detta Helena era promessa in moglie a Simon figliolo de Piero Subotich da Pontadura, hauendoli dato l'anello...«.[29] Na ovu prijavu poveden je postupak protiv otmičara. Istragom je ustonovljeno da je bilo osam otmičara, da su bili »naoružani arkebuzima na točak«, pa da se ljudi koji su zajedno s Helenom išli iz Zadra, stoga nisu usudili suprotstaviti se naoružanim otmičarima, iako se Helena otimala i vikala. Otmičari su napravili prepad na nju iz šumice pored koje je morala proći na putu kući. Nesuđeni mladoženja-otmičar bio je s njom zajedno s drugim ljudima, ali je, pošto su njegovi drugovi uspjeli Helenu odvući prema Ražancu, i on krenuo za njima. Heleni nisu pomogle molbe da je otmičari puste, jer je već obećana drugome za ženu. Djevojka je bila odvedena u kuću Nikole Sikirića koji je s njom živio tri noći. Stric otete Helene tražio je na sudu kaznu, jer je djevojka nasilno i protiv njene volje izgubila čast (»... d'hauer à uiua forza, et contra il suo uolere leuato l'honore...«).[30] Iz iskaza svjedoka vidi se da su otmicu te petnaestogodišnje djevojke otmičari bili detaljno ugovorili i planirali. Oni su odabrali najpogodnije mjesto i vrijeme da je otmu, da bi tako izbjegli sukob s njenim rodom i osigurali uspjeh otmice. Kako je djevojka vraćena svom domu, to se iz dokumenata ne vidi. No činjenica da je tri noći provela u kući otmičarevoj upućuje na to da ona zaista nije bila voljna da ostane s njim, i da je otmičar morao popustiti pod pritiskom reakcije. Tako je djevojka došla na sud u pratnji svoga strica, kao tutora nakon očeve smrti.

Svi su otmičari bili osuđeni na teške kazne progonstva s teritorija širokog petnaest milja u vremenu od tri do petnaest godina. Takve stroge kazne s visokim globama proističu iz normi običajnog prava, koje se očituje i u Poljičkom statutu. U primjeru navedenom u 113. članu Statuta kao i u ovim dokumentima o Jeleni Ljubačić radilo se o djevojkama koje su bile drugima već obećane za ženu. Takva djevojka, okrenuta »naoposun« ili ona na koju je »stavljen prsten po zakonu ovoga svita«[31] već je i u roditeljskoj kući formalno smatrana ženom određenog mladoženje. Otmica takve djevoke-nevjeste još je teža uvreda za njen rod, a povlačila je i osvetu uvriježenog mladića za koga je bila isprošena.

Dokumenti iz kasnijeg razdoblja očituju i slučajeve odvođenja nevjeste. Vanjski oblik djela naizgled je isti. Međutim sila se ispoljavala samo protiv djevojčina roda, koji nije dopuštao da ona ide u rod otmičara. Razlozi tom otporu bili su: ili u ekonomskoj razlici među zainteresiranim rodovima, u pripadnosti drugoj rodovsko-plemenskoj, etničkoj ili vjerskoj sredini, ili neki drugi. Tako je na primjer bila odvedena kćerka Teja Marčića, god. 1776. od članova obitelji Vučić iz Tribnja.[32] Očeva tužba govorila je o *nasilnom* otimanju njegove kćerke, no djevojka je na ispitivanju izjavila da pristaje na udaju za otmičara. Povodeći se za normama običajnog prava, sud nije to djelo okarakterizirao kao otmicu, već je odredio da se djevojka smjesti u samostan, dok od oca kao poglavara obitelji ne dobije privolu za taj brak. Smještanje djevojke na neutralno mjesto, da bi joj čast bila očuvana u sredini u kojoj živi,

u skladu je s tradicijom. U otmicama koje su uspijevale, kao i odvođenjima djevojaka, poznatim na širem okolnom području, otmičari su često djevojku smještavali do svadbe u kuću kojeg uvaženijeg člana zajednice ili kod svećenika. To čuvanje ženine časti izražava poštivanje žene u patrijarhalnom društvu, no to joj ne daje pravo da ostvaruje svoju volju. Ona je tom tradicijom istovremeno u znatnoj mjeri bila prisiljavana da ostane s otmičarem, jer je nakon toga ni jedan mladić ne bi uzeo za ženu. S druge strane, smještanje otete ili odvedene nevjeste u drugu kuću u uskoj je životnoj povezanosti određenog dijela društvene sredine, a također otkriva poštivanje ustaljenih moralnih pravila i odnose unutar dotične društvene sredine. Otmičarev i djevojčin rod postaju otmicom ili odvođenjem dvije protivničke strane. Vrijeme koje djevojka provodi u zaštitničkoj kući, iskorištava se za uspostavljanje dobrih odnosa i izmirivanje s njezinim rodom, kako bi se umanjila uvreda i priječila eventualna osveta.[33]

Podaci iz sudskih arhivalija o procesima povodom otmica ili odvođenja djevojaka pokazuju da su djevojke dovođene pred kneza u pratnji muških članova svoga roda. To znači da je njezin rod uspijevao da je preotme ili vlastitom snagom ili posredstvom vlasti. U Poljičkom statutu naveli smo također preciziranu reakciju djevojčina roda na otmicu. Ona je tako bila legalizirana, pa je očito sudjelovanje i onih koji nisu direktni srodnici povrijeđene strane. Potvrđuje se time održanje patrijarhalnog prava roda da raspolaže svojim ženskim članovima.

* * *

Otmica nevjeste i varijante njenih oblika, uz sklapanje braka prošnjom, autentična su pojava i *stare slavenske tradicionalne kulture.* Literatura drugih slavenskih naroda pokazuje da u svadbenim običajima postoje još tragovi tradicionalne otmice nevjeste.[34] U ovom razmatranju osvrnut ćemo se napose na podatke Nestorove kronike, po kojoj je u 10. stoljeću utvrđeno »umakanie« djevojaka i žena.[35] Nestor je s afektom pisao o tom barbarskom običaju, pa ne daje dovoljno precizan opis običaja. No nije nam svrha da preciziramo tip ili oblik zabilježenog obreda. Dovoljna je već sama potvrda da se provodio kao običaj u nekim od tadanjih slavenskih etničkih skupina, koje Nestor karakterizira kao primitivnije od onih koji ne provode »umakanie«. Činjenica je da je izraz *»umakanie dievic«* identičan poljičkom izrazu *»umican'je divojak«*, i da su oni sadržajno isti. Oba označavaju radnju, i to o b i č a j n u r a d n j u koja je suprotna jednoj drugoj radnji (prošnji nevjeste) kojom se postiže isti cilj. Na području koje zauzimaju južnoslavenske etničke skupine izraz s osnovom koja bi odgovarala ovome, a označava identični elemenat tradicije, nije rasprostranjen na širokom području.[36] Njegova prisutnost u jeziku Poljica 17. stoljeća, pa i danas u sjećanju, upozorava na stupanj očuvanosti arhaike u ovom kraju i upućuje na domet migracionog puta jednog kulturnog elementa staroslavenske socijalne tradicije.

* * *

Šta dakle pokazuje tradicija otmice nevjeste u Poljicima? Sve činjenice pokazuju da tradicija otmice nevjeste i njeni razvojni oblici imaju korijene u ranoj fazi razvoja patrijarhalne kulturne sredine, u kojoj je ekonomski faktor uz faktor održanja imao najjaču snagu i u društvenim odnosima. Našli smo da su i na ovom tlu postojali uvjeti za tu tradiciju. To su bili: etnikon strogo patrijarhalne strukture i izoliranost od okoline koja nije pripadala društveno-ekonomskoj jezgri. Tradicionalnost je rezultat toga i ujedno onaj faktor koji je poticao očuvanje starih društvenih odnosa i socijalne strukture. Zadružni život bio je nukleus društvenog života, a svaka je ta jezgra bila čvrsto povezana međusobno gospodarskim imperativima života i opstanka. Povijesni su uvjeti pogodovali održavanju tog stanja. Promjene razvojnog toka izražavale su se u obliku patrijarhalne discipline unutar zadruge i u pojedinim ublaženjima moralno-pravnih shvaćanja. Zbog takvih promjena u društvenoj strukturi Poljica nekada čest institut otmice nevjeste nasiljem u 17. stoljeću još ne izumire sasvim, ali prelazi u tipološki blaže oblike odvođenja nevjeste. U tome naziremo nekoliko činjeničnih stanja unutar društveno-srodstvenih cjelina. Položaj ženskog člana krvno srodne zajednice poboljšan je u toliko što se u krajnjem ishodu uvažava njena volja. U društvu ona ne gubi ugled zbog otmice nasiljem toliko koliko je to poznato za neke bliže i dalje okolne dinarske stredine.[37] Sankcije prema otmičarima provode se još tada od strane uže društvene sredine, regulirane donekle utjecajem normi civiliziranije urbane okoline. Njihovo težište prelazi na progone i imovinske kazne, a isključena je osveta samog roda.

U 17. stoljeću dakle izumire u Poljicima *otmica nevjeste nasiljem* kao običaj, a oblici tradicije *odvođenja* nevjeste nastavljaju se. Struktura običaja odgovara istoj tradiciji u našim drugim krajevima. Već u idućem stoljeću postaje vidnija uloga djevojke u izboru bračnoga druga. Ona je još uvijek naizgled pasivna, ali potajno ugovara s odabranim mladićem da je odvedu. Tako se izbjegavala neželjena udaja, ili se ubrzavalo sklapanje braka. Oblici ovog običaja zadržavaju ponekad vanjski oblik otmice nasiljem, ali su tipološki varijante odvođenja nevjeste s dogovorom. Jedna od uočljivih manifestacija toga je sve manji broj otmičara u akciji. Nekada ih je bilo sedam do trinaest obično, kako je to slučaj i u navedenim primjerima, a s vremenom nestaje potrebe za tolikim brojem sudionika. Ublaživanjem patrijarhalnih normi zadružne životne cjeline nestaje organske uvjetovanosti za arhaične nasilne oblike otmice. Preostali oblici tradicije prilagođuju se prema suvremenijim životnim zahtjevima, diktiranim društveno-gospodarskim razvitkom. Okrnjeni tradicionalni elementi nekadanje običajne cjeline gube svoje osnovno značenje u izmijenjenoj društvenoj strukturi, dok se ne izgubi u suvremenom razvitku i posljednja podloga za njihovo održanje. Tako u sjećanju i terminu (kao što je »umicanje«) nalazimo još jedan blijedi trag te institucije na ovom području. U pisanim spomenicima kroz posljednjih par stoljeća gotovo da i nema podataka o nasilnom obliku otmice, o »umicanju«, pa i to potvrđuje da se otmica nevjeste nasiljem izgubila iz života. Dogovorni oblici nisu više bili u tolikoj mjeri povod za tužbe i suđenja, jer što su ti običaji u vremenu nama bliži, to su u jačoj mjeri samo rudimenti stare tradicije. I običaj, kao i reakcija prilagodili su se novim društveno-ekonomskim uvjetima života.

Poljički statut označava da je za vrijeme njegova nastanka napravljen kvalitetan korak u društvenom razvitku ovoga kraja — prijelaz od nepisanih na pisane društvene norme. U tome razvojnom stadiju nekadanjeg agrafičnog pučanstva ovih krajeva sadržani su preduvjeti za dalje razvojne promjene koje su historijskim slijedom intenzivnije mijenjale sliku etnosociološke strukture Poljičana. Tako razumijemo razloge nestanka arhaične tradicije. S tog aspekta važne su odredbe o otmici u Poljičkom statutu, jer one upozoravaju na odnose između muških i ženskih članova unutar životnih jezgri, kao i na njihov odraz u tadašnjoj široj društvenoj cjelini.

Bilješke

1. Izvorni tekst Poljičkog Statuta, Poljički zbornik, sv. I, Zagreb 1968, str. 32—103, Prijevod Z. *Junković.*
2. Djelovanje Poljica kao jedne organske društvene cjeline vidi se iz cijelog teksta Statuta. Npr. zajednički se dogovaraju o postupcima koje treba poduzeti (čl. 23a i dr.), reagiraju na prijestupe (čl. 29 i dr.), ili zajednički snose odgovornost — »stoje iza« Poljičana koji počine neki prijestup (čl. 26, 29, 36e, 113. i dr.).
3. *I. Rubić:* Poljica (geografska studija) VII, Poljički zbornik, sv. I, Zagreb 1968, str. 26.
4. *F. Ivanišević: Poljica,* Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena (dalje ZbNŽO), IX/2, Zagreb 1904, str. 224—326 (V. opis Poljica *F. Ivaniševića* prema Radićevoj »Osnovi« — ZbNŽO sv. IX/1, X/1 i 2).
5. I prije obveznog vjenčavanja u crkvi, u doba prije Tridentinskog koncila, morale su postojati neke norme i vrednote prema kojima su se oblikovale bračne zajednice kakve je neko društvo prihvaćalo. Ostaci tih normi (promjenjivih pod utjecajem povijesnih razvojnih prilika) isprepleteni su u tradicionalnom svadbenom ritualu. Poslije II svjetskog rata mnogo se tih tradicijskih elemenata izgubilo, no u sjećanju ljudi još živi — obilazak nevjeste oko ognjišta, pa i drugi običaji pri ulasku nevjeste u novi dom, kao što je npr. dobro poznato okretanje nevjeste »naoposun«. (V. literaturu svadbenih obreda — *R. Kajmaković—P. Kostić,* Bibliografija ženidbenih običaja, Glasnik Etnografskog muzeja, Beograd 1961, knj. 24.)
6. V. bilj. 4) str. 237.
7. Društvena svijest nije konstantna, pa se i životna pravila mijenjaju prema njenom razvojnom toku. To je razlog da se u većim vremenskim razdobljima gube neke tradicije koje su bile vezane uz izvjesne moralne norme. Otkup nevjeste, na primjer, preoblikovao se u razvijenijim sredinama. Njegov trag nalazimo u običaju darivanja nevjeste. Taj je element promijenio svoje prvotno značenje i izmijenjen se uklopio u nov običajni tok.
T. R. Đgrđević: Naši narodni običaji, Naš narodni život (dalje NNŽ) I, Beograd 1930, str. 25. i d.
8. *V. Čulinović-Konstantinović:* Otmica kao tradicionalni oblik pribavljanja nevjeste kod naroda Jugosavije, Disertacija obranjena 23. 12. 1965. g. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.
9. *J. Cvijić:* Balkansko poluostrvo i južnoslavenske zemlje, Osnove antropogeografije, I i II, Beograd, 1922. i 1931.
B. Bogišić: Glavnije crte obiteljskoga pisanog prava u starom Dubrovniku, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu (dalje JAZU) V, Zagreb 1868. str. 123—149.
10. Dokaz za postojanje ovih oblika koji prethode sklapanju braka (prošnja i otmica) nalazimo u bogatoj etnografskoj literaturi (v. bilj. 5) za sve južnoslavenske krajeve.

11. Cjelokupna narodna tradicionalna kultura sačuvala je do danas svjedočanstva o tome, a održani su običaji ili njihovi dijelovi u sadašnjim društvenim strukturama naših krajeva. V.:
B. Bogišić: Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slavena, knj. I, Zagreb 1874;
V. Mažuranić: Prinosi za hrvatski pravno-povijestni rječnik, JAZU, Zagreb 1908—1922, str. 869—871;
T. R. Đorđević: NNŽ, I, str. 22 i d. *Đorđević* o običajima između ostaloga kaže: »Oni... nisu više ono... što su bili u dalekoj starini... ...Promenom zemljišta, ekonomije i religije, kulturnim napredovanjem i... dodir s drugim narodima običaji se ili menjaju, ili slabe, ili zamenjuju novinama, ili gube imperativnu moć, ili najzad sasvim isčezavaju... Zbog toga što su usko vezani za biće jedne društvene zajednice običaji se smatraju kao njena specijalna osobina i karakteristika — kao njena etnička odlika« (str. 25). To je uzrok mnogobrojnosti obika otmice.

12. Klasifikacija tradicije otmice v. u radu autora: Pregled istraživanja tradicionalnih oblika pribavljanja nevjeste — otmica i varijante njenih oblika u naroda Jugoslavije, Ljetopis JAZU za 1966. g., knj. 73.

13. V. bij. 8); *J. Cvijić:* Iz društvenih nauka, Sociološka bibloteka (Izbor tekstova priredio *dr C. Kostić*), Beograd 1965, II dio — Priroda i judi: Geografski uticaji, Karst i čovek (Uticaj na stanovništvo), str. 62. i d.

14. *M. Gušić:* Tumač izložene građe, Etnografski muzej, Zagreb, 1955, Dinarske planine, str. 151. i d.;
J. Cvijić: v. bilj. 13), II, str. 62—67, III, str. 138—155; i bilj. 9). Poljičani su prvotno zemljoradnici koji su prihvaćali stočarstvo kao pomoćnu privrednu granu, a Dinarci obratno. No osnovne karakteristike društveno-porodičnog života su u obojema — patrijarhalnost, pridržavanje strogih moralnih pravila i porodica — zadruga.

15. *V. Jagić:* v. bilj. 1) str. 112: »...u glavnome rukopisu... bješe upisano sve pređašnje pod konac XVI vijeka (oko 1575. g.),... na prvome (listu) koji bijaše na redu, zapisao... *Luka Ivanišević* g. 1605 ovaj zakon, kojim se zabranjuje otmica«.

16. Statuti dalmatinskih gradova oslanjaju se prilično na Rimsko pravo. Struktura života u gradovima sasvim je grukčija od one u neposrednoj njihovoj okolici. S Poljičkim statutom mogu se usporediti jedino Zakon Lige ninske i Novigradski zbornik, jer su nastali u analognoj etničkoj i kulturnoj, tradicionalnoj sredini.
V. Mažuranić: v. bilj. 11), s. v. otmica, str. 871. i 7. Zakon Lige ninske čl. 67;
M. Barada: v. bilj. 3), str. 149. i d.

17. O takvim stanjima kulturne regresije raspravljali su etnološki teoretičari *Cvijić, Levi-Strauss, Kroeber* i drugi. U najnovijem radu pišu o tome *J.* i *N. Pavković.* Pojmovi »arhaičan« i »primitivan«, Glasnik Etnografskog muzeja, 30, 1967, Beograd, str. 165—169.

18. V. bilj. 12). Najbrojniji tipovi tradicije su oni u kojima su zadržani pojmovi otmice i odvođenja.

19. *A. Fortis:* Viaggio in Dalmazia, Venezia 1774, vol. I, str. 68;
G. Lovrich: Osservazioni... sopra diversi pezzi del Viaggio in Dalmazia del signor Abate Alberto Fortis coll'aggiunta della vita di Sociviza, In Venezia MDCCLXXVI (1776) §. XVIII Amori, str. 138 (Prevod izd. JAZU, Zagreb, 1948, XVIII, Ljubav, str. 113—114);
J. Wynne di Rosenberg: Die Morlackei, Breslau, 1790 str. 41—48;
K. Zittel: Die Morlackei und ihre Bewohner, Osterreichnische Revue, II, Wien 1864, str. 241—242.

20. V. bilj. 8 i 12.

21. *G. Zelić:* Žitije III, sv. II, Beograd—Zagreb, 1898, str. 112 i d.

22. *F. Glavinić:* Szvitloszt dusse verne..., In Venetia MDCLXXXV (1685), str. 114—117.

23. *A. Miletić:* Naredbe i uprave..., U Splitu, 1818, str. 9—13, 22, 117—119.
24. Ibid. i v. bilj. 22, također v. *E. Westermarck:* The History of human Marriage, London—New York, 1891, Ch. XXIV — Summary (str. 546)
25. V. bilj. 1.
26. V. bij. 4, IX/2, str. 298.
27. V. bilj. 1, — (Izvorni tekst..., čl. 110), str. 90—91; »...Iako je žena mužata ali divojka rukovana, tada oni razbojnik dužan njoj jednom krvju, a drugom mužu njeje. Ako li je divojka neoddana, ... i dotati, kako se more podobno po vazeti za ženu po zakonu crikvenomu,... i dotati, kako se more podobno po svojoj vrsti udomiti, tako da bi joj nijedna sramota neučinjena ali prigovor.«
28. Spisi generalnih providura za Dalmaciju, *A. Mocenigo*, 1697—1702, libro III, list 316—317, Historijski ahriv Zadar. »...Najgori privatni zločin je otmica djevica i žena. ...zabranjeno i od zakona Mletačke Republike od 15. IV 1574. i 14. VI i 14. IX 1578. Međutim se u ovim novim krajevima uvelike provlači između domaćih Morlaka i novih podanika pa i Turaka loš običaj otmice. Generalni providur Dalmacije *Alvise Mocenigo* naredio je da se suzbije. Protiv otmičara i njihovih pomagača ima se najstrože postupiti, bilo da su otete djevojke ili žene. Treba primijeniti kaznu odštete, zatvora, progonstva, zapljene dobara, kazne veslanja na galiji, pa i kaznu smrti prema vrsti i veličini prijestupa.

    Kako prevelikom lakoćom parosi vjenčavaju otmičare i otete, bez potrebnih prethodnih odrješenja i dopuštanja crkvenih vlasti, naređuje se popovima i fratrima obiju vjeroispovjesti da sprečavaju te zloupotrebe, a ne da ih podupiru, pod prijetnjom da će biti skinuti i prognani iz mjesta u kojima se nalaze...«.

    Za prijevod ovog teksta iz originala zahvaljujem *dr Maji Novak-Sambrailo.*
29. Spisi Zadarskih knezova — *Lorenzo Surian*, 1614—1615, knj. II list 76r i dr.: »Junak Stjepan Ljubačić iz Poljica žaleći se optužio je Žvana Burića iz istog kraja da je u prošlu subotu na drski način krenuo 3. o. mj. da sačeka Helenu..., pokćerku Blaža Ljubačića koja se vraćala iz Zadra, gdje je bila po svom poslu. Kada je bila kod sela Pristrane napadnuta je od optuženoga koji ju je živom silom odveo prema Ražancima. Tuži ga da bi bio kažnjen prema zasluzi i toliko više što je Helena bila zaručnica Simona, sina Petra Subotića iz Pontadure, koji ju je već prstenovao.« Prijevod zahvaljujem *dr Maji Novak-Sambrailo.*

    I. Grgić, Otmica Jelice Poljičanke, Glas Zadra, Zadar 28. 7. 1956, VII, str. 254.
30. Ibid., Historijski arhiv Zadar, list 85r i d.
31. V. bilj. 1. i 26.
32. Dragomanski arhiv, Historijski arhiv Zadar, knj. III, list 12. i 13.
33. Mirenje je sastavni element instituta otmice. Kao nužnost za uspostavljanje ravnoteže u odnosima između rodova, on u novijem historijskom razdobju svojom prisutnošću u sklopu obreda svadbe potvrđuje nekadanju tradiciju otmice u izvjesnim društvenim sredinama. V. opširnije u navedenoj disertaciji autora (V. bilj. 8.)
34. *H. Jireček: Slovanské právo v Čechách a na Moravě.* d. II, od počátku XI. do konce XIII století. V Praze 1864, str. 255;
    A. Kotljarevskij: Drevnosti prava Baltijskih Slavjanj, Č. I, Prag 1874, 4. Semejnij bit, str. 73—151;
    V. Dalj: Tolkovij slovar živago velikoruskago jazika, II izd. T. IV. P—V, S. Petersburg—Moskva, 1882, s. v. Umikatj (str. 509) i Uvoditj, uvesti, uvoždenie (str. 474);
    M. O. Kosven: Očerki istorii pervobitnoj kuljturi, A N SSSR, Moskva 1953, pohiščenije str. 119;
    J. Tomeš: (V) Společenský a rodinný život, Horňácko, Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezi v oblasti Bilých Karpat, Brno, 1966, str. 283—359;
    K. Fojtík: Nektere poznámky k svatbě Brněnsku a západni Moravě v. 16. a 17. století, Brno v minulosti a dnes, Sbornik příspěvků k dějinám a výstavbě Brna, VII, 1965, Brno, str. 101—108.

L. Niederle: Život starých Slovanů, Slovanske starožitnosti, Prag, 1911, dio I, sv. 1. str. 70. i d.

35. *Nestor:* Ruskija ljetopisi na drevlje slavenskom jazikje (objašnjenja *A. L. Šljocer*, prevod *D. Jazikov*) I i II, Sanktpeterburg 1809. i 1819, — i Vsemirnaja istorija, Ruskaja zemlja v VI—VII vjeku, tom III, Moskva 1957, str. 242.

36. *J. Miličević:* Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini, Narodna umjetnost, knj. 5—6, Zagreb, 1967—68, str. 462—465, Autor navodi nazive »umak«, »umicanje«, »umaknuti« (str. 464) za otmicu nevjeste nasiljem u Sinjskoj krajini. U ostalim krajevima Jugoslavije isti običaj naziva se drukčije. Naziv *»umicanje«* nije zabilježen ni u rječnicima — *Belostenca* (Gazophylacium..., Zagreb, 1740 s. v. rapio), *V. Karadžića* (Srpski rječnik..., Beč 1852), *Richtera A. M.* (Deutsch-illirisches u. ...Handwörterbuch, II T., Wien 1840), *B. Šuleka* (Njemačko hrvatski rječnik, I Bd., Zagreb 1860), *F. Ivekovića—I. Broza,* (Rječnik hrvatskoga jezika, sv. I, A—O, Zagreb, 1901.). Spominju umicanje jedino *A. Della Bella* (Dizionario Italiano-latinoillirico, T. I, Ragusa 1785, s. v. *ratto* (str. 253) kao »ugrabgljegne« ili »umaknutje«) i Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (JAZU, d. III, *P. Budmani,* davo-isprekrajati, Zagreb, 1887—1891, str. 354 A. c)«... Koji umaknjivaju oli grabe silom žene. *Ant. Kadčić* 305«),

37. V. bilj. 8.

VINKO ŽGANEC

MUZIČKA TRADICIJA U NARODNOM PJEVANJU U POLJICIMA

Osebujni položaj Poljica, u povijesti hrvatskog naroda odražava se i u muzičkom folkloru Poljičana. O tom sam se brzo uvjerio kad sam dvaput proputovao s magnetofonom Poljicima, i to u siječnju i studenom 1959. i snimio preko 250 narodnih melodija, plesova i drugih etnomuzikoloških pojava. Prvi put sam posjetio ova mjesta: Srijane, Dugi rat, Krilo-Jesenice, Tugare, Podumlje i Srinjine. Tu mi je uspjelo sastati se sa 44 pjevača koji su mi pojedinačno pjevali narodne pjesme, a u nekim mjestima nastupali su i drugi pjevači u grupama, pa su pjevali narodne pjesme kao skupina u zboru. Osim tih pjevača saznao sam od njih i za druge, koje nisam poimence upisao u svoje zabilješke, niti ih ubrojio u spomenuti broj. Tako sam uistinu preslušao i mnogo više od spomenuta 44 pjevača.

Prvi obilazak Poljica nije mi još pružio potpunu sliku pravog stanja muzičkog folklora u Poljicima. Zato sam pošao u Poljica drugi put u studenom iste 1959. godine. Tada sam započeo rad još u Klisu, što je bio uvod u poljička sela: Gata, Kostanje, Zvečanje, Ostrvicu, Kotlenice, Donji Dolac, [Dugopolje], a na kraju sam svratio u Visoku (kod Splita), pa Sinj, i Donje Sitno. Rad sam završio snimanjem pjesama nekih Poljičana, koji stanuju u Splitu, uključivši ovamo i spomenutu Visoku. Na tom drugom putu preslušao sam i snimio 57 pjevača i pjevačica, koji su mi otpjevali 128 pjesama.

Tada je građa, koju sam u ta dva maha sakupio, iznosila ukupno preko 250 snimaka, dakle prilično da se nakon temeljitijeg istraživanja iz njih izvuku dokumentiraniji zaključci.

Rad na terenu iziskivao je i pripremu. S jedne strane, prije puta skupio sam mnogo obavijesti od mojih prijatelja, koji su mi savjetovali da se dadem na taj posao, a to su bili Splićani, rodom iz Poljica — Ivan Pezelj, Špiro Sinovčić, Frua, Ivanišević i drugi. Kao rođeni Poljičani dali su mi informacije iz prve ruke, a na samom terenu stalno me je pratio Ivan Pezelj, koji mi je svojim širokim poznanstvima s narodom olakšao put do pjevača.

Prije polaska ponovno sam pročitao djelo Frane IVANIŠEVIĆA: *Poljica* (tiskano u »Zborniku za NŽO« Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti VIII-2, IX-1, i X-2). Na temelju podataka iz toga djela dobio sam mnogo iluzija. Držao sam da ću u Poljicima naći mnogo više građe, jer sam iz te etnološke monografije zaključivao, da tu ima mnogo više pjesama nego što sam ih stvarno našao. Po knjizi sam sudio da je glazbeni folklor u Poljicima u Ivaniševićevo doba bio u pravom cvatu. Pobilježivši iz knjige početke njegovih zapisanih narodnih pjesama, ja sam na terenu ispitivao pjevače, poznaju li te

i te pjesme. Na moje iznenađenje, samo sam malen dio Ivaniševićevih zapisa mogao sada potvrditi. Za veći dio Ivaniševićevih zapisanih pjesama moji tadanji pjevači i pjevačice uporno su tvrdili da im nisu bile poznate takve pjesme. Bilo je i obratnih slučajeva: da sam se namjerio i na pjesme koje Ivanišević nije zapisao, a koje su ipak pokazivale po svojoj fakturi da su vrlo stare. Naravno, ja sam snimio jedne i druge, tj. one kojima je tekst zabilježio Ivanišević a pjevači su ih znali otpjevati, kao i one kojima nisu bili prije zapisani tekstovi. To nije ništa neobično, jer se slično događa još i danas pri skupljanju folklornog blaga, da se sakupljač mora na isto mjesto vraćati nekoliko puta, a najbolje uspjehe ima, ako i sam stanuje u mjestu u kojem želi da sve pokupi što narod zna.

Moj cilj na tim putovanjima bio je da obiđem po mogućnosti cijela Poljica i da pronađem karakterističnu građu u što više sela, iz kojih će se na kraju uspoređivanjem pjesama i napjeva sa cijeloga područja moći ustanoviti jedinstvena slika glazbene i pjesničke tradicije cijelog toga zanimljivoga hrvatskog etnološkog područja.

Prikazat ću ovdje najznačajnije svoje nalaze u nekim važnijim mjestima Poljica.

Poteškoća je bilo dosta. Imao sam dvije vrste neprilika. Narod je bio na svojim radilištima, pa nije bilo lako doći do pjevača, a s druge strane, nije bilo svugdje moguće naći električnu struju za pogon magnetofona. Prvo mjesto koje je bilo povezano s takvim teškoćama bile su *Srijane*. Tamo sam zbog toga vršio snimanje na radilištu hidrocentrale na Cetini. Tu sam se susreo s najstarijim načinom pjevanja. Snimio sam posebno narodno dvoglasno polifono pjevanje tzv. RERANJE, pa nadalje KIRIĐINSKI način pjevanja, kako su nekada kiriđije pjevali vraćajući se sa derneka. Tu sam otkrio i treću vrstu tipičnog poljičkog pjevanja s tzv. »treskanjem« kod pjevanja sloga *oj* na kraju pjesme, koju vrstu narod zove »pjesme vojkavice«. Još sam snimio i neke GANGE na NARICALJKE, a *Josip Pavić* (r. 1890) otpjevao je nekoliko starih *lascivnih* pjesama.

Pri ovom prvom susretu s pjevačima narodnih poljičkih pjesama opazio sam da u tom pjevanju ima više slojeva muzičke tradicije, koja u svojim najjednostavnijim oblicima siže do najstarijeg doba. To se, u prvom redu, odražava u onim pjesmama koje imaju veoma uski ambitus napjeva, od samo jednog intervala velike sekunde u $^5/_8$ mjeri, jednoglasni u $^5/_8$ napjev i robustni način pjevanja. To je najstariji tip koji dolazi u pjesmi *Moj jablane, razvi grane* (pjevao ju je *Jerko Car*, rođ. 1905. u Podstrani), pa dalji viši slojevi, koji se javljaju u dječjim pjesmama, uspavankama, pa u tužbalicama, koledama itd.

Kako ne mogu u dovoljnoj mjeri i objektivno ocijeniti mjesne prilike o stanju narodne pjevačke tradicije ni oni koji stalno žive među narodom, neka kao dokaz posluži jedno pismo koje mi je pisao jedan moj terenski suradnik 9. 1. 1959. iz Jesenica. On piše: »Na Krilu je snimanje nemoguće . . .« Ne osvrćući se na to, ja sam ipak svrnuo i u mjesto *Krilo-Jesenice*. Bilo mi je milo kad sam u tome mjestu imao gotovo najbolji uspjeh od sviju drugih. Tamo sam se namjerio na darovitog starog pjevača *Antu Trga* (r. 1881), koji me je iznenadio vrlo sadržajnim svatovskim pjesmama, a pokraj pjevanja opisao mi

je vrlo plastično stare svatovske običaje. Našao sam i *Antu Nazora,* (r. 1887. u Sumpetru), koji je zapamtio pjesmu o junakinji Mili Gojsalića na tekst Jure Kapića. Pjevač mi je kazao da je tekst bio svojevremeno objavljen u nekim novinama. Zanimljivo je da ta pjesma u drugim selima ima drukčiji napjev, koji je sličan onima u kakvim se pjevaju i neke druge pjesme iz toga sela. U tom selu snimio sam i cijeli liturgijski tekst stare hrvatske mise zajedno s arhajičkim napjevom. Ondje sam našao i pjevačicu *Matiju Grgat,* ženu Lukinu, (r. 1891), koja mi je pjevala više pjesama na tekstove koje je u svojoj monografiji zapisao nekada Ivanišević. Među ovima se posebno ističu naricaljke, uspavanke, ljubavne pjesme, a naročito neke šaljive. Posebno treba istaknuti da su se pamćenju te žene čudili prisutni i stariji seljaci, što je znala ono što su oni već davno zaboravili. Tu je bio i *Franjo Lozić* (r. 1903), koji je otpjevao nekoliko epskih pjesama, i na specijalan tekst pjesmu o Mili Gojsalića.

Vrlo impresivnog čovjeka susreo sam u Tugarama. To je bio *Ivan Vrkić* (r. 1877) iz zaseoka *Naklice,* a od svoje mladosti živi u *Dočinama.* Ne znam da li je danas još živ, ali šteta bi bila kad bi umro prije nego što se popišu sve one mnogobrojne pjesme koje je sam sastavio (ispjevao) s povijesnim općim i lokalnim temama, ali ih nije zapisao, nego ih je zapamtio sve do jedne, i pjeva ih kao da ih sipa iz rukava. Pjesme su u desetercima, koji se rimuju. Nažalost, nisam nikada dospio da ga iznova posjetim i pobilježim naknadno ono što sam propustio prvi put. Drugih pjevača, koji bi znali tradicionalne epske pjesme tu nisam našao. Postoji tamo crkveni kor koji mi je otpjevao, na neki način »dotjerane« kolede, koje su mi se činile da su suviše simplificirane, tj. izvedene na način koji se razlikuje od prirodne izvedbe narodnih pjesama.

U *Sv. Martinu,* zaseoku Podstrane, našao sam pjevača koji je pjevao jedan tekst iz Kačića: *Vojsku kupi Osmanović-care...,* a veći broj stanovnika toga sela otpjevali su starinsku narodnu misu na hrvatskom liturgijskom jeziku s napjevom koji sasvim odudara od gregorijanskog korala.

U mjesecu studenom iste 1959. godine posjetio sam drugi put Poljica, taj put Gornja Poljica. Uputio sam se preko Klisa, gdje me je dočekao narodni guslar *Jakov Vlahović* (r. 1897) iz sela *Kotlenice.* Prvi put sam se s njime sastao na početku svoga prvog posjeta Poljicima i snimio već tada nekoliko njegovih pjesama pjevanih uz gusle. Sada sam se uvjerio da on sve svoje tekstove pjeva na jednake ili slične napjeve, pa je tako svoj muzički repertoar brzo iscrpao. Znao je međutim više, čini mi se, da se može kazati, baš mnogo tekstova pjesama, samo tekstove nisam tada pobilježio, jer sam tragao za napjevima.

Krenuli smo u *Gata* (Srednja Poljica). Tu je na terenu snimanje organizirao Ivan Pezelj i time mi svojim pripremama olakšao rad na snimanju. Snimio sam nekoliko kola, starih romanca u osmeračkim stihovima, a tekstove sa povijesnim motivima. Zanimljivo je »poljičko kolo«, koje se izvodilo od Božića do Nove godine na gumnu, a plesalo se oko stožine uz pjevanje pjesme koja je počinjala: *Skoč u kolo, Janje moja...*

Poslije smo krenuli u *Kostanje.* Stigli smo kasno u mrak. Ušli smo u poljoprivrednu zadrugu, gdje smo našli nekoliko domaćeg svijeta, a ja sam im odmah objasnio cilj svoga dolaska i upitao ih bi li se kod njih mogla snimiti

koja domaća narodna pjesma. Prvi je odgovor bio: Ne znamo ništa. To je meni već dobro poznat prvi odgovor u velikom broju sela, a tim odgovorom kao da se hoće narod ograditi od neželjena uplitanja nepoznatih ljudi u njihove poslove. No kad je skoro iza toga jedan čovjek zapjevao jednu pjesmu, njemu su se priključila desetorica drugih, pa je pjevanje i snimanje započelo sasvim normalno i trajalo je duboko u noć.

Sutradan sam produžio u *Zvečanje* (Srednja Poljica). Namjerio sam se na zanimljiva pjevača *Antu Kružičevića*, povratnika iz Amerike (r. 1888), koji mi je otpjevao jednu radničku pjesmu iz Amerike, koju je tamo navodno ispjevao još 1915. godine Toni Lulić. U potresnim i realističkim slikama opisuje ona težak i mukotrpan život naših iseljenika. Otišao sam i u susjedno selo *Ostrvicu*. Ono je bilo nekada poljička tvrđava s kulom Bobetića u borbama s Turcima. Njezini se tragovi tu još i danas vide. Tu sam se namjerio na pjevača *Antu Alfirevića* (r. 1884), koji znade pjevati više epskih pjesama, za koje kaže da su iz *Pavlinovićeva libra*. Otpjevao mi je jednu od njih: *Vino pije Tomić-Mijovile* ... Za sebe i svoju vještinu pjevanja kaže: »Niko neće pivati u cilom selu, samo ja. Sidim uz bukaru, napijem se i ... fala Bogu!«

Ponovno smo se u selu *Kotlenice* sastali s Jakovom Vlahovićem, koji nam je kod Klisa pokazivao svoje »diple« (iz 1890). On nam je sada svirao u diple neku drugu melodiju. Improvizirao ju je na razne načine. U *Donjem Docu* našao sam *Marka Pezelja* (r. 1910), koji je znao pjevati epske pjesme i guditi u epske gusle. Tu sam snimio njegove pjesme, zatim lascivne pjesme *Ivana Markića* (r. 1902). I *Jela Marković* (r. 1880) je otpjevala nekoliko dobrih pjesama iz kola i neke naricaljke.

Vraćajući se iz Poljica u Split, posjetio sam *Dugopolje*, pa sam tu snimio — uz put — nekoliko napjeva za sve poznate vrste *rerareru* »u ravno«, »žensku reru« izmiješanu s pjesmom u ravno, »čistu reru« i »noviju modifikaciju rere«. Tu su mi pjevači i učitelji kazali da su ovamo te vrste *rera* importirane iz Hercegovine, pa su danas postale popularne. Snimio sam još po jednu treskavicu, uspavanku, naricaljku i svadbenu pjesmu.

Već sam se nalazio pri kraju svoga terenskog istraživanja u Poljicima te godine, kadno je *Ivan Pezelj* predložio da se sastanemo s Poljičanima, koji žive i rade u Splitu, u predgrađu Visoka. Tako se kod jednog Poljičanina sastalo u njegovu domu u Visokoj te večeri šestero Poljičana. Tu sam snimio nekoliko originalnih poljičkih pjesama. Saznao sam da u *Donjem Sitnom* živi jedan stari narodni guslar *Marin Mihanović — Žeravica* (r. 1876, umro 1961), koji pamti veći broj epskih pjesama. Pošao sam k njemu i on je odmah pristao da mi za snimanje pjeva. Ali kako je on prije pjevao isključivo uz pratnju gusala (s jednom žicom), to je i sada smatrao, da tako treba činiti. No bila je neprilika, jer su mu gusle bile pokvarene. Pokušavao je da ih na brzu ruku popravi, ali nije nikako išlo. Zato sam ga jedva nagovorio da pjeva bez gusala. Nakon dosta kolebanja pristao je i na to, pa je tako bez pratnje počeo pjevati epsku pjesmu *Vino pije trideset serdara* ... Otpjevao je prvih 200 stihova, a onda je klonuo; nije mogao dalje. Kasnije je tekst te pjesme zapisao pok. *Stjepan Banović*, kojega je JAZU izaslala da popiše sve Mihanovićeve pjesme. Banović je 20. travnja 1960. po nalogu JAZU otišao u Donje Sitno i pobilježio je još neke epske pjesme, koje mu je Marin Mihanović pjevao, a te su unijete u njegovu terensku bilježnicu pod:

br. 18. *Ženidba Senjanin — Tadije* (246 stihova);
„ 19. *Ženidba Primorac — Tadije* (493 stiha);
„ 20. *Kako je Smiljanić Ilija izbavio iz tamnice Božu Milkovića* (435 stihova);
„ 21. *Sestra Pile Mađarina* (203 stiha);
„ 22. *Ženidba Terzić Marijana* (406 stihova);
„ 23. *Rak i žaba* (14 stihova).

Banović je svoje zapise predao Akademiji 25. travnja 1960. Tada je Marin Mihanović imao 84 godine. U svome izvještaju kaže, taj vrijedni naš folklorist, da Mihanović znade još mnogo epskih pjesama, i da bi ih trebalo sve popisati, i to što prije. Zato je Akademija izaslala poslije toga još i *Stjepana Stepanova*, pa je i on nekoje od njegovih pjesama zapisao, ali je pjevač bio tako slab da nije mogao i ostale zapisati.

Osim Mihanovićevih epskih pjesama, a koje ne spominje Ivanišević u svome opisu Poljica, navest ću još neke druge epske, na koje sam ja naišao na putu po Poljicima.

U prvom redu to su pjesme koje se pjevaju po tekstovima *Andrije Kačića Miošića*, a po tradicionalnim poljičkim napjevima. To su one pjesme iz Kačićeva *Razgovora*, gdje pjeva o vitezovima, »koji uskočiše, ter Cetinu ravnu naseliše«. On je posebno ispjevao tri »pisme od Poljičana« (br. 106—108), prvu *Kako isikoše Turke rata od Kandije na 1649, okužja na 27*, drugu *Kako razbiše Turke rata Bečkoga oliti od Morije na 1686, srpnja na 2*, i treću *Koliko je koji glava odsikao rata od Kandije i Morije*. U njima on slavi junačka djela vitezova poljičkih. Naravno, da je zbog toga Kačićev *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* bio vrlo popularna knjiga u Poljicima, pa sam na svome putu kroz Poljica naišao na mnoge ljude koji su pjevali Kačićeve pisme — *napamet*.

Napjevi i način pjevanja tih pjesama upućuje nas na guslarsko pjevanje, tj. napjevi su improvizirani na guslarske obrasce, podsjećaju na recitatorno predavanje koje se ne razlikuje mnogo od načina kako se pjevaju i ostale epske pjesme. Tako je otpjevao i *Jerko Car* (r. 1905) iz Podstrane pjesmu *Još ne biše zora zabilila*. Tako je otpjevala i *Matija Grgat* iz *Jesenica* nekoliko starih epskih pjesama, od kojih je tipična i strogo silabična:

Kàda naši topi zapucaše,
Jankoviću glase donosiše...

Svagdanja povijesna zbivanja ostavila su tragove u pjesmi Poljičana. Dok su stari događaji izblijedili i prošli u zaborav, noviji su do danas sačuvani u sjećanju i ustima narodnih pjevača. Malo se danas pjeva o borbama s Turcima. O Napoleonovoj invaziji u Poljica, o vremenu kad su Poljičani izgubili upravu nad svojom knežijom, danas više ne govore niti pjevaju narodni pjevači. Zato je to značajnije da je o Balkanskom ratu (1912) sačuvana pjesma koja živi u narodnoj melodiji na jednu varijantu tradicionalnih narodnih epskih melodija, a ima i jedan poseban napjev iz Podstrane. Tekst za tu pjesmu napisao je poznati poljički pjesnik *Jure Kapić*, a počinje:

Otkad sunce obasjava gore
i žamori niz obale more...

Zanimljive su i epske pjesme o MILI GOJSALIČA, kojih sam snimio nekoliko. Razlikuju se među sobom različitim napjevima, a ponegdje i po tek-

stu. Ta narodna heroina je povijesna osoba, kćerka poljičkog kneza Gojsalića, koja je izvršila 1649. herojski podvig u glavnom stanu turskog Topan-paše, koji je opsjedao Poljičku knežiju, kad je bacila u barut goruću baklju, pa je tu i ona našla junačku smrt. Još i danas narod o tom događaju pjeva pjesme. Milu su moji pjevači spominjali u svakom mjestu u Poljicima. Primijetio sam da je neki pjesnički osrednji tekst pjesnika Jure Kapića, štampan u »Pučkom listu«, imao veliki utjecaj na popularnost toga ženskog lika iz slavne prošlosti Poljičke knežije, u kojoj su — prema narodnoj tradiciji — uvelike sudjelovale i poljičke žene u borbama s Turcima.

O njoj sam zapisao četiri pjesme, koje su pjevali:

a) *Ante Nazor* (r. 1887) iz *Sumpetra* (Jesenice):
Starinska je kuća Gosolića...;

b) *Franjo Lozić* (r. 1903) iz Jesenica:
Lipo ti je kod starinske grane,
još je lipša Mile Gosolića...;

c) *Ivan Vrkić* (r. 1877)
U starinske kuće Gosolića
u tem domu rumena je ruža...;

d) *Matija Grgat* (žena Lukina, r. 1891), Jesenice:
Lipo ti je kod starinske grane
još je lipša Mile Gosalića...

No ne samo povijesni motivi nego i čisto realistički i svakidanji događaji inspirirali su narodne pjevače za njihovo pjevanje.

Tako je potres iz godine 1897. u Sinju i okolici bio dobar poticaj jedne pjesme, koja je do danas sačuvana u Poljicima i ja sam je zabilježio.

Drugi slučaj je nova cesta, koja je spojila obalu sa kopnom, i omogućila narodu iz planinske okoline da se spoji s morem. O tom događaju do danas živi narodna pjesma kao dokumenat jedne povijesne zbilje, koja je izmijenila način života onoga kraja.

I narodno-oslobodilačka borba (NOB) ostavila je u narodnoj pjesmi obilne tragove, koji su se sačuvali na narodnim ustima do danas.

Osim epskih pjesama valja spomenuti još neke vrste narodnog pjesništva.

U Poljicima je nekada UKOP mrtvaca bio pravi *obred,* na kojem su narikuše igrale posebnu ulogu. Narikuše su bile obično žene i najbliži rod pokojnika. Njihov je najvažniji nastup, kad mrtvaca dižu iz kuće. Tada započinje njihov plač za pokojnikom. No i u prvu nedjelju poslije ukopa upućivale su se narikuše, zavite u crno, »u korotu«, u crkvu, gdje će oplakati pokojnika. Danas već nestaje toga običaja, ali se žene još uvijek sjećaju tih plačeva, pa mi je uspjelo neke od njih i zapisati, odnosno snimiti. Velika većina ih je sastavljena u osmeračkim stihovima, što je znak da su se tekstovi bili već ustalili, pa sadržavaju i tipiziranu frazeologiju, što ipak ne smeta da ta vrsta narodne lirike bude vrlo impresivna i iskrena. Ovaj kraj se u toj vrsti razlikuje od drugih krajeva u Hrvatskoj; gdje su bile u običaju naricaljke, jer se — barem danas — u tim krajevima naricaljke javljaju kao improvizacije, koje su sasvim subjektivne, spontane, često zapanjujući realističke, koje su odraz najintimnijih veza ženske osobe s pokojnikom za kojim plače. Naricaljki toga tipa nisam našao u Poljicima.

Još jedan obred, koji i danas živi u Poljicima, jesu *KOLEDE* i pjevanje koledarskih pjesama uz obilaske pjevača od kuće do kuće. U *Tugarama* početak kolede glasi ovako:

Guste grane od orija,
Valjen Isus i Marija!
Evo smo vam kući došli,
s bande puta nismo sašli,
na poštena ova vrata
u Vraniše našeg brata.
Oj ti Vrane, naša diko,
ti veselje imaš lipo.
Došli smo vam kolendati
i s vama se radovati,
na dobro vam doša Božić,
po Božiću sveti Stipan,
po Stipanu sveti Ivan,
po Ivanu svi Mladinci,
po Mladincin Mlado lito,
rodilo vam ulje, žito,
i lozica karagača,
od koje se puni bačva... itd.

Ti obredi obavljaju se oko Božića, Nove godine i drugih novogodišnjih blagdana. Vezane su uz čestitke za dobro zdravlje domaćinima i njihovim obiteljima i obilje zemaljskih plodina u idućoj godini. I ova vrsta pjesama predstavlja vrlo staru glazbenu i obrednu tradiciju u Poljicima. Naravno, kao i u drugim vrstama narodne poezije i tu ima mnogo ne samo varijanata jedne pjesme, nego zapravo čitav niz različitih pjesama s istom tematikom.

Ja sam snimio više od deset raznih kolenda na svojem putu po Poljicima.

Ovim nije iscrpeno sve bogatstvo narodne tradicije na području glazbenog folklora Poljica. Trebalo bi govoriti još i o drugim vrstama narodnih pjesama ovog kraja. Ovdje ćemo spomenuti samo još neke vrste, kao što je su: a) porugošice, u kojima se izvrgavaju ruglu i kritici razni prijestupi i prijestupnici; b) pjesme o životinjama, među kojima su znatne osobito šaljive o pticama, groteske (npr. ženidba muhe i komara); c) vojničke pjesme »od leve«; d) opscene pjesme, kojih ima mnogo i rado se još i danas pjevaju, i najposlije da spomenem i pirne pjesme. One su se izvodile prilikom vjenčanja uz veliki ceremonijal oko ovog značajnog trenutka u životu svakog čovjeka.

U tom nabrajanju tradicionalnih narodnih pjesama nikako ne možemo mimoići, a da ne spomenemo duhovne i osobito liturgijske narodne pjesme, naročito one koje narod pjeva od najdublje starine u narodnom jeziku u svojim crkvama. To je tzv. *glagoljaška tradicija*, kojoj tu nalazimo vidne tragove, no ne samo tragove već i živu praksu. Ja sam uspio snimiti dosta pojedinačnih pjesama te vrste, a snimio sam i dvije čitave mise »po starinsku«, kako je čitav puk pjeva, i to jednu u Svetom Martinu, a drugu u Jesenicama. Ja sam porijeklo toga pjevanja dugo istraživao i raspitivao se kod naših stručnjaka o njemu, i njihovi odgovori nisu me nikako mogli zadovoljiti. Prošle godine (1968) bio je održan međunarodni kongres o bizantinskoj liturgijskoj

glazbi u Grottaferrati kod Rima. Bio sam od priređivača o. Bartolomea di Salvo zamoljen da dođem na taj kongres i da održim predavanje o hrvatskom glagoljaškom pjevanju kod nas (na otoku Krku, i ostalim kvarnerskim otocima, u Hrvatskom primorju, Dalmaciji itd.). Prisustvovanje tome međunarodnom skupu stručnjaka otvorilo mi je pogled u sasvim drukčije područje, nego što se o glagoljaškom pjevanju raspravljalo dotad kod nas. Naši su glazbeni stručnjaci tražili objašnjenje o njemu u gregorijanskom koralu, u ambrozijanskom pjevanju, a neki su posegli i u ilirsku tradiciju, ali nijedna teorija na tim osnovama nije mogla objasniti problem hrvatskog glagoljaškog pjevanja. Priređivač kongresa u Grottaferrati Bartolomeo di Salvo, kako je poznato, došao je ove godine sa svojim zborom na Muzički bienale u Zagreb, i u katedrali je izveo vrlo impresivan koncert bizantinske liturgijske glazbe. Tom prilikom me posjetio i zamolio da mu reproduciram s magnetofonske vrpce neke dijelove glagoljaške mise iz Brusja. Kad sam to učinio, on mi je otpjevao (ponovio) gotovo jednaku melodiju iz starog bizantinskog liturgijskog pjevanja... Tim mi je pokazan nov put, kojim treba poći u daljem proučavanju hrvatskog glagoljaškog pjevanja.

Ovaj moj prikaz poljičkog narodnog pjevanja, prema primjerima koje sam registrirao na magnetofonsku vrpcu u ovim krajevima, želim vam ilustrirati s nekoliko snimaka, pa vas molim da ih saslušate.

Snimljeno u selu *Jesenice* 10. siječnja 1959. Kolut 414:

72. *Odi zbogom, moj Ivane...;*
73. *Veselte se gospođe* (stara koleda) — *Matija Grgat;*
74. *Veseli se kućni domaćine,* pirna pjesma — *Matija Grgat;*
75. Naricaljka: *Mili Bože...* (*Zorka Nazor* — Ista pjevačica pjeva još tri pjesme);
76. Ista naricaljka, druga melodija;
77. *Kad su vile na kupanju bile.* (*Zorka Nazor* naučila je tu pjesmu od svoje majke, koja je umrla 1946);
78. Uspavanka: *Nani, nani, nanica...;*
79. *Nadvije se soko ptica...* (romanca) — *Matija Grgat;*
80. *Tomašević bijelim Bečom hoda...* epska pjesma (pjeva *Franjo Lozić,* r. 1903) iz Jesenica.
81. *Ej, čujte me, kićeni svatovi...* (svatovska pjesma). Pjeva se kad svatovi idu po nevjestu. Pjevač *Franjo Lozić.*
    U pjesmi se spominje stari običaj OTMICE, treba čuti stih:
    »*... kad smo curu mladu ugrabili...*«
    (Vidi predavanje o otmici dr Vesne Konstantinović);
82. a) Pjesma o *Mili Gojsalića,* pjeva *Franjo Lozić;*
    b) Istu pjesmu pjeva pjevačica *Matija Grgat.*

Na kraju opisa snimanja u Tugarima zapisao sam ovo u svojoj terenskoj bilježnici:

»Općeniti dojam o Tugarima dao bi se na ovom mjestu sažeti ovako: STARE TRADICIJE PROPALE, NEMA VIŠE STARIH OBREDNIH I SVADBENIH PJESAMA, NI BALADA. OSIM VRKIČA NITKO DRUGI NE DRŽI NI EPSKU TRADICIJU«.

Te moje primjedbe dale bi se uz koji izuzetak, primijeniti i na druga mjesta.

Mnogih pjesama, za koje sam pitao svoje pjevače, nisu se mogli sjetiti, što je znak da su zaboravljene u posljednjih šezdesetak godina. Sudeći po pjesmama koje Ivanišević nije zapisao, a ja sam ipak našao, mora se uzeti po njihovu stilu i starini da su postojale onda kad je Ivanišević pisao svoju monografiju.

Ali ni pjevači, s kojima sam ja radio, nisu u prvi mah bili načistu koje su baš te pjesme, za kojima ja tragam. Tokom snimanja uvidjeli su i sami da su za našu kulturnu historiju mnogo značajnije pjesme koje pripadaju staroj narodnoj tradiciji, koja se počela napuštati i manje cijeniti od novijih pjesama, koje se šire s pomoću sredstava suvremenih zvučnih komunikacija. Moje pjevače počeo je taj posao zanimati i polako su postajali svjesni da svi zajedno rodimo dobro djelo, kad prevrćemo po tim zaboravljenim starim pjesmama i njihovim napjevima. Nekada su one bile drage cijelom narodu, pak se i danas pri njihovu ponovljenom slušanju i pjevanju brzo i lako priljubljuju srcima današnjih ljudi.

Na kraju evo napjeva jedne kolende koja se pjevala oko Božića i novogodišnjih blagdana. Pjevala ju je Matija Grgat iz Jesenica.

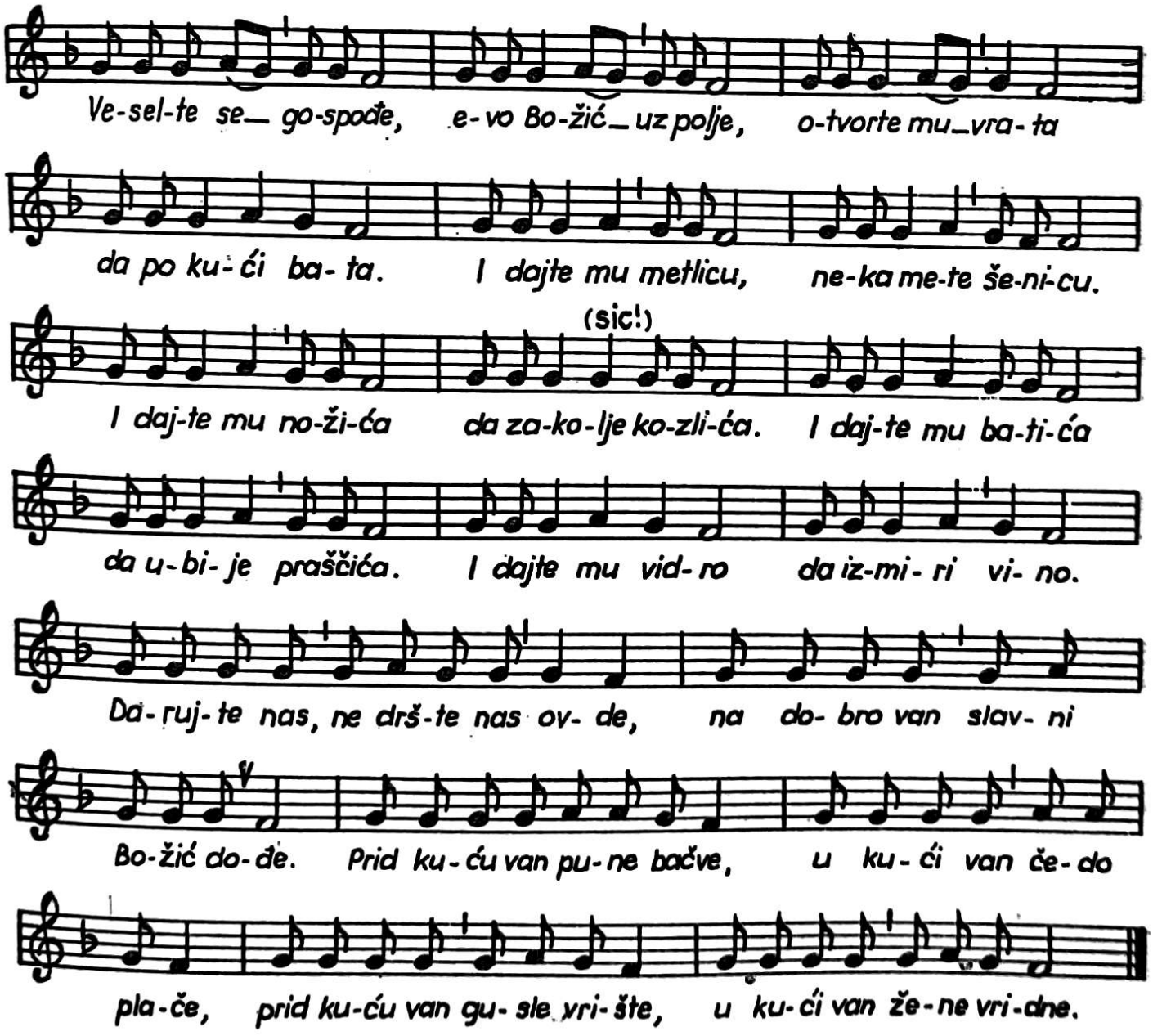

OSVRT NA NARODNO STVARALAŠTVO POLJICA

Područje o kojem je riječ u ovom saopćenju bilo je nekada (od 13. stoljeća do 1807) »autonomna općina«. Povijesne granice Poljica su: rječica Žrnovnica, linija od zapadnih obronaka Mosora do Cetine blizu Trilja, rijeka Cetina do utoka u Jadransko more kod Omiša i morska obala od Omiša do utoka rječice Žrnovnice kod Stobreča. U neposrednoj blizini nalaze se gradovi: Split, Sinj i Omiš. Poljica dijeli masiv Mosora i Vršina (ili tzv. Primorska kosa) na tri dijela: Gornja, Donja i Srednja Poljica. Na tom području od 250 km² razmjestilo se danas dvadesetak sela. I nekoliko tisuća ljudi (1781. bilo ih je 6813) koji naseljavaju taj kraj imaju svoju bogatu povijest. I nije slučajno još 1501. splitski pjesnik Franjo Natalis u jednoj latinskoj pjesmi o njima kazao i ovo:

Kod tih je planinskih ljudi otvrdnuo odavna život.
Vičan ratovanju stalnom i lovu brzonogih zvijeri.
Strašni su ratnici ovi, što žive pod slamnatim krovom,
Plijenom i lovom se hrane, planine darima škrtim.
Sili se narod ovaj pokorio nikada nije.
Ponosno zemlju svoju odvajkad poljičkom zove.
Opstanak našega grada o njihovu opstanku visi.
Kao što opstanak valjda i cijele Ilirske zemlje.[1]

I upravo u takvoj sredini narodno stvaralaštvo živjelo je intenzivnim životom i živi, istina u mnogo manjoj mjeri, još i danas.

Što nam je poznato o svemu tome?

O povijesti Poljica i Poljičana postoji prilična literatura. Frane Brničević u »Poljičkom zborniku«[2] donosi 410 bibliografskih jedinica. Ali to nije sve. U nekoliko navedenih radova Poljica se sporadično spominju, a u većini su ti prilozi prigodničarsko-prepričavalački. Uz to posebno je pitanje temeljitosti, sintetičnosti i suvremenog osvjetljavnja poljičke povijesti (političke, gospodarske, etnološke, etnografske, kulturne, folklorne i dr.). Nju treba potanje ozbiljnijim i organiziranijim radom proučiti. Ovaj simpozij mogao bi biti poticaj za temeljitiju obradu različitih znanstvenih područja radi stvaranja jedne serioznije monografije.

U ovom saopćenju zanima nas u prvom redu ono što je dosad učinjeno na bilježenju i skupljanju folklornog blaga. U »Bibliografiji« F. Brničevića imamo tek nekoliko navoda o folkloristici i nekoliko drugih u kojima se može naći koji podatak. To su mahom deskriptivni podaci, što je, jasno, u prvoj fazi obrade i neophodno.

O ČEMU JE DO SADA PISANO, ŠTO JE ZABILJEŽENO I SKUPLJENO

1. Od 14. stoljeća do godine 1880.

U ovom vremenskom periodu, koliko se moglo utvrditi, nema posebnih radova pojedinaca iz folkloristike, već jedino sporadičnih bilježaka, indirektnih podataka, pravnih, crkvenih i folklornih dokumenata.

Prevladavaju mnogobrojni pravni spisi i dokumenti počevši od prijepisa *Poljičkih statuta* (u njima, uz podatke o običajima, propisi nekad završavaju sentencijama, lakonskim izrekama i moralnim poukama) do kupoprodajnih ugovora i raznoraznih pisama. U takvim i sličnim dokumentima najviše podataka možemo pronaći o izrekama i poslovicama, te o običajima. Ali do danas nisu ni oni pravni spisi koji se nalaze kod nas u arhivima Zadra, Splita, Dubrovnika i Sarajeva u vezi s tim dovoljno izučeni, a nisu ni pregledani dokumenti u arhivima Beča i Venecije. Sigurno je da bismo neke dokumente ili spise mogli pronaći i drugdje,[3] npr. kod pojedinaca.

Arhiv Jugoslavenske akademije u Zagrebu posjeduje velik broj spomenika koji se odnose na Poljica.[4] Tu se nalaze prijepisi i prijevodi najznatnijih poljičkih isprava — dukala, više privatno pravnih dokumenata iz XIV—XVIII stoljeća, crkvene konstitucije splitskih nadbiskupa Sforze Ponzonija i Stjepana Cosmija iz XVII stoljeća izdane za poljički kler. One su zanimljive ne samo kao spomenici kanonskog prava već i kao građa za kulturnu povijest i folklor.[5] Ponešto govore i vizitacije splitskih vikara iz XVI—XVII. stoljeća, te službena prepiska poljičkih svećenika sa splitskom nadbiskupijom. Tu i tamo nađe se i koji podatak o lirskim pa i epskim pjesmama, poslovice, a i koja zabilježena lirska pjesma, naročito nabožna. Uz to postoje i knjižice folklornog sadržaja, kao što su ljekaruše i gromovnici.

Nekih podataka mogli bismo pronaći i u djelima povjesničara, npr. kod Farlatija:[6] legenda o samozatvaranju splitskih Zlatnih vrata, kad je mrtvo tijelo biskupa Rajnerija, kojeg kamenovaše Poljičani, doneseno u Split, ili npr. kod Pavlinovića:[7] podaci o legendarnoj Poljičanki Mili Gojsalić. Sličnih podataka može se naći i u pismima i putopisima,[8] župnim knjigama i »kronikama«, crkvenim arhivima i godovnicima.

2. Od 1880. do konca I svjetskog rata

Zahvaljujući dvojici Poljičana iz Jesenica don Frani Ivaniševiću i učitelju Juri Kapiću u tom periodu učinjeno je mnogo i najviše. Rad na skupljanju narodnog blaga otpočeo je Juraj Kapić *Dopisom iz Jesenica* ... 1881.[9] Poslije toga objavio je Kapić i nekoliko članaka u kojima daje i neke folklorne podatke.[10] U *Pismu* objavljenom u »Iskri« 1885. bilježi sjećanja 90-godišnjeg Bože Reljića o slavljenju Jurjevdana u Poljicima: »Onog jutra sva poljička sela kao da slavljahu veličanstven pir. Momčadija ustajahu prozorjem i paljahu džeparice sa sienica, dozivahu jedan drugoga veleć: dobro ti osvanuo Jurjevdan i evo ti jabuke ...« Dalje se opisuje odlazak na Gradac. »Ljudi su se pozdravljali a djevojke pjevale ...«[11] U »Nadi« je 1883. i Frane Ivanišević štampao jednu narodnu kolendu (60 stihova)[12] i 82 poslovice.[13] Interesantna su Kapićeva bilježenja historije iz usta staraca, tzv. folklornim jezikom Poljičana, kao npr. pričanje 90-godišnjeg starca Bože Reljića o *Poljičkoj bježaniji:*

»Al jabuko moja, ako mi je i mučno, ipak ću ti pripovjediti tu najljuću ranu naših kukavnih Poljica. Dužnost je sjedinam, da povijeda omladku sgode i nesgode njegovi stariji...« Tu se spominje i jedna rugalica, koje su inače u Poljicima česte i za Poljičane karakteristične:

U kneza poljičkoga
Jedna šuplja glava.
Da se ne boji
Franzeskoga kralja
I njegova sluge generala,
Već se uva u moskovske nave
A uzačas po svoje imanje.[14]

Don Frane Ivanišević je 1891. pokrenuo u Splitu »Pučki list«. Aktivni suradnik, kasnije i dugogodišnji urednik, bio je Juraj Kapić. Objavljivanje narodnog stvaralaštva bio je jedan od glavnih zadataka »Pučkog lista«. Uredništvo se na to obvezalo već u *Proglasu* u prvom broju: »Ali hoće ti, puče, tvoj »Pučki list« kazivati, kakvi su junaci od tvog roda bili, kako su za svoju viru, jezik krv lili, kako se je i tebi u nje ugledati, kazat će ti sve po istini, u pisman, govorin i razgovorin.«[15] Poziv na sakupljanje narodnog blaga upućen je iste godine i u 24. broju. I zaista puk se odazvao te je u »Pučkom listu« objavljeno otprilike 700 pjesama (epskih i lirskih) s približno 7500 stihova, oko 300 šala (»smišnica«), pripovijedaka, i anegdota, preko 1600 poslovica, zagonetaka, pitalica i »mudrih opomena«, deseci zdravica i napisa o običajima. Dobar dio toga narodnog blaga zabilježen je po svoj prilici u Poljicima. Na to nas upućuje ovaj podatak. Kapić je bilježio narodne umotvorine, posebno poslovice i pjesme. On je i u broju 19. »Pučkog lista« godine 1896. uputio poziv na skupljanje »narodnih pjesama, poslovica, pitalica, gatalica, priča i pripovijedaka«. U tom *Pozivu* Kapić daje i neke podatke o svom radu na skupljanju: »... Ja za doba moga đakovanja skupio sam dobar snop narodnih pjesama i poslovica. To sam sve brižljivo pobilježio u jednu knjigu, pa gotovo svakog dana i sada rastvaram tu knjigu, i učim se iz nje pučkoj mudrosti... Od gotovo hiljade poslovica, što će ih biti u mojoj bilježnici, najviše sam ih polovio u svojem domaćem oboru... (gdje su one završile?!) Pjesme su mi kazivali mnogi momci i djevojke, a priče, pripovijetke, pitalice i gatalice slušao sam od zagoraca, koji bi sišli u primorje na rađu, pa bi se po večeri nadmudrivali i nadmećali, ko će komu mučniju pitalicu zapeti, ko će od njih zgodniju i ljepšu priču pripovjediti. Kad se hoće može se ukupiti narodnih umotvorina koliko te volja, ali valja znati potražiti onoga koji ti kazuje«. U istom je broju u bilješci dodano: »Mi bismo gledali urediti poslovice i priče, pripovijetke i gatalice, a pjesme bismo poslali zaslužnoj Matici hrvatskoj u Zagreb, koja je već tim poslom daleko odmakla«. (Da li je nešto od te zamisli ostvareno, nisam uspio doznati.) Uz Kapića u »Pučkom listu« »priopćivali« su i »kazivali« ovi Poljičani: Ivan Tomaš Matijev, Frane Ivanišević, Filip Ivanišević i A. Klarić iz Jesenica; Josip Pavela i Ive s Umova iz Tugara; J. Mihanović iz Donjeg Sitnog; P. Simunić, Jure Sušić Ivanov, Jozo Simunić, Luka Simunić, M. Perišićeva iz Doca; Luce Vojnovićeva i Petar Škarica iz Duća, te po jeziku i maniri sudeći i više njih koji su priopćivali pod pseudonimom, npr. Podmosorac Janko, Mosorac, Momče Zagorče, Starac Primorac, Petar Zagorac i drugi.

Upravo u to vrijeme kad uredništvo nastoji da što više prikupi i objavi narodnih umotvorina, don Frane Ivanišević priprema svoj zamašni rad: *Poljica, narodni život i običaji.* Tu značajnu monografiju poljičke kulturne baštine pomogli su don Frani ostvariti u prvom redu Jozo i Pere Simunić iz Doca, a zatim i tridesetak Poljičana, većinom staraca iz gotovo svih poljičkih sela.[16] Taj najobuhvatniji i najznačajniji rad objavljen je u »Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena«.[17] Zapisi sadržavaju 637 strana, a objavljeno je i 60 fotografija folklorno-etnografskih. Djelo prelazi okvire folkloristike. Ono zauzima istaknuto mjesto i u našoj folklorističkoj literaturi. Iz tog rada navest ćemo samo one dijelove koji većinom sadržavaju folklornu građu: *Običaji:* svagdašnji običaji, običaji kod poslova i rada, pravni običaji, običaji u druženju s ljudima, godišnji običaji, domaći običaji, javni običaji, porod, ženidba, smrt. *Zabave:* dječje igre, igra, svirka, pjevanje. *Poezija:* pjesme, pripovijetke, šale, rugalice o susjedima, zagonetke. *Vjerovanja:* postanak i opstanak svijeta, kakve snage ima u svijetu, kakvu snagu imaju neki ljudi, stvorovi kao ljudi, nemani, nakaze, stravine, drugi svijet, gatanje, čarolije, bajanje, mudrovanje, poslovice, tajni govor, odijelo, obuća. Kao što ima u navedenom tekstova koji ne spadaju u folklor, tako ima i u onim nenavedenim poglavljima ponešto teksta koji ide u folklor. Rad Frane Ivaniševića bio je uglavnom usmjeren na davanje pregleda stanja, odnosno presjeka kroz narodno stvaralaštvo kraja. Genezom folklornog blaga, zakonitostima razvitka, bogatstvom varijanata, bilježenjem svega postojećeg gradiva, npr. epskih pjesama i druge folklorne građe koja je tada živjela na terenu, on se nije temeljitije bavio. Ipak njegova bilježenja i fotografije najbolje je što imamo o kulturnom životu Poljičana. Rijetki su krajevi koji imaju takvo djelo o svojoj kulturnoj baštini. Osim te značajne knjige don Frane je napisao više članaka i objavio i nešto građe u raznim listovima, npr. u članku: *Naši stari običaji,* izvještavajući o obilasku poljičkih sela žali za nestajanjem narodnih nošnji u Donjim i Srednjim Poljicima kod mlađih ljudi i konstatira da se »u Gornjim Poljicima najbolje podrži stari kroj i nošnja...« U tom članku imenuje i pojedine dijelove odjeće. Starice u primorju »još se ozbiljno i dostojanstveno drže u svojim *haljecima, zobunima, suknjan,* i *pregačan,* u svojim izvezenim *navlakan* i na trostruko opletenim *opancima* ili crveno optočenim *nestvam,* sa navezenim *oplečinam* pod vratom i čistim bijelim *ručenikom* na glavi.[18] O nošnji govori i u »Koledaru pokrajinskog muzeja«.[19] U »Pučkoj prosvjeti« zabilježio je i jednu kolendu iz Donjih Poljica,[20] itd. I Juraj Kapić osim što je priopćivao narodne pjesme, poslovice i drugu građu u »Pučkom listu«, ponekad i u svojim pjesmama donosi podatke korisne za folkloristiku. Evo samo jednog primjera. U tužaljci za majkom Ivkom Kapić slikovit je opis svečane nošnje starije žene iz Donjih Poljica:

Kud si mi se opremila
Na tebi je pirna **suknja** *moja majko!*
na tebi je **oplečina** *izvezena,*
od crljene čoje **zobun** *obukla si!*
Tkanicu *si opasala išaranu,*
pregaču *si pripasala nagizdanu,*
ka' list šipkov crljene se tanke **bičve;**

povrha bičav **nestve** *žute obukla si,*
sve odora skupocjena moja majko!
Što s' iz doma ti donijela starinskoga . . .[21]

Poneki podatak ili opis možemo naći i kod drugih koji pišu o Poljicima, npr. kod Jakova Tomasovića.[22] Tu i tamo nađe se i koji nepotpisan članak, npr. u »Pučkom listu« o običajima u Poljicima na Novu godinu,[23] poljičkom slavlju Jurjevdana na Gracu,[24] o jematvi,[25] nekoliko pjesama, po svoj prilici iz ovog doba, nalazi se u arhivu Staroslavenskog instuta u Zagrebu itd.

3. *Od 1918. do 1945.*

U tom periodu narodno blago u Poljicima nije privlačilo veću pažnju. Najvrednije je ono što je Matija Murko zabilježio u svom djelu: *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike* na proputovanju kroz Gornja Poljica godine 1932: »U Gornjim Poljicima narodna epika živi neobično snažno, tako da sam jedne nedjelje u kolovozu, poslije mise, mogao fotografirati na jedanput u Donjem Docu jedanaest pjevača i jednu pjevačicu, što mi se nikad nije desilo na mojim putovanjima. Od starijih ljudi umije tamo pjevati više nego jedna trećina, pa i polovina«.[26] Murko u knjizi navodi i imena pjevača i neke podatke o pjevačima i pjesmi u Poljicima.[27] Osim Murka još i Ivan Esih piše o slavljenju Nove godine u Poljicima,[28] a Srećko Karaman o jematvi i drugom.[29]

4. *Od 1945. do danas*

U ovom razdoblju objavljeno je više članaka i referata, a prikupljeno je i dosta građe. Rafo Ferri piše o izboru poljičkog kneza,[30] Mladen Seidl o Mili Gojsalić,[31] Josip Šparac o legendarnom kraju Mile Gojsalić i o potrebi osnivanja muzeja povijesnih spomenika Poljičke republike,[32]Vjekoslav Frua izdao je u vlastitoj nakladi i obradi poljičke kolende prema pučkim napjevima,[33] Julije Grabrovac govori o legendi i povijesnoj stvarnosti junakinje poljičke tradicije Mile Gojsalića,[34] Vinko Žganec bio je na znanstvenim putovanjima u Poljicima 1958. i 1959. Magnetofonski je snimio oko 250 narodnih pjesama i plesova. Neke je rezultate proučavanja glazbenog folklora u Poljicima i objavio.[35] Između ostalog zanimljivo je njegovo zapažanje da pjesma Jurja Kapića o Mili Gojsalić živi u svakom mjestu i da svugdje ima drugu melodiju, i to onakvu kakav je opći stil narodnih melodija u tome selu. U članku se uz informaciju o muzičkom životu daje i niz zanimljivih podataka o životu epske pjesme. Stipe Banović je bilježio pjesme u Sitnom Donjem (zabilježio je četiri epske pjesme i dvije lirske od starca Marina Mihanovića-Žeravice).[36] Govoreći o povijesti Poljica Ivo Strahonja je u emisiji Radio-Zagreba spomenuo legendu o »Zlatnoj jami«, gdje se čuva Dioklecijanovo blago.[37] Prilikom prvog posjeta Hailea Selasija našoj zemlji drug je Tito svom gostu poklonio čuvenu poljičku srebrnu kuburu. Sada su takve kubure u Poljicima rijetke. U Poljica je bio »zalutao« 1966. i onaj Englez koji je skupljao staro oružje. O bogatstvu i ljepoti narodne nošnje govori i podatak da su dvije ženske i jedna muška nošnja dobile I nagradu na turističkom plesu u hotelu Esplanade-Internacional

u Zagrebu 1966.[38] Jedan dio prikupljenog i pozajmljenog materijala bio je izložen na izložbi *Kulturna baština Poljica* u kolovozu 1967. Tu se nalazio i jedan od prijepisa *Poljičkog statuta*, odjeća posljednjeg poljičkog kneza, stare slike, listine, medalje, oružje, narodna nošnja, nakit, literatura o Poljicima i djela umjetnika Poljičana. Iako je to bila tek blijeda slika onog što su Poljičani imali i dali na polju kulture, ipak je to djelovalo impresivno. Veću i značajniju rukovet poslovica (oko 320) uz nekoliko uzrečica, gonetaka i pričica skupljenih u Naklicama objavio je u »Poljičkom zborniku« I, Jozo Vrkić.[39] Osim toga u poljičkim selima magnetofonski su snimali i bilježili građu Stjepan Stepanov (nekoliko većih kolutova nalazi se u Institutu za narodnu umjetnost u Zagrebu) i Tvrtko Čubelić. Ja sam održao nekoliko saopćenja na kongresima folklorista o pučkom stvaralaštvu u Poljicima. U Titovu Užicu 1961. referirao sam o nastajanju, razvoju i životu revolucionarne pjesme na području Mosora.[40] U Cetinju sam 1963. govorio o dramskim elementima u narodnim običajima (običajima uz poklade, oko Božića, Nove godine, Ivandana i uz ženidbu),[41] u Novom Vinodolskom 1964: o bogatstvu i raznovrsnosti običaja uz smrt, posebno o naricaljkama,[42] u Dojranu 1966: o običajima oko rođenja, spola, izgleda i sudbine djeteta,[43] u Jajcu 1968: o životu epske pjesme u Poljicima,[44] u Herceg-Novom 1969: o izrekama i poslovicama u Poljicima[45] i u Poreču 1970: o magiji u narodnom životu Poljica.[46] Osim toga prikupio sam oko tri tisuće izreka i poslovica i snimio na dvije magnetofonske vrpce nekoliko pjevača lirskih i epskih pjesama.

Kad pregledamo navedenu literaturu, onda se ne bez razloga upitamo a gdje je građa. O njoj se uglavnom, osim o običajima, informira i u najboljem slučaju navodi tek koji primjer. Eto npr. zabilježeno je malo epskih pjesama. Od njih bismo jedva koju sadržajno mogli vezati uz Poljica. Čudno za takvu epsku sredinu, kad znamo da je poljička povijest bila burna i junačka. Poljičani su živjeli s epskom pjesmom. Što od onih mnogobrojnih epskih pjesama koje su živjele i koje još i danas žive na tom terenu pripada stvaraocu iz Poljica? Nešto više ima lirskih pjesama, pa i priča i legendi. Najviše ima poslovica. Igra i glazba tek što životare, a ni zabilježeno nije baš mnogo. Nošnja i ukrasnih predmeta: oružja, muzičkih instrumenata, skrinja, kutija za duhan, lula, preslica, čutura i dr. svakim je danom sve manje. Ono malo nošnje što je prikupljeno i što se još čuva u poljičkim kućama, razni predmeti i građa uskoro će nestati ako se ne pohrane tamo gdje će stručno biti čuvani. A moglo bi se i još mnogo toga zabilježiti od poljičkih staraca i starica. Ne smijemo dopustiti da mnoge vrijednosti pođu s njima u grob.

Ponešto iz poljičkog života i povijesti ostat će sačuvano i u djelima naših poljičkih umjetnika. Najčešći je poticaj za stvaranje služila legenda o poljičkoj junakinji Mili Gojsalić. Njezina herojska figura inspirarala je književnike: Augusta Šenou,[47] Jurja Kapića,[48] Danka Anđelinovića,[49] Dragu Ivaniševića,[50] i Jurja Marušića (Božidara Bakotu),[51] slikara Mirka Račkog, kipara Ivana Meštrovića, skladatelja Jakova Gotovca. U svom poznatom djelu: *Razgovor ugodni naroda slovinskog* Kačić je opjevao više istaknutih Poljičana,[52] a Stipe Kaštelan je napisao dramu: *Razulo Poljica*.[53] Neke jeseničke junake (Donja Poljica) opjevao je starac Ljuboman (Ivan Karaman),[54] a Juraj Kapić je napisao: *Pjesmu kako je Bobetić (iz Ostrvice) prodao bratučedu Turcima i druga*

pogana djela počinio pa sve to platio glavom.[55] Kamenovanje biskupa Rajnerija umjetnički je prikazao Juraj Dalmatinac u basreliefu.[56] Osim toga tu su i kipovi Petra Smajića, kipara naivca, rodom iz Donjeg Doca — njegovi pastiri, seljački plesovi i bračni parovi, životinje i legende iz poljičkog su života. Krajolike poljičkog primorja, slikovite male kućice crvenih krovova pod obroncima planina, raspjevane krošnje murava i maslina, trabakule i bracere iz Krila dao je Ante Kaštelančić iz Podstrane. Atmosferu polumračnih kuhinja, pocrnjele komine, čađave konobe, oronule zidove i likove seljačkih žena u crnim maramama oživotvorio je Ćiril Mihanović rodom iz Donjeg Sitnog, a rodni kraj opjevali su: Drago Ivanišević, Jure Kaštelan, Nikola Milićević i Josip Pupačić.

Biješke

1. »Sobodna Dalmacija«, br. 2530, Split, 28. III 1953.
2. Frano Brničević: *Građa za bibliografiju Poljica,* »Poljički zbornik«, I, Zagreb 1968.
3. O sudbini omiškog arhiva u kojem je više dokumenata govorilo o Poljicima informira Ivan Katušić u članku *Oko Omiša...,* »Slobodna Dalmacija«, br. 2439:
4. Vladimir Mošin: *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije,* I dio — opis rukopisa, JAZU 1955 (Dokumenti iz Poljica opisani su pod brojevima: 1, 2, 3 (slovnici); 7 (ljekaruša); 8, 9, 10 (ljekaruše s gromovnicima); 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22 (prijepisi poljičkih statuta); 23 (matrikula bratimska sv. Kuzme i Damjana): 26 (»naredbe za svećenike« iz 1620); 27 (konstitucije splitskog nadbiskupa Kozme za poljičko svećenstvo 1688); 28 (bilježnica za kazuistiku iz bračnog prava); 37 (poljički historijski-bogoslovski zbornik); 45 (M. Martić Poljičanin: Popis znamenitih događaja); 57 (pjesme i molitve); 97 (smrt blažene dive Marije); 98 (don Mikula Bobetić, Sveti rozarije i mirakuli ke je učinila blažena djevica Marija); 185 (apokrifni molitvenik); 186 (poljički zbornik molitava, zapisa i litanija): 197 (kopija potvrda o dukali cesarovi): 198 (poljički privilegiji); 199 (spisi iz Tugara); 200 (testamenti); 201 (pisma i prijepisi povelja i listina); 202 (zapisnik Kneževine poljičke); 203 (Ponzoni Sforza — naredbe); 206 (Kozma Stepan arcibiskup, splitske vizite u Morlakiji): 207 (poljičke isprave), i 211 (pisma don Matije Sladojevića i serdara Jove Sindika iz Makarske).
5. Vladimir Mošin: *Poljičke konstitucije iz 1620. i 1688.,* »Radovi Staroslavenskog instituta«, knjiga I, Zagreb 1952.
6. Daniele Farlati: *Illyricum sacrum,* I—IV, Venetiis 1751—1765.
7. Mihovil Pavlinović: *Pučki spisi,* Zadar 1876.
8. Vera Bratulić-Mandić: *Alberto Fortis i Ivan Lovrić o značaju i odnosima Morlaka,* »Poljički zbornik«, Zagreb 1968.
9. Juraj Kapić: (Dopis iz Jesenica, kojim se poziva na skupljanje povijesnog blaga poljičkog), »Narodni list — Il Nazionale«, Zadar, 20/1881, str. 58.
10. Juraj Kapić: *Put kroz Poljica,* »Katolička Dalmacija«, Zadar, XII/1881, str. 93—96; *Na Gradcu u Poljicih,* »Narodni list — Il Nazionale«, 21/1882, str. 30.
11. Juraj Kapić: *Pismo,* »Iskra«, Zadar, 2/1885, br. 9—10, str. 79—80.
12. »Nada«, Split, 1883. br. 8, str. 88—89.
13. »Nada«, Split, 1883, br. 20, str. 273.
14. »Nada«, Split, 1883, br. 1, 2, 3, 4.
15. »Pučki list«, Split, br. 1, 1891.

16. Njihova su imena navedena u »Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena« knjiga VIII, svezak 2, str. 184—185.
17. Frane Ivanišević: *Poljica, narodni život i običaji,* »Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena«, knjiga VIII, svezak 2, knjiga IX, sv. 1 i 2, knjiga X, sv. 1 i 2. Izdanje JAZU, Zagreb 1903—1905. Ovaj rad štampan je i u posebnoj knjizi, Zagreb, JAZU 1905.
18. »Pučki list«, Split, 1901, br. 15.
19. »Koledar Pokrajinskog muzeja za narodni obrt i umjetnost u Splitu«, 1913, str. 31—34.
20. »Pučka prosvjeta«, Spilt, 4/1924, br. 1, str. 11.
21. »Narod«, Split 1889, br. 48.
22. *Crtice sa putovanja* (Kroz gornja Poljica), pobilježio Cetinski mlinar (Jakov Tomasović), »Pučki glas«, Zadar, I/1906, br. 7—8, 9, 10, 11, 12, 17.
23. »Pučki list«, Split, 6/1896, br. 1.
24. »Hrvatska država«, Split, II/1911.
25. Jakov Pičević: *Na selu, Jematva,* »Smotra dalmatinska«, Zadar, XXI/1908, br. 71, str. 2, br. 72, str. 2.
26. Matija Murko: *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike,* I knjiga, Zagreb 1955, str. 49.
27. Matija Murko, ibidem str. 172—173.
28. Ivan Esih: *Narodni običaji kod Hrvata,* »Novi ženski list«, Zagreb, II/1939, br. za siječanj, str. 2—4.
29. Srećko Karaman: *Jematva u Poljicima,* »Selo i grad«, Zagreb, 5/1935, str. 94—95 i *Kroz Donja Poljica,* »Jadranska pošta«, Split, IX/1933, br. 174.
30. Rafo Ferri: *O izboru poljičkog kneza,* »Slobodna Dalmacija«, Split, od 23. IV 1953.
31. Mladen Seidl: *Poljička junakinja Mile Gojsalić,* »Polet«, Zagreb, 1953, I, 3, str. 165.
32. Josip Šparac: *U legendarnom kraju Mile Gojsalić,* »Slobodna Dalmacija«, Split, br. 2547, 17. IV 1953.
33. Vjekoslav Frua: *Poljičke kolende,* Naklada autora, Split 1957.
34. J. Grabovac: *Legenda i historijska stvarnost o junakinji poljičke tradicije Mili Gojsalićevoj,* »Mogućnosti«, Split, 5/1958, br. 1, str. 63—72.
35. Vinko Žganec: *Proučavanje muzičkog folklora u Poljicima,* »Ljetopis JAZU«, Zagreb, knj. 66/1962, str. 359—363.
36. Stipe Banović: *Izvještaj o sakupljanju narodnih pjesama u Zaostrogu i Donjem Sitnu,* »Ljetopis JAZU«, Zagreb, knj. 67/1963, str. 325.
37. Ivo Strahonja: Radio Zagreb 3. IV 1964 (Emisija o Poljičkoj republici.)
38. F. Brničević: *Poljička Republika — turistička atrakcija* (sa slikom) »Turizam«, 1966, br. 3.
39. Jozo Vrkić: *Poslovice s Naklica u Poljicima,* »Poljički zbornik«, I, Zagreb, 1968, str. 255—266.
40. Ante Nazor: *Kako se razvijala revolucionarna pjesma oko Mosora,* »Rad VIII kongresa Saveza folklorista Jugoslavije«, Beograd, 1961, str. 245—252.
41. Ante Nazor: *Dramski elementi u nekim narodnim običajima na području Poljica (i oko), Splita i Sinja,* »Rad X kongresa SFJ«, Cetinje 1964, str. 383—386.
42. Ante Nazor: *Običaji i narodno stvaralaštvo oko smrti u Poljicima,* »Rad XI kongresa SFJ«, Zagreb 1966, str. 411—419.
43. Ante Nazor: *O običajima oko rođenja, spola, izgleda i sudbine djeteta u Poljicima,* »Rad XIII kongresa SFJ«, Skopje 1968, str. 311—322.
44. Ante Nazor: *O životu epske pjesme u Poljicima,* Referat na XIV kongresu SFJ u Jajcu 1968. (U tisku!)
45. Ante Nazor: *Izreke i poslovice u Poljicima,* Saopćenje na XVI kongresu SFJ u Herceg-Novom 1969. (U tisku!)

46. Ante Nazor: *Magija u narodnom životu Poljica,* Saopćenje na XVII kongresu u Poreču 1970. (U tisku!)
47. August Šenoa: *Mile Gojsalica,* »Vienac«, Zagreb, 9/1877, br. 12.
48. Juraj Kapić: *Mile Gojsalića,* »Vienac«, Zagreb, XIX/1887, 8, 9, 11—14.
49. Danko Anđelinović i Jakov Gotovac: *Mila Gojsalić.* Historijska muzička drama u tri dijela s prologom. »Kazališne vijesti Hrvatskog narodnog kazališta«, Zagreb, 18. V 1952. i »Poljički zbornik«, I, Zagreb 1968, str. 307—347.
50. Drago Ivanišević: *Stihovi o Mili Gojsalića.* — Epska pjesma, »Republika«, Zagreb, br. 1, 1945.
51. Juraj Marušić (pseudonim, Božidar Bakota): *Ljubav je upalila barut.* — Priča o Mili Gojsalić, Zagreb 1960. (Izdano ciklostilom!); *Mila Gojsalić* — Drama u devet slika s povijesnim dodatkom: *Republika Poljica,* Split 1964. (Izdano ciklostilom!); *Poljičanka Mila* — Epska pjesma u desetercu, Split 1966. (Izdana ciklostilom!); *Ljubav upalila barut* — Scenarij za film iz života stare seljačke republike Poljica, Split 1967. (Šapirografirano, str. 45) i *Ljubav upalila barut* —Scenarij za film, Split 1967. (Izdano ciklostilom!)
52. Andrija Kačić Miošić: *Slidi kratko govorenje od gospode poljičke; Slidi pisma prva od Poljičana, kako isikoše Turke rata od Kandije na 1649, ožujka na 27; Slidi pisma druga od Poljičana, kako razbiše Turke rata Bečkoga oliti Morije na 1686, srpnja na 2; Slidi pisma treća, osobito od vitezova poljčikih, koliko je koji glava odsikao rata od Kandije i Morije,* »Razgovor ugodni naroda slovinskoga«, Mleci 1801.
53. Stipe Kaštelan: *Rasulo Poljica* — Drama u rukopisu, izvođena na pozornici u Gatima.
54. Starac Ljuboman (Ivan Karaman): *Pisma o starim poljičkim primorskim junacima vika osamnaestoga,* »Pučki list«, 1891, br. 2.
55. Juraj Kapić: *Pjesma kako Babetić prodao bratučedu Turcima i druga pogana djela počinio pa sve to platio glavom,* »Pučki list«, 1896, br. 15.
56. RR.: *Mosor u svjetlu historije,* »Slobodna Dalmacija«, br. 2530, Split 28. III 1953.

Poljička narodna nošnja — Gornja Poljica, Dolac Donji

POLJIČKI BRODARI I POMORCI

1

Priroda je naročito obdarila južnu prisojnu stranu Poljica, od Strožanca do ušća Cetine. Uz povoljne klimatske uvjete uspijevaju ondje obilno poljoprivredni proizvodi. Morske veze posredno su utjecale da se njihova vrijednost još više poveća. Neposredno i rijeka Cetina, zahvaljujući također morskom putu, pruža mogućnost drugog izvora prihoda. To je korištenje taloženih naslaga pijeska. Ali dok poljoprivreda može biti nepresušan izvor prihoda, bilo po količini, bilo po vrstama bogatstva, dotle — kako će se i vidjeti iz daljeg izlaganja — u korištenju rudnog bogatstva, postoji ograničena mogućnost iskorištavanja.

Bez obzira na dalji tok temeljnog ekonomskog potencijala i izvora može se utvrditi da je baš na ovom području postignuta harmonična i potpuna simbioza kopna i mora. Poduzetni, pronicljivi i marljivi Poljičani uspjeli su da potpuno i racionalno iskoriste podjednako izdašne blagodati i jednog i drugog prirodnog bogatstva, slučaj koji se često (koji put i neshvatljivo) ne manifestira na našoj obali.

2

Početak ubrzanog razvitka brodarstva na ovom području usko je povezan s razvitkom poljoprivrede, posebno povrća, voća i vinogradarstva. Nove prometne veze omogućile su proširivanje tržišta. Dok se voće i povrće najvećim dijelom prodavalo na obližnjem splitskom području, vino se otpremalo uglavnom poljičkim brodovima i na udaljenija tržišta. Treba istaći, prema podacima objavljenim u listu »Zadrugar« (Split, br. 4, 1911), da je godine 1911. bilo u Trstu 56 prodavaonica vina, a tri na Rijeci i čak šest u Beču. Ovaj veliki procvat trgovine vinom treba dijelom pripisati i utjecaju zadružne »Seoske blagajne«, koja je osnovana godine 1903, tj. iste godine kad je prestala s radom prva »Seoska blagajna, štedionica — zajmovnica«, osnovana u rujnu godine 1898. Za pokretanje seoskih zadruga, koje su dale vrlo dobre rezultate, nesumnjivo je zaslužan don Frane Ivanišević (1863—1946) skupa s bratom Filipom (1871—1949). I baš zahvaljujući tom obliku udruživanja i prikupljanja slobodnih novčanih sredstava omogućeno je bilo da se čak osnuju parobrodarske plovidbe i u Omišu i u Krilu, što je za ono doba i za tadašnje mogućnosti bio pionirski pothvat, nastao nuždom da se ovaj kraj poveže i s okolišnim i daljim potencijalnim tržištima. Analizirajući poslovanje Zadružne plovidbe u Omišu, koja je posjedovala dva obalna parobroda »Svačić« i »Šubić«, te Poljičke plovidbe, koja je poslovala brodom »Knez«, vidi se da su bili postignuti

vrlo dobri rezultati. Samo poslovanjem parobrodića »Knez« uspjela se ostvariti tolika dobit da je, na primjer, godine 1921. isplaćena dioničarima dividenda, koja je iznosila čak 40% zadružnog uloga.

3

Podizanjem novih tvornica cementa u Splitu, nastupa novo doba u građevinarstvu; pojavljuje se beton koji traži veće količine pijeska i žala, veće nego što se prije tražilo pri gradnji kamenom.

Poznato je da na našoj obali postoje pet središta gdje se vadi morski pijesak. To su zapadna obala Istre (točnije Medulinski zaljev), Kvarnerski otoci, pa područja Nina i Privlake, obala Crne Gore te ovaj poljički predjel. Na ovom se poljičkom predjelu vadi pijesak, a ne i žalo.

Ta djelatnost malo pomalo preuzimala je vodeće mjesto, dok je prijevoz vlastitih poljoprivrednih proizvoda na tržište ili prijevoz raznog tereta za potrebe trećih osoba postala drugorazredna djelatnost, i to u tolikoj mjeri da je danas, 1969. godine, gotovo iščezla. Ostalo je praktički isključivo pjeskarenje.

Ta transformacija uslijedila je zato što su napuštena dosadašnja naselja (Jesenice) i zapuštena zemljišta. Gradnjom jadarnske turističke ceste omogućen je dovoz i odvoz (iako umanjen, jer poljoprivreda, osim voća, nema više značajnu djelatnost) isključivo kopnenim putem. S druge strane, dosad neviđen opseg građevinskih radova traži i goleme količine pijeska. Ne gradi se samo u Splitu već svugdje na obali, na primorju i na otocima, s društvenim i privatnim narudžbama.

4

Promotrimo kretanje s obzirom na broj i na nosivost poljičkih brodova. Godine 1900. Krilo je imalo 15 obalnih jedrenjaka s 365 tona nosivosti, a godine 1935. to je mjesto imalo 36 brodova sa oko 1.400 tona nosivosti. Godine 1961. samo je Krilo imalo 38 brodova sa 1.352 tone nosivosti, a ove, 1969. godine, ova flota je imala 46 brodova sa 1.780 tona nosivosti. Međutim, ovoj floti treba nadodati i sedam omiških brodova (bez Mimica) sa 227 tona nosivosti, jedan brod sa 35 tona nosivosti iz Duća i pet brodova sa 279 tona nosivosti iz Dugoga Rata. Ali i ovi podaci, uzeti iz Registra brodova Jugoslavenskog registra, nisu potpuni. Promjena je stalna te se često registrira i s velikim zakašnjenjem. Tako, na primjer, nije još registrirana promjena vlasništva brodova »Trpanj« i »Dubac« kao i broda »Salvador«, kojega je na carinarnici u Piranu kupio koncem travnja 1969. godine Pavao Dujić. Prema podacima Lučke ispostave Omiš, na dan 1. svibnja godine 1969. bilo je na ovom području, uračunavši i tri broda iz Mimica, a isključivši one društvenog sektora, ukupno 55 brodova. Ako se pak ova flota brodova u privatnom posjedu analizira po godinama starosti, dobiva se ova slika: do 30 godina starosti zastupano je oko 25% brodovlja, od 31 do 60 godina oko 32%, a preko 60 godina starosti čak 43%, gotovo polovina brodova.

U društvenom vlasništvu, u poduzeću »Gradac« iz Omiša upisano je sedam brodova s 840 tona ukupno korisnog nosivog tereta. Tvornica karbida u Dugom Ratu ima dva broda, koji služe za prijevoz sirovine potrebne za njenu proizvodnju: jedan brod prevozi kamen iz Bobovišća, a drugi vapno iz Pučišća.

Može se sa sigurnošću kazati da su svi današnji brodari porijeklom stari Poljičani, barem što se tiče glavnih suvlasnika. Što se posade tiče, to međutim nije tako. Ako se iz upisnika brodova izdvoje prezimena s najčešćim ponavljanjem, tada se vidi da se prezime Rakuljić pojavljuje 12 puta, Vuković 9 puta, Tomaš 6 puta, Ercegović 5 puta, a zatim Karaman, Naranča, Tomić, Dujić, Trgo, Nazor, Pivčević, Grubiša, Jurin, Kalina i ostali od tri pa do jedanput. Prema ovim prezimenima vidi se da se ova ista obiteljska prezimena nalaze već početkom 18. stoljeća u dosad sačuvanim matičnim knjigama i anagrafima (v. B. Zelić-Bučan).

Ako se uzme samo privatno brodovlje Poljičana, tada je ono od ukupno privatnog brodovlja koje je registrirano na našoj obali zastupano po broju sa 18,6%, a po *brt* sa 24,5%. Povećanje ove flote u posljednjih deset godina bilo je najveće: po broju za 65%, a po tonama težine za 61,4%.

Ako se svi zbroje, a isključe se brodovi tvornice karbida u Dugom Ratu, koji imaju sasvim određenu i limitiranu ulogu, tada brodovi i u privatnom i u društvenom sektoru imaju statički kapacitet veći od tri tisuće tona nosivosti (točnije 3161 tonu). Dinamički je kapacitet naravno mnogo veći, zbog male udaljenosti i zbog toga što brodovi mogu raditi i do 9 mjeseci u godini. Želi se istaći da ova spomenuta nosivost u stvari predstavlja nominalnu nosivost koja se temelji na podacima Registra brodova, iako je stvarna nosivost barem za 25% veća od one nominalne. Kako zakon o nacionalizaciji brodova dopušta u privatnoj svojini brodove samo do 50 tona nosivosti, to su Poljičani pristupili osnivanju zadruga. To im omogućava posjedovanje i većih brodova od 50 tona nosivosti. Tako je najnovija zadruga nastala pri nabavi m. b. »Neum« od 160 tona nosivosti. Ta je zadruga registrirana pod nazivom »Porin«, zadruga za vršenje prijevoza robe i putnika u pomorskom transportu, a kao sjedište je navedeno S. Martin — Mutogras.

Kako se vidi iz ovog pregleda, kapacitet ove flote u razdoblju od skoro 70 godina povećao se za deset puta. Prije na ovom području, na temelju običaja, mogli su naslage pijeska iskorištavati samo Poljičani. Danas korištenje nije ničim ograničeno, osim formalnom dozvolom prava na obrt, te prema tome i kapaciteti koji eksploatiraju ovo područje još su veći, jer zalaze brodovi iz drugih obalnih općina, posebno iz Brela i Makarske. Pored toga i tehnika vađenja pijeska je efikasnija. Dok se prije sve obavljalo ručno (poznate su one debele kožne izrasline iznad desnog ramena koje su nastajale zbog nošenja pijeska drvenim mašurima), danas — iako je posao fizički dosta naporan — lakše je i brže, jer se rad obavlja mehaničkom snagom motora.

Već se iz ovih podataka vidi nerazmjer koji nastaje zbog sve većih kapaciteta vađenja pijeska i stacionarnih (čak i manjih) naslaga ovog materijala.

5

Ovaj raskorak između mogućnosti nalaza i potreba ponukao je brodare iz Krila-Jesenica da zatraže početkom 1964. godine da se izvrši stručna analiza stanja te su istovremeno tražili da komunalno poduzeće »Gradac« iz Omiša obustavi vađenje morskog pijeska i da obustavi nabavu novih brodova koji bi se bavili ovom djelatnošću. Analizu su izvršili Odjel za financije Skupštine

općine Omiš skupa s predstavnicima tadašnje Skupštine kotara Split. Tada su i utvrđeni i neki pokazatelji ekonomsko-sociološkog karaktera. Utvrđeno je da broj sposobnih članova za privređivanje iznosi 155, broj onih koji se izdržavaju djelatnošću broda iznosi 94, a broj članova njihovih domaćinstva iznosi 218. Broj stalnih stranih osoba zaposlenih na brodovima (stalni radni odnos) iznosio je 42, od toga ih je 36 iz sela Jesenice. Dati su i podaci o stambenim površinama: stambeni prostor pri moru iznosio je tada 2.216 m^2, a u selu 1.013 m^2, što dava prosječni prostor po glavi domaćinstva 13,16 m^2, koji predstavlja više nego što se po normativima kalkulira, tj. 12 m^2 po osobi. Ova analiza pokazuje da od djelatnosti pijeskom živi isključivo i neposredno 205 osoba, dok preostali članovi domaćinstva vlasnika i suvlasnika brodova imaju osiguranu egzistenciju bilo preko radnog odnosa u inozemstvu ili u zemlji, mirovinom, individualnim radom, posebno u turizmu. Dopunski prihodi iz poljoprivrede su minimalni, iako u pojedinim slučajevima dosežu visinu osrednjeg katastarskog prihoda na području općine Omiš. Uzimajući u cjelini, ekonomska moć brodara je znatno veća od prosječne ekonomske moći stanovnika na području općine s izuzetkom 2—3 domaćinstva.

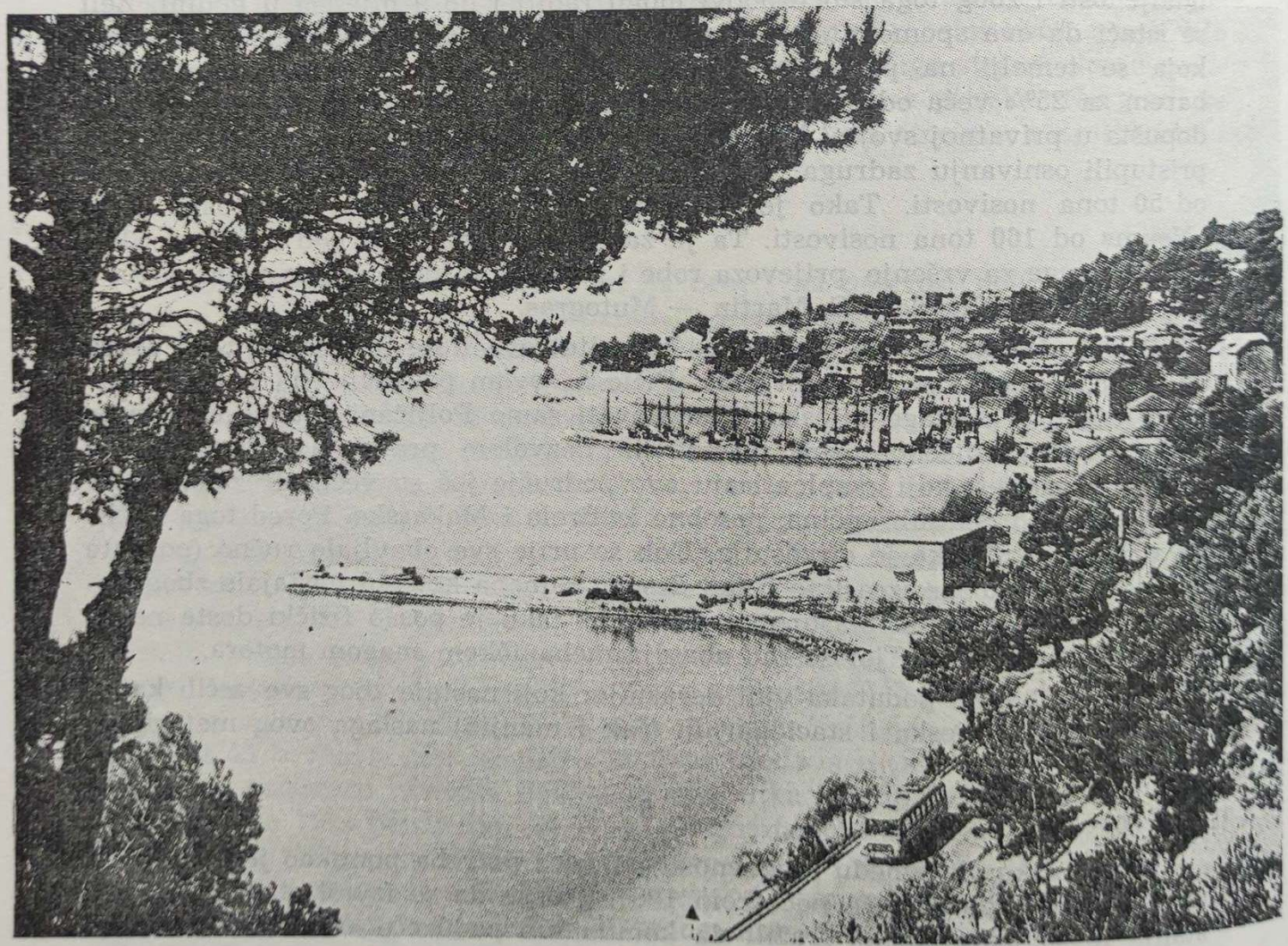

Krilo-Jesenice, najveća luka poljičkih brodara u poljičkom primorju

Prije je spomenuto da je u stalnom radnom odnosu bilo 42 radnika. Međutim taj je broj veći jer se koriste radnom snagom pri iskopu i utovaru brodova. Ti utovarivači nisu u stalnom odnosu, već se zapošljavaju od vremena do vremena i plaćeni su prema dogovoru.

U razdoblju od 1947. pa do prvih dana svibnja 1969. godine, znači oko 22 godine, bilo je preko Lučke kapetanije u Omišu (ukinute 1951. godine i pretvorene u Lučku ispostavu) i Lučke kapetanije u Splitu izdano samo stanovnicima Krila, Orija, Malog i Dugog Rata, Podstrane i Duća oko 365 pomorskih knjižica. Ovom broju treba nadodati i oko 45 pomorskih knjižica koje su izdane onim primorskim Poljičanima koji su stalno nastanjeni u Splitu i na Rijeci. Dakle 400 pomoraca danas ne plovi na svojim brodovima, već ih se može naći ukrcane i na brodovima ostalih naših brodarskih poduzeća kao što je Jadrolinija, Jugolinija, Splošna plovba itd. Tako u svibnju ove 1969. bilo je na brodovima Jadranske slobodne plovidbe iz Splita ukrcano 44 Poljičana, i to jedan iz Gornjih, pet iz Srednjih i 38 iz Donjih Poljica. Od ovih 38 pomoraca četvorica su iz Podstrane i Žrnovnice i 34 s područja Krilo — Dugi Rat.

6

Općinska skupština Omiš svojom odlukom od 22. prosinca 1967. godine, a na temelju Zakona o rudarstvu, regulirala je eksploataciju pijeska, šljunka i kamena na svom području. Tom je odlukom određeno područje za iskorištavanje, koje obuhvaća (za pijesak) prostor desne strane ušća Cetine, a udaljenost od obale kreće se od 60 pa do 300 metara, što ovisi o pojedinim položajima.

Tim eksploatacionim poljem gospodari zanatsko-uslužno poduzeće »Peovica« iz Omiša, a pravo eksploatacije radnim organizacijama kao i privatnicima odobrava organ za privredu općine Omiš. Svi korisnici plaćaju naknadu navedenom poduzeću »Peovica«, i to za 1 m^3 šljunka po 4,00 dinara i za 1 m^3 pijeska po 2,50 dinara. Kako se vidi iz izloženog, tom odlukom određeno je samo polje za eksploataciju kao i naknada, ali ne i količina koja se izvozi. Prema podacima dobivenim u poduzeću »Peovica« godišnje se ubire oko 350 do 380 tisuća dinara na ime ove naknade. Znači godišnje se vadi oko 15 tisuća kubičnih metara pijeska. Jedan kubični metar pijeska teži od 700 do 1000 kg, što ovisi o granulaciji te o stupnju vlažnosti.

7

Brodarska djelatnost u ovom slučaju sastoji se od vađenja pijeska, utovara, razvoza i istovara. Sve se vrši u vlastitoj režiji, osim zadnje operacije, koju koji put može da preuzme i primalac ako raspolaže s odgovarajućom opremom (dizalica). Tržna cijena varira u odnosu na udaljenost (prijevoz) mjesta prodaje. Tako u Omišu i Splitu može se postići po 1 m^3 pijeska cijenu od oko 15 pa čak i 30 dinama. U udaljenijim mjestima (na primjer otoci, Dubrovnik ili Boka) tržna cijena je veća i iznosi oko 60 dinara.

Postavlja se pitanje kolika je posredna korist koja se ostvaruje od ove djelatnosti. Pored spomenute naknade koje ubire poduzeće »Peovica«, a prema podacima službe za financije Skupštine općine Omiš, poljički su brodari u 1967. godini platili:

a) porez na tuđu radnu snagu: 28.790;
b) porez na promet (po vrijednosti): 289.786;
c) kao doprinos iz osobnog dohotka (porez na plaću) 117.769,

što sve skupa iznosi 436.445 novih dinara, svota koja zaista nije mala, posebno ako se još nadoda i ona svota iz spomenute naknade kao i isplaćene, ali neregistrirane, dnevnice isplaćene utovarivačima. Pored toga ovi su brodari platili i oko 30 tisuća novih dinara u ime naknade za sigurnost plovidbe, a koja se ubire preko Lučke ispostave u Omišu na račun Ustanove za održavanje pomorskih plovnih putova.

Radi usporedbe, a prema podacima iznesenim u dnevnom tisku (»Slobodna Dalmacija«, br. 5280, Split, 8. veljače, 1962.) brodari iz Krila ostvarili su godine 1961. s oko 40 brodova promet od 960 tisuća novih dinara, na koju su svotu platili oko 11 tisuća dinara raznih obaveza. Međutim poresko zaduženje poljoprivrednog stanovništva na području cijele općine Omiš iznosilo je iste godine samo 35.000 novih dinara.

8

Postavlja se pitanje kolike su još raspoložive naslage pijeska na ovom području. Poduzeće »Peovica« razmatra ovaj problem i namjerava ga povjeriti jednom specijaliziranom zavodu da bi se izvršilo ispitivanje. Za ovaj problem zainteresiran je i Zavod za zaštitu prirode SR Hrvatske, koji je uputio dopis koncem ožujka 1969. godine organima omiške općinske uprave, upozoravajući na neracionalno vađenje pijeska. Općinska skupština regulirala je samo lokaciju, ali ne i količinu, a poznato je da izgradnjom brane na Peruči nanos pijeska je znatno smanjen. Ovim nerazmjernim vađenjem pijeska ugrožavaju se plaže, posebno ona vrlo pogodna i privlačna kod Duća. A poznato je da turizam, koji se i ovdje namjerava još više proširiti, ovisi u prvom redu o tim lijepim plažama. Činjenica je da obje djelatnosti ne mogu postojati u isto vrijeme i obje izvlačiti podjednaku korist.

9

Prof. Ivo Rubić, analizirao je kvalitativne osobine stanovnika u studiji o Poljicima i među ostalim utvrdio da »... do polovine 19. stoljeća nisu čak ni primorski Poljičani imali veze s morem. Ali u ovom drugom razdoblju, od polovine prošlog stoljeća, kad se grade ceste kroz Poljica, kad je uvedena svakodnevna veza diližansom i parobrodom, kad se uvodi pošta, tada se grade i kuće i kupuju brodovi i školuju djeca. Blagostanje se podiglo prodajom vina, višanja, buhača, povrća, voća i pijeska. Kvalitativne osobine Poljičana još se više mijenjaju poslije prvog svjetskog rata: loza propada od žilogriza; opala je potrošnja višnje i buhača. Sve brodovlje Krila, Orija i Dugog Rata, koje je prvotno izgrađeno za izvoz vina, orijentaralo se na vađenje pijeska s ušća Cetine«.

Poljičani danas posjeduju najveću flotu brodovlja u svojoj povijesti. Ali je cijela ova flota zaposlena samo u jednoj djelatnosti: u vađenju pijeska. Pita se da li je svrsishodno svoje snage, sve svoje kapitale uložiti samo u jednu dje-

latnost, u ovo pjeskarenje, kad se zna da je količina pijeska svaki dan sve manja.

Monokultura ne može biti solidan oslon ekonomije nekog mjesta, nekog područja. Rizik i opasnost su veliki, a radne navike teško je mijenjati. Sve to postaje složenije kad se promatra za dulje razdoblje. Ovaj kraj ima sve uvjete za razvitak turizma: blaga klima, privlačni krajolici, divne plaže, pogodne kopnene prometnice, blizina grada. Ali to nije dovoljno. Poljica mogu da proizvode i živežne namirnice, specifične za naš kraj kao proizvod posebnog podneblja. Naveli smo iskustvo starijih ne zbog pukog historiziranja, već iz potrebe da se iskustvo i spoznaja — uz neke logične korekture — mogu primijeniti i danas. Proizvodi sa zemlje neće se morati više izvoziti u daleki Trst ili u još dalji Beč. Potrošačko tržište, razvojem turizma, sada je kod same kuće, a sam grad Split, koji je posljednjih tridesetak godina porastao za preko tri puta, predstavlja još jače potrošačko tržište koje treba svakodnevno opskrbiti.

Luke primorskih Poljica, danas, izgradnjom jadranske ceste nemaju toliko značenje za promet putnika i tereta, osim Omiša i Dugog Rata. Ove su luke neophodne za prihvat brodova kad ne rade kao baza za njihovo čišćenje i bojenje i za odmor posada. Prema najnovijoj analizi (I. Vlasanović) ukupni prihod od naknada luke općine Omiš iznosi 40.000 dinara godišnje, a za minimalno njihovo održavanje treba 12.000 dinara, dok za dovođenje svih obala u ispravno stanje potrebno je 340.000 dinara, što bi se — prema spomenutoj analizi — povoljnim kreditom moglo realizirati. Prema tome redoviti prihodi dovoljni su za pokriće minimalnih potreba održavanja, ali nisu dovoljni da se ove luke dovedu u ispravno stanje, a niti da se poveća kapacitet, iako brodovlje raste i po tonaži i po broju. Premda ove luke nemaju više onu prihvatnu funkciju u prometu putnika i tereta, ipak u pojačanom i kvalitetnijem turističkom prometu igrat će veliku ulogu. Spomenut ćemo samo razvoj turizma s jahtama. Možda i predmet poslovanja spomenute zadruge »Porin« gdje je navedeno (pitanje da li slučajno, intuicijom ili potpuno namjerno i svjesno) da je predmet poslovanja pored prijevoza tereta i prijevoz putnika, jedna od indikacija koja je usmjerena baš na zadovoljenje turističkih potreba.

Na kraju želio bih istaknuti još jedno mišljenje. Na poticaj Privredne komore Splita ispostava Instituta za građevinarstvo u Splitu izvršila je 1964. godine stručni uviđaj da se ustanovi stvarna vrijednost poljičkog pijeska kao građevinskog materijala. Tada je utvrđeno da ovaj pijesak u potpunosti ne odgovara, i to iz osnovnog razloga što je taj pijesak zasičen morskim solima te posjeduje vrlo niske mehaničke karakteristike (fosili, šupljikava zrna i neodgovarajuća granulometrija). Pored toga razvojem tehnologije u građevinarstvu sve više se odbacuje primjena pijeska iz mora koji se sada nadomješta kvalitetnijim drobljenim materijalima. Tako uz problem kvantitete postavlja se i pitanje kvalitete.

U ono davno, iskonsko doba čovjek se borio protiv prirode. Danas se došlo na suvremenu koncepciju da se priroda ima zaštititi za dobro čovjeka. Zato i zaštita morskog bogatstva (u ovom slučaju pijeska) kao i zaštita i obrada zemlje dat će onu optimalnu korist koja će predstavljati vrlo solidan temelj i za sadašnjicu, a naročito za sigurniju budućnost ovog kraja.

Upotrijebljena literatura i izvori:

Ivo Rubić: *Poljica (Geografska studija)*, »Poljički zbornik«, I, Zagreb 1968, str. 30—31.

Oliver Fio: *Parobrodarstvo Dalmacije 1878—1918*, »Institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti«, Zadar 1962, str. 53—56.

Ivica Vlasanović: *Održavanje malih morskih luka* »Zbornik radova o problemima pomorske privrede«, Ekonomski fakultet, Rijeka 1969, str. 285—300.

Benedikta Zelić-Bučan: *Obiteljska prezimena u Poljicama 1725. godine*, »Poljički zbornik«, I. Zagreb 1968, str. 231

Ante Lepeš: *Pjeskari iz sela Krilo-Jesenice*, »*Pomorstvo*«, br. 4—5, str. 154—155, 1963.

Srđan Srdar: *Morsko bogatstvo Jadrana i njegovo iskorišćavanje*, »Jadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti«, Zagreb, 1960, str. 62—66.

Oliver Fio: *Kretanje radne snage u brodarstvu u splitskom pomarskom okružju 1947—1965*, »Zavod za pomorskodruštvene nauke Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti«, Split 1968, str. 15—16.

Registar brodova, izdanje Jugoslavenskog registra brodova, Split 1968.

Pri ovom radu konzultirane su ove osobe, pa im zahvaljujem na pomoći: Ante Crnković, načelnik službe za financije Skupštine općine Omiš; — Ivo Kovač, direktor, i Ante Popović, pravni referent poduzeća »Peovica«, Omiš; — Marin Hraste, šef Lučke ispostave, Omiš; — inž. Ivan Buić, šef ispostave Instituta za građevinarstvo Hrvatske, Split; — kap. Filip Brničević, kadrovski direktor Jadranske slobodne plovidbe, Split.

Sumpetar-Jesenice, dio »Poljičke rivijere«

IVO PETRIĆ

MOGUĆNOSTI PRIVREDNOG RAZVITKA POLJICA

Uvod

U ovom referatu upozorit ću samo na dio mogućnosti koje postoje u privrednom razvitku područja koje je nekada predstavljalo Poljičku županu. Neka su pitanja detaljnije obrađena u koreferatima koji se odnose na razvoj pojedinih privrednih djelatnosti.

Značajan faktor razvitka jesu prirodni uvjeti kao što su geografski položaj, klima, prirodna bogatstva i sl., a uz to i demografska kretanja. Ovome možemo nadodati još i povijesne uvjete koji ostavljaju trag na navikama i radnoj orijentaciji pučanstva. Njihovo djelovanje je i u tome što su stvorili određenu privrednu bazu na koju se može nadovezati budući razvitak.

Međutim, kada govorimo o perspektivnim mogućnostima ovoga kraja, onda moramo naročito voditi računa o suvremenim privrednim i društvenim kretanjima u zemlji pa i u svijetu, kao i o tendencijama razvoja u privrednim i društvenim središtima izvan Poljica kao što su Omiš, a pogotovu Split, jer će razvitak Poljica u najvećoj mjeri ovisiti o razvoju tih središta kojima gravitiraju i čiji su danas sastavni dio.

Prirodne i demografske uvjete ovog kraja obradio je Ivo Rubić u svojoj zemljopisnoj studiji o Poljicima.

Poljica obuhvaćaju teritorij od oko 250 km² jugoistočno od Splita, čiju kičmu čini planina Mosor. Granice su im rijeka Žrnovnica i Cetina, s juga more, dok granica na sjeverozapadu prolazi sjeverno od Mosora.

Područje Poljica prema geološkim, klimatskim, hidrografskim i biografskim osobinama dijelimo na tri mikroregije, i to na gornja ili zagorska Poljica, na srednja Poljica te donja ili primorska Poljica. Kako svaka od ovih regija ima drugačije uvjete za budući razvitak, posebno ćemo se zadržati na svakoj od njih.

Mogućnosti razvoja

Gornja Poljica

Kornja Poljica obuhvaćaju sjeverno područje Mosora na visini od 300 do 1300 m. Ondje ima vrlo malo plodne zemlje. Uz to su ova Poljica izložena oštrijoj nepovoljnijoj klimi od ostalih dijelova. Nema dovoljno površinskih voda. Ondje je život čovjeku vrlo težak. Zato taj dio Poljica nastanjuje naj-

manji dio ukupnog stanovništva (oko 18% od ukupnog).[1] U gornjim Poljicima postupno se smanjuje broj stanovnika, i to kao rezultat emigracije u primorje ili u ostale krajeve zemlje i svijeta.

Biljni plašt je u gornjim Poljicima oskudan sa zakržljalim šumama. Na visinama ima ljekovitog bilja (mirisna kadulja, smilje i dr.).

Od davnina se stanovnici ovoga kraja bave poljoprivredom uzgajajući krumpir, luk i kupus, te ponešto žitarica, a uz to uzgajaju stoku.

U posljednje doba otvoren je i kamenolom u Donjem Docu.

Kako oskudna poljoprivreda ne može biti osnova za dolično život, žitelji se ovog kraja zapošljavaju u industriji i drugim djelatnostima (u Splitu, Dugom Ratu i drugdje) pretvarajući svoja poljoprivredna gospodarstva u gospodarstva mješovitog tipa. Odrasli muškarci se odvajaju povremeno od obitelji koja preuzima brigu o imanju i na taj način poboljšavaju svoje ne tako dobre životne uvjete.

Stanovnici ovog kraja administrativno su vezani za Omiš.

Prometna povezanost područja sa središtima (Splitom, Omišom i Sinjem) loša je i odvija se uglavnom prometnicama IV i III reda.

Ne može se očekivati niti u budućnosti naročito poboljšanje privredne situacije ovog područja zbog nepovoljnih uvjeta, ali bi se modernizacijom postojećih prometnica uvjetovalo uklapanje tih krajeva u ne tako udaljena privredna središta, i to prvenstveno u životne tokove Splita. Olakšanje strujanja ljudi i roba, iz centara prema ovom području, kao iz ovog područja prema centrima, omogućilo bi stvaranje uvjeta za pristojniji život dijelu pučanstva koje nije sklono da napušta rodnu grudu, premda će takvog pučanstva u budućnosti biti sve manje. Bolje prometnice omogućile bi i izletnički turizam žiteljima grada u brdske krajeve jer će gradsko stanovništvo ubuduće biti sve željnije dodira sa dubokim mirom i netaknutom prirodom koju mogu pružiti ovi krajevi.

Srednja Poljica

Srednja Poljica čine udolinu dugu oko 30 km koja se prostire od Žrnovnice do Zadvarja, omeđenu na izduženim stranama planinama. Klima je umjerenija nego u gornjim Poljicima.

Tlo je pretežno s tercijarnom podlogom od vododržljivog fliša tako da tu ima dosta izvora i površinskih voda. Zato u srednjim Poljicima postoje povoljni uvjeti za razvoj poljoprivrede koja je od davnina bila osnovno zanimanje Poljičana i koja je tada stvarala uvjete za siguran život. Ovaj dio Poljica je i najnapučeniji. Na njemu obitava oko 50% od ukupnog broja Poljičana. Na mjestima uništenih šuma nastale su oranice i vrtovi, vinogradi, voćnjaci i pašnjaci na kojima se uzgaja voće (višnje, smokve i breskve), vinova loza, masline, povrće te stoka.

Najveći dio ovog kraja administrativno pripada Općini Omiš, a tek jedan manji dio (Sitno i Srinjine) Splitu.

Znatno povoljniji uvjeti za život i rad u industriji i nepoljoprivrednim djelatnostima nego što su bili u samoj poljoprivredi u poslijeratnom periodu

[1] Poljica imaju oko 14.000 stanovnika.

uvjetovali su da su mnogi stanovnici napustili ovaj kraj za stalno ili pak da su uzdržavali poljoprivredno imanje uz rad u industriji, građevinarstvu i drugim djelatnostima. Zato se ondje najveći dio poljoprivrednih gospodarstava pretvorio u gospodarstva mješovita tipa. Taj proces je tek nešto malo usporen u posljednje doba zahvaljujući činjenici da je poljoprivreda došla u povoljniji položaj nego što je to prije bila.

I privredna perspektiva srednjih Poljica je u razvijanju poljoprivrede, i to u njenom intenziviranju, jer za to postoje uvjeti (tradicija, pogodno tlo, tržište i sl.). Međutim taj proces treba da bude potpomognut rješavanjem vodoopskrbe i poboljšanjem cestovnih veza.[2]

Asfaltiranje ceste koja prolazi kroz Tugare, preko Gata, Zvečanja te Kostanja i Seoca omogućit će bolju povezanost ovog kraja s tržnim središtima u Splitu i Omišu. To će olakšati dnevna putovanja na rad u navedene gradove. Suvremena cesta omogućit će uklapanje tih krajeva u turistička kretanja poljičkom primorju i gradskim središtima. Asfaltiranjem ceste gradsko će stanovništvo i turisti imati mogućnost da se nadomak grada i mora naužívaju pogleda s lijepih vidikovaca te pitomih poljoprivrednih pejzaža uz korištenje na izvoru poljoprivrednih specijaliteta kraja (pršuta, sira, mlade janjetine, trešanja, grožđa, bresaka, vina i sl.) koje će trebati njegovati, a isto tako da na izvorištu osjete svu veličinu poljičke povijesti pa će biti potrebno da se ona na prikladan način i prezentira.

I u ovom dijelu Poljica zapažamo proces demografske stagnacije kao rezultat migracije prvenstveno prema moru i najbližim gradskim središtima.

Donja Poljica

Donja Poljica su najmanji dio Poljica, ali su privredno najzanimljivija. Osnovni razlog za to je more te neposredna blizina Splita i Omiša. Ovdje su klimatski uvjeti vrlo povoljni, a kako kaže Rubić: »zahvaljujući prisoju i zavjetrini povoljniji nego u Splitu«.

Antropogena tla su u primorju, a fliš ima poprilično izvora vode pod brdom, tako da je tlo prilično pogodno za poljoprivrednu proizvodnju.

U Donjim Poljicima živi oko jedna trećina ukupnog stanovništva Poljica.

Broj stanovnika ovog dijela Poljica naglo se povećava, i to prvenstveno imigracijom iz ostalih dijelova Poljica i doseljavanjem iz drugih krajeva zemlje. I unutar donjih Poljica postoji snažno kretanje pučanstva koje se očituje u napuštanju pitomih i lijepih sela pod brdom (Podstrane, Jesenica i Duća) te Zakučca i naseljavanja mjesta uz samu morsku obalu (Strožanac, Grljevac, Sv. Martin, Krilo, Sumpetar, Mali Rat, Orij, Dugi Rat, Luka, Vablja i Priko).

Postojećom administrativnom podjelom dio donjih Poljica pripada općini Split, a dio općini Omiš. Granica je na Mutograsu.

Osnovna djelatnost u prošlosti i ovog dijela Poljica bila je poljoprivreda, i to prvenstveno vinogradarstvo, zatim maslinarstvo, voćarstvo (višnje, smokve, breskve) i vrtlarstvo. Već pedesetak godina poljoprivreda sve više gubi na značenju, pa su zato terasasti tereni koji su ranije bili obrađivani

[2] Ovdje ne spominjemo kao poseban problem mjere ekonomske politike jer je to zajedničko cjelokupnoj poljoprivredi obalnih područja.

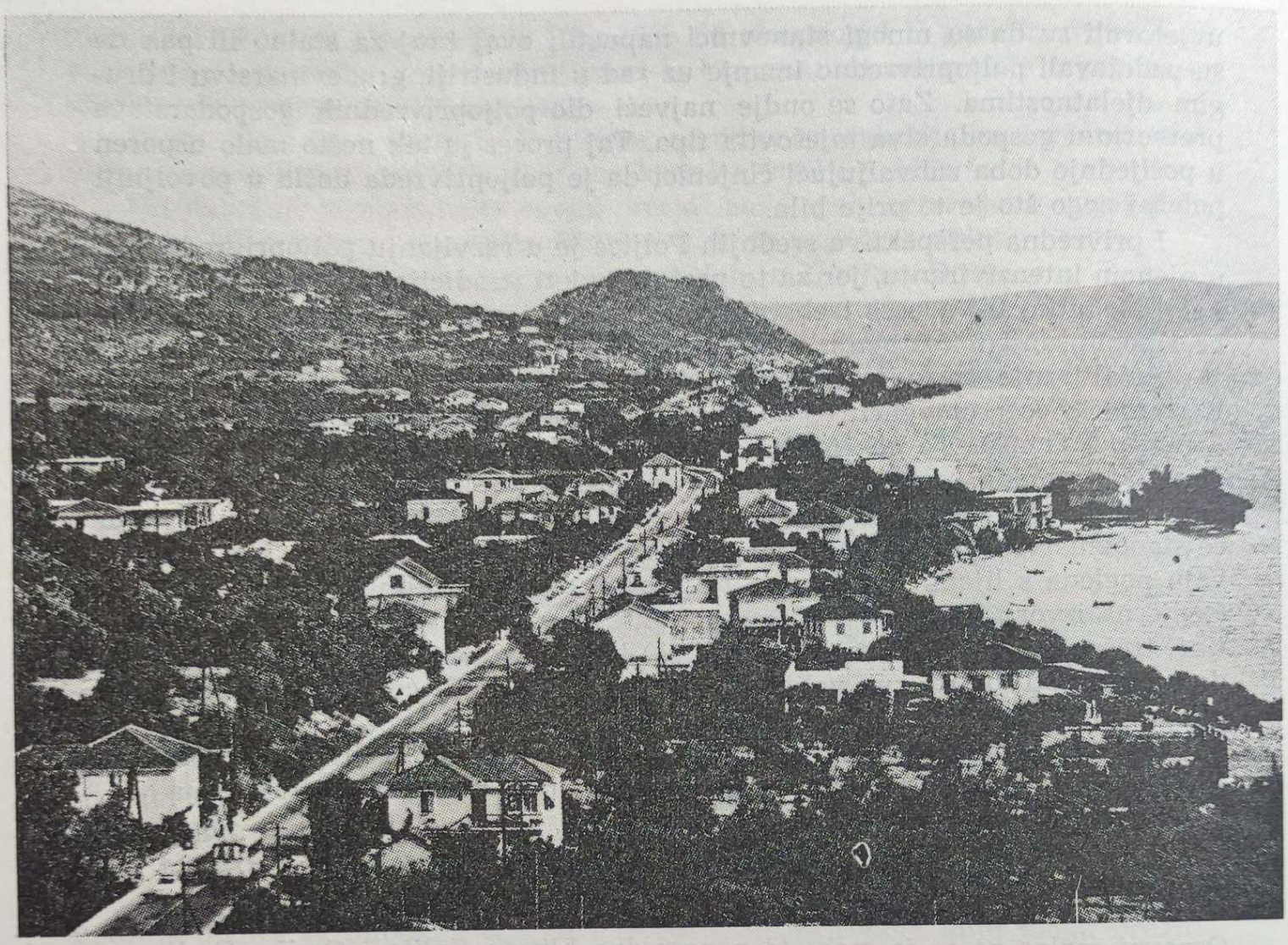

Grljevac-Podstrana, dio Jadranske magistrale na »Poljičkoj rivijeri«

dobrim dijelom obrasli degradiranom makijom ili borovinom. Pa ipak u posljednje doba zapažamo proces izvjesnog oživljavanja poljoprivredne proizvodnje, i to intenzivnog tipa, što je naročito slučaj na području primorskog dijela Podstrane. S obzirom na povoljne klimatske i pedološke uvjete, te blizinu tržišta relativno velike apsorpcione moći (gradovi Split i Omiš, manja turistička mjesta u samim Poljicima, ostala turistička središta dalje uz obalu i na otocima, a poboljšanjem prometnica Zagreb i ostali dijelovi zemlje te mogućnosti izvoza) bilo bi potrebno raditi na daljem vrlo intenzivnom razvoju poljoprivrede. Da bi se to postiglo, trebat će prvenstveno izgraditi vodovod radi natapanja poljoprivrednih kultura. Zatim će trebati modernizirati i asfaltirati lokalne prometnice, o čemu ćemo govoriti kasnije. Nadalje trebat će razvijati poljoprivredne zadruge da bi pomogle poljoprivrednicima da se služe modernom tehnikom i suvremenom tehnologijom, i to kako u poljoprivrednoj proizvodnji, tako u prometu i preradi (nabavka poljoprivrednih strojeva prikladnih za postojeće terene i poljoprivredne kulture koje se tu obrađuju, nabava umjetnih gnojiva i sredstava za zaštitu bilja, instruktaža radi primjene suvremene tehnologije, ispitivanje tržišta, pakiranje i sortiranje, plasman na tržištu, prerada itd.).

Taj dio Poljica bavi se i pomorstvom od davnine, pa je danas drvena mornarica Krila dostigla svoju kulminacionu točku. O tome govori referat dra Olivera Fija.

U donjim Poljicima i industrijska tradicija je prilično razvijena. Tvornica kalcijskog karbida i kalcijskog cijanamida djeluje u Dugom Ratu već preko pola stoljeća. Pored nje postoji od novijeg doba i hidrocentrala u Zakučcu.

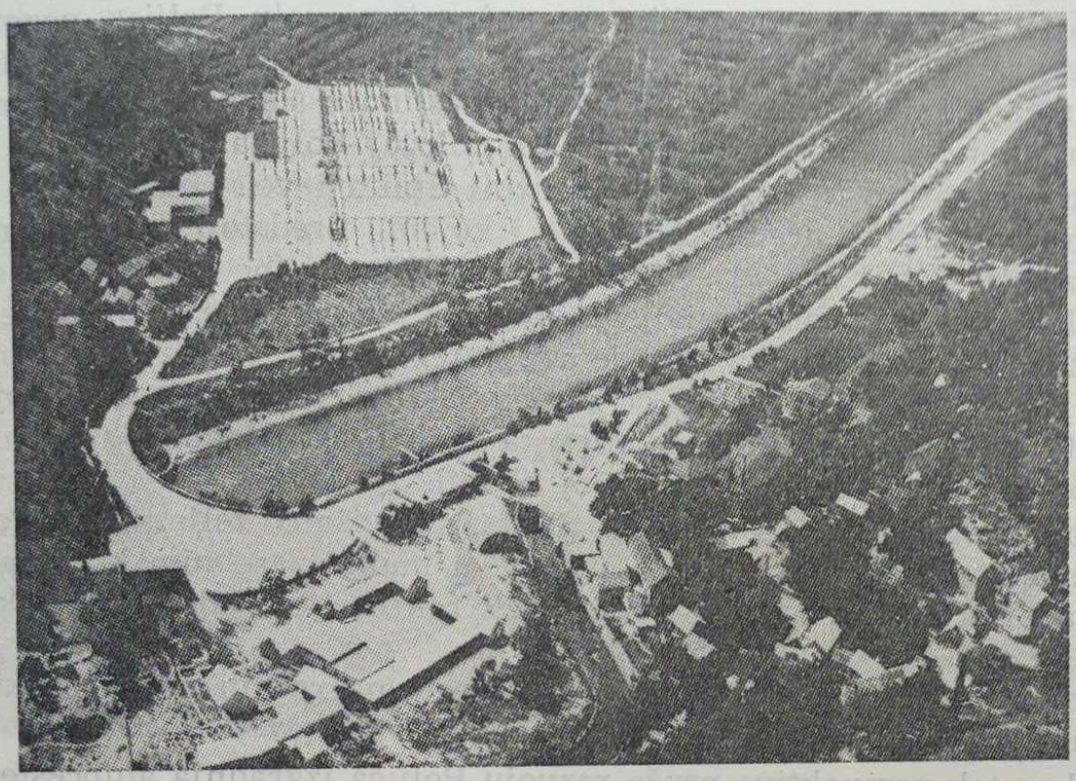

Hidroelektrana »Zakučac«, najveći privredni objekat u Poljicama

Pa ipak tvrdimo da je turizam privredni i društveni fenomen koji ovom kraju može dati posebna obilježja i veoma povoljnu privrednu perspektivu.

Turizam (prvenstveno inozemni) ovdje se počeo uspješno razvijati još između dva svjetska rata zahvaljujući prirodnim ljepotama, a naročito bistrom moru i prirodnim plažama od žala i pored prašnjave ceste i nedostatka vode. U posljednje doba na uskom pojasu uz cestu i more uzeo je maha domaći turizam, i to pretežno odmarališnog tipa, upravo radi jeftinoće uvjetovane nedovoljnim konforom koje područje pruža.

Osnovna kočnica razvoju turizma je još uvijek nedostatak tekuće vode. Osim toga modernizirana cesta koja je sada dio jadranske magistrale eliminirala je prašinu i ovo područje povezala sa Splitom, Omišem i dalje sa zemljom i svijetom i time neosporno pridonijela razvoju, sada već stvara ozbiljne probleme zbog gustoće prometa, buke koju izaziva i ugrožavanja života turistima i stanovništvu provlačeći se sred naseljenih mjesta. Zato ta cesta onemogućava kvalitetniji oblik turističkog privređivanja i koči iskorištavanje mogućnosti.

Osim toga jedno veliko područje, interesantno za turizam radi svoje ljepote, položaja i pješčane plaže, u potpunosti je degradirano radom tvornice »Dalmacija« u Dugom Ratu, koja zagađuje zrak, zemlju i more.

Ovo isto područje gubi sve više na vrijednosti, jer mu intenzivno vađenje pijeska neusklađeno s njegovim stvaranjem ugrožava pješčane plaže.

Pa ipak turizam pruža veliku mogućnost razvoju Poljica, pogotovu dotime i svoj mogući privredni razvoj gradeći kuće bez imalo smisla za ljepotom i skladom prema okolini. Mnoge kuće izgrađene u posljednje doba uz more predstavljaju betonske sanduke i odudaraju od one jednostavne ljepote kuća građenih u kamenu u starije doba u poljičkim naseljima.

Pa ipak turizam pruža veliku mogućnost razvoju Poljica, pogotovu donjih. Uvjeti za jačanje turističke djelatnosti postoje, a to su lijepo bistro, plavo more, šljunčane i pješčane plaže, borove i maslinove šume, pitoma priroda, povijesne vrednote, a što je najvažnije sam položaj Poljica.

Poljica se nalaze u neposrednoj blizini Splita i već čine njegov sastavni dio, dakle sastavni dio grada koji raste i kojemu predstoji značajno mjesto u privredi zemlje. Split sve više stječe suvremene urbane značajke kao što su velika aglomeracija pučanstva kojega dohodak stalno raste i kojega je slobodno vrijeme sve duže, ali i promet je sve intenzivniji, buka, zagađenost zraka itd. Zato je i posve normalno da će stanovništvo Splita te njegovi brojni gosti tražiti potkraj tjedna i za vrijeme dopusta i odmora rekreaciju u pitomini, ljepoti prirode i tišini u najneposrednijoj blizini.

Stanovništvo Splita, a i ne samo Splita, sve više će željeti da u Poljicima, na samom domaku grada, i stalno stanuje u malim zasebnim kućama ili pak da tu ima vlastitu tzv. »drugu kuću« radi rekreacije i odmora u toku cijele godine.

To će sve uvjetovati i znatno povećanje broja raznih ugostiteljskih objekata, kojih već i sada ima dosta.

A kakve tek perspektive pruža razvoju Poljica izgradnja autoceste Split—Zagreb, kojom će i Zagrepčani moći za oko 3 sata vožnje stići na poljičku obalu.

Međutim, da bi se sve to postiglo, trebat će i mnogo smišljenog rada. U prvom redu zbog razvoja poljoprivrede i turizma a i zbog potreba stanovništva trebat će izgraditi vodovod s obiljem vode koji će posluživati cijeli kraj od Vršine do mora. Trebat će izgraditi i novu dionicu jadranske magistrale, koja će prolaziti negdje po sredini donjih Poljica i tako omogućiti ne samo da dođe do punog izražaja vrijednost obalnog pojasa Poljica već da se vrednuje za turizam, poljoprivredu i stanovanje sav teren od mora do Vršine. Upravo zbog tih razloga, te vraćanja u život lijepih podvršinskih mjesta radi njihove valorizacije za stanovanje, rekreaciju i turizam, kao i radi mogućnosti povećanja poljoprivredne proizvodnje, potrebno je rekonstruirati i asfaltirati putove koji vode od mora u Podstranu, Jesenice i Duće, te put koji povezuje ova mjesta međusobno pod brdom.

Osim toga trebat će naći načina da se ukloni ružan i odbojni dojam koji stvara tvornica »Dalmacija« u Dugom Ratu. To se može postići na način da se ta tvornica opskrbi modernim sredstvima za pročišćavanje dima i otpadnih voda, uz istovremeno uljepšavanje radnog i okolnog ambijenta ove tvornice. Time će se nepovoljni efekti što ih čini tvornica u Dugom Ratu znatno ublažiti.

Međutim, ipak predlažemo bolje i radikalnije rješenje, ali koje će sigurno naići na razumljive otpore koji proizlaze ponekad i iz konzervativnosti i inertnosti ljudi.

Rješenje bi bilo u tome da se postojeća proizvodnja baznih industrijskih proizvoda u Dugom Ratu (kalcijeva karbida, ferolegura i sl.) premjesti u industrijsku lučku zonu Splita, koja se nalazi na području Solina i Kaštel-Sućurca. Koncentracijom bazne industrije na jednom mjestu postigle bi se velike ekonomske prednosti.

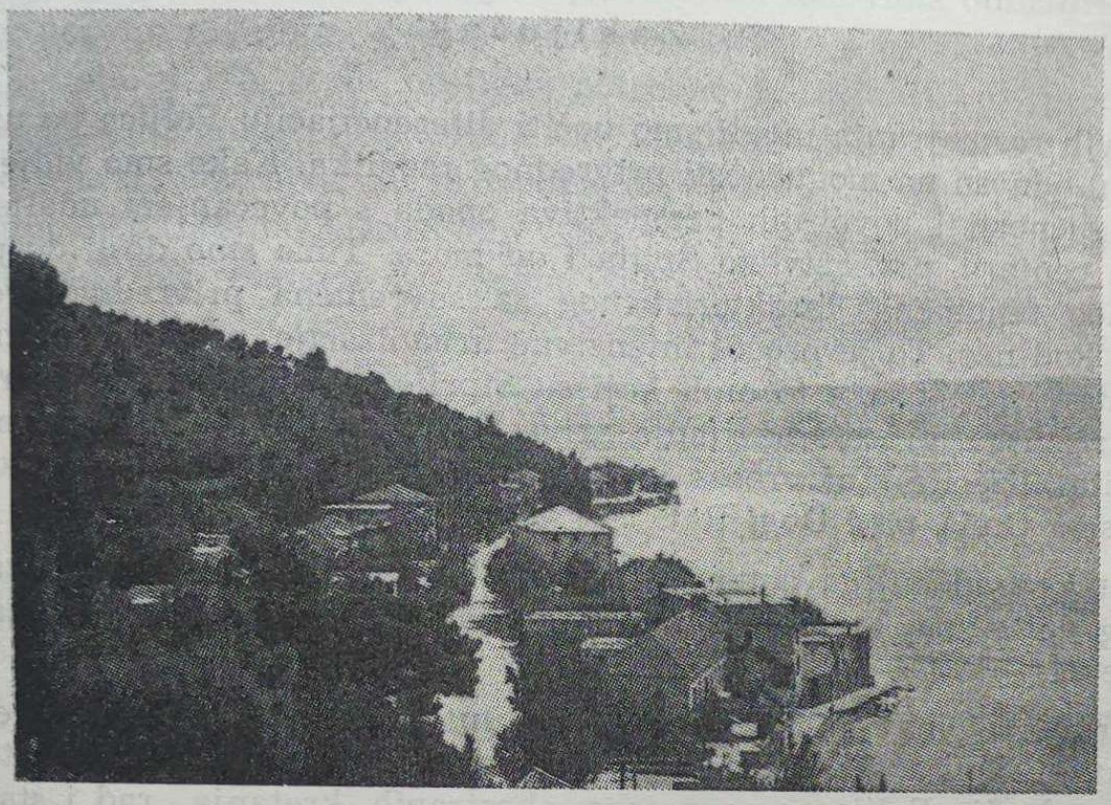

Pogled na Sumpetar i Mali Rat — Jesenice

Premještanjem u industrijsku zonu potrebe za privrednom infrastrukturom (saobraćajnicama, vodom i energijom) rješavale bi se za proizvodnju kalcijeva karbida i ferolegura zajedno s potrebama drugih industrija. Time bi se utjecalo na smanjenje troškova vezanih za rješenje ovih pitanja. Na taj način konačno bi bila osigurana i željeznička veza do samog proizvodnog pogona. Zajednički s drugim industrijama u zoni moglo bi se rješavati i pitanje održavanja pogona i sl. Konačno i tržna povezanost bi bila bolja (»Jugovinil«, grad, buduća željezara, luka, željeznica i sl.) nego što je danas.

Koristi za ostalu privredu i pučanstvo ovog kraja takvim premještajem bile bi u tome što proizvodnja kalcijeva karbida i ferolegura ne bi, kao dosad, onemogućavala razvitak turizma i poljoprivrede i degradirala vrijedna okolna područja, jer bi se nalazila u zoni među industrijama sličnih negativnih efekata.

Taj potez nikako ne smije dovesti do likvidiranja industrijske djelatnosti u Dugom Ratu, već naprotiv do njegovog daljeg razvijanja, jer kadrovi koji danas rade u tvornici u Dugom Ratu ostali bi i dalje na radu u industriji organizirajući, čak uz korišćenje postojećih objekata, prerađivačke industrijske djelatnosti, kao što su npr. metaloprerađivačka, finokemijska, elektroindustrija i sl., dakle industrije koje su čiste, podnose i nepovoljne saobraćajne uvjete,

zahtijevaju kvalificiraniju radnu snagu i donose veće prihode. Takve industrije, smještene na jednom mjestu, činile bi posebnu industrijsku jezgru, pružale bi kudikamo veće koristi pučanstvu, a svojim radom i postojanjem ne bi štetile razvoju drugih djelatnosti.

Zaključak

Iz ovih razmatranja mogli smo uočiti diferencijaciju Poljica po užim područjima u odnosu na mogućnosti privrednog razvitka. Kako smo vidjeli, intenzitet mogućnosti i povoljnih perspektiva opada s povećanjem udaljenosti od gradskih centara, prvenstveno Splita i od mora. Time smo došli do posebnog privrednog fenomena karakterističnog za suvremena privredna kretanja u svijetu i kod nas. To je proces intenzivne urbanizacije, naročito jačanja gradskih centara na moru, i to onih koji su otprije postigli osnovne preduvjete svojega razvitka, proces razvijanja privrednih središta na obali, poznat i kao proces litoralizacije. Taj proces je već jako zahvatio Split, a u nešto manjoj mjeri i sam Omiš, pa i Dugi Rat.

Split je grad kojega potencijal veoma brzo raste. Taj rast izaziva širenje njegovog epicentra, te jačanje njegova utjecaja kako teritorijalno tako i po intenzitetu.

Područje cjelokupnih Poljica je pod utjecajem djelovanja koje izaziva rast i razvoj Splita. Danas već postoje vrlo uski i uzajamni kontakti između Splita i područja Poljica, npr. pojava obostranih kretanja, rad i stanovanje, naravno intenzivnijih u pravcu grada kao radnog mjesta, a stanovanja u Poljicima, zatim opskrbljivanja stanovništva Poljica u gradu raznom robom, te korištenja raznih usluga, korištenja administrativnih, prosvjetnih, kulturnih i drugih ustanova, plasiranja vlastitih proizvoda u gradu itd. Stoga cjelokupna Poljica spadaju u subregionalno područje Splita.

Intenzitet djelovanja Splita na velik dio Poljica, i to na područje koje seže u srednjim Poljicima do uključivo Tugara, a u donjim Poljicima sve do pred sam Omiš, pa zahvaljujući u mnogočemu i sam Omiš toliko je snažan da ta područja predstavljaju već danas dio Splita. To se posebno odnosi na donja Poljica koja zbog isprepletenosti obostranih privrednih i društvenih veza sve više čine dio splitske aglomeracije.

O ovoj činjenici potrebno je voditi računa prilikom sadašnje izrade planova privrednog i društvenog razvitka, a posebno prilikom izrade urbanističkih planova Splita i Omiša. Postojeća administrativna podjela ovog teritorija ne bi smjela da predstavlja kočnicu mogućeg tempa daljeg razvitka, a što se može veoma lako dogoditi, ako se na umjetan način forsiraju gravitacione veze i tamo gdje im nije mjesto.

Danas bi, dakle, bila neprirodna administrativno-teritorijalna podjela koja bi težila za oživljavanjem starih granica Poljica budući da su obližnja središta izvan Poljica svojom snagom potpuno usmjerila životne tokove Poljica prema sebi.

I na kraju da zaključimo:

Osnovni preduvjet budućeg privrednog razvitka Poljica čini izgradnja i modernizacija cestovnih prometnica, koje će omogućiti da se valoriziraju postojeći uvjeti naročito za razvitak poljoprivrede i turizma te da se uključi i poveže život stanovništva ovog kraja s privrednim tokovima obližnjih središta Omiša a pogotovu Splita, i njihovim posredstvom s privrednim tokovima zemlje i svijeta. Da bi se to postiglo, potrebno je izgraditi uz prometnice i moćnu vodovodnu mrežu. Industrija će i nadalje ostati značajan privredni oslonac dijelu stanovništva, ali bi trebalo da se izbjegne da ona ometa razvitak drugim djelatnostima. Društveni i privredni planovi obližnjih središta te njihovi urbanistički planovi, a posebno planovi Splita, moraju obuhvatiti i područje Poljica, jer su ona, dobrim dijelom, njihov sastavni dio i razvitak se Poljica više ne može ni zamisliti bez čvrste veze sa razvitkom tih središta, a posebno s razvitkom Splita.

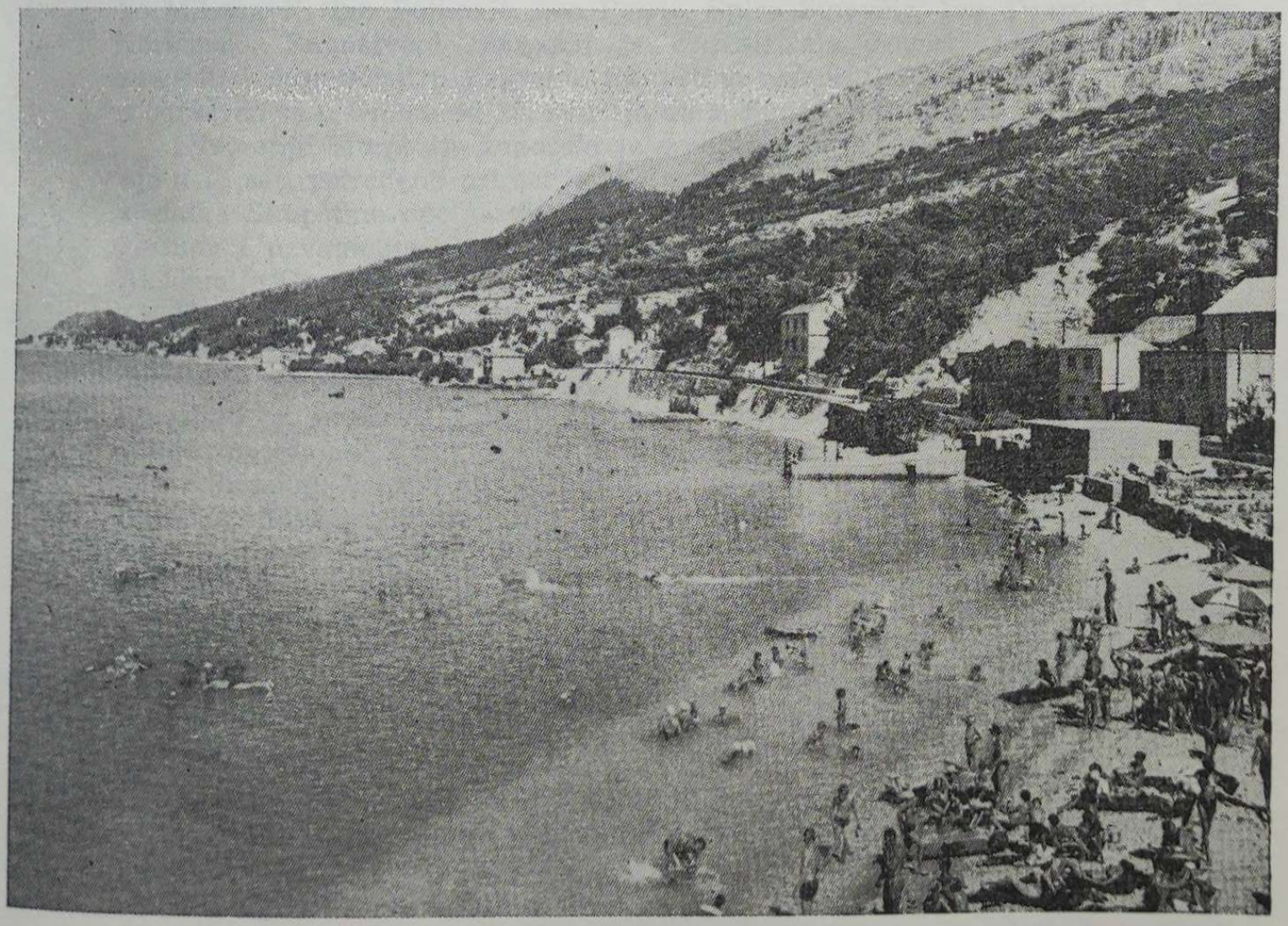

Sumpetar—Jesenice, plaža

NEDJELJKO MIHANOVIĆ

SIMPOZIJ »POLJIČKA REPUBLIKA«

Zamisao da bi se održalo znanstveno zasjedanje o prošlosti Poljičke republike izrazio je Upravni odbor Društva Poljičana u Zagrebu na jednoj od svojih sjednica krajem godine 1968. Taj poticaj prihvatila je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu i Skupština općine Omiš. Za tu svrhu formiran je Organizacioni odbor simpozija u koji su ušli akademik Grga Novak, predsjednik Akademije, ing. Andrija Mimica, predsjednik Skupštine općine Omiš, te predstavnici znanstvenih i društveno-političkih ustanova, istaknuti kulturni radnici i članovi Upravnog odbora Društva Poljičana: Frano Brničević, Ferdo Čulinović, Cvito Fisković, Jakov Gotovac, Jure Kaštelan, Marko Kostrenčić, Ivica Marinić, Marijan Matković, Ćiro Mihanović, Nedjeljko Mihanović, Ivo Pejković, Ivo Petrić, Špiro Sinovčić, Ivo Tijardović, Josip Torbarina. Znanstveni Simpozij je organizirala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Skupština općine Omiš i Društvo Poljičana, a održavao se u Omišu od 29. svibnja do 1. lipnja 1969.

Otvorenje Simpozija započelo je s popratnim priredbama, pa je 29. svibnja u 17 sati priređeno primanje sudionika znanstvenog zasjedanja kod predsjednika Skupštine općine Omiš ing. Mile Trge, koji je zaželio dobrodošlicu gostima i uzvanicima Simpozija. Prisutne je također pozdravio predsjednik Akademije Grga Novak i dotadašnji predsjednik Općine ing. Andrija Mimica.

U 18 sati otvorena je izložba o kulturnoj, društvenoj i političkoj prošlosti Poljičke republike. Izložbu je s prigodnim govorom otvorio dopisni član Akademije dr Kruno Prijatelj. Na izložbi su prikazani brojni dragocjeni i značajni eksponati iz prošlosti Poljica (rukopisi, povijesni dokumenti, isprave, publikacije, umjetnička djela, oružje, memorijalni predmeti, nošnja poljičkih seljaka i odličnika). Izložba nije bila zamišljena kao sveobuhvatna i iscrpna manifestacija čitave povijesne građe o Poljicima, već kao inauguracija jedne akcije koju bi trebao preuzeti budući Povijesni muzej Poljica, dakle kao svojevrstan program, poziv i podstrek za širi pothvat i stvarniju zamisao.

Druga popratna priredba bilo je održavnje svečane akademije s muzičkim i dramskim programom u ambijentu starog Omiša, na trgu kraj crkve sv. Ivana. Akademiju je s pozdravnim govorom otvorio predsjednik Društva Poljičana, hrvatski skladatelj Ivo Tijardović. U okviru glazbenog programa izvedena su ova djela:

Jakov Gotovac: *Oda zemlji,* odlomak iz opere *Mila Gojsalić,* izvođač Nada Putar-Gold, član opere Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu, pratnja na glasoviru pijanist Petar Dumičić;

Ivo Tijardović: *Pozdrav rodnom kraju* i *Veseli se divojaška majko,* izvođač Filka Dimitrova, član opere Narodnog kazališta u Splitu, uz klavirsku pratnju maestra Ive Tijardovića.

U okviru dramskog programa izveden je recital pjesama poljičkih pjesnika:
Drago Ivanišević: *Stihovi o Mili Gojsalića;*
Jure Kaštelan: *Povratak u zavičaj;*
Nikola Milićević: *Čempres.*
Pjesme je recitirao član drame Narodnog kazališta u Splitu Ivo Marjanović.
Kao druga točka dramskog programa izveden je prizor biranja poljičkog kneza, trajni simbol slobode, narodne vladavine i plemenite tradicije, iz drame don Stipe Kaštelana *Rasulo Poljica,* u izvođenju dramske grupe SO iz Gata.

Radni dio Simpozija počeo je 30. svibnja, u 9 sati, u dvorani hotela »Plaža«. Znanstveno zasjedanje inaugurirao je proslovom predsjednik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti akademik Grga Novak. Nakon toga slijedio je pozdravni govor predsjednika Skupštine općine Omiš ing. *Mile Trge,* u kojemu je pored izražene dobrodošlice sudionicima znanstvenog skupa i gostima uzvanicima kazao i ove sadržajne riječi:

»Već sama činjenica što se na Simpoziju »Poljička republika« okupio tolik broj eminentnih znanstvenih radnika, koji će svojim referatima pridonijeti daljoj znanstvenoj obradi povijesti našeg kraja, govori od kolikog je značenja za hrvatsku historiografiju fenomen Poljičke republike. Mi potomci hrabrih predaka i mosorskih gorštaka, koji već početkom 11. stoljeća osnivaju svoju zajednicu, ponosni smo na tu prošlost koja je bila ispunjena neprekidnim otporom tuđinu, borbom za nezavisnost i samostalnost. Kao crvena nit provlači se kroz sva ta minula vremena neodoljiva želja za očuvanjem svoga slobodnog ognjišta. Te slobodarske tradicije bile su jedan od izvora nadahnuća i patriotizma i u nedavnoj narodnooslobodilačkoj borbi.

Povijest Poljičke republike značajan je isječak iz naše burne prošlosti, a koji je našao svoje mjesto i u djelima uvaženih povjesnika izvan naše domovine. Posebno smo zahvalni Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu koja je pokazala zanimanje za prošlost Poljičke republike i dala doprinos osvjetljavanju i ovog razdoblja hrvatske povijesti. Naša je želja da Akademija i ubuduće na najpogodniji način osigura dalje proučavanje povijesti Poljica.

Uvjeren sam da će znanstveni rezultati ovog skupa biti nov, značajan prilog saznanjima o Poljičkoj republici, i da će se na taj način moći još bolje uočiti povezanost suvremenih zbivanja s događajima koji su im prethodili. To će biti vrlo značajno i za današnje vrijeme u kojemu izgrađujemo samoupravno socijalističko društvo i ulažemo napore u očuvanju nezavisnosti i tekovina revolucije.

Gotovo cijelo područje naše općine, koje danas sačinjavaju bivša omiška, krajiška i poljička općina, s neznatnim izuzecima, beskompromisno se opredjeljuje u toku revolucije na stranu NOP-a. Ono je dalo svoj značajan doprinos pobjedi socijalističke revolucije. Na ovom terenu se formira i skoro cijelo ratno vrijeme djeluje u narodu opjevani Mosorski odred. U jedinicama NOV-a aktivno sudjeluje preko 3500 boraca, koji ratuju širom naše zemlje i u svim proslavljenim partizanskim brigadama. U temelje naše socijalističke zajednice položilo je svoje živote 545 boraca. U logorima, zatvorima, deportaciji, prisilnom radu i u izravnom neprijateljskom teroru izgubilo je živote 586 osoba. Gotovo nije bilo obitelji koja nije na bilo koji način aktivno sudjelovala u narodnooslobodilačkoj borbi. Naše područje dalo je velik broj istaknutih boraca, među njima i dva narodna heroja Renka Šperca i Ivicu Marušića — Ratka, proslavljenog komandanta I Krajiške brigade. Vjerujem da će ovo poglavlje novije povijesti Poljica i Omiša, naći svoje mjesto u našoj historiografiji.

Želio bih nadalje istaknuti i nekoliko pitanja o suvremenom razvitku ovog kraja. Grad Omiš danas broji 3000, a područje cijele Općine 28000 stanovnika. Karakteristika njegova privrednog obilježja odlikuje se industrijskim razvojem i modernizacijom industrijskih poduzeća, među kojima ima i onih koja su radila prije rata, a zatim izgradnjom novih postrojenja. Industrijsku bazu obilježuje intenzivno privređivanje. Ukupan bruto-produkt ostvaruje se sa preko 26 milijardi

Željko Janeš: Spomen-medalja izrađena u povodu održavanja znanstvenog skupa koji je organizirala Jugoslavenska akademija o demokratskoj Republici Poljica u Omišu 1969.

starih dinara. Na našem području izgrađena je posljednjih godina hidroelektrana »Zakučac«, koje proizvodnja iznosi 1,500.000.000 KWh električne energije. To je značajan privredni objekat naše primorske regije i preporučio bih svim sudionicima koji nisu imali priliku vidjeti ga, da to učine ovom zgodom.

Intenzivan poslijeratni razvitak našeg područja dao je povoljne rezultate, ali još uvijek predstoji niz zadataka koje moramo rješavati. Naša posebna preokupacija danas i posljednjih godina je razvitak turističke privrede i usklađivanje toga razvoja s industrijom, zatim korištenje prirodnih potencijala poljičkog i omiškog primorja, unapređenje poljoprivredne proizvodnje i drugih djelatnosti. Nadam se da ćete mati priliku o tome više i podrobnije saznati u posebnim izlaganjima sudionika ovog znanstvenog zasjedanja.

Na kraju želim Vam ugodan boravak u našem gradu i uspješno ostvarenje ciljeva ovog znanstvenog skupa.«

Nakon toga slijedili su pozdravni govori predstavnika Sovjetske akademije znanosti u Moskvi akademika Julijana V. Bromleya, zatim predstavnika Srpske akademije nauka profesora Vase Čubrilovića, predstavnika Akademije nauka Bosne i Hercegovine profesora Branislava Đurđeva te upravitelja Konzervatorskog zavoda u Splitu akademika Cvite Fiskovića.

Radni program Simpozija razvrstan je u slijedeće tematske skupine i odvijao se ovim redom:

30. svibnja, prije podne, od 10—13 sati:

Vladimir Mošin: *Najstariji rukopis Poljičkog statuta;*
S. Traljić: *O nepoznatim dopunama Poljičkog statuta iz 18. stoljeća;*
Rafo Ferri: *Prilog ispitivanju podrijetla osnivača Poljičke republike;*
Ferdo Čulinović: *Državno-pravni položaj Poljica;*
Avdo Sućeska: *O državno-pravnom položaju Poljica u Osmanskom carstvu;*
Antun Cvitanić: *Specifičnosti poljičkog statutarnog uređenja;*
Juraj Marušić: *Neki primjeri i značajke samoupravljanja u ekonomsko-društvenom životu poljičkih sela i katuna.*

Poslije podne, od 17—18 sati;

Nedjeljko Mihanović: *Jezik na području Poljica;*
Olga Nedeljković: *O ispravi kneza Brečka kao spomeniku poljičke jezične prošlosti;*
Josip Bratulić: *Glagoljica i glagoljaši u Poljicima;*
Petar Šimunović: *Nomenklatura poljičkog krša.*

Od 18—19 sati diskusija!

31. svibnja, prije podne, od 9—11 sati:

Ante Nazor: *Osvrt na narodno stvaralaštvo Poljica;*
Andre Jutronić: *Poljičani na Braču;*
Vinko Žganec: *Muzička tradicija u narodnom pjevanju u Poljicima;*
Marijana Gušić: *Etnološka problematika Poljica;*
Vesna Čulinović-Konstantinović: *Od umicanja divojak' silom.*

Od 11—12 sati diskusija!

Poslije podne, od 17—19 sati:

Ante Škobalj: *Dva niza starohrvatskih crkvica u Poljičkom primorju i stećci u Poljicima;*
Nevenka Bezić-Božanić: *Srednjovjekovni spomenici Poljičke republike;*
Oliver Fio: *Poljički brodari i pomorci;*
Ivo Petrić: *Perspektivni razvoj privrede Poljica sa posebnim osvrtom na turizam;*
Josip Vojnović: *Urbanistički razvitak priobalnog pojasa Poljica.*

Od 19—20 sati diskusija i zaključni dio Simpozija!

Održavanju referata prisustvovali su brojni predstavnici znanstvenih ustanova, društveno-političkih organizacija i vjerskih institucija Omiša i Splita, te profesori visokih i srednjih škola, studenti, đaci, poljički župnici i građani.

Referati su pobudili veliko zanimanje za povijesna, pravna, društvena, jezikoslovna i ekonomska pitanja, pa su slijedile žive rasprave. Simpozij se odvijao u znanstvenoj atmosferi i u temeljitom kritičkom stavu prema općoj historiografiji Poljica. Ovo zasjedanje bila je najširа i najznačajnija kulturna manifestacija koja je do tada održana na temu proučavanja povijesnog značenja Poljičke republike. Simpozij je bio ozbiljan i uvjerljiv dokaz da prošlost Poljica pruža izvore i temelj za mnogostrano znanstveno proučavanje mnogih pojava u procesu razvitka hrvatske historiografije. Jedan od značajnih rezultata ovog zasjedanja bio je i taj, da su se mnoge predodžbe o društveno-političkom i kulturnom ustrojstvu Poljičke republike znatno izmijenile u smislu ozbiljnijeg i znanstvenijeg tretmana i pravno-povijesnog vrednovanja. Pored toga Simpozij je pružio priliku za osobne znanstvene kontakte među sudionicima koji su bili živi i korisni, i za stvaranje zamisli nove organizirane suradnje. Simpozij je bio zapažen u novinstvu, na radiju i televiziji, i o njemu je javnost bila izvještavana podrobnim prikazima i povoljnim ocjenama.

Na kraju zasjedanja doneseni su zaključi kao perspektivni programski plan rada. Zaključci Simpozija su zamišljeni u pravcu ostvarivanja znanstvene djelatnosti na proučavanju povijesnog značenja Poljica, te na uspostavljanju veza i suradnje među znanstvenim ustanovama i stručnjacima, koja bi omogućila svestranije uočavanje povijesnih činjenica i onu širinu pogleda koja je potrebna za naučnu objektivnost.

Zaključci Simpozija

1. Ovaj znanstveni skup preporučuje da Skupština općine Omiš stavi izvan snage, odnosno da opozove rješenje kojim je zgradu bivšeg Glagoljaškog sjemeništa na Priku dala na korištenje poduzeću »Izvođač« iz Omiša, time da se ova zgrada kao povijesno-kulturni spomenik stavi na upotrebu i upravljanje Društvu Poljičana, kako bi se u njoj otvorio muzej Poljica i Omiša.

2. Društvo Poljičana namjerava da se u ovoj zgradi uz pomoć Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu osnuje odsjek Historijskog instituta za proučavanje Poljičke republike, s time što bi potrebna sredstva za to osigurala Općina Omiš i Društvo Poljičana.

3. Društvo Poljičana će nastojati da uspostavi suradnju s Orijentalnim institutom u Sarajevu oko proučavanja povijesnih dokumenata koji se odnose na političko-društveno-ekonomski status Poljica za vrijeme turske vladavine u Hrvatskoj.

4. Društvo Poljičana će zatražiti Institut JAZU i Historijski arhiv u Zadru da sastave bibliografski popis dokumenata pohranjenih u arhivu, a koji se odnose na Poljičku republiku.

5. Društvo Poljičana će uputiti dopis Historijskom institutu Akademije znanosti i umjetnosti SSSR-a u Moskvi, da prikupi i dostavi podatke o životu i sudbini zadnjeg poljičkog kneza Ivana Čovića, koji je emigrirao i boravio u Rusiji od 1807—1818.

6. Preporučuje se da društvo Poljičana i Skupština općine Omiš poduzmu potrebne mjere, da se industrijskim razvitkom ne naruši prirodna ljepota »Poljičke rivijere« i time nanese šteta turističkom razvoju na ovome području, ali ne u tom smislu da bi se razvitak industrijskih objekata paralizirao, već da se planira unapređenje industrije u skladu s turističkim napretkom.

7. Društvo Poljičana se obvezuje da će uzeti u obzir sve referate, koreferate i pismeno formulirane primjedbe u diskusiji, da ih stručno recenzira i objavi u drugom svesku svoga »Zbornika«.

8. Društvo Poljičana i Skupština općine Omiš se obvezuju da će organizaciju i održavanje slijedećeg znanstvenog skupa o Poljičkoj republici ostvariti za pet godina, tj. godine 1974.

U Omišu, 31. svibnja 1969.

Skupština općine Omiš *Društvo Poljičana*

U večer 31. svibnja priređeno je primanje predsjednika Skupštine općine Omiš ing. Mile Trge u hotelu na Ruskamenu u čast sudionika Simpozija. Na primanju su o važnosti ovog znanstvenog skupa, kao značajne kulturne manifestacije, govorili ing. Mile Trgo, akademik Grga Novak, član Savjeta federacije Vicko Krstulović, predsjednik Društva Poljičana maestro Ivo Tijardović, akademik Vaso Čubrilović, akademik Branislav Đurđev, akademik Ferdo Čulinović, predstojnik Poljičkog dekanata Frane Mihanović i dr.

Četvrtog dana Simpozija, 1. lipnja, organiziran je posjet autobusom nekim povijesnim spomenicima i znamenitostima Poljičke republike. Obavljeno je razgledavanje jednog od najznačajnijih srednjovjekovnih spomenika starohrvatskog graditeljstva crkvice sv. Petra i stare zgrade Glagoljaškog sjemeništa u Priku. Pod stručnim vodstvom profesorice Nevenke Bezić-Božanić posjetioci su mogli na ovome srednjovjekovnom spomeniku zapaziti sve one jednostavne, jasno izražene, prostorne, tlocrtne, stilske, konstrukcijske i oblikovne koncepcije starohrvatskog sakralnog graditeljstva. Taj nam spomenik potvrđuje očiglednu činjenicu, kako glagoljaško tlo Poljičke republike predstavlja samostalno definiranu kreaciju na području sakralne arhitekture.

Na putu prema središtu Poljica posjetioci su vidjeli prekrasni kanjon rijeke Cetine, prirodan i poetičan pejzaž sela Zakučca, ponornog Ilinca i orlovskog brda Graca. Razgledan je kip poljičke junakinje Mile Gojsalića, majstorsko djelo hrvatskog kipara Ivana Meštrovića. Učinjen je posjet povijesnoj crkvici sv. Jure na Gracu, koja nam također pruža jedan stilski oblik stvaralačke varijante pučke hrvatske crkvene arhitekture. To graditeljstvo obilje-

Sudionici Simpozija »Poljička republika«, Omiš, 31. svibnja 1969.

žava čedna, pučka oblikovna obrada sakralnih objekata, ali u kojem je izražen profinjeni stvaralački potencijal vjerskog zanosa i svojstvo iskonske sraštenosti s grubom i oštrom plastikom kamenog tla.

Nadalje su gosti posjetili povijesno mjesto biranja poljičkih knezova pod Gracom, a onda se krenulo prema selu Gata, središtu Poljica, gdje je održana uz poljički ručak završna svečanost u tradicionalnom raspoloženju poljičke srdačnosti i jednostavnosti. Jer Poljica, kao višestoljetna društveno-politička formacija, nisu imali ni svoje aristokracije, ni dvoraca, ni palača, ni monumentalnih utvrda, građevina i muzeja. Ona su čuvala u svome pučkom siromaštvu izvoran amanet drevne hrvatske državnosti, težnju za slobodom i autohtoni duh svoje glagoljaške narodne tradicije.

Ivan Meštrović: Spomenik Mili Gojsalića, na Gracu, podignut 20. kolovoza 1967.

JURE KAŠTELAN

USPOMENI JOSIPA PAPUČIĆA I SJENAMA BENKE I RAŠELJKE

Josip-Bepo Pupačić rođen je 19. listopada 1928. u selu Slimenu kod Omiša, a poginuo je sa svojom ženom Benkom, petogodišnjom kćerkom Rašeljkom, i sa još sedamdeset i pet suputnika, u avionskoj katastrofi na otoku Krku, 23. svibnja 1971, vraćajući se iz Londona.

Pripada mladoj poratnoj generaciji hrvatskih pjesnika kojoj je dao izvornost osjećaja i uspravnost uvjerenja. Klasičnu gimnaziju završio je u Splitu, a diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Dvije godine proveo je u Francuskoj kao lektor na Sveučilištu u Lyonu. S njime je boravila i supruga Benka, tada student francuskog jezika i književnosti. Benka je žena izuzetnih intelektualnih i ljudskih oznaka, skromna, profinjena i neumorna majka i intelektualka. Poznavalac hrvatske i evropske književnosti i umjetnosti, ona je već tada krojila planove o prevodilačkom radu.

Velik dio stvaralačkih snaga Pupačić je dao proučavanju i nastavi hrvatske stare književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Dinamičan i aktivan u političkom, kulturnom i književnom radu kao pokretač biblioteka i urednik časopisa i antologija. Dao je nekoliko znanstvenih rasprava, a izgrađivao je uporno samostalnu koncepciju i viziju hrvatske književnosti ističući njenu jezičnu i izražajnu vlastitost.

Ali iznad svega Pupačić je pjesnik. Njegove zbirke: *Kiše pjevaju na jablanima, Mladići, Cvijet izvan sebe, Oporuka, Ustoličenje* i knjiga pjesama koju je dao u tisak prije stradanja, svjedoče o individualnoj pjesničkoj viziji i uskovitlanoj snazi metaforike. Hrvatska poezija ne može se zamisliti bez desetak njegovih lirskih antologijskih ostvarenja. Prevođen je na svjetske jezike.

I kao pjesnik i kao čovjek Pupačić je ostao odani istraživač dubinskih zračenja zavičaja. Nestao je sa svojom obitelji u zlokobnom zagrljaju vatre. Stradao je u naponu snage, u času novih obećanja. Sa Benkom i Rašeljkom pokopan je na groblju rodnog Slimena.

Ima trenutaka kad je šutnja izražajnija od riječi.

Što možemo reći nad smrću, nad kobnim grobom druga i prijatelja? Tragična spoznaja i bol pretvaraju se u jecaj, u trzaj, u nesuvisli pokret.

Danas kad mislim na tebe vidim samo prostore bijele tišine, bezglasni bljesak nestanka. Čujem neki metalni bešćutni glas koji govori o katastrofi TU-134A 23. svibnja u nedjelju, u sumrak na krčkom aerodromu. Kišilo je... Vidim kamene kuće Slimena. Gledam dugu beskrajnu povorku iza tri lijesa: dva velika i jedan bijeli, mali, anđeoski. Koracam putem koji te odveo u život. Čujem jauk zvona i ljudi. Gledam u grane, u visinu, gledam u zemlju, u travku, i svuda vidim tebe kakvog te znam. Uza te su Benka i Rašeljka. Nižu se slike i slike i slike iz bezdane dubine.

Istina je da pjesnici ne umiru. Tvoj život ostao je u pjesmama, u grču rečenica. U stihovima traje životna energija. Ali to ne umanjuje tragičnu činjenicu ljudske pogibije, kobne, ledene smrti u svijetu stroja i tehnike. Oblici nad-života, meta-fizisa, ne mogu u ovom trenutku utješiti, nadomjestiti tragiku stvarnog nestanka, jer je duh životvoran samo u kući tijela, u zajedničkom zagrljaju.

Ovdje u dodiru Dinare i Biokova, između Cetine i mora, tvoj kreativni duh začeo je prve uzlete. Ovdje na Slimenu rođena je tragična pjesma tvoga života i tvoja pjesma tragike života, njena ukorijenjenost i duhovno ustoličenje.

Josip Pupačić kao pjesnik nadživio je sebe, a kao čovjek, drug i prijatelj ostaje u srcu naroda, u korijenju kamenoga Slimena i dičnih Poljica kojih je jednako volio i umom i srcem. Čovjek koji je stvarao budućnost svoga naroda, živjet će u njegovoj budućnosti.

Ima neodgonetljive simbolike u tvojoj pjesničkoj metafori mučeništva vatre i tvoje životne sudbine, u trojstvu smrti: oca, majke i kćeri.

I život i smrt jednake su tajne.

A ova nijema bol, ova sveobuhvatna tišina, ostaje jača od riječi koju ti upućujem.

OTOK

Josipu Pupačiću u spomen

Otok je bi vas zelen,
čuli su se čvrčci i tice.
Ma vitar nan je, pun sunca i modrine,
puva u krmu,
i ni nan se da akoštat.

Tako smo jidrili niz Otok,
niz tu raspivanu zelen,
sve dok se vitar odjednon ni pritvori u zvir.

Zvir tmasti' kreljuti zaškurila je sve.

Rasparani' jidar pali smo pod Otok.

Sutradan, kad nas je zora zatekla di ležimo na kraju,
meju daskan razbijena broda,
oko nas su bile same puste sike.

Iščeza zeleni Otok.

Ni bilo čut čvrčak ni tic.

Pepelna tišina svudir oko nas.

CONTENTS

NAPOMENA

Objavljivanje drugog sveska *Poljičkog zbornika* omogućile su svojim novčanim prilozima, pored suizdavača MATICE HRVATSKE u Zagrebu, ove ustanove: REPUBLIČKI FOND ZA UNAPREĐIVANJE KRLTURNIH DJELATNOSTI SR HRVATSKE u Zagrebu i SKUPŠTINA OPĆINE OMIŠ.

Posebnu zahvalnost Kulturno-prosvjetno Društvo Poljičana izražava JUGOSLAVENSKOJ AKADEMIJI ZNANOSTI I UMJETNOSTI u Zagrebu, SAVJETU ZA NAUČNI RAD SR Hrvatske i SKUPŠTINI OPĆINE OMIŠ, što su svojom organizacijom i novčanom potporom omogućili održavanje znanstvenog Simpozija o Poljičkoj republici, koji je okupio značajan broj znastvenih radnika i potakao zanimanje za plošlost Poljica.

Izlaganja s tog znanstvenog zasjedanja donose se u ovoj knjizi onim redom kako su bila saopćavana na Simpoziju.

KAZALO

Nedjeljko Mihanović: *Poljica u viziji vremena i krajolika* 5

Vladimir Mošin: *Najstariji rukopis Poljičkog statuta i problem redakcija statuta* 9

J. V. Bromley: *O nekim srednjovjekovnim hrvatsko-ruskim paralelama* . 23

Rafo Ferri: *Prilog ispitivanju podrijetla osnivača Poljičke republike* . . 35

Ferdo Čulinović: *Državnopravni položaj slobodnih općina Poljica* 43

Avdo Sućeska: *O položaju Poljica u Osmanskoj državi* 61

Antun Cvitanić: *O važnosti proučavanja specifičnosti poljičkog statutarnog uređenja* 73

Juraj Marušić: *Neki primjeri i značajke samoupravljanja u ekonomsko-društvenom životu poljičkih sela (i katuna)* 93

Ante Škobalj: *Dva niza starohrvatskih crkvica u Poljičkom primorju* . . 117

Josip Bratulić: *Glagoljica i glagoljaši u Poljicima* 141

Nedjeljko Mihanović: *Jezik na području Poljica* 150

Petar Šimunović: *Nomenklatura poljičkog krša* 185

Olga Nedeljković: *O ispravi kneza Brečka kao spomeniku jezične prošlosti na Braču* 199

Andre Jutronić: *Poljičani na Braču* 213

Marijana Gušić: *Etnološka problematika Poljica* 221

Vesna Čulinović-Konstantinović: *»Od umican'ja divojak silom«* 227

Vinko Žganec: *Muzička tradicija u narodnom pjevanju u Poljicima* . . . 241

Ante Nazor: *Osvrt na narodno stvaralaštvo Poljica* 251

Oliver Fio: *Poljički brodari i pomorci* 261

Ivo Petrić: *Mogućnosti privrednog razvitka Poljica* 269

Nedjeljko Mihanović: *Simpozij »Poljička republika«* 279

Jure Kaštelan: *Uspomeni Josipa Pupačića i sjenama Benke i Raševljke* . . 287

Drago Ivanišević: *Otok* 289

Napomena 291

TISAK:

GRAFIČKI ZAVOD HRVATSKE — ZAGREB